

@DÜNYA ƏDƏBİYYATI

JÜL VERN

ARXİPELAQ ALOVLANIR

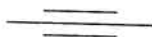

KLODİUS BOMBARNAK

119/4)
V-41

JÜL VERN

ARXIPELAQ
ALOVLANIR

KLODIUS
BOMBARNAK

M.F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

"ŞƏRQ-QƏRB"

BAKİ-2006

246949.

*Bu kitab "Jül Vern. Arxipelaq alovlanır. Klodius Bombarnak"
(Bakı, Gənclik, 1989) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Rus dilindən tərcümə edən və
ön sözün müəllifi:

Əkbər Ağayev

843.8-dc22

AZE

Jül Vern. Arxipelaq alovlanır. Klodius Bombarnak. Bakı, "Şərq-Qərb",
2006, 416 səh.

Elmi-fantastik əsərləri ilə tanınmış məşhur fransız yazıçısı Jül Vernin
"Arxipelaq alovlanır" romanı XIX əsrin iyirminci illərində yunan vətənpərvərlərinin Yunanıstanın istiqlaliyyəti naminə göstərdikləri qəhrəmanlığa həsr olunmuşdur.

"Klodius Bombarnak" romanında isə əsərin qəhrəmanı Tiflisdən başlayaraq Pekinə qədər dəmiryolu ilə səyahət zamanı gördüyü yerləri, şahidi olduğu hadisələri təsvir edir. Roman yol qeydləri formasında yazılmışdır.

ISBN10 9952-34-089-3
ISBN13 978-9952-34-089-1

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN
**"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"**
12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

Elmi-fantastik romanları ilə bütün dünyada məşhur olan fransız yazıçısı Jül Vernin "Arxipelaq alovlanır" romanı – XIX əsrin 20-ci illərində yunan vətənpərvərlərinin azadlıq uğrunda mübarizələrinə, onların Yunanıstanın istiqlaliyyəti naminə göstərdikləri qəhrəmanlığa həsr olunmuşdur. Bu əsər Jül Vernin ən yaxşı tarixi romanlarından biri kimi 1884-cü ildə Parisdə çap olunmuşdur.

Məlumdur ki, Jül Vern həmişə öz elmi-fantastik və tarixi romanlarında təsvir etdiyi ölkələrin, xalqların həyatı haqqında maraqlı məlumat verməyi də unutmur. Asılı və ya müstəmləkə vəziyyətində olan ölkələr, öz azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda işğalçılara qarşı mübarizə aparan xalqlar haqqında danışanda Jül Vern milli-azadlıq hərəkatına rəğbətini, zülmkarlara qarşı nifrətini gizlətməmiş, bütün varlığı ilə azadlıq çarçısı olan, xalq işi uğrunda mətanətlə vuruşub qəhrəmanlıqlar göstərən surətləri xüsusi məharətlə təsvir etmişdir. "Arxipelaq alovlanır" əsərində də müəllifin yunan xalqının tarixi qəhrəmanlıq mübarizəsinə demokratik mövqedən yanaşdığı və Osmanlı imperiyasının Balkanlardakı siyasəti əleyhinə olduğu aydın hiss olunur.

Romanda təsvir olunan hadisələr Yunanıstandakı azadlıq mübarizələrinin, demək olar ki, son mərhələsi ilə bağlıdır və təxminən birillik dövrü əhatə edir (1827-ci ilin oktyabrından 1828-ci ilin sentyabrına qədər). Jül Vern bu dövrü məhz ona görə seçmişdir ki, Yunanıstanın istiqlaliyyəti uğrunda vuruşmaların ən maraqlı, ən dramatik lövhələrini qələmə alsın və hadisələrin inkişafının yüksək zirvəsini göstərə bilsin. Müəllif bu məqsədinə nail olmuşdur. Onun yaratdığı əsas və ikinci dərəcəli (həm tarixi şəxsiyyətlər, həm də müəllifin uydurduğu) surətlər arasındakı mürəkkəb və gərgin konflikt tarixi hadisələrin əsas istiqamətinə uyğun olmaqla bərabər obrazların xarakterinin açılmasına imkan verir.

Keçən əsrin 20-ci illərində baş vermiş Yunanıstan hadisələrinə o dövrün mütərəqqi adamları, qabaqcıl yazıçılar və sənətkarlar öz münasibətlərini bildirmişdilər. Bayron, Puşkin və Hüqo əsərlərində yunan

xalqının azadlıq mübarizəsini tərənnüm etmişlər. Məşhur fransız rəssamı Ejen Delakruanın "Xiosda qırğın" adlı lövhəsi Yunanıstanda baş vermiş həmin hadisələrin təəssüratı altında yaranmışdı. Bayron özü bu hadisələrin şəxsən iştirakçısı olmuş və 1824-cü ilin 19 aprelində türklər tərəfindən mühasirədə olan Missolongi şəhərində vəfat etmişdir. Jül Vern öz romanını həmin hadisələrdən təxminən əlli il sonra yaratmış olsa da, yunan xalqının öz milli istiqlaliyyəti və azadlığı uğrunda mübarizəsinin pafosu romandakı obrazlarda və ustalıqla yaradılmış səhnələrdə yaşayır və Yunanıstanda baş vermiş hərbi çevrilişdən sonra xalqın demokratik hüquqları uğrunda mürtəce hərbi xuntaya qarşı mübarizəsi ilə səsleşir.

"Klodius Bombarnak" əsəri də müəyyən dərəcədə tarixi əsər sayıla bilər, çünki burada təsvir olunan hadisələr artıq çoxdan tarixə qovuşmuşdur, lakin əsasən macərə üslubunda yazılmış bu roman başqa bir cəhətdən əhəmiyyətlidir. "Klodius Bombarnak" romanında Jül Vern köhnə qitənin şərqi tərəfinə – Rusiyaya, Zaqafqaziyaya və Orta Asiyaya nəzər salmış, bu ölkələrin həyatı ilə əlaqədar olan bəzi hadisələri işıqlandırmışdır.

Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, Jül Vernin bu romanının taleyi, müəllifin o biri əsərlərinə görə, bir qədər qəribə olmuşdur. Onun bütün əsas əsərləri fransızca nəşr olundandan sonra digər dillərə tərcümə olunduğu halda, "Klodius Bombarnak" uzun müddət beşər oxucusu üçün naməlum qalmışdır. Əsərin fransızcası 1892-ci ildə ayrıca kitab halında buraxılmışdır.

Əsər yol qeydləri formasında yazılmışdır. Onun qəhrəmanı Tiflisdən başlayaraq Pekinə qədər dəmiryolu ilə səyahət edir, gördüyü yerləri – Gürcüstanı, Azərbaycanı, Bakını, Xəzər dənizini, Krasnovodskı, Orta Asiyanın bir çox şəhərlərini öz qeydlərində təsvir edir. Jül Vern bu əsərində XIX əsrin axırlarında Zakaspi dəmiryolu xəttinin çəkilməsinə, mühəndis və texniklərin işinə yüksək qiymət verir, bunu böyük elmi və mədəni bir hadisə kimi səciyyələndirir. Bu əsər yarandığı zaman Zakaspi dəmiryolu yalnız Səmərqəndə qədər çəkilmişdi, lakin yazıçının öz yaradıcı fantaziyasının gücü ilə əsərdə bu yol artıq tamamilə çəkilib qurtarmış və hətta Pekinə qədər gedib çatan xətt kimi təsvir edilir. Həmçinin əsərdə Semipalatinskə keçib Orta Asiyayı Sibirlə birləşdirən dəmiryolu xəttinin çəkilməsindən danışılır (halbuki o zaman

bu xəttin – gələcək Türksibin! – heç layihəsi də tutulmamışdı). Lakin bütün bu fantaziya müəyyən elmi, həyati və mümkün ola biləcək həqiqətlərə əsaslandığı üçün romanda təbii və inandırıcı səslənir.

Əsərdə texniki tərəqqi ideyası əsas yer tutsa da, romanın ictimai mənalı dolğun səhifələri də az deyildir və əsərdə burjua cəmiyyətinin bir çox cizgiləri satirik qələmlə ifşa olunur. Romanın müxtəlif şəhərlərin, xalqların və tayfaların həyatına, məişətinə həsr olunmuş səhifələrində nəzərə çarpan yanlışlıqlar və qeyri-dəqiq məlumat göstərir ki, Jül Vern bəzən istifadə etdiyi mənbələrə tam etibarlı mənbələr kimi baxmışdır, ayrı-ayrı alim və səyyahların məlumatına inanmışdır. Belə yanlışlıqlar haqqında qeydlərdə məlumat verilmişdir. Bununla birlikdə, müəllifin bir çox müşahidə və noticələri, habelə təsvirləri tarixi cəhətdən həqiqətə uyğun gəlir.

BİRİNCİ FƏSİL

AÇIQ DƏNİZDƏ GƏMİ

1827-ci il oktyabrın 18-də, axşam saat beşə yaxın kiçik bir Levant¹ gəmisi, küləyə tam əks istiqamətlə üzərək, qaranlıq düşənə qədər Koronsk körfəzinin girəcəyində yerləşən İtilon limanına çatmağa tələsirdi.

Vaxtilə Homer bu limanı Etil adlandırmışdır. Bu liman İoniy və Egey dənizlərinin əmələ gətirdiyi və öz cizgiləri ilə Cənubi Yunanıstanı çinar yarpağına oxşadan üç dərin şırımdan birinin üzərində yerləşmişdir. Dışli yarpağa oxşayan bu yer qədim Peloponnes – indiki Moreyadır. Həmin şırımlardan birincisi, Koronsk körfəzi – Messina ilə Mani arasındadır, ikincisi, Marafon körfəzi – böyük bir yarımdayrə şəklində Lakoniyanın sərt sahillərinə qısılmışdır, üçüncüsü, Navpliyisk isə – Lakoniya ilə Arqolidanı bir-birindən ayırır.

İtilon limanı da həmin körfəzlərin qərbində yerləşən Koronsk körfəzi üzərindədir. Bu liman Mani diyarındakı dağ silsiləsinin qolu olub, şərq sahilini əyri-üyrü şəkildə dövrəyə alan Tayget qayalarının ortasında əmələ gəlmiş dərin çökəklikdə gizlənmişdir. Etibarlı dayanacaqlar, suyun əlverişli dərinliyi, İtilonu hər tərəfdən əhatə və müdafiə edən təpələr bu limanı Aralıq dənizi küləklərinin həmişə əsib-coşduğu bu sahillərdə ən yaxşı sığınacaqlardan birinə çevirir.

İtilon körpülərindən baxanda, şimal və şimal-qərb tərəfdən osən şiddətli küləyə əks istiqamətlə yan alan gəmini görmək olmazdı. Gəmi hələ sahildən altı-yeddi mil məsafədə idi. Səma çox aydın olsa da, ön uca dorlu yelkənlərin ucları üfüqdə güclə seçilirdi.

Lakin sahilin aşağı tərəfindəki gəmini heç kəs görə bilməyə də, yuxarıdan, kəndin üst tərəfindəki hündür qayalıqdan gəmi çox yaxşı görünürdü. İtilon qədim Kelafanın qala hasarlarının ölçətməz otəklərindəki uçurumlar üzərində amfiteatr şəklində yüksəlir. Kəndin üzərində bir neçə köhnə qüllə görünür – bunlar köhnə xarabalardır,

¹ İtalyanca Şorq deməkdir. Bir zamanlar Aralıq dənizinin şərq sahillərindəki ölkələr və Yaxın Şorq belə adlanırdı (tərcüməçinin qeydi).

lakin ionik sütunları və kapitelləri indi də İtilon kilsəsini yaraşıqlı göstərən Separis məbədinin maraqlı və diqqəti cəlb edən xarabaları qədər də qədim deyildir. Bu qüllələrdən bir az kənarda sadə rahiblərin kilsə ibadətində yığışdıqları yarıunudulmuş iki-üç kiçik kilsə vardır.

Burada "kilsə ibadəti" sözlərini necə başa düşmək lazım gəldiyini, həmçinin "kalugerlər" adlanan Messina rahiblərinin kimlər olduğunu izah etmək də yerinə düşər. Budur, həmin rahiblərdən biri ilə indicə kilsədən çıxmışdır və biz onun görkəmini eynilə təsvir edə bilərik.

O zamanlar Yunanıstanda din hələ bütperəstlik əfsanələri ilə xristian ehkamlarının çox qərībā qarışığından ibarət idi. Çox zaman, dinə inanan adamlar antik allahların özünü də yeni dinin müqəddəsləri hesab edib, onlara səcdə edirdilər. Hətta indi, cənab Anri Bellin qeyd etdiyi kimi, onlar "qədim dövrün yarımallahlarını appostollarla, vadilərin pərilərini cənnətin mələkləri ilə eyniləşdirir, dəniz pəriləri və hurilərlə Məryəm ana arasında heç bir fərq qoymurlar". Bəzi qərībā dini ayinlərin və mənasız adətlərin də kökü elə buradan başlanır, ruhanilər isə çox vaxt dinə inanan adamların bu yarıbütperəst və yarıxristian görüşlərin qarmaqarışıqlığından baş çıxarmalarını yalnız mane olurlar.

XIX əsrin birinci iyirmi beş ilində nağıl etdiyimiz əhvalatdakı hadisələr isə əlli il bundan əvvəl başlanır, – Ellin yarımadasının ruhaniləri daha cahil idilər, bir o qədər də gözüaçıq olmayan tənbel və yaltaq rahiblər isə, aydındır ki, avam və mövhumatçı camaata səmərəli təsir göstərə bilmirdilər, çünki elə özləri də, həmin camaat kimi avam, mövhumatçı idilər.

Kaş bu kalugerlər elə təkəcə cahil olub qalaydılar! Lakin Yunanıstanın bəzi əyalətlərində, xüsusilə Maninin uzaq və ucaq yerlərində, aşağı təbəqələrdən çıxmış bu rahiblər görünməmiş dərəcədə zəhlətökən dilənçilərdir, öz təbiətlərinə görə və həm də ehtiyac üzündən ürəyiyumşaq səyyahlardan dirham qoparmağın böyük ustalardır; bunlar elə tufeyli adamlardır ki, iş-gücləri yalnız Allaha ibadət edənlərin qarşısında vumuxub, sarsaq dini təsvirləri öpməyə təqdim etmək və ya məhrabədə təsvirlərin qarşısında yandırılmış qəndillərin əlovunun sönməməsinə çalışmaqdır; bir desyatin yerdən, cıraf ayinlərindən, dəfn və xaç suyu mərasimindən əllərinə gələn çox cüzi

qazancla dəhşətli yoxsulluq dərəcəsinə çatmış bu rahiblər hətta sahilə yaşayan adamların yanında maaşla gözetçi olmağın özündən də imtina etmirlər.

Elə buna görə də öz adətləri üzrə həmişə bir dəqiqə işləyib bir saat istirahət edən latsaronlar¹ kimi sahilə tənbel-tənbel uzanmış İtilon dənizçiləri öz dostları kalugerin həyəcanlı halda, əllərini oynada-oynada sürətlə kəndə tərəf endiyini görəndə, o saat ayağa qalxdılar.

Bu gələn əlli-əlli beş yaşlarında, çox kök, daha doğrusu, bütün avaralar kimi yekəpər bir adam idi; onun hiyləgər görkəmi elə idi ki, beləsinə heç etibar etmək olmazdı.

Dənizçilərdən biri gələn rahibə tərəf qaçaraq qışqırdı:

– Ey, atacan, orada nə olub?

İtilon dənizçisi tıntın adam idi (görünür o öz ələmində Veneraya, məhəbbət müğənnisi Ovidi Nazondan daha böyük bir ədə ilə səcdə edirdi), özü də maniot ləhcəsində danışdı – yunan, türk, italyan və alban dillərinin qarışığından ibarət olan belə bir ləhcə, yalnız Babilistan mərəkəsi zamanı yaranı bilirdi.

– Olmaya, İbrahimin əsgərləri Taygetin zirvəsini tutmuşlar? – başqa bir dənizçi soruşdu və öz sözlərini çox sadə bir vətənpərvərlik hissini bildirən laqeyd hərəkətlərlə müşayiət etdi.

– Kim tutur tutsun, təkəcə fransızlar tutmasın, onlardan elə bir fayda yoxdur! – birinci dənizçi cavab verdi.

– Onların ikisi də bir-birinin tayıdır... üçüncü dənizçi sözə qarışdı.

Bu söhbətdən aydın olurdu ki, azadlıq mübarizəsi, hətta özünün ən ağır dövrlərində belə, Peloponnesin ən ucaqında yaşayan sakinlərin fikrini bir o qədər də məşğul etmirdi və bu cəhətdən onlar öz vətənlərinin istiqlaliyyəti uğrunda mərdliklə döyüşən şimali Mani sakinlərinə qətiyyətlə oxşamırdılar.

Lakin kaluger cavab verə bilmirdi. O, yoxuşdan üzəaşağı gələ-gələ tövşüyürdü. Onda tənəffüs var idi, əbəs yerə danışmağa cəhd edirdi. Doğrudur, onun ulu babalarından biri, Marafon döyüşünün iştirakçısı, ölümündən bir dəqiqə əvvəl Miltiadin qələbəsini xəbər verməyə özündə qüvvə tapmışdı. Lakin indi burada Miltiad

¹ İtalyanca Neapol şəhərinin lümpenproletar və yoxsul tobaqolurına verilən köhnə addır (tərcüməçinin qeydi).

və ya yunan-İran müharibələri haqqında söhbət getmirdi. Həm də Maninin bu ucqar yerlərinin azğılaşmış sakinlərini ümumiyyətlə Elladanın övladları saymaq da çətin idi.

– Hə, dillən, atacan, uzatma, de görək nə olub! – rahibin nə xəbər gətirdiyini sanki fəhmle başa düşən, özü də çox hövsələsiz adam olan Qodzo adlı qoca onun üstünə qışqırdı.

Kök adam, nəhayət, nəfəsini dərib sakitləşdi. Əli ilə üfufü göstərək xırıltılı səsle dedi:

– Orada gəmi görünür!

Bu sözləri eşidən kimi avaralar sıçrayıb ayağa qalxdılar, əl vura-vura limanın üstünü almış qayaya sarı yüyürməyə başladılar, qayadan açıq dənizin en uzaq yerləri görünürdü.

Əgər kənar adam onların belə hay-küy qaldırıb həyəcanlanmalarını görsəydi, şübhəsiz ki, bunu sahilə yaşayan adamların təbii marağı ilə izah edərdi, çünki adətən belə adamlar dənizlə əlaqədar olan hər şeyə fanatik münasibət bəsləyir və üfufdə görünən hər bir gəmi onların diqqətini cəlb edir. Lakin bu dəfə iş belə deyildi, daha doğrusu, yerli sakinlərin həyəcanının səbəbi onların tamamilə başqa marağı ilə izah oluna bilərdi.

Qeyd etməliyik ki, hətta bu əhvalatı qələmə aldığımız günlərdə də (mən hələ həmin əhvalatdakı hadisələrin baş verdiyi dövrü demirəm), 1829-cu ildə Adrianopol müqaviləsini imzalamış Avropa dövlətlərinin iradəsi ilə müstəqil krallığa çevrilmiş Yunanıstanın bütün digər əyalətləri arasında Mani yenə də xüsusi bir vəziyyətə malikdir. Maniotlar, yaxud bu ad altında körfəzlərin yaratmış olduğu sıvrımuclu şırım torpaqlarda yaşayanlar, yenə də əvvəlki kimi yarım-vəhşi həyat tərzini keçirirlər, həm də şəxsi azadlıqlarını öz vətənlərinin istiqlalıyyatından daha çox qiymətləndirir və bu bərdə daha çox düşünlür. Elə buna görə də Aşağı Moreyanın sıvri sahillərini işğal etmək təşəbbüsləri heç bir istənilən nəticəni verməmişdir. Bu yerləri işğal etmək nə türk yeniçərilərinə, nə də yunan jandarmlarına mümkün olmamışdır. Bu yerin sakinləri deyngən, davakar, intiqamçı, korsikalılar kimi qan ədavətini nəsilən-nəslə ötürən və intiqam almayınca sakitləşməyən anadangəlmə quldurlardan ibarətdir, lakin bununla belə, bu quldurlar həm qonaqpərvərlik qanunlarını çox müqəddəs sayıb qoruyur, həm də əgər adamı öldürmədən var-yoxunu almaq mümkün deyilsə, öldürməyə hazır olan bu qəzəbli

dağlılar belə hesab edirlər ki, onlar qədim spartalıların nəslindən törəmişlər; onlar yüzlərlə qayalıq olan və bunların hər biri alınmaz qaladan ibarət Tayget silsiləsinin təpələri arasında möhkəm məskən salmışlar, burada onlar məmnuniyyətlə orta əsrlərdə yolların üzərində qəsrilər tikdirmiş və feodallıq hüquqlarını yalnız xəncər və dayan-doldurum silahı ilə müdafiə edən qəsr sahiblərinin ikimənalı rolunu oynayırlar.

İndi ki, maniotlar hələ bu günə qədər də vəhşidirlər, onların yarım əsr bundan əvvəl kim olduqlarını başa düşmək daha asandır. XIX əsrin birinci rübündə, yəni nə qədər ki, müntəzəm gəmiçilik əlaqəsi bu dənizlərdəki quldurluğu qəti surətdə ləğv etməmişdi, maniotlar ən cəsur dəniz quldurları – Levant sahilləri yaxınlığından keçib-gedən bütün ticarət gəmiləri üçün dəhşətli təhlükə idilər.

Peloponnesin en ucqar qurtarağında, iki dənizin gircəyində, dəniz quldurlarının çox sevdikləri Çeriqotto adasının yaxınlığında olan İtilon limanı Arxipelaqın sularında və onun qonşuluğunda – Aralıq dənizinin sahillərində ağılıq edən dəniz quldurları üçün olduqca əlverişli və yaxşı bir sığınacaq idi. Onlar Maninin əhali yaşayan hissəsinin en ucqar yerini təşkil edən və o zaman Kəkoniyaya ölkəsi adlanan Matapan burnunu xüsusilə qiymətləndirirdilər. Çünki onlar bu burun üzərində özlərinə məskən salıb, ya gəmilərin üzərinə dəniz tərəfdən hücum edir, ya da yalançı və aldadıcı siqnallarla gəmiləri yoldan azdırıb öz sahillərinə tərəf yönəldirdilər. Sonra isə ələ keçmiş gəmiləri talan edir və yandırırılar. Gəmi komandasının heyətinə daxil olanların hamısını, ister bunlar türk, maltalı, misirli və hətta yunan olsun, fərqi yoxdur, hamısını rəhm etmədən öldürür və ya Afrika sahillərinə aparıb orada qul kimi satırdılar. Əgər bu quldurların həyatında məcburi bir sakitlik və ya bekarçılıq baş verərdisə, əgər Koronsk və Marafon körfəzlərinin yaxınlığında, yaxud Çeriqo adasının və Qallo burnunun qarşısında açıq dənizdə ticarət gəmiləri çox nadir hallarda görünərdisə, o vaxt İtilon limanının sakinləri böyükdən kiçiyə qədər hamısı bir yere yığılır və fırtına allahına dua edib yalvarırdılar ki, dənizdə qabarma qurtararkən geri çəkilən sularla birlikdə çoxlu və qiymətli yükü olan hər hansı bir gəmini onların limanına tərəf yönəltsin; kalalugerlər də, işin xeyrini nəzərə alaraq dinə inanmayanların bu cür adətlərini heç vaxt qadağan etmirdilər.

Bizim danışdığımız bu hadisələr baş verən zaman bir neçə həftə idi ki, İtilon sakinlərinin əllərinə heç nə keçmirdi. Bu müddət ərzində Mani sahilinə bir gəmi də gəlib çıxmamışdı. Elə buna görə də təsadüfi deyildi ki, qoca rahibin təngnəfəsliklə verdiyi bu xəbər onlarda belə bir sevinc dalğası əmələ gətirmişdi.

Bu xəbər alınan kimi o saat hər tərəfdən simandrların boğuş səsi eşidilməyə başladı – simandrlar taxtadan qayırmış və demir dilli zənglər idi (Yunanıstanın işğalçı türklər tərəfindən alınmış və metal zəng çalınması qadağan edilmiş əyalətlərində bu cür taxta zənglərdən istifadə edirdilər). Lakin limandakı bütün kişilərin və qadınların, bir sözlə, ova susamış və buna görə də talana və adam öldürməyə can atan hamının bir an içində sahilə qaçıb toplaşması üçün elə bu taxta zənglərin boğuş və cansıxıcı səsi də kifayət idi; bu səsi eşidən böyüklərlə birlikdə uşaqlar, hətta sərt itlər də sahilə tərəf yüyürdülər.

Qayanın üstündə dayanıb gözləyən dənizçilər isə bu zaman ucadan və qızgın mübahisə edirdilər. Onlar yaxınlaşmaqda olan gəminin nə cür gəmi olduğunu tapmağa çalışırdılar.

Gecənin düşməsilə daha da güclənən şimal, şimal-qərb küləyinin qovduğu gəmi isə sürətlə sol səmt ilə irəliləyirdi. Gözləmək olardı ki, gəmi bəlkə, Matapan burnuna tərəf dönəcək. Bütün əlamətlərdən belə görünürdü ki, bu gəmi Krit adasına gəlir. Suyu yara-yara və arxasınca dənizdə köpüklü iz buraxaraq irəliləyən gəminin gövdəsi yavaş-yavaş görünməyə başlayırdı, lakin onun yelkənlərinin hamısı bir-birinə qarşıb, aydın olmayan böyük bir ləkə kimi görünürdü. Buna görə də gəminin hansı növdən olduğunu müəyyən etmək çətin idi və bu barədə mübahisə edənlər arasında dəqiqəbəzi bir-birinə zidd mülahizələr doğurdu.

– Bu, şebeka gəmisidir, – dənizçilərin biri inandırmağa çalışırdı. – Odur, baş dördəki əsas yelkənlər göründü.

– Yox canım! – o biri dənizçi etiraz edirdi. – Bu, pinka gəmisidir. Sən bir gəminin yuxarı qalxmış arxa tərəfinə və çökək hissəsinə yaxşı bax!

– Şebeka gəmisidir, pinka gəmisidir! Guya bu uzaqlıqda məsafədən onun hansı gəmi olduğunu təyin etmək asan imiş! – üçüncü dənizçi etiraz etdi.

– Bu cür düzgün qabaq yelkənləri olan gəmi polakra növündən də ola bilər! – iki yumruğunu durbin kimi gözlərinə tutmuş hansı dənizçi isə söhbətə qarışdı.

– Allah ələsin! – qoca Qodzo səsləndi. – İstər polakra olsun, istərsə də şebeka və pinka, bizim üçün nə fərqi var, – axı bu cür gəmilərin hamısı üçdörlü olur, siz də yaxşıca bilirsiniz ki, əgər Kəndiysk şərabından, yaxud İzmir parçasından ibarət yaxşı yükü olan bir gəmi haqqında söhbət gədirsə, əlbəttə, belə məqamda üçdörlü gəmi ikidörlü gəmidən daha yaxşıdır.

Qoca dənizçinin bu müdrik sözləri hamını daha diqqətlə uzaq dənizə baxmağa məcbur etdi. Gəmi yaxınlaşdıqca böyüyürdü, lakin küləyin əsdiyi istiqamətlə irəlilədiyinə görə, gəmini yan tərəfdən görmək olmurdu, buna görə də heç kəs bu gəmidə bir və ya iki dörün olduğunu deyə bilməzdi, deməli, gəminin böyük və ya kiçikliyi haqqında da mülahizə söyləyib, müəyyən ümid bağlamağa imkan yox idi.

– O yerdə ki şeytan işə qarışdı, ordan xeyir gözləmə! – qoca Qodzo donquldandı və öz sözlərini müxtəlif xalqların dillərindən alınmış söylüşlərlə bəzədi. – Bu gəmi vur-tut balaca bir felyuqadır...

– Felyuqa olsa yaxşıdır, bu ondan da pisdir, speronaradır! – ümidləri öz başcasından daha çox boş çıxmış kaluger qışqırdı.

Bu barədə söz ola bilməzdi ki, sahilə toplaşmış camaat hər iki qeydi təəssüf bildirən səslərlə qarşıladı. Lakin bu gələn gəmi hansı tiptən olur olsun, hər halda onun su basımı yüz-yüz iyirmi tondan artıq deyildi. Əlbəttə, burada gəminin həcmi əsas ola bilməzdi. Hər şeydən əvvəl, gəminin su basımı yox, onun yükünün qiymətli olub-olmaması zəruri idi. Bəzən belə olur ki, adi felyuqa və hətta speronar gəmilərindən qiymətli şərabların, otirli yağların, qiymətli parça və qumaş malların daşımada istifadə olunur. Belə hallarda həmin gəmilərə basqın etmək özünü tamamilə doğruldur – çünki əziyyəti az olur, xeyri çox! Deməli, hələ tez idi, ümidi itirməyə əsas yox idi. Həm də quldurlar dəstəsinin dənizçilik işində püxtələşmiş başçıları belə hesab edirdilər ki, yaxınlaşmaqda olan bu gəminin hərəkətində nə isə bir qəşənglik vardır, bu isə yaxşı əlamət sayılırdı.

Günəş yavaş-yavaş qərb tərəfdə üfüqün arxasında gizlənirdi, lakin İoniy dənizində oktyabr ayının belə axşam toran qovuşması bir saata qədər çəkir – bu isə tam qaranlıq düşənə qədər gəmiyə baxmaq üçün tamamilə kifayət idi. Həm də gəmi bu zaman körfəzə daxil olmağa hazırlaşaraq Matapan burnunu hərnlənib keçmiş, iki dörəcə yana burularaq elə bir vəziyyət almışdı ki, indi tamaşaçılar onu yan tərəfdən görə bilirdilər, bu da çox əlverişli idi.

Bu mənzərəni gören qoca dənizçi Qodzo o saat dilləndi:

– Sakolevadır!

– Sakoleva gəmisidir, – toplaşanların hamısı bir səslə ucadan təkrar etdilər və bu vəziyyətə lənət yağdırmağa başladılar.

Lakin heç kəs mübahisəyə girişmədi, çünki burada heç bir səhv ola bilməzdi. Koronsk körfəzinin gərəcəyində hərəkət edən gəmi doğrudan da sakoleva gəmisi idi. Lakin İtilon sakinləri nəhaq yərə müvəffəqiyyətsizlikdən şikayətlənirdilər: belə gəmilərdə qiymətli yükün gəlib çıxması qətiyyən nadir hadisə deyildi.

Yaxın Şərqdə orta tonnalı belə gəmilərə sakoleva deyirlər, bu gəmilərin göyərtəsinin dal tərəfi bir qədər yüksək olur, bu isə gəminin orta çökək yerini xeyli genişləndirir. Belə gəmilərin bütün müxəlləfatı üç ədəd qıyqac və uzun yelkən sallanan təkəgaclı dordan ibarət olur. Gəminin orta hissəsindəki əsas dər, adətən xeyli qabağa əyilmiş olur. Bu dərün üstündə bir latın yelkəni asılır. Qabaq dərda və arxa dərda üçkənc qıyqac yelkənlər, burun tərəfdə iki qıyqac yelkən və ön hissədə müxtəlif hündürlükdə kiçik dərda asılmış iki sivri yelkən sakoleva gəminin bütün quruluşunu tamamlayır və ona nə isə xüsusi bir görkəm verir. Gövdənin parlaq rəngi, burun tərəfə yaxın yerinin enli hissəsi, dərda müxtəlifliyi və yelkənlərin qərribə bir şəkildə kəsilməsi – bütün bunlar sakolevanı Arxipelaqın dar körfəz və keçidlərində o tərəf-bu tərəfə hərəkət edən yüzlərlə qəşəng gəminin ən maraqlı nümunələrindən birinə çevirir. Bu gəmi dalgaların təzyiqi altında əmələ gətirdiyi köpüklü cığırda irəliləyərək gah yuxarı qalxır, gah aşağı enir və çox asanlıqla dalgaların təpəsi üzərindən atıla-atıla keçərkən qanadları qürub günəşinin vida ziyaları altında alovlanıb yanan, suya ehmalca toxunan böyük bir quşa bənzəyir. Belə yüngül gəmidən daha qəşəng bir gəmi təsəvvür etmək mümkün deyildir.

Külək gətdikcə güclənib, göyün üzünü qara buludlar örtə də (Yaxın Şərqdə bunları qasırğa buludları adlandırırlar), sakoleva gəmisi yenə də əvvəlki kimi bütün yelkənlərini qabardaraq irəliləyirdi. Hətta tez qabaran bramsel yelkənlərini də yığmamışdılar, halbuki belə havada ən bacarıqsız dənizçi də bu yelkənləri yığmağı unutmazdı. Görünür, gəminin kapitanı tezliklə sahilə yan almağa tələsirdi, həm də gecəni açıq dənizdə keçirmək meylinə deyildi, onsuz da dənizdə dalgalar atırdı və fırtına başlaya bilərdi.

Lakin itilonlar sakoleva gəminin körfəzə tərəf gəldiyinə inan-salar da, hələ gəminin İtilon limanına daxil olub-olmayacağına əmin deyildilər.

– Eh! – onlardan biri ah çəkdi. – Bu işdən belə görünür ki, o gəmiyə liman yox, səmt küləyi lazımdır!

– Kaş şeytan özü bu gəmini yedəyə alıb bizə tərəfə çəkəydi! – kimsə donquldandı. – Bəlkə, o yenə dənizə tərəf dönmək istəyir?

– Bəlkə də, bu gəmi Koroni limanına gedir?

– Bəlkə də, Kalamaya gedir?

Bu hər iki mülahizə doğru çıxma bilərdi. Levant ticarət gəmiləri Mani sahilində Cənubi Yunanıstandan zeytun yağı aparılan əsas liman olan Koroniyə tez-tez gəlirdilər. Körfəzin lap içəri tərəfində yerləşən Kalama şəhəri isə öz bazarları ilə məşhur idi, buraya Qərbi Avropanın hər tərəfindən müxtəlif mallar – parça və kuzoçilik məmulatı gətirilirdi. Ola bilər ki, indi sakoleva gəmisi də həmin bu limanlardan birinə gedirdi, əgər belə olarsa, yüngül qazanc axtaran itilonların bütün ümidləri boşa çıxma bilərdi!

Lakin ağcöz nəzərlərin müşayiəti altında sakoleva gəmisi sürətlə irəliləyirdi. Budur, gəmi indi lap İtilonla üz-üzə çıbmışdır. İndi həlledici dəqiqə də gəlib çatdı. Əgər gəmi əvvəlki kimi körfəzin içərisinə tərəf irəliləyərse, qoca Qodzo və onun bütün əlaltıları bu gəmini ələ keçirmək haqqındakı arzularının hamısından əl çəkəlidirlər. Doğrudan da, əgər belə olarsa, on itı gedən qayıqlar belə böyük və güclü yelkənləri olan və buna görə də böyük sürətlə irəliləyən gəmiyə arxadan çatma bilməzdilər.

– Gəmi dönür! – qoca dənizçi birdən qışqırdı və onun qarmaqvari barmaqları olan əli, dəstəli çəngəl kimi gəmiyə tərəf uzandı.

Qodzo yanılmırdı. Sakoleva sükana tabe olaraq birbaşa İtilona tərəf gedirdi. Bu zaman gəmidəki uzun yelkən və ikinci qıyqac yelkəni endirildilər, bir az sonra isə üçkənc qabaq yelkəni də endirildilər. İndi yelkənlərin salınmasından bir qədər yüngülləşmiş gəmi, sükançıdan daha çox asılı idi.

Qaranlıq düşürdü. Vaxt o qədər az qalmışdı ki, gəmi gecəyə qədər İtilon limanının yalnız dərini su yoluna gəlib çıxma bilərdi. Burada dənizin bozi yerlərində, gəmiləri fəlakətə hədələyən sualtı daşlara təsadüf olunurdu. Lakin bu kiçik gəmi orta dərda bolodçı bayrağını da qaldırmadı. Görünür, qoca kapitan bu tohlükəli yerləri bütün

656945

inceliklərinə qədər tanıyırdı, ona görə də bələdçiyə ehtiyacı yox idi. Daha doğrusu, ola bilərdi ki, kapitan həddindən çox təcrübəli İtilon dənizçilərinə etibar etmirdi, çünki bu dənizçilər gəmiyə bələdçilik etsəydilər, bir sıra gəmiləri fəlakətə uğratdıqları kimi bu kiçik gəmini də hər hansı bir sualtı daşa çırpmaqdan qətiyyəən çəkinməzdilər.

Onu da deyək ki, o zamanlar Mani sahillərinin bu hissəsini işıqlandıran heç bir mayak yox idi. Yalnız limanda asılmış sadə bir fənər gəmilərə körfəzin gəmi keçə biləcək ensiz yolunu göstərirdi.

Sakoleva isə yaxınlaşırdı. Bir az da irəliləsəydi, İtilon limanının yarım milliyinə çatardı. Gəmi inamla sahilə yan alırdı. Hiss olunurdu ki, bu gəminin sükutu bacarıqlı əllərdədir.

İtilon quldurları isə bu vəziyyətdən narazı idilər. Onlar istəyirdilər ki, gəmi sualtı daşlardan hər hansı birinə toxunub parçalansın. Bu sualtı daşlar isə, quldurlar dəstəsinin köməkçiləri kimi həmişə onlara xidmət etməyə hazır idi. Bu daşlar işi başlayır, quldurlar isə başlanan işi yalnız sona çatdırırdılar. Əvvəlcə, gəmi daşlara toxunub dağılır, sonra talan başlanırdı, – bütün hadisələr həmişə bu qaydada davam edirdi. İşin belə olması quldurları silahı mübarizədən xilas edirdi, çünki onlar silahlı hücumə keçəndə özləri də tələfat verə bilərdilər. Dəfələrlə elə olmuşdu ki, talan edilən gəmilərin qoçaq dənizçiləri quldurlara kəskin müqavimət göstərmişdilər.

Bu zaman qoca Qodzo başda olmaqla, quldurlar dəstəsi müşahidə məntəqəsini tərk edib, bir dəqiqə də itirmədən yenidən dənizin kənarına endilər. Onlar buraya Şərqi və Qərbi bütün dəniz quldurlarına məlum olan bir hiyləni həyata keçirmək üçün gəlmişdilər.

Qaranlıq tamamilə düşməsə də, lakin gəminin hərəkətini çətinləşdirə bilərdi, belə bir vaxtda yanlış siqnallar verərək körfəzin ensiz və dar keçidlərində gəmini azdırmaq və saya oturtmaq çətin iş deyildi.

– Fənərin yanına! – deyərək Qodzo komanda verdi, bütün quldur dəstəsi bu qoca dənizçinin əmrinə sözsüz tabe olmağa adət etmişdi.

Qoca dənizçinin əmrinə dərhal başa düşdülər. Bir dəqiqədən sonra alçaq təpədə uzun dirəyin başında yanan adi fənər qəflədən söndü. Fənər sönən kimi həmin dəqiqə onun əvəzində başqa bir fənər yandı, lakin öz yerindən tərpənməyən birinci fənər dənizçilərə düzgün yol göstərirdisə, tez-tez yerini dəyişən ikinci fənər tamamilə bunun əksinə olan məqsəd güdürdü: o, gəmini yolundan azdırmağa və sualtı daşlardan biri ilə toqquşdurmağa cəhd edirdi.

Bu ikinci fənər də eynilə birincinin tayı idi, lakin quldurlar onu keçinin buynuzlarına bağlamışdılar və heyvanı sahilin aşağı yamacı boyunca yavaş-yavaş gözdürürdülər. Fənərin işığı keçiyə birlikdə yerini tez-tez dəyişməklə, gəmi üçün yalançı mayak rolunu oynamaq idi.

Yerli sakinlər, əlbəttə, dəfələrlə belə fırıldaq işlətmişdilər. Həm də belə cinayətkar hiylələr onları, demək olar ki, həmişə arzu etdikləri məqsədə çatdırırdı.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, sakoleva keçid yolunda düzgün irəliləyirdi. İndi gəminin əsas dorundakı yelkənlər yığılmışdı, gəmi yalnız arxa tərəfdəki qıyqac və latın yelkənləri ilə hərəkət edirdi. Sahilə yan almaq və lövbər salmaq üçün əslində gəmiyə bundan artıq yelkən də tələb olunmurdu.

Bu kiçik gəmiyə İtilon sakinləri təəccüblə tamaşa edirdilər.

Körfəzin əyri-üyrü keçidlərindən ağılaşmaz çevikliklə ötən və heç yerə toxunmayan sanki bu kiçik gəmi keçinin buynuzlarına bağlanmış və yerini tez-tez dəyişən fənərin işığına heç əhəmiyyət də vermirdi. Hətta günün günortaçağı yenə də bu sualtı daşların arasından belə dəqiqliklə üzüb keçmək mümkün olmazdı. Görünür, gəminin kapitanı dəfələrlə İtilon körfəzinin girəcəyindəki bu maneələrdən keçmişdir və bu sualtı daşları o qədər yaxşı bilirdi ki, hətta gecənin qaranlığında da bu maneələr onu qorxutmurdu.

Gəminin burun tərəfində dayanmış bu qoçaq dənizçini indi artıq sahilədən də görmək mümkün idi. İndi kapitanın silueti tədriclə qaranlıqdan çıxıb seçilməyə başlayırdı. Kapitan başdan-ayağa qədər yun parçadan tikilmiş enli qırçnlı və başlıqlı əbəyaya bürünmüşdü. Doğrudur, bu adam qətiyyəən öz gəmisini daşların arasından keçirərək iri təsbəh çevirib dua edən ticarət gəmilərinin təvəzökar sahiblərinə oxşamırdı. Arxipelaqın sularında üzən heç bir dənizçi bunsuz keçinmirdi. Lakin, bu kiçik gəminin kapitanı, hətta sesini ucaltımadan, tamamilə sakit halda sükançıya əmrilər verirdi. Sahildə öz yerini dəyişə-dəyişə üzən fənər də qəflədən söndü. Lakin fənərin sönməsi sakoleva gəmisinin öz yolunu inadla davam etdirməsinə yenə də mane ola bilmədi. Birdən-birə gəmi kəskin hərəkətlə yana buruldu və bir anlığa təhlükə doğdu, gəmi zil qaranlıqda limanın girəcəyində su altından baş qaldırmış daşlardan birinə toxuna bilərdi. Lakin o saat sükan azacıq hərəkət etdi və gəmi istiqamətini dəyişdirərək sualtı daşın yanından cəmalca keçdi, az qaldı ona toxunsun.

Sükançı körfəzin qabağındakı keçidin qarşısını kəsmiş gəminin hərəkəti üçün çox ensiz bir yol qoymuş ikinci sualtı daşın yanında da ehmalca keçdi; burada, bu arzu olunan dayanacağına lap yaxınlığında dəfələrlə bir çox gəmi, hətta bu gəmilərin bələdçilərinin İtilon quldurları ilə sözləşib-sözləşməməyindən asılı olmayaraq, parçalanıb məhv olmuşdu.

Beləliklə, indi quldurlar daha ümid edə bilməzdilər ki, müdafiəsiz sakoleva, daşlara dəyib parçalanacaq və onların əlinə keçəcəkdir. Bir neçə dəqiqə də keçsəydi, gəmi limana çatıb lövbər atacaqdı. İndi bu gəmini ələ keçirmək üçün ona qayıqlara dörd tərəfdən hücum etmək lazım idi.

Bir-biri ilə məsləhətləşdikdən sonra dələduzlar işə başlamayı qət etdilər. Qatı qaranlıq onların planları üçün çox əlverişli idi.

– Qayıqlara doluşun! – qoca Qodzo əmr etdi, onun əmrləri heç zaman, xüsusilə quldurları talana çağıranda etirazla qarşılanmazdı.

Tapança, xəncər və balta ilə silahlanmış otuz qədər sağlam bədənli başkəsən quldur, limanın önündə bağlanmış qayıqlara doluşub gəmiyə tərəf üzüməyə başladılar; quldurlar, heç şübhəsiz ki, sayca gəmi heyətindən üstün idilər.

Həmin an sakoleva gəmisindən qırıq-qırıq komanda səsləri eşidildi. Gəmi keçiddən sağ-salamat ötüb limanın ortasına çatmışdı. İp verildi, lövbər atıldı və lövbərin atılmasından əmələ gələn zərbədən gəmi azacıq titrəyib hərəkətsiz dayandı.

İndi quldurların qayıqları gəmidən bir neçə sajenlik məsafədə idilər. Belə hallarda İtilon quldurlarının xasiyyətinə bələd olan ən laqeyd gəmi heyəti də o saat silaha sarılar və müqavimətə hazırlaşardı.

Lakin bu gəmidə hər şey əvvəlki vəziyyətində idi. Gəmi lövbər atan kimi kapitan gəminin burun tərəfindən arxa tərəfinə keçdi, dənizçilər isə yaxınlaşmaqda olan qayıqlara qətiyyətlə əhəmiyyət vermədən gəminin yelkənlərini yığmağa başladılar və tələsik göyərənə təmizləməyə girişdilər.

Ancaq hiss olunurdu ki, onlar yelkənləri yığarkən bir o qədər də möhkəm bağlamırdılar, belə ki, iplər açılısaydı, yelkənlər o saat asanlıqla öz yerlərinə qaldırılı bilərdi.

Birinci qayıq gəmiyə sol tərəfdən yanaşdı. Sonra o biri qayıqlar da hər tərəfdən gəmiyə yan alıb onu əhatə etdilər. Gəminin orta

hissəsindən böyürləri bir o qədər yüksək olmadığına görə, hücum edən quldurlar onun üstündən asanlıqla aşıb qorxulu bağrırtılarla gəminin göyertəsinə səpələndilər.

Quldurların ən azgınları gəminin arxasına qaçdılar. Onlardan biri fənəri qapıb işığını kapitana tərəf çevirdi.

Bu zaman kapitan cəld hərəkətlə başındakı başlığı siyirib arxasına saldı və onun aydın işıqlanmış sifəti qaranlıqdan göründü.

– Eh, itilonlar, əcəb işə başlamısınız! – deyə kapitan onları danlamağa başladı. – Məgər siz öz həmyerliniz Nikolay Starkosu tanımırınsınız?

Bu sözləri deyib kapitan əllərini sinəsində sakitcə çarpazladı. Bir dəqiqə keçməmiş quldurlar qayıqlara doluşdular və gəmidən uzaqlaşaraq sahilə tərəf üzdülər.

İKİNCİ FƏSİL

ÜZ-ÜZƏ

On dəqiqədən sonra sakoleva gəmisindən avarlı yüngül bir qayıq sahilə tərəf yönəldi və gəlib bəndin yanında dayandı, qayıqdan heç kəsin müşayiət etmədiyi, bir az bundan əvvəl İtilon quldurlarını qaçmağa məcbur etmiş silahsız bir dənizçi düşdü.

Bu adam “Karista” gəmisinin kapitanı idi, bir az əvvəl limanın qarşısında lövbər salıb dayanan yelkənli gəmi belə adlanırdı.

Nikolay Starkos ortaboylu, enlisinəli, qolları və qıçları möhkəm özəlili bir adam idi. Onun başında kip dənizçi papağı var idi; papağı başına ələ möhkəm qoymuşdu ki, yalnız qabaq tərəfdən hündür alını görünürdü; qara saçları hələ kimi qıvrılıb çiyinlərinə tökülmüşdü. İtiqözlü və sərt baxışlı idi. Kleflər kimi öz uzun və yoğun bıqlarının uclarını burmamışdı. Kapitan Starkosa otuz beş yaşdan bir az artıq vermək olardı. Lakin onun külekədən yanib qaralmış dərisi, üzünün sərt ifadəsi, alınıdakı dərin qırıqları – bütün bunlar onu çox qoca göstərirdi, həm də bunlar onun bəd niyyətlərini sübut edən əlamətlər idi.

O, öyninə nə gödəkə, nə jilet, nə də o yerlərin camaatının ənəvi paltarları olan fustanella geyirdi. Onun qəhvəyi rəngdə tutqun

saplarla köbələnmiş başlıqlı kaftanı, uzunboğaz çəkmələrinin içinə salınmış gen yaşıl şalvarı daha çox Berberi sahilindən gəlmiş dənizçinin paltarını xatırladırdı.

Lakin Nikolay Starkos əsil yunan olmaqla bərabər İtilon limanının sakinlərindən idi. O öz uşaqlıq illərini bu limanda keçirmişdi. Yeniyetmə çağında və daha sonra gənclik illərində o bu yerlərin qayalıqları arasında gəzib-dolaşmış, dəniz həyatını öyrənmişdi. O, dəfələrlə bu sahillərin yaxınlığında üzmüş, dəfələrlə taleyini küləyin və dəniz axınlarının iradəsinə tapşırırmışdı. O ətrafda elə bir kiçik körfəz yox idi ki, Nikolay Starkos onun dərinliyini və sahillərinin dərinliyini ölçüb öyrənməsin, elə bir sualtı daş, elə bir daşlı dayaz yer qalmamışdı ki, onun harda olduğunu bilməsin. O yerlərdə elə bir dəniz keçidi tapılmazdı ki, Starkos kompassız və heç bir belədcinin köməyinə ehtiyacı olmadan hər hansı bir gəmini sağ-salamat ordan keçirə bilməsin. Buna görə də qətiyyənlə təəccüblü deyildir ki, öz həmyerlilərinin uydurma siqnalları ona sakoleva gəmisini keçidlərdən və yri yollardan inamla aparmağa mane olmamışdı. Həm də o çox gözəl bilirdi ki, İtilon camaatına qətiyyənlə etibar etmək olmaz: o bunu dəfələrlə işdə görmüşdü. Əslində, bu limanın camaatı anadangəlmə vəhşilər idi, Nikolay Starkos isə öz həmyerlilərini bu vəhşiliklərinə görə qətiyyənlə danlamırdı, çünki ona toxunmurdular!

Əgər Starkos, İtilon camaatını yaxşı tanıyırdısa, bu camaat özü də Starkosa yaxşı beləd idi. Onun atası minlərlə başqa vətənpərvər kimi türklərin qəddarlığının qurbanı olandan sonra Nikolayın anası intiqam hissi ilə coşaraq Osmanlı zülmü əleyhinə başlanacaq ən birinci üsyanda iştirak etmək üçün fürsət gözləyirdi. Starkos özü isə, on səkkiz yaşı yenicə tamam olan kimi Manidən çıxıb getmiş və ən çox Arxipelaq sularında keçirdiyi ilk dəniz səyahətləri onun üçün yalnız dənizçilik sənəti məktəbi deyil, həm də quldurluq sənəti məktəbi olmuşdu. Həyatının həmin dövründə onun hansı gəmilərdə qulluq etdiyini, ən məşhur dəniz quldurlarından kimin ona rəhbərlik etdiyini, hansı bayrağın altında onun ilk dəfə vuruşduğunu, kimin qanını tökdüyünü – Yunanıstanın düşmənlərini, yaxud öz həmvətənlərini – heç kəs bilmirdi və bütün bu suallara Starkosun özündən başqa heç kim cavab verə bilməzdi. Onunla dəfələrlə Koronsk körfəzinin müxtəlif limanlarında qarşılaşmışdılar. Buna görə də həmyerlilərindən bəziləri Starkosun özü ilə birlikdə bir sıra

işlərdə iştirak etdikləri üçün onun quldurluqdakı qəhrəmanlıqları, ələ keçirilmiş və dənizin dibinə batırılmış ticarət gəmilərinin haqqında, onların əlinə keçən qiymətli ov haqqında bəzi məlumatlar verə bilərdilər. Lakin bu barədə heç kim bir söz danışmırdı və Nikolay Starkosun adı ətrafında nə isə qərribə bir sirr pərdəsi var idi. Bununla belə Starkos bu yerlərdə o qədər məşhur olmuşdu ki, bütün Mani əyaləti onun qarşısında təzim edirdi.

İtilon sakinləri bu adamdan qorxduqları üçün ona hörmət və qulluq göstərmişlər. Sakolevaya onun komandanlıq etdiyi məlum olanda, buranın sakinlərində gəmini ələ keçirib qəret etməyə olan bütün həvə də sönmüşdü.

“Karista” gəmisinin kapitanı sahilə çatıb bəndin yanında dayanan kimi bütün kişilər və qadınlar oraya yüyürsüdü və bu adamı hörmətlə qarşılamaq üçün cərgəyə düzülürdülər. Starkos körpüyə düşəndə camaatın içindən heç bir səs eşidilmədi. Sanki Starkos ecəzkar bir hökmə malik idi; o görünən kimi hər yerdə səs-küy kəsildi, tam sakitlik hökm sürdü. İtilon sakinləri onun nə deyəcəyini gözləyirdilər, lakin o, adəti üzrə dinmir və sükut edirdi, belə vəziyyətdə heç kəs qabağa düşüb onunla birinci olaraq danışmağa cəsarət etmirdi.

Nikolay Starkos dənizçilərə sakolevaya qayıtmağı əmr etdi, özü isə körpünün qurtaracağındakı döngə tərəfə getdi. Təxminən iyirmi addım atdıqdan sonra dayandı. Qoca dənizçi Qodzo da, sanki onun nə əmr edəcəyini gözləyirmiş kimi, Starkosun ardınca gedirdi, kapitan da onu tanıyıb dedi:

– Qodzo, mən gerek öz komandama on nəfər möhkəm bədənlı cavan oğlan götürəm.

– O cavanlar sənə veriləcəkdir, Nikolay Starkos, – deyərək Qodzo cavab verdi.

Əgər “Karista”nın kapitanına yüz nəfər lazım olsaydı, onların hamısını yenə də bu dənizçi qəsəbəsidən tapıb seçərdi. Seçilən adamlar isə qətiyyənlə özlərinin hara getdiklərini, nə iş görəcəklərini, kimin hesabına dənizə çıxacaqlarını, kimin xeyrinə vuruşacaqlarını soruşmadan öz həmyerlilərinin ardınca gedirdilər, onun taleyinə şərik olmağa həmişə hazır idilər, çünki onlar çox yaxşı bilirdilər ki, necə olur olsun, hər halda əliboş geri qayıtmayacaqlar.

– Həmin adamlar bir saatdan sonra “Karista”nın göyərtəsində olmalıdırlar!

– Onlar orda olacaqlar, – Qodzo əmin etdi.

Nikolay Starkos əli ilə işarə edib, müşayiətinin lazım olmadığını bildirdikdən sonra bəndin axırında hərənib qurtaran körpüdə öz yoluna davam etdi və tezliklə limanın dər kəcələrindən birinə tərəf yollandı.

Kapitanın əmrinə itaət edən qoca Qodzo öz adamlarının yanına qayıtdı və sakoleva üçün lazım olan dənizçiləri dərhal seçməyə başladı.

Nikolay Starkos isə bu zaman yavaş-yavaş İtilon qəsəbəsinin yerləşdiyi sahilin dik yoxuşu ilə yuxarı qalxırdı. Qəsəbənin bu tərəflərinə yalnız, doqa oxşar dəhşətli ağzı olan sərt itlərin hürüşmə səsi gəlib çatırdı: çox qorxulu olan bu itlərdən yolluqlar çaqqal və canavardan qorxan kimi çəkinir, ehtiyat edirdilər. İki-üç qağayı, geniş qanadlarını asta-asta yelləyərək havada hərənir və sahil qayalarının daki yuvalarına enməyə hazırlaşdırlar.

Tezliklə İtilon qəsəbəsinin ən axırncı evləri də arxada qaldı. Nikolay Starkos bir qədər də irəliləyib Kəlaf qalasının ətrafında burulan yoxuş çıxıra çıxdı. Bir zamanlar səlibçilər Poleponnesin müxtəlif yerlərini ələ keçirərkən Vill-Arduev tərəfindən tikilmiş qala divarlarının yanından ötürək hələ də sahilin üstündə ucalan qədim qüllələrin xarabalıqlarının yanından burulub keçdi. Buraya çatanda Starkos dayandı və boylanıb ətrafa baxdı.

Ayparanın Qallo burnunun arxasına keçərək İoni dənizinin sularında sönməyə hazırlaşdığı saat yaxınlaşırdı. Gecənin sərin küləyinin qovub gətirdiyi buludların arasındakı ensiz sırimlardan göydə bir neçə ulduz parlayıb söndürdü. Külək bir qədər sakitləşəndə qalanın ətrafında dərin bir sükut əmələ gəldi. Bu zaman yelkənləri güclə seçilən iki-üç qayıq körfəzin sinəsini yarıb, Koroni istiqamətində və ya Kalamaya tərəf irəliləyirdi. Əgər dərnlərində yellənən fənərlər olmasaydı, bu qayıqlar yəqin ki, qaranlığa qovuşar və görünməzdilər. Aşağıda dənizin dalğadöyən yerində, gah burda, gah da orda yeddi və ya səkkiz işıq yanıb-söndürdü; bu işıqlar suda əks edərək titrəyir və ikiləşirdi. Bunlar balıqçı qayıqlarının, yaxud sahilə yaxın evlərin pəncərəsindən görünən işıqlar idimi? Kim bilir.

Nikolay Starkos qaranlığa vərdis etmiş nəzərləri ilə sahilə görünməyən genişliyə tamaşa edirdi. Dənizçinin gözü qeyri-adi dərəcədə iti olur, o başqalarının görə bilmədiyi şeyləri də görür. Lakin həmin

bu dəqiqədə “Karista”nın kapitanı üçün sanki ətrafda heç nə yox idi, onun qarşısında, sübhəsiz ki, tamamilə başqa lövhələr və mənzərələr canlanırdı. Bəli, indi o yalnız fikirləşir və öz-özü ilə söhbət edirdi. O, doğma yerlərinin – vətənin havası ilə bol-bol nəfəs alırdı. Əllərini sinəsində çarpazlayaraq Starkos xeyli müddət fikirli halda dayanmış yerdə durub qaldı, indi onun başlığı sürüşüb çiyinə düşmüşdü. Başı sanki daşdan yonulub qayırlmışdı.

On beş dəqiqə bu vəziyyət davam etdi. Nikolay Starkos nəzərlərini yayındırmadan qərbə tərəf, dənizin üfüqdə göylə birləşdiyi yərə baxırdı, sonra o bir neçə addım kənara çəkildi və kəsə yolla qaya yuxarı dırmaşmağa başladı. Onun çıxırdan çıxıb, belə kəsə yolla yuxarı qalxması təsadüfi deyildi. Gizli bir fikir onun yaxasından dərtdə haraya isə aparırdı; lakin o, sanki İtilon qayalarından qalxaraq görmək istədiyi şeyə baxmağa cəsarət etmirdi.

Onu da deyək ki, körfəzin Matapan burnu sahillərindən başlamış ən axırncı limanına qədər boş bir yer təsəvvür etmək çətindir. Bu yerlərdə portağal və ya limon pöhrəlikləri yoxdur, burada nə itburnu, nə oleandr, nə də Arqolid yasəmənini bitir, burada nə ayıqulağına, nə əncir, nə də tut ağaclarına təsadüf edərsən – bir sözlə, Yunanıstanın bəzi əyalətlərinə gözəllik verən zəngin yaşıllıq burda yoxdur. Heç yerdə sərv ağaclarının kölgəliyi fonunda nə çinar, nə də nar kollarına təsadüf etməzsən. Bu yerlər başdan-başa ilk yeraltı təkəndən körfəzin sularına tökülməyə hazır olan vulkan daşlarından ibarətdir. Öz oğullarını yarıb dolandıran Mani əyalətinin hər yerində torpaq beləcə sərt və xəsisdir. Yalnız, yağ çıxarıldığına görə, əyilib çox qoribə şəkə düşmüş bir neçə çıpaq və uca şam ağacının gövdəsindəki dərın yarılar görünürdü. Arabir yarıqçıqdan çıxmış kiçik kirlərə bənzəyən bir neçə nazik qanqal tikanlı maldili kimi görünürdü. Qurumuş kollar və içində çürüntüdə daha çox qum olan torpaq, hətta çox az yem tələb edən və dözümlü olan keçiləri də doyuzdura bilmirdi.

Nikolay Starkos on-on beş addım da irəliləyib yenidən dayandı. Sonra özünün şimal-şərqə tərəf çevirdi, orada göyün daha çox işıqlı hissəsinin fonunda uzaq Tayget dağlarının silsiləsi görünürdü. Bu vaxt göy üzündə doğan iki-üç ulduz hələ də böyük atəşbəcöyü kimi üfüqün üzərindən asılıb qalmışdı.

Nikolay Starkos yerində quruyub qaldı. O, gözələrini əlli addım-lıqdakı qayanın çıxıntısına söykənmiş alçaq taxta evdən çəkmirdi.

Yoxuşa qalxan cığır, kəndin ön yuxarı tərəfində, kollardan və tikanlardan əmələ gəlmiş təbii çəpərlə dövrələnmiş həyətdə, yarpaqsız ağacların arasında yetim kimi dayanmış sadə malikanəyə tərəf uzanıb gedirdi. Hər şeydən aydın olurdu ki, bu ev çoxdan tərk edilmişdi. Həyatın ətrafındakı çəpər köhnəlmişdi, ayrı-ayrı yerlərini kol-kos basmış, bəzi yerləri lap seyrəlmişdi, bu çəpərə daha etibar etmək olmazdı. Bəzən bura gələn yurdsuz itlər və çaqqallar Mani torpağının bu tərk edilmiş guşəsini dəfələrlə ayaqlayıb viran qoymuşdular. İnsan əli dəyməyəndən bəri təbiət bu boş yerə yalnız əlaq otları və kol-kosdan başqa heç nə bəxş etməmişdi.

Axi bu yerlər nə üçün tərk edilmişdir? Ona görə ki, bu malikanənin sahibi artıq bir neçə il bundan əvvəl vəfat etmişdi, onun dul arvadı Andronika Starkos öz doğma yurdunu atıb, istiqlalıyyət uğrunda mübarizə aparan şəərəfli və igid qadınların sıralarına daxil olmuşdu, onun yeganə oğlu isə ata evini tərk etmiş və bir dəfə də olsun ora qayıtmamışdı.

Nikolay Starkos həmin bu evdə anadan olmuş, özünün ilk uşaqlıq illərini burada keçirmişdir, namuslu dənizçi olan atası uzun illər dənizdə üzdükdən sonra gəlib bu yerdə özünə məskən salmışdı, həm də o, İtilonun sakinlərindən kənarda yaşayırdı, onlarla qaynayıb-qarışmırdı, çünki onların quldur xasiyyətinə nifrət edirdi. Bununla birlikdə, ağılı və kifayət qədər varidatı ilə İtilon camaatından fərqlənən bu adam, özü üçün, arvadı və oğlu üçün burada nə isə xüsusi bir həyat tərzini yarada bilmişdi. O öz günlərini beləcə, hamı tərəfindən unudulmuş, təklik və tənəhlilik içində keçirmişdi, bu vəziyyət onun qəzəblənib zülm əleyhinə üsyan qaldırmağa cəsarət etdiyi saata qədər davam etmiş və bu cəsarətinə görə də öz həyatını qurban vermişdi. Portanın casuslarından, hətta bu yarımadanın ön uzaq guşəsində də gizlənmək mümkün deyildi!

Atası öləndən sonra Nikolay baxımsız qalmışdı – anası onun öhdəsindən gələ bilmirdi. O, tez-tez evdən qaçır, dənizlərdə səyahətə çıxırdı, özünün fitri dənizçilik bacarığını quldurlara və quldurluğa sərf edirdi.

Beləliklə, oğlunun doğma evdən çıxıb getdiyi vaxtdan on il, ananın isə evi tərk etdiyi vaxtdan altı il keçirdi. Lakin İtilonda belə şeylər yayılmışdı ki, guya Andronikanı kəndin ətrafında bir neçə dəfə görünlər olub. Hər halda, bu şeylərə inanılsa, deməli, ana uzun

fəsilələrlə çox qısa müddətə bəzən bu yerlərə gəlirmiş, lakin İtilon camaatı ilə yaxınlıq etmirmiş.

Səyahət zamanı başına cürbəcür hadisələr gələn və nadir hallarda Maniyə gəlib çıxan Nikolay Starkosun taleyi elə getirmişdi ki, o bu günə qədər bir dəfə də olsun sərt qayanın başındakı öz kiçik evlərini görmək istədiyini bildirməmişdi. Tərk etdiyi evinin salamat qalıb-qalmadığı haqda heç zaman və heç kəsdən bir söz soruşmurdu. O heç vaxt, hətta uzaqdan-uzağa da anasının boş qalmış evə gəlib-gəlmədiyini bilməyə təşəbbüs göstərmirdi. Ola bilər ki, Yunanıstanı qana boyamış qorxunc hadisələr baş verdiyi zaman, Andronikanın haqqında Starkosun da qulağına bəzi xəbərlər çatmışdı. Əgər onda vicdan vardısı, onu hərəkətə gətirib oyada biləcək yeganə bir ad – anasının adı ola bilərdi.

Lakin Nikolay Starkos bu dəfə İtilon limanına yalnız öz komandasına on nəfər yeni dənizçi götürmək məqsədi ilə gəlməmişdi. Onu buraya gətirən arzu başqa idi, bu – arzudan da böyük olan bir istək – elə bir istək idi ki, hətta o özü də, yəqin ki, bunun nədən ibarət olduğunu bir o qədər də ətraflı başa düşə bilmirdi. Nikolay Starkosda qarşısalınmaz bir hiss əmələ gəlmişdi, o istəyirdi ki, hər necə olsun, heç olmazsa, axırıncı dəfə, yanib külə dönmüş doğma torpağa ayaq basсын, özünün ayaq tutub yeriməyə başladığı yerləri görsün, divarlarında onun ilk nəfəsinin və çəkdiyi ahın əks etdiyi, ilk dəfə dil açdığı doğma evin havasını bir də udsun. Bəli! Nikolay Starkosu yoxuşa qalxan cığırda yaxşıca tanış olduğu qayanın üstünə tərəf çıxmağa məcbur edən bu idi, elə buna görə də o, gecənin bu vaxtında gəlib kiçik malikanənin çürüyüb-tökülən çəpərinin yanında dayanmışdı.

Birdən-birə onun halı dəyişdi, sanki adət etdiyi sakitlik də ondan üz döndərdi. Uşaqlıq xatirələrinin birdən-birə yada düşdüyü zaman döyünməyə başlaya bilməyəcək rəhmsiz bir ürək kimdə tapılır. Dünyada elə bir adam yoxdur ki, özünün doğulduğu, anasının ona layla çaldığı doğma evə baxarkən sakit və laqeyd ola bilsin. İnsanın qəlbi heç zaman o qədər sərtləşə bilməz ki, keçmiş səsi onun qol-bində, heç olmazsa, bir neçə simi ehtizaza gətirib dilləndirə bilməsin.

İndi həm bayırı, həm də içəri tamamilə cansız görünən bu qədər qəmli və dilsiz malikanənin qarşısında dayanarkən Nikolay Starkos bütün bunların hamısını hiss edir və eyni vəziyyəti keçirirdi.

– İçəri girimmi?... Bəli!.. Girmək lazımdır!

Uzun müddət dinməzə dayandıqdan sonra Nikolay Starkosun öz-özünə pıçıltı ilə dedi ki, bu sözlər elə səsləndi ki, sanki qorxurdu onun səsinə eşidərlər, keçən günlərin hər hansı bir dəhşətli kölgəsi gəlib onun qarşısında dayanar.

İçəri girmək sanki çox asan və sadə bir iş idi! Çəpər yarıuçuş bir vəziyyətdə idi, payalar yerə yıxılmışdı, hətta balaqapını açmağa və ya qapının siyirməsini kənara çəkməyə belə ehtiyac yox idi.

Nikolay Starkos həyətdə girdi və yağışdan taxtapuşu yarıçürümüş, yalnız sınıq və pahlı dəmirlərdən sallanıb dayanan evin qarşısında gəlib dayandı.

Elə bu anda qapının lap ağzında bitmiş mastika ağacının sıx yarpaqları arasından dəhşətli bir səslə qalxan bayquş uçub havalandı.

Starkos bunu görəndə yenə də tərəddüd etdi. O, künc-bucağa qədər hər şeyə baxmağı qəti qərara almışdı. Lakin qəlbində əmələ gələn və kükrəyib coşan peşmançılıq hissi, nə isə onda boğuc bir nifrət duyğusu da əmələ gətirmişdi. Starkos həm həyəcan keçirir, həm də sarsılırdı. Ona elə gəlirdi ki, bu doğma ev onu kənara itələyir, rədd edir, ona ən dəhşətli lənətlər yağdırır!

Bu hisslərin təsiri altında, Starkos, evə girməmiş, əvvəlcə evin ətrafını hərhlənib dolaşmağı qəti etdi. Gecə çox qaranlıq idi. O, insanın hətta öz-özünü görə bilmədiyi bu qaranlıqla irəliləyir və evin ətrafına hərhlənirdi. Başqa cür də ola bilməzdi. Çünki o, gündüz yəqin ki, heç buraya gəlməzdi də! Gecənin qaranlığında təəssürlərdən uzaqlaşmaq, olub-keçəni unutmaq bir qədər asan idi.

Budur, oğurluğa gəlmiş adam hansı tərəfdən evə girməyin daha əlverişli olduğunu yoxladığı kimi, Starkos da çatlamış divarların yanı ilə ehməlcə gedir, daşlarının ucları çürüyüb tökülmüş və mamırla örtülmüş küncələrdən burulur, laxlamış daşları əli ilə yoxlayır, sanki bir ölçüyə çevrilmiş bu evdə həyat əlaməti qalıb-qalmadığını öyrənmək istəyir, bu ölümün heç olmazsa qəlbinin ən son və zəif döyüntüsünü dinləməyə cəhd edirdi. Evin dal tərəfindəki kiçik həyət tamamilə zülmətə bürünmüşdü. Göydəki təzə Ay batmaq üzrə idi, onun zəif və maili ziyaları bu həyəti işıqlandıra bilmirdi.

Nikolay asta addımlarla malikanənin ətrafını gəzib-dolaşdı, bu qaranlıq ev başdan-başa həyəcanlı bir sükut içində idi, sanki indi bura

cin-şeyatin yuvası idi. Nikolay yenə də gəlib evin qərb tərəfə baxan fasadı önünə çatdı, qapıya yaxınlaşdı, onu açmağa hazırlaşdı, oğər qapı siyirtmə ilə bağlı olardısı, onu güclü təkənla, qıfıllı idisə sındırır açmaq lazım gələrdi.

Lakin birdən-birə Nikolayın vəziyyəti dəyişdi, qan beyninə vurdu, necə deyirlər, elə bil başına qaynar su əndərdilər; evin içində işıq gördü. İndi o, bir daha görmək istədiyi bu doğma evə girməyə cəsarət etmirdi, ona elə gəlirdi ki, indicə atası və anası astanaya çıxacaq və elləri ilə həyət qapısını göstərər onu öz oğuluq və vətəndaşlıq borcunu unutmuş bir ailə xaini, vətən xaini kimi qovacaq və lənətləyəcəklər!

Həmin dəqiqə evin qapısı ehməlcə açıldı. Astanada bir qadın göründü. O, maniot qadınlarının geydiyi adi paltarda idi – qara çitdən olan tumanının ensiz qırmızı köbəsi vardı, qara və qolsuz kostası onun içinə salınmışdı, başında isə yunan bayrağı rəngində ipək dəsmalla çalma kimi sarınmış qəhvəyi papağı vardı.

Bu qadının sahil yerlərində yaşayan balıqçıların sifətini andıran üzü küləkdən qaralıb yanıbmışdı, lakin onun qaralmış sifətində daxili bir qüvvənin ifadəsi, böyük və qara gözlərində azacıq qəmli təsir bağışlayan canlı bir parıltı var idi. Bu ucaboylu və düzgün qəmətli qadına baxanda heç kəs inanmazdı ki, onun yaşı altmışı ötmüşdür.

Bu qadın Andronika Starkos idi. Uzun illərin ayrılığından və bir-birinə tamamilə yadırgadıqdan sonra ana ilə oğul indi üz-üzə dayanmışdılar.

Nikolay Starkos anası ilə görüşəcəyini qətiyyənlə gözləməzdi... İndi anasının qarşıya çıxması onu bütünlüklə sarsıtmışdı.

Andronika amirane bir hərəkətlə oğlunun yolunu kəsdi və onun dedi ki, bir neçə kəlmə söz yalnız Andronikaya məxsus qorxunc bir qüvvə ilə səsləndi:

– Nikolay Starkos heç bir zaman bu ata evinin astanasından içəri keçməyəcəkdir!.. Heç bir zaman!

Ananın verdiyi qadağanın ağırlığı altında öyilmiş oğul, addım-addım geri çəkiliirdi. Bir zamanlar onu öz bətnində gözdiren bu qadın indi oğlunu bir xain kimi qovur, rədd edirdi. Yox, nə olur olsun, hər halda Nikolay ona yaxınlaşacaqdır... Lakin bu zaman ananın daha qəti hərəkəti, onun sükuta dalmış üzündən yağın lənət Nikolayı dayandırdı.

Nikolay Starkos yerindən sıçradı. Sonra dönüb qaçaraq çəpərin o biri üzünə keçdi, çevrilib geriye baxmadan iri addımlarla cığırda təpədən enməyə başladı, sanki kiminsə görünməyən əli onu arxadan itələyirdi.

Andronika astanada hərəkətsiz dayanıb onun ardınca baxırdı, Nikolay gecənin qaranlığında gözdən itincəyə qədər o beləcə dayanıb baxdı.

Bir neçə dəqiqədən sonra Nikolay Starkos keçirdiyi həyəcanlı vəziyyətdən sanki ayıldı, özünü ələ aldı; limana çatan kimi qayıq çağırırdı və minib sakolevaya tərəf üzdü. Qodzonun seçib topladığı on nəfər dənizçi bu zaman gəmidə Starkosu gözləyirdilər.

Starkos dinnməz-söyləməz "Karista"nın göyərtəsinə qalxdı və lövbərləri qaldırmaq üçün işarə verdi.

Onun əmri dərhal yerinə yetirildi. İndi yalnız yola düşməyə hazır olan gəminin yelkənlərini sürətlə dor ağaclarına qaldırmaq lazım gəlirdi. Sahil tərəfdən əsən külək gəminin limandan çıxmasını asanlaşdırırdı.

Beş dəqiqə də keçməmişdi ki, "Karista" inamla və tam sakitlik içində limanın əyri-üyrü keçid yerlərində üzürdü; gəminin komandası və İtilon sakinləri dinib-danışmadan və bir-biri ilə vidalaşmadan ayrılırdılar.

Sakoleva açıq dənizdə cəmi bir mil belə yol getməmişdi ki, güclü alov sahilədəki qayaların başını işıqlandırıldı.

Başdan-başa od tutub yanan, Andronika Starkosun evi idi. Ana öz əli ilə evi odlamışdı. Ana öz oğlunun doğulduğu bu evi tamamilə məhv etmək istəyirdi.

Bu zaman Mani torpağı ilə "Karista" gəmisi arasında üç millik bir məsafə var idi, lakin gəminin kapitanı hələ də gözlərini sahilədəki alovdan ayıra bilmirdi, zülmət içində yangının son alovu sönənə qədər o beləcə dayanıb baxdı.

Andronikanın dediyi sözləri xatırladı:

– Nikolay Starkos heç bir zaman bu ata evinin astanasından içəri keçməyəcəkdir!.. Heç bir zaman!..

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

YUNANLAR TÜRKLƏR ƏLEYHİNƏ

Tarixdən əvvəlki dövrdə Yer kürəsi daxili neptun, yaxud pluton qüvvəsinin təsiri altında sıx qabığa bürünərək, qüdrətli bir kataklizm indi Yunanıstan adlanan torpaq parçasını suyun üzünə qaldırmış və yenə də həmin kataklizm nəticəsində Arxipelaqın quru hissəsinin bir qismi su altında qalmış, su üzərində qalan hissəsi isə adalara çevrilmişdir. Yunanıstan doğrudan da Kipr adasından Toskanaya¹ qədər uzanan vulkan xətti üzərində yerləşmişdir.

Görünür, ellinlərdə olan fitri fiziki və mənəvi çılğınlıq, vətən torpağındakı səbatsızlıq irsən onlara keçmişdir ki, bu da ellinləri misilsiz qəhrəmanlığa qabil olan bir xalq etmişdir. Bu da doğrudur ki, onlar öz təbii keyfiyyətləri sayəsində hədsiz qoçaqlığa, dərin qəhrəmanlıq və azadlıq aşiqlərinə çevrilmişlər və buna görə də bir neçə əsr türklərin hakimiyyəti altında qaldıqı ayrı-ayrı əyalətləri birləşdirərək müstəqil bir dövlət düzəldə bilmişlər.

Qədim zamanlar Yunanıstan əhalisi Asiya qəbilələri olan pelasqlardan ibarət idi; əsəti dövründə, yəni arqonavtların, heraklidlərin və Troya müharibələri dövründə, eramızdan əvvəl XVI əsrə XIV əsr arasındakı mərhələdə, Yunanıstan ellin qəbilələrinin meydana gəlməsi ilə ellin ölkəsi olmuşdur, həm də bu qəbilələrdən birinin – qrayi qəbiləsinin – adı sonralar Yunanıstanın adına çevrilmişdir; daha sonra yarıəfsanəvi şəxsiyyətlər olan Likurq, Miltiad, Femistokl, Aristid, Leonid, Esxil, Sofokl, Aristofan, Herodot, Fukidid, Pifaqor, Sokrat, Əflatun, Ərəstun, Hippokrat, Fidiy, Perikl, Alkiviad, Pelopid, Epaminond, Demosfen kimi adamlar tədriclə bu ölkəni əsil yunan dövlətinə çevirmişlər; bir qədər sonra Filipp və Aleksandr bu dövləti Makedoniya dövləti etmişlər, nəhayət, xristianlıq erasının başlanmasına yüz qırx altı il qalmış, Yunanıstan Axeylər adı altında Roma dövlətinin bir əyalətinə çevrilmiş və dörd yüz il bu vəziyyətdə qalmışdır.

O vaxtdan başlayaraq, vestqotlar, vandallar, ostqotlar, bolqarlar, slavyanlar, erəblər, normanlar, siciliyalılar bir-birinin ardınca növbə

¹ Bizim bu povestdə nəqil edilən hadisələr başlanan zamandan etibarən Santorini adası bir neçə dəfə yeraltı tokanların qurbanı olmuşdur. 1661-ci ildə Vostets və Fivlor, sonra isə Sen-Mor zəlzələ nəticəsində dağılmışdır (müəllifin qeydi).

ilə bu ölkəyə hücum etmişlər, XIII əsrin başlanğıcında səlibçilər bu ölkəni almış, XV əsrdə isə xeyli kiçik feodallıqlara bölünən, antik dövrdə və orta əsrlərdə olmazın imtahanlardan çıxmış bu ölkə ön axırda türklərin əlinə keçmiş və müsəlman zülmünün bütün ağırlığı həmin ölkə camaatının üzərinə düşmüşdür.

Demək olar ki, Yunanıstanın siyasi həyatı təxminən iki yüz il tamamilə dayanmışdır. Bu ölkəni idarə edən osmanlı hökmdarlarının zülmünün həddi-hüdudu olmamışdır. Yunanlar, öz vəziyyətlərinə görə, heç bir zaman nə birləşdirilmiş, nə işğal olunmuş, nə də məğlub edilmiş xalqlarla bərabər tutulmamışdır; yunanlar qul vəziyyətinə düşmüşlər və sağ əli ilə müqəddəs ruhanilik, sol əli ilə cəlladlıq edən imanla paşanın dəyənəyi heç bir zaman bu qulların başının üstündən əskik olmamışdır.

Lakin ölmək üzrə olan bu ölkədə hələ həyat əlaməti var idi. Dəhşətli ağrı bu ölkəni yenidən yaşamağa və öz varlığını qorumağa qaldırdı. Əvvəlcə, 1766-cı ildə qaradağlılar Epirdə, 1769-cu ildə isə maniötler, daha sonra sumetlər üsyan qaldırmış və istiqlaliyyət elan etmişdilər; lakin 1804-cü ildə Yanina paşası Əli Təpəli bu üsyan təşəbbüslərini həmişəlik əzib məhv etmişdir.

Elə bu zaman Avropa dövlətlərinin hadisələrə qarışmaq növbəsi gəlib çatmışdı, əgər onlar Yunanıstanın tamamilə məhv olmasının şahidi olmaq istəmirdilərsə, görək işə qarışaydılar. Əks halda, Yunanıstan, özbaşına buraxılarsa, öz istiqlaliyyəti uğrunda səmərəsiz yerə mübarizə apara-apara tamamilə məhv ola bilərdi.

1821-ci ildə Əli Təpəli öz növbəsində Soltan Mahmudun əleyhinə üsyan qaldırdı və yunanları özünə köməkçi çağırdı, qalib gəldikdən sonra əvəzində yunanlara azadlıq verəcəyini vəd etdi. Yunanlar, bir nəfər kimi ayağa qalxdılar və üsyan etdilər. Avropanın hər tərəfindən bu zaman filellinlər yunanların köməyinə axışmış gəldi. İtalyanlar, polyaklar, almanlar və başlıca olaraq fransızlar zülmkarların əleyhinə yunanların tərəfində mübarizəyə girdilər. Gi de Sent-Elen, Qayar, Şovasen, kapitan Balez və Jürden, polkovnik Favye, eskadra komandiri Renyu de Sen-Jan-d'Anjeli general Mezon, həmçinin lord Kokren, lord Bayron və polkovnik Qastinqsdən ibarət üç ingilis vuruşmaq və ölmək üçün gəlmiş olduqları bu ölkədə silinməz xatirə qoymuşlar.

Bu adamların qəhrəmanlığına, zülm altında inləyənlərin azadlığı işinə hədsiz sədaqətlərinə Yunanıstan öz milli qəhrəmanlarını, qədim nəsillərdən olan nümayəndələrini mübarizəyə çıkməklə cavab verdi. Üç nəfər hidriotlu – Tombazis, Teamados, Mialis, daha sonra Kolokotronis, Marko Botsaris, Mavrokordato, Mavromixalis, Konstantin Kanaris, Neqris, Konstantin və Dmitri İpsilanti, Odisey və bir çox başqa qəhrəmanlar mübarizəyə qoşuldular. Bu mübarizə və üsyan lap başlanğıcdan ölüm-dirim müharibəsinə çevrildi: bu müharibənin devizi belə idi: qana-qan, ölüm-ölüm! Bu işə hər iki tərəfdən dəhşətli fəlakətlərə və rəhmsizliyə gətirib çıxartdı.

1821-ci ildə suliotlar və maniötler üsyan qaldırdılar. Patrasda yepiskop Germanos əlinə xaç götürərək hamudan əvvəl üsyançılara müraciət etdi. Moreya, Moldaviya, Arxipelaq istiqlaliyyət və azadlıq bayrağı altında toplaşdılar. Dəniz müharibələrində qələbə çalmağa bəşib püxtələşmiş ellinlər Tripolitsiyanı aldılar. Yunanların böyük müvəffəqiyyətlərinə türklər o zaman onların İstanbulda olan həmyerlilərini döyüb əzişdirməklə cavab verdilər.

1821-cü ildə Yanin qalasında mühasirəyə alınmış Əli Təpəli, türk generalı Xurşudun ona təklif etdiyi danışıqlar zamanı xaincəsinə öldürüldü. Sonra isə Mavrokordato və filellinlər Arta vuruşması zamanı məğlubiyyətə uğradılar, lakin əvəzində Ömər-Vrionun qoşunlarını, o qədər də az tələfat vermədən, Missolongini ilk mühasirədən qurtarmağa məcbur etdilər.

1823-cü ildə xarici dövlətlər Yunanıstanın işlərinə qarışmaq cəhdlərini xeyli gücləndirdilər. Onlar türk sultanına danışıqlar üçün vasitəçilik təklif etdilər. Türk sultanı bu təklifi rədd etdi və öz rədd təklifini daha da möhkəmlətmək üçün Evbeyə on min nəfər asiyalı əsgər çıxartdı. Sonra sultan misirli Məhəmmədəli paşanı öz türk qoşunlarının baş komandanı təyin etdi. Həmin ilin vuruşmalarından birində məşhur qəhrəman Marko Botsaris həlak oldu. Bu adam haqqında ancaq belə demək olardı: "O, Aristid kimi yaşadı, Leonid kimi öldü".

1824-cü ildə istiqlaliyyət uğrunda vuruşan mübarizlər xeyli tələfat verdilər, həmin il yanvarın 24-də böyük ingilis şairi Bayron Missolongiyə gəldi, bir az sonra isə, pasxa günü, Lepanto yaxınlığında, öz arzularının həyata keçməsinə görmədən vəfat etdi. İpsariotlar türklər tərəfindən məhv edildi, Krit adasındakı Kandiya şəhəri isə öz qapılarını Məhəmmədəlinin əsgərlərinin üzünə döyüşsüz açdı,

onları içəri buraxdı. Bu hadisələr zamanı ağır fəlakətlər keçirərkən yunanlar yalnız dəniz vuruşmalarındakı qələbələri ilə azacıq təsəlli tapa bilirdilər.

1825-ci ildə Məhəmmədli paşanın oğlu İbrahim paşa on bir minlik qoşunla Moreyada Modona limanına gəlib çıxmışdı. O öz qoşunları ilə Navarini işğal etmiş və Tripolitsidəki Kolokotronisi məğlub etmişdi. Bu zaman yunan hökuməti nizami qoşun korpusunun komandanlığını iki nəfər fransıza – Favye və Renyu de Sen-Jan-d'Anjeliyə tapşırırdı. Lakin yeni təyin olunmuş komandalar qoşunu döyüşə hazır vəziyyətə gətirib çıxarana qədər İbrahim paşa Messinani və Manini çapıb talan edirdi. Əgər o bir müddət öz basqınlarına ara vermişdisə, bu yalnız ona görə idi ki, Missolonginin ikinci dəfə mühasirəsində iştirak etmək və general Kiutaki ilə birləşmək istəyirdi, çünki bu general nə qədər çalışdırsa, həmin şəhəri təslim edə bilmirdi, soltan isə ona demişdi: "Ya Missolongini almalı, yaxud öz başını verməlisən!"

1826-cı il yanvarın 5-də İbrahim paşa Pirqosu atəşə tutub Missolongiyə yaxınlaşdı. Üç gün ərzində – yanvarın 25-dən 28-nə qədər – o, mühasirəyə alınmış şəhərin üzərinə səkkiz min top gülləsi və qumbara yağdırdı, üç dəfə şəhəri hələ ilə almağa cəhd etdi, lakin şəhəri cəmi iki min beş yüz nəfər acıdan öldən düşmüş döyüşçünün müdafiə etməsinə baxmayaraq, o yenə də şəhərə girə bilmədi. Bununla belə üstünlük türklər tərəfində idi, xüsusilə bu üstünlük, şəhərdə mühasirədə qalanlara kömək etmək üçün gələn Miaulisin eskadrası türklər tərəfindən geri oturdulduqdan sonra daha aydın hiss olunurdu. Yalnız aprelin 23-də, min doqquz yüz yunanların həyatı bahasına başa gəlmiş gərgin mühasirə vəziyyətindən sonra İbrahim paşa Missolongi şəhərini ala bilmiş, ağına-bozuna baxmadan – kişiləri, qadınları və uşaqları – bir sözlə, şəhərin doqquz minlik əhalisindən sağ qalanların hamısını qılınclan keçirən əsgərlərinin öhdəsinə vermişdi. Elə həmin ildə türk qoşunları, Kiutaginın sərkərdəliyində Fokidanı və Beotiyani talan etdikdən sonra Fiv şəhərinə yaxınlaşmışdılar. İyulun 10-da onlar Attikaya çıxmış, Afina şəhərinə cərimə yükləmiş və orada möhkəmləndikdən sonra xüsusi hərbi qarnizonu yalnız min beş yüz nəfərdən ibarət olan Akropolu mühasirə etmişdilər. Yunanistanın açarı olan bu qalanın mühasirədən azad edilməsi üçün yeni yunan hökuməti Missolongi qəhrəmanlarından

birini – Karayskakisi və polkovnik Favieni öz nizami qoşun korpusu ilə oraya göndərmişdi. Onlar Heydəriyyə yaxınlığında türklərlə vuruşmuş və vuruşmada məğlub olmuşdular; bundan sonra Kiutagi yenə də geri qayıdıb, Akropolu mühasirəyə almışdı. Bu müddət ərzində Karayskakisi öz qoşunları ilə Parnas dərəsindən keçərək, dekabrın 5-ə Araxova yaxınlığında türkləri özümüş və döyüş meydanında üç yüz kəsilmiş düşmən başından böyük bir təpə düzəltdirmişdi. Beləliklə, demək olar ki, bütün Şimali Yunanıstan yenidən azad edilmişdi.

Bədbəxtlikdən, bu mübarizə Arxipelaq dənizlərində talançılıqla məşğul olan ən dəhşətli dəniz quldurları üçün Arxipelaqa yol açdı. Bu dəniz quldurları arasında ən çox qaniçəni və bəlkə də ən çox cəsarətli quldur Sakratif idi, onun adı gələndə bütün Levant sahillərində yaşayanların canına qorxu düşürdü.

Bizim nağıl etdiyimiz hadisələrin başlanğıcına yeddi ay qalmış, türklər Şimali Yunanıstanın bəzi istehkamlarında gizlənməyə məcbur olmuşdular. 1827-ci ilin fevralında yunanlar Amoraki körfəzindən Attika sərhədlərinə qədər bütün ərazidə istiqbalıyyət qazanıb azadlığa çıxmışdılar. Türk bayrağı indi yalnız Missolongi, Vonitsa və Lepanto üzərində dalğalanırdı. Martın 31-də lord Kokrenin təsiri altında Şimali Yunanıstan ilə Peloponnes arasında gedən daxili müharibəni dayandırdılar və Trezendəki vahid milli məclisə seçilmiş xalq nümayəndələri ali hakimiyyəti bir əldə mərkəzləşdirməyi qərara aldılar; milliyyəti etibarilə Korfu adası yunanlarından olan rus diplomatı Kapodistari ölkənin prezidenti seçildi.

Afina şəhəri hələ də türklərin hakimiyyəti altında idi. Mühasirədə olan Akropol iyunun 5-də təslim oldu. Şimali Yunanıstan yenidən Türkiyəyə tabe olmaq məcburiyyətində qaldı. Doğrudur, iyulun 6-da Fransa, İngiltərə, Rusiya və Avstriya Portanın suverenliyini qəbul etməklə, yunan millətinin varlığını və müstəqilliyini elan edən müqavilə imzalamışdılar. Bundan əlavə, müqaviləni imza edən dövlətlər xüsusi gizli maddədə öz üzərlərinə belə bir təəhhüd götürmüşdülər ki, əgər Türkiyə yunan məsələsinə sülh yolu ilə həll etməkdən imtina edərsə, soltanın əleyhinə birlikdə çıxış etsinlər.

Bu qanlı müharibənin ən əsas və başlıca mərhələləri bundan ibrətdir; oxucu bu hadisələri mütləq yadında saxlamalıdır, çünki həmin hadisələr bundan sonra nağıl edəcəyimiz əhvalatlarla bəla-vasitə əlaqədardır.

İndi biz tarixi hadisələrdən ayrılıb həmin hadisələrlə əlaqədar olan tarixi şəxsiyyətlərə qayıdaq. Həm haqqında danışdığımız, həm də nağıl etdiyimiz dramatik tarixin bundan sonrakı səhifələrində iştirak edəcək adamlar haqqında danışaq.

Hər şeydən əvvəl, vətənpərvər Starkosun dul qadını Andronika haqqında məlumat verək.

Yunanıstanın istiqlaliyyəti uğrunda gedən müharibə yalnız kişi qəhrəmanları deyil, eyni zamanda şöhrətli adları həmin günlərin parlaq hadisələrində əbədi yer tutmuş qəhrəman qadınları da yetişdirmişdir.

Budur, Navpliy körfəzinin girəcəyində kiçik bir adanın sakini olan Bobolina bizim qarşımızda dayanmışdır. Onun əri 1821-ci ildə tutulmuş, İstanbula aparılmış və orada sultanın əmri ilə payaya keçirilmişdir. Türklərin zülmü əleyhinə mübarizəyə qalxmaq üçün ilk çağırış səsləndi. 1821-ci ildə Bobolina öz vəsaiti ilə üç gəmi hazırlayıb təchiz etdi, cənab Anri Belli, qoca bir dənizçinin dediklərinə əsasən nağıl etdiyinə görə, bu qadın həmin gəmilərin üzərində Sparta qadınlarının vaxtilə şüarı olmuş “Qələbə, yaxud məğlubiyyət” sözləri yazılmış bayraqlar qaldıraraq Kiçik Asyanın sahillərinə tərəf yola düşmüş və qorxu bilmədən, Temadosa, yaxud Kanarisə layiq bir qəhrəmanlıqla qarşısına çıxan türk gəmilərinin hamısını ələ keçirmiş və od vurub yandırmışdır; sonra alicənablıq göstərərək öz gəmilərini yeni yunan hökumətinə bağışlayan bu qadın Tripolitsanın mühasirəsində iştirak etmiş, Navpliyani mühasirəyə almış, bu mühasirə on dörd ay davam etmiş və ən nəhayət, qala təslim olmaq məcburiyyətində qalmışdır. Bütün həyatı bir əfsanəyə bənzəyən bu qadın çox qəribədir ki, ailədə baş verən ən adi və kiçik bir dava vaxtı öz qardaşı tərəfindən xəncərlə vurulub həlak olmuşdur.

Yunanıstanın başqa bir qəhrəman qızının əzəmətli obrazı da bu cəsarətli və mərd hidriot qızının adı yanında dayanmağa tamamilə layiqdir. Adətən eyni səbəblər həmişə eyni nəticələri doğurur. Soltanın əmri ilə İstanbulda Modena Mavroyeynis adlı qadının atası boğulub öldürülmüşdü; gözəlliklə nəcabət bu qadının varlığında birləşirdi. Atasının ölümündən sonra Modena o saat üsyan alovları içinə atılır, üsyankarlarla birlikdə mübarizəyə başlayır, Mikonos camaatını üsyana dəvət edir, gəmilər hazırlayır və təchiz edir, özü həmin gəmilərlə üzərək mübarizə aparır, partizan dəstələrinin

başçılarını hazırlayır və onlara rəhbərlik edir, Səlim paşanın qoşunlarını Pelionun dar dərələrində dayandırıb onunla vuruşur, müharibənin axırına qədər qəhrəmanlıqla döyüşərək Ftitud dağlarının keçidlərində türklərə aman vermir.

Burada həm də Vili divarlarını partlatmış və müqəddəs Veneranda monastirində qorxmaz bir qəhrəmanlıqla düşmənlərə qarşı vuruşmuş Kaydosun da adını qeyd etmək lazımdır; onun öz əri ilə yanaşı vuruşmuş anası Moskos türkləri daş-qalaq altında dəfn etmişdir. Despo adlı qadını da unutmaq olmaz, o da müsəlmanların əlinə keçməmək üçün özünü öz qızları, gəlinləri və nəvələri ilə bir yerdə bir damın altında partladib məhv etmişdir. Salamində məskən salmış və yeni yunan hökumətini müdafiə edən Suliot qadınları isə donanmanın komandanlığını öz əllərinə almışdılar. Lakoniyanın düzlərində üsyan qaldırmağa işarə verən Konstansiya Zaxarias beş yüz nəfər kəndli dəstəsinin başında dayanaraq Leondariya hücum etmişdi. Bütün bunlar və müharibədə iştirak etmiş bir çox digər yunan qadınları Elladanın nəci və qəhrəman qızlarının nəyə qadیر olduqlarını öz qanları ilə sübut etmişlər!

Dul qalmış Starkos da həmin bu qadınlar kimi hərəkət etmişdi. Öz oğlunun biabır etdiyi fəmiliasından əl çəkən Andronika intiqam hissi və azadlığa bəslədiyi məhəbbətdən qüvvət alaraq bütün ömrünü istiqlaliyyət uğrunda gedən mübarizəyə həsr etmişdi. Andronika əzbək şəxsiyyətə malik qadın Bobolina, Modena və ya Konstansiya Zaxarias kimi gəmilər hazırlayıb öz hesabına onları silahlandırma bilməzdi, – o yalnız bu üsyanın böyük hadisələrində iştirak edərək özünü fəda edə bilərdi!

1821-ci ildə Andronika türklər tərəfindən ölüm cəzasına məhkum edilmiş İoni dənizindəki adalarda gizlənərək yanvarın 18-də Skardamul adasına çıxan və üsyan etmiş maniötərləri öz bayrağı altında birləşməyə çağıran Kolokotronisə qoşulmuşdu. Andronika Fessaliyada baş vermiş birinci böyük vuruşmada iştirak etmişdi, burada Rufi sahillərində türklərə qoşulmuş Fonari və Karitena şəhərlərinin sakinləri üzərinə Kolokotronis hücum etmişdi. Mayın 17-də Valtezio yaxınlığındakı vuruşma zamanı bu qadın Mustafa bəyin qoşunlarını darmadağın etmiş döyüşçülərin sırasında idi. Andronika Tripolitsanın mühasirəsi zamanı döyüşlərdə xüsusi ilə fərqlənmişdi, Tripolitsada spartalılar türkləri – “riyakar iranlılar”, türklər isə spartalıları –

“Lakonianın qorxaq dovşanları” adlandırıldı. Lakin budəfəki mübarizədə dovşanlar qalib gəlmişdilər. Oktyabrın 5-də Peloponnesin paytaxtı təslim oldu, çünki türk donanması mühasirə həlqəsini yarıb çıxıb çıkmamışdı. Əldə edilmiş razılığın əksinə olaraq, Tripolitsa üç gün ərzində oddan və qılıncdan keçirildi. Bunun nəticəsində həm qalanın içində, həm də şəhər divarlarından kənarda hər iki cinsdən və müxtəlif yaşdan olan on min nəfər türk məhv oldu.

Gələn ilin mart ayının 4-də Andronika admiral Miaulisin komandanlığı altında olan gəmilərdən birində idi və beş saatlıq dəniz vuruşmasından sonra türk gəmilərinin Zante limanında sığınacaq axtarmaq üçün necə dönüb geri qaçdığını görmüşdü. Bu zaman o, düşmə gəmilərindən birində bəddüçilik edən losmanlardan birini tanımışdı. Bu onun öz oğlu idi; osmanlı donanmasını Patrask körfezindən keçirirdi!.. Həmin gün, biabırçılığın ağır təsiri altında Andronika özünə ölüm arzu edirdi, həm də ən təhlükəli vuruşmalardan birində iştirak edib ölmək istəyirdi... Lakin ölüm hələlik ona yaxın düşmürdü.

Nikolay Starkos isə düşmüş olduğu bu xəyanət yoluna hələ bir müddət davam etməli idi. Bir neçə həftədən sonra o gəlib Xaos adasındakı eyni adlı şəhəri top atəsinə tutan Qara Əlinin qoşunları ilə birləşmişdi. O, Smirna bazarlarında qul kimi satılmış qırx yeddi min nəfər hesaba alınmazsa, iyirmi üç min xristianın məhv olduğu vəhşi qırğında iştirak etmişdi. Bədbəxt insanları Berberi sahilinə aparan gəmilərdən birinə məhz o komandanlıq etmişdi; bu yunan Andronikanın oğlu öz qan həmvətənlərini qul bazarlarından satmışdı.

Sonralar ellilər türklərlə misirlilərin birləşmiş orduları əleyhinə vuruşmalı olarkən, Andronika oxuculara məlum olan qəhrəman qadınların vətənpərvərlik yolu ilə gətirmiş və bir an da bu yoldan kənara çəkilməmişdi.

Bütün Yunanıstan üçün xüsusilə Moreya üçün ağır zamanlar gəlib çatdı. İbrahim paşa türklərdən də qudurgan olan öz qanıqənərəb qoşunlarını bu yerlərə yenidən gətirib tökmüşdü. Peloponnes qoşunlarının baş komandanı adını almış Kolokotronis öz ətrafına dörd min nəfərlik qoşun cəmləyib təşkil edərkən, Andronika da onların sırasında idi. İbrahim Messina sahilinə on bir minlik qoşun çıxaran sonra hər şeydən əvvəl, Korona və Patrassa şəhərlərini mühasirədən xilas etməklə məşğul oldu, sonra isə Navarin şəhərini aldı, bu şəhər

türklər üçün dayanacaq bazası olmalı, şəhərin limanı isə – türk donanması üçün ən əlverişli bir sığınacağa çevrilməli idi. Sonra İbrahim Arqos şəhərini odlayıb yandırdı və Tripolitsanı yunanlardan geri aldı, bu isə ona qış fəslinə qədər bütün qonşu əyalətlərə soyğunçuluq basqınları etmək üçün imkan yaratdı. Bu dəhşətli basqınlara hamıdan çox Messina məruz qaldı. Buna görə ki, Andronika, ərəblərin əlinə keçməmək üçün dəfələrlə Maninin uzaq yerlərinə gedib oralarda gizlənməli olurdu. Lakin bu qadın qətiyyətlə sakitləşmək və mübarizədən əl çəkmək fikrində deyildi. Doğma vətən torpağı zülm boyunduruğu altında inləyərkən, sakit yaşamaq mümkündürmü? Andronika 1825 və 1826-cı illərin hərbi səfərlərində görmüşdü, o Veriysk dərələrində vuruşmuşdu. İbrahimi Poliaravos tərəfə çəkməyə məcbur edən məşhur döyüşdə iştirak etmişdi. Şimali Maninin sakinləri isə İbrahimi sonra oradan da uzağa qovmuşdular. Daha sonra Andronika polkovnik Favayenin nizami qoşunlarına qoşulub 1826-cı ilin iyulunda Heydəriyyə yaxınlığındakı vuruşmada iştirak etmişdi. Həmin döyüşdə ağır yaralanan Andronikanı filellinlərin bayrağı altında vuruşan gənc və fədakar bir fransız xilas etmiş, onu Kiutaginin amansız və rəhmsiz əsgərlərinin əlindən qurtarmışdı.

Bir neçə ay Andronikanın həyatı tükədən asılı qalmışdı. Lakin bədəninin möhkəmliyi onu xilas etdi; buna baxmayaraq, 1826-cı il artıq çoxdan qurtarmışdı, lakin Andronika hələ yenə də tamamilə sağalıb mübarizə cəbhəsinə qayıd bilməmişdi.

Andronika belə bir vəziyyətdə 1827-ci ilin avqustunda qayıdıb Maniyə gəlmişdi. O yenidən İtilondakı doğma evini görmək istəyirdi. Çox qərribə bir təsadüf elə həmin gün onun oğlunu da oraya gətirib çıxarmışdı... Biz isə Andronika ilə Nikolay Starkosun görüşünün nə ilə qurtardığını, ananın doğma evin astanasından öz oğluna necə dəhşətli lənətlər yağdırdığını bilirik.

İndi isə Andronika, onu öz vətəninə bağlayıb saxlayan heç bir şeyin mövcud olmadığı bir zamanda qərara almışdı ki, Yunanıstan yenidən öz istiqlaliyyətini qazanana qədər o da öz mübarizəsini davam etdirdi.

1827-ci ilin payızında dul qadın Starkos öz torpaqlarını addım-baddım İbrahimin əsgərlərindən geri alan Peloponnes sakinləri ilə birləşmək üçün Mani yolları ilə aşağıya tərəf baş alıb gedərkən Yunanıstanda işlər bu vəziyyətdə idi.

VARLININ MƏYUS EVİ

“Karista” şimala tərəf gedirdi, onun getdiyi yer yalnız gəminin kapitanına məlum idi, lakin bu zaman Korfu şəhərində baş verən xüsusi bir hadisə, hamının diqqətini bizim nağıl etdiyimiz bu həkayətin baş qəhrəmanlarına tərəf çevirdi.

Xatırlatmaq lazımdır ki, 1814-cü ilə qədər Fransa'nın himayəsi altında olan İoni adaları qrupu 1815-ci il müqaviləsinə əsasən İngil-tərəfin hakimiyyəti altına keçmişdi¹.

Burada söhbət Çeriqo, Zanta, İtaki, Kefallina, Levkas, Paksos və Korfu adaları haqqında gedir, həm də yadda saxlamaq lazımdır ki, bu adalardan ən şimaldakı və ən vaciblişi Korfu idi, qədim zamanda bu adaya Korkira deyilirdi. Yazonun və Medeyanın gülərlü sahibi, Troya müharibəsindən sonra hiyləgər Odisseyi gizlədib saxlamış padşah Alginoyun itaətində olan bu ada, doğrudan da antik tarixdə mühüm rol oynamışdır. Frankların, bolqarların, sarasinlərin, neapol-luların mübarizəsinə davam gətirmiş XVI əsrdə Barbarosa tərəfin-dən talan edilmiş, XVIII əsrdə qraf fon Şullenburqun himayəsi altında olmuş, Birinci imperiyanın sonunda isə general Donzelonun tabeli-yinə keçmiş Korfu adası, nəticədə ali ingilis komissarının iqamət-ghəli olmuşdu.

O zaman İoni adalarının ali komissarı və qubernatoru ser Frederik Adam idi. Yunanların türklər əleyhinə mübarizəsi bir çox gözəl-nil-məz hadisələrlə müşayiət olunduğuna görə, bu adaların ali komissar-ının ixtiyarında Arxipelaq dənizlərində polis xidməti üçün nəzərdə tutulmuş bir neçə frəqat gəmisi var idi. Yalnız belə yüngül gəmilər yunan və türk donanmaları üçün açıq olan və əllərində rəsmi şəha-dətnamələri olan gəmilərin azad gəlib-getdiyi həmin dənizlərdə qayda-qanunu gözləyə bilərdi. Biz hələ, ağına-bozuna baxmadan, hər cür gəmini talan etməyi özləri üçün vəzifə və borc sayan dəniz quldurlarını demirik.

O zamanlar Korfu adasında xaricilərə az təsadüf olunmurdu; onların xüsusilə son üç-dörd ildə adaya gətirib çıxaran, azadlıq müha-

ribəsinin doğurduğu müxtəlif hadisələr idi. Həmin xaricilərin bəziləri adaya gəldikdən sonra buradan müharibə meydanına gədirdilər. Bəziləri isə çox böyük qəhrəmanlıq göstərib yorulduqdan sonra bu adaya istirahətə gəlirdilər.

Öz qüvvəsini bərpa etmək və bir qədər cana gəlmək üçün Korfu adasına gənc bir fransız da gəlib çıxmışdı. Yüksək məqsədlərə aludə olan bu gənc beş il ərzində bütün yunan yarımadasını əhatə etmiş mübarizənin başlıca və əsas hadisələrində mərdlik və fədakarlıqla iştirak etmişdi.

Fransa kral donanmasının ən gənc leytenantlarından biri olan Anri d'Albare o zaman müddətsiz məzuniyyətdə idi. Yunanıstan mübarizə bayrağını qaldırıb üsyan edərkən, o öz ölkəsini tərk etdi və filellinlərin bayrağı altına gəldi. Ortaboylu, möhkəm bədənli Anri d'Albare sanki donanmada dəniz xidmətinin əziyyətləri üçün yaran-mışdı; gözəl tərbiyə almış bu otuz yaşlı zabitin mülayim xasiyyəti, gözəl zahiri görkəmi, ağıllı aydın baxışları və bütün banların hamısını tamamlayan başqa bir xüsusiyyəti – cəmiyyətdə gözəl rəftarı ilk dəfə onunla tanış olan hər kəsə bu zabiti sevdirdirdi; onu yaxından tanıdıqca, bir o qədər çox sevirdilər.

Anri d'Albare varlı parisli ailəsində böyüyüb tərbiyə almışdı. Anasını xatırlaya bilmirdi, dənizçilik məktəbini qurtarandan iki il sonra yenicə həddi-bülüğa çatarkən atasını da itirmişdi. Valideynin-dən ona çox böyük irs qalmış olsa da, Anri yenə də öz əsas sənətindən imtina etmək fikrində deyildi. Əksinə, o öz təbiətinə və dünyada ən gözəl istedad olan dənizçilik istedadına xəyanət etmədi, Şimali Yunanıstanın və Peloponnes, yunan bayrağı altında türk ayparası əleyhinə mübarizəyə qalxarkən, Anri artıq dəniz donanmasının leytenantı idi.

Anri d'Albare qətiyyən tərəddüd etmirdi. Azadlıq mübarizəsinə can atan qarşısalınmaz gənc igidlərin əksəriyyəti kimi o da zabitlərin başçılığı altında Şərqi Avropa sərhədlərinə tərəf gedən könüllülər dəstəsinə qoşulmuşdu və Yunanıstanın istiqlaliyyəti uğrunda öz qanlarını axıdan filellinlərin ilk cərgələrində idi. 1822-ci ildə o, Arte yaxınlığındakı məşhur vuruşmada iştirak etmişdi və Mavrokorda-tonun məğlub olmuş qəhrəmanlarının arasında idi, Missolonginin birinci mühasirəsində isə o qaliblərin cərgəsində idi. Bir il sonra Marko Bosaris təslim olarkən, Anri yenə də döyüş meydanında idi.

¹ Öz istiqlaliyyətini bərpa etdikdən sonra üç əyalətə bölünmüş İoni adaları 1864-cü ildə Ellin krallığına birləşdirilmişdi (müəllifin qeydi).

O. 1824-cü ildə yunanların, Məhəmmədəlinin qələbələrinə əvəz olaraq türkləri etdikləri dəniz vuruşmalarında bir neçə dəfə fərqlənmişdi. 1825-ci ildə, Tripolitsanın alınmasından sonra Anri d'Albare polkovnik Favyenin sərkərdəliyi altında olan nizami qoşun bölmələrində komandanlıq etmişdi. 1826-cı ilin iyulunda filellinlərin xeyli tələfat vermiş olduqları Heydəriyyə yanında qanlı döyüşdə o, Andronika Starkosun həyatını xilas etmişdi. Kuitagin atlıları az qala Andronikanı tapdalayıb məhv edəcəkdilər.

Anri d'Albare öz rəisinə sadiq qalaraq, Metendə tezliklə yenə də ona qoşulmuşdu.

O zaman Afina şəhərinin Akropolunu komendant Quras müdafiə edirdi, qalanın min beş yüz nəfərlik qarnizonuna da o başçılıq edirdi. Türklər şəhəri almazdan əvvəl şəhərdən çıxıb qaça bilməmiş beş yüz nəfər qadın və uşaq da qalada sığınacaq tapmışdı. Qurasın qalada bir illik ərzaq ehtiyatı, on dörd topu, üç uzaqvuran topu var idi, lakin hərbi sursatdan korluq çəkirdi.

Favye Akropolu hərbi sursatla təmin etməyi qərara aldı. Bu cəsarətli tədbirdə ona kömək etmək üçün öz əsgərlərinə müraciət etdi. Beş yüz otuz nəfər könüllü onun bu çağırışına səs verdi; onların arasında başda Anri d'Albare də olmaqla qırx nəfər filellin var idi. Hər biri dalına bir kışə barıt yükləmiş igid döyüşçülər Favyenin komandası ilə Metanda gəmilərə mindilər.

Dekabrın 13-də dəstə demək olar ki, lap Akropolun ətəyində sahilə çıxır. Lakin aylı gecənin işığında onların sahilə çıxdıqlarını görürlər. Türklər bu igid qəhrəmanları tüfəng atəşi ilə qarşılayır. Polkovnik Favye "İrəli!" deyə komanda verir, dəstədəki adamlardan heç biri dalındakı barıt kisəsini tullamadan və hər dəqiqə partlayıb göyə sovurmaq təhlükəsi altında qanovlardan keçərək, qalanın onlar üçün açılmış qapılarından içəri girirlər. Mühəsirəyə alınmış adamlar türkləri müvəffəqiyyətlə geri qovurlar. Lakin vuruşmada Favye yaralanır, onun köməkçisi öldürülür. Anri d'Albare də yaralanır. Afinalılar cəsur xilaskarlarını özlərindən kənara buraxmırlar və bütün dəstə, komandirləri ilə birlikdə qalada qalır.

Gənc zabit, xoşbəxtlikdən, bir o qədər də təhlükəli olmayan yarıdan əziyyət çəkdiyinə görə orada qalmağa və mühəsirə vəziyyətində gündə yalnız bir neçə ovuc arpa alan adamların bütün əzab və məhrumiyyətlərinə şərik çıxmağa məcbur olur. Akropol təslim

olana və Anri azadlığa çıxana qədər yarım il keçdi. Yalnız 1827-ci il iyunun 5-də Favye, onun könüllüləri və mühəsirədə olanlar, Kiutaki ilə əldə edilmiş razılığa görə Afina qalasından çıxıb gəmilərə mino bildirdi, bu gəmilər onları Salaminə gətirdi.

Özünü çox zəif hiss edən Anri d'Albare Salamin şəhərində qalmaq istəməyib, Korfu adasına getdi. Orada Anri iki ay istirahət etdi, yaraları sağaldı və yenidən ön cəbhəyə qayıtmağa hazır oldu, lakin bu zaman baş verən gözənlilməz bir hadisə onun o vaxtdək əsgərlikdə keçən həyatını tamamilə dəyişirdi.

Korfuda Reale küçəsinin lap qurtaracağında yunan və ya italyan memarlığı qaydasında tikilmiş köhnə və görkəmsiz bir ev var idi. Burada bir nəfər yaşayırdı, onu çox az adam görmüşdü, lakin onun haqqında çox danışdılar. Bu adam bankir Elizundo idi. Onun altmış, yaxud yetmiş yaşı olduğunu heç kim deyə bilməzdi. İyirmi il idi ki, o özünün bu görkəmsiz evində yaşayırdı, demək olar ki, heç bir yana çıxmırdı. Lakin özü evdən kənara getməsə də onun kontoruna müxtəlif millətlərdən və təbəqələrdən olan xeyli adam gəlib-gedirdi, bunlar onun daimi müştəriləri idi. Görünür, bankir, yaxşı ad çıxartdığına görə çox böyük alverlə məşğul olurdu. Lakin arada belə şeylər gəzirdi ki, Elizundo çox varlı adamdı. Nəinki İoni adalarında olan bankir evlərinin heç biri, hətta onun Zara və Raquzada olan Dolmasiya həmkarları da borc ödəyə bilmək qabiliyyətində onunla rəqabət etməyə qadir deyildilər. Elizundonun hesaba alıb qeyd etdiyi qəbzlər qızıl bərabəri qiymətləndirilirdi. Aydınır ki, bu qoca hər yetənə etibar etmirdi. O öz maliyyə işlərində çox səriştəli idi, borc verdiyi adamları etibarlı təqdimat və tam təminat tələb edirdi, elə ki kassası açıldı, adama elə gəlirdi ki, onun huşu bitib-tükənməzdir. Onu da demək lazımdır ki, Elizundo maliyyə işlərinin hamısını özü idarə edir, yalnız nadir hallarda kağızların, həm də cüzi əhəmiyyəti olan kağızların surətinin çıxarılmasını ev adamlarından birinə tapşırırdı ki, həmin adamın kim olması haqda irəlində söhbət gəlməz. Qoca bankir öz-özünün həm kassiri, həm də hesabdarı idi. Bütün qəbzləri şəxsən özü imzalayır, hər bir məktubu öz əli ilə tərtib edib hazırlayırdı. Onun kontorunda kənar qulluqçu yox idi. Buna görə də təəccüblü deyildi ki, Elizundonun bütün maliyyə işləri hamı üçün bir sirr olaraq qalırdı.

Bu qoca bankir haralı idi? Bəziləri deyirdilər ki, İlliriyadandır, bəziləri də onu dalmasıyalı hesab edirdilər, lakin düzünü heç kəs deyə bilmirdi. Elizundo özü heç zaman nə öz keçmiş, nə də indiki vəziyyəti haqqında bir kəlmə də danışmırdı. İoni adaları qrupu İngiltərənin nəzarəti altına keçəndən sonra da bu qoca bankirin həyatı elə əvvəl, fransızların ağalığı dövründə olduğu kimi qaldı. Şübhəsiz ki, onun yüz milyonlarla hesablanan vəziyyəti haqqındakı şeylər xeyli şişirdilmişdi, lakin bütün bunlara baxmayaraq, onun yəqin ki, xeyli pulu vardı və olmalı idi, hərçənd o özü çox sadə bir həyat tərzi keçirirdi.

Elizundo hələ iyirmi il bundan əvvəl dul qalmışdı. Bu hadisə onun öz iki yaşlı kiçik qızı ilə Korfuya gəlməsindən əvvəl baş vermişdi. Onun qızının adı Xacina idi. İndi Xacinanın artıq iyirmi iki yaş tamam olmuşdu və demək olar ki, evin bütün təsərrüfat işləri onun elində idi.

Burada, qadınların çox qəşəng olduqları Şərqdə də, Xacina Elizundo öz nadir gözəlliyi ilə seçilirdi; hətta onun sifətinin bir qədər ciddi və azca kədərli ifadəsi də bu gözəlliyi pozmurdu. Uşaqlıq illərində keçirdiyi yetimlik, onun qızlıq arzularına yaxından bələd olan və bir məsləhətçi kimi ona məhrəm yanaşan xeyirxah ananın olmaması ona təsir etməyə bilərdimi? Xacina ortaboylu və fəvqəladə mütənasib bədən quruluşuna malik idi. Ana tərəfdən yunan olan bu qız Lakoniyanın gənc qızlarına bənzəyirdi, məlumdur ki, bu tipdən olan qızların zahiri görkəmi bütün Peloponnes yarımadasında gözəllik nümunəsi sayılır.

Ata ilə qız arasında heç bir həqiqi yaxınlıq yox idi və ola da bilməzdi. Onun bankir atası qaradınmaz idi, evdən bayıra çıxmazdı, adamlarla yaxınlıq etməzdi, gur işıqdan gözləri qamaşan adamlar kimi hər şeydən və hər kəsdən üz döndərər, heç nəyə çevrilib baxmazdı. Öz şəxsi həyatında və rəsmi işgüzar münasibətlərində ünsiyyətə çox az meyil göstərən bu kişi həmişə, hətta öz daimi müştərilərinin yanında da, özünü çox zabitəli və quru tutardı. İndi özünü fikirləşin, dörd divar arasında qalmış və atasının qəlbinə heç cür **yox tapa** bilməyən Xacinanın həyatı nəşəli keçə bilərdimi?

Xoşbəxtlikdən, Xacinanın yanında onun ən sədiq və sevimli bir dostu var idi ki, o bütün varlığını bu gənc xanımın yolunda fəda

etməyə hazır idi; elə bir dost idi ki, Xacina kədərlənəndə o da kədərlənir, qızın dodaqlarında təbəssüm ifadəsi görünəndə, o da gülür və şadlanırdı. Bu dost yalnız Xacinanın yanında və onun ünsiyyəti ilə yaşayırdı. Mənim verdiyim bu təsvirə əsasən oxucu birdən belə qərara gələ bilər ki, yəqin, burada mehriban və sədaqətli bir it haqqında söhbət gedir, o itlərin haqqında ki, onlardan birini Mışle vaxtilə "lap adamdır" deyər təsvir etmiş, şair Lamartin isə "sədiq dost" adlandırmışdır. Yox, elə deyildir, mənim təsvir etdiyim dost it deyil, insandır; lakin heç bir it dostluqda onun qədər sədaqətli ola bilməzdi! Xacina onun gözləri qarşısında anadan olmuş və böyümüşdür, o heç bir zaman Xacinadan ayrılmamışdır, həmişə onunla oynamış, onun nazını çəkmiş, uşaqlıq illərini onunla birlikdə keçirmişdir, qız böyüdükdən sonra da ona sədaqətlə xidmət etməyə başlamışdır.

Bu adam Ksarıs adlı yunan idi. Xacinanın anasının süd qardaşı idi, qız ərə gedəndə onunla birlikdə Korfuya gəlib, onların evlərində qalmışdır. Ksarıs, demək olar ki, iyirmi beş il Elizundonun evində qalmışdı, o bu evdə adi xidmətçidən yüksək tutulurdu, hətta bankirin bəzi kağız-kuğuzlarının surətini də o köçürüb hazırlayırdı.

Hündür boylu, geniş kürəkl, pəhləvan cüssəli Ksarıs lakoniyalıların klassik tipini özündə təcəssüm etdirirdi. Onun gözəl üzü, qəşəng gözləri, aydın baxışları, bir azacıq qabarıq uzun burnu, üstündə ola qara bıqları olan incə ağzı vardı... O həmişə başına yun parçadan tikilmiş qara papaq qoyurdu, əyninə qəşəng milli geyim olan fustanella geyirdi.

Xacina Elizundo bir şey almaq və ya müqəddəs Spiridion katolik kilsəsinə ibadətə getmək, ya da, sadəcə olaraq, Reale küçəsindəki bu evə gəlib çatmayan təmiz dəniz havası almaq üçün evdən bayıra çıxanda, Ksarıs həmişə onu müşayiət edirdi. Korfunun gəncləri Xacinanın onunla birlikdə Esplanada meydanında və ya cəyni adlı kiçik körfəzin sahililə uzanan Kastrades qəsəbəsinin küçələrində necə gözib-dolandıqlarını dəfələrlə görmüşdülər. Bu gənclərin çoxu həmin qızın atasının evinə yol tapmağa çalışırdılar. Bu qızın gözəlliyi, bəlkə də onun bankir atası Elizundonun milyonları kimin nəzərini cəlb etməzdi? Lakin Xacina hər dəfə belə təşəbbüsləri qətiyyətlə rədd edirdi, atası isə heç bir zaman qızın qəbul etdiyi hər hansı qərara təsir göstərməyə cəhd etmirdi. Ksarıs isə öz gənc sahibbəsinin bu dünyadakı xoşbəxtliyi naminə özünün o dünyadakı səadətindən,

hədsiz sədaqəti sayəsində qazanmış olduğu səadətdən tərəddüd etmədən əl çəkməyə və özünü qurban verməyə həmişə hazır idi!

Qədim Korkira paytaxtının kənarındakı bu təkcə, hüznü və kədərli evin vəziyyəti belə idi; təsadüf nəticəsində Anri d'Albarenin gəlib çıxmış olduğu bu sirli evdə yaşayanların məişəti belə keçirdi.

Əvvəllər bankirle fransalı zabıt arasında yalnız rəsmi və maliyyə işləri ilə əlaqədar işgüzar münasibət var idi. Gənc zabıt Parisdən Yunanıstana gələrkən ehtiyat üçün xeyli böyük məbləğdə pul çekləri götürmüş və bu çeklərin hamısını Elizundonun kontorunun adına yazdırmışdı. Həmin çeklər üzrə pul almaq üçün o, Korfuya gəlib-gedirdi. Filellin səfərləri zamanı zabıt lazım olan bütün vəsaitin hamısını xərcləyib qurtarmışdı. O bir neçə dəfə bu adaya gəlmişdi və gelişlərdən birində Xacina Elizundo ilə tanış olmuşdu. Qızın gözəlliyi onu məftun etmişdi. Bu gözəl qızın siması zabıtın gözünün qabağından getmir, hətta Moreyada və Attikada döyüş meydanlarında olarkən yenə də onu təqib edirdi.

Akropol təslim olandan sonra Anri d'Albare belə hesab etdi ki, Korfuya qayıtsa yaxşı olar, çünki yaraları hələ incidirdi. Qalada mühasirədə keçirdiyi çətin aylar onun bədənini zəiflətmiş və gücdən salmışdı. Korfu adasına gələndən sonra indi hər gün vaxtının bir neçə saatını bankir Elizundonun evində keçirirdi, bu evdə ona əl bir qonaqpərvər münasibət göstərilirdi ki, hələ indiyə qədər heç bir kənar adam həmin evdə bu cür qarşılanmamışdı.

Təxminən üç aya qədər bu cür keçdi. Fransalı zabıtın Elizundonun evinə əvvəlcə, yalnız rəsmi işlər üçün başlanan bu geliş-gedişi, gündən-günə dostluğa çevrilməyə başladı. Xacina fransalı zabıtə çox güclü təsir etmişdi. Anri d'Albarenin ona necə bir pərəstiş və məftunluqla baxdığını, onun hər hərəkətinə diqqət etdiyini görə qız, yəqin ki, zabıtın ona vurulduğunu hiss etməmiş deyildi! Qız da zabıtın pozulmuş səhhətinin yaxşılaşması üçün qayğı göstərməyi öz üzərinə götürmüşdü. Qızın himayəsi zabıtə kömək etdi.

Hətta Ksarıs də indi gizlətmədən Anri d'Albareyə yaxınlaşır, onunla dostluq edirdi, zabıtın açıq və xeyirxah xasiyyəti getdikcə onun daha çox xoşuna gəlirdi.

– Sən düzgün hərəkət edirsən, Xacina, – deyər Ksarıs dəfələrlə qıza xatırlatmışdı. – Yunanıstan bizim vətənimizdir və biz görək

həmişə bu zabıtın Yunanıstan uğrunda vuruşarkən keçirdiyi əzabları yadımda saxlayaq.

– O məni sevir! – deyər qız bir dəfə Ksarısə bildirmişdi. Gənc qızın bu etirafı onun bütün dedikləri və etdikləri kimi Ksarısə yenə də çox sadə görünmüşdü.

– Nə olsun ki! Onun məhəbbətini qəbul et! – deyər Ksarıs cavab vermişdi. – Xacina, sənın atan qocalır! Mən də əbədi yaşayası deyiləm!.. Sən özün üçün Anri d'Albaredən etibarlı və yaxşı bir arxanı hardan tapa bilərsən?

Xacina dinmədi. İstəyirdi desin ki, o da Anrinin hisslərinə şərikdir. Lakin qızın təmkinli olması, hətta özünə ən yaxın adam olan Ksarısə də bu barədə danışmağa mane olurdu.

Xacina ilə Anri həqiqətən bir-birini sevirtilər. Onların qarşılıqlı yaxınlığı və hətta cəmiyyət içində də daha gizli deyildi. Bu barədə hələ heç bir rəsmi addım atılmamışdı, lakin şəhərdə onların toyu haqqında, artıq tamamilə həll olunmuş bir məsələ kimi danışdılar.

Qeyd etmək lazımdır ki, bankir Elizundo gənc zabıtın niyyətinə rəğbətə və xeyirxahlıqla yanaşırdı. Ksarısın dediyi kimi, qoca hiss edirdi ki, o getdikcə daha tez qocalır və əldən düşürdü. Qocanın qəlbi nə qədər sərtləşmiş olsa, hər halda o, Xacina haqqında, özündən sonra böyük dövlətə sahib olub, dünyada tək qalacaq bu qızın gələcəyi haqqında fikirləşməyə bilməzdi. Bu fikir həmişə onu narahat edirdi. Onu da deyək ki, Anri d'Albare bu işlə əlaqədar olaraq, heç vaxt pul barədə düşünmürdü. O heç bir zaman bankirin qızının varlı olub-olmadığını fikirləşməmişdi. Onun bu qıza bəslədiyi hiss, çirkin haqq-hesabdan yox, qəlbinin istəyindən doğmuşdu. Bu qızın həyatının ata evində nə qədər solğun və nəşəsiz keçdiyini görəndə, Anri əzab çəkirdi. Anri onun zahiri gözəlliyi qədər, mənəvi gözəlliyinin də əsiri olmuşdu. O bu qızı fikirlərinin nəciyyəsinə, həyata baxışlarının genişliyinə görə, əgər vəziyyət tələb edərsə, hər cür məhrumiyyətə davam gətirə biləcək güclü xarakterinə və fədakar qəlbinə görə sevir.

Bunu yoxlamaq bir o qədər də çətin deyildi. Zülm altında inləyən Yunanıstan haqqında və bu ölkənin azadlığını özünə qaytarmaq uğrunda vuruşan övladlarının çəkdiyi olmazın əzablar haqqında Xacinanın necə həərətlə danışdığına qulaq asmaq kifayət idi, belə hallarda Anri həmişə gənc qızın bütün fikirlərinə şərik olurdu.

Xacinanın ana dilində saatlarla qızgın söhbət edirdilər, Anri indi həmin dili mükəmməl bilirdi! Moreyada və Attikada məğlubiyyət əvəzinə, indi yunanlar dəniz vuruşmalarında qələbə qazanarkən, onlar nə qədər dərin sevinc hissi keçirirdilər! Anri d'Albare heç bir şeyi unutmadan, özünün iştirak etdiyi və yadında qalan bütün vuruşmaları təsvir edib danışdı. O, dəfələrlə qanlı vuruşmalarda fərqlənmiş yunan qəhrəmanlarının və xaricilərin, qəhrəman qadınların adlarını sadalamalı olurdu. Əgər Xacina mümkün edə bilsəydi, həmin qəhrəman qadınların taleyinə məmnuniyyətlə şərik olardı; Anri hər dəfə yenidən Bobolina, Modena, Zaxarias, Kaydos və özünün Heydəriyyə qırğınında xilas etdiyi qəhrəman qadın Andronika haqqında danışdı.

Bir dəfə Anri d'Albare həmin qadın haqqında danışarkən Elizundo evdə idi və bu qadının adını eşidəndə bankirin göstərdiyi qeyri-iradi hərəkət onun qızını təəccübləndirmişdi.

– Sizə nə oldu, ata? – qız soruşdu.

– Heç, – bankir cavab verdi.

Sonra özünü laqeyd göstərən bankir, zabitə müraciət etdi:

– Siz bu Andronikanı tanıyırdınız mı?

– Bəli, cənab.

– Onun başına sonra nə gəldiyini bilirsiniz mi?

– Xeyr, – Anri d'Albare cavab verdi. – Mənə elə gəlir ki, Heydəriyyə yaxınlığındakı vuruşmadan sonra o, yenə də öz doğma yerləri olan Maniyə qayıtdı. Lakin əminəm ki, gec-tez yenə döyüş meydanlarından birində həmin qadına rast gələcəyəm...

– Bizim hamımızın gətməli olduğumuz meydanda! – Xacina onun sözlərinə əlavə etdi.

Elizundo nə üçün Andronika ilə maraqlanırsa və onun haqqında soruşurdu? O zaman heç kəs ona belə bir sualı verməmişdi. O özü də yəqin ki, buna cavab verməkdən boyun qaçırdı. Xacina bu məsələ haqqında heç fikirləşməmişdi, qoça bankirin kimlərlə və nə cür əlaqələri olduğunu o bilmirdi. Bir də ki, Xacinanın bu qədər pərəstiş etdiyi Andronika ilə onun atasının nə əlaqəsi ola bilərdi?

Elizundo azadlıq müharibəsi ilə əlaqədar olan işlər haqqında indiyə qədər bir kəlmə də danışmamış və bu bərədə heç kəsə heç nə deməmişdi. Onun kimin tərəfində – zülmkarların, yaxud zülm edilənlərin tərəfində olub-olmadığını heç kəs bilmirdi; həm də

belə bir adam, çətin ki, bu işdə bu və ya digər bir adamın və ya məsələnin tərəfini saxlayaydı. Aydın məlum olan yalnız bu idi ki, bankirə Yunanıstandan nə qədər məktub gəlirdisə, Türkiyədən də o qədər məktub gəlirdi.

Bununla belə xatırlatmaq lazımdır ki, gənc zabıt yunanların azadlıq mübarizəsinə xidmət etsə də, hər halda Elizundo onu öz evində hörmətlə qarşılayırdı.

Hadisələr elə gətirdi ki, Anri d'Albare Korfuda daha bundan artıq qala bilməzdi. Yaraları sağalandan sonra özünə bir vəzifə hesab etdiyi işi axıra çatdırmağı qərara almışdı. O öz planlarını tez-tez qıza da söyləyirdi:

– Siz haqlısınız, Anri, öz borcunu yerinə yetirmək insan üçün hər şeydən artıqdır! – Xacina onunla razılaşdı. – Hərçənd ki, sızsız mənim üçün çox ağır keçəcək, lakin bununla belə, mən başa düşürəm ki, siz öz silah və cəbhə yoldaşlarınızın yanına qayıtmalısınız! Bəli, qayıtmalısınız! Nə qədər ki, Yunanıstan azad edilməyibdir, onun uğrunda vuruşmaq lazımdır.

– Xacina, yaxın günlərdə mən gedəcəyəm, – Anri bir dəfə ona xəbər verdi. – İndi mənə təsəlli ola biləcək bir söz deyin, vidalaşarkən mənə deyin ki, siz mənim üçün əziz və qiymətli olduğunuz kimi mən də sizin üçün əzizəm...

– Anri, – Xacina onun sözünü kəsdi, – öz hisslərimi sizdən gizlətməyə heç bir lüzum yoxdur. Mən uşaq deyiləm və gələcəyə də kifayət qədər ciddi baxıram. Mən sizə inanıram, – qız əlini ona uzadaraq əlavə etdi, – siz də mənə inanın. Siz geri qayıdarkən, mənim qəlbimi necə görürsünüzsə, eləcə də tapacaqsınız, o dəyişməyəcəkdir!

Anri d'Albare Xacinanın ona tərəf uzadılmış əlini məhəbbətin rəhni kimi sıxdı və dedi:

– Sizə ürekdən təşəkkür edirəm! Elədir! Biz... artıq bir-birimizinik. Ayrılıq, bizim üçün kədərli və acı olacaqdır, bilirəm ki, siz məni sevirsiniz!.. Lakin getməmişdən əvvəl mən sizin atanızla da danışmaq istəyirəm! Mən əmin olmaq istərdim ki, o da bizim bu məhəbbətimizə xeyir-dua verəcək və bu məhəbbətə mane olmayacaqdır...

– Mən razıyam, Anri, – qız cavab verdi. – Mənim razılığımı aldığınız kimi, onunla da danışın, razılığını alın.

Anri d'Albare bir gün də olsun gecikə bilməzdi, çünki polkovnik Favvenin dəstəsinə yenidən qoşulmağı o əvvəlcədən qərara almışdı.

İstiqlaliyyət uğrunda vuruşan mübarizlərin işləri gündən-günə pisləşirdi. London müqaviləsi hələ onlara heç bir hiss ediləcək fayda gətirməmişdi. Buna görə də istər-istəməz belə düşünmək olardı ki, Avropa dövlətləri sultanın qarşısında xeyirxah və tamamilə platonik arzular ifadə etməkdən irəli getməyə cəsarət göstərməyəcəklər.

Həm də türklər bu zaman öz qələbələrindən sərxoş olmuşdular və belə görünürdü ki, onlar qətiyyənlə güzəştə getmək niyyətində deyildirlər. O zaman Egey dənizində iki donanma var idi – bunlardan biri admiral Kodrinqtonun sərkərdəliyi altında ingilis donanması, o birisi isə admiral de Rinyenin sərkərdəliyi altındakı fransız donanması idi, yunan hökuməti isə Egin adasına köçmüşdü və orada tamamilə təhlükəsiz bir vəziyyətdə uzun-uzadı müşavirələr keçirirdi, lakin bütün bunların hamısına baxmayaraq, türklər möhkəm inad göstərirdilər və onların bu inadında heçqəçən böyük təhlükə vardı.

Lakin tezliklə, sentyabrın 7-də doxsan iki türk Misir və Tunis gəmilərindən ibarət böyük bir donanma Navarinsk reydinə daxil olanda, hər şey aydınlaşdı. Bu donanmanın böyük ehtiyatı vardı, – İbrahimin hidroyotlar əleyhinə hazırladığı ekspedisiya üçün lazım olan hər şeyi bu donanma aparırdı.

Anri d'Albare məhz Hıdrada könüllülərin dəstəsinə qoşulmağı qərara almışdı. Arqolidanın lap qurtaracağına yaxın olan Hıdra adası Arxipelaqda ən zəngin adalardan biri idi. Bu adanın sakinləri yunanların ümumi işi naminə xeyli tələfat vermiş və pul sərf etmişdilər, türklərin canına lərzə salan Tonbaxis, Miaulis, Tsamados kimi qəhrəman dənizçi-döyüşçülər bu adadan çıxmışdılar, lakin ən axırda Hıdra adasının sakinləri çox dəhşətli bir intiqam təhlükəsi altına düşmüşdülər.

Elə buna görə də, Anri d'Albare, əgər İbrahimin əsgərlərindən qabaq Hıdra adasına gəlib çıxmaq istəyirdisə, daha Korfuda gecikə bilməzdi. Buna görə o öz səfərini qəti olaraq oktyabrın 21-nə təyin etmişdi.

Yola düşməzdən bir neçə gün əvvəl gənc zabıt, qərara alındığı kimi, Elizundonun yanına gəldi və onunla qızı haqqında söhbət etdi. Xacina ilə danışdığını zabıt qoca Elizundodan gizlətmədi və izah etdi ki, indi yalnız onun razılığı lazımdır. Anri əlavə edib dedi ki,

əgər atası qızın razılığını təqdir edərsə, Xacina xoşbəxt olacaqdır, toyları isə qayıdandan sonraya qalar. Həm də ümid etmək olar ki, bu ayrılıq uzun sürməyəcəkdir.

Bankir özü Anri d'Albarenin işlərinin sahmanına bələd idi və zabitin tərbiyəli bir ailədən çıxdığını da bilirdi. Burada əlavə heç bir izahat tələb olunmurdu. Qoca özü də nüfuz sahibi idi və onun ailəsi haqqında heç bir mənfi mülahizə və ya şayiə yox idi. Zabıt cehiz məsələsi haqqında heç bir söz demədiyinə görə bankir də bu barədə susdu. Təklifin özünə isə Elizundo razılıq verdi. Onun qızına mütəlak xoşbəxtlik gətirəcək belə bir nikaha qoca çox şad idi.

Bütün bu məsələlər haqqında söhbət çox soyuq keçdisə də, hər halda Elizundo öz qızını Anri d'Albareyə verməyi vəd etdi və qızının razılığını da özünəməxsus bir təmkinlə qəbul etdi.

Bütün işlər sanki gənclərin arzu etdiyi kimi və hətta Ksarisin arzu edə biləcəyi qaydada düzəlirdi. Xeyirxah Ksarib bütün bunlardan xəbərdar olsaydı, ulla kimi ağlayar və zabiti məmnuniyyətlə qucaqlayıb ağuşuna saxardı!

Anri d'Albare isə indi öz nişanlısının yanında çox az qala bilirdi. O, oktyabrın 21-də Korfudan Hıdra adasına gedəcək Levant gəmisi ilə yola düşməyi qərara almışdı. Anri ilə Xacinanın özlərinin son günlərini Reale küçəsindəki evdə necə keçirdiklərini sözsüz də başa düşmək asandır. Zabıt və qız bu günlərdə bir saat da olsun bir-birindən ayrılmırdılar. Onlar bu kədərli evin birinci mərtəbəsindəki alçaq tavanlı qonaq otağında oturub uzun-uzadı söhbət edirdilər. Yüksək məhəbbət hissi onların bir o qədər də nəşəli olmayan bu söhbətlərinə həyəcanlı bir gözəllik verir, bu söhbətlərə gözəl və aydın fikirlər aşılayırdı. Nişanlılar onunla təsəlli tapırdılar ki, əgər bu indiki günlər tezliklə qurtaracaq və onların əlindən çıxacaqsa, hər halda gələcək – onların əlindədir. Öz hazırkı vəziyyətləri haqda isə onlar mümkün qədər sakit danışmağa və fikir söyləməyə çalışırdılar. Onlar özlərini ələ alaraq təmkinli və qıvrıq görünür, həyatlarında baş verə biləcək bütün yaxşı və pis cəhətlərin hamısını ölçüb-biçir, bunların hamısı haqqında sakit söhbət edirdilər. Onlar Anri d'Albareni özünə tərəf cəlb edən o yüksək və nəcib məqsəd haqqında danışanda isə, yenə əvvəlki kimi həyəcanlı görünürdülər.

Oktyabrın 20-si axşamı gəlib çatdı, nişanlılar bir-birinə dəfələrlə demiş olduqları əvvəlki sözləri yenə də təkrar-təkrar deyir və

xatırladırdılar, lakin bu dəfə onlar həmişəkəndən daha çox həyəcan keçirirdilər. Axı Anri sabah yola düşüb getməli idi.

Elə bu zaman Ksaris qəflətən qonaq otağına daxil oldu. Onun dili söz tutmurdu. Tez-tez nəfəs alırdı, tənəgimişdi. Görünür qaçmışdı, özü də çox bərk qaçmışdı. Cəld ayaqları bir neçə dəqiqənin ərzində onu qaladan şəhərə o biri qurtaracağına olan Reale küçəsinə gətirib çıxarmışdı.

– Nə olmuşdur?... Nə var, Ksaris, sənə nə olmuşdur?... Nə üçün belə həyəcanlanmışsan?... – Xacina onun qabağına qaçdı.

– Mən elə indicə... eşitdim! Təzə xəbər eşitdim!.. Çox vacib... Fövqəladə xəbərdir!

– Danışın!.. Danışın!.. Ksaris, – onun gətirdiyi bu xəbərə şadlanmaq, yaxud narahat olmaq lazım gəldiyini bilməyən d'Albare də öz nəvbəsində ona müraciət etdi.

– Yox, deyə bilmirəm!.. Deyə bilmirəm!.. – Ksaris cavab verdi, həyəcədən sanki onun nəfəsi kəsilir və boğulurdu.

– Bəlkə, hərbi vəziyyətə dair bir xəbər gətirmisən, – Xacina onun əlindən yapışdı.

– Elədir!.. Elədir!..

– Elə isə danış!.. Əziz Ksaris, tez danış, görək nə olub? – qız xahiş etdi. – Nə baş vermişdir?

– Türkləri... bu gün... Navarina yanında... darmadağın etmişlər! Oktyabrın 20-də baş vermiş dəniz vuruşması haqqında Anri ilə Xacina bu cür xəbər tutdular.

Ksarisin hay-küylə gəldiyini eşidən qoca bankir də qonaq otağına gəldi. Yeni xəbəri öyrəndikdən sonra qoca bu hadisədən nə razı qaldığını, nə də kədərləndiyini bildirdi, yalnız dodaqlarının qeyri-ixtiyari sıxdı və alnını qırışdırdı. Gənclər isə bu zaman yeni xəbərə ürəkdan şad olub sevinirdilər.

Navarinsk yaxınlığındakı vuruşma haqqında xəbər Korfuya yenice gəlib çatmışdı. Lakin yeni xəbər hələ şəhərə yayılmamış, bu dəniz vuruşmasının təfərrüatı haqqında Albaniyadan hava teleqrafı ilə məlumat verilmişdi.

İyirmi yeddi gəmidən ibarət ingilis, fransız və onlara qoşulan başqa donanma cəmi min iki yüz yetmiş altı topla Navarinsk rey-dinin qarşısını atəşə tutub kəsmiş və osmanlı donanmasına hücumu

keçmişdi. Türklər, sayca üstün olsalar da (onların min doqquz yüz doxsan dörd topla silahlanmış müxtəlif həcmli altmış gəmiləri var idi), darmadağın edilmişdilər. Onların gəmilərinin çoxu batırılmış, bir hissəsi gəmi heyətləri ilə birlikdə partladılıb göyə sovrulmuşdu. İndi Hidra adasının üzərinə gələn İbrahim sultanın dəniz tərəfdən ona kömək edəcəyinə daha arxayın ola bilməzdi.

Bu, olduqca böyük əhəmiyyətə malik bir hadisə idi. Navarinsk döyüşü Yunanıstanın tarixində yeni dövrün başlanğıc nöqtəsi oldu. Üç müttəfiq dövlət Portanın darmadağın edilməsindən özələrinə ərazi qazanmamağa əvvəlcədən söz vermişdilər, buna görə də gözləmək olardı ki, onların birgə hərəkətinin nəticəsində ellinlər, ən nəhayət, türk zülmü boyunduruğundan xilas olacaq və bir müddət sonra isə Yunanıstan krallığının istiqlalıyyəti təsdiq ediləcəkdir.

Bankir Elizundonun evindəkilər də bu fikirdə idilər: Xacina, Anri və Ksaris sevinirdilər. Bütün Korfu sakinləri də onlarla birlikdə sevinirdi. Navarinsk vuruşmasında atılan topların gurultusu Yunanıstanın övladlarına azadlıq xəbəri gətirmişdi.

Müttəfiq dövlətlərin qələbəsi – daha doğrusu türk donanmasının məğlubiyyəti – Anri d'Albarenin planlarını tamamilə dəyişdirdi. İndi, İbrahim Hidra adası üzərinə hücum fikrindən imtina etməyə məcbur olmuşdu. Bundan sonra belə bir hücum haqqında heç söhbət də ola bilməzdi.

Deməli, Anri d'Albare indi öz işlərini başqa cür qura bilərdi. Hidra adası sakinlərinə köməyə tələsən könüllülər dəstəsinə qoşulmaq zərurəti aradan qalxmışdı. Buna görə də gənc zabıt Korfu adasında qalması və hadisələrin sonra öz təbii yolu ilə necə inkişaf edəcəyini gözləməyi qərara almışdı.

Hər nə olur olsun, indi artıq məlum idi ki, Yunanıstanın taleyi qeyri-müəyyən şəkildə qala bilməzdi: Avropa bu ölkənin əzilməsinə yol verməzdi! Tezliklə bütün Ellin yurmasında istiqlalıyyət bayrağı ucalacaq və bu bayraq türk ayparasını sıxışdırıb aradan qaldıracaqdı! İndi yalnız mərkəzi hissə və Peloponnesin sahil şəhərləri İbrahimin əlində idi, tez-gec o bu sonuncu dayaq məntəqələrindən də çıxıb getməli idi.

Bes indi Anri d'Albare yarımadaının hansı hissəsində xidmət edə bilərdi? Onun köməyinə harada ehtiyac var idi? Polkovnik Favye,

görünür, Xios adasında məskən salmış türklərin üzərinə hücumla keçmək üçün Mitilina adasını tərk etməyə hazırlaşdı, lakin səfər üçün lazım olan bütün hazırlıq hələ görüldü qurtarmamışdı və bunun üçün vaxt tələb olunurdu. Deməli, Korfu adasından çıxıb getməyə tələsmək də lazım deyildi.

Anri d'Albare bu cür fikirləşirdi. Xacina da məlumdur ki, tamamilə onunla razı idi. Onlar toyu gecikdirməməyi qətimişdilər. Qoca Elizundo da bu fikrə etiraz etmirdi. Kəbin kəsilməsi on gündən sonraya, yəni oktyabrın axırına təyin edilmişdi.

Nikahdan əvvəl sevgililərin nə kimi hisslər keçirdiyini təsvir etmək çətindir. İndi daha Anrinin həyatı üçün təhlükəli olan müharibə səfəri haqqında heç bir söhbət getmirdi! İndi daha Xacinanın oturub günləri və saatları sayacağı kədərli ayrılıq haqqındakı söhbətlər də həmişəlik qurtarmışdı! Lakin bu evdə adaxlıdan və gəlindən daha xoşbəxt bir adam ola bilərdisə, şübhəsiz ki, o da Ksaris idi. Ksaris o qədər sevinirdi ki, elə bil özü evlənməyə hazırlaşdı. Bir sözlə, evdə hamı bu vəziyyətdən razı idi, hətta, adı soyuqanlığının əksinə olaraq, qoca bankirin də eyni acılmışdı, razılığını bildirirdi. Onun qızının gələcəyi etibarlı əllərdə idi.

Nişanı mümkün qədər yığcam keçirməyi qərara aldılar və bütün şəhəri də dəvət etməyi artıq hesab etdilər. Xacinanın və Anrinin səadətində həddindən çox şahid yağmağa ehtiyac yox idi. Lakin təntənə üçün yenə də bözi hazırlıq işləri görmək tələb olunurdu, bu işlərlə məşğul olarkən yenə həddindən artıq təmterəgə uymadılar.

Oktyabrın 24-ü gəlib çatdı. Toy mərasiminə cəmi bir həftə qalırdı. Vəziyyət elə idi ki, hər cür qorxu və şübhə hissi ilə sanki həmişəlik vidalaşmaq olardı. Lakin bu zaman elə bir hadisə baş verdi ki, əgər Xacina və Anri ondan xəbər tutsaydılar, onların hər ikisini, şübhəsiz ki, sarsıdardı.

Həmin gün səhər-səhər gələn poçt arasında Elizundo elə bir məktub tapmışdı ki, bu onu qəflətən sarsıtırmışdı. Bankir məktubu əlində əzmış, cırmış və hətta yandırmışdı, bu göstərir ki, heç zaman özünü itirməyən bir adam, bu məktubdan son dərəcə qəzəblənmişdi.

Qoca bu vəziyyətdə güclü eşidilən səslə pıçıldamışdı:

– Kaş bu məktub birçə həftə gec gələydi. Bu məktubu yazanı lənətə gəlsin!

BEŞİNCİ FƏSİL

MESSİNA SAHİLİ

İtilon limanından çıxandan sonra “Karista”, Koronsk körfəzindən keçərək, bütün gecəni cənub-qərbə tərəf getdi. Nikolay Starkos öz kayutuna düşdü və səhərə qədər orada qaldı.

Əlverişli səmt küləyi əsirdi, – bu, yayın axırında və yazın əvvəlində bu yerlərin dənizlərində çox tez-tez təsadüf olunan və Aralıq dənizinin buxarlanmasından əmələ gələn yağışlarla birlikdə əsən güclü cənub-şərq küləyi idi.

Səhər açılarda “Karista” Messinanın qurtaracağını təşkil edən Qallo burnunu hərlənib keçdi və tezliklə uçurumlu dərələrlə birlikdə uzun sırayı aşırımlar şəklində görünən Tayget dağlarının son zirvələrini günəş çıxmazdan əvvəl dənizə çökmüş duman içərisində batıb yox oldu.

Qallo burnunun ucu uzaq arxada qalanda, Nikolay Starkos yenə də gəminin göyertəisində göründü. O, hər şeydən əvvəl, Şərq tərəfə nəzər saldı.

Mani torpaqları artıq gözəndən itmişdi, indi onun yerində, burundan bir az arxada, Agios – Dimitrios dağlarının qüdrətli və hündür silsiləsi ucalırdı.

Kapitan əlini Mani tərəfə uzatdı. Bu hərəkətilə o, həmin yerləri hədələyirdimi? Yoxsa öz doğma yeri ilə əbədi vidalaşdırdı? Kim bilir! Yalnız burası məlumdur ki, Nikolay Starkosun həmin dəqiqədəki baxışlarından heç bir xeyirxah nəticə gözləmək olmazdı!

Sakoleva gəmisi latın yelkenlərini qabardıb düz gedir və sağ böyrü üstündə sürətlə şimal-qərbə tərəf irəliləyirdi. Külək sahil tərəfdən əsirdi. Odur ki, dəniz gəminin üzməyinə kömək edirdi, gəmi sürətini getdikcə daha da artırır.

“Karista” irəliləyərək Enus, Kabrera, Sapiyensa və Venetiks adalarını sol tərəfdə buraxdı, Sapiyensa ilə qitə arasındakı dar boğazdan sürətlə keçdi və Modona adasının yanına çıxdı.

İndi başdan-başa vulkanlar nəticəsində əmələ gəlmiş dağların gözəl mənzərəsi ilə diqqəti cəlb edən Messina sahili “Karista”nın qarşısında idi. Sonralar, krallıq təşkil ediləndən sonra Messina, İoni dənizindəki adalar da daxil olmaqla, müasir Yunanıstanı təşkil edən

on üç nomun, yaxud əyalətin tərkibinə daxil oldu. Lakin haqqında danışdığımız dövrə Messina, hərbi vəziyyətin kimin üçün əlverişli olmasından asılı olaraq, gah İbrahimin, gah da yunanların əlinə keçirdi və bir zamanlar Spartanın əleyhinə aparılan müharibələr dövründə üç dəfə döyüş meydanına çevrildiyi, Aristomenin və Epaminondun adları məşhurlaşdığı vaxtdakı kimi, indi də dəfələrlə müharibə meydanlarına çevrilirdi.

Nikolay Starkos kompasla gəminin getdiyi yolun düzgünlüyünü yoxladı və havanın dəyişilə biləcəyini göstərən heç bir əlamətin yoxluğuna əmin olandan sonra keçib gəminin arxa tərəfində oturdu.

Bu zaman "Karista"nın bir az əvvəl səfərbərliyə alınmış on nəfər dənizçisi ilə bir yerdə təxminən iyirmi nəfərdən ibarət olan və Starkosun rəhbərliyi altında sadə bir bosmanın komandanlığı etdiyi bütün heyəti gəminin burun tərəfinə yığılaraq, orada öz aralarında astaca söhbət edirdilər. Kapitanın köməkçisi bu dəfə sahilə qalmışdı.

Dənizçilər bu kiçik gəminin hara getdiyi və hansı məqsədlə Yunanıstanın sahilləri boyunca irəlilədiyi haqqında danışır və hərə bu barədə bir fikir söyləyirdi. Aydındır ki, gəmiyə təzə götürülmüş dənizçilər daha çox sual verib soruşur, gəmidə çoxdan qulluq edən köhnə dənizçilər isə cavab verirdilər.

– Sizin bu kapitan Starkosun, deyəsən, danışmaqla heç arası yoxdur!

– Elədir, o havayı danışmağı sevməz; amma elə ki dilləndi, gəl qabağında dayan, görüm necə dayanırsan.

– Yaxşı, bəs "Karista" hara gedir?

– Bunu heç kəs və heç vaxt bilmir!

– Nə etmək olar! Hara gedir getsin, bizi yığanda danışib şərt kəsməmişik, istəyir lap dünyanın o biri başına getsin!

– Bax bunu yaxşı dedin! Kapitan hara, biz də ora!

– Yaxşı, getməyinə gedirik, axı bəs bu "Karista" burun tərəfdəki iki balaca topla Arxipelaqın ticarət gəmilərinə necə basqın edəcəkdir!

– Bu gəmi heç vaxt basqın etmir! Dənizdə ov etmək üçün kapitan Starkosun başqa gəmiləri var, o gəmilərdə isə lazım olan hər şey öz yerindədir: silah da var, ləvazimat da. "Karista", bir növ, necə deyərlər, gəzinti üçündür. Elə buna görə onun görkəmi də heç bir şübhə doğurmur: fransız, ingilis, yunan və türk kreyserlərini bu cür aldatmaq daha asandır!

– Bəs elə keçən ov necə olur?..

– Ovu ovlayana verirlər. Səfərin axırında sizi də unutmayacaqlar! Qorxmayın, hamı üçün iş tapılar, təhlükə olan yerdə həmişə qazanc da vardır!

– Deməli, belə çıxır ki, nə qədər biz Arxipelaqın sularındayıq, elə bir iş olmayacaqdır?

– Bəli, olmayacaqdır... Əgər kapitanın ağına gəlsə və bizi keçirib Adriatik sularına aparsa, orada da elə bir iş olmayacaqdır! Yəni, nə qədər ki, təzə bir ömrə verilməyib – bizi ən namuslu gəminin göyortəsində, ən namuslu dənizçilik və İoni dənizində namusla üzürük! Lakin bu vəziyyət dəyişməyəcəkdir!

– Nə qədər tez dəyişsə, bir o qədər yaxşıdır!

Beləliklə, "Karista"nın yeni dənizçiləri gəmidəki köhnə dənizçilərə qoşulur və heç bir şeydə onlardan geri qalmırdılar. Nə peşmançılıq, nə təəssüf, nə də həтта sadə mövhumı fikirlər aşağı Maninin dəniz sahillərində yaşayan bu sakinləri qorxuzmurdu. Düzünü desək, onlar komandirləri olan adama tamamilə layiq idilər, o həmin adam isə yaxşı bildirdi ki, bu dənizçilərə arxalanmaq olar.

Lakin itilənlər kapitan Starkosu yaxşı tanısalar da, onlar bütün varlığı ilə kapitana sədaqətli, eyni zamanda yaxşı dənizçi və iş bacaran adam olan kapitan köməkçisini qətiyyətlə tanıyırdılar. Kapitan köməkçisinin adı Skopelo idi, o, Arxipelaqın cənub sərhədində Çeriqo ilə Krit adası arasında yerləşən və adı pisləyib çıxmış kiçik Çeriqotto adasından idi. Gəmidəki yeni dənizçilərdən biri "Karista"nın bosmanına müraciət edərək soruşdu:

– Bu kapitanın köməkçisi hardadır?

– O, gəmidə yoxdur, – bosman cavab verdi.

– Bəs biz onu heç görməyəcəyik?

– Görəcəksiniz.

– Nə vaxt?

– Nə vaxt lazım olsa, onda!

– Bəs o hardadır?

– Harda ki, olmalıdır, ordadır!

Bu ötür cavabla kifayətlənmək lazım gəldi. Çünki bu zaman bosman fət çalib bütün gəmi heyətini yuxarıya, ipləri dartmağa çağırdı. Buna görə də kapitan köməkçisi haqqında söhbət açan dənizçi, sual-cavabı kəsməli oldu.

İş bunda idi ki, Messina sahili boyunca bir mil daha yol getmək üçün ipləri bərkitmək və gəmini küləyə qarşı çevirmək lazım idi. Günorta vaxtı "Karista" Modona şəhərinin qarşısından keçdi. Lakin gəmi ora getmirdi. Qayalıqdan ibarət olan qurtaracaq tərəfi Sapiyens adasına qədər uzanan burunun uc tərəfində qədim Mefana şəhərinin xarabalıqları üzərində tikilmiş bu şəhərin yanında gəmi dayanmadı. Tezliklə limanın girəcəyindəki mayak sahil qayalarının və təpələrinin arxasında qalib, gözden itdi.

Bu zaman sakoleva signal verdi. Üzərində qırmızı aypara olan qara vimpel orta dorun başında yellənməyə başladı. Bu sahildən cavab verilmədi. Buna görə də "Karista" şimala doğru öz yolunu davam etdirdi.

Axşama yaxın gəmi Navarinsk reydinə gəlib çatdı, – bura hündür dağlarla əhatə olunmuş, bir növ, böyük dəniz gölü idi. Bir anlığa nəhəng qayanın arxasından şəhər göründü, şəhərin üst tərəfində isə bir o qədər də aydın seçilməyən böyük qala ucalırdı. Coşqun şimal-qərb küləklərinin qarşısını alan təbii bənd burada qurtarırdı. Adriatik dənizi, elə bil bu küləkləri qovub İoni dənizinə göndərirdi.

Qürub edən günəşin son ziyaları şərq tərəfdəki dağların başını hələ də işıqlandırır; lakin aşağı tərəfdə olan geniş reydlər artıq qaranlıqlaşmağa başlamışdı.

Bu dəfə "Karista"nın heyəti elə düşüncə bilərdi ki, indi gəmi Navarin limanına girməyə hazırlaşır. Doğrudan da sakoleva birbaşa, demək olar ki, dörd min metr uzunluğunda olan uzunsov Sfakteri adasından cənubdakı Meqalo-Furo boğazına tərəf gedirdi. Orada, müharibədə həlak olmuş iki alicənabın qəbri üzərində tikilmiş iki abidə yüksəlirdi: bu abidələrdən biri 1825-ci ildə həlak olmuş fransız kapitanı Mallenin qəbri üzərində, o birisi isə hasarın içəri tərəfində həmin ildə və eyni iş uğrunda öz həyatını qurban vermiş sabiq Pemont naziri, italiyalı Filellin qraf de Sant-Rozun qəbri üzərində tikilmişdi.

Sakoleva şəhərin on kəbəltilik məsafəsində olarkən, küləyin əsdiyi böyür tərəfə azacıq meyillənərək dayandı. İndi onun orta doruna fənlər qaldırılmışdı – özü də bu dəfə signal qara yox, qırmızı idi. Lakin sahil tərəfdən yenə də heç bir cavab gəlmədi.

"Karista"nın o zaman xeyli türk gəmilərinin dayandığı bu reyddə dayanıb qalmasına heç bir ehtiyac yox idi. Gəmi cəld hərəkət edərək, demək olar ki, limanın lap orta hissəsində düşmüş kiçik və ağ

Kuloneski adasını hərlənib keçdi. Sonra bosmanın komandası ilə yelkənlərin ipləri azacıq dərtilib tarım vəziyyəyə gətirildi, sükan sağa çevrildi və gəmi Sfakteri sahilinə tərəf burulub üzüməyə başladı.

Müharibənin başlanğıcında, 1821-ci ildə, yunanlar bu kiçik Kuloneski adasında bir neçə yüz türkü acından ölməyə məhkum etmişdilər, hərçənd ki, türklər özlərinin vətənə aparılacağı haqqında zəmanət alandan sonra əsir düşmüşdülər.

Sonralar, 1825-ci ildə, Mavrokordatunun özünün müdafiə etdiyi Sfakteri adası mühasirəyə alınan zaman İbrahimin orduları, türklərin intiqamını almaq məqsədilə orada səkkiz yüz yunanı qılıncdan keçirib qırıbmışdılar.

İndi sakoleva Kuloneski adasının şimal sahilı ilə Korifazion burnu arasında eni iki yüz metr olan Sikia keçidinə tərəf irəliləyirdi. Yalnız bu keçidin dərinliyinin su basımı çox olan gəmilər üçün demək olar ki, yaramadığını yaxşıca bilən adam oraya girməyə cəsarət edə bilərdi. Lakin Nikolay Starkos cəsarətlə, təcrübəli losman məharəti ilə adanın öyrə-üyrü və qayalı sahillərini arxada qoyub Korifazion burnunu hərləndi. Sonra, açıq dənizdə lövbər atıb dayanmış xeyli xarici donanma gəmilərini – otuza qədər fransız, ingilis və rus gəmisini görüb, ehməlcə donanmanın yanından ötüb keçdi və gecənin qaranlığında qitə ilə Prodan adası arasında sivişərək, yenə də Messina sahili boyuna çıxıb, irəliləməyə başladı; şəhər açılanda güclü cənub-şərq küləyi altında irəliləyən "Karista" artıq sakit Arkadiya körfəzinin girintili-çıxıntılı sahilı boyunca üzürdü.

Günəş artıq İtomanın zirvəsi ardından qalxıb öz ziyasını ətrafa saçırdı. İtoma dağının başından baxanda qədim Messina ərazisinin hamısı, həmçinin Koronsk körfəzinin ucsuz-bucaqsız parlaq sinəsi və habelə sahilindəki Arkadi şəhərinin adı ilə adlanan digər körfəzin – "Arkadsk körfəzi sularının gözəl mənzərəsi görünürdü. Təzəcə açılan şəhər günəşinin ziyaları suların ayna sinəsinə uzun saçaqlar salmışdı, xəfif meh suyun üzünü azacıq titrədir qırçındılanda, bu saçaqlar hər dəfə par-par parıldayır, qırıq-qırıq olurdu.

Nikolay Starkos şəhər açılan kimi gəminin manevr etdirir və mümkün qədər çalışırdı ki, dövrələnb, geniş bir liman yaratmış sahilin ən içəri yerlərindən birindəki şəhərin qarşısına çıxsın.

Şəhər saat onda bosman sakolevanın arxa tərəfində göründü və kapitanın qarşısında hərəkətsiz dayanıb ömr gözlədi.

Bu zaman artıq şərq tərəfdə Arkadi dağlarının böyük silsiləsi görünürdü. Yastı təpələrin üstündəki kəndlər, bağların yaşıllığı içində, zeytun və badam pöhrəliklərinin sıx kölgəsində gizlənmişdi. Dağlardan axıb gələn bulaqlar mərsin ağaclarının və oleandr kollarının arasında sırıldayır, çaylara qovuşmaq üçün özlərinə yol axtarırdılar; məşhur Korinf tənəkləri hər kola, ağaca sarmaşib ətrafa zoğ atmışdı və onların saysız-hesabsız salımları bir qarış da olsun açıq yer qoymadan təpələrin dikdirlərini örtmüşdü; bir az aşağıda, lap dənizin kənarında isə qırmızı rəngli şəhər evləri parlıdayırdı, bu evlər serv ağaclarının tünd-yaşıl fonunda parlaq ləkələr kimi görünürdü: Peloponnesin ən gözəl guşələrindən biri olan bu yerlərin gözəl mənzərəsi belə idi.

Lakin Epaminondun zamanında Messinanın əsil liman şəhəri, solib müharibələrindən sonra isə fransız Vill-Arduenin feodal malikanəsi olan Arkadi – qədim Kiparissa şəhərinə yaxınlaşdıqca, keçmişin xatirələrini müqəddəs sayan hər kəsin gözləri qarşısında kədərli bir mənzərə açılır və insanın qəlbində acı bir təəssüf hissi doğururdu.

İki il əvvəl İbrahim bu şəhəri dağıtmış, uşaqları, qadınları və qocaları qılınclan keçirib qırmışdı! Qədim Akropolun yerində tikilmiş gözəl qəsr xarabalığa çevrilmişdi, mövhumatçı müsəlmanların talan etdiyi müqəddəs Georgi kilsəsi də viran edilmişdi. Şəhərin evləri və ictimai tikililəri tamamilə dağılıb yerlə yeksan olmuşdu!

– O saat görünür ki, bizim misirli dostlarımız burada olmuşlar! – bu dağıntıları görürkən həтта qəlbində təəssüf və kədər hissi əmələ gəlməyən Nikolay Starkos öz-özünə donquldandı.

– İndi türklər burada ağalıq edir! – bosman onun sözüne qüvvət verdi.

– Elədir... elədir... hələ onların ağalığı uzun sürəcəkdir... Ümid etmək olar ki, həmişəlik burada ağa olacaqlar! – kapitan əlavə etdi.

– Burada dayanaq, yoxsa irəli gedək?

Nikolay Starkos diqqətlə limana tərəf baxdı, indi gəmi ilə liman arasında bir neçə kabeltik məsafə qalmışdı. Sonra o, bir mil uzaqda Psixro dağının lap ətəyində düşmüş şəhərə nəzər saldı. Görünür, Arkadi şəhərinə yaxınlaşarkən nə etmək lazım gəldiyini kapitan hələ qəti etməmişdi; o hələ bilmirdi ki, bəndə yaxınlaşsın, yoxsa qayıdıb yenə o açıq dənizə çıxsın.

Bosman əvvəlki kimi hələ də cavab gözləyirdi.

– Sıqnal verilsin! – nəhayət, Nikolay Starkos komanda verdi.

Üzərində gümüş aypara olan qırmızı vimpel orta dorun başına qaldırıldı və havada yellənməyə başladı.

Bir neçə dəqiqədən sonra bəndin üstündəki uzun dirəkdə də eyni vimpel yellənməyə başladı.

– Sükanı sağa hərhlə! – kapitan komanda verdi.

Sükan azacıq sağa hərəkət etdi və sakoleva küləyin istiqamətində dönməyə başladı. Limanın yolu açılan kimi gəmi arxayınqlıqla oraya daxil oldu. Yelkənləri yıxdılar, əvvəlcə orta dorun, sonra yan dörərlərin yelkənləri yıxıldı. “Karista” qıyqac və uzun yelkənlərin köməyi ilə hərəkət etdi. Azacıq sürətlə irəliləyən gəmi gəlib limanın ortasına çatdı. Burada lövbər salındı və dənizçilər körpüyə çatmaqla əlaqədar hazırlıq işləri görməyə başladılar.

Kapitan üçün dərhal suya qayıq sallandı; iki cüt avarın zərbələri altında sakolevadan ayrılan qayıq tezliklə gəlib daşlı sahilində qalın daşdan çapılıb düzəlməmiş kiçik pilləkənə yanaşdı. Orada kim isə dayanıb gözləyirdi; o adam salam əvəzinə dedi:

– Skopelo, Nikolay Starkosun qulluğunda tam hazırdır!

Kapitan səmimi hərəkətlə cavab verdi. O, birinci olaraq daş pilləkənlə qalxdı və şəhərin girəcəyi hesab olunan yaxınlıqdakı evlərə tərəf yönəldi. O, son mühasirənin nəticəsi və izləri olan xarabalıqların yanından ötüb türk və ərəb əsgərləri ilə dolu küçələrdən keçərək üzərində “Minevra” lövhəsi olan dağılmamış meyhananın yanında dayandı və yol yoldaşı ilə birlikdə ora daxil oldu.

Bir dəqiqədən sonra kapitan Starkos və onun köməkçisi Skopelo içəridə onlar üçün ayrılmış xüsusi otaqda kiçik masanın arxasında əyləşmişdilər, masanın üstündə iki stəkan və bir butulka “rakı” – türd spirt yarı idi. Müsahiblər ətirli Missolonqa tütünündən siqaret eşib yandıraraq çəkməyə başladılar; sonra onların arasında söhbət qızıxdı, həm də söhbət edənlərdən biri özünü məmnuniyyətlə o birinin yanında çox müti göstərirdi.

Skopelonun görkəmi insanda ikrah hissi oyadırdı; – boyu balaca, sifəti hiyləgər, lakin gözüaçıq adam idi. Onun yəqin ki, əlli yaşı olardı, lakin yaşından böyük görünürdü. Tez-tez hiyləgər hərəkət edən, saçları qısa vurulmuş, qarmaqvari burnu, əyri barmaqları, yekə pəncələrli olan möhtəkir sifəti təəvvür edin. Belə adamlar haqqında Albaniyada deyirlər: “Dabanı Beotidə olanda, baş barmağı

Makedoniyaya çatır". Bütün bunların hamısına əlavə olaraq, bu qısa boylu, kök adamın yekə daz başı və ağ saqqalı, girdə sifəti vardı; biş saxlamırdı. Əslən xristian kimi dünyaya gəlmiş zahiri görkəmində isə ərəb yəhudişi olan Skopelo çox sadə bir paltar geyinmişdi: onun əyində gödəkcəsi, levant dənizçilərinin şalvarı və gen yol plaşı vardı.

Skopelo Arxipelaq quldurlarına lazım olan işbaz adamlardan idi. Talan edilmiş malları heç kəs onun qədər yaxşı satıb sovura bilməzdi, heç kəs türk bazarlarında satılan qulları onun qədər ucuz ala bilməzdi və heç kəs alınmış qulları Berberi sahilində onun qədər baha və mənfəətli satmağı bacarmazdı.

Nikolay Starkosla Skopelonun öz aralarında nə barədə danışdıqlarını, hansı məsələni müzakirə etdiklərini, o zaman müharibənin qızgın çağında baş verən hadisələrə necə qiymət verdiklərini, bütün bu hadisələrdən nə cür faydalanmaq haqqında fikirləşdiklərini anlamaq bir o qədər çətin deyildi.

– İndi Yunanıstanda nələr baş verir? – kapitan soruşdu.

– Siz gedəndən sonra demək olar ki, vəziyyət dəyişməmişdir, hər şey əvvəlki kimidir, – Skopelo dedi. – Bir aya yaxındır ki, getmisiniz, görünür, "Karista"nın Tripolitan sahilləri yanında üzdüyü bu müddət ərzində siz heç bir yeni xəbər almamısınız?

– Doğrudan da heç bir yeni xəbər almamışam.

– İndi ki elədir, kapitan, mən sizə xəbər verim ki, türk gəmiləri İbrahimin qoşunlarını Hidra adasına aparmaq üçün tamamilə hazırdır.

– Bunu mən bilirəm, – Starkos cavab verdi. – Dünən axşam həmin gəmiləri Navarinsk reyidində görmüşəm.

– Siz Tripolidən çıxandan sonra heç yerdə dayanmamısınız? – Skopelo soruşdu.

– Dayanmışam... bir dəfə! Bir neçə saatlığa İtilonda dayanmışam... "Karista"nın komandasına adam toplayırdım. Lakin Mani sahilləri gözdən itəndən sonra lap Arkadi adasına qədər heç yerdə mənim siqnallarıma cavab verən olmadı.

– Görünür, sizə çatdırılası bir xəbər yox imiş, – Skopelo qeyd etdi.

– De görüm, Miaulus və Kanaris indi nə ilə məşğuldurlar? – Nikolay Starkos sözünə davam etdi.

– Kapitan, onlar yalnız qəfləti basqınlarla məşğul olurlar, belə basqınlar isə yalnız xırda və kiçik müvəffəqiyyətlə nəticələnər, hər

zaman tam qələbə gətirməz! Nə qədər ki, türk gəmilərinin ardınca düşür və onlara basqın edirlər, əlbəttə, dəniz quldurları Arxipelaqın sularında özlərini tamamilə sərbəst hiss edirlər.

– Bəs indi nə danışılır, yenə də əvvəlki kimi...

– Əvvəlki kimi yenə də Sakratif haqqındamı danışılır, hə? – Skopelo azacıq səsinə alçaldıb onun sözünü kəsdi. – Bəli! ... Həmişə və hər yerdə danışılır, Nikolay Starkos, kaş bundan da çox danışsınlar!

– Danışsınlar!

Nikolay Starkos Skopelonun yenidən doldurduğu stəkani birməfəşə başına çəkib ayağa qalxdı. O bir neçə dəfə otaqda var-gəl etdi, sonra pəncərəyə yaxınlaşdı, əlini sinəsində çarpazlayıb türk əsgərlərinin uzaqdan eşidilən kobud mahnı səslərinə uzun-uzadı qulaq asdı.

Nəhayət, o yenə də masaya yaxınlaşıb, Skopelonun qarşısında öyləşdi və söhbəti birdən-birə dəyişib soruşdu:

– Sənin siqnalından belə başa düşdüm ki, burada xeyli əsir yığılmışdır.

– Elədir, Nikolay Starkos, onların hamısını götürmək üçün dörd yüz ton su basımı olan gəmi lazımdır! Təslim olmuş Kremmida qaləsindəki qırğından sonra sağ qalanların hamısı burdadır! Şeytana and olsun ki, doğru deyirəm! Türklər bu dəfə həddindən artıq şey göstərdilər! Əgər bacarsaydılar əsirlərdən bir nəfər də salamat qalmazdı!

– Onların arasında kişi də var, qadın da?

– Bəli, lap uşaq da var... Bir sözlə hamısından var!

– Onlar hardadır?

– Arkadi qaləsindədirlər.

– Onlar sənə bahamı başa gəlib?

– Hə də! Bir az baha başa gəlib! Paşanı yola gətirmək bir o qədər də asan deyildi, – Skopelo cavab verdi. – O belə hesab edirdi ki, istiqlalıyyət uğrunda aparılan müharibə sona çatır... Bədbəxtlikdən, bu doğrudan da belədir! Elə ki müharibə qurtardı – vuruşma da qurtaracaqdır! Necə ki, Berberidə deyirlər: müharibə olmasa – basqınlar və talanlar da olmayacaqdır, basqın və talan olmadıqda isə – nə canlı, nə də başqa mal olə keçəcək. Aydın məsələdir ki, əsir azalanda – qiyməti bahalanır! Lakin kapitan, zərəri ödəmək üçün başqa bir yol da vardır! Mən etibarlı mənbələrdən öyrənmişəm ki,

indi Afrika bazarlarında köləyə çox böyük ehtiyac vardır və biz əlimizdə olan əsirləri yaxşı qiymətə sata bilərik!

– Yaxşı! – Nikolay Starkos cavab verdi. – Sənin işlərin yerindədirmi, hazırсан mı? İndi mənimlə “Karista”da gedə bilərsən mi?

– Bəli, bütün işlər qurtarmışdır, mənim burda heç bir işim yoxdur.

– Yaxşı, Skopelo! Bir həftədən, uzaqbaşı on gündən sonra Skarpantodan göndiriləcək gəmi bizim malı götürecəkdir. Buradan gəmini məncəsiz çıxmağa qoyacaqlarmı?

– Məncəsiz. Mən bu barədə əvvəlcədən möhkəm danışmışam, – Skopelo onu əmin etdi. – Pulu verən kimi hər şey hazır olacaq. Buna görə də bankir Elizundo ilə əvvəlcədən görüşmək lazımdır ki, bizim qəbzlərimizi nəzərə alsın. Onun imzasından çox şey asılıdır: onun qol çəkdiyi kağızı, paşa qızıl pul kimi qəbul edər.

– Mən bu saat Elizundoya məktub yazıb xəbər verərəm ki, tezliklə Korfuya gəlirəm və orada bu işi yoluna qoyaram...

– Həm bu işi... həm də bundan az əhəmiyyətli olmayan o biri işi yoluna qoyarsınız, elə deyilmi, Starkos? – Skopelo əlavə etdi.

– Ola bilər!.. – kapitan cavab verdi.

– Düzünə qalsa, elə ədalət də bunu tələb edir! Elizundo varlıdır... Deyildiyinə görə, həm də çox varlıdır!.. Öz alverimizlə onu varlandıran dövlətli edən biz deyilikmi?.. Bəli, özümüzü dəfələrlə təhlükəyə atmışıq, bosmanın fiti ilə dor ağacından asıla bilirdik!.. Eh, indiki zamanda Arxipelag quldurlarının bankiri olmaq çox faydalı işdir! Bəli, təkrar edirəm, Nikolay Starkos, bunu ədalət tələb edir!

– Ədalət nəyi tələb edir? – Nikolay Starkos öz köməkçisinin gözələrinə diqqətlə baxıb soruşdu.

– Eh, guya ki, özünü bilirsiniz? – Skopelo dilləndi. – Siz, kapitan, elinizi ürayınızın üstünə qoyub etiraf edin ki, eyni şeyi yüzüncü dəfə eşitmək istəyirsiniz.

– Ola bilər!

– Deməli, bankir Elizundonun qızı...

– Ədalətli iş yerinə yetiriləcəkdir!.. – Starkos masanın arxasından qalxıb, onun sözünü kəsdi.

Sonra o, meyxanadan çıxdı və Skopelonun müşayiəti ilə körpüyə tərəf yönəldi, qayıq orada onu gözləyirdi.

– Min, – Nikolay öz köməkçisi Skopeloya müraciət etdi.

– Korfuya çatan kimi biz qəbzlər haqqında Elizundo ilə danışmış

razılığa gələrik. Bu iş yoluna qoyulan kimi sən Arkadiyə qayıdarsan və yükü alarsan.

– Baş üstə! – Skopelo cavab verdi.

Bir saatdan sonra “Karista” artıq körfəzəndən çıxırdı. Hələ günəş batmamışdan əvvəl Nikolay Starkos uzaqdan göy gurultusunun səsinə eşitmişdi. Bu səs cənub tərəfdən gəlirdi.

Əslində bu, müttəfiqlərin Navarinsk reyndəki donanmalarında atılan topların gurultusu idi.

ALTINCI FƏSİL

ARXİPELAQ QULDURLARININ İZİNCƏ!

Şimal – şimal-şərq küləyi istiqamətində yoluna davam edən sakoleva bir-birini əvəz edən və gözəl təbii mənzərəsi olan fəni adalarının yanından ötür-keçirdi.

“Karista”nın xoşbəxtliyindən, gəzinti gəmisinə və ya ticarət gəmisinə oxşadığından, yoxsa nədənsə, bu xeyirxah Levant gəmisinin görkəmi elə idi ki, onun həqiqi xarakterini tamamilə gizlədirdi. Əks-təqdirdə, özünü Britaniya bəndlərində qoyulmuş topların atası altına salmaq, yaxud Birləşmiş krallıq frəqatlarının iradəsinə tabe olmaq kapitan tərəfindən çox təhlükəli bir iş ola bilərdi.

Arkadi adasını italyanların çox poetik şəkildə “Levant çiçəyi” adlandırdıqları Zante adasından cəmi on beş dəniz lyesi ayırırdı. Uzaqlarda, “Karista”nın getdiyi körfəzin arxasında Skopos dağlarının yaşıl zirvələri görünürdü; bu dağların dərələrində bir zamanlar Homer və Vergilin təbənnüm etdiyi qalın meşələrin yerində indi zeytun və portaqal ağaclarından ibarət sıx pöhrəliklər boy atmışdır.

Sahil tərəfdən, cənub-şərqdən ölverişli səmt küləyi əsirdi və sakoleva Zante adasının ətrafında həmin saatda sakit bir göl kimi görünən dənizin sularını sürətlə yarıb gedirdi.

Axsam tərəfi “Karista” Zante adasının cənublu paytaxtının qarşısından keçib-gətdi. Bu – troyalı Dardanın oğlu Zakinin torpaqlarında böyüyüb artan gözəl bir italyan şəhərciyidir. Gəminin göyertəsindən baxanda, yalnız dairəvi limanın yarım mildən artıq

sahili boyunca uzanan şəhərin işıqları görünürdü. Sahildəki körpüdən başlamış dəniz səthindən üç yüz fut hündürlükdə tikilmiş Venetsiya qəsrinin taxtapuşuna qədər uzanan və müxtəlif hündürlüklərdə yanan bu işıqlar böyük bir ulduz topası əmələ gətirmişdi, həm də bu ulduz topasındakı ən parlaq ulduzlar şəhərin baş küçəsində yerləşmiş və İntibah dövründə tikilmiş sarayların, bir də müqəddəs Zakinf Dionisi məbədinin işıqları idi.

Zante adasının sakinləri venetsiyalılar, fransızlar, ingilislər və ruslarla görüşüb əlaqə saxlayanlardan sonra xeyli dəyişmişdilər; bu adanın sakinləri Pelokonnəsə möhkəm yerləşmiş türklərdən fərqli olaraq, Nikolay Starkosla qul alveri etmədilər. Elə buna görə də Nikolay Starkos üçün körpüdəki kəşfiyyatçılara signal verməyə heç bir ehtiyac yox idi, həm də iki məşhur şairin: XVIII əsrin axırlarında yazıb-yaratmağa başlamış italiyalı şair Uqo Fockolonun və müasir Yunistanın iftixarı şair Salomosun vətəni olan bu adada qalmağın da mənası yox idi.

“Karista” Zante adasını Axyeyadan və Elidadan ayıran dar dəniz qolunu kəsib keçdi. Şübhəsiz ki, küləyin qovub gətirdiyi mahnı səsləri, habelə, Lido havası üzərində oxunan barkarolla nəğmələri sakoleva gəmisində olan bəzi adamların ürəyinə yatmadı. Lakin bu vəziyyətlə razılaşmaq lazım idi. O biri gün gəmi italyan nəğmələrinin əsərlərindən yaxa qurtarıb, qitənin dərinliklərinə tərəf xeyli uzanan Patrask körfəzinin yanından üzüb keçirdi: Korinf bərxəsinə qədər uzanan Lepant körfəzi isə onun davamı idi.

Nikolay Starkos “Karista”nın burun tərəfində dayanıb körfəzdən şimal tərəfdə yerləşən Akarnaniya sahillərinə tamaşa edirdi. Bu yer böyük və heç bir zaman unudulmayan xatirələrin mənbəyi idi, bu xatirələr isə Yunistanın hər bir həqiqi oğlunun qəlbini rıqqətə gətirə bilərdi, bu xatirələr yalnız öz ana vətəninə çoxdan satmış olan xain və mürtəd bir insanın qəlbinə təsir edə bilməzdi.

– Missolongi! – Skopelo əli ilə şimal-şərq tərəfi göstərdi. – Bu yerin yamanca pis camaatı var! Yerlərinin darmadağın edilib, özlərinin kül kimi göyə sovrulmalarına razıdırlar, təkli düşməne təslim olmasınlar!

İki il əvvəl Skopelo bu yerlərdə əsir alveri edərkən işləri qətiyyənlə düz gətirməmişdi. On aylıq mübarizədən sonra yorğunluqdan və aclıqdan əldən düşən Missolonginin müdafiəçiləri, İbrahimin qarşısında təslim olmaq istəmədiklərinə görə şəhəri və qalanı partlat-

mışdılar. Şəhərdəki kişilər, qadınlar, uşaqlar hamısı məhv olmuşdu, hətta qalib gələnlər də salamat çıxmamışdılar.

Bir il əvvəl isə, Marko Botsarisin dəfnindən bir qədər qabaq, istiqlaliyyət uğrunda aparılan müharibənin qəhrəmanlarından biri – indi sümükləri Vestminsterdə yatan, arzuları daşa dəymiş şair Bayron, ruhan əzgin və ölümcül vəziyyətdə bu yerlərə gəlib çıxmışdı. Şairin yalnız ürəyi onun sevdiyi və vəfatından sonra azad edilmiş Yunanıstanda qalmışdı! Nikolay Starkos sərt hərəkətlə Skopelonun sözlərinə cavab verdi. Bu zaman sakoleva Patrask körfəzini keçib Kefalinaya tərəf irəliləyirdi.

Səmt küleyi esəndə Zante adasından Kefalinaya qədər olan yolu keçib getmək üçün bir neçə saat tamamilə kifayətdir. Həm də “Karista” bu adanın paytaxtı olan Arqostolona – yalnız kiçik və orta tonnajlı gəmilər üçün əla dayanacaq yeri olan, böyük gəmilər üçün isə bir qədər dayaz olan limana girmədi; “Karista” dar keçiddən cəsarətlə üzərək, adanı şərq tərəfdən hərləndi və axşam saat altıda qədim İtaka adasının Biaki adlanan sivri ucuna yaxınlaşdı.

Uzunluq səkkiz və eni bir yarım lye¹ olan bu ada çox daşlı və kəsəkli bir yer idi və buna görə də öz ibtidai vəhşi halında çox qəribə görünürdü; bu ada yağ və şərabla çox zəngindir, özünün də cəmi on min nəfərə qədər əhalisi vardır. Tarixdə heç bir rol oynamayan İtaka adası antik dövrdə çox böyük şöhrət qazanmışdır. Bu ada məşhur Odisseyin və onun qadını Penelopanın vətəni olmuşdur, onların adları ilə bağlı olan xatirələr hələ indi də Anoki dağının zirvələrində, müqəddəs Stepan dağının dərin mağaralarında, Etos dağının uçurumları arasında, Evmey düzlərində, Qarra qayasının altında yaşayır və poetik əfsanəyə görə guya həmin qayanın altından çıxan Aretuza bulağının suyu indi də qurumamışdır.

Gecənin düşməsi ilə Laertin oğlunun torpaqları on beş lye uzaqda qaldı, yavaş-yavaş Kefalinanın axırıncı burnunun arxasında qaranlıq qovuşub gözdən itdi. Gecə vaxtı bir qədər açıq dənizin içərilərinə tərəf uzaqlaşmış “Karista”, İtaka adasının şimal qurtaracağı ilə Sen-Mor adasının cənub çıxıntısı arasındakı dar və təhlükəli yerdən keçməmək üçün, hərlənib həmin adanın şərq sahilinin iki milliyindən ötdü.

¹ Lye – fransız uzunluq ölçüsüdür. Fransada metr sistemi həyata keçiriləndən qədər lye, meridian dərəcəsinin iyirmi beşdəbir hissəsinə deyilirdi. Bu isə 4,445 metro bərabərdir.

Dənizin üzərində yüz həftə futbol yüksəklikdə ucalan nəhəng uçuşuna bənzər bir şey Ay işığında güclə seçilirdi: bu, bir zamanlar şair Safo və Artemiza tərəfindən tərənnüm olunmuş Levgida qayası idi ki, belə ağardı. Lakin şəhərin açılması və Günəşin doğması ilə qədim zamanlarda Levgida adlandırılmış adanın özü də cənub tərəfdə tamamilə gözəndən itdi və sakoleva Albaniya sahilinin yanınca üzərək, bütün yelkənlərinin gücü ilə Korfuya tərəf irəlilədi.

Həmin gün gəmi hələ iyirmi lyelik yolu da qət etməli idi, çünki Nikolay Starkos toran qovuşmamış adanın paytaxtının limanına çatmaq istəyirdi.

Bu yolu tez getmək üçün "Karista"nın heyəti yelkənləri elə bir səmtdə düzəltdilər ki, sakolevanın böyür tərəfi əyilib lap suya dəyirdi. Külək hiss olunacaq dərəcədə güclənmişdi. Sükənçi bu güclü küləyin altında bütün yelkənlərini qabartmış gəminin tamamilə əyilib çevrilməsi üçün dörd gözle irəli baxır və gəmini diqqətlə idarə edirdi. Xoşbəxtlikdən, gəminin dərli çox möhkəm, yelkənləri və digər ləvazimatı da, demək olar ki, lap təzə və çox davamlı idi. Gəmidə heç bir ipin ilməyi açılmamış, yan yelkənlərdən isə heç biri yığılmamışdı.

Sakoleva elə bir sürətlə uçurdu ki, sanki beynəlxalq yarışlarda iştirak edirdi.

Gəmi belə bir sürətlə Paksos adasının yanından ötür-keçdi. Şimal tərəfdə Korfu adasının ilk təpələri artıq görünməyə başlamışdı, sağ tərəfdə, üfüq xətti üzərində, Albaniya sahilində Akrokeronien dağlarının silsiləsi görünürdü. İoni dənizinin gediş-gəliş çox olan bu hissəsində ingilis, yaxud türk bayrağı altında üzən hərbi gəmilər bir neçə dəfə onların qabağına çıxdı. "Karista" bu gəmilərin heç birindən qorxub istiqamətini dəyişmədi. Əgər hərbi gəmilər "dayanın" deyər işarə versəydilər, "Karista" bu tələbə tabe olub dayanardı, çünki gəmidə onları elə verə biləcək heç bir şübhəli yük və ya kağız sənəd yox idi.

Günortadan dörd saat keçmiş sakoleva bir qədər küləyə əks istiqamətlə irəliləməyə başladı, çünki gəmi Korfu adasını qitədən ayıran boğaza girməyə hazırlaşdı. Bu zaman dərliyəki böyük yelkənləri yığdılar və adanın cənub qurtaracağını təşkil edən Bianco burnunu hərhlənib keçmək üçün sükənçi gəminin istiqamətini bir dərəcə dəyişdirdi.

Şimala tərəf boğazın keçid yeri bir o qədər də cəlbədicə deyildir. Lakin boğazın cənub hissəsi insanın gözlerini dincəldir və o zamanlar, demək olar ki, becərilməyən və yarımvəhşi vəziyyətdə qalan alban sahilə ilə çox qərribə bir ziddiyyət təşkil edirdi. Bir neçə mil getdikdən sonra boğaz genişlənir və adanın sahilinə at nalı kimi yapışmış kiçik bir liman əmələ gətirir. Sakoleva bir qədər sürətini artırıb həmin limanı da keçdi. Korfu adasının sahilləri girintili-çıxıntılı olduğuna görə onun həndəvəri altmış beş lye qədərdir, halbuki adanın uzunluğu cəmi iyirmi lye, eni isə altı lyedən artıq deyildir.

Saat beşə yaxın "Karista" Kalikiopulo gölünü – qədim İllaik limanını – dənizlə birləşdirən qoldan keçərək Ulissa adasının yaxınlığından ötdü. Sonra gəmi gözəl bir sıldırımlı dərə boyunca üzməyə başladı. Bura dar və uzun bir dərə idi, dərənin sahilə yaxın və şəhərdən bir lye cənubda olan hissəsində adətən təmiz dəniz havası almaq və boğazın o biri tərəfində alban dağları ilə qurtaran gözəl mənzərəyə baxıb tamaşa etmək üçün gələn şəhərlilər aloy və aqava ağacları pöhrəlikləri arasında arabalarda və ya at üstündə gəzirdilər. "Karista" irəliləyib Kardakio limanının və onun sahillərindəki xarabalıqların ali rəd – komissarın yay sarayının yanından ötür-keçdi, Kastrades limanını və onu əhatə edən eyniadlı sahəni, geniş xiyabana bənzəyən Marina küçəsini, daha sonra həbsxanayı, qədim Salvador qalasını və adanın paytaxtının ilk evlərini arxada buraxdı. Gəmi, üzərində qala yüksələn – daha doğrusu, içində komendaturanın, zabıt mənzillərinin, ingilislər tərəfindən protestant kilsəsinə çevrilmiş sabiq ulan məbədinin olduğu çox geniş və özünəməxsus bir hərbi şəhərcik olan Sidero burnunu da keçdi. Nəhayət, birbaşa qərbə tərəf irəliləyərək, kapitan Starkos adanın San-Nikolo adlanan qurtaracağını da buruldu və şəhərin şimal hissəsi boyunca üzüb bəndin yarımkə-bəltliyində lövbər saldı.

Qayıq salladılar, Nikolay Starkos və Skopelo qayığa mindilər, həm də kapitan Messinin müxtəlif vilayətlərində çox geniş yayılmış silah hesab olunan qısa, lakin enli tiyəli bıçağı kəmərinə sancmağı unutmadı. Qayıqdan düşüb onlar karantin məntəqəsinə gətdilər, orada gəminin sənədlərini göstərdilər, kağızların hamısı tam qaydasında idi. İndi hər ikisinin boş vaxtı vardı və istədikləri yerə çıxıb gedə bilərdilər, onlar birlikdə sakolevaya qayıtmaq üçün gecə saat on birde görüşəcəklərini şərtləşib ayrıldılar.

Həmişəki kimi indi də “Karista”nın işləri ilə məşğul olan Skopelo bu şəhərin adları italyanca olan əyri-üyrü küçələri, tağbənd dükənləri ilə Neapol kvartalını xatırladan ticarət məhəlləsinə getdi.

Nikolay Starkos həmin axşam, necə deyərək, “qulaqlarını şək-ləməyi” qərara aldı. O bu məqsədlə, Korfu paytaxtının ən kübar yeri hesab olunan Esplanadaya getdi.

Esplanada – yan tərəflərində gözəl ağaclar əkilmiş şənlik mey-danı, – şəhərlə qalanın arasında yerləşmişdir, qala ilə onun arasında isə geniş xəndək vardır. Hərçənd ki, bayram günü deyildi, buna baxmayaraq meydanda yerli sakinlər və xaricilər iki cərgədə ardı-arası kəsilməyən dəstələrlə üzbəüz gəlib dolanırdılar. Meydanın şimal tərəfində general Metland tərəfindən tikdirilmiş müqəddəs Georgi və müqəddəs Mixail sarayının ağ daşlı fasad hissəsinin hər iki tərəfinə açılan darvazalarından tez-tez xidmətçilər girib-çıxırdılar. Beləliklə, qubernatorun sarayı ilə qala arasında fasiləsiz əlaqə yara-dılırdı; qalanın feld-marşal Şullenburq heykəlinin qarşı tərəfindəki qaldırma körpüsü həmişə salınmış vəziyyətdə olurdu.

Nikolay Starkos qeyri-adi bir həyəcan keçirən camaata qarışıdı. Starkos başqalarına yaxınlaşıb sorğu-sual etməyi sevən adamlardan deyildi, o qulaq asmağı daha üstün tuturdu. Onu heyətləndirən bu idi ki, camaat arasında hamı eyni bir adı – Sakratifi tez-tez təkrar edir və bu ada ən pis ləqəb qoşurdu.

İlk dəqiqədə Starkosun marağına sanki bir qədər toxunulmuşdu; lakin sonra o, çiynlərini azacıq dartıb, esplanada ilə dənizin üzərinə çıxan səkiyə tərəf enməyə başladı.

Burada bir dəstə avara bu yaxınlarda ser Tomas Metlandın xatirəsinə abidə olaraq tikilmiş kiçik dairəvi kilsənin yanında toplaşmışdı. Elə buradaca onun xələflərindən birinin – ser Hovard Duqlasın şərafinə – bir neçə il sonra qubernator sarayının qarşısında yüksələn o zamankı ali lord – komissar Frederik Adamın heykəlinə bir cüt xatirə lövhəsi vurdular. Əgər İngiltərənin bu yerlərdəki nəzarəti hələ bir müddət uzansaydı və İoni adaları Ellin krallığının tərkibinə daxil olmasaydı, yəqin ki, Korfunun bütün küçələri başdan-başa bu ada-ların qubernatorlarının heykəlləri ilə doldurulardı. Bununla belə, Korfu sakinlərindən çox az adamın ağlına gəlirdi ki, küçələrdə qoyulmuş tunc və mərmər heykəllərin əhəmiyyətini inkar etsin və

hətta ola bilər ki, indi də, köhnə qayda-qanunun çox uzaq keçmişdə qaldığı bir vaxtda, bəzi adamlar yenə də, Birləşmiş krallığın bir çox inzibati tədbirləri haqqında olduğu kimi, həmin bu heykəllərin özünü də rəğbət hissi ilə xatırlayırlar.

Lakin, əgər bu və bir çox başqa məsələlər barədə fikirlər ayrılır və müxtəlif mülahizələr söyləndisə, bu təbii idi, zira qədim Kor-kiranın yetmiş minlik əhalisinə (bunun iyirmi min nəfəri adanın pay-taxtında yaşayırdı) həm katoliklər, həm pravoslavlar, həm də o zamanlar xüsusi bir qəbilə kimi ayrıca yaşayan bir çox yəhudilər daxil idi; əgər müxtəlif irqlərin və dinlərin nümayəndələrinə məxsus müxtəlif mənafeələr çox çətinliklə birləşdirilə biləcək ideyalar müba-rizəsində özünü tamamilə aydın göstərirdisə, – həmin axşam vəziyyət sanki dəyişmişdi, elə bil mövcud olan bütün münafişlər ümumi bir fikrin qarşısında geri çəkilib arxa plana keçmiş və adı müxtəlif şəkildə dəfələrlə çəkilən bir adamın ünvanına göndərilən lənətlər içərisində əriyib yoxa çıxmışdı. Hamı bir ağzıdan deyirdi:

“Sakratifi! Sakratifi! Quldur Sakratifi ölüm!”

Bu iyrenc ad hansı dildə – ingilis, fransız, yaxud yunan dilində, – deyilir deyilsin, hamı eyni bir nifrət hissi ilə bu adı lənətləyirdi.

Nikolay Starkos yenə də əvvəlki kimi yalnız qulaq asır, danış-mırdı. Səkinin üstündən, o, Korfu adasından başlamış, qürub edən günəşin şüaları altında zirvələri qızıla çalan Albaniya dağları silsiləsinə qədər sakit göl kimi dayanıb duran boğazı asanlıqla görə bilirdi.

Sonra körpüyə tərəf dönrək, kapitan oradakı canlanmaya diqqət etdi. Xeyli qayıq körpünün yanındakı hərbi gəmilərə tərəf üzürdü. Gəmilərin dor ağaclarında, topları və həbsxanaları nəhəng ağac-larının yaratdığı divarın arxasında gizlənən qalanın uca bürclərindəki bayraq dirəklərində tez-tez cavab siqnalları parlayıb sönmürdü.

Bütün bu vəziyyətdən aydın görünürdü ki, – təcürbəli dənizçini isə aldatmaq mümkün deyildir, – bir və hətta ola bilər ki, bir neçə gəmi Korfu limanını tərk etməyə hazırlaşır və etiraf etmək lazımdır ki, Korfu sakinləri yola düşməyə yığılan bu gəmilərlə çox maraq-lanırlar.

Budur, günəş artıq adanın zirvələri arxasında gizlənib gözənd itdi və bu en dairələrində bir o qədər də uzun sürməyən axşam qaranlığının ardınca tezliklə gecə düşməli idi.

Nikolay Starkos fikirləşdi ki, daha bəsdir, getmək vaxtı çatmışdır. O, hər şeyə maraq göstərən adamların dəstəsini səkinin üstündə qoyub yenə də meydana qayıtdı. Sonra meydanın qərb tərəfi boyunca cərgə ilə düzülmüş qapıları tağbənd evlərə tərəf döndü və asta addımlarla yeriməyə başladı.

Burada çox parlaq işıqlandırılmış qəhvəxanalar, küçənin döşməsi üzərində cərgə ilə düzülmüş və artıq bir çox "müşəri" tərəfindən tutulmuş kiçik masalar istənilən qədər idi. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, bu masaların arxasında əyləşənlərin hamısı əgər yarım əsr bundan əvvəlki zamanda yaşamış Korfu sakinlərinə belə bir müasir sözü tətbiq etmək mümkündürsə, demək olar ki, yeməkdən çox söhbətlə məşğul idilər.

Nikolay Starkos bu kiçik masalardan birinin arxasına keçib əyləşdi və qonşu masada söhbət edənlərin danışığından bir sözü belə buraxmamacağı qərara aldı.

– Doğrudan da indi alver etmək çətinləşib, – Marina küçəsində yaşayan bir gəmi sahibi şikayətlənirdi. – Elə bir vəziyyət emələ gəlib ki, bundan sonra heç kəs qiymətli yükü olan gəmiləri Levant sahilləri yanından yollamağa cəsarət etməyəcəkdir!

– Bəli, tezliklə elə bir dənizçi tapılmayacaq ki, Arxipelaq sularında üzən gəmilərdə qulluq etməyə razılıq versin, – onun həmsöhbəti təsdiq etdi. Bu, elə ingilislərdəndir ki, belələri həmişə, onların nümayəndələr palatasının sədri kimi, yun tayı üzərində oturmuş adamlar kimi görünürlər.

– Oh, bu Sakratif!.. Bu Sakratif necə adam imiş! – ətrafda oturanların hamısı qəzəblə təkrar edirdi.

– Amma çox qəribə addır ha! – Qəhvəxana sahibi öz-özünə şadlanırdı. – Onun adı gələndə adamın boğazı quruyur, elə hey içmək istəyirsən.

– "Sifanta" saat neçədə yola düşür? – bir tacir soruşdu.

– Saat səkkizdə, – Korfu sakinlərindən biri cavab verdi. – Lakin, – o bir qədər şübhə ilə əlavə etdi, – yola düşmək azdır, hələ əsil məqsədə çatmaq lazımdır!

– Eh! Çatarlar! – başqa bir korfulu əlavə etdi. – Heç kəs cəsarət edib deyə bilməz ki, guya hər hansı bir quldur Britaniya donanmasının işinə mane olmuşdur...

– Həm də yunan, fransız və italyan donanmalarının işinə! – yaxınlıqda əyləşmiş ingilis zabiti laqeydliklə sadaladı və elə bil bununla demək istəyirdi ki, gerek bütün dövlətlər bu xoşagəlməz işdən öz paylarını götürsünlər.

– Lakin nəzərdə tutmaq lazımdır ki, – tacir masanın arxasında qalxaraq sözüne davam etdi, – vaxt keçir və əgər biz "Sifanta"-nı yola salmaq istəyiriksə, onda esplanadaya getməyin vaxtıdır!

– Xeyr, – deyə onun həmsöhbəti etiraz etdi, – tələsməyin adı yoxdur. Axı gəminin yoladüşmə vaxtını top atəşi ilə xəbər verəcəklər!

Bu söhbətdən sonra danışanlar yenə də Sakratifin başına lənətlər yağdırmağa çağıran camaata qoşulub, onlarla birlikdə qışqırmağa başladılar.

Nikolay Starkos bu zaman söhbətə girişməyin vaxtı gəlib çatdığını qət edərək onunla birlikdə masanın arxasında əyləşən qonşularına müraciət etdi; onun hərəkəti və danışığı elə idi ki, qətiyyənlə bu adamın Cənubi Yunanıstandan olduğu bilinmirdi.

– İcazə verin, cənablar, bir söz xəbər alım, bu "Sifanta" nə olan şeydir ki, bu gün elə hamı ondan danışır?

– "Sifanta" korvetdir, cənab, – ona cavab verdilər. – Bu gəmini ingilis, fransız və yunan tacirləri kompaniyası öz xərcinə satın almış, təchiz etmiş və silahlandırmışlar; "Sifanta"-nın heyəti də həmin millətlərdən olan adamlardan ibarətdir, gəmiyə igid kapitan Stradena komandanlıq edir! Ola bilsin ki, indiyə qədər ingilis, fransız hərbi gəmilərinin görə bilmədikləri işi bu gəmi görəcəkdir!

– Aha, belə də, – deyə Nikolay Starkos öz təəccübünü bildirdi, – deməli, korvet yola düşəcəkdir!.. İcazə verin soruşum, gəmi hara yola düşür?

– O yerə ki, orada hamıya məlum olan və məşhur Sakratifi tapıb, məhv edə bilər!

– İndi ki belədir, onda icazə verin yenə sizdən soruşum, axı bu hamıya məlum və məşhur olan Sakratif kimdir?

– Necə, siz soruşursunuz ki, Sakratif kimdir? – özünü itirmiş yerli sakinlərdən biri xəbər aldı və "Oho!" deyə öz təəccübünü bildiren bir ingilis də ona qoşuldu.

Korfuda bütün camaatın hər yerdə danışdığı Sakratif haqqında heç bir söz eşitməyən bir adamın tapıldığına təəccüb etməmək olmazdı.

“Karista”nın kapitanı özünün bu məsələdən bixəbər olmasından necə təsir bağışladığını dərhal başa düşdü. Buna görə də öz sözlərinə əlavə etməyə tələsdı:

– Mən gəlmə adamam, cənablar. Elə bu saat Zara adasından, necə deyərler, Adriatik dənizinin lap qəlbindən qopub gəlmişəm və elə buna görə də İoni adalarında indi nələr baş verdiyi barədə heç bir təəvvürüm yoxdur...

– Yaxşı olar deyəsınız ki, Arxipelaqda nələr baş verdiyi haqqında təəvvürünüz yoxdur, – yerli sakinlərdən biri əlavə etdi, – çünki Sakratifi doğrudan da bütün Arxipelaqı özü üçün quldurluq meydanına çevirmişdir.

– Aha! – Nikolay Starkos səsləndi. – Deməli, söhbət dəniz quldurundan gedir...

– Bəli, söhbət oğru, talançı dəniz qulduru haqqındadır! – deyə kök ingilis cavab verdi. – Bəli! Sakratifə bu cür və bundan daha dəhşətli adlar vermək olar, o buna layiqdir! Onun işlətdiyi cinayətləri heç bir sözlə ifadə etmək olmaz!

Bütün bu sözləri dalbadal doğrayıb-tökən ingilis bir az tövşüdü və nəfəsini dərəndən sonra sözlünə davam etdi:

– Cənab, məni təəccübləndirən odur ki, indiye qədər Sakratifi haqqında heç bir söz eşitməyən avropalı hələ də varmı!

– Bunu inkar edə bilməyəcəyəm ki, hörmətli cənab, – Nikolay Starkos cavab verdi, – bu ad mənə də tanışdır, lakin bilmirdim ki, bu gün bütün şəhəri həyəcana gətirən bu addır. Məgər o quldur, Korfu adasına çıxmaq fikrindədir?

– Elə bircə o qalmışdı! – bir tacir ucadan səsləndi. – O heç zaman bizim adanın torpağına ayaq basmağa cəsarət etməz.

– Doğrudanmı cəsarət etməz? – “Karista”nın kapitanı şübhə etdi.

– Əlbəttə, cənab, cəsarət etməz, əgər cəsarət edib gəlsə, dar ağacları, eşidirsinizmi nə deyirəm, dar ağacları onun yolu üzərində öz-özünə ucalar və kəndirin halqası keçidlərdən birində onun boğazına keçər.

– Yaxşı, indi ki belədir, daha nə üçün şəhər belə həyəcanlanmışdır? – Nikolay Starkos bir də soruşdu. – Mən bir saat olarkı, buradayam, bu ümumi həyəcanın səbəbini anlaya bilmirəm...

– Mən səni bu dəqiqə başa salaram, – ingilis cavab verdi. – Bir ay bundan əvvəl Sakratif “Three Brothers” və “Carnatic” adlı iki

ticarət gəmisini tutmuşdur; hələ bu harasıdır, vuruşmadan sonra həmin gəmilərin heyətlərindən sağ qalan dənizçiləri də aparıb Tripolitaniya bazarlarında satmışdır.

– Oho! – deyə Nikolay Starkos ucadan səsləndi. – Nə yaman çirkin işdir, yəqin ki, Sakratif bir gün bu işlərin peşmançılığını çəkəcəkdir!

– Elə buna görə də, – yerli sakinlərdən biri davam etdi, – tacirlərdən bir neçəsi birləşib əla bir hərbi korvet hazırladılar, bu gəmi çox sürətlidir, onun heyəti də seçmə dənizçilərdən ibarətdir, igid dənizçi kapitan Stradena bu heyətə komandanlıq edir, həmin gəmi Sakratifi tutmağa gedəcəkdir, bəli, indi ümid etmək olar ki, quldur daha haqlı cəzadan yaxasını qurtara bilməyəcək və nəhayət, Arxipelaq sularında ticarətə mane olmayacaqdır.

– Amma onu tutmaq da bir o qədər asan iş deyildir, – Nikolay Starkos öz-özünə deyindi.

– Bütün şəhər ayağa qalxmışdır, – deyə incilis taciri yenə də sözə qarışdı, – şəhərin bütün sakinləri esplanadaya toplaşmışdır ki, “Sifanta” gəmisi Korfu boğazı ilə üzünəsağı üzüb gedərkən, onu təntənə ilə yola salsınlar.

Nikolay Starkos, görünür, istədiyi hər şeyi öyrənmişdi. O öz həmsöhbətlərinə təşəkkür etdi; sonra masanın arxasından qalxıb irəlilədi və meydana dolmuş camaata qarışıb gözəndi.

İngilis və yerli sakinlər öz söhbətlərində heç nəyi şişirtməmişdilər. Onlar, doğrudan da, həqiqəti söyləmişdilər! Artıq bir neçə il idi ki, Sakratifin quldurluq hərəkətləri öz həddini aşırı. Müxtəlif bayraqlar altında üzən bir çox ticarət gəmiləri bu qəddar və qaniçən quldurun əlinə keçmişdi. Bu quldur haradan gəlmişdi? Əslən haralı idi? O, Berberi sahillərindən olan dəniz quldurlarından idimi? Bunu demək çətin idi! Onu heç kəs tanıyırdı. Onu heç kəs heç vaxt görməmişdi. Onun toplarının atəşi altına düşənlər geri qayıtmırdı; onları ya öldürür, ya da qul kimi satırdılar. Bəs onun gəmisini hansı əlamətə görə tanımaq olardı? Məsələ burasındadır ki, Sakratif həmişə və hər dəfə başqa-başqa gəmilərdə üzürdü. O, ya sürətlə gedən kiçik levant gəmisi, yaxud iti getməkdə təyib-berabəri olmayan yüngül korvetlərdən birində, həmişə də qara bayraq altında dənizə çıxır və başqa gəmilərə hücum edirdi. Əgər qorxulu bir düşmənlə – hərbi

gəmi ilə – üz-üzə gəlsəydi və düşmənin güclü olduğunu duysaydı, həmişə qaçıb yaxasını qurtarar və qəflətən gözdən itərdi. Onu Arxipelaqın hansı gizli sığınacağında, hansı naməlum yerində axtarmaq lazım idi? Sakratif o zamanlar hələ sahilləri yaxşı öyrənilməmiş, dərinlikləri kifayət qədər tədqiq olunmamış bu yerlərin hər keçidini, hər gizli körfəzini tanıyırdı.

Sakratifdə əla dənizçi qabiliyyəti və rəhmsiz quldur bacarığı var idi. O özünə sadıq olan, bütün əmrlərini yerinə yetirən komandaya başçılıq edirdi, çünki bu komanda hər dəfə vuruşmadan sonra öz alçaq payını alırdı – bir neçə saat qırğın və talan üçün komandaya icazə verilirdi. Buna görə də Sakratifin əlaltıları onun bütün əmrlərinə tabe olur və başçıları onları haraya aparsa, ardınca gedirdilər. Onlar öz başçıları uğrunda ölməyə hazır idilər, heç bir hədə-qorxu, heç bir işğencə bu quldurları öz başçılarına ələ verməyə məcbur edə bilməzdi, çünki bu başçının onların üzərində doğrudan da ecazkar bir təsiri və hökmranlığı vardı. Əlbəyaxa hücumu keçəndə çox nadir hallarda ayrı-ayrı gəmilər bu başkəsen quldurların təzyiqinə davam görə bilirdi; az silahlanmış ticarət gəmiləri isə onun qarşısında xüsusilə müdafiəsiz və zəif görünürdü.

Demək lazımdır ki, əgər Sakratif, özünün bütün cəldliyinə və məharətinə baxmayaraq, qəflətən hər hansı bir hərbi gəmi ilə qarşılaşıbsaydı, quldur öz gəmisini partlatmağa razı olar, lakin təslim olmazdı. Hətta söyləyirdilər ki, bir dəfə, vuruşmanın şiddətli yerində onun gülləsi qurtarmış, bu zaman guya o, göyertədə sərilib qalan meyitlərin başını kəsib topa qoymuş və güllə əvəzinə ölü kəllələri atmışdı.

Nifrətləyiq adı Korfu şəhərində böyük həyəcana səbəb olan, “Sifanta”nın onu tutmağa getdiyi qorxulu dəniz qulduru, belə bir adam idi.

Təzliklə top səsləri eşidildi. Qalanın torpaq bəndinin üstündə parlaq alov göründü, sonra tüstü burumları çıxmağa başladı. Bu, gəminin yola düşməsi signalı idi. “Sifanta” lövbərini qaldırdı və Korfu boğazına girərək İoni dənizinin cənub hissəsinə tərəf üzüməyə başladı.

Meydana toplaşan bütün camaat aşağıya, ser Metlandın heykəli olan səkiyə tərəf gəldi.

Sadə bir maraqlardan bəlkə, daha güclü bir hissin təsiri altında Nikolay Starkos da bu zaman tamaşaçıların lap ön cərgəsində dayanmışdı.

Dorlarında gəminin fərqlənmə əlaməti olan işıqlar yandırılmış korvet Ayın ziyaları altında yavaş-yavaş üzürdü. O, küləyə əks istiqamətdə gedir, adanın cənub qurtaracağını təşkil edən Bianco burnu tərəfə irəliləyirdi. Qaladan ikinci top atəşi səsi eşidildi, bunun ardınca üçüncü dəfə atəş açıldı, “Sifanta” eyni qədər yaylın atəşi ilə cavab verdi, atəş açılarkən çıxan alovun parıltısında gəminin toplanı qoyulan yerlər işıqlandı. Topların gurultusuna minlərlə adam “ura” deyə nərə çəkdi, Kardakio körfəzini burulan dəqiqədə isə həmin ura səslərinin son dalğaları korvetdə eşidildi.

Sonra yenə də hər şey sükuta daldı. Camaat yavaş-yavaş seyrəkləşir, Kostrades qəsəbəsinin küçələrinə çəkildir; indi meydanda yalnız tək-tük gedib-gələnlə təsadüf olunurdu, bunlar da ya işləri olduğuna görə, ya da əyləncə üçün orada qalan adamlar idi.

Nikolay Starkos geniş və bomboş meydanda tam bir saat fikirli halda dayanıb qalmışdı. Lakin onun beyni və qəlbi sakitləşmək bilmirdi. Gözlərindən od parlayırdı, həm də onun yerə dikilmiş nəzərləri bu parıltıyı gizlədə bilmirdi. O, istər-istəməz indi artıq güclə seçilən nəhəng adanın uzaqlarında gözdən itmiş korvetin ardınca baxırdı.

Müqəddəs Spiridion kilsəsində saat on birin zəngi vurulanda, Nikolay Starkos Skopelo ilə karantin məntəqəsinin yanında görüş-cəmləri haqda şərtləşdiklərini xatırladı. O, Yeni qalaya tərəf gedən küçə ilə yuxarı qalxdı və bir az getdikdən sonra sahilə çıxdı.

Skopelo burada onu gözləyirdi.

Kapitan ona yaxınlaşıb dedi:

– “Sifanta” korveti elə bu saat yola düşdü!

– Aha! – deyə Skopelo səsləndi.

– Bəli... Sakratifin ardınca gedir!

– İstər o getsin, istər başqası, – fərqi nədir!.. – Skopelo qısa cavab verdi və əli ilə aşağıda, pilləkənin yanında, ləpə döyən son dalğaları üzərində ləngər vuran qayıq göstərdi.

Bir neçə dəqiqə sonra qayıq “Karista”ya yanaşdı və Nikolay Starkos göyertəyə qalxıb dedi:

– Sabah Elizundunun yanında görüşənədek!

GÖZLƏNİLMƏZ HADİSƏ

Ertəsi gün səhər, saat ona yaxın, Nikolay Starkos bəndin yanında sahile çıxdı və bankirin evinə tərəf yollandı. İşinə və haqq-hesabına görə həmişə bir qonaq kimi etinasızlıq görmədiyi bu kontora onun gəlişi birinci dəfə deyildi.

Elizundo Starkosu yaxşı tanıyırdı. Əgər lazım olsaydı, onun həyatı haqqında keyli danışa bilərdi. Bankir hətta onu da çox gözəl bilirdi ki, Starkos Anri d'Albarenin xilas etdiyi qəhrəman qadının oğludur. Lakin "Karista" gəmisi kapitanının həqiqətdə kim olduğunu şəhərdə ondan başqa heç kəs bilmirdi və bilə də bilməzdi.

Starkosu, yəqin ki, gözləyirdilər. İçəri girən kimi onu qəbul etdilər. Axı iki gün əvvəl Elizondonun Arkadidən aldığı məktubu Starkos göndərmişdi. Müştərini dərhal bankirin kabinetinə apardılar, bankir isə o saat ehtiyatla qalxıb kabinetin qapısını açarla bağladı. İndi Elizundo ilə Starkos üz-üzə dayanmışdılar. Heç kəs onlara mane ola bilməzdi. Onların nə barədə danışdığını heç kəs qulaq asa bilməzdi.

– Hər vaxtınız xeyir, Elizundo, – deyə "Karista"nın kapitanı onu salamladı və özünü öz evində hiss edən adam kimi keçib sərbəstcə kreslodə əyləşdi. – Bu yaxınlarda yarım il olacaqdır ki, biz sizinlə görüşməmişik; doğrudur, siz hərdən bir məndən xəbər tutmusunuz! Buna görə də Korfunun yaxınlığından keçərkən buraya gəlib sizinlə görüşməkdən özümü saxlaya bilmədim: sizin əlinizi sıxmağı çox arzu edirdim! Eh, – kapitan ah çəkdi, – doğrudan da mən öz köhnə dostum Elizundonu görürəm! Həmişə olduğu kimi yenə də hissə qapılmaz, işdən danışır! Yəqin siz çoxdandır ki, qəlbini öz kassanızın lap gizli yeyiində gizlətmişsiniz, yeyiyn də açarını itirmişsiniz.

– Deyin görüm, sizi buraya gətirib çıxaran məqsəd nədir və məktubu mənə nə üçün yazmışınız? – deyə Elizundo soruşdu.

– Doğrudan da siz haqlısınız, Elizundo! Zarafatı bir yana qoyaq! Ciddi danışaq! Biz bu gün sizinlə təxirəsalınmaz və çox vacib şeylər haqqında danışmalıyıq!

– Sizin məktubunuzda iki iş haqqında yazılmışdır, – deyə bankir davam etdi, – onlardan biri bizim adı alverimizə, o birisi isə şəxsən sizə aiddir.

– Tamamilə doğrudur, Elizundo!
– Elə isə, danışın, Nikolay Starkos! Nəyin haqqında söhbət gətirdiyini bilməyə tələsirəm.

Bankir çox aydın və dəqiq danışdı. Görünür, o öz qonağını heç bir özge bəhanəyə əl atmadan açıq danışmağa məcbur etmək istəyirdi. Lakin onun boğuş səsi belə birbaşa qoyulmuş məsələlərlə heç uyuşmurdur. Bu cəhətdən üstünlük, şübhəsiz ki, bankirin tərəfində deyildi.

Buna görə də "Karista"nın kapitanı öz yarıstehzalı təbəssümünü gizlədə bilmirdi, lakin Elizundo başını aşağı salmışdı və onun üzünə baxmadığı üçün bu təbəssümü sezmədi.

– Əvvəlcə biz hansı işi müzakirə edək? – Starkos soruşdu.

– Şəxsən sizə aid olan işi, – bankir tez cavab verdi.

– Mən isə başqa işdən başlamaq istərdim, – kapitan kəskin bir səsle etiraz etdi.

– Elə isə, buyurun! Danışın.

– İş belədir: biz Arkadidə bir gəmi dolusu əsir almaq istəyirik. Cəmi iki yüz yeddi nəfər adamdır – içlərində kişi də, qadın da, uşaq da vardır, – bunları əvvəlcə Skarpanto adasına aparacaqlar, oradan isə mən onları Berberi sahilinə keçirəcəyəm... Elizundo, biz sizinlə bu cür sazişləri birinci dəfə bağlamırıq. Siz çox gözəl bilirsiniz ki, türklər öz mallarını ya nağd pula, ya da etibarlı bir adamın imzaladığı və zəmin olduğu veksellərə verirlər. Elə buna görə də yanınıza gəlmişəm və ümid edirəm ki, Skopelo hazırlanmış veksellərlə sizin yanınıza gələndə, onları imzalamaqdan imtina etməzsiz. Bu sizi o qədər də zəhmətə salmaz, elə deyilmi?

Bankir susurdu, lakin onun susması razılıq əlaməti ola bilərdi, çünki belə haqq-hesab çox olmuşdu və Elizundo bu cür işdən boyun qaçıra bilməzdi.

– Onu da əlavə etməliyəm ki, – Starkos saymazıyana halda sözüne davam etdi, – bizim bu haqq-hesabımız çox faydalıdır. Yunanıstanda baş verən hadisələr Porta üçün əlverişsiz bir vəziyyətə düşməkdədir. Nararinks vuruşması və Avropa dövlətlərinin işə qarışması Osmanlı imperiyasının vəziyyətinə çox fəlakətli təsir göstərəcəkdir. Əgər türklər müharibəni dayandırmaqla olsunlar, əsirlərin sayı azalacaqdır, deməli, əsir olmadı – qul ticarəti də olmayacaq, qazanc da gəlməyəcəkdir. Elə buna görə də bizə çox əlverişli şərtlərlə verilən bu

axırıncı əsir dəstələrini biz Afrikada çox baha qiymətə satacağıq. Biz bu işdə uduzmayacağıq, deməli, siz də uduzmayacaqsınız. İndi, deyin görüm, sizin vekselləri imzalayacağımıza əmin ola bilərsinizmi?

– Mən sizin vekselləri birbaşa hesaba götürər və ödəyərəm, – deyə bankir cavab verdi, – buna görə də mənim imzam sizə lazım olmayacaqdır.

– Necə istəyirsiniz, edin, Elizundo, – kapitan razılaşdı, – lakin sizin zamanotiniz özü də bizim üçün kifayət edərdi. Bir zamanlar siz heç fikirləşmədən bizə zamanot verərdiniz.

– Bir zaman çox işlər olub, indi isə mən bu işlərə ayrı cür baxıram! – Elizundo onun sözünü kəsdi.

– Aha, belə de! – kapitan öz təəccübünü bildirdi. – Nə demək olar, ixtiyar sahibisiniz! Əsədiyimə görə bu işlərdən əl çəkməyə hazırlaşsınız? Doğrudurmu?

– Elədir, hazırlaşırım! – bankir daha qəti bir səsle cavab verdi. – O ki qaldı sizə, Nikolay Starkos, deməliyəm ki, bizim sizinlə bu alverimiz... bir halda ki, siz təkid edirsiniz, axırıncı alver olacaqdır!

– Bəli, Elizundo, mən qətiyyətlə təkid edirəm, – kapitan çox quru cavab verdi.

Sonra kapitan ayağa qalxdı və kabinetdə bir neçə dəfə var-gəl etdi, bu arada çox da mehriban olmayan nəzərlərlə bankirə baxdı. Nəhayət, Starkos gəlib onun qarşısında dayandı və rişxəndlə dedi:

– Deməli, hörmətli Elizundo, siz ki bu işlərdən əl çəki b istirahətə çəki bilmək niyyətindəsiniz, yəqin, çox varlısınız.

Bankir dinmədi.

– Bəs bu qazandığınız milyonları nə edəcəksiniz? – deyə kapitan soruşdu. – Siz ki onları özünüzlə o biri dünyaya aparmayacaqsınız? Son səyahət üçün belə bir yük çox ağır olar! Siz öləndən sonra bu milyonlar kimə qalacaqdır?

Elizundo yenə də dinmir və sükut edirdi.

– Bu milyonlar sizin qızınıza qalacaqdır, – Nikolay Starkos davam etdi. – Bilirəm, gözəl Xacina Elizundoya qalacaqdır! Atasının var-dövlətinə o sahib olacaqdır. Bu, əlbəttə, tamamilə ədalətli işdir! Lakin qızınız bu milyonları nə edəcəkdir? Sizdən sonra o tək qalacaqdır, bu milyonları necə idarə edər, necə öhdəsindən gələr?

Bankir qəddini düzəltədi və ağır bir etirafa hazırlaşan adam kimi özünü ələ alıb çətinliklə dedi:

– Məndən sonra qızım tək qalmayacaqdır!

– Onu sizərə verəcəksiniz? – kapitan soruşdu. – İcazə verin, soruşaq, kimə? Atasının var-dövlətinin böyük bir hissəsinin nə yolla qazanıldığını bilən hansı adam Xacina Elizundoya evlənmək istər? Hələ onu da deyim: həqiqəti biləndən sonra qız özü kiməərə getməyə cəsarət edə bilər?

– Qız bunu hardan biləcək? – bankir etiraz etdi. – Xacina bu günə qədər bu barədə heç nə bilmir, birdən-birə onun gözünü kim açacaqdır?

– İndi ki iş belədir, qoy deyim: mən!

– Siz?

– Bəli, mən! – “Karista”nın kapitanı sərt cavab verdi. – Qulaq asın, Elizundo, həm də mənim deyəcəyim sözlərə yaxşı diqqət edin, çünki bu sözlərin üstünə bir daha qayıtmayacağam. Siz yalnız mənim sayəmdə, bizim birgə sazişlərimizin və alverimizin sayəsində bu qədər böyük var-dövlət qazanmışınız, həm də bu işdə hər dəfə təhlükə mənim üzərimdə olmuşdur, mən başımı itirə bilərdim. Yunanıstan öz istiqaliyyətini qazanmaq uğrunda vuruşarkən, siz talan edilmiş malların satılmasından, qul ticarətindən ciblərinizi doldurmuşunuz: sizin qazancınız milyonlar olmuşdur! Əgər həmin milyonlar mənim əlimə keçərsə, bu daha ədalətli bir iş olar! Siz bilirsiniz ki, Starkos hər cür mövhumatdan uzaqdır! Buna görə də sizin bu var-dövlətinizin haradan gəldiyini o heç soruşmayacaqdır da! Mühəribə qurtaran kimi mən özüm də bu işlərdən əl çəkəcəyəm! Lakin bundan sonra tək-tənha yaşamağa bir o qədər də həvəsim yoxdur, buna görə də tələb edirəm ki, anlayışsızımı, tələb edirəm ki, Xacina Elizundo görə b Nikolay Starkosun arvadı olsun!

Bankir əyləşdiyi kreslonun arxasına söykəndi. İndi o özünü bu quldurun, öz köhnə şerikinin əlində hiss edirdi. O bilirdi ki, öz istədiyini etmək üçün “Karista”nın kapitanı heç bir şeyin qarşısında dayanmayacaqdır. Qoca yaxşı bilirdi ki, Nikolay Starkos öz məqsədinə çatmaqdan ötrü hətta bankir evinin sirrini də açib aləmə yaya bilər.

Elizundo özünün rədd cavabı ilə Starkosu acıqlandırma biləcəyindən nə qədər qorxsada, bu quldurun tələblərini rədd etməkdən başqa əlacı yox idi və buna görə də bir az tərəddüddən sonra dedi:

– Mənim qızım sizin arvadınız ola bilməz, Starkos, o başqa adamaərə gedir!

– Başqa adama! – deyə Nikolay Starkos onun sözünü təkrar etdi.
– Deməli, mən doğrudan da lap vaxtında gəlib çıxmışam! Deməli, bankir Elizundo, sizin qızınız ərə gedir?..

– Bəli, beş gündən sonra!

– Bəs adaxlısı kimdir?.. – kapitan hirsindən titrəyən bir səslə soruşdu.

– Fransız zabitidir.

– Fransız zabitidir, yəqin ki, Yunanıstanın xilaskarı olan bu filellərlərdən biridir, hə?

– Elədir!

– Adı nədir?..

– Kapitan Anri d'Albare.

– Çox gözəl, hörmətli Elizundo, budur, sizə bir daha təkrar edib deyirəm, – Nikolay Starkos lap bankirin qarşısına keçdi və gözlerini ona zilləyib sözünə davam etdi, – kapitan Anri d'Albare sizin kim olduğunuzu biləndə, o özü sizin qızınızla evlənmək istəməyəcəkdir, sizin qızınız Xacina atasının var-dövlətinin mənbəyini öyrənəndə, o da kapitan Anri d'Albare haqqında fikirləşməyə cəsarət etməyəcəkdir! Eşitdinizmi, əgər siz elə bu gün həmin nikah haqqındakı fikrinizdən imtina etməsəniz, sabah o nikah öz-özlüyündə pozulacaqdır, çünki sabah oğlan ilə qız hər şeyi biləcəkdir!.. – Bəli!.. Bəli!.. Allaha and içirəm ki, onlar hər şeyi biləcəkdir.

Bankir azacıq yerindən qalxdı, o “Karista” kapitanının gözələrinə diqqətlə baxaraq ümitsiz bir qətiyyətlə dedi:

– O halda... mən, Nikolay Starkos, intihar edərdəm ki, mənim qızım atası üçün utanmasın!

– Yox, bununla iş düzəlməz, – kapitan etiraz etdi, – siz özünüzdü öldürsəniz də, onun üçün həmişə bir rüsvayçı kimi qalacaqsınız. Sizin ölümünüz Arxipelaqdakı quldurların bankiri olduğunuz haqqdakı təəvvürü adamların hafizəsindən silib ata bilməz.

Elizundo etiraz edib bir söz deməyə gücü qalmadığına görə yorğun halda kresloya düşdü.

– Bax, elə buna görə də Xacina Elizundo heç bir zaman Anri d'Albarenin arvadı ola bilməz və o istər-istəməz Nikolay Starkosa ərə gətməlidir!.. – deyərək “Karista”nın kapitanı əlavə etdi.

Bu söhbət yarım saat da davam etdi, bu vaxt söhbət edənlərdən biri yalvarır, o birisi isə hədələyirdi. Quldur, öz istədiyini bankirin

qızını sevdiiyənə görə bu qədər təkidlə tələb etmirdi! O yalnız bu qızın milyonlarına sahib olmağa can atırdı, heç bir şey qulduru bundan imtina etməyə məcbur edə bilməzdi.

Xacina “Karista”nın kapitanının gələcəyi haqqında məlumat verən məktub barədə heç nə bilmirdi, lakin son günlərdə atası onun gözüne həmişəkindən daha çox tutqun və qəmgin görünürdü, sanki gizli bir həyəcən bu qocanı öz halından çıxartmışdı. Buna görə də Starkos bankirin evinə gələndə, qız bərk narahatlıq keçirməyə başladı. Doğrudur, müharibənin davam etdiyi müddətdə qız bu adamı öz atasının kontorunda bir neçə dəfə görmüşdü, onun səfəti qıza tanış idi. Nikolay Starkosu görəndə qızın qolbündə ona qarşı hədsiz bir ikrax hissi oyanırdı. Bəzən Starkos ona baxanda, qız onun baxışlarından hiss edirdi ki, Starkosun xoşuna gəlir, lakin onların arasında bu barədə heç bir söhbət olmamışdı və Starkos həmişə, bankirin evinə gəlib-gedən başqa müştərilər kimi, qızla əhəmiyyətsiz şeylər haqqında danışdı. Lakin qız “Karista”nın kapitanının hər dəfə onlara gəlib-gətməsindən sonra atasının bir müddət qorxu ilə qarışıq, çox özgin bir vəziyyətə düşdüyünü dəfələrlə hiss etmişdi. Elə qızın Starkosa bəslədiyi, lakin hələlik heç bir tutarlı əsas olmayan nifrətin kökü də bunda idi.

Xacina heç bir zaman onun haqqında Anri d'Albare ilə söhbət etməmişdi. Starkosun bu bankir evi ilə əlaqəsi yalnız işgüzar mahiyyət daşıya bilərdi. Elizundonun rəsmi işləri isə heç vaxt sevgililərin söhbətinin mövzusu olmamışdı, qız da atasının işlərinin mahiyyəti barədə heç nə bilmirdi. Beləliklə, Hecdəriyyə yaxınlığındakı vuruşmada qəhrəman Andronikanı xilas etmiş gənc zabito “Karista”nın kapitanını bu qadınla bağlayan qohumluq əlaqələri və kapitanın bankir-olub olması haqqında heç nə məlum deyildi.

Xacina kimi Ksarıs də Nikolay Starkosu Reale küçəsindəki kontordakı bir neçə dəfə görmüşdü. O da Starkosun görkəmindən çiyrimiş, bu adama nifrət etmişdi. Yalnız fərq bunda idi ki, güclü və qətiyyətli bir adam olan Ksarısın nifrəti özünü bir qədər başqa cür göstərirdi. Əgər Xacina müxtəlif bəhanələrlə kapitanla görüşməkdən mümkün qədər yayınmırdısa, Ksarıs, əksinə, onunla üz-üzə gəlməkdən qətiyyətlə çəkinmir və özünü dediyi kimi, “onun qol-qabırğasını qırmağa” heç bir etirazı yox idi.

“Əlbəttə, bunun üçün əlimdə hələlik heç bir bəhanə yoxdur, – Ksaris öz-özünə fikirləşirdi, – amma ola bilər ki, belə bir bəhanə gələcəkdə meydana çıxsın”.

Tamamilə aydındır ki, “Karista” kapitanının Elizundonun yanına bu yeni səfəri, ev adamlarını qətiyyənlə sevindirməmişdi. Əksinə, gizli söhbət qurtaranda və Nikolay Starkos kontordan çıxıb limana tərəf gedəndə, ev adamlarının hamısı rahatlanmış, azad nəfəs almışdılar.

Starkos gedəndən sonra Elizundo bir saat öz kabinetində qapını bağlayıb tək qalmışdı. Oradan heç bir səs-səmir gəlmirdi, içəri girməyə də cəsarət etmirdilər, çünki çağırmadan, onun yanına girməyi qoca həmişəlik qadağan etmişdi. Nikolay Starkosun gəlib-getməyinin uzun sürməsi Xacinanı və Ksarisi çox narahat etmişdi.

Qəflətən zəng səsi eşidildi, səs o qədər zəif idi ki, sanki onu çalan adamın əli titrəyirdi.

Zəngi eşidən kimi Ksaris qapını açdı – qapının kilidi açıq idi və bankirin kabinetinə girdi.

Elizundo əzablı daxili mübarizə hissi keçirən adam kimi yorğun halda kresloya düşüb qalmışdı. O, başını qaldırdı, Ksarisə baxdı, sanki onu güclə tanıyırdı, əlini alına çəkərək özünə bir səsə soruşdu:

– Xacina hardadır?

Ksaris baş əyib çıxdı, bir dəqiqə keçməmiş qız atasının qarşısında idi. Atası uzun-uzadı müqəddimə açmadan, qıza baxmadan, keçirdiyi həyəcədən dəyişmiş səsi ilə ona dedi:

– Xacina... sən... kapitan Anri d'Albare ilə nikahdan imtina etməli olacaqsan.

– Atacan, siz nə danışırırsınız?.. – qız ucadan dilləndi, sanki bu gözlənilməz xəbər bir zərbə kimi onun lap ürəyinə sancıldı.

– Belə lazımdır, Xacina! – Elizundo təkid etdi.

– Ata, bir deyin görüm, axı siz nə üçün verdiyiniz sözü geri götürürsünüz? – qız soruşdu. – Siz bilirsiniz ki, mən hər bir işdə sizə itaət göstərməyə adət etmişəm, mən indi də itaətdən çıxmıram... Lakin axı siz nə üçün mənim Anriyə ərə getməkdən imtina etməli olduğumun səbəbini demirsiniz?

– Ona görə ki, Xacina... belə lazımdır, sən görək başqasına ərə gedəsən! – Elizundo güclə eşidilən bir səsle pıçıldadı.

Lakin qız onun sözlərini yaxşı eşitdi.

– Başqasına! – birinci zərbədən az kəskin olmayan bu ikinci zərbə ilə yaralanmış qız, astaca öz-özünə təkrar etdi. – Axı o kimdir?..

– Kapitan Starkos!

– Ona!.. Mən o adama ərə!.. – Xacinanın dodaqlarından qoparıq qeyri-ixtiyari səslər eşidildi və o yuxılmamaq üçün əli ilə masanın kənarından yapışdı.

Sonra bu rəhmsiz qərarın əleyhinə son həyəcanlı etirazını bildirərək dilləndi:

– Ata, sizin bəlkə də, öz iradəninizi əleyhinə olaraq verdiyiniz bu əmrə, nə isə elə bir sır vardır ki, mən onu anlama bilmirəm! Bu əmrə elə bir müəmma vardır ki, görünür, siz onu mənə açıb söyləməyə cəsarət etmirsiniz!

– Bu barədə məndən heç bir şey soruşma! – Elizundo qışqırdı. – Eşidirsənmi: heç bir şey!

– Heç bir şey?! Yaxşı, ata!.. Mən sizə itaət edirəm. Mənim həyatım bahasına başa gəlsə də, mən Anri d'Albareyə ərə getməkdən imtina edəcəyəm, lakin bilin ki, heç vaxt Nikolay Starkosun da arvadı olmayacağam!.. Siz görək mənə bəy məcbur etməyirsiniz!

– Belə lazımdır, Xacina! – Elizundo təkrar etdi.

– Lakin axı burda söhbət mənim xoşbəxtliyim haqqında gedir! – qız qəfildən cavab verdi.

– Həm də mənim namusum haqqında!

– Elizundonun namusu, onun özündən başqa, ayrı bir adamdan da asılı ola bilərmi? – Xacina soruşdu.

– Bəli, asılı ola bilər... və həmin ayrı adam – Nikolay Starkosdur!

Bankir kreslodan qalxdı, onun baxışları vəhşiləşmişdi, sifəti aralıq səyriyirdi, sanki indicə onu iflic vuracaqdı.

Atasını bu vəziyyətdə görə Xacina özünü ələ aldı və bütün gücünü toplayaraq qışqırdı:

– Yaxşı, ata!.. Mən sizin dediyinizi yerinə yetirərəm!..

Bu sözlərdən sonra qız otaqdan çıxdı.

Onun həyatı həmişəlik məhv olmuşdu, lakin qız anladı ki, atası ilə “Karista”nın kapitanı arasındakı əlaqələrdə nə isə dəhşətli bir sır vardır. O başa düşdü ki, bankir bu əclaf adamın əlindədir!.. Qız təbə oldu, özünü qurban verdi!.. Belə bir qurbanı onların ailə namusu tələb edirdi!

Qız, demək olar ki, tamamilə huşunu itirmiş və hissiz halda Ksarisin qolları üzərinə düşdü. Ksaris isə Xacinanı öz otağına apardı.

Qız orada başına gələnlərin hamısını və nəyə razılıq verməyə məcbur olduğunu Ksarislə danışdı!.. Ksarisin Nikolay Starkosa bəslədiyi nifrəti iqiqat artdı!

Bir saatdan sonra Anri d'Albare, adəti üzrə, bankirin evinə gəldi. Özünün gəldiyini xəbər vermək üçün qulluqçulardan birindən xahiş etdi, lakin qulluqçu qadın cavab verdi ki, Xacina evdə yoxdur. Anri, onu bankirin yanına aparmağı xahiş etdi!.. Dedilər, bankir onu qəbul edə bilməz... Anri Ksarislə görüşmək istədi... Ksarislə də hara işə çıxmışdı.

Anri d'Albare sarsılmış halda öz yaşadığı məhəbbətə qayıtdı. Elizundonun evində heç vaxt onun başına belə bir iş gəlməmişdi. Buna görə də Anri yenə oraya getməyi qərara aldı və əzablı bir narahatlıq içində oturub axtarışın düşməyini gözlədi.

Saat altıda ona bir məktub gətirildilər. Zərfin üstünə baxan kimi Elizundonun xəttini tanıdı. Məktubda cəmi bir neçə xətt yazılmışdı:

"Cənab Anri d'Albaredən xahiş olunur ki, özünün bankir Elizundonun qızı ilə nişanlanmasını etibarsız hesab etsin. Şəxsən ona heç bir dəxli olmayan səbəblərə görə bu nikah baş tuta bilməz və ümid etmək olar ki, cənab Anri d'Albare lütfkarlıq edib bankirin evinə gəliş-gedişini də kəsəcəkdir.

Elizundo".

İlk dəqiqədə gənc oğlan heç nə anlamadı. O, məktubu bir də oxudu... Məktub onu sarsıtdı. Elizundonun evində nə olmuşdur? Nə üçün belə bir gözlənilməz dəyişiklik əmələ gəlmişdir? Anri, bu günlərdə onların evində olmuşdu, evdə toya hazırlıq görürdü! Bankir onun yanında özünü, həmişə olduğu kimi, adi qaydada aparırdı! Nişanlısında da heç bir soyuqluq əlaməti duyulmurdu.

"Lakin axı bu məktubu Xacina yox, bankir özü imzalamışdır! – Anri öz-özünə təkrar edirdi. – Məktubu Elizundo göndərmişdir!.. Yox! Qızın isə atasının qərarından xəbəri yox idi, indi də xəbəri yoxdur!.. Atası qızından xəbərsiz öz sözünü geri götürmüşdür!.. Axı nə üçün?.. Mənim tərəfimdən heç bir bəhanə olmamışdır... Mənimlə Xacina arasında əmələ gəlmiş bu maneənin nədən ibarət olduğunu aydınlaşdıraram!"

Bankirin evinin qapısı bundan sonra onun üzünə bağlı olduğuna görə Anri məktub yazıb Elizundoya bildirdi ki, toy ərəfəsində ona

xəbər verilmiş belə bir imtinanın səbəbini bilmək istəyir və onun buna haqqı vardır.

Məktub cavabsız qaldı. Anri ikinci və üçüncü dəfə məktub göndərdi... Bu məktublara da cavab gəlmədi.

Belə olduqda, Anri Xacinaya məktub yazdı. O öz məktubunda qıza yalvarır və öz məhəbbətləri naminə ondan xahiş edirdi ki, özü haqqında, hətta onu bundan sonra daha görmək istəmirsə, yenə də özü haqqında bir xəbər yazsın!.. Lakin bu məktuba da heç bir cavab gəlmədi.

Ola bilirdi ki, bu məktub öz sahibinə çatmamışdı. Hər halda Anri d'Albare belə düşünürdü, amma Xacinanın xarakterini yaxşı bildiyinə görə qətiyyətlə ağılına gətirə bilmirdi ki, qız onun məktubunu cavabsız qoysun.

Ümidsiz qalan zabıt, heç olmasa Ksarislə görüşmək üçün fürsət axtarırdı. O bütün günü və gecəsini Reale küçəsində keçirirdi. Saatlarla bankirin evinin ətrafında hərlənib dolaşırdı. Lakin bunların hamısı əbəs idi. Ev sahibinin əmrinə itaət edərək, bəlkə də, Xacinanın özünün xahişlərinə güzəştə gedərək, Ksarislə evdən bayıra çıxmır, küçədə görünmürdü.

İki gün – oktyabrın 24-ü və 25-i beləcə səmərəsiz təşəbbüslərlə keçdi. İfade edilə bilməyən bir kədər hissinə tutulmuş Anriyə elə gəlirdi ki, onun çəkdiyi əzab son həddə çatmışdır!

Lakin o səhv edirdi.

Oktyabrın iyirmi altısında, şəhərdə onun əzabını daha da çoxaldan bir şeyə yayıldı.

Məsələ yalnız onda deyildi ki, Anrinin toyu pozulmuşdu, bütün şəhər bunu çoxdan bilirdi, – məsələ onda idi ki, Xacina Elizundo hər halda kimə isə ərə gəldirdi!

Anri tamamilə məhv olmuşdu. Xacina başqasının arvadı olacaqdı!

– Bu adamın kim olduğunu öyrənərim! – Anri ucadan səsləndi.

– Bu adam, kim olur olsun, mənim əlimdən qurtarmayacaqdır... Mən onu tapacağam!.. Mən onunla danışacağam!.. O da mənə cavab verməli olacaqdır!

Zabıt öz rəqibinin kim olduğunu öyrənməyi gecikdirmədi. Anri həmin adamı Xacinanın evinin qapısında güddü; orada dayanıb həmin adamın içəridən çıxmasını gözlədi; sonra onun ardınca düşüb limana qədər təqib etdi, orada, bəndin yanında qayıq onu gözləyirdi,

Anri qayıqın sahildən yarımkabeltlik məsafədə dayanmış sakoleva gəmisinə necə yanaşdığını da gördü.

Həmin adam "Karista"nın kapitanı Nikolay Starkos idi.

Bütün bunların hamısı oktyabrın 27-də baş vermişdi. Ən dəqiq məlumat topladıqdan sonra Anri d'Albare bildi ki, Xacina ilə Nikolay Starkosun toyu lap bu günlərdə olacaqdır, çünki toya çox tələsik hazırlıq gedirdi. Nikah oktyabrın 30-da, yəni əvvəlcə Anri üçün təyin edilmiş toy günündə müqəddəs Spiridion kilsəsində olmalı idi. Fərq yalnız bunda idi ki, indi adaxlı Anri deyildi! Allah bilir hardan gəlib çıxmış və hara gedəcəyi məlum olmayan o kapitan, indi kilsədə, toy mərasimi vaxtı tacın altında dayanmalı idi.

Qəzəblənib özündən çıxmış Anri d'Albare, hər necə olur olsun, öz rəqibi ilə görüşməyi, lap hətta mehrabın yanında da olsa, onu duələ çağırmağı qət etdi. Qoy ölüm onların bu mübahisəsini kəssin, öz hökmünü versin, əgər o, Starkosun əlində ölməlidirsə, nə etməli, qoy olsun! Heç olmazsa, bu dözülməz vəziyyətə bununla son qoyulardı.

Lakin o nahaq yerə tez-tez öz-özünə təkrar edir və elə zənn edirdi ki, bu nikah yalnız Elizundonun iradəsi ilə baş tutmuşdur! Nahaq yerə o öz-özünə təlqin edib deyirdi ki, Xacinanın taleyini öz bildiyi kimi həll etməyə atasının ixtiyarı vardır.

"Bəli vardır, lakin axı onu zorla ərə verirlər!.. – öz-özünə etiraz edirdi. – Xacina öz iradəsinin əleyhinə olaraq nikahlanır... O özünü qurban verir!"

Oktyabrın 28-də bütün günü Anri d'Albare Nikolay Starkosla görüşmək üçün fürsət axtarırdı. O gedib körpünün yanında dayanır, kontorun qapısında onu güdürdü. Lakin hamısı əbəs idi. İki gün də keçsəydi, nifrətləyiq görünən bu nikah baş tutacaqdı! Buna görə də zabit, bir dəqiqəni belə hədəvə vermədən, Xacinanın yanına getmək və ya Nikolay Starkosla üz-üzə gəlmək üçün mümkün olan hər şeyi edirdi.

Lakin ayın 29-da, axşam saat altıya yaxın bütün bu əhvalatların nəticəsini sürətləndirən başqa və tamamilə gözlənilməz bir hadisə baş verdi.

Günortadan sonra şəhərdə belə bir şayiə yayıldı ki, beyninə qan sızan qoca bankiri iflic vurmuşdur.

Doğrudan da belə idi, iki saatdan sonra Elizundo vəfat etdi.

İYİRMİ MİLYONA BƏSLƏNƏN ÜMİD

Bankirin ölümünün nə kimi nəticələr verəcəyini heç kəs əvvəlcədən söyləyə bilməzdi. Tamamilə təbii ki, Anri d'Albare bu xəbəri eşidəndə bir qədər özünə gəldi. Hər halda Xacinanın toyu təxirə salınacaqdı. Atasının ölümünün qıza dərin təsir edəcəyini başa düşən zabit, o saat Reale küçəsindəki evə getdi, lakin nə Xacinanı, nə də Ksarisi görə bildi. Belə olduqda, zabitin səbir edib gözləməkdən başqa ayrı çarəsi yox idi.

"Əgər Xacina öz atasının iradəsinə tabe olaraq Starkosa ərə getməyə razılıq vermişdisə, – Anri öz-özünə düşündü, – indi, atası öləndən sonra yəqin ki, bu toy məsələsi daha baş tutmayacaqdır!"

Anrinin bu cür fikirləşməsində müəyyən bir məntiq də var idi. Bu məntiq əsasən belə bir nəticə çıxarmaq olardı: Anri d'Albarenin bu işdə mövqeyi indi nə qədər möhkəmlənirdisə, Nikolay Starkosun mövqeyi bir o qədər zəifləyirdi.

Buna görə də qətiyyənlə təəccüblü deyildi ki, sabahısı gün Skopelo "Karista"nın kapitanını bu vacib hadisə ilə əlaqədar olaraq açıq-açıqlığa söhbət etmək üçün yanına dəvət etmişdi.

Elizundonun ölüm xəbəri şəhərdə bir çox şayiələrə və söhbətlərə səbəb olmuşdu. Bunu, həmişə olduğu kimi, yenə də səhər saat doqquzda sakolevaya gələn kapitan köməkçisi Starkosa çatdırmışdı.

Gözləmək olardı ki, Nikolay Starkos onun sözlərini eşidən kimi qəzəblənib özündən çıxacaqdı. Lakin belə olmadı. Kapitan özünü saxlamağı bacarırdı və heqiqətən baş vermiş hər hansı bir hadisə haqqında mübahisə etməyi sevmirdi.

– Aha, deməli, Elizundo ölmüşdür? – o bir də soruşdu.

– Bəli... ölmüşdür!

– Yəqin ki, o intihar etmişdir, – Starkos ehməlcə əlavə etdi, sanki öz-özü ilə söhbət edirdi.

– Xeyr, – deyə kapitanın astaca dediyi sözləri eşidən Skopelo cavab verdi. – Xeyr! Həkimlər deyiblər ki, o, iflic nəticəsində ölmüşdür...

– Deməli, qəflətən ölmüşdür?..

– Bəli, demək olar ki, qəflədən baş vermişdir. O dərhal huşunu itirmiş və son dəqiqəyə qədər heç bir söz deyə bilməmişdir.

– Yaxşı ki belə olmuşdur, Skopelo!

– Əlbəttə, kapitan, başlıcası budur ki, Arkadi məsələsi həll olunmuşdur, elə deyilmi?..

– Tamamilə həll olunmuşdur, – Starkos cavab verdi. – Vekselləri o qeydə almışdır, indi əsirlərin doldurulduğu transport bizim əlimizdədir.

– Hə, yaxşı oldu, hər işi öz vaxtında yoluna qoyduq! – Skopelo sevinirmiş kimi ucadan cavab verdi. – Deməli, kapitan, işin biri düzəlmişdir, bəs o birisi?

– O birisi?.. – kapitan sakitcə onun sözünü təkrar etdi. – O birisi də necə ki lazımdır, o cür düzələcəkdir. Mən burada heç bir dolaşılıq görmürəm! Xacina Elizundo atasının sağlığında onun iradəsinə necə tabe idisə, indi də eyni səbəblərə görə ölmüş atasının ömrünü yerinə yetirəcəkdir!

– Deməli, kapitan, siz geri çəkilmək fikrində deyilsiniz, ələmi?

– Geri çəkilmək! – Starkos hər cür maneəni aradan qaldırmaq əzmini ifadə edən bir səsle təkrar etdi. – Skopelo, de görüm, sənin fikrincə, dünyada elə bir adam tapılamı ki, iyirmi milyona sahib olacağı halda əlini geri çəkməyə razı olsun!

– İyirmi milyon! – Skopelo gülümseyib başını tərpətdi. – Bəli! Mən bizim köhnə dostumuz Elizundonun variyyətinə məhz bu qədər qiymət qoymuşdum!

– Sanballı kapitaldır, özü də etibarlı dəyəri olan şeylərdən ibarətdir, – Nikolay Starkos davam etdi, – istəyirsən, lap bu saat dövryyəyə burax...

– Bəli, bu variyyət sizin əlinizə keçən dəqiqədən dövryyəyə buraxıla bilər, kapitan, – deyə Skopelo onun sözünü kəsdi, – lakin hələlik həmin kapital gözəl Xacinanın əlindədir...

– O gözəl də mənim olacaqdır! Sən buna əmin ol, Skopelo! Mənim birçə sözüm kifayətdir ki, mərhum bankirin adı biabır olsun, onun qızı üçün atasının namusu, indi puldan qiymətlidir! Lakin mən heç nəyi açıb deməyəcəyəm, heç bir sirri açmağa ehtiyac olmaya-cəqdır! Mən öz iradəmi Elizundoya qəbul etdirmişdim, bundan sonra da Xacinaya qəbul etdirəcəyəm. O öz iyirmi milyonunu məmnuniyyətlə Nikolay Starkosa cəhiz gətirəcəkdir, əgər, Skopelo, sən buna

şübhə edirsənsə, deməli, “Karista”nın kapitanını hələ yaxşı tanımayısan!

Nikolay Starkos o qədər inandırıcı danışdı ki, onun hər şeyə asanlıqla inanmayan köməkçisi indi belə bir fikrə razı olmaq niyyətində idi ki, heç bir gözlənilməz hadisə bu işi qətiyyənlə poza bilməz, yalnız nəzərdə tutulan toyun vaxtını bir qədər də uzada bilər.

Lakin vaxtın uzanması və toyun gecikməsi nə qədər çəkkə bilirdi, – Skopelonu, elə lap Starkosun özünü də düşündürən əsas məsələ bu idi, hərçənd ki, bu barədə düşündüyünü Starkos heç kimə etiraf edib deməzdi. O birisi gün Nikolay Starkos varlı bankirin dəfn mərasiminə getməyi unutmadı, dəfn mərasimi bir o qədər də təntənəli olmadı və mərasimə gələnlər də çox deyildi. Kapitan burada Anri d’Albare ilə görüşdü; onların görüşü yalnız bundan ibarət oldu ki, bir neçə dəfə bir-birlərinə nəzər salıb baxdılar.

Bankirin ölümündən keçən beş gün ərzində “Karista”nın kapitanı Elizundonun evinə getmək üçün bir neçə dəfə təşəbbüs etdi. Konfortun qapıları hamının üzünə bağlı idi. Sanki ev sahibinin ölməsi ilə bu evin özü də tamamilə ölüb getmişdi.

Anri d’Albarenin işi onun rəqibi kimi bu cəhətdən bir o qədər də düz gətirmədi. Anri nə qədər çalışdısa, Xacinadan nə şəxsən, nə də yazılı şəkildə heç bir cavab ala bilmirdi. O, dəfələrlə öz-özündən soruşur və fikirləşirdi ki, bəlkə, Xacina özünün ən sədaqətli müdafiəçisi Ksarislə Korfudan çıxıb getmişdir, çünki Ksarislə də gözə dəymirdi.

“Karista”nın kapitanı isə bu arada qətiyyənlə öz planlarından imtina etməyə hazırlaşmırdı və hər yerdə həvəslə eyni bir fikri təkrar edib deyirdi ki, onun bu planlarının həyata keçirilməsi, yalnız müvəqqəti olaraq başqa vaxta keçirilir. Kapitanın verdiyi bu təminatlar və Skopelonun hiylələri sayəsində, onların qəsdən yaydıqları şayiələr sayəsində, Xacina ilə Nikolay Starkosun evlənməsinin baş tutacağına artıq heç kəs şübhə etmirdi. Yalnız ailənin yasdən çıxmasını və habelə, ola bilsin, bankir evinin maliyyə işlərinin qaydaya salınmasını gözləmək lazım idi.

Hamı bilirdi ki, Elizundonun var-dövlətinin hədd-hesabı yoxdur. Məhəllələrdə və bütün şəhərdə bu barədə söhbət düşəndə, aydındır ki, həmin var-dövlətin qədəri azı beş dəfə artırılırdı. Məsələn, hətta

təşdiq edirdilər ki, bankir öləndən sonra yüz milyona qədr pulu qalmışdır. Gənc Xacinanın nə qədər varlı olmasına və onun nişanlısı Nikolay Starkosun xoşbəxtliyinə hamı həsəd aparırdı! Korfu şəhərində, şəhərin ətrafında və hətta adanın ən uzaq kəndlərində də hamı yalnız bu barədə danışdı! Reale küçəsi şəhərdəki bütün avaraların diqqətini özünə cəlb etmişdi. Başqa, daha yaxşı bir məşğələ tapmadıqlarına görə, avaralar gözlərini bu məşhur evə zilləmişdilər və uzaqdan-uzağa tamaşa edib buraya nə qədər pul daxil olduğunu, dövlət toplandığını fikirləşir və öz-özlərinə götür-qoy edirdilər: bu qədər pulun qarşısında həmin evdə yaşayanlar axı çox az pul xərcləyirdilər!

Həmin evdəki var-dövlət doğrudan da çox böyük idi. Bu variyyat iyirmi milyona çatırdı və Nikolay Starkosun öz köməkçisinə dediği kimi, doğrudan da yalnız torpaq mülkiyyətindən yox, çox asanlıqla satıla biləcək qiymətli şeylərdən ibarət idi.

Bütün bunların hamısını Ksarıs, onun ardınca Xacina, bankir Elizundonun ölümündən sonrakı ilk günlərdə öyrənmişdilər. Lakin qız öz atasının bu qədər dövləti hansı yolla qazandığını da öyrənməli oldu. Bank haqq-hesabında bir qədər təcürbəsi və səriştəsi olan Ksarıs, mərhum bankirin kağızlarını və haqq-hesab kitablarını nəzərdən keçirərkən, Elizundo firmasının artıb yüksəlməsinin nəyə əsaslandığını başa düşmüşdü. Şübhəsiz ki, qoca bankir sonralar bütün bu sənədləri məhv etmək niyyətində imiş, lakin ölüm onu qəflətən yaxaladığına görə bunu edə bilməmişdi. Dəlillər göz qabağında idi. Bu sənədlər hər şeyi aydın göstərirdi!

İndi Xacina və Ksarıs bankirin milyonlarının hansı yolla qazandığını çox yaxşı bilir və başa düşürdülər. Bu milyonların hamısı qul alveri kimi biabırçı bir yolla qazanılmışdı, bu milyonlar minlərlə insanın həyatı bahasına əldə edilmişdi! Bax, buna görə də Nikolay Starkos Elizundonu öz əlində saxlayırmış! Qoca bankir onun cinayət yoldaşı imiş! "Karista"nın kapitanı birçə kəlmə sözlə onu rüsvay edə bilərmiş! Sonra isə özü xəbər-ətersiz aradan çıxıb bilərmiş. Deməli, kapitan susurmuş və susduğuna görə də bankirin qızını satın almış!

– Yaramaz!.. Əclaf!.. – deyərək Ksarıs qışqırırdı.

– Sus! – Xacina onu sakitləşdirirdi.

Ksarıs isə susub dayandı, çünki hiss etdi ki, onun bu sözləri bəlkə də, təkcə Nikolay Starkosa deyil, başqasına da toxuna bilər!

Hər halda vəziyyət, Xacinanı təcili surətdə müəyyən qərar qəbul etməyə məcbur edirdi. Ümumi mənafe naminə o bu işin nəticəsini sürətləndirməli idi.

Budur, Elizundonun ölümünün altıncı günü, axşam saat yeddiddə Nikolay Starkos limanda pilləkənin yanında onu gözləyən Ksarısə görüşdü. Ksarıs öz ardınca dərhal bankirin evinə getməyi kapitana təklif etdi.

Təklifin bir o qədər də mehriban deyildiyini söyləmək olmazdı. Ksarısın danışığında nə dostluq, nə də mehribanlıq ifadəsi yox idi. Lakin Starkos belə boş və mənasız şeydən qorxub çəkilən adamlardan deyildi və təklifi qəbul edib Ksarısın ardınca yollandı.

İndiyə qədər heç kəsini qəbul olunmadığı bankirin evinə Starkosun girdiyini gören qonşular qəti qərara gəldilər ki, yaqin müvəffəqiyyət kapitanın tərəfindədir.

Nikolay Starkosu Elizundonun kabinetinə ötürdülər, burada Xacina onu gözləyirdi. Qız, üzərinə xeyli kağız və haqq-hesab kitabları tökülmüş masanın arxasında öyləşmişdi. Kapitan o saat anladı ki, qız mərhum atasının işlərindən xəbər tutmuşdur. Nikolay Starkos səhv etmədi. Lakin onu düşündürən bir məsələ idi; qız öz bankir atasının Arxipelaq quldurları ilə əlaqəsini bilirmi, kapitan bu barədə öz-özünə sual verir və fikirləşirdi.

Starkos içəri girəndə Xacina qalxdı, bu hərəkət onu kapitana öyləşməyi təklif etməkdən azad edirdi. Qız Ksarısə otaqdan çıxmağı işarə etdi. Xacina matəm içində idi. Yuxusuzluq onun ciddi sifətində müəyyən izlər buraxsa da, lakin yenə qızın yorğun gözlərində bir iradə və qətiyyət hiss olunurdu. Hiss olunurdu ki, aidiyyəti olan hər kəsin taleyi üçün bu qədər zəruri və vacib bir söhbət zamanı o özünü saxlamağı və təmkinlə danışmağı bacaracaqdır.

– Mən sizin qulluğunuzda hazıram, Xacina Elizundo, – kapitan sözsə başladı. – Məni nə üçün çağırırdınız?

– İki səbəbə görə, Nikolay Starkos, – qız cavab verdi. – Övvələn, sizə bildirmək istəyirəm ki, məluminuz olduğu kimi, atamın mənaə zorla qəbul etdirdiyi nikahdan imtina edirəm.

– Mən isə, – Nikolay Starkos soyuqqanlıqla etiraz etdi, – yalnız bunu deyərək: görünür, Xacina Elizundo bu imtinanın verə biləcəyi nəticələr haqqında fikirləşməmişdir.

– Xeyr, fikirləşmişəm, – qız cavab verdi, – həm də, Starkos, əgər Elizundonun kontorunu sizinlə və sizin kimi adamlarla bağlayan əlaqələrin mənə məlum olduğunu söyləsəm, siz bu qərarımın nə qədər möhkəm və qəti olduğunu başa düşərsiniz!

Qızın bu sözlərini eşidəndə “Karista”nın kapitanı tutuldu. Əlbəttə, o güman edirdi ki, Xacina, yaqın, öz sözünü hörmətli tərzdə geri götürəcəkdir, yox əgər geri götürməzsə, qızın atası haqqında dəniz quldurlarının cinayət yoldaşı haqqında, həqiqəti açıb söyləməklə onun müqavimətini qırmaq niyyətində idi. Demə, Xacina hər şeyi bilir. Qız onun əlindəki ən kəskin silahı tutub almışdı. Lakin kapitan yenə də mübarizəni davam etdirirdi.

– Deməli, – kapitan istehzal bir ifadə ilə cavab verdi, – Elizundonun bankir evinin sirri sizə məlumdur, siz bunu bilə-bilə yenə də mənimlə bu cür danışmağa cəsarət edirsiniz.

– Bəli, cəsarət edirəm, bu mənim vəzifəmdir, heç bir zaman sizinlə başqa cür danışmayacağam.

– İndi ki belədir, mən hesab edə bilərəmmi ki, Anri d’Albare...

– Anri d’Albarenin adını bura qatmayın! – Xacina hirsli səslə onun sözünü kəsdi.

Sonra özünü ələ alaraq, bu barədə hər cür söhbətə son qoymaq arzusu ilə əlavə edib dedi:

– Siz çox gözəl bilirsiniz ki, kapitan d’Albare bankir Elizundonun qızı ilə evlənməyə heç vaxt razı olmaz.

– Nə böyük ehtiyatkarlıq!

– Xeyr, təmizlik, saflıqdır.

– Siz bununla nə demək istəyirsiniz?

– Təmiz adam öz taleyini quldurların bankiri olan bir adamın qızı ilə bağlaya bilməz! Xeyr, o, vicdansızlıqla qazanılmış var-dövlətdən imtina edəcəkdir!

– Mənə elə gəlir ki, biz həll etməli olduğumuz məsələdən uzaqlaşdıq! – Nikolay Starkos qeyd etdi.

– Hər şey artıq həll olunmuşdur!

– İcazə verin, sizə xatırladım ki, Xacina Elizundo kapitan d’Albareyə yox, kapitan Starkosa ərə getməyə hazırlaşdı! Atasının ölümü mənim niyyətimi dəyişdirmədiyi kimi görək qızın da niyyətini dəyişdirməsin.

– Mən atama tabe olarkən nə üçün, nəyin naminə özümü qurban verdiyimi bilmirdim! – Xacina cavab verdi. – İndi anlamışam ki, onun iradəsinə tabe olmaqla atamın namusunu xilas etmişəm!

– İndi ki belədir... – Starkos sözə başlamaq istədi.

– Mən bilərəm ki, – Xacina ona sözünü qurtarmağa imkan vermədi, – hər şeyin əvvəli sizdən başlanmışdır, atamı bu iyrenc işlərə siz sövq etmisiniz, sizin köməyinizlə milyonlarla pul, o zamana qədər ləkələnmiş bu bankir evinə axıb gəlmişdir! Bilərəm ki, əgər öz qızını sizə verməzsə, onu camaat arasında biabır etməklə hədələmişiniz! Doğrudandı, Nikolay Starkos, siz həqiqətən belə fikirdə ola bilərsiniz ki, mən, yalnız atamın iradəsinə tabe olduğuma görə sizin arvadınız olmağa razılıq vermişəm?

– Fərz edək ki, Xacina Elizundo, sizin bildiklərinizə mən heç nə əlavə edə bilmərəm! Lakin əgər atanızın sağlığında onun təmiz adını qoruyub saxlamısınız, yaqın ki, ölümündən sonra da bu təmiz ad yenə sizin üçün qiymətlidir, yox əgər siz mənə verdiyiniz sözü geri götürmək istəsəniz, onda...

– O halda siz hər şeyi açıb danışarsınız! – qız elə bir nifrət və həqarətlə səsləndi ki, qarşısında əyləşən yaramaz qıpqırmızı qızardı.

– Bəli... hər şeyi açıb deyərəm! – Starkos təsdiq etdi.

– Siz bunu etməsəniz, Nikolay Starkos!

– Nə üçün etmərəm?

– Ona görə ki, hər şeyi açıb danışmaqla, özünüzü də ələ vermiş olarsınız!

– Özümü də! Doğrudandı siz elə düşünürsünüz ki, bu alver mənim adımla həyata keçirilmişdir? Yoxsa siz, Xacina Elizundo, elə zənn edirsiniz ki, Nikolay Starkos Arxipelaqda quldurluq edib və hərbi əsirləri aparıb qul bazarlarında satır? Xeyr! Sizin atanızı ifşa etməklə qətiyyən özümü nüfuzdan salmaq fikrində deyiləm, əgər məni buna məcbur etsəniz, bilin ki, mütləq onu ifşa edəcəyəm.

Qız düz quldurun üzünə baxdı. Onun baxışları nə qədər dəhşətli olsa da, qız öz məğrur və namuslu gözələrini onun qarşısında yerə dikmədi.

– Nikolay Starkos, – qız yenidən sözə başladı, – mən birca kəlmə ilə sizi tərk-silah edə bilərdim, çünki sizi mənimlə evlənməyə sövq edən nə sevgi, nə də rəğbət hissidir! Siz yalnız mənim atamın var-

dövlətinə sahib olmaq istəyirsiniz. Bəli, mən deyə bilərdim ki, sizə yalnız mənim milyonlarım lazımdır! Budur, o milyonlar sizindir!.. Götürün! Götürün və burdan elə rədd olub gedin ki, bir daha sizi görməyim!.. Lakin mən, Nikolay Starkos, belə demərəm!.. Mənə irs qalmış var-dövlət sizə çatmayacaqdır!.. Həmin dövləti mən özümde saxlayacağam!.. Bu var-dövlətdən mən öz bildiyim kimi istifadə edəcəyəm!.. Siz heç zaman bunu görə bilməyəcəksiniz!.. İndi isə rədd olun bu otaqdan! Rədd olun mənim evimdən!.. Rədd olun!..

Xacina başını yuxarı qaldırıb əlini irəli uzatdı, bir neçə həftə bundan əvvəl Andronika öz oğlunu ata evinin astanasından lənətləyib qovduğu kimi, sanki Xacina kapitani lənətləyib qovurdu. Lakin həmin gün Starkos anasının qorxunc hərəkəti qarşısında geri çəkilmədi, bu dəfə artıq geri çəkilməyib qətiyyətlə qıza tərəf addımladı.

– Xacina Elizundo, – o, astadan səsləndi, – bu milyonlar mənə lazımdır!.. Bu pul mənə gerəkdir və mən, nəyin bahasına olursun, onu sizdən alacağam.

– Yox!.. Mən bu milyonları məhv edəmə, onları dənizə tökərəm, lakin sizə vermərəm! – Xacina cavab verdi.

– Mən isə deyirəm ki, o milyonları alacağam!.. Mən belə istəyirəm!

Nikolay Starkos qızın əlindən tutdu. O hirsindən özünü itirmişdi. Gözlərinə qaranlıq çökdü. Qızı bu saat öldürməyə hazır idi!

Xacina bir anda təhlükəni duydu. Ölmək! Əh, nə fərqi var! Ölüm qətiyyəni onu qorxutmurdu! Lakin möhkəm xarakteri onu öz tələyini başqa cür həll etməyə sövq edirdi... Xacina özünü yaşamağa məhkum etmişdi.

– Ksaris! – qız qışqırdı.

Qapı açıldı. Ksaris astanada göründü.

– Bu adamı burdan rədd et!

Starkos heç özünü ələ almağa macal tapmamışdı ki, dəmir qolların məngənəsinə düşdü. O boğulurdu. Çalışdı ki, nə isə desin, heç olmazsa qışqırsın... Lakin dəmir məngənədən qurtarmaq çətin olduğu kimi bütün bu təşəbbüslərin də hamısı əbəs idi. Beləcə onu əzilmiş, yanboğulmuş, hətta hirsindən cıncırını belə çıxara bilmədiyi halda qapıdan itələyib bayıra saldılar.

Ksaris onun ardınca dedi:

– Əgər xanım icazə verməmiş olsaydı, səni elə buradaca öldürərdim! Lakin bil ki, əvvəl-axır, o əmr edən kimi mən bu işi yerinə yetirəcəyəm.

O bu sözləri deyib qapını bağladı.

Bu zaman küçələr boş idi, əl-ayaq çəkilməmişdi. Nikolay Starkosun bankir Elizundonun evindən necə qovulduğunu heç kəs görmədi. Lakin onun həmin evə necə girdiyini görmüşdülər və bu da tamamilə kifayət idi. Anri d'Albar xəbər tutanda ki, onun daxil ola bilmədiyi evdə rəqibini qəbul etmişlər, zabıt bütün başqaları kimi belə fikirləşdi ki, yəqin, "Karista"-nın kapitani bir adaxlı kimi ora getmiş və Xacina ilə şəxsən görüşmüşdür.

Zabıt üçün bu, nə qədər ağır bir zərbə idi! Onun üzünə bağlanmış olan evdə Starkosu qəbul etmişdilər! İlk dəqiqədə o az qala Xacinaya lənət yağdıracaqdı, bir də axı onun yerinə hər kəs olsaydı, başqa cür hərəkət edə bilərdimi? Lakin zabıt yenə də özünü ələ ala bildi və indiki vəziyyətdə hər şey qızın əleyhinə olsa da, yenə məhəbbət qəzəbə üstün gəldi.

– Yox! Yox!.. – o öz-özünə fikirləşdi. – Bu ola bilməz! Xacina... və bu adam! Qətiyyəni ola bilməz!.. Belə iş ağlaşılmazdır!

Bu arada Starkos yaxşıca fikirləşib düşündü, öz hədələrinin əksinə olaraq, susmağı qərara aldı. O belə düşündü ki, mərhum bankirin sirrini indi açmağın əhəmiyyəti yoxdur. Beləliklə, o, Xacinanı öz əlində saxlamaq istəyirdi: əgər vəziyyət və şərait tələb edərdisə, Elizundonun xatirəsini o həmişə ləkələyə bilərdi.

Kapitan öz köməkçisi Skopelo ilə birlikdə bu qərara gəlmişdilər. Starkos heç bir şeyi gizlətmədən Xacinanın yanına gedərkən başına gələn əhvalatın hamısını öz köməkçisinə danışmışdı. Skopelo kapitana razılaşmış və demişdi, indi ki vəziyyət dəyişmişdir, bu halda heç bir işi açıb danışmadan susmaq və fürsət gözləmək lazımdır. Quldurları ən çox narahat edən o idi ki, qız onların bu cür susmağını pulla satın almaq haqqında da fikirləşmirdi. Bunu nə ilə izah etmək olardı? Başa düşmək olmurdu!

Bir neçə gün ərzində noyabrın 12-nə qədər, Nikolay Starkos bir saat da olsa sakolevadan çıxıb getmirdi. O, məqsədə çatmaq üçün yollar axtarı, vasitələr düşünürdü. Həm də düşündükcə, bu çirkin yoldan heç bir zaman ona xəyanət etməmiş olan qələbəni gözü

qarşısına gətirir və yenə də yalnız qələbə haqqında düşünürdü... Lakin bu dəfə o, nəhaq yerə qələbə fikrinə düşmüşdü.

Anri d'Albare də tənhalığa çəkilmişdi. O daha öz sabiq nişanlısı ilə görüşmək təşəbbüslərindən əl çəkmişdi, çünki belə hesab edirdi ki, bu cür təşəbbüslərdən bir şey çıxmaz. Bununla belə, ümid hissi yenə də onu tərk etmirdi.

Noyabrın 12-də axşam zabitə məktub gətirdilər. Zabit daxilən hiss etdi ki, məktub Xacinadandır. Məktubu açan kimi əvvəlcə imzasına baxdı: hissələri onu aldatmamışdı.

Qızın öz əli ilə yazdığı bir neçə sətirdə deyilirdi:

"Anri!

Atamın ölümü azadlığımı mənə qaytardı, lakin buna baxmayaraq, siz yenə də məndən imtina etməlisiniz! Bankir Elizundunun qızı sizə layiq deyildir! Mən heç bir zaman əclaf Nikolay Starkosa ələ getməyəcəyəm, lakin mən sizin də – namuslu adamın da arvadı ola bilmərəm! Bağışlayın, əlvida!

Xacina Elizundo".

Məktubu oxuduqdan sonra Anri d'Albare, heç bir şey düşünmədən Reale küçəsinə cumdu...

Evin qapısı bağlı, kimsəsiz və boş idi, sanki Xacina və onun sədiq dostu Ksarıs bu evi həmişəlik tərk edib getmişdilər.

DOQQUZUNCU FƏSİL

ARXİPELAQ ALOVLANIR

Skio adası, yaxud, müəyyən bir müddətdən bəri Xios adlandırılan ada Egey dənizində, Smirnə körfəzindən qərb tərəfdə, Kiçik Asiya sahilı yaxınlığındadır. Şimal tərəfdəki Lesbos və cənub tərəfdəki Samos adası ilə birlikdə Arxipelagın şərq tərəfində yerləşmiş Sporadsk adalar qrupuna daxildir. Bu adanın perimetri qırx lyedən artıq deyildir. Xios adasında dəniz səthindən iki min beş yüz fut hündürlükdə Pilliney (indiki Elias) dağı ucalır.

Volissos, Pitis, Delfinium, Levkoniya, Kafkasa bu adanın ən əhəmiyyətli şəhərləridir, lakin bunlardan ən böyüyü adanın paytaxtı olan Xios şəhəridir. 1827-ci il oktyabrın 30-da polkovnik Favye yeddi yüz nizami qoşun əsgərindən və iki yüz süvaridən, həmçinin adanın sakinləri içərisindən muzzla tutulmuş min beş yüz əsgərdən ibarət çox da böyük olmayan ekspedisiya korpusunun başında buraya gəlib çıxmışdı; korpusa on uzaqvuran top və on kiçik top verilmişdi.

Navarin vuruşmasının sonra Avropa dövlətlərinin işə qarışması hələ Yunanıstan məsələsini həll edib qurtarmamışdı. Əslində, İngiltərə, Fransa və Rusiya yeni krallığın sərhədini üsyan yayılmış ərazi ilə məhdudlaşdırmağa çalışırdılar. Lakin yunan hökuməti bununla razılaşa bilməzdi. Yunan hökuməti qitədəki bütün yunan torpaqlarından əlavə, ölkənin istiqaləliyyətini təmin etmək üçün zəruri olan Krit və Xios adalarını da tələb edirdi. Buna görə də Miaulis Kritdə, Dyuka işə qitədə vuruşarkən, Favye bizim göstərdiyimiz həmin gündə Xios adasındakı Mavrolimenə qoşun çıxarmışdı.

Sporad adalar qrupunun incisi olan bu gözəl yeri yunanların nə üçün türklərdən almağa can atdıqlarının səbəbini başa düşmək çətin deyildir. Bu adanın gözəl iqlimi – mavi səmanın bəxş etdiyi təbii nemətdir ki, bütün Kiçik Asiyanın göyləri onunla rəqabət aparmaqda acizdir, bu iqlimdə nə yandırıcı isti, nə də kəskin soyuqlar var. Yüngül sahil küləyi Xios adasına həmişə sərinlik gətirir və bu adanı Arxipelagın bütün adalarından daha çox münbət edir. Homerə isnad verilən bir himndə, – Xios adasının sakinləri Homeri öz oğullarından biri hesab edirlər, – şair bu adanı "çox bərəkətli" ada adlandırır. Adanın qərb hissəsi qədim zamanın ən yaxşı içkiləri ilə mübahisə edə biləcək ətirli şərabı və bir də Gimet balından qətiyyəni geri qalmayan balı ilə məşhurdur. Adanın şərq hissəsində Qərbi Avropada çox yüksək qiymətləndirilən portaqal və limon yetişir. Cənub tərəfdə ölkənin ən böyük sərvətini təşkil edən – incəsənətdə və habelə təbabətdə geniş tətbiq olunan qiymətli kamet və zift çəkilən müxtəlif mastika ağacı növləri bitir. Nəhayət, allahların bərəkəti ilə bu yerdə xurmayı cənib, badam, nar və zeytun ağacları yetişir ki, bunlar da Avropanın ənənəli tərəflərində təsadüf olunan ən gözəl meyvə ağacları növləridir.

Deməli, yunan hökuməti bu adanı yeni krallığın tərkibinə daxil etməyə cəhd edirdi. Elə buna görə də igid Favye, hətta uğrunda öz qanını axıtdığı adamların belə ona qarşı düzəldikləri xoşagəlməz

maneələrə baxmayaraq, həmin adanı geri almaq vəzifəsini öz öhdəsinə götürmüşdü.

Bununla belə həmin ilin axır aylarında türklər yenə də əvvəlki kimi bütün Ellin yarımadasında istədiklərini edirdilər, həm də bütün bu hərəkətlərin hamısı Kapodistriyanın Navpliona gəlib çıxmasından bir az əvvəl baş verirdi. Belə bir siyasi xadimin gəlməsi adada yunanlar arasında baş verən daimi çəkişmə və ədavətə son qoymalı və hakimiyyəti bir adamın əlində cəmləşdirməli, yarım ildən sonra Rusiya sultana müharibə elan etməli və bununla da yeni krallığın təşkilinə kömək etməli idi. Lakin İbrahim hələ də Peloponnesin orta hissəsini və sahil şəhərlərini öz əlində saxlayırdı. Səkkiz ay keçəndən sonra 1828-ci il iyunun 6-da İbrahim öz qoşunlarını talan edilmiş və dağıdılmış ölkədən çıxarmağa məcbur olmuşdu və həmin ilin sentyabr ayına yunan torpaqlarında artıq bir nəfər də olsun misirli qalmamışdı; lakin onların vəhşi quldur dəstələri hələ də Moreyanı talan edirdilər.

Nə qədər ki, türklər və onların müttəfiqləri Peloponnesin və Kritin bir sıra sahil şəhərlərini öz əllərində saxlayırdılar, təəccüblü deyildir ki, qonşu dənizlərdə hələ də quldurlar çox idi. Əgər bu quldurlar adalar arasında gedib-gələn ticarət gəmilərinə tez-tez basqın edirdilərsə, bunun səbəbi yunan donanmalarının Miaulis, Kanaris və Samados kimi komandirlərinin quldurları təqib etməmələri deyildir; bunun səbəbi o idi ki, quldurlar, sadəcə olaraq, çox idilər və yorulmaq bilmirdilər, buna görə də həmin sahillərin yaxınlığında gəmilərin üzməsi çox təhlükəli olmuşdu. Krit adasından tutmuş Mitilinə və Rodosdan başlamış Neqrepona qədər bütün Arxipelaq od içində idi.

Bir çox millətlərin tör-töküntüsündən düzəldilmiş quldur dəstələri Xios adasının ətrafında da basqınlar edir və burada qalaya sıxılıb qalmağa məcbur olmuş paşaya kömək göstərirdilər; paşanın gizlədiyi həmin qalanı isə ən əlverişsiz bir şəraitdə polkovnik Favye mühasirəyə almağa hazırlaşdı.

Oxucuların yadındadır ki, əmələ gəlmiş və bütün Levant sahilləri üçün ümumi olan vəziyyətdən ürəkən İoni adaları tacirləri birləşmiş və dəniz quldurları təqib etmək üçün xüsusi bir korvet təchiz edib hazırlamışdılar. Buna görə ki, beş həftə əvvəl "Sifanta" Korfu adasından çıxmış və Arxipelaqın dənizlərində üzümə başlamışdı. Bir neçə vuruşmada qələbə əldə edilməsi, bir neçə şübhəli gəminin

tutulması korvetin heyətində öz əsas məqsədi uğrunda inadla mübarizə aparmaq əzmini daha da artırmışdı. Korvet dəfələrlə Psara, Skiros, Keos, Limnos, Paros, Santorina sahilləri yaxınlığında görünmüşdü və bu gəminin komandiri Stradena öz vəzifəsini həm müvəffəqiyyətlə, həm də qoçaqlıqla həyata keçirirdi. Lakin hələlik, dənizdə görünərkən həmişə ən qanlı vuruşmalara səbəb olan ələ keçməz Sakratiflə üz-üzə gəlmək ona qismət olmamışdı. Onun haqqında həmişə danışdırlar, lakin heç kəs onu görməmişdi.

Deməli, təxminən iki həftə bundan əvvəl, noyabrın 13-də "Sifanta" Xios adasının yaxınlığında görünmüşdü. Həmin gün korvetin tutmuş olduğu quldur gəmilərindən biri limana gətirilmiş və polkovnik Favye həmin gəminin heyəti üzərində təcili məhkəmə qurmuşdu.

Lakin o vaxtdan korvet haqqında daha heç bir xəbər-əət yox idi. Bu gəminin hansı sahillərdə quldurları təqib etdiyini heç kim deyə bilməzdi. Hətta bir qədər təşviş də əsaslar var idi. Doğrudan da, indiye qədər heç elə olmamışdı ki, başdan-başa adalarla və deməli, lövbərli dayanacaq yerləri ilə dolu olan bu darkeş dənizlərdə hər hansı bir gəmi uzun müddət gözdən itsin və ya ondan heç bir xəbər alınmasın.

Belə bir vəziyyətdə noyabrın 27-də, Korfudan çıxdığı gündən bir həftə sonra Anri d'Albare Xiosa gəlib çıxmışdı. Anri, türklər əleyhinə vuruşmanı davam etdirmək məqsədi ilə öz əvvəlki komandirinin yanına gəlib onunla birləşməyə hazırlaşdı.

Xacina Elizundonun yoxa çıxması gənc zabiti ildırım kimi vurmuşdu. Qız, Starkosu, cılız və özünə layiq olmayan bir adam kimi rədd etmişdi; lakin bununla birlikdə, öz iradəsi ilə seçmiş olduğu adamdən da imtina etmiş, özünü layiq bilməmişdi! Bütün bunların arxasında gizlənən sirr nədən ibarət idi? Bu sirri necə və harda öyrənmək olardı? Bu sirri Xacinanın indiye qədər tamamilə aydın və təmiz olan heyatında axtarmaq olardı? Əlbəttə, yox! Bəlkə, bu sirrin səbəbi onun atasının heyatında gizlənmişdi? Lakin bankir Elizundo ilə kapitan Starkos arasında nə kimi ümumi bir əlaqə ola bilərdi?

Bəs bütün bu suallara kim cavab verə bilərdi? Bankirin evi boş idi. Görünür, Ksaris də qızla birlikdə çıxıb getmişdi. Elizundo ailəsinin sirlərini öyrənməkdə heç kəs Anri d'Albareyə kömək edə bilməzdi; onun ümidi yalnız özünə gəlirdi.

Zabit, əvvəlcə Korfu şəhərində, sonra isə bütün adada axtarış aparmaq fikrinə düşdü. Xacina bəlkə də, bir xəlvəti yerdə özünə sığınacaq tapmışdı? Doğrudan da, Korfu adasında xeyli kənd-kəsək var idi, bunların birində asanlıqla sığınacaq tapmaq olardı. Benitsa, Santa Dekka, Levkimmi və onlarla bu cür kənd, adamlardan qaçıb gizlənmək və gözə görünməmək istəyən hər kəs üçün etibarlı yerlər idi. Anri d'Albare bütün bu kəndləri ayaqlayıb gəzir, hətta ən kiçik kəndlərdə belə gənc qızdan xəbər eşitməyə çalışırdı. Lakin onun bütün ümidləri boşa çıxdı.

Amma yenə də bəzi dəlillər ona düşünmək imkanı verirdi ki, Xacina Elizundo, Korfu adasını tərk etmişdir. Adanın şimal-qərb qurtaracağındakı Alipa adlı kiçik bir limanda ona xəbər verdilər ki, yüngül bir gəmi lap bu yaxınlarda burdan dənizə çıxmışdır, gəmidə iki səmşişin var idi, həm də gəmi həmin səmşişlərin hesabına gizlicə kirayə olunmuşdu.

Bu xəbərlər öz-özlüyündə hələ çox qeyri-müəyyən idi. Lakin bəzi başqa dəlillərin və hadisələrin baş verdiyi vaxtın uyğun gəlməsi gənc zabiti yenidən qorxudub təşvişə saldı.

Korfu şəhərinə qayıdanda Anri öyrəndi ki, sakoleva da limandan çıxıb getmişdir. Ən xoşagəlməz hadisə bundan ibarət idi ki, sakoleva (Xacina Elizundonun itdiyi həmin gün dənizə çıxmışdı). Bu iki hadisə arasında əlaqə olduğunu zənn etməyə əsas var idimi? Bəlkə də, gənc qız Ksarislə birlikdə aldadılıb, tora salınmış və zorla burdan aparılmışdı? İndi qız bəlkə, "Karista"-nın kapitanının ölində idi?

Bütün bu fikrlər Anri d'Albarenin qəlbinə didirdi. Lakin nə etməli? Starkoso harda axtarmalı? Axı bu fırıldaqçı quldur kimdir? Hardan gəlib çıxdığı və hara getdiyi məlum olmayan "Karista" heqiqətən şübhəli gəmilərdən sayıla bilərdi. Lakin gənc zabit azacıq özünü ələ alan kimi bu fikirlərdən qəti əl çəkdi. Xacina Elizundo özünü ona, Anriyə, layiq bilməse də, onunla görüşmək arzusunda olmasa da, yenə belə düşünmək olardı ki, qız Ksarisin köməyi ilə, özü könüllü surətdə gizlənmişdir.

Əgər iş belədirsə, Anri qızı axtarıb tapa bilər! Ola bilər ki, vətənpərvərlik hissləri Xacinanı vətəninin taleyi həll edildiyi mübarizədə iştirak etməyə sövq etmişdir. Belə də ola bilər ki, qız ölində olan və istədiyi kimi sərf etməyə ixtiyar çatan böyük var-dövləti istiqlalçılıq uğrunda aparılan müharibə işinə sərf etmək istəmişdir? Nə üçün o,

hədsiz pərəstiş etdiyi və heyran olduğu Bobolina, Modena, Andronika və bir çox başqa bu kimi qəhrəman qadınlardan nümunə götürməsin, onların yolu ilə getməsin?

Xacina Elizundonun daha Korfuda olmadığına tamamilə əmin olandan sonra Anri d'Albare yenidən filellinlərin korpusunda öz yerini tutmağı qərara aldı. Polkovnik Favye öz əsgərləri ilə birlikdə Xiosda idi. Anri onunla birləşməyi qət etdi. O, İoni adalarını tərk edərək, Şimali Yunanıstandan keçdi, Patrask və Lepant körfezlərinin yanından ötərək Eginsk körfezində gəmiyə əyləşdi və Kiklad adası ətrafındakı dənizləri dolaşan quldurların gözündən çətinliklə yayınaraq, Xios adasına gəlib çıxdı.

Favye gənc zabiti səmimi qəbul etdi, bu göstərirdi ki, polkovnik gənc zabiti yüksək qiymətləndirir. İgid döyüşçü onun simasında nəinki sədaqətli silah yoldaşını, habelə öz dərdlərini danışa biləcəyi etibarlı dostunu görürdü, deyilsə dərd isə çox idi. Ekspedisiya korpusunun mühüm bir hissəsini təşkil edən muzzdu əsgərlərin arasında nizam-intizamın olmaması, əsgərlərə onsuz da az olan məvacibin uzun fasilələrlə verilməsi, Xios sakinlərinin özləri tərəfindən yaradılan bir çox çətinliklər – bütün bunlar korpusun hərbi əməliyyatlarını mürəkkəbləşdirir və ləngidirdi.

Buna baxmayaraq, Xios qalasının mühasirəyə alınması işinə başlanmışdı. Anri d'Albare lap vaxtında gəlib çıxmışdı, indi o bu mühasirədə iştirak edə bilərdi. Müttəfiq dövlətlər polkovnik Favveyə qalanın mühasirəsinə hazırlıq işini dayandırmaq haqqında iki dəfə xəbərdarlıq etmişdilər, lakin Favye, yunan hökumətinin açıq köməyindən istifadə edib, bu xəbərdarlıqlara fikir verməyib, sakitcə öz işini davam etdirirdi.

Tezliklə qalanın mühasirəsi bir növ blokadaya çevrildi, lakin bu iş o qədər pis təşkil olunmuşdu ki, qalada mühasirəyə düşənlər həmişə ərzaq və hərbi sursat almaq imkanına malik idilər. Hər halda, polkovnik Favye, əgər onun açıqdan gündən-günə zəifləyən qoşunu dağılıb adada soyğunçuluqla məşğul olmasaydı, ola bilər ki, qalanı zəbt edəydi. Məhz bu zaman tərkibində beş gəmi olan osmanlı donanması Xios limanına giro bilmiş və türklərə iki min beş yüz nəfər əlavə kömək gətirmişdi. Doğrudur, bir müddət sonra Miaulis öz donanması ilə birlikdə Favveyə kömək etmək üçün gəlib çıxmışdı, lakin bu zaman artıq çox gec idi və Favye geri çəkilməyə məcbur olmuşdu.

Yunan admiralını bir neçə gəmi müşayiət edirdi, bu gəmilərdə Xiosdakı ekspedisiya korpusunu möhkəmləndirmək üçün xeyli könüllü gəlmişdi.

Bu könüllülərin arasında bir nəfər qadın da var idi.

Son saata qədər Peloponnesdə İbrahimin əsgərləri əleyhinə vuruşan Andronika müharibənin lap ilk günlərindən üsyançıların sırasında idi və müharibədə axıra qədər iştirak etmək istəyirdi. Elə buna görə də Andronika məhv olacağını, yunanların öz yeni krallıqlarına birləşdirmək istədikləri bu adada, lazım gələrsə, canını qurban verəcəyini gözünün altına almış və Xios adasına gəlib çıxmışdı. Andronikaya elə gəlirdi ki, 1822-ci ildəki dəhşətli qırğın zamanı onun löyaqətsiz oğlunun bu ölkəyə etdiyi xəyanəti o bu yolla aradan qaldıra biləcəkdir.

...Bu hadisə sultanın Xios adası haqqında öz dəhşətli hökmünü verdiyi günlərdə baş vermişdi. Sultan demişdi: "Adadakı sakinlərin hamısı qılncdan keçirilsin, qul bazarlarında satılın, odda yandırılın". Bu hökmün yerinə yetirilməsi kapudan-paşa Qara Əliyə tapşırılmışdı. Qara Əli öz işini gördü. Onun qanıçən dəstələri bütün adanı tutdu. On iki yaşından yuxarı olan bütün kişilər və qırx yaşından böyük olan bütün qadınlar rəhmsizcəsinə qılncdan keçirildi. Sağ qalanların hamısı qul vəziyyətinə salındı, bu qulları isə Smirna və Berberi bazarlarına göndərmək qərara alındı. Otuz min türk əsgərinin əli ilə Xios adası beləcə yandırılıb yerlə yeksan edildi və qana qərq oldu. Adanın sakinlərindən iyirmi üç min nəfər öldürüldü, qırx yeddi min nəfər əsir alındı.

Elə bu vaxt Nikolay Starkos işə qanışdı. O və onun cani yoldaşları, talan və qırğınlardan daha da vəcdə gələrək, türklərin acgözlüyünü doyuzdurmaq üçün bütün bir adanın əhalisini qurban vermək kimi biabırçı bir işdə əsas vasitəçi oldular. Bu xainin gəmiləri minlərlə bədbəxtin Kiçik Asiya və Afrika sahillərinə aparılması işinə xidmət edirdi. Məhz bu nifrətləyiq alver işində Nikolay Starkos bankir Elizundo ilə əlaqəyə girmişdi. Böyük bir hissəsi Xacinanın atasının əlinə keçən o hədsiz qazanc burdan axıb gəlirdi.

Andronika çox gözəl bilirdi ki, onun oğlu Nikolay Starkos Xios qırğınında necə iştirak etmiş, bu dəhşətli faciədə hansı rolu oynamışdır. Buna görə də Andronika bu yerə gəlməyə çox can atırdı,

halbuki bu yerin sakinləri onun həmin əclafın anası olduğunu bilseydilər, ona dəhşətli lənətlər yağdırardılar. Ona elə gəlirdi ki, bu adada vuruşmaqla, Xios sakinlərinin işi uğrunda öz qanını axıtmaqla oğlunun xəyanət və cinayətini təmizləyə bilər.

Xiosa gələndən sonra Andronika günlərin bir günündə Anri d'Albare ilə mütləq görüşməli idi. Doğrudan da belə oldu, gəlişindən bir müddət sonra yanvarın 15-də Andronika Heydəriyyə yanında vuruşmada onun həyatını xilas etmiş gənc zabitle qəflədən görüşdü.

Qadın zabitə tərəf yüyürdü və ağuşunu açaraq qışqırdı:

— Anri d'Albare!

— Andronika! Sizsiniz?! — deyə gənc zabıt də qışqırdı. — Siz də burdasınız?

— Bəli! — qadın cavab verdi. — Məgər mənim yerim zülmkarlar əleyhinə mübarizənin hələ də davam etdiyi yerdə deyil?

— Andronika, — Anri d'Albare davam etdi, — siz öz ölkənizlə fəxr edə bilərsiniz! Siz Yunanistanın oğulları və qızları ilə, sizinlə birlikdə bu ölkəni müdafiə etmiş övladları ilə fəxr edə bilərsiniz! Bir azdan sonra yunan torpağında bir nəfər də olsun türk əsgəri qalmayacaqdır!

— Mən o günü gözləyirəm, Anri d'Albare, mən Allaha yalvarıram ki, ömrümün bir az da uzatsın, o günü görüm.

Sonra Andronika Heydəriyyə yaxınlığındakı vuruşmadan sonra ayrılıqları gündən başlayaraq öz həyatını və başına gələn hadisələri nağıl etdi, öz doğma yerləri olan Maniye səfəri haqqında danışdı, o yerləri sonuncu dəfə necə görmək istədiyi haqqında nağıl etdi, sonra özünün Peloponnesdə vuruşan ordu sıralarına qayıtması və nəhayət, Xiosa gəlib çıxması haqqında danışdı.

Anri d'Albare isə, öz növbəsində, ona bildirdi ki, necə bir şəraitdə Korfuya gəlib çıxmışdır, özünün bankir Elizundo ilə olan əlaqələri, pozulmuş toy mərasimi, hələ də tapacağına ümid etdiyi Xacinanın itməsi barədə danışdı.

— Anri d'Albare, — deyə Andronika izah etdi, — əgər siz bu gənc qızın necə sirli bir həyat keçirdiyini bilmirsinizsə, inanın, Xacina sizə layiqdir! Bəli! Siz onunla görüşəcək və xoşbəxt olacaqsınız, çünki siz ikinci də buna layiqsiniz.

— Mənə deyın görüm, Andronika, — Anri d'Albare soruşdu, — siz bankir Elizundonu tanıyırdınız?

– Xeyr, – Andronika cavab verdi. – Mən hardan onu tanıya bilədim və siz nə üçün mənə bu sualı verirsiniz?

– Çünki dəfələrlə Elizundonun yanında sizin adınızı çəkməli olmuşam, – gənc zabıt cavab verdi, – və həmişə sizin adınız çox qərribə bir şəkildə onun diqqətini cəlb etmişdir. Bir dəfə o məndən biz ayrıldıqdan sonra sizin başınıza nələr gəldiyini bilib-bilmədiyimi soruşdu.

– Mən onunla tanış deyiləm, Anri d'Albare, mən hətta heç bir zaman bankir Elizundonun adını belə eşitməmişəm!

– Bütün bunların hamısında nə isə bir sır vardır, həm də mən bu sirri başa düşə bilmirəm və görünür ki, heç bir zaman da başa düşə bilməyəcəyəm, çünki Elizundo artıq vəfat etmişdir!

Anri d'Albare susdu. Korfu haqqındakı xatirələr sel kimi onun üzünə hücum edirdi. O yenə də özünün Xacinadan ayrıldıqdan sonra nə qədər əzab çəkdiyini və hələ bundan sonra da nə qədər əziyyətlərə dözməli olacağını fikirləşirdi!

Sonra o Andronikaya müraciət etdi və soruşdu:

– Mühəribə qurtarandan sonra siz nə işlə məşğul olmaq fikrindəsiniz?

– Onda Allah özü mənə rəhm edər və bu dünyadan canımı qurtarar, çünki mən yaşadığıma görə vicdan əzabı çəkirəm, – Andronika cavab verdi.

– Vicdan əzabı? Siz, Andronika, vicdan əzabı çəkirsiniz?

– Bəli!

Nikolay Starkosun anası demək istəyirdi ki, onun özünün həyatı başdan-başa cinayətdir, çünki o dünyaya belə bir oğul getirmişdir!

Lakin bu fikirdən uzaqlaşaraq, Andronika sözüne davam etdi:

– O ki qaldı sizə, Anri d'Albare, hələ gəncsiniz, Allah sizə uzun ömür bəxş etsin! Çalışın ki, itirdiyiniz adamı tapın, o adamı ki, sizi sevirlər!

– Elədir, Andronika, mən o qızı hər yerdə axtaracağam, mən bizim aramızı vurmuş olan o nifrətləyi qəribəmi də axtaracağam!

– Sizə rəqib olan o adam kimdir? – Andronika soruşdu.

– Xacina itəndən sonra, – Anri d'Albare cavab verdi, – o saat Korfu limanından üzüb getmiş şübhəli bir gəminin kapitanıdır.

– Onun adı nədir?

– Nikolay Starkos!

– Odur!..

Əgər bircə kəlmə də demiş olsaydı, Andronika öz sirrini açıb bildirər və etiraf edərdi ki, Nikolay Starkos – onun oğludur.

Anri d'Albarenin qəflətən və gözlənilməz bir halda çəkdiyi bu ad, Andronikanı dəhşətə gətirdi. Bu qadın nə qədər güclü təbiətə malik olsa da, həmin adı eşidən kimi qorxudan rəngi ağardı. Deməli, gənc zabito, öz həyatını təhlükəyə ataraq onun həyatını xilas edən adama olunan pislək, Nikolay Starkos tərəfindən edilmişdi!

Hər halda, Starkos adının Andronikaya necə təsir etdiyi Anri d'Albarenin gözündən yayınmadı. Təbii ki, gənc zabıt qadının keçirdiyi bu həyəcanın səbəbini öyrənmək istədi.

– Nə olmuşdur?.. Sizə nə oldu?.. – Anri d'Albare qışqırdı. – Nə üçün “Karista”nın kapitanının adı çəkilərkən sizin halınız dəyişdi? Danışın!.. Danışın görək nə olmuşdur! Siz bu adamı tanıyırsınız mı?

– Xeyr... Anri d'Albare, xeyr! – Andronika kəsik-kəsik səslə cavab verdi.

– Yox, mən görürəm!.. Görürəm ki, siz onu tanıyırsınız!.. Andronika, sizə yalvarıram, deyin görüm bu adam kimdir... Nə ilə məşğul olur... İndi o hardadır... Mən onunla harda görüşə bilərəm?

– Bilmirəm!

– Yox, bilirsiniz!.. Siz onu tanıyırsınız, Andronika, həm də bunu boynunuza almaqdan imtina edirsiniz... özü də kimə... mənə! Ola bilər ki, siz bircə kəlmə sözlə onun izini mənə nişan verəsiniz... Ola bilər ki, mən beləliklə Xacinanın da izinə düşə bilərdim... Lakin siz danışmaqdan imtina edirsiniz!

– Anri d'Albare, – deyər Andronika inamla və qətiyyətlə cavab verdi, – mən heç nə bilmirəm!.. Bu kapitanın harda olduğu mənə məlum deyildir!.. Mən Nikolay Starkosu tanımıram!

Bunu deyib, Andronika gətirdi, gənc zabıt isə dərin bir həyəcan içində qaldı. Bu gündən başlayaraq zabitin Andronika ilə görüşməyə göstərdiyi bütün təşəbbüslər baş tutmadı. Şübhəsiz ki, Andronika Xios adasından çıxıb getmiş və qitəyə qayıtmışdır. Anri d'Albare onu axtarıb tapmaq ümidindən əl çəkməli oldu.

Bu arada polkovnik Favayenin başlamış olduğu əməliyyat heç bir nəticə verməmişdi və axıra çatmaq üzrə idi.

İş burasındadır ki, ekspedisiya korpusunun əsgərləri arasında fərarilik başlanmışdı və əsgərlər qaçıb dağıldılar. Zabitlərin dil tökməyinə baxmayaraq, onlar gəmilərə minərək adadan çıxıb gedirdilər. Favyenin daha çox inandığı topçular da öz toplarını buraxıb getmişdilər. Ordudakı ən yaxşı adamlara da təsir edən bu cür intizamsızlığı görəndə, tamam həvəsdən düşürsən!

Buna görə də qalanın mühasirəsindən əl çəkib, həmin uğursuz ekspedisiyanın başlandığı Sira adasına qayıtmaq lazım gəldi. Burada isə Favyeni, qəhrəmanlıqla etdiyi mübarizəsinə mükafat əvəzinə danlaq və ən acı sözlər gözləyirdi.

Anri d'Albare isə bu zaman öz komandiri ilə birlikdə Xios adasını tərk etməyi qərara aldı. Bəs indi o, Arxipelaqın hansı yerində öz axtarışlarını davam etdirəcəkdirdi? O hələ bunu bilmirdi və qəflədən baş verən bir hadisə onun tərəddüdlərinə son qoydu.

Yunanıstana səfər ərəfəsində poçtalyon ona bir məktub gətirdi. Zərfin üstündə Korinf möhürü olan və kapitan Anri d'Albarenin ünvanı yazılmış həmin məktubda aşağıdakılar xəbər verilirdi: "Korfu limanında qeydə alınmış "Sifanta" korventinin komandanlığında işləmək üçün boş yer vardır. Kapitan Anri d'Albare həmin boş yeri tutmaq, Sakratif və Arxipelaq quldurları əleyhinə əməliyyatı davam etdirmək istəməzdimi?"

Martin əvvəlində "Sifanta" adanın şimal tərəfindəki Anapomer burnuna yaxınlaşacaqdır, korvetin xüsusi qayıqı bütün vaxtı həmin burunun yanındakı Ora limanında dayanıb gözləyəcəkdirdi.

Qoy kapitan Anri d'Albare, öz borcu hesab etdiyi hissini ona təlqin edəydi kimi hərəkət etsin".

Məktubda imza yox idi. Xətt də tanış deyildi. Bu məktubu kimin göndərdiyini gənc zabıtə aydınlaşdırma biləcək heç bir əlamət yox idi.

Hər halda bu məktubda uzun müddət heç bir xəbər-ətər olmayan korvet haqqında məlumat var idi. Beləliklə, Anri d'Albarenin öz dənizçilik sənətinə qayıtması üçün imkan əmələ gəlirdi. O, dənizçi olardısı, Sakratifi təqib etmək və əgər mümkün olsaydı, bütün Arxipelaqı ondan xilas etmək imkanı əldə edərdi; bununla birlikdə Anri d'Albaredə belə bir ümid əmələ gəlmişdi ki, – həm də bu ümid hissi onun qəbul edəcəyi qərara təsiriz qalmadı, – əvvəl-axır

bu dənizlərdən birində Nikolay Starkosla və onun sakoleva gəmisi ilə üzləşəcəkdir.

Anri d'Albare bu sirli məktubda ona olunan təklifi təcili surətdə qəbul etməyi qərara aldı. Gənc zabit Sira adasına getməyə hazırlaşan polkovnik Favye ilə vidalaşdı və yüngül bir gəmi kirayə edərək, adanın şimal tərəfdəki qurtaracağına getdi.

Cənub-qərb küleyinin ada tərəfdən əsdiyi bir şəraitdə, dənizlə çox da uzun yol getmək mümkün olmadı. Onun mindiyi gəmi Anossai adası ilə Pampak burunu arasındakı Kolokinta limanının yanından ötüb keçdi. Həmin burunun yanından keçərək gəmi Ora burnuna tərəf yönəldi və cəmi adlı limana daxil olmaq məqsədi ilə sahil boyunca irəlilədi.

Martin 1-də, günortadan sonra Anri d'Albare həmin limanda gəmidən düşdü.

Qayanın etəyində lövbər salmış qayıq onu gözləyirdi. Korvet isə açıq dənizdə lövbər atıb dayanmışdı.

– Mən kapitan Anri d'Albareyəm, – gənc zabit qayıqda komandanlıq edən sükançıya müraciət etdi.

– Kapitan d'Albare korvetə getmək istəyirmi? – sükançı xəbər aldı.

– Yubanmadan.

Qayıq sahiləndə aralandı. Üç cüt avarla hərəkətə gələn qayıq korvetlə öz arasında olan bir millik məsafəni sürətlə başa vurdu.

Anri d'Albare "Sifanta"-nın göyertəsində görünən kimi uzun fit səsi eşidildi, sonra gəmidən üç dəfə yaylım top atəşi açıldı. Gənc zabit göyertəyə ayaq basan kimi gəminin rəsmi-keçid qaydasında düzülmüş bütün heyəti ona salam verdi, gəminin arxa uzun dorunun başında isə Korfu bayrağı yellənməyə başladı.

"Sifanta" komandirinin köməkçisi irəli çıxdı və sakitlikdə çox aydın eşidilən cingiltili səslə dedi:

– "Sifanta"-nın zabitləri və dənizçiləri korvetdə öz komandirlərini – Anri d'Albareni salamlayıb təbrik etməklə xoşbəxtdirlər!

ARXİPELAQDA ƏMƏLİYYAT

İkinci dərəcəli korvet sayılan "Sifanta" gəmisinin batareyasında iyirmi iki ədəd iyirmi dörd funtluq top, göyertəsində isə o zamanlar bu tipli gəmilər üçün qeyri-adi sayılsa da, altı ədəd on iki funtluq gödək top vardı. Gəminin burun tərəfə doğru vüqarla xeyli irəli çıxan enli yeri, çox qəşəng görünən arxa tərəfi, gövdəsinin sudan yuxarıda qalan yüksək hissəsi ona öz dövründəki ən yaxşı gəmilərlə rəqəbat aparmağa imkan verirdi. Çox asanlıqla böyük sürətlə irəliləyən "Sifanta", bütün başqa yaxşı yelkən gəmiləri kimi, böyür tərəfdən çox ahestə halda suda ləngər vurur, yan tərəflərə yaxşı əyilir və güclü küləkdə yelkənlərinin heç birini yığmadan irəliləyə bilirdi. Əgər bu korvetin komandiri igid bir dənizçi olsaydı, gəminin yelkənlərinin bu cür əlverişli vəziyyətdən cəsarətlə istifadə edə bilirdi. "Sifanta" ləpəyə davamlılığa görə də heç bir freqatdan geri qalmazdı. Bu gəminin güclü küləkdə köndələn dərəcəyə sınıb tökülür, lakin heç bir zaman yelkənləri ilə birlikdə çevrilib batmazdı. Bu vəziyyət korvetə hətta fırtınalı havada belə yüksək sürətlə getməyə imkan verirdi, elə buna görə də Arxipelaqın quldurlarını təqib etmək kimi təhlükəli bir işdə bu gəminin üstünlükləri çox idi və müvəffəqiyyət qazana bilirdi, gəminin sahibləri də onu elə bu məqsədlə hazırlamışdılar.

Hərçənd ki, korvet hərbi gəmi hesab olunmurdu, çünki bu gəmi hökumətin yox, xüsusi adamların ixtiyarında idi, buna baxmayaraq, korvet hərbi komandanlığa tabe idi. Gəminin zabitləri bu dənizçiləri Fransanın və yaxud Birləşmiş Krallığın ən yaxşı korvetində işləsəydilər, böyük bir şərəf işi olardı. Bu gəmidə də həm dənizdə, həm də dayanacaqlarda olanda eyni aydın və dəqiq əməliyyat bacarığı, eyni nizam-intizam və qayda-qanun var idi. Heyətləri cəsur olan, lakin hərbi donanma gəmilərinə olan tələblərə həmişə cavab verə bilməyən tələsik silahlandırılmış gəmilər üçün səciyyəvi olan intizamsızlıq, bu gəmidə qətiyyətlə gözə dəymirdi.

Gəminin komanda heyətinə iki yüz əlli nəfər daxil idi, bunun yarıdan çoxu fransızlar – bretonlar və provansallar idi; qalanların isə

çoxu ingilis, yunanlar və Korfu dənizçiləri idi. Bunların hamısı dəniz işində bismiş və döyüşdə etibarlı adamlar idi – bir sözlə, bunlar təpədən-dırnağa əsil dənizçilər idi və bunlara tamamilə etibar etmək olardı: onlar hər cür imtahanı çoxdan keçmişdilər. Mənzil başçıları, bosman başçıları və bosmanlar özləri gəmidə əla xidmət edirdilər və zabitlərlə dənizçilər arasında çox bacarıqlı vasitəçilər idi. Korvetin komanda heyətinə bir nəfər baş zabit, dörd leytenant və səkkiz miçman daxil idi, bunların da hamısı korfulu, ingilis və fransızlar idi. Köhnə dənizçi olan baş zabit kapitan Todros Arxipelaqın dənizlərini bütün incəliklərinədək tədqiq edib öyrənmişdi, əslində korvet özü də həmin dənizləri ən uzaq yerlərinə qədər gəzib dolanmalı və öyrənməli idi. Burada körfəzləri, limanları və sahillərindəki girinti-chuxıntuları ilə birlikdə bütün təfərrüatı ilə kapitana məlum olmayan bir ada belə tapmaq çətin idi. Bu dənizdə ən kiçik bir ada belə tapmaq olmazdı ki, kapitan onu əvvəlki səfərlərində görməmiş olsun. Bu dənizlərdə elə bir keçid yeri yox idi ki, onun dərinliyi, xəritədə olduğu kimi, eyni dəqiqliklə kapitanın hafizəsində iz buraxmasın və ya yadında qalmamış olsun.

Əvvəlləri Kanarisin və Tomazisin komandanlığı altında qulluq etmiş, əslən Hidra adasından olan bu əlli yaşlı yunan zabiti "Sifanta"nın komandirinin ən yaxın köməkçisi olmalı idi.

Korvet Arxipelaq dənizlərindəki səfərinin birinci hissəsini kapitan Stradenanın komandanlığı altında başa vurmuşdu. Yuxarıda deyiləni kimi gəminin səfəri əvvəllər çox müvəffəqiyyətlə keçirdi. Bu müvəffəqiyyətli səfərin başlanğıcında korvet bir neçə gəmini batırmış və quldur dəstələrini əsir almışdı. Lakin bütün bu işlər gəminin komandası və zabit heyəti üçün də itkisiz başa gəlməmişdi. Əgər uzun müddət "Sifanta" haqqında heç bir xəbər yox idisə, elə bunun səbəbi o idi ki, fevralın 27-də korvet Limnos adasının lap önündə quldurların böyük bir donanması ilə üz-üzə gəlib vuruşmalı olmuşdu.

Bu vuruşmada "Sifanta"nın heyətindən nəinki qırx nəfər adam öldürülmüş və yaralanmışdı, habelə gəmi, yuxarı göyertədə qumbara ilə ölümcül surətdə yaralanmış öz komandiri Stradenanı da itirmişdi.

Belə olduqda, kapitan Todros korvetin komandanlığını öz üzərinə götürmüşdü; həmin döyüşdə qələbə qazandıqdan sonra kapitan "Sifanta"nı gövdə və dərəcələri təcili təmir etdirmək üçün Egina limanına aparmışdı.

"Sifanta" gəlib çıxdıqdan bir neçə gün sonra həmin limanda məlum olmuşdu ki, Raquza adasından olan naməlum bir bankir çox yüksək qiymətə korveti satın almışdır, həmin bankirin nümayəndəsi indi gəmi sənədlərini qaydaya salmaq üçün Eginaya gəlmişdir. Buna hamı təəccüb etmişdi, lakin bütün bu işlər o qədər asanlıqla başa gəlirdi ki, heç bir mübahisə və münaqişə doğmadı; bütün rəsmi qaydaların gözlənilməsi şərti ilə müəyyən edildi ki, korvet bundan sonra daha öz əvvəlki korfulu gəmi sahiblərinə məxsus deyildir, gəminin satılmasından isə əvvəlki sahibkarlar xeyli qazanc da əldə etmişlər.

"Sifanta"-nın sahibi dəyişsə də, gəminin vəzifəsi və məqsədi yenə də əvvəlki kimi qalırdı. Arxipelaq sularını dəniz quldurlarından təmizləmək, azad edə biləcəyi əsirləri mümkün qədər öz vətənlərinə qaytarmaq, dəniz quldurları arasında ən dəhşətli olan quldur Sakratif məhv edilməyincəyə qədər silahı yerə qoymamaq yenə də "Sifanta" gəmisinin üzərinə qoyulmuş əsas vəzifə idi. Təmir işləri qurtarandan sonra komandirin köməkçisi Xios adasının şimal sahilinə qayıtmaq haqqında əmr aldı, gəminin yeni kapitanı orada olmalı idi, bu yeni kapitan isə korvetdə "Allahdan sonra birinci" şəxs olacaqdı.

Anri d'Albare "Sifanta" korvetinin komandanlığında boş yer olduğu haqqında məlumat yazılmış qısa və yığcam məktubu ilə həmin bu zaman almışdı.

Oxucuya məlumdur ki, Anri d'Albare həmin təklifi qəbul etmiş və boş qalan yerin də əvvəlki komandirin yeri olması haqqında heç bir şübhəyə düşməmişdi. Lakin o, gəminin göyrtəsinə ayaq basan kimi zabitlər və dənizçilər özlərini onun səracamına vermişdilər, yaylını top atəşi isə gəmidə Korfu bayrağının qaldırıldığını bildir-mişdi.

Anri d'Albare öz köməkçisi kapitan Todrosdan korvet haqqında lazım olan bütün məlumatı aldı. Onun korvet komandanlığına keçməsi haqqındakı akt lazımı qaydada tərtib olunmuşdu. Beləliklə, gənc zabitin təyinatı heç kəs tərəfindən şübhə altına alın bilməzdi və bu barədə mübahisə edən də yox idi. Korvetdəki zabitlərin çoxu öz komandirlərini hələ əvvəldən tanıyırdılar. Onlar bildirdilər ki, Anri d'Albare kapitan-leytenant rütbəsində Fransa donanmasındakı eyni rütbəli zabitlər arasında ən gənci və eyni zamanda ən görkəmli-lərindən biridir. Anrinin istiqlalıyyət uğrunda aparılan müharibədə iştirakı, ona layiqli şöhrət qazandırmışdı. Buna görə "Sifanta"da

keçirdiyi ilk baxışdan sonra Anri d'Albarenin adı bütün gəmi heyə-tinin ağzından düşmürdü.

– Zabitlər və dənizçilər, – Anri d'Albare sadə bir şəkildə müraciət etdi, – mən "Sifanta"-ya necə bir vəzifə etibar edildiyini bilirəm. Əgər mümkün olsa, Allahın iradəsi ilə biz bu vəzifəni axıra qədər yerinə yetirəcəyik! Öz vəzifəsi başında namusla həlak olmuş sizin sabiq komandirinizə əbədi eşq olsun! Necə ki, mən sizə etibar edib arxalanıram, siz də etibar edib mənə arxalanın! Azadsınız!

O biri gün, martın 2-də, bütün yelkənlərini qabardıb irəliləyən korvet, Xios sahillərindən uzaqlaşdı, adanın üzərində uçan Elias dağının zirvəsi gözəndən itdi və gəmi Arxipelaqın şimalına doğru üzüməyə başladı.

Öz gəminin ləyaqətini və keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün dənizçinin gəmiyə ötürü bir nəzər salması və gəmidə bir neçə saat üzməsi kifayətdir. Şimal-qərb tərəfdən güclü külək əsirdi, yelkə-nlərin sayını azaltmağa da ehtiyac yox idi. Bunun sayəsində Anri d'Albare ilə birinci gün korvetin dənizdəki əla keyfiyyətləri ilə tanış ola bilərdi.

– Bizim korvet öz qıyqac yelkənlərini hər hansı bir gəmiyə bağışlaya da bilər, aşağıdakı yelkənlərin iki ilmək yığılmasını tələb edən bərk küləkdə onları saxlaya da bilər, – kapitan Todros Anri d'Albareyə müraciət etdi.

Dünyagörmüş təcrübəli dənizçinin dediyi bu sözlərin iki mənası var idi: əvvəlcə, bu o demək idi ki, heç bir başqa yelkənli gəmi sürət məsələsində "Sifanta" ilə rəqabətə girə bilməz, ikincisi, gəminin möhkəm gövdəsi və böyür tərəfləri ona hər hansı bir başqa gəmini çevrilib aşmaq qorxusundan, öz yelkənlərini yığmağa məcbur edən havada da yelkənlərini yığmadan asanlıqla üzmək imkanı verir.

"Sifanta" sol böyrü üzərinə meyillənərək, Arxipelaqın ən böyük adalarından biri olan Lesbos, yaxud Mitilina adasını şərqrə tərəf buraxıb, şimala doğru irəliləyirdi.

O biri gün korvet, hələ istiqlalıyyət uğrunda müharibənin lap başlanğıcında, 1821-ci ildə, yunanların türk donanmasına böyük üstünlüklə qalib gəlmiş olduqları həmin adanın lap qarşısından keçib getdi.

– Mən orada olmuşam, – kapitan Todros öz komandiri d'Albareyə izah etdi. – Bu əhvalat may ayında olmuşdur. Bizim yetmiş kiçik

gəmimiz Mitilina limanında gizlənmiş beş türk gəmisini, dörd frəqatı və dörd korveti təqib edirdi. Həmin gəmilərdən biri, üzərində yetmiş dörd topu olan gəmi kömək gətirmək üçün İstanbula gəlirdi, lakin biz onun başına elə bir oyun açdıq ki, gəmi öz doqquz yüz əlli nəfər dənizçisi ilə birlikdə partlayıb göyə sovruldu. Bəli! Mən orada olmuşam, gəminin gövdəsində kükürdlü və qatranlı köynəkləri odlayıb yandıran da mən idim! Çox gözəl isti köynəklər idi, kapitan! Yeri düşsə, sizə də məsləhət görürəm, istifadə edə bilərsiniz, cənab quldurlar üçün çox yaxşıdır!

Kapitan Todros yuxarı göyərtənin qabaq tərəfində şirin bir zara-fatla öz sərgüzəştləri haqqında dənizçilərə nağıl edəndə, ona tamaşa etmək çox maraqlı idi! Lakin "Sifanta" komandirinin köməkçisinin dedikləri haqiqətən olmuş işlər idi: o doğrudan da bu dediklərini etmişdi.

Anri d'Albarenin, korvetin komandanlığını öz üzərinə götürüb, şimala tərəf getməsi səbəbsiz deyildi. Onun Xiosdan yola düşməsinə bir neçə gün qalmış Limnos və Samofrakiya adaları yanında şübhəli gəmilər görünmüşdü. Avropa Türkiyəsinin sahilləri yanında da bir neçə Levant ticarət gəmisi tutulmuş və talan edilmişdi. Ola bilərdi ki, "Sifanta"-nın inadla təqib etdiyi quldurlar, bir müddət Arxipelaqın şimal tərəflərinə çəkilib orada gizlənməyi qərara almışdılar. Belə olsaydı, bu əlbəttə, quldurların ağıllı tərpəndiklərini göstərirdi.

Mitilina adasının sahilləri yanında heç nə tapmaq mümkün olmadı. Orada yalnız bir neçə ticarət gəmisi var idi, bu gəmilər korvetin işarələrinə cavab verdilər, həm də korvetin görünməsi ticarət gəmilərinin komandalarını yalnız həvəsləndirə bilərdi.

İki həftənin ərzində, adətən gecə-gündüzün bərabərləşdiyi vaxtlarda bu yerlərdə başlanan sərt hava şəraitində küləyə qarşı mübarizə apararaq, "Sifanta" öz vəzifəsini namusla yerinə yetirirdi. Bir-birinin ardınca hücum edən güclü qasırğa, Anri d'Albareni gəmidəki yelkənlərin sayını azaltmağa məcbur edəndə, o həm korvetin keyfiyyəti, həm də gəmi heyətinin bacarığı haqqında mühakimə yürütməyə imkan tapdı. Lakin belə hallarda o da bir komandir kimi özünü göstərər, çox təcrübəli və məharətli dənizçilər sayılan Fransa donanması zabitlərinin şərəf və şöhrətini doğrultdu. Onun dəniz vuruşması taktikasını gözəl başa düşməsi sonralar meydana çıxdı. Kapitanın

öz şəxsi igidliyinə gəldikdə isə, korvetdəki dənizçilərdən heç kəs buna şübhə etmirdi.

■ Belə müəkkəb bir şəraitdə gənc zabıt özünü çox qabiliyyətli və gözəl bir komandir kimi göstərdi. Onun möhkəm xarakteri, böyük mənəvi qüvvəsi, dəyişməz soyuqqanlılığı var idi və nəinki hadisələri əvvəlcədən görməyi, habelə bu hadisələr qarşısında düzgün qərar qəbul etməyi də bacarırdı. Sözlün qısa, o – əsil dənizçi idi.

Martin ikinci yarısında korvet Limnos adasının sahillərini yoxlayıb tədqiq edirdi. Egey dənizinin bu hissəsində ən böyük olan bu adanın uzunluğu on beş, eni isə beş-altı lyedir. Qonşuluğundakı İmbros adası kimi istiqaliliyyət uğrunda gedən müharibədən bu adaya qətiyyətlə zərər dəyməmişdi, lakin dəniz quldurları dəfələrlə bu adanın reydinə qədər gəlib çıxmış və oradakı ticarət gəmilərini tutub aparmışdılar. Ehtiyat götürmək üçün korvet, o zaman xeyli gəmi yığılmış olan Limnos limanına girib, orada lövbər saldı. O vaxt Limnosda xeyli gəmi qayrılırdı və bu yeni gəmilərin bəziləri quldurların qorxusundan heç axıra qədər düzəldilib başa çatdırılmırdısa, başa çatları da eyni səbəbə görə dənizə çıxmır və limanda qalırdılar. Buna görə də Limnos limanında həddindən artıq gəmi yığılmışdı.

Həmin limanda komandir d'Albarenin aldığı məlumat, onun Arxipelaqın şimal tərəfinə doğru öz yolunu davam etdirmək niyyətini daha da möhkəmləndirdi. Anri və onun zabitləri Sakratifin adını dəfələrlə eşitmişdilər.

– Eh! – kapitan Todros dilləndi. – Mən az qala lap əfsanəvi bir adama çevrilmiş o əclafla üz-üzə gəlməyi səbirsizliklə gözləyirəm! Heç olmazsa belə bir adamın mövcud olduğuna inanardım.

– Məgər siz buna şübhə edirsiniz? – Anri d'Albare maraqla soruşdu.

– Vəcdanla desək, komandir, – Todros cavab verdi, – əgər bu bərədə mənim fikrimi bilmək istəyirsinizsə, deyim: mən Sakratifin olmağına, demək olar ki, inanmıram. Kim özünü öyüb deyə bilər ki, nə vaxtsa onu görübdür? Bəlkə də, bu ad döyüş ləqəbidir, quldurların başçıları da həmin ləqəbi növbə ilə daşıyırlar! Bilirsinizmi, mən belə hesab edirəm ki, bu adla tanınmış adamların çoxu, artıq çoxdan qabaq dorun köndələn ağacından asılmışlar. Bir də ki, bu əsas deyil! Ən

başlıcası o idi ki, görək bu yaramazların ipi çəkilydi, bu da ki, edilmişdir!

– Orası elədir, kapitan Todros, – Anri d'Albare qeyd etdi. – Elə bu, Sakratifin hər yerdə görünməsi haqdakı şayiələri də izah edə!

– Siz haqlısınız, komandır, – fransız zabitlərindən biri əlavə etdi. – Bir halda ki, deyildiyinə görə Sakratifi eyni zamanda bir neçə yerdə görünər olublar, deməli, quldurların başçılarından bir neçəsi eyni zamanda bu addan istifadə edirlər.

– Həm də bunu ona görə edirlər ki, onu təqib edən abırlı adamları çaşıdırıb, izi itirsinlər! – kapitan Todros onun sözüne qüvvət verdi. – Lakin mən yenə də təkrar edirəm: bu adın birdəfəlik yoxa çıxması üçün yalnız birçə vasitə vardır, – o da bundan ibarətdir ki, həmin adı daşıyanı... hətta həmin adı daşımayanları da tutub asmaq lazımdır! Belə olarsa əsil Sakratif, əgər doğrudan da belə bir adam varsa, çoxdan bəri onun yolunu gözləyən kəndirdən canını qurtara bilməz!

Kapitan Todros haqlı idi, lakin başlıca çətinlik bu ələ keçməz canıları tapmaq idi.

– Kapitan Todros, – Anri d'Albare sonra soruşdu, – “Sifanta”nın səfərə çıxdığı ilk aylarda, yaxud sizin əvvəlki səfərləriniz zamanı “Karista” adlı yüz ton su basımı olan bir sakoleva sizə rast gəlməmişdir?

– Bir dəfə də olsun rast gəlməmişdir, – Todros cavab verdi.

– Bəs siz necə, cənablar? – komandır o biri zabitlərə müraciət etdi.

Bu adamların, demək olar ki, hamısı istiqlalyyət uğrunda müharibənin lap başlanğıcından Arxipelaq dənizlərində üzsə də, yenə onlardan heç biri sakoleva haqqında bir şey eşitməmişdilər.

– Məgər siz “Karista”nın kapitanı Starkosun adını heç eşitməmisiniz, – Anri d'Albare öz sual-cavabını inadla davam etdirirdi.

Bu ad korvetin zabitlərinə qətiyyətlə məlum deyildi. Həm də burda təəccüb ediləsi heç nə yox idi, çünki adi bir ticarət gəminin sahibi haqqında söhbət gedirdi və Levant limanlarında bu cür gəmilərə yüzlərlə təsadüf olunur.

Lakin Todros çox dumanlı şəkildə xatırlayırdı ki, deyəsən, Messina, Arkadi limanında dayandıqları zaman bir dəfə Starkosun adını eşitmişdir. Bu ad türk hakimiyyət orqanları tərəfindən satılmış əsirləri Berberi sahilinə aparan quldur gəmilərindən birinin kapitanına məxsus idi.

– Belkə, bu başqa bir Starkosdur, – o əlavə etdi. – Sizin dediyiniz adam sakoleva sahibidir, sakoleva isə belə alver üçün yararlı gəmi deyildir.

– Doğrudan da elədir, – Anri d'Albare razılaşdı və bununla da söhbəti kəsdi.

Lakin o yenə də Starkos haqqında düşünməyə bilməzdi, – çünki fikirləşəndə hər dəfə o yenə də iki qadının – Xacina Elizundo ilə Andronikanın sirli bir halda itməsinin üstünə qayıdıb gəlirdi. İndi bu iki ad onun xatirələrində qətiyyətlə bir-birindən ayrı deyildi.

Martın 25-də “Sifanta” Xios adasından altmış lye şimalda, Samofrakiya adasının yanında idi. Əgər keçilmiş yola gəminin nə qədər vaxt sərf etdiyi hesaba alınsa, o zaman aydın olar ki, gəmi həmin müddət ərzində bu yerlərdə gərək hər yeri yoxlamış olaydı. Doğrudan da, o yerdə ki, dəniz dayaz idi və korvet hərəkət edə bilməzdi, həmin yerlərdə qayıqlarla kəşfiyyat aparılırdı. Lakin hələlik aparılan axtarışların hamısı nəticəsiz qalmışdı.

Samofrakiya adası müharibə zamanı rəhmsizcəsinə talan edilmişdi və türklər hələ də bu adanı zülm altında saxlayırdılar. Belə hesab etmək olardı ki, əlverişli liman olmadığına görə dəniz quldurları bu yerlərdəki çoxlu kiçik dayanacaqlarda özlərinə etibarlı sığınacaq tapırdılar. Bu adada beş-altı min fut hündürlüyə çatan Saos dağı ucalır; belə bir yüksəklikdən dənizdəki hər bir gəmini görə bilər və əgər bu gəmi şübhəli görünərsə, bu bərədə də signal vermək bələdçilər üçün çətin deyildir. Beləliklə, əvvəlcədən hər şeydən xəbər tutan quldurların yolları kəsilməmişdən, qaçıb gizlənməyə imkanları var idi. Yəqin ki, iş həqiqətən belə idi, çünki demək olar ki, tamamilə bomboş olan bu sularla “Sifanta”nın qarşısına bir dənə də olsun gəmi çıxmamışdı.

Belə olduqda, Anri d'Albare Samofrakiya adasının iyirmi lyelik məsafəsində yerləşmiş Tasos adasının yanından keçmək üçün gəminin istiqamətini şimal-qərbə tərəf çevirdi. Korvet, külək qarşı tərəfdən güclü əsdiyinə görə dalğalarla mübarizə apararaq irəliləyirdi; lakin tezliklə korvet sahilin yaxınlığına çıxdı, dənizin bu yeri sakit olduğuna görə gəminin üzməsi şəraitində xeyli asanlaşdı.

Arxipelaqın müxtəlif adalarının taleyi necə də bir-birinə bənzəmir! Məsələn, Xios və Samofrakiya adaları uzun müddət türklərin zülmü altında qalıb xeyli əzab və əziyyətə düşər olduğu halda,

Limnos yaxud İmbros adaları kimi Tasos adasında da heç bir hərbi toqquşma olmamışdı. Oranın əhalisi yunanlardan ibarət idi; onların adət və ənənələri də qədim və ibtidaidir; kişiləri və qadınları hələ indiyə qədər də öz geyimlərində, səliqələrində və saçlarının düzəldilməsində antik incəsənətin gözəlliyini qoruyub saxlayırlar. Hələ on beşinci əsrin əvvəllərindən başlayaraq bu adaya sahib olmuş türklər heç bir müqavimətə rast gəlmədən bu adanı maneəsiz surətdə həmişə talan edə bilirdilər. Lakin hansı bir izahedilməz üstünlüyünə görə və ada sakinlərinin var-dövlətinin heç bir şeydən çəkinməyən bu vəhşilərin iştahasını və diqqətini cəlb edə biləcəyinə baxmayaraq, Tasos adasına indiyə qədər toxunulmamışdı.

Bununla belə, əgər "Sifanta" gəmisi oraya gəlib çıxmasaydı, yəqin ki, bu adanın sakinləri də soyğunçuluq basqınlarının bütün dəhşətlərini görəçəkдилər.

İş bundadır ki, aprelin 2-də Tasos adasının şimal tərəfində yerləşmiş və bizim günlərə qədər yenə də Pirqos adlanan limana dəniz quldurlarının basqını gözləndirdi. On iki topla silahlanmış briqantına gəmisinin müşayiəti ilə mistika və jerma tipli beş və ya altı quldur gəmisi adaya yaxınlaşmışdı. Əgər quldurlar adaya çıxsaydılar, şübhəsiz ki, böyük fəlakət baş verə bilərdi, çünki bu adanın əhalisi vuruşmalarda bərkiməmişdi və müqavimət göstərmək üçün də kifayət qədər qüvvəsi yox idi.

Lakin korvet limanın reyndində görünən kimi, briqantına gəmisinin böyük orta dorunda bayraq qaldırıldı və quldur gəmilərinin hamısı döyüş zamanı olduğu kimi hərbi qaydada cərgəyə düzülür, bu isə onların tərəfindən qeyri-adi bir cəsarət idi.

– Yoxsa onlar bizim üzərimizə hücum etməyə hazırlaşsınlar? – komandanırla yan-yanə dayanmış kapitan Todros qeyd etdi.

– Hücüm... yoxsa özlərini müdafiə etmək istəyirlər? – quldurların bu hərəkətindən müəyyən qədər təəccüblənmiş Anri d'Albare cavab verdi.

– Lənət sənə kor şeytan! Mən gözləyirdim ki, bizi görəndə bu yaramazlar yelkənləri qabardıb qaçaqcaqlar!

– Əksinə, kapitan Todros, qoy onlar müqavimət göstərsinlər! İstəyirlər, hətta lap hücumla keçsinlər! Əgər onlar qaçmağa üz qoysaydı, bəziləri, şübhəsiz ki, yaxalarını bizim əlimizdən qurtara bilərdi! Əmr verin, döyüş həyəcanı elan olunsun!

Komandirin əmri dərhal yerinə yetirildi, toplar dolduruldu, qumbaralar gətirilib topların yanında yığıldı; göyertədəki toplar da döyüşə hazır vəziyyətə salındı, dənizçilərə silah – müşkətlər, tapançalar, qılınclar və baltalar paylandı. Dorda növbə çəkən dənizçilər gəminin istər bir yerdə dayanıb döyüşə girməsi, istərsə də qaçanları qovmaq üçün lazım olan qaydada hazırlanırlar. Bütün bu işlərin hamısı, hərbi gəmidə olduğu kimi, sürətlə və dəqiq görüldü.

Korvet həm hücum etməyə, həm də hücumu dəf etməyə eyni dərəcədə hazır halda təcridlə quldurların donanmasına yaxınlaşırdı. Komandir əvvəlcə briqantına silahlı gəmisini atəşə tutub sıradan çıxarmaq, sonra isə gəmiyə daha da yaxınlaşıb öz adamlarını hücumla keçirmək niyyətində idi.

Lakin bu vəziyyətdən tamamilə aydın olurdu ki, quldurlar qəsdən özlərini elə göstərirlər ki, guya döyüşə hazırlaşsınlar, lakin əslində onlar yalnız qaçıb qurtarmaq haqqında fikirləşirlər. Onlar bunu əvvəl edə bilməzdilər, çünki korvet onları qoflötən yaxalamışdı, indi isə korvet onların açıq dənizə tərəf yollarını kəsmişdi. Quldurların yeganə çarəsi, hiyləgərliklə özlərini birtəhər boğaza salmaq və oradan qaçıb qurtarmaq idi.

Əvvəlcə briqantına atəş açdı. Onun topları elə tuşlanmışdı ki, korvetin orta tərəfini tutsun və heç olmazsa gəminin dərclərindən birini sıradan çıxarsın. Əgər bu mümkün olsaydı, onda briqantına öz rəqibinin olından çox asanlıqla yayınıb qurtara bilərdi.

Güllələr "Sifanta"-nın göyertəsi üzərində yeddi, yaxud səkkiz fut hündürlükdə vıyılırdı, bəzi yerlərdə ipləri qırıd, ilməkləri zədələdi, böyük dərəcəyə qədər arasındakı ağac dirəyi parçaladı və bir neçə dənizçini də yüngülcə yaraladı. Ümumiyyətlə, bu atəş nəticəsində gəmiyə o qədər ciddi xəter dəymədi.

Anri d'Albare dərhal cavab vermədi. O əmr etdi ki, topları birbaşa briqantinaya tərəf tuşlasınlar, lakin atəş, gəminin çağ böyründəki toplardan yalnız düşmənlərinin üstüsu dağıldıqdan sonra açıldı.

Briqantinanın bəxtindən onun kapitanı küləkdən istifadə edərkən, gəmini cəld hərəkətə və cəmi bir neçə güllə, su basımı xəttindən yuxarı gəminin gövdə hissəsinə dəydi. Briqantinada bir neçə dənizçi ölmüşdü de, gəmi sıradan çıxmamışdı.

Lakin korvetin atdığı və briqantinaya xəter yetirməyən o biri güllələr havayı getmədi. Bunların, demək olar ki, hamısı briqantına

hər lənərkən yan tərəfi açılmış mistika gəmisinin sol böyrünə deydi və gəmi o saat su ilə dolmağa başladı.

– Dəymişdir! Briqantinaya dəyməsə də, onun peykine, o köhnə qaloşa deyib dəymişdir! – “Sifanta”nın göyertəsindəki dənizçilər qışqırdılar.

– Mən öz çaxır payımdan mərc gəlirəm ki, beş dəqiqədən sonra mistika dənizin dibinə gedəcəkdir!

– Yox, üç dəqiqədən sonra!

– Raziyam! Dənizin suyu o quldur gəmisinin gövdəsində açılmış dəşiklərdən içəri dolduğu kimi, qoy sənin çaxır payın da mənim boğazıma tökülsün!

– Batır!.. Batır!

– Baxın! Gəmi artıq yarisına qədər suyun içindədir... Bu saat su üstünü örtəcəkdir!

– Dənizə atılan və üzə-üzə xilas olan bu şeytan balaları da onunla birlikdə batacaqlar!

– Nə demək olar, əgər kəndiri sudan üstün tuturlarsa, qoy üzüb çıxsınlar, onlara mane olmayacağıq!

Doğrudan da mistika tədricə suya batırdı. Buna görə də, nə qədər ki, su hələ göyertəni tamamilə basmamışdı, onun komandası donanmanın hər hansı bir başqa gəmisinə çata bilmək üçün özünü suya atırdı.

Lakin quldur gəmiləri üçün indi mistikanın sağ qalmış dənizçilərini xilas etmək vaxtı deyildi. İndi onların yalnız birçə fikri var idi – qaçıb xilas olmaq. Bax buna görə də dənizə tullanmış bu bəd-bəxtlərin hamısı batırdı, onları xilas etmək üçün quldur gəmilərinin heç biri hətta suya bir kəndir belə tullamadılar.

Bu zaman “Sifanta”dan ikinci yaylın atəşi açıldı, bu atəş çox ehtiyatsızlıqla öz böyrünü ona tərəf çevirmiş jerna gəmilərindən birini möhkəm zədələdi. Bu isə həmin gəmini tamamilə məhv etmək üçün kifayət etdi. Tezliklə közərmiş yarım düjün top gülləsi onun göyertəsinə düşüb yangın əmələ gətirdi və jerna alovlar içərisində məhv olub batdı.

Germanın aqibətini görən qalan iki kiçik gəmidəkilər başa düşdülər ki, korvetin toplarından yaxa qurtara bilməyəcəklər. Aydın idi ki, əgər qaçmağa üz qoysaydılar, yenə də korvet kimi sürətli gəminin əlindən qurtara bilməzdilər.

Buna görə də briqantinanın kapitanı öz adamlarını xilas etmək üçün yeganə düzgün qərar qəbul etdi. O hamıya, bir yere toplaşmaq üçün signal verdi. Bir neçə dəqiqədən sonra quldurların hamısı elə oradaca partlamış mistika və jernanı tərk edərək, tez briqantinanın göyertəsinə qalxdılar.

Köməyə gəlmiş yüz nəfərə qədər adamın sayəsində daha da möhkəmlənmiş briqantinanın komanda heyəti, əgər qaçıb qurtara bilməzdisə, hər halda indi yan-yana vuruşmaq üçün daha əlverişli bir şəraitə malik idi.

Lakin bu gəminin heyəti indi sayca korvetin heyətinə bərabər olsa da, bu vəziyyətdə onun üçün ən yaxşı çarə qaçıb qurtarmaq idi. Buna görə də briqantinanın kapitanı qaçıb Türkiyə sahilində gizlənmək üçün gəminin sürətlə getməsindən istifadə etməyi təəddüdsüz qərara aldı. Ora gedib çıxa bilsə, briqantina sahil qayaları arasında məhəmətlə gizlənər korvet də çətin ki, onu həmin yerdə tapıb yaxalayabilsə.

Külək xeyli güclənmişdi. Buna baxmayaraq, briqantinada, əsas dor ağacının sınımasından belə çəkinməyərək, kiçik üçkünc yelkənlərə qədər, bütün yelkənləri qaldırdılar və gəmi yavaş-yavaş “Sifanta”dan uzaqlaşmağa başladı.

– Nə olar! – kapitan Todros dilləndi. – Əgər onun da ayaqları bizim korvetin ayaqları qədər uzun olsa, mən buna çox təəccüb edə-cəyəm!

Bunu deyib kapitan Todros komandirə tərəf çevrildi və onun əmrini gözlədi. Lakin bu zaman Anri d’Albarenin diqqəti tamamilə başqa bir səmtə çevrilmişdi. O daha briqantinaya baxmırdı. Əlindəki durbini Tasos adasına tərəf tuşlayıb, orada yelkənlərini açaraq limandan çıxmağa hazırlaşan yüngül bir gəmini izləyirdi.

Bu – sakoleva idi. Güclü şimal-şərq küləyindən istifadə edib özünün bütün yelkənlərini açan sakoleva, körfəzin cənub çıxacağına tərəf üzürdü, çünki su basımı bir o qədər də çox olmadığına görə həmin keçiddən çıxıb getmək onun üçün daha asan idi.

Gəmiyə diqqətlə baxdıqdan sonra Anri d’Albare əlindəki durbini cəld aşağı salıb qışqırdı:

– “Karista”!

– Necə, haqqında bizə danışdığınız həmin sakolevadır? – kapitan Todros soruşdu.

– Bəli, o özüdür; mən onu izləyib tutacağam...

Anri d'Albare sözünü axıra qədər deyib qurtarmadı. Vəzifə borcu ona briqantinə gəmisini, onun göyertəsindəki quldurları və ya “Karista” gəmisini seçmək haqqında düşünməyə imkan vermədi, hərçənd ki, bu gəmiyə Nikolay Starkosun komanda verdiyinə heç bir şübhə ola bilməzdi. Briqantinanı təqib etmək fikrindən əl çəkərək, yüksək sürətlə irəliləyib sakolevanın yolunu kəsmək, çatıb onu tutmaq mümkün idi. Lakin bu öz şəxsi mənafeyi naminə ümumi mənafeyi qurban vermək demək idi. Onun belə hərəkət etməyə ixtiyarı yox idi. Üzərinə götürdüyü vəzifə borcu ona əmr edirdi ki, bir saniyə belə itirmədən, briqantinanın ardınca getsin, onu tutub məhv etmək üçün əlindən gələn heç nəyi əsirgəməsin; Anri d'Albare belə də etdi. O, gözlənilməz bir sürətlə azad və açıq boğaza üzüb gedən və getdikcə də uzaqlaşan “Karista”ya son dəfə nəzər saldı, tamamilə əks istiqamətdə hərəkət edən quldur gəmisinin ardınca gedib onu izləmək haqqında əmr verdi.

Tezliklə “Sifanta” bütün yelkenlərini qabardaraq briqantinanın ardınca sürətlə irəliləməyə başladı. Eyni zamanda gəminin burun tərəfdəki topları quldur gəmisinə sarı tuşlanmışdı və hər iki gəmi bir-birindən yarımmillik məsafədə olduqlarına görə korvet atəş açmağa başladı.

Korvetin bu dillə danışması briqantinanın xoşuna gəlmədi. Buna görə də iki dərəcə küləyə tərəf istiqamətini dəyişdirərək, düşməndən qaçıb qurtarmağa təşəbbüs etdi.

Lakin bu təşəbbüsdən heç nə çıxmadı.

“Sifanta”nın sükançısı sükanı azacıq hərlədi və korvet də öz növbəsində çətinliklə küləyə əks istiqamətdə hərəkət etməyə başladı.

Təqib bir saata qədər davam etdi. Korvet quldurlara lap yaxınlaşdı və indi daha heç bir şübhə qalmırdı ki, gecə düşsənə qədər quldurların gəmisini ələ keçəcəkdir. Lakin bu iki gəmi arasındakı təkbətək vuruşmanın nəticəsi özgə cür qurtarmalı imiş.

“Sifanta”nın güllələrindən biri briqantinanın qabaq dorunu qırıb saldı. Gəmi o saat əylib küləyin istiqamətinə düşdü, indi böyürdən briqantinanın gövdə hissəsinə yaxın məsafəyə on beş dəqiqədən sonra çatmaq üçün korvet yenə də əvvəlki istiqamətdə irəliləməli idi.

Elə bu zaman dəhşətli gürultu eşidildi. “Sifanta” yarımkəbəltlik məsafəyə çatıb sağ böyründəki topların hamısından atəş açdı. Sanki

bu qızarmış metal seli briqantinanı götürüb yuxarı atdı, lakin yaylın atəşi yalnız gəminin sudan yuxarıda qalan hissəsinə xətər yetirdi və gəmi batmadı.

Bu atəşdən sonra komanda heyəti xeyli seyrəklənmiş gəminin kapitanı başa düşdü ki, daha müqavimət göstərə bilməz, buna görə də gəminin bayrağını aşağı saldı.

Bir anda korvetin qayıqları briqantinaya tərəf yönəldi və orada sağ qalmış çox az adamı gəmidən götürdü. Yandırılmış gəmi, alov su basımı xəttinə çatana qədər şölələndi və sonra dalgaların arasında batıb gözəndi.

“Sifanta” çox xeyirxah və faydalı bir iş gördü. Lakin quldurların donanmasına kimin komandanlıq etdiyi, onun adının nə olduğu, harada doğulduğu, əcdadının kimlər olduğu məlum olmadı və bütün bunların heç birini öyrənə bilmədilər, çünki ataman ona verilən suallara cavab verməkdən qəti boyun qaçırdı. Atamanın yoldaşları da susurdular; ola bilsin ki, onlar öz rəhbərlərinin keçmiş həyatı haqqında doğrudan da heç nə bilmirdilər, belə hadisələr quldurların arasında tez-tez olurdu. Lakin onların özlərinin quldur olduqlarına şübhə yeri qalmamışdı və buna görə də onları mühakimə edib cəzalandırdılar.

Bu arada sakolevanın qəflətən görünməsi və yenə də yoxa çıxması, Anri d'Albareni xeyli düşündürdü. Çünki sakolevanın hansı şəraitdə Tasos adasını tərk etməsinin özü, istər-istəməz onu düşündürməyə məcbur edirdi. Sakoleva qaçıb gizlənmək üçün korvetlə quldur donanması arasındakı vuruşmadan bir vaxt kimi istifadə etməyemi çalışırdı? Yoxsa o bəlkə də, tanıdığı “Sifanta” ilə üz-üzə gəlməkdən qorxurdu? Əgər o namuslu və təmiz bir ticarət gəmisini idisə, görək limanda sakit dayanıb qalaydı, çünki quldur gəmiləri oradan çıxıb gəlməkdən başqa heç nəyin haqqında fikirləşmirdilər! Lakin bunun əvəzində “Karista” tezliklə lövbərdən çıxmağa və açıq dənizə üzməyə tələsirdi, halbuki onların əlinə düşə bilərdi! Hər halda gəminin bu cür çıxıb gətməsi çox şübhəli idi və öz-özlüyündə belə bir sual meydana çıxırdı: “Karista” quldur gəmiləri ilə əlbir deyildirmi? Doğrusunu desək, Nikolay Starkosun dəniz quldurlarından olduğunu öyrənsəydi, komandir d'Albare qətiyyətlə təəccüblənməzdi. Bədbəxtlikdən, korvet indi yalnız təsadüf nəticəsində sakolevanın izinə düşə bilirdi. Gecə düşürdü, cənuba tərəf xeyli yol getmiş “Sifanta”nın indi “Karista” ilə görüşməyə heç bir ümidi qalmamışdı.

Hər halda, Nikolay Starkosu ələ keçirmək fürsətini əldən buraxmış olan Anri d'Albare, keçirdiyi bütün təəssüf hissələrinə baxmayaraq, yenə də bu vəziyyətlə razılaşmalı idi; lakin bunun əvəzində, o öz borcunu yerinə yetirmişdi. Tasos adası yaxınlığındakı vuruşma nəticəsində beş quldur gəmisi məhv edilmişdi, korvetin heyəti isə, demək olar ki, itki verməmişdi. Bu vuruşmadan sonra Arxipelaqın cənub dənizlərində bir müddət sakitlik olmalı idi.

ON BİRİNCİ FƏSİL

CAVABSIZ QALAN SİQNALLAR

Tasos adası yanındakı vuruşmadan səkkiz gün sonra "Sifanta" Kavalasından Orfanoya qədər Türkiyə sahillərindəki bütün limanları axtarıb, Kontessin körfəzindən üzüb keçdi; sonra o, Depranon burnundan Paliura burnuna qədər üzüb, Monte-Santo və Kassandra körfəzlərinin yanından keçdi, nəhayət, aprelin 15-də ən uca nöqtəsi dəniz səthindən demək olar ki, iki min metr hündürlükdə olan Atos dağının zirvəsi gözdən itdi.

Korvet bu yerlərdə heç bir şübhəli gəmiyə təsadüf etmədi. Bir neçə dəfə türk donanmaları görüldü; lakin, Korfu bayrağı altında üzən "Sifanta" bu gəmilərin siqnallarına cavab verməyi lazım bilmədi, çünki "Sifanta"-nın komandirinin həmin gəmiləri hörmətlə salamlamaq əvəzinə, top atəşi ilə qarşılamağa daha çox meyli vardı. Lakin komandir, ona bəzi çox qiymətli məlumatlar verən yunan ticarət gəmilərinə tamamilə başqa cür yanaşdı.

Belə bir şəraitdə aprelin 26-da komandir d'Albare çox böyük əhəmiyyəti olan bir hadisədən xəbər tutdu. Müttəfiq dövlətlər dəniz yolu ilə İbrahimin qoşunlarına göndərilən köməkçi gəmilərin hamısını tutmaq haqqında qərar qəbul etmişdilər. Bundan əlavə, Rusiya rəsmi surətdə soltana müharibə elan etmişdi. Beləliklə, Yunanistanın vəziyyəti təcridlə yaxşılaşırdı və bu ölkə hələ qarşıda duran bütün çətinliklərə baxmayaraq, öz istiqlaliyyətini almaq üçün inamla irəliləyirdi.

Aprelin 30-da korvet Salonik körfəzinin içərilərinə daxil oldu və bu körfəzin ən uzaq sahillərinə – Arxipelaqın şimal-qərbindəki səfərinin ən uzaq nöqtəsinə çatdı. Burada o bir neçə quldur gəmisini – yalnız sahilə tərəf qaçmaqla təqibdən xilas olmuş şebeka, şnyav və polakra gəmilərini tutmağa imkan əldə etdi. Hərçənd ki, bu gəmilərin komandirləri son nəfərinə qədər öldürülmədi. Lakin hər halda gəmilərin özləri sıradan çıxarıldı.

Sonra Salonik körfəzinin cənub sahilini diqqətlə yoxlayıb nəzərdən keçirmək üçün "Sifanta" yenidən cənub-şərq istiqamətində irəlilədi. Lakin görünür, quldurlar artıq hər şeydən xəbər tutmuşdular, elə buna görə də yolda ələ keçiriləsi və cəzalandırılması heç bir quldur gəmisi korvetin qarşısına çıxmadı.

Elə bu zaman gəmidə çox qərribə və izahedilməz bir hadisə baş verdi.

Mayın 10-da axşam saat yeddiyə yaxın Anri d'Albare "Sifanta"-nın, demək olar ki, bütün arxa tərəfini tutan öz kayutuna girəndə stolun üstündə bir məktub gördü. Məktubu götürüb tavanın altında yellənən lampaya tərəf gətirdi və zərfin üstündəki yazını oxudu.

Orada yazılmışdı: "Açıq dənizdə, "Sifanta" korvetinin komandiri kapitan Anri d'Albareyə".

Yazının xətti gənc zabite tanış gəldi. O, Xios adasında olarkən aldığı və korvetin komandanlığında boş yer olması haqqında xəbər yazılmış əvvəlki məktubu yadına saldı.

Bu səfər, poçtun köməyi olmadan, çox qərribə və qeyri-adi bir şəraitdə gəlib çıxmış həmin məktubda deyilirdi:

"Əgər komandir d'Albare özünün Arxipelaqdakı əməliyyatının planını tutarkən sentyabrın birinci həftəsində Skarpanto sahillərinə gəlib çıxmağı nəzərdə tutmaq arzusunda olsa, bununla ümumi işin xeyrinə, həm də ona etibar edilmiş işin faydasına hərəkət etmiş olar".

Xiosda alınmış məktubda olduğu kimi, bu məktubda da nə imza, nə də tarix yazılmışdı. Anri d'Albare hər iki məktubu tutuşdurub inandı ki, onların ikisi də eyni bir əl ilə yazılmışdır.

Bəs bunu necə başa düşmək olar? Birinci məktub ona poçt vasitəsi ilə gəlmişdi. Lakin ikinci məktubu yalnız bu gəmidə olan hər hansı bir adam gətirib onun stolunun üstünə qoya bilərdi. Yəqin

ki, həmin adam bu məktubu hələ gəmi səfərə çıxmamışdan əvvəl alıb öz yanında saxlamış, yaxud "Sifanta"nın son dəfə dayandığı yerlərdən birində bu məktubu almışdır. Onu da nəzərdə tutmaq lazımdır ki, bir saat bundan əvvəl, komandir dənizçilərə həmin gecə üçün sərəncam verməkdən ötrü öz kayutundan çıxıb göyertəyə gedəndə, hələ bu məktub ortalıqda yox idi. Deməli, məktubu, şübhəsiz ki, bir saat bundan əvvəl onun stolunun üstünə qoymuşdular.

Anri d'Albare zəng çaldı.

Növbətçi içəri girdi.

– Mən göyertədə olanda buraya girib-çıxan olubdurmu? – komandir soruşdu.

– Xeyr, cənab kapitan, – dənizçi cavab verdi.

– Olmayıb?... Ola bilərmə ki, bura girən olsun, sən də onu görməyəsən?

– Xeyr, cənab kapitan, mən bir saniyə belə qapıdan uzaqlaşmamışam.

– Yaxşı!

Dənizçi əlini beretinin önünə qaldırıb getdi.

"Doğrudan da heç ağılıma batmır ki, – Anri d'Albare öz-özünə fikirləşdi, – bir adam gözə görünmədən gəlib bura girə bilsin. Lakin axşam qaranlığında bayır tərəfdən hərhlənib kayutun bir pəncərəsindən içəri girmək olmazdı?"

Anri d'Albare göyertəyə açılan illüminatorların vəziyyətini yoxladı. Lakin burada, onun öz kayutunda olduğu kimi, illüminatorların hamısı içəridən bağlanmışdı, bayır tərəfdən bunların hər hansı birindən içəri girmək ağılaşılmaz iş idi.

Bütün bunlar Anri d'Albaredə ümumiyyətlə, çox da narahatlıq əmələ gətirmədi; o, yalnız hər hansı bir məsələni izah edib aydınlaşdırma bilməyəndə insanın keçirdiyi təəccüb və maraq hissi duyurdu. Tək birçə şey aydın idi: hər halda imzasız məktub öz ünvanına düzgün gəlib çatmışdı, həmin adam isə o özü – "Sifanta"nın komandiri idi.

Bir az götür-qoy edəndən sonra Anri d'Albare qərara aldı ki, bu hadisə haqqında heç kimə, hətta öz yanındakı baş zabıtə də bir söz deməsin. Tutaq ki, demədi, bundan ən olardı? Onun naməlum müxbiri kim olur olsun, yəqin ki, özünü tanıdıb üzə çıxmıyacaqdı.

Bəs məktubda yazılan məsələ haqqında nə demək olardı: kapitan məktubdakı məsləhəti qəbul edirdimi? "Bu məsləhəti mütləq

qəbul edəcəyəm! – Anri d'Albare fikirləşdi. – "Sifanta"nın komandanlığında boş yer olması haqqında ilk dəfə xəbəri yazmış adam məni aldatmadı. İndi o, sentyabrın birinci həftəsində Skarpanto adasına nə üçün dəvət edən adam ikinci məktubda məni aldatmışdır? Belə! Mən öz səfərimin planını dəyişdirəcək və mənə göstərilən yere vaxtında gedib çatacağam!"

Anri d'Albare içində yeni göstərişlər olan məktubu səliqə ilə qatladı; sonra öz xəritələrini çıxarıb, səfərin planını yenidən nəzərdən keçirməyə başladı, o, planı elə dəyişdirmək istəyirdi ki, avqustun axırına qədər qalan dörd aylıq müddətdən səmərəli istifadə etsin.

Skarpanto adası cənub-şərqdə, Arxipelaqın o biri tərəfdəki qurtaracağında, yeni təxminən korvetin o zaman dayanmış olduğu yerdən, düz xətlə götürülərsə, yüz lyelik məsafədə idi. Deməli, quldurların asanlıqla gizlənə bildikləri Moreyanın bütün sahillərini, həmçinin Eginsk körfəzinin girəcəyindən Krit adasına qədər səpələnməmiş Kikladın bütün adalar qrupunu yaxşıca nəzərdən keçirib yoxlamaq üçün Anri d'Albarenin ixtiyarında kifayət qədər vaxt vardı.

Demək lazımdır ki, göstərilən vaxtda Skarpanto adasına gedib çatmaq zərurəti komandir d'Albarenin əvvəl işləyib hazırladığı səfər planını çox cüzi dəyişdirirdi. O, hətta əvvəl nəzərdə tutduğu işlərin hamısını, öz proqramını qətiyyənlə ixtisar etmədən də yerinə yetirə bilərdi. Buna görə də mayın 20-də, Neqrepondən şimal tərəfdə olan Peleris, Peperi, Sarakinson və Skansura kimi çox da böyük olmayan adaları yoxlayıb tədqiq etdikdən sonra "Sifanta" Skiros sahillərinə keçfiyyətə getdi.

Skiros – qədim dövrdə yunanların haqlı olaraq doqquz ilahənin məskəni sayı biləcəkləri və bir qrup təşkil edən doqquz adanın ən böyüyü idi. Onun yaxşı müdafiə olunan, əla lövbər dayanacaqlarına malik Müqəddəs Georgi adlı geniş limanında korvetin heyəti çox asanlıqla təzə ərzaq – qoyun əti, buğda, arpa tapar, həmçinin bu yerlərin əsas sərvətlərindən hesab olunan gözəl şərab satın ala bilərdi. Troya müharibəsinin yarıtsənəvi hadisələri ilə, Likomedin, Axilləsin və Odisseyin şöhrətli adaları ilə yaxından bağlı olan bu ada, tezliklə yeni yunan krallığının tərkibinə, Evbey yeparxiyasına daxil olmalı idi.

Skiros adasının sahillərində xeyli körfəz və kiçik limanlar vardır ki, quldurlar çox asanlıqla bu yerlərdə sığınacaq tapa bilərdilər;

buna görə də Anri d'Albare adanın həmin körfəz və limanlarını diqqətlə yoxlamağı əmr etdi. Nə qədər ki, korvet, adanın sahillərini bir neçə kabelliyində dayanıb gözləyirdi, onun qayıqları adanın sahillərini başdan-başa gözib nəzərdən keçirir və ən ağlagəlməz bucaqlarını belə yoxlayırdılar.

Bu kəşfiyyat heç bir nəticə vermədi. Bu sahillərdəki sığınacaq yerlərin hamısı boş idi. Komandir d'Albarenin adadakı hakimlərdən ala bildiyi yeganə məlumat isə bundan ibarət oldu ki, təxminən bir ay əvvəl quldurların bayrağı altında gəzən bir gəmi onların sahillərinin yanında bir neçə ticarət gəmisinə hücum etmiş, onları talan və məhv etmişdir. Bu quldurluq hərəkətini məşhur Sakratifin adına yazırdılar. Lakin belə bir mülahizənin nəyə əsaslandığını heç kim deyə bilməzdi, çünki bu dəniz qulduru ilə, hətta onun ümumiyyətlə mövcud olub-olmaması ilə əlaqədar olan bütün şeylə və xəbərlərin hamısı qeyri-müəyyən idi və bunların düzgünlüyünü başa düşmək çətin idi.

Beş günlük dayanacaqdan sonra korvet Skiros sularını tərk etdi. Mayın axırına doğru korvet böyük ada olan və eyni zamanda Neqrepont adlanan Evbey adasının sahillərinə yaxınlaşdı və qırx lyeden artıq bir məsafədə həmin adanın gəmi giro biləcək bütün yerlərini diqqətlə yoxlayıb nəzərdən keçirdi.

Məlumdur ki, müharibənin lap başlanmasında – 1821-ci ildə türklər əleyhinə üsyan etmiş ilk adalardan biri, həmin Neqreponte adası idi; lakin türklər Neqreponte qalasında möhkəm əyləşmişdilər və eyni zamanda Karistos qalasında da öz yerlərini möhkəmləndirərək inadlı müqavimət göstərirdilər. Sonra, Yusif paşanın qoşunları hesabına kömək alan türklər, bütün adaya səpələnmiş və onlar üçün ad bir iş olan vəhşiliklər törətməyə başlamışdılar; yunanların rəhbərlərindən biri, Diamantis, 1823-cü ilin sentyabrında onları dayandıranaqədər, türklər bu vəhşi hərəkətlərini davam etdirmişdilər. Diamantis qəflətən türk əsgərlərinə hücum edərək onların böyük bir hissəsini məhv etmişdi, sağ qalanları isə boğaz vasitəsilə Fes-salyaya keçib orada gizlənməyə məcbur olmuşdular.

Axırda sayca çox olan türklər üstünlük əldə etmişdilər. 1826-cı ildə polkovnik Favayenin və donanma komandiri Renyo de Sen-Jan-d'Anjelinin onları məhv etmək üçün əbəs yerə göstərdikləri təşəbbüsdən sonra türklər bu adada əməlli-başlı ağalıq etməyə başlamışdılar.

“Sifanta” Neqreponte sahillərinin qarşısından keçəndə bu ada hələ də türklərin hökmrənliyi altında idi. Gəminin göyörtəsindən baxanda Anri d'Albare özünün iştirak etmiş olduğu qanlı müharibə meydanını yenidən görə bilirdi. İndi orada döyüşlərin arası kəsil-mişdi və yeni krallığın tanınmasından sonra altmış min nəfərlik əhalisi olan Evbey adası Yunanıstanın əyalətlərindən birini təşkil etməli idi.

Sahillərində qoyulmuş türk toplarının lap üzbuşündə bu yerlərin sularından keçmək nə qədər qorxulu olsa da korvet yenə də öz yoluna davam etdi və Evbey adasının ətrafında talançılıqla məşğul olan yirmiyə qədər quldur gəmisini məhv etdi.

Bu ekspedisiya, demək olar ki, bütün iyun ayının axırına qədər davam etdi. Sonra “Sifanta” cənub-şərq tərəfə yollandı. Həmin ayın son günlərində korvet Evbeyin qurtaracağı yanındakı Kiklad adalarından birincisi sayılan Andros adasının yanına gəlib çıxmışdı; bu qəhrəman adanın sakinləri Psara adasının sakinləri ilə eyni zamanda türklərin hakimiyyəti əleyhinə üsyan qaldırmışdılar.

Buraya çatanda komandir d'Albare korvetin istiqamətini dəyişməyi zəruri saydı və Pelopennes sahillərinə yaxınlaşmaq üçün cənub-qərb tərəfə buruldu. İyunun 2-də korvet bir zamanlar Keos, yaxud Kos adlanan və üzərində Eli dağının möhtəşəm zirvəsi ucalan Zeya adasının yanına gəlib çatdı.

Korvet həmin sahillərdə ən yaxşı limanlardan hesab olunan Zeya limanında bir neçə gün lövbər salıb dayandı. Anri d'Albare və onun zabitləri Zeya qəhrəmanları ilə görüşdülər. Onlar müharibənin ilk illərində silah yoldaşı olmuşdular. Buna görə də həmin limanda korveti sevincə qarşılamışdılar. Bu adanın limanlarında gizlənmək heç bir quldurun ağlına gəlmədiyi üçün “Sifanta” tezliklə öz yolunu davam etdirdi və iyulun 5-də gəlib Attikanın cənub-şərq qurtara-cağındakı Kolonn burnunun yanından ötdü.

Həftənin axırında, Korinf bərzəxinə qədər Yunanıstan torpağının içərilərinə doğru xeyli dərinləşmiş Eginsk körfəzinə daxil olanda, külək olmadığına görə korvetin sürəti yavaşdı. Belə olduqda, gəmidə növbətçilər daha ayıq olmalı idilər. Külək yatmışdı, dəniz sakit idi, “Sifanta” öz sallanmış yelkənləri ilə hərəkətsiz dayanmışdı. Əgər belə bir vaxtda bu ucsuz-bucaqsız sulara yüzrlə qayıq korvetə tərəf gəlsəydi, gəminin işi pis olardı. Buna görə də

“Sifanta”nın heyəti hər təhlükəyə qarşı müqavimət göstərməyə daim hazır idi, bu da tamamilə düzgün idi.

Doğrudan da bu zaman bir neçə qayıq dəfələrlə korvetə yaxınlaşmışdı, onların basqın niyyətində olduqlarına heç bir şübhə ola bilməzdi, lakin onlar bu yaxın məsafədən gəminin toplarına və müşkətlərinə meydan oxumağa cəsarət etməmişdilər.

İyulun 10-da şimal küləyi yenidən əsməyə başladı, küləyin qalxması lap yerinə düşdü, “Sifanta” Damalı adlanan kiçik şəhərin lap qarşısından keçib Navplyisk körfəzinin girəcəyindəki Skili burunu sürətlə dövrə vurub keçdi.

İyulun 11-də korvet Hidra adasının yanında, bir gün sonra isə – Spetsi adası yaxınlığında göründü. Bu ada əhalisinin istiqalyyəti uğrunda mübarizədə necə iştirak etdiyini xatırlatmağa ehtiyac yoxdur. Mühəribənin əvvəlində Hidra, Spetsi və Psara adaları sakinlərinin üç yüzdən çox ticarət gəmisi var idi. Onlar həmin gəmiləri hərbi gəmilərə çevirib türk donanmasına qarşı göndərdilər, dəniz vuruşmalarında onların müvəffəqiyyətləri də pis deyildi. Bu adalar Konduriotisin, Tombazisin, Miaulisin, Orlandosun və tanınmış nəsil-dən olan, həm də əvvəlcə öz variiyatları ilə, sonra isə öz qanları ilə vətən qarşısında borclarını yerinə yetirən digər bu kimi məşhur adamların vətəni idi. Tezliklə türklərin gözü-nün odunu alan brandera gəmiləri burada silahlandırılıb yola salınırdı. Buna görə də, daxili çətinliklərə və məcəllələrə baxmayaraq bu adalar heç zaman zülmkarların ayaqları altında tapdaq olmamışdı.

Anri d’Albare oraya gəlib çıxanda bu adalar həm bu, həm də o biri tərəfdən cəlb olunduqları və artıq sakitləşmiş olan mübarizədən çıxmaq üzrə idilər. Adaların Korinf və Arqolida əyalətlərində iki yeparxiya təşkil edərək yeni krallığın tərkibinə daxil olacaqları saat yaxınlaşırdı.

İyulun 20-də korvet gəlib, Homer tərəfindən çox şairənə tərə-nüm olunmuş sədaqətli Evmeyin vətəni olan Sira adasındakı Ger-mopolis limanında lövbər saldı. Bu zaman həmin ada hələ də türklərin qitədən qovduqları hər kəs üçün sığınacaq idi. Katolik yepiskopu, həmişə Fransa tərəfindən müdafiə edilən Sira adası öz sərvətlərini Anri d’Albarenin ixtiyarına verdi. Gənc zabıt öz vətəninin heç bir limanında bundan səmimi bir qəbul görə bilməzdi.

Yalnız birçə şey onun bu səmimi görüşdən aldığı nəşəni pozurdu; bu da onun buraya üçcə gün əvvəl gəlib çıxması idi.

Fransa konsulu ilə söhbətdən məlum oldu ki, altmış saat bundan əvvəl yunan bayrağı altında üzən “Karista” gəmisi limandan çıxıb getmişdir. Bu vəziyyət belə bir nəticə çıxarmağa imkan verirdi ki, quldurlarla korvetin vuruşduğu zaman Tasos adası limanından çıxıb gedən sakoleva, Arxipelaqın cənub sahillərinə tərəf irəliləmişdir.

– Belkə, o gəminin hara getdiyi məlumdur? – Anri d’Albare maraqla soruşdu.

– Mənim eşitdiklərimə görə sakoleva, əgər Krit adasının liman-larından birinə getməyibse, yəqin ki, cənub-şərq tərəfdəki adalara doğru irəliləyir.

– Siz onun kapitanı ilə görüşə bildinizmi? – zabıt xəbər aldı.

– Yox, komandir, görüşə bilmədim.

– Kapitanın adının nə olduğunu eşitmədiniz ki? Nikolay Starkos deyildimi?

– Bilmirəm.

– Arxipelaqın bu hissəsində qaynaşan quldurların donanmalarına sakolevanın mənsub olduğuna şübhələnmək üçün əsas varmı?

– Yox, əgər belə olsa, – deyə konsul cavab verdi, – gəminin Krit adasına tərəf getməsində təəccüblü bir şey yoxdur, çünki həmin adanın limanlarından çoxu hələ indi də bu yaramazların üzünə açıqdır!

Xacina Elizundunun itməsi ilə bilavasitə, yaxud dolayısı ilə əlaqədar olan bütün əvvəlki xəbərlər kimi bu yeni xəbər də “Sifanta”nın komandirini həyəcanlandırmaya bilməzdi. İş qətiyyən düz getmirdi – sakoleva buradan çıxıb gedəndən azacıq sonra Anri həmin limana gəlib çıxmışdı! Lakin, əgər sakoleva doğrudan da cənub istiqamətində getmişdisə, korvet belkə, eyni istiqamətdə onu təqib edib arxadan çata bilərdi? Buna görə də Nikolay Starkosla üz-üzə gəlməyi çox arzu edən Anri d’Albare elə həmin axşam, iyulun 21-də, Sira adasını tərk etdi; “Sifanta” lövbərini yığanda zəif külək əsməyə başlamışdı, lakin barometrin göstərdiyinə görə külək tezliklə güclənməli idi.

Etiraf etmək lazımdır ki, kapitan d’Albare quldurları axtararkən göstərdiyi böyük səylə, iki həftə sakolevanı da axtardı. Anri belə hesab edirdi ki, bütün quldur gəmiləri kimi və eyni səbəblərə görə

“Karista” belə bir səylə axtarılmğa və təqib olunmğa layiq idi. Əgər bəxti gətirsəydi, Anri nə edəceyini artıq çox yaxşı bilirdi!

Bununla belə, bütün axtarışlara baxmayaraq, sakolevanın izinə düşmək korveta mümkün olmadı. “Sifanta”nın, bütün limanlarına daxil olduğu Naksos adasında “Karista” dayanmamışdı. Bu adanı əhatə edən kiçik adalar və sualtı daşlar arasında da korvet heç bir gəmi izi tapa bilmədi. Həm də bu yerlərə quldur gəmiləri həmişə həvəslə gəldikləri halda, indi heç birinə təsadüf olunmadı. Məlumdur ki, çox zəngin olan Kiklad adaları arasında həmişə böyük ticarət və alver gətdiyinə görə güman etmək olardı ki, həmin yerlər dəniz quldurlarının diqqətini xüsusilə cəlb etməlidir.

Paros adasının yanında da korveti eyni müvəffəqiyyətsizlik gözləyirdi: eni yeddi mil olan adi bir boğaz bu adanı Naksos adasından ayırır. Buradakı Parki, Navsa, Müqəddəs Mariya, Aqla, Diko limanlarına Nikolay Starkos gəlməmiş və bu yerləri “şöhrətləndirməmişdi”. Şübhəsiz ki, Sira adasındakı fransız konsulu haqlı idi: sakoleva doğrudan da Krit adası sahilindəki limanlardan birinə gəlmişdi.

Avqustun 9-da “Sifanta” gəlib Milos limanında lövbər saldı. XVIII əsrin ortalarına qədər abad olan bu ada vulkan püskürmələri nəticəsində xeyli yoxsullaşmışdı; torpaqdan qalxan zərərli buxar adanın bitki və heyvanat aləmini zəhərləyirdi, Milosun əhalisi isə gün-gündən azalırdı.

Burada aparılan axtarışlar da səmərə vermədi. “Karista” heç yerdə görünmürdü; hətta adətən Kiklad adasının ətrafındakı dənizi gəzib-dolaşan quldur gəmilərindən də heç biri gözə dəymirdi. İstər-istəməz belə bir şübhəli fikir doğurdu ki, yəqin, “Sifanta”nın yaxınlaşdığını vaxtında gören quldur gəmiləri dərhal qaçıb gizlənmişlər. Arxipelaqın şimal hissəsində korvet dəniz quldurlarına az zərər vurmamışdı və elə buna görə də ola bilsin ki, cənubda onlar üz-üzə gəlməmək üçün korvetin özündən yayınmağa çalışmışdılar. Hər halda, bu yerlərin sahillərində indiyə qədər belə bir sakitlik olmamışdı. Sanki vəziyyət tamamilə dəyişmişdi və bundan sonra ticarət gəmiləri bu yerlərdə tamamilə təhlükəsiz üzə bilirdilər. Dənizdə təsadüf olunan iri ticarət gəmilərindən bəziləri – şebeka, şnyav, polarka, tartana, felyuqa və karavella gəmiləri – dayandırılıb məlumat almaq üçün sorğu-sual olundu, lakin bu gəmilərin sahiblə-

rinin və kapitanlarının cavablarından komandir d’Albare, vəziyyəti özü üçün aydınlaşdırma biləcək heç bir tutarlı nəticə çıxara bilmədi.

Avqustun 14-ü də gəlib çatdı. Sentyabrın ilk günlərində Skarpanto adasına çatmaq üçün artıq iki həftə qalırdı. Kiklad adalarını tərk edəndən sonra “Sifanta” cənuba tərəf yetmiş-səksən lye yol getməli idi. Məlum olduğu kimi uzun bir torpaq sahəsindən ibarət olan Krit adası cənub tərəfdə Egey dənizinin çıxacağını bağlayır. İndi “Sifanta” gəmisindən baxanda üfqiədə bu adanın zirvələri, həmişə qarlı örtülü en yüksək dağları görünürdü.

Komandir d’Albare bu istiqamətdə irəliləməyi qərara aldı. Krit adasına yaxınlaşandan sonra isə o, Skarpantoya getmək üçün gəmini yalnız şərqə tərəf yönəltməli idi.

Milos adasını tərk edən “Sifanta” sonra Santorini adasına qədər cənub-şərqə tərəf irəlilədi və bu yerlərdə sahillərin ən gizli və qayalı girinti-çıxıntılarını axtardı. Bu yerlərin sularında üzmək təhlükəli idi, çünki burada hər dəqiqə vulkan püskürtüsü nəticəsində qəflətən yeni sualtı qayalar yarana bilərdi. Buna görə də komandir Krit adasında yeddi min futdan yüksəyə ucalan və indi Psilanti adlanan qədim İda dağına istiqamət qəbul etdi, korvet bütün yelkənləri qabartmağa imkan verən güclü şimal-şərq küləyi sayəsində öz məqsədinə doğru sürətlə irəliləməyə başladı.

O biri gün, avqustun 15-də üfqiədə Krit adasının Spada burnundan Stavros burnuna qədər çox mənzərəli və girintili-çıxıntılı sahilləri aydınca görünməyə başladı. Sahilin çox dik çıxıntılarından biri, Arxipelaqın bu ən böyük adasının paytaxtı Kanya şəhərinin yerləşdiyi körfəzi hələ də korvetdən gizlədirdi.

– Siz, mənim komandirim, – kapitan Todros soruşdu, – bu yerlərdəki limanlardan birində lövbər salıb dayanmaq fikrindəsinizmi?

– Krit adası əvvəlki kimi yenə də türklərin əlindədir, – Anri d’Albare cavab verdi, – və mən belə hesab edəmir ki, bizim burada görüşləşi heç bir işimiz yoxdur. Əgər Sira adasında mənə verilən məlumata inanmaq lazım gəlsə, belə çıxır ki, sfakiotların qoçaqlığına baxmayaraq, Mustafanın əsgərləri Retimnonu aldıqdan sonra adanın tam sahibləri olmuşlar.

– Bu sfakiotlar igid dağlılardır, – kapitan Todros onun sözüne əlavə etdi, – öz qoçaqlıqları ilə onlar lap müharibənin başlanğıcından şöhrət qazanmışlar...

– Elədir, qoçaqlıqları... və bir də xəsislikləri, Todros, – Anri d'Albare cavab verdi. – Cəmi iki ay bundan əvvəl Krit adasının taleyi bütünlüklə onların əlində idi. Onların qəflətən yaxaladıqları Mustafa və onun qoşunları az qala məhv olacaqdı; lakin Mustafanın əmri ilə türk əsgərləri özlərində olan bütün qiymətli şeyləri – bəzək-düzəyi, qiymətli silahları – bir sözlə, əllərində bahalı nə varsa, hamısını onların qarşısına tulladıqlar və sfakiotlar bu qiymətli şeyləri yığmağa başları qarışanda, türklər gözdən yayınıb dərələrdən birində gizlənməyə imkan tapdılar ki, sonra həmin dərədə onları ölüm haqlamalıydı!

– Bu əlbəttə, çox təəssüfəlayıq bir hadisədir, lakin mənim komandirəm, siz nəzərdə tutmalısınız ki, axı Krit adasının sakinləri əsil yunan deyildirlər!

“Sifanta”nın baş zabitlərindən, əslən yunan olan bir adamın dilindən bu sözləri eşidərkən təəccüb etmək lazım deyildir. Krit adasının sakinləri, öz vətənpərvərliklərinə baxmayaraq, yalnız kapitan Todrosun gözündə deyil, hətta yeni krallığın son dəfə yaradılıb təşkil olunduğu vaxtda da onlara yunan kimi baxılırdı. Samos adası kimi, Krit adası da uzun müddət, 1832-ci ilə qədər türklərin hakimiyyəti altında qalmışdı, yalnız həmin il sultan bu adaya olan iddia və hüquqlarından əl çəkərək onu Məhəmmədiyə vermişdi.

Beləliklə, o zamankı vəziyyətdə Anri d'Albarenin Krit adasındakı limanlara gedib çıxmasının heç bir əhəmiyyəti yox idi. Kaniya misirlərin əsas ehtiyat limanı hesab olunurdu və paşa öz vəhşiləşmiş əsgərlərini Yunanıstan üzərinə buradan göndərmişdi. Kaniya limanının özünə gəldikdə isə, onun əhalisi ola bilsin ki, o zamankı osmanlı hakim dairələrinin məsləhətinə qulaq asıb, “Sifanta”nın üzərində yellənən Korfu bayrağını bir o qədər də yaxşı qarşılamazdı. Müxtəsər, Anri d'Albare heç bir yerdə – nə İerapetrədə, nə Sudada və nə də Kisamosda – elə bir etibarlı məlumat ala bilməzdi ki, öz əməliyyatının hər hansı bir böyük quldur gəmisini ələ keçirməklə başa çatmasında ona kömək etsin.

– Yox, – Anri kapitan Todrosa müraciət etdi, – mənim fikrimcə, adanın şimal sahillərini yoxlamaq faydasızdır, lakin biz şimal-qərb tərəfdən adanı hərlənib, Spada burnunun yanından keçərək bir və ya iki gün Qrabuzanın yanında keşik çəke bilərdik.

Bu cür qərar görünür, yaxşı idi. Çox pis ad çıxarmış Qrabuza adasının sularında, mümkündür ki, “Sifanta” bir aydan daha çox bir vaxtda təsadüf etmədiyi quldur gəmilərinə atəş açmaq imkanı əldə edərdi.

Bundan əlavə, sakolevanın mütləq Krit adasına tərəf gəldiyi nəzərə alınarsa, çox ola bilərdi ki, indi o quldur gəmisi Qrabuza adasında dayanmışdır. Bu fikir, Anri d'Albareyə həmin limana tərəf dənizin bütün girecəklərini yaxşıca yoxlayıb nəzərdən keçirmək niyyətini daha da möhkəmlətdi.

O zamanlar Qrabuza həqiqi quldur yuvası idi. Yeddi ay əvvəl quldurların toplanmış bir biabırçı limana divan tutmaq üçün ingilis-fransız gəmilərdən ibarət böyük bir donanma və Mavrokordatonun komandanlığı altında bir dəstə nizami yunan qoşunu buraya gəlmişdi. Hamısından təəccüblüsü bu idi ki, Krit adası hakimləri ingilis donanması komandirinin tələb etdiyi on iki nəfər canını ona verməkdən imtina etmişdi. Komandir isə öz tələbini yerinə yetirmək üçün qalaya atəş açmağa, bir neçə gəmini yandırmağa və öz dənizçilərini adaya çıxarmağa məcbur olmuşdu.

Beləliklə, müttəfiqlərin donanması gedəndən sonra quldurların Qrabuzada məmnuniyyətlə gizlənəcəklərini və orada özlərinə yeni müttəfiqlər tapacağını zənn etmək tamamilə təbii idi. Anri d'Albare elə buna görə də Qrabuzanın yanından ötür keçmək üçün Krit adasının cənub sahilı boyunca Skarpantoya tərəf irəliləməyi qərara aldı. Komandir lazımı əmrlər verdi, kapitan Todros isə bu əmrləri tezliklə yerinə yetirməyə tələsdi.

Hava çox gözəl idi. Onu da deyək ki, bu bərəkətli yerlərdə qış fəslı dekabr ayında başlanır, yanvar ayında qurtarır. Allahın mərhəmətindən uğurlu yaranmış Krit adası padşah Minosun və qədim zamanların ilk mühəndisi Dedalın vətəni idi. Hippokrat müalicə etdiyi varlıları, həkimlik zamanı səyahət etdiyi Yunanıstandan buraya göndərirdi!

Küləyə əks-istiqamətdə irəliləyən “Sifanta” Kani körfəzi ilə Kisana körfəzi arasında uzun dil kimi dənizə uzanmış Spada burnunu hərlənib keçmək üçün əyri-üyrü istiqamətdə hərəkət edirdi. Axşam birtəhər həmin burnunun yanından keçdilər; gecə, Şərqi ayın gecəsində, korvet adanın ən son çıxıntısının yanından hərləndi. İndi cənuba tərəf üzmək üçün korvet öz istiqamətini yalnız iki

dərəcə dəyişdirməli idi və səhər kiçik yelkənlərin gücü ilə gəmi doğrudan da gəlib Qrabuzanın qarşısında üzməyə başladı.

Komandir Anri d'Albare adanın Qrabuza ilə Kisana arasındakı qərb sahillərini altı gün yoxlayıb nəzərdən keçirdi. Limandan bir çox ticarət gəmiləri – felyuqa və şebeka çıxıb yola düşürdü. “Sifanta” o gəmilərdən bəzilərinə saxlayıb sorğu-sual etdi, onlardan alınan cavablara da şübhə etməyə heç bir əsas yox idi. Bununla belə, Qrabuzada özlərinə sığıncaq tapmış quldur gəmiləri haqqında verilən bütün suallara isə dəqiq cavablar almırdı. Açıqca hiss olunurdu ki, onlar bu barədə həddindən çox danışib məlumat verməkdən çəkinirdilər. Anri d'Albare “Karista” gəmisinin limanda olub-olmadığını da öyrənə bilmədi.

Belə olduqda, korvet müşahidə dairəsini daha da genişləndirdi. O, Qrabuza ilə Krios burnu arasında uzanan bütün sahilə hərənləyib nəzərdən keçirdi. Sonra, ayın 22-də, gündüzlər güclənən və gecələr sakitləşən küləyin istiqamətindən istifadə edib, korvet həmin burnu hərənlədi və mümkün qədər sahilləri çox da girintili-çıxıntılı olmayıb, düz bir istiqamətdə uzanan, Krit dənizinin sahillərindən fərqli olaraq, çıxıntılı az olan Liviya dənizinin sahillərinə yaxınlaşmağa və o yerləri yoxlamağa başladı. Üfüqün şimal tərəfində Asprovuna dağlarının silsiləsi uzanırdı, bu silsilənin şərq tərəfində çox şairənə bir görkəmi olan, başındakı əbədi qarlar həmişə Arxipelaqın qızğın günəşinə müqavimət göstərən İda zirvəsi yüksəlirdi.

Bu sahiləki kiçik limanlardan heç birinə girməyən korvet Rumelis, Anopolis və Sfakiya limanlarının yarımmilliyində dəfələrlə dayanmışdı, lakin gəmidəki növbətçilər bu sulara bir dəne də olsun quldur gəmisi tapa bilməmişdilər.

Avqustun 27-də, böyük Mışaras körfəzini yoxladıqdan sonra “Sifanta” Krit adasının ən cənub nöqtəsi sayılan və bu yerlərdə uzunluğu on-on bir lyedən artıq olmayan Matala burnunu hərənləyib keçdi. Bütün bu tədqiqatların korvetin əməliyyatı üçün hər hansı bir faydalı nəticə verəcəyinə ümid etmək çətin idi. Doğrudan da, bu en dairəsində Liviya dənizindən çox az gəmi keçir. Gəmilər, adətən, ya şimal tərəfdən, Arxipelaqın adaları içərisindən, ya da cənub tərəfdən, Misir sahillərinə yaxın yerlərdən hərənləyib gedirlər. Buna görə də korvetin qarşısına çıxanlar, demək olar ki, yalnız qayaların yanında lövbərdə dayanan balıqçı qayıqları və hərəndən bir də dəniz

ilbizi yüklənmiş uzun barkazlar idi. Krit adası xırda dəniz heyvanlarının bu ən nadir növünü Arxipelaqın başqa adalarına yollayırdı.

Matala burnu ilə qurtaran və bir çox kiçik gəmilərin xırda adalar arasında yerləşə biləcəyi sahilin bu hissəsində heç kəsi tapa bilməyən “Sifanta”nın Krit adasının cənub sahilinin o biri hissəsi boyunca üzəndə də müvəffəqiyyət qazanacağına bir o qədər ümid etmək olmazdı. Buna görə də Anri d'Albare birbaşa Skarpantoya tərəf istiqamət götürməyi qərara aldı, hərçənd ki, o, həmin yere sirli məktubda göstərilən vaxtdan tez gedib çıxı bilərdi. Lakin avqustun 29-da axşam tərəfi onun bu fikri birdən-birə dəyişdi.

Axşam saat altı idi. Komandir, baş zabıt və bir neçə başqa zabitlər göyörtənin arxa tərəfində dayanıb Matala burnuna tamaşa edirdilər. Elə bu zaman yuxarıdan, dorda keşik çəkən dənizçinin səsi eşidildi:

– Qarşıda, sol tərəfdə gəmi görünür!

Durbinlərin hamısı o saat korvetin bir neçə milliyində olan həmin nöqtəyə tərəf yönəldildi.

– Doğrudan da gəmidir, – Anri d'Albare səsləndi. – Özü də sahil boyunca irəliləyir.

– İndi ki, sahilə bu qədər yaxın üzür, deməli, gəmi bu yerləri yaxşı tanıyır, – kapitan Todros əlavə etdi.

– Bayraq qaldırmıyırmı?

– Xeyr, qaldırmamışdır, mənim komandirim, – deyə zabitlərdən biri cavab verdi.

– Keşikçilərdən soruşun, görək bu gəminin milli mənsubiyyətini öyrənmək olmazmı?

Əmr yerinə yetirildi. Bir neçə saniyədən sonra alınan cavabdan məlum oldu ki, gəminin nə qarşı tərəfində, nə də dərəcələri heç bir bayraq görünmür.

Lakin hava hələ işıq idi və gəminin milli mənsubiyyətini öyrənmək mümkün olmasaydı da, hər halda onun su basımını və hansı növdən olduğunu müəyyən etmək olardı.

Bu görünən, böyük doru xeyli arxaya əyilmiş briq növlü gəmi idi. Boyu çox uzun idi, qəşəng görkəmi, olduqca uzun dərəcələri və geniş yelkənləri vardı, bu məsafənin verdiyi imkan daxilində müəyyən etmək olardı ki, gəmi yeddi yüz-səkkiz yüz ton su basımına malik və yəqin ki, çox sürətlə gedə bilən bir gəmi idi. Lakin bu gəmi silahlı idimi? Onun göyörtəsində toplar var idimi? Böyür

tərəfində top yerləri və eyni zamanda açılıb-bağlanan lövhələri var idimi? Bütün bunların heç birini, ən yaxşı durlinlə baxılsa da, görmək mümkün deyildi.

Briq gəmişi "Sifanta"dan ən azı dörd millik məsafədə idi. Həm də günəş artıq Asprovuna dağlarının zirvələri ardında gizlənmişdi, hava qaralırdı, sahil qayalarının ətəklərini qalın qaranlıq bürüməyə başlamışdı.

– Çox qəribə gəmidir! – kapitan Todros qeyd etdi.

– Düşünmək olar ki, bu gəmi Platan adası ilə sahilin arasında keçib getməyə çalışır! – zabitlərdən biri əlavə etdi.

– Elədir! Gözə görünməkdən qorxub yayınan və gizlənməyə çalışan gəmilərə oxşayır! – komandirin köməkçisi cavab verdi.

Anri d'Albare cavab vermədi, lakin görünür, o öz zabitlərinin fikrinə şərik idi. Briq gəmisinin hərəkəti həmin dəqiqədə ona da çox şübhəli görünmüşdü.

– Kapitan Todros, – Anri d'Albare nəhayət dilləndi. – Gecə ərzində biz bu gəminin izini itirməməliyik. Biz elə hərəkət etməliyik ki, şəhər açılana qədər o gəminin dalınca gedək. Lakin o bizi görməmişdir, buna görə də əmr edin, korvettəki bütün işıqları söndürsünlər.

Baş zabıt lazımı sərəncam verdi. Nə qədər ki, briq başı üzərində ucalan qayaların önündə görünürdü, müşahidə davam etdi. Gecənin qaranlığı düşəndə gəmi tamamilə gözden itdi və ondan heç bir işıq gəlmədi.

O biri gün, dan yeri ilk şəfəqlərini saçanda, Anri d'Albare "Sifanta"nın burun tərəfində dayanıb dənizin üzərini örtmüş dumanın çəkilməsini gözləyirdi.

Saat yeddiyə yaxın duman çəkildi və bütün durlinlər yenə də şərq tərəfə tuşlandı.

Briq yenə də əvvəlki kimi sahil boyunca irəliləyirdi; o indi Alikaporit burnunun qarşısında, təxminən "Sifanta"nın altı milliyində idi. Gecə ərzində o xeyli irəliləmişdi, lakin gəmidə dünən görünən yelkənlərə təzəsi əlavə olunmamışdı. – Onun üzərində yalnız orta dorun böyük yelkəni, bir də qıyqac yelkən var idi, uzun və üçkünc yelkənlər yığılmışdı.

– Bu, qətiyyən qaçıb gizlənməyə çalışan gəminin hərəkətinə oxşamır, – komandirin köməkçisi dilləndi.

– Onun əhəmiyyəti yoxdur! – komandir cavab verdi. – Biz ona yaxından baxmağa çalışırıq! Kapitan Todros, əmr verin briqin ardınca üzək.

Bosmanın fiti eşidilən kimi gəminin yuxarıdakı böyük yelkənləri dərhal qaldırıldı və korvetin sürəti xeyli artdı.

Lakin briq, şübhəsiz ki, arada olan əvvəlki məsafəni saxlamağa çalışırdı, çünki o da öz növbəsində gəmidə bir qıyqac və böyük yelkən qaldırmaqla kifayətləndi. Lakin "Sifanta"nı özünə yaxın buraxmaq istəməsə də, hər halda görünürdü ki, briq korvettən tamamilə uzaqlaşib getmək fikrində də deyildi. O, əvvəlki kimi, yenə də mümkün qədər sahilə yaxın yerlə yoluna davam edirdi.

Şəhər saat ona yaxın, küləyin korvet üçün çox əlverişli istiqamətdə əsməsindənmi, yoxsa naməlum gəminin korveti özünə yaxın buraxmağı qərara aldığındanmi, hər halda bu iki gəmi arasındakı məsafə dörd mil azalmışdı.

İndi briqi daha aydın görmək mümkün idi. Bu gəmi iyirmi topla silahlanmışdı, özü də suya çox dərin otursa da, yəqin ki, göyərtəsinin altında boş yer var idi.

– Bayraq qaldırılsın! – Anri d'Albare əmr verdi.

Top atəşi açıldı, orta dorun başında bayraq yellənməyə başladı. Bunun mənası o idi ki, korvet görmüş olduğu gəminin milli mənsəbiyyətini bilmək istəyirdi. Lakin korvetin bu signalına heç bir cavab verilmədi. Briq nə öz istiqamətini, nə də sürətini dəyişmədi, yalnız Keraton limanını hərlənib keçmək üçün az bir müddətə öz ləngərini iki dərəcə dəyişdi.

– Bu qoçaq çox da ədəbli deyil! – deyə dənizçilər bir ağızdan qışqırdılar.

– Amma görünür, ağılı başındadır! – qoca keşikçi cavab verdi. – Onun arxaya öyilmiş böyük doru elə görünür ki, sanki papağını əyri qoyub və təzim etmək üçün əlini başına aparmaq istəmir.

Korvetin toplarından açılan ikinci atəş də öz məqsədinə çatmadı. Briq dayanmadı, sakit halda yoluna davam etdi, korvetin tələblərinə qətiyyən əhəmiyyət vermədi, sanki bütün bunlar onun üçün dənizdə görünən adıca bir ilğım idi.

İndi bu iki gəmi arasında əsil sürət yarışı başlanmışdı. "Sifanta"da uzunsov, üçkünc, qıyqac və hətta ən aşağıdakı kiçik yelkənlərin hamısı qaldırılmışdı. Lakin briq də öz növbəsində yelkənlərini artırmışdı və aradakı məsafəni əvvəlki kimi saxlayırdı.

– Yəqin, bu gəminin qarnında şeytan yuvası var! – keşik çəkən qoca dənizçi qışqırdı.

Düzünü desək, korvetdə nəinki dənizçilər, hətta zabitlər də, hamıdan daha çox səbirsiz kapitan Todros qəzəblənib özündən çıxmağa başlamışdı. Bircə Allah özü bilir ki, indi bu kapitan özünə düşən bütün paydan məmnuniyyətlə əl çəkərdi, təkisi bu briq hansı millətə mənsub olur olsun, ələ keçəydi!

“Sifanta”nın burun tərəfində iyirmi girvənkəlik gülləni, demək olar ki, iki millik məsafəyə ata bilən uzaqvuran top dayanmışdı.

Zahirən də soyuqqanlılığı saxlayan komandir d’Albare bu topdan atəş açmağı əmr etdi.

Atəş açıldı, lakin suya toxunub çovuyan güllə briqin iyirmi səjenliyində dənizə düşdü.

Naməlum gəmi bu atəşə cavab vermək əvəzinə əlavə olaraq üçkənc yelkən qaldırmaqla kifayətləndi və tezliklə onu korvetdən ayıran məsafə yenə də çoxaldı.

Məgər yelkənləri artırmadan və atəş açmadan ona çatmaq olmazdı? Bu, “Sifanta” kimi sürətli bir gəmi üçün təhqiredici bir hal olardı!

Bu ara gecə düşdü. İndi korvet Perister burnunun yaxınlığında idi. Külək o qədər güclənmişdi ki, gəmidəki üçkənc yelkənləri yığmaq və gecə üçün daha çox əlverişli yelkənlərlə üzmək lazım gəldi.

“Sifanta”nın komandiri belə hesab edirdi ki, səhər açılanda o, bir daha briqi görə bilməyəcəkdir, hətta onun dörclərinin uclarını belə görmək ona qismət olmayacaqdır, çünki bu gəmi ya şərq tərəfdə üfüq xəttinin arxasında, yaxud sahilin hər hansı bir hündür çıxıntısının dalında gizlənib gözdən itəcəkdir.

Komandir səhv edirdi.

Günəş doğanda briq yenə göründü, o yenə də əvvəlki sürətlə irəliləyir və eyni məsafəni gözləyirdi. Adama elə gəlirdi ki, o öz sürətini korvetin sürətinə tamamilə uyğunlaşdırmışdır.

– Əgər belə davam etsə, demək, biz onun yedəyə aldığı bir gəmi vəziyyətinə düşəcəyik! – göyertədə dənizçilər əz aralarında danışdılar.

Haqq sözə nə demək olardı.

Bu zaman Kufonisa adası ilə Krit adası arasındakı Kufonisa körfəzinə daxil olan briq, Krit adasının şərq hissəsinə çatmaq üçün Kakialiti burnunu hərləndi.

Bəlkə, bu naməlum gəmi orada hər hansı bir limana girib gizlənmək və ya sahilin dar boğazlarından birində gözdən itməyə hazırlaşdı?

Lakin bunların heç biri olmadı.

Səhər saat yeddiyə yaxın briq şimal-şərqə buruldu və açıq dənizə tərəf üzməyə başladı.

– Bəlkə, doğrudan da o, Skarpantoya gedir? – Anri d’Albare təəccüblə öz-özündən soruşdu.

Getdikcə güclənən küləkə öz dörclərinin və yelkən ağaclarının bir hissəsini sındırmaqdan çəkinməyərək, Anri d’Albare bu intəhasız təqibi davam etdirdi, çünki nə onun vəzifə borcu, nə də komandanı olduğu gəminin şəərəfi bunu dayandırmağa imkan vermirdi.

Burada, Arxipelaqın bu hissəsində, bütün istiqamətlərdə hərəkət etməyin mümkün olduğu və Krit arası təpələrinin mane olmadığı açıq dənizdə “Sifanta” əvvəlcə, azacıq da olsa, öz təqibində briqə üstün gəlməyə başladı. Günortadan bir saat keçmiş hər iki gəmi arasındakı məsafə ən azı üç mil azaldı. Korvetdən açılan top atəşi briqə tərəf yenə bir neçə güllə göndərdi, lakin bu güllələr hədəfə çatmadı və naməlum gəminin sürətində heç bir dəyişiklik əmələ gətirmədi.

Siciliya adası İtaliyanın lap qurtaracağında yerləşirdi. Kasos adlı kiçik adanın arxasından üfüq xətti üzərində də Skarpantonun təpələri görünürdü.

Komandir d’Albare, onun zabitləri və bütün komandası indi nəhayət, bu naməlum gəmi ilə heç bir signala, heç bir top atəsinə cavab verməyən bu ədəbsiz gəmi ilə tanış ola biləcəklərinə ümid edə bilirdilər.

Lakin axşam saat beşə yaxın, külək yatanda briq yenə də xeyli qabağa gətdi.

– Ah, yaramaz!.. Şeytan özü onun tərəfindədir!.. O bizim əlimizdən qurtarıb qaçaçaqdır! – kapitan Todros şikayətləndi.

Belə olduqda, öz gəmisinin sürətini artırmağa cəhd edən təcrübəli dənizçi eləndən gələn hər şeyi edirdi, – yelkənləri, yaxşıca daram qabarsın deyər, islatdılar, qarmaqları asdılar, çünki onların yellənməsi gəminin sürətinə yaxşı təsir edə bilirdi, bütün bunların hamısı az da olsa bəzi müvəffəqiyyətlər gətirdi. Doğrudan da, saat yeddiyə yaxın, günəş doğandan bir az sonra iki gəmini bir-birindən ayıran məsafə iki mildən artıq deyildi.

Lakin bu en dairələrində gecə çox tez düşür. Axşamçağının qaranlığı isə bir o qədər də uzun sürmür. Gecənin qaranlığı düşsə qədər briqə çatmaq üçün korvetin sürətini bir qədər də artırmaq tələb olunurdu.

Briq bu zaman Kaso-Pulo adaları ilə Kasos adası arasından keçirdi. Tezliklə o, həmin adanı Skarpantoda ayrıran dar boğazın dərinliyində gözdən itdi.

Yarım saat sonra "Sifanta" da küləyin istiqamətində irəliləmək üçün sahilə lap yaxın hərəkət edərək, eyni yere gəlib çıxdı. Bu zaman hələ kifayət qədər işıq idi və bir neçə mil ətrafda hətta ən kiçik gəmiləri belə görmək mümkün idi.

Briq isə yox olmuşdu, görünmürdü.

ON İKİNCİ FƏSİL

SKARPANTODA MÜZAYİDƏ¹

Əgər, əsatinin rəvayətinə görə Krit adası bir zamanlar allahların beşiyi idisə, Qədim Karpatos indiki Skarpanto adası da allahlara qarşı cəsarətlə vuruşan nəhənglərin məskəni olmuşdur. Müasir dəniz quldurlarının yalnız sadə adamlar üzərinə hücum etmələrinə baxmayaraq, onlar yenə də Olimp üzərinə basqın etmiş əsati nəhənglərinin ləyaqətsiz nəslinə çevrilə bilmirlər. Bizim hekayətimizin aid olduğu zamanlarda müxtəlif dəniz quldurları sanki Yafetin dörd oğlunun, Titanın və Yerın nəvələrinin doğulmuş olduğu bu adanı özləri üçün baş qərargah seçmişdilər.

Doğrudan da Skarpanto adası, dəniz quldurlarının peşəsinə çox lazım olan hiyləgərcəsinə yerdəyişmək hərəkətlərinə yaxşı uyğun gəlir. Bu ada Arxipelaqın cənub-şərq tərəfində, Rodos adasından qırx mildən çox məsafədə kənar bir yerdə yerləşmişdir; Skarpanto dağlarının zirvələri lap uzaqlardan görünür. Bu adanın iyirmi lyelik sahil xətti bir çox girinti-çıxıntılarla kəsilib doğranmışdır və bu sahillər ətrafındakı hədsiz-hesabsız sualtı daşlarla müdafiə olunur. Bu ada

qədim dövrün və müasir dəniz səyyahları üçün olduğundan daha çox qorxulu idi, elə bu səbəbə görə də ətrafındakı sular həmin adanın adı ilə adlandırılmışdır. Karpatos dənizində bu suların bütün xüsusiyyətlərini dürüst tədqiq edib öyrənmədən, gəmi ilə səyahətə çıxmaq təhlükəli hesab olunurdu və indi də təhlükəli sayılır.

Bununla belə, uzun Sporad silsiləsində sonuncu həlqəni təşkil edən bu adada lövbər atıb dayanmaq üçün istənilən qədər yer vardır. Sidros və Pəmis burunlarından başlayaraq Bonandres və Andromos burunlarına qədər bu adanın şimal sahilində də çoxlu liman vardır. Adanın Aqata, Porto di Tristano, Porto Qrato, Porto Malo Nato adı dörd limanına, keçmiş zamanlarda Levant ticarət gəmiləri xüsusilə tez-tez gəlirdi, yalnız Rodos həmin adaları hər cür ticarət əhəmiyyətindən məhrum etdikdən sonra bu limanlara gələn gəmilərin sayı azalmışdı. İndi isə bu yerlərdə lövbər salıb dayanmaq istəyən gəmiyə çox nadir hallarda təsadüf etmək olar.

Skarpanto – yunan adasıdır, məlumdur ki, onun əhalisi yunanlardır, lakin bu ada Osmanlı imperiyasına məxsusdur. Yunan krallığı tamamilə təşkil olunub qurtarandan sonra bu ada Türkiyənin hakimiyyəti altında qalmalı olmuşdur, bu adanı Arkassa adlı kiçik şəhəriyin üst tərəfində salınmış qəsrdə yaşayan qazı idarə edirdi.

O zamanlar bu adada türklərə çox rast gəlmək mümkün idi, adanın istiqlalıyyət uğrunda müharibədə iştirak etməyən əhalisi, demək lazımdır ki, türklərə tamamilə dost münasibət bəsləyirdilər. Cənəyətəkar ticarət əməliyyatlarının mərkəzinə çevrilən Skarpanto həm türk gəmilərini, həm də buraya əsir dəstələrini gətirən quldur gəmilərini eyni hazırlıqla qəbul edirdi. Canlı malın satıldığı bu gəlirli bazarda Kiçik Asiyanın və Berberi sahilinin dəllalları toplaşırdı. Burada açıq satış və müzayidələr keçirilirdi, satılan qulların, alverdən asılı olaraq qiymətlərinin dəyişməsi burada təyin edilirdi. Həm də etiraf etmək lazımdır ki, bütün bu ticarət əməliyyatının hamısı qazının şəxsən iştirakı ilə keçirilirdi və onun özünün bu işdə marağı az deyildi, çünki dəllallar mənfəətlərinin bir hissəsini qaziya verməyi özlərinə borc sayırdılar.

Burada satılan bədbəxt əsir və qulların Smirne, yaxud Afrika bazarlarına daşınmasına gəldikdə isə demək lazımdır ki, onların hamısı öz yükünü adətən adanın qərb sahilindəki Arkassa limanından

¹ Aukşion, hərrac

götürən gəmilərdə daşıyırdı. Əgər əsirlərin hamısı buradakı gəmilərə yerləşməsəydi, onda əks tərəfdəki sahilə atlılar göndərilirdi və dəniz quldurları bu biabırçı ticarət üçün öz gəmilərini təqdim etməyə məmnuniyyətlə razı olurdular.

O zamanlar adanın şərq sahilində, gözdən uzaq olan kiçik limanlarda iyirmiye qədər böyük və kiçik gəmi gizlənib dayanmışdı ki, bunların da heyətində ümumiyyətlə min iki yüz-min üç yüz nəfər adam var idi. Bu donanma yeni cinayətkar fırıldaqşa başlamaq üçün orada dayanıb öz başçısını gözləyirdi.

Sentyabrın 2-də axşam "Sifanta" Arkassa limanında, bəndin bir kabeltik məsafəsində, dənizin on sajin dərinliyi olan yerdə lövbər saldı. Sahilə çıxan Anri d'Albare şübhə etmirdi ki, dəniz səfərinin gözlənilməz hadisələri indi onu əsirlərin alınıb-satıldığı mərkəzi yerə gətirib çıxarmışdır.

– Biz bu Arkassa limanında çoxmu dayanacağıq, komandir? – kapitan Todros "Sifanta" lövbər salanda müraciət edib soruşdu.

– Bilmirəm, – Anri d'Albare cavab verdi. – Şəraitin bəzi cəhətləri bizi bu limanı tezliklə tərk etməyə məcbur edə bilər, lakin ola bilər ki, bizi burada saxlayacaq səbəblər də meydana çıxsın!

– Dənizçilər sahilə çıxacaqmı?

– Çıxacaqlar, lakin dəstə-dəstə. Elə etmək lazımdır ki, komandanın yarısı həmişə "Sifanta"da olsun.

– Əlbəttə, elə lazımdır, komandir, – kapitan Todros cavab verdi.

– Biz burada yunan torpağında deyil, bəlkə də türk torpağındayıq və buna görə hər ehtiyata qarşı ayıq olmaq lazımdır!

Oxucunun yadındadır ki, Anri d'Albare nə Skarpantoya gəlməyinin səbəbləri haqqında, nə də gəmiyə hardan gəlib çıxdığı məlum olmayan imzasız məktubda onun sentyabrın ilk günlərində bu adaya çağırıldığı haqqında öz köməkçisinə və zabitlərinə heç nə deməmişdi. Bununla belə, Anri d'Albare bu yerlərdə naməlum müxbirin Karpatos dənizi sularına korvetin gəlməyindən nə gözlədiyini sübut edəcək hər hansı bir təzə məlumat almaq niyyətində idi.

Gənc zabit, "Sifanta" gəmisində hamının tezliklə briqə çatacaqlarını ümid etdiyi bir zamanda, o naməlum gəminin Kasos boğazından çıxarkən birdən-birə gözdən itməsi haqqında düşüncələrdən ayrılı bilmirdi.

Bununla belə, Anri d'Albare özünü məğlub olmuş hesab etmirdi. Korvetin su başının imkan verdiyi qədər sahilə yaxınlaşdıqdan sonra gənc zabit sahilin bütün girinti-çıxıntılarını diqqətlə nəzərdən keçirib öyrənməyi əmr etdi. Lakin briq kimi hər hansı bir gəmi adanın gircəyini qoruyan saysız-hesabsız daşların arasında və yaxud sahilin sıldırım qayalıqlardan ibarət olan yerlərində və keçidlərində asanlıqla gizləne bilərdi. Bu yerləri yaxşı tanıyan kapitan üçün "Sifanta"nın heç zaman yaxın düşməyə cəsarət edə bilməyəcəyi bu sualtı daşlardan ibarət arakəsmənin arxasına girib gizlənmək və onu qovanların təqibindən qurtarmaq bir o qədər də çətin iş deyildi. Əgər briq bu yerlərdəki gizli limanlardan birində daldalanıb gözdən itmişdisə, onu axtarıb tapmaq, bu adanın dayanacaqlarında özlərinə sığınacaq tapmış digər quldur gəmilərini tapmaq qədər çətin olardı.

Korvetin bu yerlərdə apardığı axtarışlar iki gün davam etdi, lakin heç bir nəticə vermədi. Briq elə əlli-ayaqlı yoxa çıxmışdı ki, sanki Kasos boğazından üzüb keçəndən sonra dalgaların burulğanında batıb dənizin dibinə getmişdi. Komandir d'Albare üçün nə qədər kədərli olsa da, o bu gəmini axtarıb tapmaq ümidindən əl çəkməli oldu. Elə bu zaman o gəlib, Arkassa limanında lövbər salmağı qərara almışdı. İndi onun yalnız birçə çarəsi qalırdı: gözləmək!

O biri gün, axşam saat üçlə beş arasında adanın bütün əhalisi Arkassa şəhərciyində toplaşmalı idi, biz hələ bu cür hadisələrdə özlərini kənara çəkən və dayanıb gözləməyən xariciləri, avropalıları və asiyaqları demirik. İş onda idi ki, həmin gün, bu yaxınlarda türklərin əsir aldığı hər yaşdan və təbəqədən olan xeyli əsir dəstələrinin satılması üçün böyük bazar müəyyən olunmuşdu.

O zamanlar Arkassada "Batistan" adlanan xüsusi bir əsir bazarı var idi və burda Berberi sahilindəki bəzi şəhərlərdə olduğu kimi, yalnız bədbəxt əsirləri alıb-satırdılar. Bu dəfə türklərin Peloponnesa son basqınları zamanı tutulmuş yüzə qədər əsir – kişi, qadın, uşaq bazara gətirilmişdi. Əsirlər açıq bir həyətdə, qarışıq halda, qızmar günəş altında yığın-yığın oturub qalmışdılar, onların nə qədər əzab-əziyyət çəkdiyi, əyinlərindəki paltardan, sifətlərindəki ürkək ifadədən və dərddli görkəmlərindən biliniirdi. Aclıqlarını çox az və iyrenc yeməklə, susuzluqlarını çirkli su ilə daf edən bu səfillər ailə-ailə yığılmışdılar və yalnız rəhmsiz alıcının istəyi, arvadları

ərlərindən, uşaqları ata-analarından ayırana qədər onlar beləcə bir yerdə ola bilərdilər. Onların bu dəhşətli vəziyyəti, ürəklərində heç bir rəhm olmayan qəddar gözətçilərdən – “başçılardan” başqa, hamının qəlbində dərin mərhəmət hissi əmələ gətirə bilirdi. Lakin bu əzablar onları Əlcəzair, Tunis və Tripolidəki saysız-hesabsız katorqalarda gözləyən dəhşətli əzabın yanında heç nə idi; o katorqalarda ölüm, əsirlərin sıralarını elə bir sürətlə biçirdi ki, onların yerini tez-tez doldurmaq lazım gəlirdi. Bununla belə azad olmaq ümidi əsirləri tərk etmirdi. Əgər onları satın alarkən alıcılar faydalı və mənfəətli saziş bağlayırdırsa, çox böyük bir məbləğə onların azadlığının geri qaytarılması da bundan az mənfəətli deyildi, öz vətənlərində ictimai mövqeyinə görə məşhur olan adamların azad edilməsinə isə xüsusilə yüksək qiymət təyin edilirdi. Bu yolla çox adam əsirlikdən azad ola bilmişdi, belələrini ya hökumət onların qütbətə yola salınmasından əvvəl satın alırdı, ya əsirlərin sahibləri onların ailələri ilə bilavasitə danışıq aparıb, razılıqdan sonra azad edirdilər, yaxud da, nəhayət, bütün Avropada toplanan inan pulundan varlanmış xeyriyyə cəmiyyətlərinin rəhbərləri əsirlərin ardınca Berberinin böyük şəhərlərinə gəlir və onları satın alırdılar. Bəzən belə hallar da olurdu ki, xeyrxahlıq ideyalarından ilhama gəlmiş xüsusi şəxslər də bu savab iş üçün öz variyyatlarından müəyyən qədər ayırırdılar. Bu yaxınlarda isə haradansa, naməlum bir mənbədən, əsirlərin satın alınıb azad edilməsi üçün böyük miqdarda pul gəlirdi; lakin həmin pul yalnız o əsirlərin azad olunması üçün nəzərdə tutulurdu ki, onlar Yunanıstanın sakinləridir və müharibənin nəticəsində son altı il ərzində Afrika və Kiçik Asiya dəllallarının əlinə düşmüşdülər.

Arkassa bazarında açıq satış gedirdi. Bu alverdə hamı – həm yerli sakinlər, həm də gəlmələr iştirak edə bilirdi; lakin həmin gün, dəllallar yalnız Berberi əsir bazarları üçün əsir satın aldıklarına görə, əsirlərdən təkcə bir dəstəsi satılırdı. Hansı dəllala qismət olacaqlarından asılı olaraq, bu satılan dəstədəki əsirlər Əlcəzairə, Tripoliyə, yaxud Tunisə göndiriləcəkdi.

Bununla belə, əsirlər iki qrup idi. Onların bir qismi Peloponnesdən gətirilmişdi. O birləri isə bu yaxınlarda onları öz vətənlərinə yola salınmaq üçün Tunisdən Skarpantoya aparən bir gəmidə tutulmuşdular.

Qarşıda hələ xeyli əzab-əziyyət gözləyən bu bədbəxt əsirlərin taleyini, qiymətin son dəfə artırılması həll edilirdi, qiyməti isə

yalnız saat beşi vurana qədər artırmaq olardı. Arkassa qalasından açılan top atəşi, adətən, həm limanın bağlandığını xəbər verir, eyni zamanda bazarda açıq satışın qurtardığını bildirirdi.

Beləliklə, həmin günü – sentyabrın 3-də dəllallar batistanın ətrafında hərənirdilər. Burada Smirnədə və Kiçik Asiya'nın başqa yaxın şəhərlərindən gəlmiş çoxlu nümayəndələr vardı və onların hamısı, yuxarıda deyildiyi kimi Berberi dövlətlərinin mənafeyini gözləyən adamlardı.

Bazardakı bu cür basabasın səbəbi çox sadə idi. İş bundadı ki, son zamanlar baş vermiş hadisələr, istiqlalıyyət uğrunda aparılan müharibənin tezliklə qurtaracağını xəbər verirdi, İbrahim öz qoşunları ilə birlikdə Peloponnesdə sıxışdırılmışdı, marşal Mezon isə iki min fransız əsgəri olan ekspedisiya korpusu ilə bu yaxınlarda Moreyaya çıxmışdı. Beləliklə, əsirlərin satın alınıb göndərilməsi yaxın zamanlarda xeyli azalmalı idi, onların satış qiyməti isə, qazının bəxtindən artırdı.

Şəhərdən bəri dəllallar dəfələrlə batistana baş vurub xəbər bilmiş, əsirlərin sayı və keyfiyyəti barədə, həmçinin onların çox baha qiymətə satılacağı haqqında müəyyən təsəvvür əldə etmişdilər.

– Məhəmmədə and olsun, doğru deyirəm! – Smirnədən gələn və öz yoldaşlarının arasında uzun-uzadı danışan nümayəndə inandırmağa çalışırdı. – Mənfəətli alverin vaxtı keçmişdir! Yalnızdadır, bir zamanlar gəmilər buraya yüz yox, minlərlə əsir gətirib töküldülər?

– Elədir! Xios qırğınının sonra nə qədər gətirmişdilər! – deyə o biri dəllal onun sözüne qüvvət verdi. – Bir dəfədə qırx mindən çox əsir almaq olurdu! Gəmilərin anbarları əsirlə ağzına qədər dolu olardı!

– Şübhəsiz ki, elədir, – məharətli və işbaz alverçi təsiri bağışlayan üçüncü nümayəndə sözə qarışdı. – Lakin nəzərdə tutmaq lazımdır ki, əsir çox olanda onların alıcısı da çoxalır, alıcı çox olanda isə – qiymət aşağı düşür! Yaxşısı budur ki, əsir az gətirilsin, baha qiymətə satılsın, – xərci nə qədər artıq olsa da, mənfəəti azalmaz!

– Elədir ki var! Xüsusilə Berberidə... Bütün qazancın on iki faizi paşanın, qazının, yaxud hakimindir! Mən hələ bəndlərin və sahildəki topların saxlanması xərcinə bir faizi hesaba almıram.

– Hələ onu da ki, bir faiz də bizim cibimizdən çıxıb marabutların cibinə gedir.

– Bu vəziyyət doğrudan da həm dəniz quldurları üçün, həm də dəllallar üçün var-yoxdan çıxmaq deməkdir!

Bazara toplanan bu nümayəndələr beləcə söhbətlər edir və öz ticarət işlərinin nə qədər alçaq və murdar olduğunu həтта ağllarına belə gətirmirdilər. Onlar həmişə ədalətsizlikdən şikayətlənirdilər! Bazarın açılmasını bildiren zəngin səsi bu söhbətə son qoymasaydı, onlar yenə də davam edəcək və bu cür ittihamlar yağdıracaqdılar.

Məlumdur ki, müzayidədə qazı da iştirak edirdi. Onu buna vadar edən həm özünün türk hakimiyəti nümayəndəsinin borcu, həm də şəxsi marağı idi. Üzərində aypara şəklil olan qırmızı türk bayrağı yellənən günlüklə örtülmüş səkidə rahatlanan qazı, böyrünü yere verib əsil Şərq tənbelliyi ilə böyük mütəkkəyə və yastıqlara söykəndi.

Müzayidəçi onun yanında dayanmışdı, o, boğazını həddindən çox yormayaraq, öz vəzifəsini icra edirdi! Boğaz yırtmağa ehtiyac da yox idi! Bu cür satışlarda dəllallar qiyməti artırmağa bir o qədər də tələsmirdilər. Son məbləğin ətrafında az-çox qızgın mübarizə isə, əslində, yalnız axırını on beş dəqiqədə başlanırdı.

Min türk lirəsindən ibarət birinci qiymət Smirnedən gəlmiş dəllallardan biri tərəfindən təklif edildi.

– Min türk lirəsi! – müzayidəçi gözlərini yumub ucadan təkrar etdi, sanki o biri əlavəni gözləyəne qədər bir az mürgüləmək istəyirdi.

Müzayidənin birinci saatında təklif olunan bu qiymət cəmi min lirədən iki min türk lirəsinə qədər, yeni fransız pulu ilə təxminən qırx yeddi min franka qədər qalxdı. Dəllallar bir-birinə göz yetirir, tanış olur, kənar şeylər haqqında danışdılar. Lakin onların hər biri öz verəcəyi qiyməti əvvəlcədən fikirləşib müəyyən etmişdi. Onlar yalnız ən son dəqiqələrdə, bazarın bağlanmasını elan edəcək top atəşindən əsərcək əvvəl özlərinin ən yüksək qiymətlərini elan etməyə cəsarətlənəcəklər...

Lakin yeni bir rəqibin meydana çıxması tezliklə onların planlarını dəyişdi və müzayidənin gedişində qəflətən bir qızgınlıq və həyəcan əmələ gətirdi.

Saat dördə yaxın Arkassa bazarında iki nəfər göründü. Onlar haradan gəlmişdi? Onları batistan darvazalarına gətirən arabanın hansı tərəfdən gəldiyi nəzərə alınsa, heç bir şübhə yeri qalmırdı ki, bu iki nəfər adanın şərq sahilindən gəlmişdir.

Onların gəlməsi bazarda təəccüb və narahatlıq əmələ gətirdi. Görünür, dəllallar özlərinin rəqəbat edəcəkləri bir adamın bura gəlib çıxacağını gözləmədilər.

– Allaha and olsun ki, doğru deyirəm! – deyə dəllallardan biri ucadan səsləndi. – Bu, Nikolay Starkosun özüdür!

– O birisi də lənətə gəlmiş Skopelodur! – başqa dəllal cavab verdi. – Biz isə elə bilirdik ki, onlar həmişəlik cəhənnəmə vasil olublar!

Gəlmələri Arkassa bazarında yaxşı tanıyırdılar. Onlar burada dəfələrlə çox böyük alver etmiş, Afrika qul tacirləri üçün xeyli əsir alıb aparmışdılar. Özləri də puldan kalan idi, lakin bu pulun hardan alındığını heç kəs bilmirdi; lakin kimə nə dextli vardı, bu onların öz işi idi. O ki qaldı qaziya, o, dəllalların qarşısına belə təhlükəli rəqiblərin çıxmasına yalnız sevinə bilirdi.

Öz bədnam peşəsini yaxşı bilən Skopeloya əsirlərin həqiqi qiymətini təyin etmək üçün birçə baxış kifayət idi. O yalnız Starkosun qulağına bir neçə kəlmə söz deməklə kifayətləndi, Starkos isə başını təsdiqedicilə bir ifadə ilə tərpətdi.

“Karista” kapitainın köməkçisi müşahidə qabiliyyətinə malik olsa da, nədənsə, Nikolay Starkosun bazarda görünməsinin əsirlər arasındakı bir qadınla nə qədər dəhşətli vəziyyət əmələ gətirdiyini duymadı.

Bu, uzunboylu qoca bir qadın idi, batistanın lap kənarında bir bucaqda əyləşmişdi. Qadın qəflətən ayağa qalxdı, sanki onu yenilməz bir qüvvə arxadan itələyirdi, bir neçə addım irəli gəldi və ağzını açıb qışqırmağa hazırlaşdı... Lakin özünü saxlamağa qüvvəsi çatdı. Qadın astaca geri çəkildi, başdan-ayağa köhnə bürüncəyə büründü və yenə gözə dəyməməyə çalışaraq, əsir dəstəsinin arxasında əvvəlki yerində əyləşdi. Görünürdü ki, qadın yalnız özünü gizlətməklə kifayətlənmir, o, tamamilə özünü Nikolay Starkosun nəzərlərindən yayındırmağa və gizlətmək istəyirdi.

Bu arada dəllallar “Karista”nın kapitaini ilə danışmasalar da, yenə gözlərini ondan çəkmirdilər. O isə sanki, dəllallara heç əhəmiyyət vermirdi. O bu bir dəstə əsiri dəllalların əlindən qoparmaq üçün mü

buraya gəlmişdi? Starkosun Berberi dövlətlərinin paşaları və bəyləri ilə əlaqəsini bilən dəlləllər bu cür düşünüb, ondan çəkinməyə hər cür əsasları var idi.

Bu fikir getdikcə hamıda omlə gəlirdi. Bu ara müzayidəçi ayağa qalxdı və son əlavəni ucadan təkrar edib dedi:

– İki min lirə!

– İki min beş yüz, – deyə belə hallarda adətən öz kapitanının adından hərəkət edən Skopelo əlavə etdi.

– İki min beş yüz lirə! – müzayidəçi elan etdi.

Bu zaman bir-birinə göz qoyan ayrı-ayrı dəllal dəstələri arasında yenə də qızğın danışqlar başladı.

On beş dəqiqə keçdi. Skopelodan sonra heç kəs bu qiymətə yeni əlavə etmədi. Starkos isə bu zaman laqeyd halda və tələbbürlə batistanın ətrafında gəzinirdi. Heç kəsdə şübhə yeri qalmamışdı ki, əvvəl-axır, bu əsirlər hətta ciddi mübarizəsiz yenə də ona çatacaqdır. Bu zaman öz yaxın iki-üç adamı ilə məsləhətləşdikdən sonra Smirnodən gəlmiş dəllal qiymətə yeni əlavə etdi və onu iki min yeddi yüz lirəyə qaldırdı.

– İki min yeddi yüz lirə, – müzayidəçi təkrar etdi.

– Üç min lirə!

Bu dəfə eşidilən səs Nikolay Starkosun idi.

Nə olmuşdu? Nə üçün şəxsən o, mübarizəyə girişmişdi? Nə üçün həmişə soyuq görünən bu adamın səsinə indi hətta Skopelonun özünü də təəccübləndirən güclü bir həyəcan duyulurdu? Oxucu tezliklə bunun səbəbini biləcəkdir.

Bir neçə dəqiqə əvvəl Starkos batistan hasarından içəri keçib, oradakı əsir dəstələri arasında gəzinirdi. Onun yaxınlaşdığını görən qoca qadın ördüyü bürüncəyə daha bərk sarındı. Starkos onun sifətinə heç cür görə bilmədi.

Əsirlərdən bir qədər kənarda əyləmiş iki əsir Starkosun nəzərini birdən cəlb etdi. O dayandı, sanki ayaqları yerə yapışmışdı.

Onun qarşısında, ucaboy bir kişinin altında lap torpağın üstündə yorğunluqdan əldən düşmüş bir qız uzanmışdı. Kişi Nikolay Starkosu görən kimi qəddini düzəltdi. Qız dərhal gözlərini açdı. Lakin “Karista”nın kapitanını görəndə səksəndi.

– Xacina! – Starkos qışqırdı. Bu qız Xacina Elizundo idi. Ksarıs, sanki onu təhlükədən qorumağa çalışaraq qucaqlamışdı.

– Odur! Özüdü! – Starkos təkrar etdi.

Xacina birdən Ksarısın qolları arasında çıxaraq, atasının bu sabiq müştərisinin üzünə dik baxdı.

Məhz həmin dəqiqədə, hətta bankir Elizondonun qızının nə cür və hardan Arkassa bazarındakı əsirlərin içinə gəlib düşdüyünü öyrənməyə belə təşəbbüs göstərmədən, Nikolay Starkos həyəcədən dəyişmiş səsle üç min lirə miqdarında yeni qiyməti ucadan qışqırdı.

– Üç min lirə! – müzayidəçi təkrar etdi.

Saat beşin yarısından bir az keçmişdi. İyirmi beş dəqiqədən sonra top atəşi açılacaq və kim baha qiymət versə, əsirlər ona çatacaqdı.

Öz aralarında məsləhətləşən dəllallar, yeni və daha artıq qiymət təklif etməməyi qəti qərara alaraq, bazardan çıxıb getməyə hazırlaşdılar. Rəqib olmadığına görə “Karista” kapitanının bu alverdə üstün gələcəyinə sanki heç bir şübhə yeri qalmamışdı, lakin elə bu zaman Smirnodən gələn nümayəndə axırıncı dəfə mübarizəyə girişməyi qət etdi.

– Üç min beş yüz lirə! – qışqırdı.

– Dörd min lirə! – Nikolay Starkos o saat cavab verdi.

Skopelo, Xacinanı görmədiyi üçün öz ağasının bu yersiz həyəcanının səbəbini başa düşə bilmirdi. Onun nöqtəyi-nəzərinə dörd min lirə bu əsirlərin heqiqi qiymətindən xeyli artıq idi. O, sadəcə olaraq, Nikolay Starkosu bu ağılsız işə sövq edən səbəbin nə olduğunu anlaya bilmirdi.

Müzayidəçinin elan etdiyi axırıncı qiymətdən sonra uzun müddət araya süket çökdü. Hətta Smirnodən gələn dəllal da, öz yoldaşlarının işarəsi ilə oyundan çıxdı. Son sözün Starkosun olacağına və onun öz qələbəsini möhkəmləndirməsi üçün cəmi bir neçə dəqiqə tələb olunduğuna heç bir şübhə qalmamışdı.

Ksarıs bunu başa düşmüşdü. O, indi Xacinanı daha bərk-bərk qucaqlayıb saxlamışdı. İndi bu qızı ondan yalnız Ksarısın həyatı bahasına almaq olardı!

Bu anda sakitlik içindən həyəcanlı bir səs qışqırıb müzayidəçiyə üç söz dedi:

– Beş min lirə!

Starkos çevrilib baxdı.

Batistanın darvazasına elə indicə bir dəstə dənizçi gəlmişdi. Onların qarşısında bir zabıt dayanmışdı.

– Anri d'Albare! Nikolay Starkos səsləndi! – Anri d'Albare... Burdadır... Skarpantodadır!

“Sifanta”nın komandiri tamamilə təsadüfi olaraq bu bazar meydanına gəlmişdi. O, hətta bilmirdi ki, həmin gün – yəni onun Skarpantoya gəlməsindən bir gün sonra – adanın paytaxtında əsirlər satılacaqdı. O, limanda sakolevanı da görməmişdi, buna görə də indi burada – Arkassada Starkosla qarşılaşanda öz rəqibindən az təəccüblənməmişdi.

Korvetin Arkassada lövbər salıb dayandığını bilən Nikolay Starkos Anri d'Albarenin “Sifanta”nın komandiri olduğunu bilmirdi.

Bu iki rəqibin üz-üzə gələrkən nə kimi hisslər keçirdiyini qoy oxucu özü təyin etsin.

Anri d'Albare gözlənilməz halda qiymətə yeni əlavə elan etdi, çünki o, batistandakı əsirlərin arasında Xacina ilə Ksarisi elə indicə görmüşdü. Xacina elə bir vəziyyətdə idi ki, hər dəqiqə Nikolay Starkosun əlinə keçə bilirdi! Xacina da onun səsinə eşitdi, Anrini tanıdı və onun yanına qaçmağa tamamilə hazır idi, lakin əsirlərin gözetçisi onu dayandırdı.

Birçə hərəkətlə Anri d'Albare gənc qıza işarə edib onu sakitləşdirdi və qızda inam əmələ gətirdi. İyrənc rəqibin qarşısında bütün varlığını bürümüş qəzəb hissini baxmayaraq, Anri d'Albare öz mənevəyyatını itirmədi. O, Arkassa bazarında yığılmış bu əsirlərin hamısını və onlarla birlikdə, özünü çoxdan bəri axtardığı və bir daha görə biləcəyinə ümid etmədiyi qızı da Nikolay Starkosun əlindən qoparıb alacaqdı. Bəli! O bunu edəcəkdir, hətta bütün varlığını itirməli olsa da, bu işdən əl çəkməyəcəkdir.

Hər halda qarşıda çox qızgın bir mübarizə dururdu. Nikolay Starkos, Xacina Elizundonun əsirlər arasına nə cür gəlib düşdüyünü anlaya bilməse də, bu qız əvvəlki kimi yenə də onun gözündə korfulu bankirin varlı vərasəsi idi. Onun milyonları qızın özü ilə birlikdə itməmişdi ki! Bu milyonlar həmin qızı köləlikdən azad olmaq üçün satın almaqdan ötrü o saat üzə çıxacaqdır. Elə buna görə də o, qiyməti artıranda heç nədən qorxmurdu. Nikolay Starkos müzayidəni daha da şiddətli bir həyəcanla davam etdirməyi qərara aldı, çünki o burada öz rəqibi ilə, həm də xoşbəxt rəqibi ilə mübarizə aparmalı idi!

– Altı min lirə! – Nikolay Starkos qışqırdı.

– Yeddi min lirə! – “Sifanta”nın komandiri Starkosa tərəf baxmadan cavab verdi.

Qazı işin belə şəkli düşməsinə yalnız alqışlaya bilərdi. O özünün bütün şərqilərə məxsus məmnunluğunu bu iki rəqibin heç birindən gizlətməyə təşəbbüs də etmirdi.

Bu acgöz məmur öz-özünə fikirləşib, ona çatası payın hesabını və məbləğini götür-qoy edirdi. Skopelo isə getdikcə hövsələdən çıxırdı. O, Anri d'Albareni, sonra da Xacina Elizundonu tanıyırdı. Əgər Nikolay Starkos qəzəblənib öz inadında davam edərdisə, əvvəlcə bir qədər mənfəətli görünən bu alver tamamilə zərərli olardı, əgər qız öz azadlığını itirdiyi kimi öz var-dövlətini də itirmişdisə, bu zərər xüsusilə artardı, belə ehtimal etməyə isə əsas vardı.

Buna görə də Skopelo ehməlcə Nikolay Starkosu bir tərəfə çəkdi və ona müticəsinə bir neçə ağıllı məsləhət verməyə çalışdı. Lakin Skopelonun verdiyi məsləhətlər elə qarşılandı ki, o bir daha öz sözlərini təkrar etməyə cəsarət etmədi. İndi “Karista”nın kapitanı müzayidəçiyə rəqəmləri özü deyirdi, həm də bunu rəqibini təhqiiredici əda ilə deyirdi.

İş belə olduqda, çox asanlıqla başa düşmək olur ki, mübarizənin şiddətləndiyini görən dəllallər getməyib qaldılar və bu işin nə ilə qurtaracağını gözlədilər. Camaat dəstə-dəstə toplaşib hər bir zərbəsi min lirə ilə ölçülən bu vuruşmanı maraqla seyr edir və sos-küy salıb qışqırırdılar. Əgər orada iştirak edənlərin əksəriyyəti sakolevanın kapitanını tanıyırdısa, əksinə, “Sifanta”nın komandirini heç kəs tanıyırdı. Korfu bayrağı altında üzən bu korvetin hansı məqsədlə Skarpanto sahillərinə gəlib çıxdığını da heç kəs ağılına gətirə bilməzdi. Lakin müharibə zamanı müxtəlif millətlərin gəmiləri əsir daşımaqla o qədər məşğul olurdu ki, hətta “Sifanta” gəmisinin özünün də bu işlə məşğul olduğuna şübhələnmək çətin deyildi. Buna görə də bazarda toplaşanların hamısı belə hesab edirdi ki, bu əsirlər kimə çatır – istər Anri d'Albareyə, istərsə də Starkosa, – forqı yoxdur. Bu bədbəxtlərin hamısı axırda qul vəziyyətinə düşəcəkdir.

Hər halda beş dəqiqədən sonra bu məsələ qəti həll olunmalı idi.

Müzayidəçinin elan etdiyi son əlavəni eşidərkən Starkos cavab verib dedi:

– Səkkiz min lirə!

– Doqquz min lirə! – Anri d'Albare yenə əlavə etdi.

Bir anlığa səs kəsildi. “Sifanta”nın komandiri əvvəlki kimi yenə də öz soyuqqanlılığını saxlayıb, Skopelonun ürkmüş vəziyyətinə qətiyyətlə fikir vermədən, qəzəblə irəli-geri gəzib-dolanan Nikolay Starkosa baxır və gözünü ondan çəkmirdi. Belə bir vəziyyətdə qızıqışan ehtirasları heç bir dəlil və sübutla yatırmaq mümkün deyildi.

– On min lirə! – Starkos qışqırdı.

– On bir min lirə! – Anri d'Albare cavab verdi.

– On iki min lirə! – Starkos dərhal cavab verdi.

Komandir d'Albare bu son əlavədən sonra o saat cavab vermədi. Bunun səbəbi o deyildi ki, komandir tərəddüd edir, bunun səbəbi o idi ki, bu zaman Skopelo Nikolay Starkosun yanına qaçmış və görünür ki, bu ağılsız müzayidəni bitirmək üçün onu yola gətirməyə çalışırdı, bu, bir anlığa “Karista”nın kapitanının diqqətini bir qədər yayındırmışdı. Anri isə bütün bunların hamısını duymuşdu.

Həm də indi qədər öz sifətini gizlətməyə çalışan qoca qadın, bu zaman qəddini düzəldib ayağa qalxmışdı, sanki indi o, Starkosun gözüne görünmək istəyirdi...

Elə həmin bu saniyədə Arkas qalasının üstündə ağ tüstü dumanına bürünmüş alov göründü; bu, orada atılan topların alovu idi, lakin atəşin səsi hələ batistana gəlib çatmamış, gur bir səs yeni qiymətə qışqırdı:

– On üç min lirə!

Bunun ardınca top səsləri eşidildi, sonra isə arası kəsilmək bilməyən “ura” səsləri yayıldı.

Starkos yanındakı Skopelonu elə bir güclə itələdi ki, o, yerə sərilirdi... Lakin artıq çox gec idi! Starkosun yeni qiymətə əlavə etməyə daha ixtiyarı yox idi! Xacina Elizundo onun əlindən çıxdı, həm də görünür, həmişəlik çıxdı!

– Gedək! – Starkos yerə yığılmış Skopeloya boğuc bir səsle müraciət etdi.

O gedərkən öz-özünə donquldanıb danışdı, onun danışığından bu sözləri eşitmək olardı: “Bu daha etibarlı və ucuz başa gələr!”

Onların hər ikisi arabaya minib adanın dərinliyinə tərəf uzanan yolun döngəsində gözdən itidilər.

Bu zaman Xacina Elizundo da Ksarisin köməyi ilə batistanın hasarından kənara çıxdı. O, birbaşa Anri d'Albarenin ağuşuna atıldı, Anri isə onu sinəsinə basaraq deyirdi:

– Xacina! Xacina! Mən sizi satın alıb qurtarmaq üçün bütün var-yoxumu verədim...

– Necə ki, öz namuslu adımlı və şərəfimi satın almaq üçün mən var-yoxumu vermmişəm! – deyə qız cavab verdi. – Bəli, Anri!... Xacina Elizundo indi yoxsuldur, lakin sizə layiqdir!

ON ÜÇÜNCÜ FƏSİL

“SİFANTA” GƏMİSİNDƏ

O birisi gün səhər saat onda “Sifanta” lövbərini qaldırıb, səmt küləyindən istifadə edib kiçik yelkənlərini qabardaraq Skarpanto limanının çıxışına yönəldi. Anri d'Albarenin satın aldığı əsirlərin bir hissəsi gəminin burun tərəfində, bir hissəsi isə topların qoyulmuş olduğu göyörtədə yerləşmişdi. Arxipelaqdan keçib getmək cəmi bir neçə gün tələb etsə də, gəmidəki zabitlər və dənizçilər əldən düşmüş əsirləri mümkün qədər rahat yerləşdirməyə çalışırdılar.

Komandir d'Albare hələ yola çıxmazdan əvvəl səfər üçün hazırlanmışdı. On üç min lirəyə gəldikdə isə Anri d'Albare bazardakı qazıya elə təminatlar verdi ki, qazı bunları eşidəndə tamamilə kifayətlənib razılaşdı. Bu yaxınlara qədər əsir olan adamların korveto mindirilməsi heç bir çətinlik törətmədən başa çatdı, bir zamanlar Berberi sahilində katorqa dəhşətlərinə məhkum olan bu bədbəxtlər üç gündən sonra Şimali Yunanistanın limanlarından birində gəmidən düşməli idilər və orada öz azadlıqlarının təhlükə altında olmayacağına arxayın ola bilirdilər.

Bu əsirlərin hamısı öz azadlıqlarına görə onları Nikolay Starkosun əlindən qoparıb alan adama minnətdar idilər! Elə buna görə də əsirlər korvetin göyörtəsinə qalxan kimi hamısı ön səmimi sözlərlə öz təşəkkürlərini ifadə etdilər.

Əsirlərin arasında əslən Leondaridən olan qoca bir ruhani var idi. O öz yoldaşları ilə birlikdə gəminin dal göyörtəsinin üstündə

Xacina Elizundo və Anri d'Albarenin bir neçə zabitlə bir yerdə əyləşdikləri yerə yaxınlaşdı. Sonra onların hamısı, başda ruhani olmaqla, diz çökdülər, əllərini komandirə tərəf uzatdılar. Qoca ruhani isə dedi:

– Anri d'Albare, azadlığa qaytardığınız adamların hamısı sizə xeyir-dua verirlər!

– Dostlar, mən yalnız öz vəzifəmi yerinə yetirmişəm! – “Sifanta”nın dəridən təsirlənmiş komandiri cavab verdi.

– Elədir!.. Hamı sizə dua edir... Hamı... Mən də, Anri! – Xacina da diz çökərək əlavə etdi.

Anri d'Albare cəld onun qolundan yapışıb qaldırdı və bu zaman gəminin arxa tərəfindən burun tərəfinə, toplarından kiçik dorlara qədər dırmaşmış əlliye qədər dənizçi “ura” deyərək, birağızdan qışqırdı və hər yerdən bu səslər eşidilməyə başladı: “Yaşasın Anri d'Albare! Yaşasın Xacina Elizundo!”

Bu zaman yalnız birçə nəfər – bir az əvvəl batistanda özünü gizlətməyə çalışan qadın – bu mərasimdə iştirak etmirdi. Gəmiyə minərkən o yalnız birçə şeyi fikirləşirdi ki, mümkün qədər heç kəsə diqqətini cəlb etməsin. Belə də oldu, bu qadın orta göyörtənin ən qaranlıq bir guşəsinə çökildəndən sonra daha heç kəs onun haqqında danışmadı və o heç kəsə də yadına düşmədi. Yəqin ki, səfərin axırına qədər bu qadın heç kəsə görünməmək ümidində idi. Lakin bütün bu ehtiyat tədbirləri o qadına nə üçün lazım idi? Korvetin zabitlərindən, yaxud dənizçilərindən onu tanıyan var idimi? Hər necə olursun, lakin görünür, bu qadını korvetin Arxipelaqdan keçəcəyi üç və ya dörd gün ərzində gəmidəki adamların gözüne görünməməyə məcbur edən çox əsaslı səbəblər vardı.

Bəs Anri d'Albare korvetdəki səmşişinlərin təşəkkür və minnətdarlığına layiq idisə, Xacina Korfu adasından çıxdığı gündən bəri gördüyü işlər üçün hansı təşəkkürə layiq idi.

– Anri, – bu qız bir gün əvvəl komandirə bildirmişdi, – Xacina Elizundo indi yoxsuldur, lakin o sizə layiqdir!

Xacina doğrudan da yoxsul idi! Lakin o, gənc zabitə layiq idimi?.. Qoy oxucu özü bu barədə mülahizə yürütsün.

Onları bir-birindən ayrı salan ağır şəraitə baxmayaraq, Anri d'Albare yenə də Xacinanı sevirdi, bir illik ayrılıqdan sonra qızın

qəlbinin hansı hisslərlə dolub-daşdığını öyrənərkən bu sevgi hissəsinin nə qədər gücləndiyi aydındır!

Atasından qalan var-dövlətin haradan gəldiyini öyrənən kimi, Xacina Elizundo həmin dövlətin böyük bir hissəsini əsirlərin satın alınmasına ayırmağı qərara aldı. Qız çirkin vasitələrlə qazanılmış bu iyirmi milyon puldan bir qəpik belə saxlamaq istəmirdi. O öz fikrini yalnız Ksarise söyləmişdi. Ksaris onun bu fikrini təsdiq etməsi və tezliklə Elizundo bankının qiymətli kağızları satılmışdı.

Anri d'Albare o zaman gənc qızın ona verdiyi sözü geri götürməsi haqqında məktub almışdı, qız həmin məktubda onunla vidalaşmışdı. Daha sonra Xacina, Peloponnesə getmək üçün öz namuslu və sədaqətli dostu Ksarisin müşayiəti ilə gizlicə Korfunu tərk etmişdi.

O zaman İbrahimin əsgərləri artıq bir çox ağır imtahanlardan keçmiş olan Mərkəzi Moreyanın əhalisinə hələ də rəhmsizcəsinə divan tuturdu. Məhv olmaqdan qurtarıb qaça bilən bədbəxtlərin hamısını Messininin, Patrasın, yaxud Navarinin böyük limanlarına göndərirdilər. Türk hökuməti tərəfindən kirayə edilməş və ya Arxipelaq quldurlarının verdiyi gəmilər bu qaçqınları minlərlə, Skarpan-toya və yaxud əsirlərin satıldığı bazarlar olan Smirnəyə daşıyırdı.

Korfudan çıxıb gedəndən sonra iki ay ərzində, heç bir zaman qiymət məsələsindən qorxub çəkinməyən Xacina Elizundo və Ksaris hələ Messinaya göndərilməmiş əsirlərdən yüzlərlə adamı satın alıb xilas edə bilmişdilər. Onlar həmin adamları təhlükəsiz yerlərdə, bəzilərinə – İoni adalarında, bəzilərinə isə – Şimali Yunanıstanın azad edilmiş vilayətlərində yerləşdirmək üçün əllərindən gələni əsirgənmirdilər.

Bundan sonra onların ikisi də Kiçik Asiyaya – qul ticarətinin o zaman xüsusilə geniş miqyasda aparıldığı Smirnəyə gətdilər. Gəmi karvanları buraya xeyli yunan əsiri gətirirdi, Xacina isə həmin yunan əsirlərinin azad olunmasına xüsusilə çalışırdı. O, bəzən elə qiymətlər təklif edirdi ki, Berberi və Kiçik Asiya sahillərinin dəllallarının verdiyi qiymətdən xeyli yuxarı olurdu və buna görə də belə yüksək qiymətləri özləri üçün çox mənfəətli hesab edən türk hakimiyyəti Xacina Elizundo ilə məmnuniyyətlə alver edirdilər. Bunu da başa düşmək çox asandır ki, qızın xeyirxah məqsədlə təklif etdiyi yüksək qiymətdən qul tacirləri necə sui-istifadə edirdilər, lakin hər halda

bu qızın sayəsində minlərlə əsir Afrika varlılarının yanında katorqa zəhmətindən xilas olurdu.

Lakin hələ görülməli iş çox idi; elə bu zaman Xacinada belə bir fikir yarandı ki, o öz məqsədinə doğru iki müxtəlif yolla getməlidir.

Doğrudan da, açıq satışlarda müzayidə üçün nəzərdə tutulmuş əsirləri almaq və ya qızıl gücünə onları katorqadan xilas etmək hələ işin hamısı deyildi. Bu görülməli işlə yanaşı, Arxipelaqın bütün dənizlərində gəmiləri ələ keçirən dəniz quldurlarını məhv etmək də lazım idi.

Səfərə çıxdığı ilk aylardan sonra "Sifanta" gəmisinin başına gələn hadisələr haqqında Smirməyə xəbər çatanda Xacina Elizundo da orada idi. Bu korvetin Korfu gəmi sahiblərinin xərcinə qayrıldığı və silahlandırıldığı, habelə onun hansı məqsədlə dənizə çıxdığı Xacina üçün sirt deyildi. O bilirdi ki, səfərin əvvəli müvəffəqiyyətli keçmişdir: sonra isə xəbər gəlmişdi ki, deyildiyinə görə Sakratifin özünün komandanlıq etdiyi quldur donanması ilə döyüşdə "Sifanta" öz komandirini, bir çox zabitlərini və gəmi heyətinin bir hissəsini itirmişdir.

Xacina Elizundo o saat "Sifanta"-nın Korfudakı sahiblərinin mənafeyini gözləyən vəkillə danışığa girdi. Həmin nümayəndənin vasitəsi ilə qız korveti almaq üçün elə bir qiymət təklif etdi ki, sahibkarlar gəmini satmağa razı oldular. Korvet, guya Raquzada yaşayan bir nəfər bankirin adından alınmasına baxmayaraq, əslində Bobolina, Modena, Zaxarias və başqa görkəmli vətənpərvər qadınların yolu ilə gedən Xacina Elizundo idi və bu qız yaxşı bilirdi ki, istiqlalyyət uğrunda müharibənin başlanğıcında bu qəhrəmanların vəsaiti ilə silahlandırılmış və təchiz edilmiş gəmilər türk donanmasına keyli zərbə vurmuşdur.

Xacina "Sifanta"-nın komandanlığı vəzifəsini kapitan Anri d'Albareyə təklif etmək niyyəti ilə gəmini almışdı. Onun sədaqətli adamlarından biri əslən, öz dayısı kimi yunan və dənizçi olan Ksarisin bacısı oğlu Korfuda uzun müddət qızı əbəz yerə axtaran və polkovnik Fovye ilə birləşmək üçün Xios adasına gedən gənc zabiti gizlincə təqib edir və ondan ayrılmırdı.

Limnos yaxınlığındakı vuruşmadan sonra o öz komandasına yeni adam qəbul edərkən, qızın əmri ilə həmin adam da dənizçi sifəti ilə korvetin heyətinə daxil olmuşdu. Ksarisin əli ilə yazılmış iki məktubu

da Anri d'Albareyə o çatdırmışdı: "Sifanta"-nın komandanlığında boş yer olduğunu bildiren birinci məktubu o Xios adasına poçt ilə göndərmişdi, korvetin sentyabrın əvvəllərində Skarpanto sahillərinə gəlməsi qeyd olunan ikinci məktubu isə o, gəmidə komandanın kayutunun qapısında keşik çəkdiyi zaman aparıb masanın üstünə qoymuşdu.

Xacina Elizundo da öz nəcib və xeyirxah vəzifəsini yerinə yetirdikdən sonra nəzərdə tutulan vaxtda Skarpantoda olacağını ümid edirdi. Qız istəyirdi ki, onun var-dövlətindən qalmış son pula alacağı axırıncı əsirlər dəstəsini "Sifanta" öz vətənlərinə aparsın.

Lakin bundan sonrakı altı ay ərzində bu qız nə qədər çətinliklə üz-üzə gəlməli, hələ nə qədər təhlükələrlə qarşılaşmalı idi!

Bu müddət ərzində qoçaq qız öz vəzifəsini yerinə yetirmək üçün Ksarisin müşayiəti ilə Berberinin lap ürayı olan yere, quldurların qaynaşdığı limanlara, Əlcəzairin Fransa tərəfindən işğalına qədər ən qəddar quldurların aqalığı etdikləri Afrika sahillərinin dərinliklərinə gedib çıxmışdı. Xacina bütün bu səfərlərin hamısında öz azadlığını və həyatını təhlükə altına qoyurdu, lakin onun gəncliyi və gözəlliyi üzündən əmələ gələn bütün təhlükələrə, o, nifrətlə baxırdı.

Başlamış olduğu bu işdə onu heç bir şey dayandıra bilməzdi. Qız öz borcunu yerinə yetirmək üçün səfərə çıxdı.

Bu zaman onu xeyriyyə cəmiyyətinin rəhbəsi libasında Tripolidə, Əlcəzairdə, Tunisdə, Berberi sahilinin hətta ən kiçik bazarlarında görmək olardı. Qız özünü yunan əsirləri satılan yerlərə yetirir və sahibkarlara böyük qazanc verən qiymətli əsirləri satın alıb xilas edirdi. Qul tacirlərinin, hər yerdə mal-qara kimi qabaqlarına qatıb satdıqları əsir dəstələrinin göründüyü hər yerdə bu qız baş çəkirdi, həmişə də pulu cibində hazır idi. Öz ölkəsində, heç bir maneənin ehtirasları cilovlaya bilmədiyi yerdə, köləliyin bütün dəhşətlərini, beləliklə, qız öz gözləri ilə görüb seyr etmişdi.

O zaman Əlcəzair müsəlmanlardan və mürtədlərdən – yəni Aralıq dənizinin sahillərini təşkil edən üç qitənin adamlarının tör-töküntüsündən təşkil edilmiş hərbi dəstələrin ixtiyarında idi; onlar əsirləri quldurlardan satın alıb, baha qiymətə xristianlara satmaqla yalnız qul ticarəti hesabına dolanırdılar. Hələ XVII əsrdə Afrika ərəzində Avropanın müxtəlif dənizlərində ələ keçirilmiş fransızlardan, italyanlardan, ingilislərdən, almanlardan, fələmənlərdən,

hollandlardan, yunanlardan, macarlardan, ruslardan, polyaklardan, ispanlardan ibarət qırx minə qədər hər iki cinsdən olan əsir var idi.

Əlcəzairdəki Əli-Mami, Kulugis və Sidi-Həsəndə böyün katorqa həbsxanalarında, Tunisdə, Yusif-deya, Qaler-Patron və Çikala həbsxanalarında, Tripolinin katorqa yerlərində Xacina Elizundo, Elladanın istiqlaliyyəti uğrunda müharibə zamanı əsir düşüb qul olmuş adamları xüsusi ilə axtarış tapmağa çalışırdı. Sanki təlsimli bir duanın təsiri ilə bir çox təhlükələrdən sağ-salamat qurtaran bu qız öz xeyirxah işi ilə əsirlərin əzabını azaldırdı. Bu qız hər dəfə başının üstünü almış təhlükədən möcüzəli bir sürətdə canını qurtarırdı. Altı ay ərzində kiçik ticarət gəmilərindən istifadə edərək, Xacina, Tripolidən başlamış Mərakeşin ən uzaq guşələrinə qədər, bir zamanlar quldurların çox yaxşı təşkil edilmiş respublikası hesab olunan Tetuana qədər, limanı dəniz quldurları üçün qış fəslində sığınacaq olan Təncərə qədər, bədbəxt əsirlərin on iki-on beş fut dərinliyindəki xəndəklərdə diri-diri çürüdükləri Qərbi Afrika sahilindəki Saleyə qədər bütün bu sahillərin ən uzaq nöqtələrini gəzib-dolaşmışdı.

Nəhayət, Xacina Elizundo öz vəzifəsini yerinə yetirəndən və atasının ona qoyub getdiyi milyonlardan bir qara qəpik belə qalmayıb sonra Ksarislə birlikdə Avropaya qayıtmağı qərara aldı. O özünün satın aldığı axırıncı əsir dəstəsini aparən və Skarpantoya gedən yunan gəmisinə mindi. Burada Xacina mütləq Anri d'Albare ilə görüşmək ümidində idi. Oradan isə qız "Sifanta" ilə yenə də Yunanıstana qayıtmağı nəzərdə tuturdu. Lakin onların mindiyi gəmi Tunisdən çıxdıqdan üç gün sonra türklərin əlinə keçdi, Xacinanı, onun özünün bir az əvvəl azad etdiyi adamlarla birlikdə, qul kimi satmaq üçün Arkassaya apardılar!..

Beləliklə, bir zamanlar əsirlərin satılmasından əldə edilmiş pula Xacina Elizundonun söyi sayəsində minlərlə əsir satın alınıb azad olundu. Öz var-dövlətindən imtina edən qız, atasının ona vurmuş olduğu zərərli düzəltmə və öz şərafətini qorudu.

Bütün bunların hamısını, Anri d'Albare diqqətlə qulaq asıb öyrəndi! Bəli! Yoxsul Xacina indi doğrudan da ona layiq idi və bu qızı Nikolay Starkosun əlindən qoparıb almaq üçün Anri özü də onun kimi yoxsul olmuşdu!

Sabahısı gün hava işıqlaşanda "Sifanta" Krit adasının sahillərinə yaxınlaşdı. Korvet indi Arxipelagın şimal-qərb tərəfinə istiqamət

götürmüşdü. Komandir d'Albare Evbey adasının yanından keçib, Yunanıstanın şərq sahilini boyunca irəliləmək istəyirdi. Orada sornişinləri o zaman artıq Peloponnesin içərilərinə doğru geri oturulmuş türklərdən azad olan Neqrepona və ya Egina adasında etibarlı bir yerə düşürmək olardı. Həm də bu zaman artıq Ellin yarımadasında İbrahimin əsgərlərindən bir nəfər də qalmamışdı.

"Sifanta"da çox yaxşı münasibət göstərilən yazıq əsirlər, keçirmiş olduqları dəhşətli əzablardan sonra yavaş-yavaş özlərinə gəlirdilər. Gündüzləri onlar dəstə-dəstə göyörtədə əyləşir. Arxipelag küleyinin gətirdiyi təmiz hava ilə nəfəs alırdılar; onların arasında az qala həmişəlik bir-birindən ayrı düşəcək, indi isə bir daha bir-birindən ayrılmaq üçün qovuşmuş uşaqlı analar, ərli qadınlar var idi. Onlar hamısı Xacina Elizundonun nə qədər böyük bir qəhrəmanlıq göstərmiş olduğunu bilirdilər və elə buna görə də bu qız Anri d'Albare ilə gəlib onların yanından keçəndə, hər tərəfdən ona ən səmimi və qızgın təşəkkürlər yağdırırdı.

Bir neçə saatdan sonra "Sifanta" Krit adasının zirvələrini gözdən itirdi, lakin bütün yelkənlərinin qabardığına baxmayaraq, külək artıq zəiflədiyi üçün gəmi həmin gün bir o qədər də çox yol keçə bilmədi. Lakin yolda bir və ya iki gün gecikəndə nə olardı? Bunun üçün narahat olmağa dəyərdimi? Dənizin sinəsi parlayır, göyün üzündə bir dənə də bulud parçası görünmürdü. Havanın tezliklə dəyişə biləcəyini göstərən heç bir əlamət yox idi. Belə hallarda, dənizçilərin dediyi kimi, öz taleyini "dalğaların iradəsinə tapşırmaq" lazım idi və səfər də Allahın iradəsi ilə başa çatacaqdı.

Sakit dənizdə üzmək, gəmidəki adamları söhbətə sövq edirdi. Çünki gəmidə görüşləri elə bir iş yox idi. Yan tərəflərdə keşik çəkən zabıtlar və dənizçilər qurunun və yaxud dənizdə hər hansı bir gəminin görünməsinə xəbər vermək üçün adi müşahidə aparırdılar.

Xacina ilə Anri d'Albare üst göyörtədə onlar üçün xüsusi ayrılmış skamyadakı yeri çox seviridilər. Burada onlar artıq olub-keçənlər haqqında yox, indi, onların nöqtəyi-nəzərinə, tamamilə yaxın olduqları gələcək haqqında söhbət edirdilər. Onlar yaxın gələcək üçün planlar qurur və demək olar ki, onların ailə üzvlərindən biri olmuş şöhrətli Ksarislə bu barədə məlumat verməyi də unutmurdular. Onların toyu Yunanıstana çatan kimi olmalı idi. Bu artıq qərara alınmışdı. Xacina Elizundonun vəziyyəti elə idi ki, daha heç bir

mürəkkəb və çətin bir maneənin qarşıya çıxacağını gözləmək olmadı. Onun xeyrixah fəaliyyətə həsr etmiş olduğu bir illik müddət indi hər işi asanlaşdırıb sadələşdirmişdi! Qərara alınmışdı ki, toydan sonra Anri d'Albare korvetin komandanlığını kapitan Todrosa tapşırıcaq və gənc arvadını Fransaya aparacaq, sonra isə oradan yenə qızın vətəninə qayıdacaqdılar.

Həmin axşam onların ikisi də elə bu barədə söhbət edirdilər. Azacıq əsən meh gəminin yuxarı yelkənlərini güclə qabardırdı. Qürub edən günəş üfuku işıqlandırılmışdı, onun qızılı şüaları qərb tərəfdə yüngül bir tüstüdən ibarət bürüncəyə qorq olmuş səmada hələ də parlayırdı. Şərq tərəfdə ilk ulduzlar görünürdü. Dəniz parlayır, fosfor işığına bənzər qığılcımlar buraxırdı. Gecə bundan da gözəl olmalı idi.

Anri d'Albare Xacina ilə birlikdə insanı məftun edən bu gecənin gözəlliyinə tamaşa edib zövq alırdılar. Onlar korvetin arxada buraxdığı güclə seçilən ağ dalgaların izinə baxırdılar. Bu sakitliyi yalnız arxa dorda qırçınları ehməlcə səslənən aşağı qıyqac yelkənlərin xışıltısı pozurdu. Bu iki gənc elə bir düşüncə aləminə dalmışdılar ki, ətrafda heç nəyi görmürdülər. Yalnız Anri d'Albareni təkidlə çağıran bir səs onları bu gözəl vəziyyətdən ayıltırdı.

Ksaris onların qarşısında dayanmışdı.

– Komandir!.. – o üç dəfə təkrar etdi.

– Sənə nə lazımdır, dostum? – Ksarisin danışmağa cəsarət etmədiyini görən Anri d'Albare soruşdu.

– Nə istəyirsən, mənim xeyrixah Ksarisim? – Xacina Anrinin sözlünə əlavə etdi.

– Mən sizə bəzi xəbərlər verməliyəm, komandir.

– Nə xəbər?

– İş burasındadır ki, korvetin səmşinləri... sizin öz vətənlərinə apardığınız bu şəərəfli adamlar bir fikrə gəliblər və onu sizə çatdırmağı mənə tapşırıblar.

– Nə olar, sizi dinləyirəm, Ksaris.

– İş belədir, komandir. Səməşinlərə məlumdur ki, siz Xacina ilə evlənməyə hazırlaşırınsınız...

– Əlbəttə, – Anri d'Albare gülərək cavab verdi. – Bu heç kəs üçün sır deyildir!

– Bəli, elə bu şəərəfli və hörmətli adamlar da belə hesab edirlər ki, sizin toyunuzda iştirak etsələr, özlərini xoşbəxt sayarlar!

– Toyda onlar da iştirak edəcəklər, Ksaris, mütləq olacaqdır. Əgər Xacinanın köləlik zəncirindən xilas etdiyi adamların hamısını toplamaq mümkün olsaydı, onun ətrafında elə bir məiyyət dəstəsi əmələ gələrdi ki, dünyada hələ heç bir gəlinin başına bu qədər adam toplaşmamış olsun!

– Anri!.. – qız məzəmmətlə səsləndi.

– Komandir haqlıdır, – Ksaris cavab verdi. – Hər halda korvetin səməşinləri orada olacaqlar və...

– Biz Yunanıstan torpağına ayaq basan kimi, – Anri d'Albare sözsə başladı, – mən onların hamısını toya dəvət edəcəyəm!

– Çox gözəl, – Ksaris cavab verdi. – Lakin komandir, bu ilk fikir o hörmətli adamları başqa bir fikrə də salmışdır!

– O da belə yaxşı fikirdir?

– Birinciden də yaxşıdır. Onlar xahiş edirlər ki, toyu “Sifanta” gəmisində təşkil edəsiniz! Məgər bizi Yunanıstana aparan bu şöhrətli korvet onların vətəninin cüzi bir parçası deyilmi?

– Qoy elə olsun, Ksaris, – Anri d'Albare cavab verdi. – Siz də buna razısınız, özizim Xacina!

Xacina cavab əvəzinə əlini ona uzatdı.

– Bu lap gözəl cavabdır, – Ksaris qeyd etdi.

– Siz “Sifanta”nın səməşinlərinə elan edə bilərsiniz ki, – Anri d'Albare əlavə etdi, – onların arzusuna əməl olunacaqdır.

– Qət edildi, komandir. Lakin, – Ksaris bir qədər özünü itirmiş kimi əlavə etdi, – bu hələ işin hamısı deyildir!

– Hamısını danış, Ksaris, – qız dilləndi.

– İş belədir. Bu hörmətli adamlar əvvəlcə yaxşı bir fikrə gəliblər, onun ardınca ikinci və daha yaxşı bir fikrə düşüblər, lakin sonra üçüncü və bunların hamısından əla başqa bir fikrə də gəliblər!

– Belə də iş olar, hələ üçüncü fikir də varmış! – Anri d'Albare dilləndi. – Yaxşı, o üçüncü fikir nədir?

– Deyirlər ki, toy təkcə korvetdə yox, dənizdə... həm də ki, elə günü səhər olsun! Aramızda ruhani də vardır...

– Elə bu zaman yuxarı dorun yanında keşik çəkən gözetçinin qəfil səsi Ksarisin nitqini yarımcıq qoydu.

– Külək əsən tərəfdən gəmilər görünür!

Anri d'Albare o saat ayağa qalxdı və gəlib, göstərilən istiqamətə baxan kapitan Todrosun yanında dayandı.

Şərq tərəf altı mildən də az uzaqda, müxtəlif su basımı olan iki gəmidən ibarət donanma görünürdü. Lakin “Sifanta” yaxşı havada hərəkətsiz qaldığı halda, hələ korvetə gəlib çatmayan küləyin son dalğalarının qovduğu bu donanma, birbaşa gəmiyə tərəf yaxınlaşırdı.

Anri d'Albare durbini götürüb, gəmilərin hərəkətini diqqətlə izlədi.

– Kapitan Todros, – Anri öz köməkçisinə müraciət etdi, – bu donanma hələ çox uzaqdadır, buna görə də onun niyyətini və silahlanmış olmasını belə bir məsafədən müəyyən etmək olmaz.

– Orası elədir, komandır, – baş zabit cavab verdi, – həm də getdikcə qaranıqlaşan bu aysız gecədə biz heç bir şey müəyyən edə bilmərik! Səhəri gözləmək lazım gələcəkdir.

– Elədir, gözləmək lazım gələcəkdir, – Anri d'Albare təkrar etdi. – Lakin bu suların təhlükəsiz olmadığını nəzərə alaraq, əmr verin, gəzətçilər xüsusilə diqqətli olsunlar. Həm də o donanmanın gəmiləri “Sifanta”ya yaxınlaşarsa, qoy bütün lazımı təhlükəsizlik tədbirləri görülsün.

Kapitan Todros müvafiq əmrlər verdi, bu əmrlər təcili surətdə yerinə yetirildi. Korvetdə donanmanın ardınca müşahidə aparan keşikçilər səhərə qədər müşahidəni davam etdirməli idilər.

Özlüyündə məlum idi ki, hər cür təsadüfi hadisə baş verə biləcəyi belə bir zamanda, Ksarisin qaldırdığı toy məsələsinin müzakirəsi də təxirə salındı. Anri d'Albarenin xahişi ilə Xacina öz kayutuna getdi.

Korvetdəkilər, demək olar ki, bütün gecəni yatmadılar. Dənizdə görünən donanmanın yaxınlaşması hər an həyəcan doğura bilərdi. Korvetin göyərtəsindən diqqətlə baxır və mümkün qədər donanmanın hərəkətini izləyirdilər. Lakin saat doqquzda çox qatı duman dənizin üzünü бүürdü və donanma gözdən itdi.

Səhər, günəşin çıxmasına yaxın, yüngülcə duman hələ də şərq tərəfdə üfqu бүürmüşdü. Külək olmadığından bu duman səhər saat ondan tez dağıla bilməzdi. Dumanın arxasından şübhəli heç bir şey görmək mümkün deyildi. Lakin duman dağılandan sonra donanma

korvetin dörd milliyindən az bir məsafədə yenidən göründü. Axşamdan bəri donanma azı iki mil irəliləmişdi və duman onun manevrinə mane olmasaydı, yəqin ki, daha yaxın bir məsafəyə gəlib çıxa bilərdi. Bu donanma, birgə hərəkət edən uzun avarların köməyi ilə irəliləyən on iki gəmidən ibarət idi; demək lazımdır ki, korvetdə belə avarlar yox idi, ağır gəmi üçün belə avarların olması da faydasızdır. “Sifanta” əvvəlki kimi yenə də öz yerində hərəkətsiz dayanıb durmuşdu. O, yalnız gözləməli idi, başqa çarəsi yox idi.

Bu zaman donanmanın hansı niyyətlə korvetə tərəf gəldiyi də tamamilə aydın idi və bu barədə dolaşq fikirlər söyləməyə ehtiyac qalmamışdı.

– Bu gəmi yığını gözüme şübhəli görünür! – kapitan Todros donquldanırdı.

– Özü də çox şübhəli görünməlidir, – Anri d'Albare onun sözünü təsdiq etdi, – çünki mən onların arasında Krit sahillərində bizim səmərəsiz təqib etdiyimiz briq gəmisini də görürəm!

“Sifanta”nın komandiri səhv etmirdi. Skarpantoya yaxınlaşarkən çox qərribə vəziyyətdə yoxa çıxmış briq, donanmanın önündə gəlirdi. O elə hərəkət edirdi ki, ardınca gələn başqa gəmilərdən qabağa keçməsin.

Bu zaman şərq tərəfdən yüngül külək əsməyə başladı. Bu, donanmanın irəliləməsi üçün əlverişli idi, lakin küləyin dənizin səthində əmələ gətirdiyi zəif dalğalar korvetin bir və ya iki kabellik məsafəsində sakitləşirdi.

Anri d'Albare o vaxta qədər gözündən ayırmadığı durbini qəfləten aşağı saldı.

– Döyüş həyəcanı verilsin! – deyə qışqırdı.

“Sifanta”nın komandiri briqin burun tərəfində ağ tüstü dumanının ucaldığını indicə görmüşdü, top atəşinin səsi korvetə yenidən gəlib çatanda briqin yüksək dorunda bayraq yellənməyə başladı.

Bayrağın qara parçası üzərində al-qırmızı “S” hərfi görünürdü. Bu, quldur Sakratifin bayrağı idi.

SAKRATİF

On iki gəmidən ibarət olan donanma bir gün əvvəl Skarpanto yaxınlığındakı quldur yuvasından dənizə çıxmışdı. Bu donanma korvetə ön tərəfdən hücum edərkə və ya onu dörd tərəfdən mühasirəyə alaraq qüvvələri qeyri-bərabər olan bir döyüşə məcbur etmək istəyirdi. İşin bu tərəfi tamamilə aydın idi. Lakin külək olmadığına görə korvet bu döyüşü qəbul etməli idi, həm də əgər Anri d'Albarenin bu döyüşdən yayınmağa imkanı olsaydı da, bu imkandan istifadə etməzdi. "Sifanta"nın bayrağı quldurların bayrağından qorxub qaçsaydı, özünü rüsvay etmiş olardı.

Bu on iki gəminin arasında dörd briq var idi ki, onların da hər biri on altıdan on səkkizə qədər top ilə silahlanmışdı. Kiçik həcmli qalan səkkiz gəmi yüngül toplarla tohiz olunsalar da, hərbi qaydada təchiz olunmuş iki dərli böyük saikalardan, dərli düz olan şnyav-lardan, felyuqa və sakolevadan ibarət idi. "Sifanta" zabitlərinin müəyyən etdiyinə görə donanmanın gəmilərində yüzdən çox top vardı, bu topların atəşinə korvet yalnız iyirmi iki böyük və altı kiçik topla cavab verə bilirdi. Yeddi, yaxud səkkiz yüz nəfərdən ibarət quldurlara cəmi iki yüz dənizçi müqavimət göstərməli idi. Mübarizədə qüvvələr bərabər deyildi, buna heç bir şübhə ola bilməzdi. Bununla belə "Sifanta"dakı topların keyfiyyətə üstünlüyü müvəffəqiyyət qazanmaq üçün ümidi bir qədər artırır, lakin bu şərtlə ki, korvet düşməni həddindən çox yaxına buraxmamalı idi. Elə etmək lazım idi ki, donanma müəyyən məsafədə dayanıb qalsın, onun gəmiləri dəqiq atəşlə bir-bir sıradan çıxarılsın. Bir sözlə, hər necə olursun, əlbəyaxa vuruşmadan qaçmaq lazım idi. Çünki əlbəyaxa vuruşma üçün şərait əmələ gələrdisə, sayca üstünlük döyüşün taleyini həll edərdi; çünki belə bir vəziyyətin quruya nisbətən dənizdə daha çox əhəmiyyəti vardır; dənizdə üz-üzə gəlib əlbəyaxa vuruşmaya keçəndə, geri çəkilməyə imkan olmadığına görə, yalnız birçə çarə qalırdı: ya gəmini partlatmaq, ya da təslim olmaq.

Duman çəkiləndən bir saat sonra donanma korvetə daha çox yaxınlaşdı, korvet isə öz yerində elə hərəkətsiz dayanmışdı ki, sanki limanda lövbər salıb durmuşdu.

Anri d'Albare isə quldurların hərəkətini və gəmilərin yaxınlaşmasını izləməkdə davam edirdi. Korvetdəkilər sürətlə döyüşə hazırlaşdılar. Zabıtlar və dənizçilər öz döyüş postlarını tutdular. Döyüş qabiliyyəti olan sərnəşinlər gəminin heyətinə qoşulmaq istədilər, onlara da silah verildi. Topların yanında və göyərtədə tam sakitlik idi. Bu sakitliyi yalnız komandirle kapitan Todrosun bir-birinə dediyi bir neçə söz pozdu.

– Onların üstümüzə gəlib, bizimlə əlbəyaxa döyüşə keçmələrinə yol vermərik, – komandir öz köməkçisinə müraciət etdi. – İlk gəmilərin top atəşi məsafəsinə çatmalarını gözləyib sağ tərəfdəki toplardan atəş açarıq.

– Biz yaxınlaşacaq gəmiləri batırmağa, yoxsa onları təxribata uğratmağa çalışaq? – köməkçi soruşdu.

– Batırmağa çalışmaq lazımdır! – Anri d'Albare cavab verdi.

Bu, əlbəyaxa vuruşda çox azgın olan quldurlara və öz qara bayrağını saymazlyana qaldırmış Sakratifə qarşı ən yaxşı vasitədir. Bir halda ki o öz gəmisində qara bayraq qaldırmışdır, deməli, o, korvetdə olanlardan bir nəfərinin də salamat qalmayacağına və sonra gedib Sakratifin özünü gördükləri haqqında danışib öyünə bilməyəcəklərinə inanır.

Günortadan bir saat keçmiş, donanma külək esən tərəfdən korvetə yaxınlaşıb onun təxminən bir milliyinə çatmışdı. Avarların köməyi ilə donanma getdikcə daha da yaxınlaşırdı. Burun tərəfi şimal-qərbə çevrilmiş "Sifanta" bu vəziyyətə çətinliklə tab gətirirdi. Quldurlar hərbi cərgə ilə – iki briq ortada, ikisi isə yan tərəfdə irəliləyirdi. Bu gəmilər korveti mühasirəyə almaq üçün onun qabaq və arxa tərəfinə keçmək niyyəti ilə hərəkət edirdi, belə ki, sonra korvet bütünlüklə halqa içərisində qalmalı, bu halqa da getdikcə daralmalı idi. Onların məqsədi, görünür, əvvəlcə korveti çarpaz atəşə tutmaq, sonra isə hər tərəfdən ona hücum edib əlbəyaxa vuruşmaya keçmək idi.

Anri d'Albare quldurların bu təhlükəli niyyətini o saat başa düşdü, lakin onun qarşısını ala bilmədi, çünki "Sifanta" dayandığı yərə sanki mıxlanmışdı. Lakin Anri ümid edirdi ki, düşmənin donanmasının gəmiləri korveti hər tərəfdən mühasirəyə alana qədər, korvet top atəşi ilə onların cərgəsini pozar. Zabıtlar öz aralarında söhbət edir və komandirlərinin indiyə qədər nə üçün inamı və sakit səsle "Atəş!" deyə komanda vermədiyinə təəccüblənirdilər.

Yox! Elə deyildir! Anri d'Albare boş yere güllə atmaq istə-mirdi, elə buna görə də quldurları mümkün qədər yaxına buraxmaq niyyətində idi.

On dəqiqə də keçdi. Hamı gərgin vəziyyətdə dayanıb gözləyirdi: nişançılar öz toplarının üstünə əyilmişdilər, zabitlər komandirin verəcəyi əmri təkrar etməyə hazırlaşdılar, göyörtədəki dənizçilər böyük tərəfdəki atəş yerlərindən diqqətlə baxırdılar. Məsafə yaxşı nişan almağa imkan verdiyi bir vəziyyətdə düşməni qabağa düşüb ilk atəşi açmazdımı?

Anri d'Albare hələ də susurdu. O, korveti dövrəyə almağa baş-layan sıra ilə düzülmüş quldur gəmilərinə baxırdı. Mərkəzdə irəlilə-yən və birinin üzərində Sakratifin qara bayrağı yellənən briqlər indi bir mildən də az məsafədə idi.

Lakin "Sifanta"nın komandiri atəş açmağa tələsmirdisə, görünür, donanmanın başçısı da atəş açmağa tələsmirdi. Bəlkə, o, hətta top-lardan bir dəfə də olsun atəş açmadan korvetə lap yaxınlaşmaq və yüzlərlə qulduru əlbəyaxa döyüşə buraxmaq fikrində idi.

Nəhayət, Anri d'Albare qət etdi ki, daha gecikmək olmaz. Küləyin korvetə gəlib çatan son təsiri ilə Anri gəmini bir dərəcə yerindən hərələyib yana çevirməyə imkan tapdı. O, "Sifanta"nı elə hərələdi ki, briqlərdən ikisi korvetin yarım millik məsafəsində topların hədəfinə düşsün. Anri qışqırdı:

– Göyörtədə və toplarda olanlara! Diqqət!

Korvetdə cəhəl səs-küy əmələ gəldi, sonra yenə tam sakitlik çökdü.

– Atəş! – Anri d'Albare komanda verdi.

Zabitlər o saat əmri təkrar etdilər, toplardakı nişançılar hər iki briqin gövdəsini diqqətlə hədəfə aldılar, göyörtədəki kiçik toplar-dan isə briqlərin burun tərəfi tuşlanmışdı.

– Atəş! – komandir d'Albare qışqırdı.

Korvetin sağ böyründən açılan atəş guruldadı. On bir iri və üç kiçik topdan açılan güllələr ətrafa səpələndi, bu güllələrin arasında bir neçə zəncirli cüt güllələr var idi ki, bunlar orta məsafədə dorları kəsib qırmaq üçün hazırlanmışdı.

Üfünq barıt tüstüsündən təmizlənəndə, bu yaylın atəşinin nəticəsini dərhal görmək mümkün oldu. Güllələrin hamısı hədəfə dəyməmişdi, lakin yenə də nəticə pis deyildi.

Mərkəzdə üzən iki briqdən birinin gövdəsi su kosiminin üst tərəfindən zədələnmişdi. Bu gəminin iplərini və ilməklərinin çoxu qırılmışdı, göyörtədən bir neçə fut yuxarıda sınımış orta doru isə böyük dorun yuxarı hissəsini sındıraraq qabağa əyilmişdi. Beləliklə, briq bir müddət vaxtını zədələnən yerləri düzəltməyə sərf etdi, lakin o, hələ korvetə hücum etməyə qadir idi. Deməli, döyüşün bu cür baş-lanması "Sifanta"nın mühasirəyə düşmək təhlükəsini azaltmadı.

Doğrudan da sağ və sol cinahlarda irəliləyən iki başqa briq, indi korvetə daha çox yaxınlaşmış və onunla tənləşmişdi. Sonra bu iki gəmi istiqamətlərini dəyişmək üçün hərəlməyə başladılar və bu zaman "Sifanta"nı qarşı tərəfdən yaylın atəşinə qonaq etməyi də unutmadılar, korvet isə bu atəşdən qətiyyən gizlənmə biləcək vəzi-yətdə deyildi.

Düşmənin açdığı bu atəş xüsusilə təsirli oldu. Bu atəş korvetin yan dorrarından birini ortadan yuxarı yerindən kəsib saldı. Gəminin bunun tərəfindəki yelkənlərin hamısı töküldü, xoşbəxtlikdən onlar böyük doru dartıb sındırmadı. Eyni zamanda gəmidəki sallar və bir qayıq da parçalandı. Lakin, ağır yaralanıb dərhal alt göyörtəyə aparı-lan üç-dörd nəfəri hesaba almasaq, ən kədərli korvetin bir zabitinin və iki dənizçisinin bir güllə ilə öldürülməsi idi.

Anri d'Albare üst göyörtədə dal tərəfin təcili surətdə təmizlə-nməsinə əmr etdi. Qırılıb tökülmüş yelkənlər, iplər və ağac qırıqlarının hamısı bir neçə dəqiqə ərzində yığıldırıldı. Gəminin göyörtəsi yenə də əvvəlki görkəmini aldı. Axı bir saniyə belə itirmək olmazdı. Top atışması daha yeni bir qüvvə ilə dərhal təzədən başlamalı idi. İki od arasında qalmış korvet hər iki tərəfdən açılan atəşə və hücumla cavab verməli idi.

Elə bu anda "Sifanta"dan yeni atəş açıldı, atəş o qədər düzgün açılmışdı ki, quldur donanmasının iki gəmi – bir şnyav və bir sayka su kəsimi xəttindən aşağı hissədə gövdələri deşildiyinə görə bir neçə dəqiqədən sonra dənizin dibinə getdi. Həmin gəmilərin koman-daları güclə qayıqlara minib mərkəz hissədə dayanan və onları öz göyörtəsinə qəbul edən briqlərə çatmağa macal tapa bildilər.

– Ura! Ura!

Qışqarılan korvetin dənizçiləri idi, onlar topçuların komandirinin bu müvəffəqiyyətli və iqiqat zərbəsinə sevinirdilər.

– İki azaldı! – kapitan Todros dilləndi.

– Elədir, – Anri d'Albare cavab verdi, – lakin həmin gəmilərin yaramaz quldurları briqin göyörtəsinə qalxa bildilər, mən çox qorxuram ki, əlbəyaxa döyüşə keçsinlər; bu halda sayca üstünlük onların tərəfində olacaqdır!

Top atışması hər iki tərəfdən on beş dəqiqə də davam etdi. Korvet və quldur gəmiləri tez-tez ağ barıt tüstüsünə bürünürdü və gəmilərə dəymiş zərərin dərəcəsini müəyyən etmək üçün bu tüstünün hər dəfə dağılmasını gözləmək lazım gəlirdi. Bədbəxtlikdən, "Sifanta"ya dəymiş zədə daha çox idi. Dənizçilərin bir qismi öldürülmüş, çoxu isə ağır yaralanmışdı. Top gülləsinin çarpanağı fransız zabitlərindən birinin sinəsinə, elə komandir ona ömr verdiyi anda dəymişdi.

Ölənləri və yaralıları təcili surətdə alt göyörtəyə aparırdılar. Cərrahlar və onların köməkçiləri göyörtədə və ya topların yanında güllədən, ya ağac qırıntıları zərbəsindən yaralananlarda cərrahiyyə əməliyyatı aparmaq və onları sarımağa macal tapmırdılar. Yarıtop atəşi məsafəsində dayanmış gəmilərin arasında hələ atışmanın başlanmadığına və həkimlərin yaralıların bədənindəki güllələri çıxarmaq ehtiyacı olmadığından göyörtədən aşağı endirilənlərin yaraları çox ciddi və təhlükəli idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, döyüşün başlanğıcında korvetin anbarında gizlənmə qadınlar da öz borclarını unutmadılar. Xacina Elizundo onlara nümunə oldu. Qadınların hamısı yaralıları mümkün qədər kömək etməyə tələsir, onlara ürok-dirok verirdilər.

Məhz bu zaman Skarpantodan olan qoca qadın da gizləndiyi yerdən çıxdı. O, qan görəndə qətiyyətlə qorxub çəkinmirdi; aydın görünürdü ki, taleyin ömrü ilə o, dəfələri döyüş meydanlarında olmuşdur. Bu qadın fənərlərin tutqun işığında yaralıların uzandığı çarpayıların üzərinə öyilir, ən çətin cərrahlıq əməliyyatı keçiriləndə həkimlərə kömək edirdi, növbəti yaylın atəşi korveti lap dibindən silkeləyəndə onun üzündə qətiyyətlə qorxu əlaməti görünürdü.

Bu ara "Sifanta"nın heyətinin quldurlarla əlbəyaxa vuruşmaya keçəcəkləri dəqiqə yaxınlaşırdı. Quldur gəmilərinin əhatəsi daralmışdı və getdikcə daha da daralırdı. Korvetə dalbadal o yağdırılırdı.

Lakin "Sifanta" hələ də dorda yellənən öz bayrağının şərəfini ləyaqətlə qoruyurdu. Korvetin topları donanmanın gəmilərində sağlamlıq qoymamışdı. Əvvəlkilərdən əlavə iki gəmi – bir saika və bir

felyuca dağıdılmışdı. Onlardan biri batdı, qızmış güllələrdən dəlik-dəşik olan ikincisi isə tezliklə yağınlı alovları içində gözəndi.

Ancaq əlbəyaxa vuruşma mütləq baş verməli idi. "Sifanta" yalnız öz ətrafında getdikcə daralın düşmən mühasirəsini yarıb keçməklə bu əlbəyaxa vuruşmadan canını qurtara bilərdi. Lakin küləyin olması korveti belə bir imkandan məhrum edirdi, avarların köməyi ilə irəliləyən quldurlar gəmiyə getdikcə daha çox yaxınlaşırdılar.

Briq öz qara bayrağı ilə tapanca atəşi məsafəsinə çatanda toplarının hamısından korvetə sarı atəş açıldı. Güllələrdən biri "Sifanta"nın idarə məntəqəsinə dəydi və sükanı qırıq-qırıq edib dağıtdı.

Anri d'Albare quldurların hücumunu qarşılamağa hazırlaşdı, buna görə də əlbəyaxa vuruşda istifadə olunan torları qaldırmağı əmr etdi. İndi hər iki tərəfdən yaylın tüfəng atəşi açılırdı. Karabınlar və müşketonlar, tüfənglər və tapançalar gülləni "Sifanta"nın göyörtəsinə dolu kimi yağdırırdı. Yenə də xeyli adama güllə dəymişdi, demək olar ki, çoxu ölmüşdü. Anri d'Albarenin ətrafında güllələr vıyıldayırdı, buna baxmayaraq, o yenə də öz yerində sakitcə dayanıb elə bir soyuqqanlıqla ömrələr verirdi ki, sanki donanma rəsmi qaydada gözəndə keçirilirdi zaman açılan top atəşinə komandanlıq edirdi.

Bu zaman hər yeri bürümüş tüstünün azacıq seyrək yerlərindən baxan düşmənlər bir-birini görməyə imkan tapmışdılar. Anri d'Albare, adı bütün Arxipelaqın canına qorxu salan gəminin üzduyü qara bayraqlı briqin göyörtəsində Sakratifi görməyə əbəz yerə cəhd edirdi.

Bu zaman iki briq – biri mərkəzdə, o biri isə cənab tərəfdə bir qədər onlardan arxada olan bir neçə gəminin müşayiəti ilə gəlib korvetin sağ və sol böyürlərinə o qədər sıx yaxınlaşdı ki, korvetin gövdəsinin bəndləri çatladı. Həmin dəqiqə atılan qarmaqlar korvetin iplərinə ilişdi və bu üç gəmini bir-birinə birləşdirdi. Toplar susmalı oldu, lakin "Sifanta"nın top yerləri quldurların böyükdən gəmiyə keçməsi üçün yol ola biləcəyindən, topçılar həmin yerləri balta, tapança və nizə ilə müdafiə etmək üçün əvvəlki yerlərində dayanıb qalmışdılar. Komandirin hər iki briqin korvetə yaxınlaşdığı dəqiqədə topçulara verdiyi əmr belə idi.

Qəflətən hər tərəfdən elə güclü qışqırıq səsi gəldi ki, bir müddət tüfəng atəşinin səsinə eşidilməz etdi.

– Əlbəyaxa vuruşmaya! Əlbəyaxa vuruşmaya!

Qanlı əlbəyxa vuruşu başlandı. Nə karabinlərdən, müşketonlardan və tüfənglərdən açılan atəş, nə də balta və nizələrin zərbələri qəzəblənmiş, sərxoşluqdan qudurmuş, qana susamış quldurların korvetə girməsinə mane ola bildi. Quldurlar öz gəmilərindəki dorların başına qalxaraq oradan korvetin göyertəsinə saysız-hesabsız əl bombası yağdırırdılar ki, bu da "Sifanta"-nın göyertəsini müdafiə etməyə imkan vermirdi; korvetin dənizçiləri də dor ağaclarına qalxıb, eyni qayda ilə onlara cavab verirdilər. Anri d'Albare gördü ki, artıq o, hər tərəfdən mühasirəyə alınmışdır. Korvetin yanlarının hündürlüyü briq gəmilərininkindən artıq olsa da, hücum edənlər yenə də onları sındıraraq dağıtmışdılar. Quldurlar ağacdən-ağaca keçir və əlbəyxa vuruşmaya mane olan dorları kəsib doğrularaq, göyertəyə atılırdılar. Onların bəzilərinin atılarkən hələ göyertəyə düşməmiş havada vurulub öldürülməsinin artıq nə mənası ola bilərdi! Quldurlar o qədər çox idi ki, onların bir hissəsinin tələf olmasının demək olar ki, heç bir əhəmiyyəti yox idi.

Bu zaman korvetin iki yüz nəfərdən çox olmayan komandanı altı yüz quldura qarşı vuruşurdu.

Korvetin yan tərəflərinə sıxılmış hər iki briq donanmanın qayıqlarının gətirdiyi yeni quldur dəstələrinin korvetə hücum etməsi üçün körpü vəzifəsini görürdü. Quldurların sayı o qədər idi ki, onlara qarşı müqavimət göstərmək, demək olar ki, daha mümkün deyildi. "Sifanta"-nın göyertəsində qan su yerinə axırdı. Yaralanmış və ölümlə əlbəyxa olanlar qırıqlıb açılır, düşməni tapança və ya xəncərlə vurmaq üçün son güclərini toplayaraq yenidən ayağa qalxırdılar. Barıt tüstüsündə hər şey bir-birinə qarışmışdı. Lakin birçə nəfər qalincaya qədər gəmi müdafiə ediləcək və üstündə yellənən bayraq endirilməyəcəkdir!

Gəminin göyertəsindəki meyitlərin üst-üstə qalandığı bu dəhşətli yerdə Ksarıs şir kimi vuruşurdu. O, komandirin kayutundan uzaqlaşmışdı. Azı iyirmi dəfə öz möhkəm əlində sıxdığı balta ilə komandirə tərəf yönələn hər qulduru vurub yerə sərmiş və Anri d'Albareni dəfələrlə ölümdən xilas etmişdi.

Sayca çox olan düşmən qarşısında gücsüz qalmış "Sifanta"-nın komandiri, bu dəhşətli vəziyyətə baxmayaraq yenə də öz adı təmkinini itirməmişdir. O, nə barədə düşünürdü? Təslim olmaq haq-

qındamı? Yox, fransız zabiti quldurlara təslim olmur. Bəs bu halda o, nə edəcəkdir? Bəlkə, o da on ay bundan əvvəl eyni vəziyyətdə türklərin əlinə keçməmək üçün öz gəmisini partlatmış Bissonun qəhrəmanlıq nümunəsini seçəcəkdir? Korvetin yanlarına bağlanmış iki briqlə bir yerdə öz gəmisini məhv edəcəkdimi? Lakin belə edərdisə, yaralı dənizçiləri, Nikolay Starkosun öləndən alınmış əsir qadınları və uşaqları ölümə məhkum etmiş olardı!.. Bu, Xacinanı qurban vermək olardı. Əgər belə olarsa, gəmi partladıldıqdan sonra salamat qalan adamlar, hətta Sakratif onlara rəhm edib həyatlarını bağışlasaydı da, köləliyin dəhşətlərindən necə yaxa qurtara bilərdilər?

– Özünü gözləyin, komandir! – Ksarıs qışqırdı və irəli tullandı.

Əgər Ksarıs birçə saniyə gecikseydi, Anri d'Albare ölmüşdü. Lakin Ksarıs irəli atılıb "Sifanta"-nın kapitanına zərbə endirməyə hazırlaşan qulduru iki əli ilə tutaraq qaldıraraq dənizə tulladı. Başqa quldurlar da üç dəfə Anri d'Albareyə yaxınlaşmağa çalışdılar, Ksarıs hər dəfə onları bir-bir vurub yerə sərdi.

Hücum edən quldurlar bu zaman artıq korvetin göyertəsinə doluşmuşdular. Daha atəş səsi eşidilmirdi. İndi daha soyuq silahla vuruşurdular, onların qışqırtısı tüfəng səslərinə batmışdı.

Yuxarı göyertənin qabaq tərəfini tutmuş quldurlar sonra böyük dora qədər hər tərəfi ələ keçirdilər. Yavaş-yavaş onlar korvetin komandasını arxa tərəfə sıxışdırırdılar. Burada korvetin hər bir döyüşçüsü ən azı on nəfər quldurla vuruşmalı olurdu. Belə bir vəziyyətdə müqavimət haqqında nə söhbət ola bilərdi? Əgər indi komandir d'Albare gəmini partlatmaq istəsəydi belə, daha bunu edə bilməzdi. Hücum edənlər gəminin içərilərini geden yolları tutmuşdular. Onlar indi topların yanına çatmış və döyüşün eyni qızgınlıqla davam etdiyi aşağı göyertəyə də daxil olmuşdular. Buna görə də bərtəyanaya qayıtmaq haqqında heç düşünməyə belə dəyməzdi.

Bununla belə, hücum edənlər, sayca çox olduqlarından hər tərəfdən üstün gəlirdilər; indi yalnız yaralıların və öldürülmüş quldurların cəsədlərindən yaranmış arakəsmə, quldurları "Sifanta"-nın arxa tərəfindən ayırırdı. Ön cərgədə vuruşan və arxa cərgədə quldurlar tərəfindən irəli itələnenlər bu arakəsmədən keçdikcə onun üstünə yeni meyitlər qalanırdı. Sonra quldurlar qanlı ayaqları ilə bu cəsədlərin üstündən ötərək gəminin arxa tərəfinə hücumə keçirdilər.

Orada kapitan Todrosla birlikdə əlliye qədər dənizçi və beş-altı nəfər zabıt toplaşmışdı. Onlar öz komandirlərini araya alıb son nəfəslərinə qədər mübarizə aparmaq əzmində idilər.

Bu dar yerdə vuruşma daha dəhşətli və qızgın oldu. Orta dorun sınması ilə gəminin yerə düşmüş bayrağı yenə də öz yerinə qaldırıldı. Bu bayraq son istinadgah idi, son nəfər qalincaya qədər onu qorumaq hər kəs üçün şərəf işi idi.

Lakin bu kiçik mübarizlər dəstəsi nə qədər əzm göstərsə də, indi gəminin burun tərəfini, göyertənin ortasını, əl bombalarının dolu kimi yağdırıldığı yan tərəfləri tutmuş beş yüz, ya altı yüz quldurun qarşısında nə edə bilərdi? Vuruşan quldurlara donanmanın gəmilərindən əvvəlki kimi yenə də köməkçi dəstələr göndərilirdi. Quldurların sayı o qədər idi ki, döyüş bir an belə ara vermirdi, gəmini müdafiə edənlərin sıraları isə hər dəqiqə seyrəlirdi.

Bununla belə gəminin arxa tərəfi qalaya bənzəyirdi. Quldurlar oraya bir neçə dəfə hücum etməli oldular. Gəmini almaq üçün nə qədər qan töküldüyünü söyləmək çətindir. Nəhayət, qala alındı! Hücum edənlərin təzyiqi altında "Sifanta"nın adamları lap kənara qədər geri çəkilməyə məcbur oldular. Onlar orada bayrağın ətrafına toplaşib, bədənlərini ona siper etdilər. Dəstənin ortasında dayanan Anri d'Albare bir əlində xəncər o birində tapança vurur və ona endirilən son zərbələri dəf edirdi.

Yox! Korvetin komandiri təslim olmadı. O yalnız sayca üstün olan düşmənin təzyiqi altına düşdü! Bu zaman o, ölməyi qərara aldı. Lakin bu fikir əbəs idi! Görünür hücum edənlərə gizlicə əmr verilmişdi ki, nəyin bahasına olursun, komandir diri tutulmalıdır. Bu əmr, Ksarisin əli ilə öldürülmüş iyirmiyeqədər qəddar başkəşən quldurun həyatı bahasına verilmişdi.

Nəhayət, Anri d'Albare salamat qalmış zabitləri ilə birlikdə ələ keçirildi. Ksarisi və qalan dənizçiləri tərk-silah etdilər. "Sifanta"nın arxa tərəfindəki bayraq daha yellənmirdi!

Bu zaman hər tərəfdən vəhşi bağırıqlar və "ura" səsləri eşidildi. Bunlar qələbə çalmış quldurlar idi, öz başçılarını ucadan alqışlayırdılar:

– Sakratif!.. Sakratif!

Dəniz quldurlarının başçısı korvetin üstündə göründü. Quldurlar ona yol vermək üçün kənara çəkildilər. O tələsmədən, öz əlaltılarının

meyitləri üzərindən laqeydliklə keçərək, gəminin burun tərəfinə sarı addımladı, sonra komandir məntəqəsinin qana bulaşmış pilləkəni ilə yuxarı qalxıb, Anri d'Albareyə tərəf yönəldi.

"Sifanta"nın komandiri, quldur dəstələrinin alqışladığı əsrarəngiz Sakratifi görməyə, nəhayət, imkan tapdı.

Bu, Nikolay Starkos idi.

ON BEŞİNCİ FƏSİL

Donanma ilə korvet arasındakı vuruşma iki saat yarımdan çox çəkdi. Hücum edənlərdən ən azı yüz əlli nəfərə qədər öldürülmüş və yaralanmışdı. "Sifanta"nın əvvəlcə iki yüz əlli nəfər dənizçidən ibarət heyəti də, demək olar ki, ələ bu qədər itki vermişdi. Bu rəqəmlər hər iki tərəfin necə qızğınla vuruşduğunu aydın göstərir. Lakin nəticədə igidlik, qüvvə qarşısında geri çəkilməli oldu. Qələbə ədalətsiz olaraq quldurların tərəfində idi. Anri d'Albare, zabitlər, dənizçilər və korvetin sərnəisləri indi qəddar Sakratifin əlində idi.

Əslində, Sakratif və Starkos – eyni bir adam idi. İndiyə qədər bu ləqəb altında əslən Maniden olan, zülmkarların tərəfinə keçmiş xain bir yunanın gizləndiyini heç kəs bilmirdi. Bəli! Dəhşətli qəddarlığı bütün bu dənizlərdə qorxu törədən həmin quldur donanmasına Nikolay Starkos komandanlıq edirdi! O, alçaq quldurluq sənətini bundan daha iyirənc məşğələ olan qul ticarəti ilə birləşdirmişdi. O, türk qırğınından qaçıb qurtaran həmvətənlərini vəhşilərə, kafirlərə satırdı! O – Sakratif idi! Bu hərbi və yaxud daha doğrusu quldur ləqəbi Andronikanın oğlu Starkosa məxsus idi!

Sakratif – indi biz onu daha bu adla adlandırmalıyıq – hələ bir çox illər əvvəl o Skarpanto adasını öz quldurluq əməliyyatının mərkəzinə çevirmişdi. Bu adada, onun şərq sahilinin gizli limanlarının dərinliklərində Sakratifin donanmasının əsas dayanacaqları var idi. Onun əlaltıları, kor-koranə ona təbə olan, onun əmri ilə hər cür zorakılığa, ən iyirənc fırıldaqlara atılmağa hazır olan namussuz və vicdansız adamlar orada iyirmi gəmidən ibarət donanma heyətini yaratmışdılar, bu heyətə yalnız Sakratif komandanlıq edirdi və bu işdə iddiası olan da yox idi.

Korfu adasından "Karista" gəmisində çıxan Sakratif, birbaşa Skarpantoya yola düşdü. O, Arxipelaqın dənizlərində öz quldurluq əməliyyatını davam etdirmək niyyətində və orada korvetlə görüşmək ümidində idi, çünki korvetin məqsədi ona məlum idi, onun gözünün qabağında lövbərdən çıxıb yola düşmüşdü. Lakin "Sifanta"-nı təqib edərkən o, Xacina Elizundonu axtarmaq və onun milyonlarına sahib olmaq, həmçinin Anri d'Albaredən intiqam almaq fikrindən də əl çəkməmişdi.

Quldurların donanması "Sifanta"-nı axtarmaq üçün səfərə çıxmışdı; lakin korvet və onun Arxipelaqın şimal hissəsindəki quldurlara tətbiq etdiyi cəza tədbirləri haqqında tez-tez Sakratifə xəbərlər çatmasına baxmayaraq, o yenə də həmin gəminin izinə düşə bilmirdi. Şayələrin əksinə olaraq, Limnos adası yanında kapitan Stradenanın həlak olduğu vuruşma zamanı Sakratif quldurlara komandanlıq etməmişdi; lakin limanın lap qarşısında korvetin başlamış olduğu vuruşmadan istifadə edərək, sakolevada Tasos limanından qaçıb gedən məhz o idi. Amma o zaman korvetin, Anri d'Albarenin komandanlığı altına keçdiyi hələ Sakratifə məlum deyildi: quldur, yalnız gənc zabiti Skarpanto bazarında görəndən sonra bunu başa düşmüşdü.

Tasos limanını tərk etdikdən sonra Sakratif Sira adasında dayanmış və yalnız korvetin oraya gəlib çıxmasından iki gün əvvəl həmin limanı tərk etmişdi. Sakolevanın Krit adasına tərəf istiqamət götürdüyü haqqındakı məlumat doğru idi. Orada, Qrabuza limanında Sakratifi briq gözləyirdi, həmin gəmi Sakratifi yeni səfərə hazırlıq görmək üçün Skarpantoya aparmalı idi. Korvet həmin briqi Qrabuza, limanından çıxdıqdan azacıq sonra görmüşdü, lakin onu təqibə başlayarkən arxadan gəmiyə çata bilməmişdi, çünki quldur gəmisini çox böyük sürətlə gedirdi.

Sakratif "Sifanta"-nı əla tanıyırdı. O, əvvəlcə bu fikirdə idi ki, korvetə hücum etsin, onu əlbəyaxa vuruşma ilə ələ keçirib dənizin dibinə yola salsın və bununla da öz nifrətini yatırılsın. Lakin bir qədər fikirləşəndən sonra o, qərara gəldi ki, korvetə Krit adası sahilində boyunca özünü təqib etməyə imkan versin, "Sifanta"-nı Skarpanto sahillərinə tərəf çəkib gətirsin, sonra yalnız onun özünə məlum olan gizli limanlardan birinə girərək gözdən itsin.

Sakratif elə bu cür də etmişdi. Quldurların başçısı donanmanı korvetin üzərinə hücumə hazırlamaqla məşğul oldu, lakin vəziyyət elə gətirdi ki, bu faciənin sonu sürətləndi.

Burada nələr baş verdiyini, Sakratifin nə üçün Arkassa bazarına gəlib çıxdığını, Xacina Elizundonu batıstandakı əsirlərin arasında görərək, əvvəlcə "Sifanta"-nın komandiri Anri d'Albare ilə necə üz-üzə gəldiyini oxucu bilir.

Sakratif, hələ də Xacina Elizundonun Korfu bankirinin zəngin varisi olduğunu zənn edərək, necə olur olsun, bu qızın milyonlarını ələ keçirmək haqqında fikirləşirdi... Anri d'Albarenin işə qarışması onun planlarını pozdu.

Hər necə olur olsun, Xacina Elizundoya sahib olmaq, rəqibindən intiqam alıb korveti batırmağı, qəti qərara almış Sakratif, öz köməkçisi Skopelo ilə birlikdə adanın şərqi sahilinə qayıtdı. Əsirləri öz vətəninə aparıb çıxarmaq üçün Anri d'Albarenin gəmisinin təcili surətdə Skarpantodan çıxacağına heç bir şübhə ola bilməzdi. Buna görə də quldurların donanması bütün heyəti ilə birlikdə ertəsi gün dənizə çıxdı. Donanmanın irəliləməsi üçün şərait əlverişli olduğundan "Sifanta" dəniz quldurlarının əlinə keçdi.

Sakratif günortadan üç saat keçmiş korvetin göyərtəsinə qalxdı. Külək bu zaman güclənmişdi. Bu işə quldur donanmasının digər gəmilərinə "Sifanta"-nı öz toplarının atəşi altında saxlaya biləcək bir mövqe tutmalarına imkan verdi. Korvetin iki yan tərəfində dayanmış briqlər işə öz başçıları onlardan birinə buyurub gələndək gözləməli idilər.

Lakin Sakratif hələ korvetdən qayıtmaq fikrindən uzaq idi, onunla birlikdə korvetdə yüzə qədər quldur qalmışdı.

Sakratif hələ komandir d'Albareyə heç nə deməmişdi. O yalnız əsirləri, zabitləri və dənizçiləri aşağı mərtəbəyə aparmaq haqqında əmr verən Skopelo ilə bir neçə kəlmə danışmaqla kifayətlənmişdi. Aşağı mərtəbədə onları topların yanında və aşağı göyərtədə tutulmuş adamlarla birlikdə gəminin anbarına enməyə məcbur etmiş və qapıları onların dalınca çırmışdılar. İndi onları nə gözləyirdi? Şübhəsiz ki, dəhşətli ölüm onları "Sifanta" ilə birlikdə məhv edəcək! İndi yuxarı göyərtənin dal tərəfində yalnız silahları alınmış, əl-qolları bağlanmış Anri d'Albare ilə kapitan Todros qalmışdı, yanlarına işə gözləti qoyulmuşdu.

Sakratif on nəfər ən qəddar quldurun əhatəsində addımlayaraq onlara yanaşdı və dedi:

– “Sifanta”ya Anri d’Albarenin komandanlıq etdiyini bilmirdim. Bunu əvvəlcədən bilsəydim, Krit adasının sularında onunla vuruşmağa tələsərdim, o da Skarpanto bazarındakı Xeyriyyə cəmiyyəti nümayəndəsi sifətində çıxış etməzdi.

– Əgər Starkos bizi Krit adasının yanında gözləmiş olsaydı, – komandir d’Albare cavab verdi, – o yaqın ki, “Sifanta”nın dorundan çoxdan asılmış olardı.

– Doğrudanmı? – Sakratif soruşdu. – Siz nə yaman qəti və cəld məhkəmə qurursunuz!

– Bəli, quldurların başçısına layiq bir məhkəmə!

– Ehtiyatlı olun, Anri d’Albare, – Sakratif səsləndi, – ehtiyatlı olun! Sizin gəminin orta doru hələ salamatdır, əgər mən birçə işarə etsəm...

– Nə olsun, işarə edin!

– Zabitı asırlar! – kapitan Todros qışqırdı. – Onu güllələyirlər! Bu təhqiramiz ölümdür...

– Bu, məhz alçaq adamın ağına gələ bilər, – Anri d’Albare qeyd etdi.

Bu sözləri eşidəndə Sakratif işarə etdi, bunun mənası isə quldurlara yaxşı məlum idi.

Sakratifin bu işarəsi ölüm hökmü demək idi.

Beş-altı nəfər quldur Anri d’Albarenin üstünə töküldü, bir neçəsi də, bu zaman sarıdığı ipləri qırıb açmağa çalışan kapitan Todrosu tutub saxladı.

Quldurların iyrənc səs-küyü və qışqırtısı isə “Sifanta”nın komandirini darta-darta korvetin burun tərəfinə apardılar. Yuxarı başdakı ağacdan kəndir ilgək sallanmışdı; bir neçə saniyə də keçsəydi, alçaqlıq edib fransız zabitini öldürəcəkdilər. Elə bu zaman Xacina Elizundo göyertədə göründü.

Gənc qızı Sakratifin əmri ilə gətirmişdilər. Qız quldurların başçısının Nikolay Starkos olduğunu bildirdi. Lakin nə təmkin, nə də qürur hissi onu tərk etməmişdi.

Qız, nəzərləri ilə Anri d’Albareni axtarırdı. O bilmirdi ki, Anri salamatdır, yoxsa “Sifanta”nın digər müdafiəçiləri ilə birlikdə

ölmüşdü. Qız birdən-birə Anrini gördü! O sağ idi... lakin son əzabı qəbul etməyə hazırlaşdı!

– Xacina Elizundo qışqıraraq özünü onun üstünə atdı:

– Anril... Anril...

Quldurlar onları bir-birindən ayırmaq istəyirdilər, lakin elə bu zaman korvetin burun tərəfinə gələn Sakratif irəliləyib Xacina ilə Anri d’Albarenin bir neçə addımlığında dayandı. O bu zaman onlara istehza ilə baxırdı.

– Budur, Xacina Elizundo indi Nikolay Starkosun əlindədir! – Sakratif qollarını sinəsində çarpazladı. – Deməli, dövlətli Korfu bankirinin varisi mənim ixtiyarımdadır!

– Yalnız varisi, irsi yox! – Xacina soyuqqanlıqla etiraz etdi.

Sakratif bu cavabın mənasını anlamadı. Buna görə də öz sözlünə davam etdi:

– Mən belə zənn etmək istərdim ki, Starkosun nişanlısı öz adaxlısını Sakratif ləqəbi ilə qəbul edib, ona ərə getməyə etiraz etməyəcəkdir!

– Mən! – Xacina qışqırdı.

– Siz! – Sakratif əvvəlkindən daha artıq istehza ilə cavab verdi. – Mən bilirəm ki, siz “Sifanta”nın xeyirxah komandirinə minnətdarlıq hissi bəsləyirsiniz, çünki o sizi əsirlikdən satın almışdır, bu doğrudan da tərifləyiqdir. Lakin unutmayın ki, elə mən də sizi əsirlikdən qurtarmaq istəyirdim! Yalnız sizə görə, mənim xoşuma gəlməyən bu əsirlərə görə yox, yalnız sizin xətrinizə mən bütün var-yoxumu qurban verməyə hazır idim! Bir an da keçsəydi, gözəl Xacina, mən sizin sahibiniz... daha doğrusu sizin qulunuz olardım!

Sakratif bunu deyib, bir addım irəli yeridi. Bu zaman qız Anri d’Albareyə daha möhkəm sıxılıb qışqırdı:

– Alçaq!

– Bəli, elədir! Doğrudan da böyük alçaqlıqdır, Xacina, – Sakratif cavab verdi. – Elə bu alçaqlıqdan qurtarmağım üçün də sizin milyonlarınız mənə lazımdır!

Bu sözləri eşidən gənc qız Sakratifə yaxınlaşdı və sakit halda dedi:

– Starkos, sizin ələ keçirməyə can atdığınız o dövlətdən Xacina Elizundoda artıq heç nə qalmamışdır! Atasının o pulları ələ keçirərəkən işlətdiyi pis əməli təmizləmək üçün həmin var-dövlət tamamilə xərclənmişdir! Nikolay Starkos, indi Xacina Elizundo,

“Sifanta”nın vətənlərinə apardığı o bədbəxt əsirlərin ən yoxsulundan biridir!

Bu gözənilməz yenilik Sakratifi ayıltı. Onun davranışında qəflətən dəyişiklik əmələ gəldi, gözləri qəzəbdən parladı. Bəli! O indiyədək güman edirdi ki, Anri d'Albarenin həyatını xilas etmək üçün Xacina Elizundo öz milyonlarını verməyə razı olacaqdır! İndi isə məlum olurdu ki, həmin milyonlardan ona heç nə çatmayacaqdı, çünki qız özü indicə bütün səmimiyyəti ilə bunu dedi və onun sözlərinə inanmamağa heç bir şübhə yeri qalmırdı.

Sakratif bu zaman nəzərlərini Xacinadan ayırıb, Anri d'Albareyə baxdı. Onun hərəkətlərini izləyən Skopelo bu faciənin nə ilə qurtara biləcəyini yaxşıca başa düşürdü. Həm də korvetin partladılması haqqında ona əmr verilmişdi, indi əmri yerinə yetirmək üçün işarə gözləyirdi.

Sakratif ona tərəf çevrilib dedi:

– Get, Skopelo!

Skopelo bir neçə quldurun müşayiəti ilə toplara tərəf gedən pilləkənlə aşağı düşdü və “Sifanta”nın arxa tərəfində yerləşmiş barıt anbarına yönəldi.

Bu zaman Sakratif göyertədəki quldurlara, hələ də korvetin iki yan tərəfinə bağlanıb qalmış briqlərə qayıtmağı əmr etdi.

Anri d'Albare hər şeyi başa düşdü: deməli, intiqam almaq üçün Sakratifə təkcə onun ölümü kifayət deyildir. Bu dəhşətli və qəddar adamın nifrət hissini bütünlüklə yatırmaq üçün yüzlərlə bədbəxt də onunla birlikdə ölümə məhkum idi!

Hər iki briq əlbəyaxa vuruşma zamanı atmış olduqları qarmaqları açaraq, avarlara kömək etmək üçün bir neçə kiçik yelkən qaldırıb korvetdən artıq uzaqlaşmağa başlamışdı. İndi korvetdə qalan quldurlar iyirmi nəfərdən çox deyildi. “Sifanta”nın yanında qayıqlar dayanmışdı və Sakratifin quldurlara özü ilə birlikdə qayığa minmək haqqında verəcəyi əmri gözləyirdilər.

Bu anda Skopelo və onun adamları yenidən göyertədə görünülər.

– Qayıqlara! – Skopelo qışqırdı.

– Qayıqlara! – Sakratif qorxunc bir səsle təkrar etdi. – Bir neçə dəqiqədən sonra bu mənfur gəmidən heç bir iz qalmayacaqdır. Sən isə, Anri d'Albare, şəərəfsiz ölüm istəmədin! Qoy sən deyən olsun!

Partlayış nə əsirlərə, nə komandaya, nə də “Sifanta”nın zabitlərinə aman verməyəcəkdi! Bu şəərəfli dəstə ilə birlikdə ölməyinə razılıq verdiyimə görə sağ ol de!

– Elədir, Anri, ona sağ ol de, – Xacina qışqırdı, – de! Heç olmasa ikimiz bir yerdə öləcəyik!

– Sənə ölmək, Xacina? – Sakratif etiraz etdi. – Yox! Sən yaşayacaqsan və mənim kənizim... mənim kənizim olacaqsan, eşidir-sənmi?

– Əclaf! – Anri d'Albare qışqırdı.

Gənc qız Anriyə daha bərk qısıldı. Doğrudanmı o, quldurun əlinə keçəcəkdiz?

– Götürün onu! – Sakratif əmr etdi.

– Götürün, həm də cəld qayıqlara! – deyə Skopelo əlavə etdi.

– Lap vaxtdır!

İki quldur Xacinanı tutub bayır keçidə tərəf sürüdü.

– İndi isə, – Sakratif qışqırdı, – qoy “Sifanta”da onların hamısı qırılsın, məhv olsun...

– Elədir!.. Hamısı məhv olsun... Sənin anan da başqaları ilə birlikdə məhv olsun!

Bunu deyən, yenice göyertəyə qalxmış əsir qoca qadın idi, indi üzünə qayınmışdı.

– Mənim anam!.. Bu gəmidədir! – Sakratif heyrət içində qışqırdı.

– Bəli, sənin anan, Starkos! – deyə Andronika cavab verdi.

– İndi mən də sənin əlində öləcəyəm!

– Onu götürün!.. Onu götürün! – deyə Sakratif bağırdı.

Əlaltılardan bir neçəsi tələsik Andronikanın yanına qaçdılar.

Elə bu vaxt “Sifanta”nın sağ qalmış dənizçiləri və sərnəşinləri göyertəyə doluşdular. Onlar bağlandıqları anbarın qapılarını sındırıb yuxarı göyertəyə çıxmağa başladılar.

– Bura gəlin!.. Bura gəlin! – Sakratif qışqırdı. Hələ də Skopelo ilə göyertədə olan quldurlar Sakratifə köməyə gəlmək istədilər. Balta və xəncərlə silahlanmış dənizçilər onların hamısını qırıb yerə sərdilər.

Sakratif anladı ki, xilas ola bilməyəcək. Hər halda o özünü nifrət etdiyi adamların hamısı ilə birlikdə ölməli idi!

– Lənətə gəlmiş korvet, partlayıb dağıl! – Sakratif qışqırdı. – Tez partla, göyə sovrul!

– Partlayıb göyö sovrulsun!.. Bizim “Sifanta”!.. Heç bir zaman!

Qışqıran adam, barıt anbarındakı çəlləyin içindən keçirdiyi yandırılmış fütüli əlində tutaraq göyörtəyə çıxan Ksaris idi. Bu sözləri deyib o, Sakratifə tərəf atıldı və balta zərbəsi ilə onu vufub yerə sərdi.

Bu zaman Andronika dəhşətli bir səsle qışqırdı. Oğlunun bütün cinayətlərinə baxmayaraq, görünür, onun sinosində isinib qalmış analıq hissinin son qığılcımları yeno də alovlandı. O indicə Sakratifə endirilmiş zərbənin həqiqi olduğuna inanmaq istəmirdi...

O hamının gözü qarşısında Nikolay Starkosun yerə sərilmiş meyitinə yaxınlaşdı, diz çökdü, sanki bu əbədi ayrılıq məqamında onunla bir ana kimi vidalaşmaq istəyirdi... Bir az sonra o özü də yerə yıxıldı.

Anri d'Albare özünü onun yanına atdı...

– Ölmüşdür! – qışqırdı. – Allah bu anaya rəhm edib, oğlunun günahlarından keçsin!

Bu zaman qayıqlardakı quldurlar cəld briqlərdən birinə çata bildilər. Sakratifin ölüm xəbəri donanmaya yayıldı.

Başçıların intiqamını almaq üçün quldur gəmiləri yenidən “Sifanta”ya atəş açdılar.

Lakin bu dəfəki cəhdləri faydasız idi. Anri d'Albare yeno də korvetin komandanlığını olo aldı. Korvetdə sağ qalanların hamısı – yüzə qədər dənizçi, – quldurların atəsinə müvəffəqiyyətlə cavab verən topların və göyörtədəki kiçik topların yanına qaçdılar.

Tezliklə briqlərdən biri – Sakratifin qara bayraq qaldırdığı həmin gəmi, – su gəmisini xəttindən dəşildi və orada olan quldurların lənət nidaları altında suyun dibinə getdi.

– Cəsarətli olun, dostlar, cəld tərponin, dostlar! – Anri d'Albare qışqırdı. – Bizim “Sifanta”nı xilas edək!

Vuruşma yenidən başlanmışdı, lakin quldurları öz ardınca çəkib apara bilən azğın Sakratif artıq yox idi, elə buna görə də quldurlar yenidən hücumə keçib əlbəyaxa vuruşmaya cəsarət etmirdilər.

Tezliklə quldurların bütün donanmasından cəmi beş gəmi qaldı. “Sifanta”nın topları müəyyən məsafədən atəş açıb onları da batıra bildilər. Yenicə əsməyə başlamış güclü küləkdən istifadə edən quldurlar qaçmağa üz qoydular.

“Sifanta”nın bayrağı yenidən böyük dorun başına qaldırılarkən:

– Yaşasın Yunanıstan! – Andri d'Albare qışqırdı.

– Yaşasın Fransa! – bütün gəmi heyəti Elladanın istiqlaliyyəti uğrunda aparılan müharibə illərində bir-birinə yaxın olan iki ölkənin adını birlikdə çəkərək cavab verdi.

Axşam saat beş idi. Yorgunluğa baxmayaraq, korvet düzəlib dənizdə üzə biləcək vəziyyətə gətirilənədək, heç kəs istirahət etmək istəmirdi. Ehtiyat yelkənləri qaldırdılar, dor ağaclarına dayaq verdilər, müvəqqəti yeni bir dor dikəldilər, qabaq dorun əvəzinə yenisini bərkidtilər, ipləri dartıb tarım vəziyyətə gətirdilər, sükanı təmir etdilər, nəhayət, elə həmin axşam “Sifanta” şimal-qərb istiqamətində irəlilədi.

Andronika Starkosun cəsədi gəminin arxa tərəfində qoyulmuşdu və onun yüksək vətənpərvorliyinə layiq şəkildə fəxri gəzətçilər tərəfindən hörmətlə qorunurdu. Anri d'Albare bu qəhrəman qadının cəsədini aparıb onun öz vətəninə torpağa tapşırmaq istəyirdi.

Starkosun cəsədi işə ayığına bağlanmış ağır kündələrlə Arxipelaqın sularında qərq oldu. Sakratif bir quldur kimi bu adada çoxlu alçaq cinayətlər işlətmişdi.

Bir gün sonra sentyabrın 7-də, axşam saat altıya yaxın, “Sifanta” Egina adasına yanaşdı və bir il davam etmiş, lakin Yunanıstanın dənizlərinə öz dincliyini qaytarmış səfərini başa vuraraq, oradakı limanda lövbər salıb dayandı.

Burada “Sifanta”nın səmənşinləri havanı ardı-arası kəsilməz “ura” səsli ilə doldurdular. Sonra Anri d'Albare öz gəmisinin zabitləri və dənizçiləri ilə görüşüb vidalaşdı, Xacinanın, Yunanıstanın yeni hökumətinə bağlılaşdığı korvetin komandanlığını kapitan Todrosa təhvil verdi.

Bir neçə gündən sonra camaatın və korvetin zabitlərinin, dənizçilərinin, habelə “Sifanta”nın vətənə gətirib çıxardığı əsirlərin iştirakı ilə, Xacina Elizundo ilə Anri d'Albarenin toyu oldu. Toyun sabahı yeni evlənənlər, onlardan ayrılmayan Ksarisin müşayiəti ilə Fransaya getdilər; lakin onlar həmişəlik orada qalmaq istəmirdilər, şərait imkan verən kimi Yunanıstana qayıtmaq fikrində idilər.

Bu ara Arxipelaqın sularında çoxdan bəri gözlənen sakitlik yavaş-yavaş bərpa olunurdu. Dənizlərdə görünən son quldurlar da yoxa çıxmışdı, indi kapitan Todrosun komandanlığı altında üzən “Sifanta”, sanki Sakratifin özü ilə bir yerdə həmişəlik itib yox olan

qara bayrağa daha heç bir yerdə rast gəlmirdi. Alovlanan Arxipelaq indi öz yerini, alovun son işiltılarının söndüyü Arxipelaqa, Şərqlə ticarət üçün yenidən açıq olan sakit Arxipelaqa vermişdi.

Təşəkkülü ilə öz oğullarının qəhrəmanlığına minnətdar olan yunan krallığı tezliklə Avropanın müstəqil dövlətləri arasında layiqli yer tutdu. 1829-cu il martın 22-də sultan müttəfiq dövlətlərlə müqavilə bağladı. Sentyabrın 22-də, Pyotr dövründə gedən döyüşlər yunanların qələbəsini möhkəmləndirdi. 1832-ci ildə bağlanmış London müqaviləsi, yunan tacını şahzadə Bavaryalı Ottona təqdim etdi. Yunan krallığının tamamilə təşkili sona çatdı.

Bu zaman Anri və Xacina d'Albare həmişəlik məskən salıb yaşamaq üçün Yunanıstana qayıtdılar. Doğrudur, indi onların əlində olan vəsait çox az idi; lakin səadətə çatmış bu iki insanın gözündə vəsaitin az, ya çoxluğunun nə əhəmiyyəti ola bilərdi!

1884-cü il

BİRİNCİ FƏSİL

*“XX əsr” in müxbiri Klodius Bombarnaka,
Tiflis, Zaqafqaziya vilayəti*

Mən mayın 13-də Tiflisə gələndə orada məni gözləyən təcili teleqramın üstündə bu ünvan göstərilmişdi. Teleqramı açıb oxudum:

“Klodius Bombarnak bütün işlərini buraxıb, həmin ayın 15-də Xəzər dənizindəki Uzun-Ada limanında olmalıdır. Orada o, Avropa sərhədini Səma İmperiyasının¹ paytaxtı ilə birləşdirən bir-başa Transasiya qatarına minməlidir. Ona tapşırılır ki, öz təəssüratını gündəlik qeydlər formasında versin, yolda diqqətəlayiq adamlarla müsahibə etsin, hər bir hadisə haqqında təciliyyədən asılı olaraq məktublarda, yaxud teleqramlarda xəbər versin. “XX əsr” öz müxbirinin səyinə, zərəfçiliyinə, cəldliyinə arxayındır və ona qeyri-məhdud miqdarda pul buraxır”.

Bax, belə! Mən Tiflisə yalnız bu gün səhər gəlib çıxmışam, niyyətim orada üç həftə qalıb, Gürcüstan əyalətlərini gözdikdən sonra öz qəzetimin xeyrinə, ümid etdiyim kimi, həmçinin öz oxucularımın xeyrinə işləmək idi.

Səyahət edən müxbirin həyatında nə qədər gözlənilməz və təsadüfi hadisələr baş verir!

O zaman Rusiyanın demiryolları artıq Qafqazdakı Poti-Tiflis-Bakı xətti ilə birləşdirilmişdi. Cənubi Rusiyada uzun müddət və maraqlı səyahətdən sonra mən Tiflisdə yaxşı istirahət etmək istəyirdim... Lakin indi, aldığım teleqramdan məlum olur ki, “XX əsr” in

¹ Çinin övvəlki adı

rahatlıq bilməyən redaktoru mənə bu şəhərdə yalnız yarım gün qalmağa icazə verir! Hələ çamadanımı açmağa və ətrafa göz gəzdirməyə macal tapmamış, yenidən səfərə çıxmalıyam! Lakin nə etmək olar? Müxbirlik işinin müasir tələblərini ödəmək lazımdır – mümkün qədər çox, təzə və canlı xəbərlər göndərməliyəm!

Lakin mən bu arada Zaqafqaziya vilayəti haqqında ən müxtəlif coğrafi və etnoqrafik məlumat toplamağa çalışmışdım. Belə olduğu halda mənə bir o qədər də zəruri deyildi bilək ki, məsələn, adətən dağlıların və kazakların geydiyi dəri baş örtüyünə bu yerlərdə “papaq” deyilir, yaxud belə qırçınlı və sinəsində vəznə üçün gözlüklər tikilən üst geyiminə bu yerlərdə bəziləri “çərkezi”, bəziləri isə “arxalıq” deyirlər! Həmçinin mənim üçün bilmək zəruri deyildi ki, bu yerlərdə gürcülər və ermənilər başlarına kəllə qənd şəklində uzun papaq qoyurlar, yaxud burada tacirlər qoyun dərisindən tikilmiş bir növ “kürk” geyirlər, kürdlər yaxud farslar¹ isə tülkü və su buraxmayan “yapıncı”ya bürünüb lovğalanırlar.

“Tassakravi” nazik lentdən, yun cunadan və kisəyidən tikilən gözəl gürcü qızlarının baş örtüyüdür ki, onların sifətinə çox qəşəng yaraşır! Mən hələ onların qolları gen, açıq rəngli paltarlarını; başlığı bellərində sıx bağlanan “şalvarlarını”, ağ pambıq parçadan tikilən yay libaslarını, xüsusilə məxmərdən tikilən və xəzlə, parlaq gümüşü güləbətinlə işlənmiş qış paltarlarını və nəhayət, başlarını gözələrinə qədər örtən “çadra”larını demirəm. Bütün bunların hamısını mən diqqətlə öz qeyd dəftərcəmə yazmışam, lakin indi gürcülərin dəbi və geydikləri paltarlar haqqında söyləməyin nə mənası var?

Bununla belə mən yenə sizə məlumat verib demək istəyirəm ki, onların milli orkestrlərinə daxil olan musiqi alətlərindən biri “zurna”dır – bu alət cır səslə klaveti xatırladan qulaqbatırıcı fleyta – “salamuri”dir; bununla yanaşı orkestrə mis simləri olan, lələklə çalınan mandolinalar, çalınanda iki dizin arasında dik saxlanan və “çianuri” adlanan xüsusi skripkalar, nəhayət, sanki pəncərə şüşələrinə toxunan dolunun çıxardığı səs kimi gumbuldayan və “dimplipito” adlanan bir növ simbal daxildir.

¹ Orta Asiya, Zaqafqaziya və İran xalqlarının bir zamanlar qədim dini hesab olunan farsizmin (yaxud zərdüştlüyün) ardınca gedənlər. Bu dinin əsasını qoyan əsatri peyğəmbər Zərdüşt hesab olunur.

Məlumat üçün bunu da nəzərə alın ki, “şaşka” – bəldən sallanan, üzəri gümüşlə işlənmiş və parlaq metal geydirmələrlə bəzənmiş qılıncdan başqa bir şey deyildir; “xançal”, yaxud “xəncər” – kəmərdə gəzdirilən iri bıçaqdır və Dəməşq poladından naxışlı lüləsi olan uzun tüfənglər Qafqaz əsgərinin əsləhəsini tamamlayır.

Onu da deyə bilərəm ki, “tarantas” – bir-birindən gen dayanan kiçik təkərlərin arasında beş taxta rəssor üzərində düzəldilən yaylı yol arabasıdır, bu arabaya üç at qoşulur və qabaq tərəfdəki qozluda əyləşən “sürücü” onu idarə edir. “Nəzarətçidən”, yəni Qafqaz yollarındakı poçt stansiyalarının rəislərindən dördüncü at alanda, sürücünün yanına əlavə bir arabaçı – “foryetor” qoşurlar.

Bilin ki, bir verst – bir kilometr altmış yeddi metrə bərabərdir. Zaqafqaziyada oturaq xalqlardan əlavə köçəri xalqlar da vardır: kalmyklar – on beş min, müsəlman məzhəbində olan qırğızlar – səkkiz, kundrov tatarları – min yüz nəfər, Saratov tatarları – yüz on iki nəfər, noqaylar – səkkiz min beş yüz nəfər və nəhayət, türkmənlər – dörd min nəfərə qədərdir!¹

Budur, mən Gürcüstanı bu qədər vicdanla və diqqətlə öyrəndikdən sonra hər hansı bir “fərman” məni bu ölkəni tərk etməyə məcbur edir. Nuhun tufanı zamanı qırxıncı gün Nuhun gəmisinin, məşhur incil patriarxının bu ibtidai gəmisinin dayandığı Ararat dağının zirvəsinə qalxmağa belə vaxtım çatmayacaqdır!

Əlimizdən nə gəlir, görünür, mən Zaqafqaziya haqqında yol qeydlərimin nəsrindən imtina etməli və min sətirə qədər hazırlamış olduğum məlumatı itirməli idim, halbuki bu min sətirlik məlumatı toplayıb tərtib etmək üçün – Fransa Akademiyasının² qəbul etdiyi otuz üç minədək mükəmməl söz ehtiyatından istifadə etmişdim.

Bu mənim üçün çox ağırdır, lakin mübahisə etməyin yeri yoxdur! İndi mən hər şeydən əvvəl Xəzər qatarının Tiflisdən saat neçədə çıxdığını öyrənməliyəm.

Tiflis vəğzalı – gəmiryol qovşağıdır, burada üç xətt: Qara dənizin sahilində Avropadan gələn səmşinlərin düşdüğü Poti limanında qurtaran Qərb xətti; Xəzər dənizindən keçməli olan səmşinlərin yola

¹ Nəzərdə tutmaq lazımdır ki, Klodius Bombamakin gətirdiyi bu rəqomlar, çox köhnəlməmiş rəqemlərdir.

² Fransa Akademiyasının nəşr etdiyi fransız dilinin normativ lüğəti nəzərdə tutulur.

düşdüyü Bakıdan gələn Şərq xətti və bu yaxınlarda çəkilməmiş olan, Şimali Qafqazla Zaqafqazıyanı birləşdirən və yüz altmış dörd kilometr uzunluğundakı Vladıqafqaz-Tiflis xətti birləşir. Bu yeni çəkilən xətt dörd min beş yüz fut hündürlükdə Arxotsk dərəsindən keçir və Gürcüstanın paytaxtını Cənubu Rusiyanın demiryolları ilə birləşdirir.

Mən vəğzala qaçır və sənişinlərin yola düşdüyü salona daxil oluram.

– Bakı qatarı nə vaxt yola düşür? – mən demiryol qulluqçusundan soruşuram.

– Siz Bakıya gedirsiniz? – o sualla cavab verir və öz kiçik pəncərəsindən mənə elə bir narazı və sərt, rəsmi nəzərlə baxır ki, bu baxış həmişə yalnız rəsmi rus məmurunun gözlərini xatırladır.

– Belə hesab edirəm ki, – bir qədər lüzumsuz maraqla ona müraciət etdim, – Bakıya getmək qadağan olunmur?

– Qadağan olunmur, – qulluqçu quru cavab verdi. – Lakin bu şərtlə ki, sizin pasportunuz gerek tam qaydasında olsun.

– Öz qaydasında olacaqdır, – mən müqəddəs Rusiyanın hər yerində olduğu kimi jandarma daha çox bənzəyən bu qəzəbli məmurların sözünü kəsdim.

Mən yenə də Bakı qatarının nə vaxt yola düşəcəyini soruşuram.

– Axşam saat altıda, – məmur cavab verir.

– Bəs Bakıya nə vaxt gəlib çatır?

– Sabah, səhər saat yeddiddə.

– Mən Uzun-Adaya gedən gəmiyə çata bilərəmmi?

– Çatarsınız.

Sonra məmur başını güclə tərpədənək mənim təşəkkürümə cavab verir.

Pasport məsələsi məni qətiyyənlə narahat etmir: Fransa konsulu məni rus inzibati idarəsinin tələb etdiyi bütün sənədlərlə təchiz edəcəkdi. Lakin axşam saat altıda yola düşmək lazımdır, indi isə səhər saat doqquzdur!

Nə etməli, əgər bəzi soruq kitabçalarında deyilir ki, Parisi iki günə, Romanı üç günə, Londonu isə dörd günə gəzib dolanmaq olar, onda, Tiflis şəhərini gəzmək üçün bir neçə saatin çatmadığı, əlbəttə, çox təəccüblü görünəcəkdir.

Əlacın nədir, müxbirsən gerek vaxtın azlığına da dözsən!

Mənim qəzetim elə mənə ona görə Rusiyaya göndərmişdir ki, həm rus, həm də ingilis və alman dillərində yaxşı danışım. Əlbəttə, dünyanın bütün yerlərində fikri ifadə etmək üçün vasitə olan bütün dilləri və bir neçə min ləhcənin hamısını bilməyi müxbirdən tələb etmək olmaz! Həm də bu üç dili və hələ üstəlik fransız dilini də biləndən sonra hər iki qitədə cəsarətlə gəzib-dolanmaq olar! Doğrudur, türk dili də var, mən bu dildən yalnız bir neçə ifadəni yadımda saxlamışam, çün dilində isə bir kəlmə də danışa bilmərəm. Zənn edirəm ki, bunlarsız da Türkünstanda və Səma İmperiyasında asanlıqla keçinə bilərəm. Tərcüməçilər az olmayacaq, mən ümid edirəm ki, Böyük Transasiya demiryolu ilə səyahətim zamanı bir dənə də maraqlı təfərrüatı nəzərdən qaçırmayacağam.

Mən hər şeyi görməyi bacarıram və hamısını da görəcəyəm! Açıqgözlüyü deyim, mən o adamlardanam ki, dünyada hər şeyin müxbir müsahibəsi üçün material olduğunu hesab edirlər və bu fikirdədirlər ki, Yer, Göy, Ay və bütün kainat yalnız qəzet məqalələrinə mövzu vermək üçün yaranmışdır. Deməli, mənim qələmim də heç bir zaman bəkar qalmayacaqdır!

Lakin Tiflisi gəzib-dolanmaqdan əvvəl, mən gerek bütün rəsmi işləri görüb qurtaram. Xoşbəxtlikdən mən keçmiş zamanlarda, kuryerlərin və poçt atlarının zamanında Rusiyanı səyahət etmək üçün lazım olan “yol vəsiqəsi” tapmalı olmayacağam. Böyük qüvvəyə malik olan bu sənəd, hər cür maneəni aradan qaldırır, yolda atların tez dəyişdirilməsini təmin edir, poçt məmurlarının hörməti münasibətini qazanmaq və habelə elə bir sürətlə səyahət etməyi təmin edirdi ki, sənişin öz yaxşı vəkalətləri ilə yeddi gün beş saat ərzində Tiflisi Peterburqdan ayıran iki min yeddi yüz verstlik yolu asanlıqla qət edə bilirdi. Lakin yol vəsiqəsinin özünü almaq nə qədər çətin idi!

İndi isə yol etmək üçün adicə bir buraxılış vəsiqəsinin olması kifayətdir – əgər sizin oğru, adamöldürən, siyasi canı olmadığını və mədəni ölkələrdə hesab edildiyi kimi, vicdanlı və nəci bir adam olduğunuzu təsdiq edən adı bir icazənaməniz olsa kifayətdir. Fransa konsulunun mənə göstərəcəyi kömək sayəsində, mənim şəxsiyyətim Rusiya inzibati idarəsinin bütün tələblərinə cavab verəcəkdir.

Bu işi öz yoluna qoymaq üçün mən iki saat vaxt itirməli və iki manat pul xərcləməli oldum. Sonra bütün diqqətimi cəmləşdirib,

Gürcüstanın paytaxtını gözüb tamaşa etməyə başladım. Mənim bələdçidən xoşum gəlmir, onların xidmətinə ehtiyacım da yoxdur. Düzünü desək, bu saat mən özüm də hər hansı bir xariciyə Tiflisin əvvəlcədən diqqətlə öyrənmiş olduğum bütün küçə və döngələrində bələdçilik edə bilərdim. Mən hər yərə çox tez bələd oluram.

Budur, mən baş alıb gedirəm, hər şeydən əvvəl gəlib dumanın qarşısında dayanıram, bura bələdiyyə idarəsinin binasıdır, burada bütün işləri bizim “mer” dediyimiz şəhər “başçısı” idarə edir. Əgər siz lütfən məni müşayiət etməyə razılıq versəniz, mən sizi Kür çayının sol sahilindəki Qırmızı dağa aparardım. Bura yerli Yelisey çöldür, yaxud Kopenhagendeki Tivoli bağına və ya Belvi şəhər yarmarkasında yelləncəkdə yellənən zaman başgicəllənməyə bənzər bir hiss əmələ gətirir. Burada hər yerdə rəngarəng yarmarka dükanlarının arasında üzüaçıq gürcü və erməni qızları gəzişirlər, bu isə onların xristian məzhəbinə mənsubiyyətlərini göstərir.

Kişilərə gəldikdə isə demək lazımdır ki, onlar qətiyyənlər belvederli Apollondan geri qalmırlar, fərq yalnız ondadır ki, bu kişilərin paltarları və geyimləri daha mürəkkəbdir və əsil knyazlar kimi görünürlər. Mən hətta onları görəndə öz-özümə soruşurdum – belkə, bunlar doğrudan da nəsilcə elə həmin... Lakin biz bu nəsil məsələsinə sonra qayıdaq. İndi isə biz öz gəzintimizi davam etdirək, həm də sürətlə davam etdirək. Yadda saxlamaq lazımdır ki, itirilən hər bir dəqiqə müxbir üçün – on xətt müsahibə deməkdir, müsahibənin on xətti isə... bu məsələ qəzetin səxavətindən və onun redaktorunun alicənablığından asılıdır.

İndi gələn böyük karvansaraya tələsək. Asiya qitəsinin hər tərəfindən gələn tacirlər oraya düşürlər. Budur, mən erməni malları yüklənmiş karvanın yaxınlaşdığını görürəm. Budur, başqa bir karvan isə yola düşür, həmin karvanda İran və Rus Türküstanı tacirləri vardır. Mən çox arzu edirdim ki, həmin karvanlardan biri ilə gəlib, sonra da birinə qoşulub səyahətə gedəydim! Lakin bu mümkün deyildir və mən də buna çox təəssüf edirəm. Transasiya dəmir yolu çəkiləndən sonra demək olar ki, atlıların, piyadaların, süvarilərin, dəvələrin, uzunqulaqların və arabaların ardı-arası kəsilməyən karvanları yoxa çıxmışdır. Buna baxmayaraq, mən Mərkəzi Asiyada

səyahətimin az maraqlı olacağından qorxmuram. “XX əsr” müxbiri öz səyahətini maraqlı keçirə bilər!

Budur, bazar görünür, orada İrandan, Çindən, Türkiyədən, Sibirəndən, Monqolustandan gətirilmiş min cür müxtəlif mallar vardır. Tehrandan, Şirazdan, Qəndehardan və Kabiləndən gətirilmiş parçaların sayı-hesabı yoxdur! Burada həm toxunuşuna və həm də rənglərinin uyğunluğuna görə gözəl xalçalar, parlaq ipək mallar istədiyin qədərdir, lakin Lion mallarına çatmaz.

Yoxsa mənim bu mallara tamahım düşür!.. Qətiyyənlər! Mən qablaşdırılmış yükləri özümə darta-darta Xəzər dənizindən Səma İmperiyasına qədər səyahət etmək fikrində deyiləm, bundan arxayın olun! Əlimdə yüngül bir çamadan və arxamda yol çantası vardır – bu da mənim üçün tamamilə kifayətdir. Alt paltarımı və hər cür xırda-xuruş şeyləri isə mən, ingilislərin həmişə etdiyi kimi yolda alacağam.

İndi isə yerdən çıxan və hərərəti Selsi ilə altmış dərəcəyə çatan isti sularla işləyən məşhur Tiflis hamamlarının qabağında dayanacağ. Bu hamamlarda masajın təkmilləşdirilmiş üsulları tətbiq olunur, bel sütununun və ümumiyyətlə, sümüklərin dincəlməsi üçün idman təmirləri edilir. Burada, səyahətləri heç bir zaman macərasız keçməyən bizim Böyük Dumanın Tiflis hamamlarını nə qədər gözəl təsvir etməsi yadıma düşdü. Müasir reportajın – “hər cür şəraitdə”¹ düzəldilən reportajın dahi sələfi olan bu adam həmin təsvirləri, yeri gəldikdə, özündən uydurmuşdur. Lakin indi mənim nə özümə masaj etməyə, nə də sümüklərimi rahatlamağa vaxtım yoxdur!

Budur, indi biz “Hotel de Franse”² qarşısında dayanmışıq. Bu adda mehmanxana harada yoxdur! Mən mehmanxanaya girir və özümə səhər yeməyi sifariş edirəm – bu, Xaxetiya şərabı ilə verilən gürcüsəyagı yeməkdir, deyildiyinə görə bu şərabı qoxlamasan, guya heç bir zaman ondan sərxoş olmazsan. Lakin bu çox çətin məsələdir, çünki həmin şərabı boğazı enli, elə bir qabda verirlər ki, içəndə dodaqlarından əvvəl burnun oraya daxil olur. Deyirlər ki, bu şərab Zaqafqaziya sakinlərinin sevdiyi şərab növüdür. O ki qaldı ruslara,

¹ Məşhur fransız romançı Aleksandr Düma (ata, 1803–1870) özünün Rusiya haqqındakı yol qeydlərinə görəndə də bir çox uydurmalar və yalanlar daxil etmişdir.

² Fransa mehmanxanası

onlar özlərini saxlaya bilən adamlardır və buna görə də tünd çay içməklə kifayətlənirlər, elbəttə, onlar bu çaya Moskva "dirilik suyu"¹, yəni "araq" əlavə etməyi də unutmurlar.

Mən bir fransız, hətta qaskoniyalı kimi birçə şüşə Kaxetiya şərabı içməklə kifayətlənirəm, necə ki, biz bir zamanlar günəşin, polyak yamaclarında yetişməsinə və hazırlanmasına kömək etdiyi şato-lafit şərabını içərdik. Doğrudan da tünd Qafqaz şərabı içib, bişmiş toyuğu düyü ilə yemək çox ləzzətlidir, elə buna görə də həmin xəbəri "plov" adlandırırlar. Bu xərk çox ləzzətli olur.

Şəhər yeməyi qurtarmışdır. İndi biz Gürcüstan paytaxtının müxtəlif xalqlardan ibarət altmış minlik camaatına qarışır və onlarla birlikdə şəhərin dar və əyri-üyrü küçələrinə daxil olur.

Qum tökülmüş və xeyli dəvənin boğazlarını uzadaraq, qollarını qatlayıb xırıldığı meydana çıxıram. Övvəllər bu cür dəvə karvanlarından heç tərpənmək olmurdur, lakin Zakaspi dəmiryolu çəkildikdən sonra bu qozbel yükdaşıyanların sayı xeyli azalmışdır. Məgər burada adi yük heyvanları səmişin və yük vaqonları ilə rəqabətə davam gətirə bilərlər!

Küçələrlə aşağı enir və şəhəri qeyri-bərabər həcmdə olan iki hissəyə bölən Kür çayının kənarına çıxıram. Hər iki tərəfdən bir-birinin üstünə qalanmış evlər görünür, bu evlər sanki yamacda bir-birindən yuxarı yapıdırılaraq, biri o birinin üstündə tikilmişdir. Çayın hər iki sahil boyunca ticarət məhəllələri yerləşmişdir, hər yerdə bir canlanma duyulur, tacirlər hava şarı kimi üfürülüb şişirdilmiş tuluqların içində şərab aparırlar, camış gönündən tikilmiş və ağız tərəfinə fil xortumunu xatırladan uzun boğazlıq taxılmış tuluqlarda su daşıırlar.

Gəzə-gəzə irəliləyirəm. *Errare humanest*², bizim Bordo kolleclərində oxuyan şagirdlər sahil boyu uzanan Jironda küçəsində əyilib suya tamaşa edərkən adətən belə deyirlər.

– Cənab, – kimsə çəlimsiz bir nəfər mənə müraciət edir. Görkəmindən çox mərhəmətli yəhudiyyə oxşayan bu adam, mənim nöqtəyi-

¹ Fransızca araq *L'eau de vie* deyilir, bu isə hərfi mənada "dirilik suyu" deməkdir.

² İnsan səhv edə bilər (*lat.*). Burada söz oyunu vardır: "Səhv etmək", həm də "yolu azmaq" mənasında başa düşülə bilər.

nəzərimcə çox adi görünən qonşu bir binanı mənə göstərir, – siz xaricisiniz?

– Şübhəsiz.

– Elə isə bir dəqiqə ayaq saxlayın və bu evə yaxşıca tamaşa edin.

– Axı bu evdə tamaşa ediləsi nə var ki?

– Necə nə var, məşhur xanəndə Səttar burada yaşamışdır, bu həmin adamdır ki, sinədən gələn lap zil səslə oxuyardı... Həm də oxuyanda ona nə qədər pul verirdilər!

Bu ləyaqətli patriarx daha zildən oxumağı və bunun üçün daha çox pul almağı arzu edərkən, mən Kür çayının sağ sahilə ilə ağzıyuxarı qalxmağa başladım ki, oradan, dağın təpəsindən, şəhərin gözəl mənzərəsinə tamaşa edirəm.

Budur, dağın təpəsinə çatıram, kiçik bir meydançada dayanıram; burada kim isə səyyar bir aktyor, həyəcanla gözəl İran şairi Sədinin şeirlərini incə musiqi təranələrinin müşayiəti ilə oxuyur, mən buradan Zaqafqaziyanın paytaxtına tamaşa etməyə başlayıram. İki həftədən sonra eyni bir yüksəklikdən Pekin şəhərinin mənzərəsinə tamaşa etməyə də hazırlaşırıam, lakin hələlik Səma İmperiyasının budda məbədləri və heykəlləri burada yoxdur, onları sonra görəcəyəm, indi isə Tiflis şəhərinin mənzərəsinə baxıram: buradan qala divarları, müxtəlif məzhəblərə məxsus məbədlərin zəng qüllələri, günbəzində cütlanmış xaç olan Arxiyerey kilsəsi, rus, İran, yaxud erməni memarlığı qaydasında tikilmiş evlər görünür; taxtapuşların əvəzinə daha çox artırma və balkonlar görünür, ornamentlə bəzənmiş fasadlar, demək olar ki, heç yoxdur, bunun əvəzində evlərin bütün mərtəbələrində bərkidilmiş üstüörtülü eyvanlar və balkonlar hər yerdə irəliləyir; bir-birindən çox kəskin ayrılan iki cür evlər aydın gözə çarpır: şəhərin aşağı hissəsi köhnə gürcü üslubunda, yuxarı hissəsi isə müasir üslubda tikilmiş evlərdir, onların arasında gözəl ağaclar əkilmiş uzun şəhər bağının içində canişin general-qubernator knyaz Baryatinskiyin sarayı görünür... Ümumiyyətlə desək, şəhərin mənzərəsindən belə bir təəssürat alınır ki, bura ətrafı üfüqdə özəmətli dağ silsiləsi ilə həlqələnmiş, ancaq özü çox əyri-üyrü və nahamar bir yerdir.

Lakin tezliklə saat beş olacaqdır. Bu çoxlu təsviri cümlələrin arasını kəsmək vaxtı çatmışdır. Mən dağdan enib şəhərə gəlirəm, vağzala tələsirəm.

Vağzalda basabasdır: erməni, gürcü, minqrel, tatar, kürd, yəhudi və Xəzər dənizi sahilindən olan ruslar bir-birinə qarışmışdır. Bəziləri Bakıya, başqaları isə aradakı stansiyalara bilet alırlar.

İndi daha mənə irad tutmaq çətindir. Nə jandarma oxşayan məmur, nə də hətta jandarmaların özü mənim qatarla getməyimə mane ola bilməzlər.

Mən Bakıya qədər birinci dərəcəli vaqona bilet alıram, meydançaya çıxıram və birbaşa qatara tərəf yönəlirəm. Yenə də həmişəki adətım üzrə rahat vaqonun bir küncündə özümə yer düzəldirəm. Mənim ardımca bu kupeyə yenə bir neçə səmşin gəlir, müxtəlif dillərdə danışan camaatın qalan hissəsi ikinci və üçüncü dərəcəli vaqonlara dolur. Nəzarətçi gəlib yoxlayır və qapılar bağlanır. Zəngin son səsi qatarın yola düşdüyünü xəbər verir...

Birdən-birə səs-küy qopur, bu səs-küydə qəzəb hissi ilə təəccüb bir-birinə qarışmışdır. Kimsə almanca qışqırır:

– Dayanın!.. Dayanın!..

Pəncərəni aşağı salıb baxıram.

Əlində çamadan, başında dəbilqə-papaq olan yoğun bir kişi ləhləyərək, ayaqları gen plajının qatmalarına dolaşaraq yüyürür. O gecikir.

Dəmiryol qulluqçuları onu dayandırmağa çalışırlar. Lakin kim dayandıra bilər? Atılmış bir bombanı havada dayandırmaq olarmı? Həmişə olduğu kimi bu dəfə də güc hüquqa üstün gəlir.

Tevton bombası havada dairəvi bir cizgi çəkərək bir mərhəmətli səmşinin vaxtında açmış olduğu qapıdan özünü qonşu kupeyə salır.

Elə bu an qatar silkələnir, yerindən tərpənir və tədriclə sürətini artırmağa başlayır...

Səyahət başladı.

İKİNCİ FƏSİL

Sizə deməliyəm ki, bizim qatar, vaxtından üç dəqiqə gec yola düşdü. Dəqiqəliyi sevməyən müxbir öz hesablamalarında həcmən onda birini gözləməməyə çalışan mühəndisə bənzəyir. Qatarın üç dəqiqə gecikməsi də qüdrətli almanın bizə yol yoldaşı olmasına kömək etdi. Mən hiss edirəm ki, bu adam mənim yol qeydlərim üçün yaxşı material verəcəkdir.

May ayında bu en dairələrində axşam saat altıda hələ hava tamamilə işıq olur. Mən soraq kitabını çıxarıram və ona əlavə edilmiş, Tiflisdən Bakıya qədər bütün yol boyu stansiyaları bir-birinin ardınca izləyir və gördüklərimi xəritə ilə yoxlayıram. Qatarın hansı istiqamətdə irəlilədiyini və nə vaxt şimala, yaxud cənub-şərqə tərəf döndüyünü bilməmək mənim üçün çox dözülməz bir haldır, həm də ona görə ki, bir azdan gecə düşəcək, ev pişiklərində, yapalaqlarda və bayquşlarda olduğu kimi mənim də gözlerim qətiyyəq qaranlığa alışmamışdır.

Mən soraq kitabından, hər şeydən əvvəl öyrənirəm ki, dəmiryol xətti Tiflisi Xəzər dənizi ilə birləşdirən araba yolu ilə paralel gedir. Bu yolların ikisi də Naftuluqdan, Poyludan, Ağstafadan, Dəllərdən, Yelizavetpoldan¹, Kürdəmirdən, Ələtdən, Bakıdan keçib, Kür düzənliyini kəsir. Dəmiryolu gerek heç bir zaman döngəli olmasın və mümkün qədər düz xətlə getsin. Zaqafqaziya dəmiryolu bu tələblərə tamamilə cavab verir.

Bu saydığımız stansiyalar arasında biri – Yelizavetpol stansiyası diqqətimi cəlb edir. “XX əsr”dən təcili teleqram alana qədər mən həmin bu stansiyada tam bir həftə qalmağ fikrində idim... Burada o qədər diqqəti cəlb edən və təsvirə layiq yerlər var ki, – lakin bunları təsvir etmək üçün yalnız gecə saat iki ilə üç arasında qatar dayanarkən cəmi beş dəqiqəlik vaxt vardır! İndi burada günəşin ziyaları altında parlayan şəhərin mənzərəsi əvəzinə, ayın zəif işığında güclü seçilən yalnız bəzi tutqun xətləri görmək mümkündür!

Mən soraq kitabını bir tərəfə qoyub, yol yoldaşlarıma nəzər salmağa başlayıram. Biz dörd nəfərlik və təbiidir ki, kupenin dörd küncünü də tutmuşuq. Mən qatarın hərəkət etdiyi istiqamətə uyğun olaraq pəncərənin yanında özümə yer tutmuşam.

Səmşinlərdən iki nəfəri üz-üzə oturmaş və mürgüləyirlər. Onlar elə vaqona girən kimi papaqlarını gözələrin üstünə endirib adyala büründülər. Mən belə başa düşdüm ki, bunlar gürcüdür, həm də səyahət edənlərin elə bir xoşbəxt cinsinə mənsub adamlardır ki, bütün yolu yatır və yalnız öz yerlərinə çatanda oyanırlar. Belə adamlardan söz almaq mümkün deyildir, belələri üçün vaqon – minik vasitəsi deyil, yatmaq üçün çarpayıdır.

¹ İndiki Gəncə şəhərinin 1917-ci il inqilabından əvvəlki adı.

Mənimlə üzbəüz oturan otuz iki-otuz beş yaşlı kişi isə tamam başqa cür adamdır. Onun görkəmində şorqliyə məxsus heç bir əlamət yoxdur: kürəsaqqaldır, baxışları çox canlıdır, burnu təzi burnuna bənzəyir, ağzı hər dəqiqə açılib danışmağa, əlləri isə kimin olur olsun əlini dostcasına sıxmağa hazırdir; bu, hündürboylu, yaraşıqlı, enlikürekli və irigövdəli bir adamdır. O, yol çantasını yanına qoyub damalı şotland gödəkcəsinin yaxasını açmışdır, onun elə bu cür əyləşməyindən mən başa düşdüm ki, bu adam uzunmüddətli soyə-hətlərə öyrəşmiş və vaxtının çox hissəsini özünün rahat və xüsusi "home"-sində¹ keçirməkdən daha çox qatarda və ya gəminin kayutunda keçirmiş anqlosakson "traveller"-dir². Yəqin ki, bu adam hara isə ticarət işləri üçün gedib-gəlir. Mən onun qiymətli şeyləri bir sərgi kimi necə açıb göstərdiyini maraqla müşahidə edirəm: barmə-ğındağı üzükləri, qalstukundakı sancağı, üstündə müxtəlif şəhərlərin mənzərələri təsvir edilmiş fotosəkillərin ustalıqla yerləşdirildiyi taxma düymələri, jiletindən sallanan və üstünə parlaq bəzək vurulmuş saat zənciri görünür. Hərçənd onun qulaqlarında sırğası, burnunda həlqəsi yox idi, buna baxmayaraq, əgər o, amerikalı, hətta – əsil yanki olsa, mən qətiyyənlə təəccüblənmərdəm.

Deməli, mən burada boş-bekər oturmayaçağam. Məgər növbəti müşahidə almağa çalışan hər hansı bir müxbirin vəzifəsi, hər şeydən əvvəl, öz yol yoldaşlarının kim olduğunu, onların haradan gəlib hara getdiklərini öyrənmək deyildir? Bəli, bəli, mən əvvəlcə öz kupe yoldaşımdan başlayıram. Belə hesab edirəm ki, bu iş o qədər də çətin olmayacaqdır. Çünki bu adam nə yatmağa, nə də qürub edən günəşin şüalarına qorq olmuş təbiət mənzərəsinə tamaşa etməyə hazırlaşmırdı. Əgər səhv etmərsə, nə qədər ki mən ona sual verib cavab almaq həvəsindəyəm, o da eyni qədər mənə cavab vermək niyyətindədir və əksinə.

Mən işə başlamağa hazıram... Lakin burada hər şey məni bu işdən çəkindirir. Bəlkə, bərdən bu amerikalı – mən məncə gələrdəm ki, o, mütləq amerikalıdır, hər hansı bir "World" və yaxud "New York herald"³ tərəfindən göndərilmiş müxbirdir və Transasiya qatarının

¹ Ev (ing.)

² Səyahət (ing.)

³ "World" (ing.) – "Bütün dünya", "New York herald" (ing.) – "Nyu-York xəbərləri" – Amerika qəzetləridir.

işlədiyi yolda məlumat toplayır, onda necə olsun? Belə olsaydı, mən qəzəblənib özümdən çıxardım. Elə birco o qalmışdı ki, burda da qabağımıza bir rəqib çıxaydı!

Mən yenə də tərəddüd edirəm. Soruşum, yoxsa soruşmayım. Tezliklə gəcə düşəcəkdir. Nəhayət, soruşmağı qərara alıb, ağzımı açmaq istəyirəm, lakin qonşum məni qabaqlayır.

– Siz fransızsınız? – o mənim ana dilimdə soruşur.

– Bəli, cənab, – mən ingiliscə cavab verirəm.

İndi biz ümumi dil taparıq!

Buz sınımışdı. İndi hər iki tərəfdən sorğu-sual yağırdı. Burada istor-istəməz bir Şorq məsəli yada düşür: "Axmaq adam bir saatda, ağıllının bir ildə verdiyindən daha çox sual verir".

Lakin bir halda ki, nə mən, nə də mənim yol yoldaşım özümüzü müdrik və ağıllı adamların cərgəsinə qoymuruq, buna görə də hər ikimiz bildiyimiz dillərdə mövcud olan bütün ibarətləri qarışdıraraq istədiyimiz qədər çətinləyə bilərik.

– Wait a bit, – mənim amerikalım dillənir.

Mən bu ifadəni xüsusilə qeyd edirəm, çünki bu ifadə tez-tez təkrar olunacaqdır.

– Wait a bit! Məncə gəlirəm ki, – lap on adam da yığılıb gəlsə, siz müxbirsiniz!..

– Belə etsəniz siz udarsınız!.. Elədir... doğrudan da müxbirom. "XX əsr" qəzeti bu yeni dəmiryol xətti ilə tanış olmağı və yolda təsadüf edəcəyim bütün sərgüzəştlər haqqında ətraflı məlumat verməyi mənə tapşırırmışdır.

– Siz Pekinə qədər gedirsiniz?

– Bəli, Pekinə qədər.

– Elə mən də oraya qədər gedəcəyəm, – deyə yanki qeyd edir. Mənim qorxduğum da elə bu idi.

– Deməli, biz həmkarıq? – deyə mən ehtiyatla qasqlarımı qaldıraraq soruşuram.

– Xeyr... Sakit olun, cənab... Bizim mənafehlərimiz toqquşmaya-cəqdır.

– Klodius Bombarnak, özüm də Bordo şəhərindənəm. Şadam ki, səyahət zamanı sizin kimi bir mister ilə...

– Fulk Efrinell, özüm də Nyu-York ştatında Nyu-York şəhərindəki Stronq Bulbul və K° ticarət evinin nümayəndəsiyəm, ABŞ-da.

O, ABŞ sözünü əlavə etməyi unutmadı.

Bəli, beləliklə, biz tanış olduq. Mən – yeni xəbərlər ovçusuyam, o isə – axtarıcıdır... Lakin nəyi axtarır. Elə mən də bunu öyrənməliyəm.

Söhbət davam edir. Çox asanlıqla başa düşmək olur ki, Fulk Efrinəl az da olsa, hər yerə səyahət etmişdir və onun sözlərindən belə çıxır ki, "hətta lap uzaqlara" gedib çıxmışdır. O, hər iki Amerikani və demək olar ki, bütün Avropanı tanıyır. Asiyaya isə birinci dəfə səyahət edir. O hey danışır, çəranləyir və özünün sevdiyi "Wait a bit!" ifadəsini dəfələrlə təkrar edir. Bəlkə, bütün dünyaya dildən iti olan Qaronna kimi elə Qudzon da eyni keyfiyyətə malikdir?

O dayanmadan iki saat çəranlədi. Bu zaman mən hər dayanacaqda elan edilən stansiya adlarını zorla firsət tapıb ayırd edə bilirdim: Naftuluq, Poylu və başqaları. Axı mən ay işığında bu yerlərin təbii mənzərəsinə baxmağı və eyni zamanda öz qeyd dəftərcəmə bəzi şeylər yazmağı çox arzu edirdim.

Xoşbəxtlikdən, həmsöhbətim Gürcüstanın şərq əyalətlərini görmişdi və bu yerləri tanıyırdı. O, indi bu yerlərin təbii mənzərəsinə mənim diqqətimi cəlb edir, kəndləri, çayları, ta uzaqlarda üfqi qədər baş qaldıran dağların qaramtlı silsiləsini mənə göstərir, başa salır. Mən isə bunların hamısına sonra vaxt tapıb tamaşa edə bilirdim. Bu dəmiryolu çox zəhlətökən bir şeydir! Gedirsən, bir yerə çatıb dayanırsan, o yerə əməlli-başlı tamaşa etməmiş, yenəyola düşməli olursan.

– Məgər bu səyahətdir?! – mən soruşuram. – Əsil səyahət poçt arabalarında, üçatlı faytonlarda edilən səyahətdir, karvansarlarda cürbəcür məzəli hadisələrlə qarşılaşırsan, yolda atlar dəyişdirilir, sürücülər araqdan hey vurur, hətta bəzən elə olur ki... "nəcib quldurlar" yolda sizin qarşınızı kəsirlər! Onu da deyim ki, bu yerlərdə böyük işlər aşıran məşhur quldurlar getdikcə azalır və tezliklə bunlar tamamilə yoxa çıxacaqdır.

– Cənab Bombarnak! – Fulk Efrinəl mənə müraciət edir. – Siz doğrudanmı bütün bunlara ciddi surətdə təəssüf edirsiniz?

– Tamamilə ciddi, – mən cavab verirəm. – Biz birbaşa gedən dəmiryolunun üstünlükləri ilə birlikdə əvvəlki yollarımızın gözəl mənzərələrini, əyri-üyrü və bir-birinə qarışan dolanbac cığırqların gözəlliyini itirmişik. Özünüz deyir, cənab Efrinəl, qırx il bundan əvvəl Zaqafqaziyadakı səyahətlər haqqında yazılanları oxuyanda,

məgər siz heç bir təəssüf hissi keçirmirsiniz? Mən indi eyni zamanda döyüşçü və ikinci olan kazakların yaşadığı birçə kənd görəçəymmi? Mən indi burada bütün səyyahları heyərtə gətirən Qafqaz oyunlarını, xüsusilə süvarinin at üzərində dik dayanıb əlində xəncəri ustalıqla oynatdığı və ya tapança ilə nişan alıb hədəfi vurduğu o məşhur "cigid" oyunlarını görüb tamaşa edə biləcəyəmmi; halbuki "stanitsalı" zabitlə və ya rus memuru ilə bir yerə də gedəndə elə həmin cigidlər sizi müşayiət edib qoruyardı.

– Mübahisə etmiyəm, biz doğrudan da bir çox maraqlı şeyləri itiririk, – mənim yankim cavab verir. – Lakin bunun əvəzində, tez və ya gec bütün Yer kürəsini şərab çəlləyi və ya top kimi örtəcək bu dəmiryol lentlərinin sayəsində biz Tiflisdən Pekinə qədər olan məsafəni on üç gün ərzində qət edəcəyik. Buna görə də, əgər siz sərgüzəşt arzusunda idinizsə və ya əyləncə axtarırdınızsa...

– Əlbəttə, elədir, cənab Efrinəl!

– Bunların hamısı boş xəyaldır, cənab Bombarnak! Nə sizinlə, nə də mənimlə sərgüzəştə bənzər elə bir hadisə üz verməyəcəkdir. *Wait a bit!* Mən indidən sizə deyirəm ki, bizim səyahətimiz ən adi, ən sadə, ən darıxdırıcı bir səyahət olacaqdır, bizim Türkiyədə keçəcəyimiz Qaraqum səhrasında, habelə Çində keçəcəyimiz Qobi səhrasında bu səyahət lap dılxorcu və zəhlətökən olacaqdır.

– Yaşayanq, görürük. Axı mən yalnız öz oxucularımı əyləndirmək üçün səyahətə çıxmışam...

– Mən isə yalnız öz xüsusi işlərim xatirinə səyahət edirəm, – yanki bildirdi.

Onun bu cavabından belə bir nəticə çıxarıram ki, şübhəsiz Fulk Efrinəl arzu ediyim yol yoldaşı olmayacaqdır. O görək öz mallarını satsın, mən isə onun mallarını almaq fikrində deyiləm.

İndi mənə aydındır ki, bu uzun yolda bizim aramızda heç bir səmimi yaxınlıq baş verməyəcəkdir. Bütün cəhətləri nəzərə alanda belə çıxır ki, bu adam o yankilərdəndir ki, onların haqqında demək olar: belələri dolları dişində tutanda onu bir daha dartıb geri almaq olmaz... Bir də ki, mən ümumiyyətlə ondan dəyərlı bir şey qoparda bilmərəm.

Hərçənd ki, o özünün Nyu-Yorkdakı Stronq Bulbul və K° ticarət evinin nümayəndəsi olduğunu bildirdi, lakin bu firma haqqında

mənim heç bir təsəvvürüm yoxdur. Bu işbaz amerikalıya qulaq assan, istər-istəməz elə görünər ki, gərək bütün dünya Stronq Bulbul və K° ticarət evinin işlərinin artıb yüksəlməsi haqqında xəbər tutsun. Necə ola bilər ki, hər şey haqqında məlumat toplamaq olan mənim kimi bir müxbir belə cahilliyə yol versin?

Özümü bir qədər xəcalətli hiss etdiyimə görə mən Fulk Efrinel-dən onun mənsub olduğu firmanın nə işlə məşğul olduğu haqqında soruşub, dəqiq məlumat almağa hazırlaşdım ki, elə bu zaman o mənə mürciət edib soruşdu:

– Deyin görüm, cənab Bombarnak, siz heç Birləşmiş Ştatlarda olmusunuzmu?

– Yox, cənab Efrinel, heç təsadüf düşməyib, olmamışam.

– Bəs siz bizim ölkəyə getmək fikrindəsinizmi?

– Hər şey ola bilər.

– Bax, əgər Nyu-Yorkda olsanız, Stronq Bulbul və K° ticarət evinin işlərini yaxşı-yaxşı öyrənməyi unutmayın.

– Öyrənmək?

– Bəli, bu söz lap yerinə düşür.

– Yaxşı, mən sizin məsləhotinizlə hərəkət etməyi unutمام!

– O zaman siz özünüz inanarsınız ki, bu firma Yeni Dünyadakı ən diqqətəlayiq sənaye müəssisələrindən biridir.

– Mən buna qətiyyənlə şübhə etmirəm, lakin siz deyə bilməzsiz-nizmi?..

– *Wait a bit*, cənab Bombarnak! – Fulk Efrinel həvəslə mənim sözümə şərik oldu. – Siz böyük bir zavod təsəvvür edin, kiçik hissələrin hazırlanması və yığılması üçün geniş otaqları, min beş yüz at gücündə olan maşını, dəqiqədə altı yüz dəfə hərələnən hava təmizləyiciləri, gündə yüz tonlarla kömür işlədən generatorları, dörd yüz əlli fut hündürlüyündə bacanı, bizim dünyanın beş qitəsinə yaydığımız hazır məhsulun saxlandığı geniş anbarları gözünüzün qabağına gətirin; burada baş direktor, onun iki müavini, dörd katibi, bu katiblərin səkkiz köməkçisi, orada işləyən beş yüz nəfər qulluqçudan və doqquz min fəhlədən ibarət camaatı, öz fəaliyyət dairələrinə Avropanı, Asiyayı, Afrikayı, Avstraliyanı, Amerikanı daxil edən səyyar nümayəndələr dəstəsini – və onların arasında sizin bu sadıq nökrinizi, nəhayət, çox böyük ölçüdə görülən illik işi və əməliyə-

yatları, yüz milyondan artıq olan illik maliyyə döviyyəsinə düşünün! Bütün bunların hamısı, cənab Bombarnak, bunların hamısı milyardlar əldə etmək üçündür, bəli, mən düzünü deyirəm, milyardlar...

– Elə bu dəqiqə avtomat tormozlar işə düşdü, qatarın sürəti azaldı, nəhayət, dayandı.

– Yelizavetpol!.. Yelizavetpol! – konduktorlar və vağzalda qulluqçular bir ağızdan qışqırdılar.

Bizim söhbətimiz yarımcıq qaldı. Mən uzandığım divan tərəfdəki kiçik pəncərəni aşağı salır və bala qapını açıram. İstəyirəm ki, ayaqlarımın keyi açılsın, Fulk Efrinel isə vaqondan çıxmaq istəmədi.

Budur, mən platformada gəzirəm. Vağzalda xeyli işıq yandırılmışdır. On nəfərə qədər sərnəşin yükləri ilə aşağı düşüblər. Beş-altı nəfər gürcü vaqonların ayaqlığında dayanmışdır.

Qatar Yelizavetpolda on dəqiqə dayanır, dəmiryol cədvəli ilə burada bundan artıq dayanmaq olmaz.

Birinci zəngi eşidən kimi mən öz vaqonumuza tərəf gəlirəm, yuxarı qalxıb yerimin tutulduğunu görəndə çox təəccüb edirəm. Bəli... amerikalının qarşısında bir qadın öyləşmişdi. İntəhasız fəzanın sərhədi olmadığı kimi, anqlosakslara məxsus utanmazlığının həddi-hüdudu olmayan qadın. O gəncdir, yoxsa qoca? Gözəldir, yoxsa eybəcər? Qaranlıqda bunu müəyyən etmək mümkün deyildir. Hər necə olur olsun, hər halda fransız nəcibliyi yer üstündə mübahisə etməyə yol vermir, buna görə də mən hətta üzr istəməyi belə lazım bilməyən bu tanımadığım qadının yanında öyləşirəm.

Fulk Efrinel isə artıq yatmışdı. O, Nyu-Yorkdakı Stronq Bulbul və K° firmasının nə kimi məhsul hazırlayıb bütün dünyaya yaydığı və milyardlar qazandığı barədə məni niganan qoymuşdu.

Qatar tərəpənir. Yelizavetpol arxada qalır. Tiflisin yüz yetmiş kilometrliyində Kürün qollarından biri sayılan Gəncəçay üstündə düşmüş, iyirmi min əhalisi olan və bir müxbir kimi öz adı üsuluma riayət edərək, haqqında bəzi şeylər öyrəndiyim bu kiçik şəhərdə mən nə gördüm?.. Yaşıllığa qorqulmuş o kərpic evlər indi hardadır, qədim binaların xarabalrı niyə görünmür, bəs XVIII əsrin əvvəlində tikilmiş o gözəl məscid hardadır, o məşhur Meydan indi nə haldadır? İndi mən yarıqaranlıq içində, qarğaların və qaratoyuqların yuva saldıqları hasarların şiş uclarını, isti, bürkülü yay günlərində kölgə və

sərinlik mənbəyi olan çinarları güclə seçirəm. Öz gümüşü sularını şəhərin baş küçəsi boyunca qovub aparan Kür çayının sahillərində isə qabaq tərəfi dişli qala hasarlarına bənzər çəpərli həyətləri olan bir neçə ev görürəm. Bizim lokomotivin buraxdığı buxar dumanı arasından güclə seçilən və yalnız aydın olmayan bəzi cizgiləri yadımda qalmışdır. Lakin bu tikililər nə üçün belə, müdafiəyə hazır kimi görünür? Ona görə ki, Yelizavetpol şəhəri Şirvan tərəfin ləzgi dağlıqlarının basqınlarına məruz qalmış, əgər tarixi mənbələrə inansaq, guya bu ləzgi – dağlılar, Atilla¹ dövrünün hunlarından qalma nəsidir.

Gecənin yarısına az qalmışdı. Mən yorulmuşdum, yatmaq istəyirdim, lakin təcrübəli müxbir kimi qərara aldım ki, yatanda bir gözüm yumulsun, bir qulağım örtülsün.

Bununla belə, təkərlərin eyni qaydada avarla eşidilən və yalnız qatarın sürəti azalarkən buferlərin cırlıtısı, qarşı tərəfdən keçən qatarların qulaqbətirici fiti ilə arası kəsilən səsi, məni mürgüleməyə məcbur etdi. Həm də qısamüddətli dayanacaqlarda stansiyaların adları ucadan elan olunur və qapılar açılıb-örtüldükcə metal cingiltisi səsi eşidilir.

Bu qayda ilə mən Goran, Yevlax, Ləki, Ucar, Kürdəmir, bir az sonra Qarasu, Navayı stansiyalarının adlarının necə çəkildiyini mürgü döyə-döyə eşidirdim... Mən pəncərəyə tərəf boylanmaq istədim, lakin heç nə görə bilmədim, çünki məni küncdəki yerimdən ədəbsizcəsinə kənara sıxışdırmışdılar.

İndi mən fikirləşir və başımı sındırıb öyrənmək istəyirdim ki, axı mənim yerimi tutan vual salmış, çiyninə örpək örtmüş və yubka geymiş bu qadın kimdir? Lakin mənim bu sualım cavabsız qalır. Görəsən bu qadın səmişin Böyük Transasiya xəttinin lap axırına qədər mənimlə yol yoldaşı olacaqmı? Görəsən Pekin küçələrində mən onunla dostcasına salamləşə biləcəyəmmi?... Sonra bu qadın haqqındakı fikirlərimdən ayrılıb, öz yerində yatan o biri yol yoldaşım olan kişi haqqında düşünməyə başlayıram, o isə elə ucadan xoruldayır ki, Stronq Bulbul və K° ticarət evindəki havatəmizləyicilərdən birini tam əvəz edə bilərdi. Görəsən Amerika Birləşmiş Ştatlarının o böyük müəssisəsində istehsal olunan nədir?

¹ Atilla (bəzən isə Atilla) – V əsrdə Avropaya basqın etmiş hun tayfalarının sərkərdəsi

Orada dəmir və ya polad körpülər buraxılır, yoxsa lokomotivlər, zirehli lövhələr, buxar qazanları, yaxud qazma nasosları istehsal edilir? Amerikalının danışıqlarından mənə belə bir təsəvvür əmələ gəldi ki, onun dediyi və təsvir etdiyi müəssisə Krezo, Kokerill, yaxud Essen zavodları ilə rəqabət apara biləcək sənaye nəhəngidir. Əgər Fulk Efrinell burada yalandan danışmamışsa, o öz ölkəsində “kal” adlanan adamlara qətiyyətlə oxşamır.

Tezliklə mən yuxuya gedirəm, dünyada hər şeyi unuduram, hətta böyürmədəki yankinin xorultusunu da eşitmirəm. Bu arada qatar Ələt stansiyasına çatır, burada on dəqiqə dayanır, yenə də yola düşür, mən isə bunu eşitmirəm. Çox təəssüf! Axı Ələt – kiçik liman şəhəridir, mən buradan ilk dəfə baxıb Xəzər dənizini görə bilirdim, Böyük Pyotrun ordusunun keçmiş olduğu yerləri görürdüm... Mən bütün bu gördüklərimə Buye və Larusdan¹ aldığım bəzi məlumatı da əlavə etsəydim, ikisütnluq tarixi-fantastik yazı üçün material hazır olardı... Lakin öz təxəyyülümə təkən vermək üçün mənim bu ölkəyə və onun paytaxtına gəlməyim bir o qədər də zəruri deyildi...

– Bakı! Bakı!..

Bu səslər məni yuxudan ayıltı.

Artıq səhər saat yeddi idi.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Gəmi gündüz saat üçdə yola düşür. Mənim Xəzər dənizini keçməyə hazırlaşan yol yoldaşlarım körpüyə tələsirlər. Kayut tutmaq, yaxud göyertədə yer tapmaq lazımdır.

Fulk Efrinell o saat mənə ayrılır və deyir:

– Mən bir dəqiqəni belə itirə bilmərəm. Mən təcili surətdə öz yüklərimi gəmiyə göndərməliyəm.

– Yüklünüz çox böyükdür!

– Qırx iki yeşikdir.

– Qırx iki yeşik! – mən öz təəccübümü bildirirəm.

¹ Fransada ensiklopediya lüğətlərinin nəşrləri

– Mən yükümün iki dəfə artıq olmadığına hələ təəssüf edirəm, – yankı cavab verir. – İcazənizlə mən...

O elə tələsirdi ki, sanki Xəzər dənizini yox, Atlantik okeanını keçməli idi və iyirmi dörd saat yox, səkkiz gün yol gedəcəkdə.

Siz mənə inana bilərsiniz ki, bu amerikalı bizimlə tanış olmayan yanımdakı qadına əl verib vidalaşmağı, heç olmazsa vəqondan çıxanda ona kömək etməyi ağılına da getirmədi. Bütün bunların hamısını onun əvəzinə mən etdim. Səyyah qadın mənim qolumdan tutub asta-asta platformaya düşür. Bunun əvəzinə mükafat olaraq, mən haqiqi bir Britaniya ədasi ilə deyilən “thank you, sir”¹ sözlərini eşidirəm.

Tekkerey harada isə demişdir ki, tərbiyəli ingilis qadını – Allahın yer üzündə yaratdığı ən kamil məxluqdur. Mən həmin bu nəcib fikri indi yanımdakı bizim bu yol yoldaşımız olan qadının təmsalında yoxlamağa hazıram. Nəhayət, o, üzündəki nazik cunanı qaldırdı. O kimdir – gənc qadındır, yoxsa qarımış qızıdır? İngilis qadınına baxanda bunu başa düşmək olmaz.

Üzdən ona iyirmi beş yaş vermək olardı. Sifətinin rəngi müəyyən deyildir, yerişi bir az yanpörtüdür, yeriyədə əynindəki dəbdəbəli paltar üz-üzə gələn dalğa kimi qabarıb qalxır. Gözündə cəynəyi yoxdur, hərçənd ki, göy gözləri yaxına baxanda bir az qıyılır. Mənim əyləlib ona hörmətlə baş endirməyimə cavab olaraq, qadın yalnız öz uzun boğazının fəqərələrini hərəkətə gətirib başını saymazıyana tərpədir və iri addımlarla qapıya tərəf yönəlir.

Mümkündür ki, biz onunla hələ gəminin özündə də görüşəcəyik. Lakin mən körpüyə gəminin yola düşməsinə az qalmış gedəcəyəm. İndi ki, təsadüf məni Bakıya gətirib çıxarmışdır və bu şəhərin öyrənilməsi üçün ixtiyarında yalnız yarım gün vaxt vardır, əlbəttə, aydındır ki, bu vaxtın bir saatını belə hədəf keçirmək olmaz.

Bu şəhərin adı yəqin ki, oxucuda heç bir maraq oyatmayacaqdır. Lakin ola bilər, əgər mən desəm ki, Bakı – Hebrlərin² farsların şəhəridir, atəşpərəstlərin paytaxtıdır, bəlkə, oxucunun xəyalı doğrudan da hərəkətə gəlsin.

¹ Sizə təşəkkür edirəm, cənab (ing.)

² Hebrlər – Zərdüşti təlimini davam etdirən qədim iranlıların nəslidir.

Üç cərgə dişli hasarla əhatə olunmuş Bakı şəhəri, Abşeron yarımadasında, Qafqaz silsiləsinin qurtaracaq öteklerinde yerləşmişdir. Mən hardayam, İranda, yoxsa Rusiyada?.. Əlbəttə, Rusiyada – bir halda ki, Gürcüstan rus əyalətidir; lakin belə də fikirləşmək olar ki, İrandayam – çünki Bakı öz İran koloritini saxlamışdır¹. Budur, mən Şəhriyarın və Şəhrizadənin, mahir nağılçı gözəl “ay qızının” zamanında tikilmiş memarlıq abidəsi olan Xan sarayına tamaşa edirəm. Saraydakı incə memarlıq işi o qədər təzə qalmışdır ki, elə bil indicə memarın oyma bıçağının altından çıxmışdır. Bir az o tərəfdə, ayaq-qabıllarını çıxarmamış içərisinə girmək mümkün olmayan köhnə məscidin küncələrində qəşəng minarələr ucalır. Doğrudur, indi müəzzin orada ibadət vaxtı daha Quranın ahəngdar şeirlərini oxumur. Həm də Bakıda həm zahiri görkəminə, həm də mövcud olan adətlərinə görə tamamilə ruslara məxsus olan, Şərq rənglərindən azad, taxtadan tikilmiş evlər də vardır; buradakı böyük dəmiryol vağzalında Avropanın, yaxud Amerikanın hər hansı böyük şəhərinə layiq ola biləcək bir vağzaldır; şəhərin yeni hissəsindəki liman da tamamilə müasirdir, burada dayanan və ocaqlarında yandırılan daş kömürün qəliz tüstüsünü ucaldaraq, havanı çirkəndirən gəmilərin yüzlərlə bacası görünür.

Sorusu bilərsiniz ki, nə üçün bu neft şəhərində daş kömür işlədirlər? Yalnız pont yovşanının bitdiyi çılpaq və bəreksiz Abşeron yarımadasının torpağı mineral yağlarla zəngin olduğu halda, yanacaq üçün kömürün burada nə əhəmiyyəti vardır? Burada o qədər ucuz neft hasil etmək mümkündür ki, bu neftdən nə qədər çox istifadə edilə, yenə də yüz ilə qurtarmaz.

Doğrudan da bura təbiətin möcüzəsidir! Siz bircə anda işıq, yaxud yanacaq almaq istəyirsinizmi? Bu yerlərdə bundan asan və sadə şey ola bilməz; bunun üçün torpaqda bir çala açmaq lazımdır, oradan çıxan qazı cəsarətlə yandırmağınız. Bu da sizin üçün hər bir cibə münasib təbii qaz ehtiyatı!

Mən məşhur Atəşgah məbədinə gedib tamaşa etmək istəyirəm, lakin bu məbəd şəhərin iyirmi iki verstliyindədir və mən ora gedib qayıda bilmərəm. Orada əbədi atəş yanır, yüz illərdən bəridir ki,

¹ XVI əsrdən başlamış XVIII əsrdə Bakı, iranlıların hökmranlığı altında idi.

əslən hindistanlı olan və heyvan əti yeməyən atəşpərəstlərin ruhaniləri bu odu qoruyur, sönməyə qoymurlar. Başqa ölkələrdə bu etiqadla pəhriz saxlayanları, sadəcə olaraq, tərəvəz həvəskarları hesab edirdilər.

Bu zaman mən birdən-birə xatırlayıram ki, səhər yeməyi yeməmişəm, saat on biri vurduğuna görə, vəğzal restoranına qayıdıram, çünki mən atəşpərəst kahinlərin pəhriz qaydalarını təkrar etməyə hazırlaşmıram.

Salona daxil olanda, oradan qaçaraq çıxan Fulk Efrinellə toqquşuram.

– Bəs səhər yeməyi?.. – soruşuram.

– Çoxdan yemişəm, – cavab verir.

– Bəs sizin yükünüz nə oldu?

– Hələ iyirmi doqquz yeşiyi qalır, onu da gəmiyə yükləmək lazımdır... Lakin bağışlayın, mən bir dəqiqə də itirə bilmərəm. Bir halda ki, mən həftədə beş min yeşik hazır məhsul ixrac edən Strongq Bulbul və K° ticarət evinin mənafevinə gözləmək şərəfinə layiq olmuşam, aydındır ki...

– Qaçın, qaçın, cənab Efrinel, biz göyörtədə görüşərik. Yaxşı yadıma düşdü, siz bizimlə gələn qadını görmədiniz?

– Hansı qadını?

– Kupədə mənim yerimi tutan gənc qadını.

– Siz deyirsiniz, yəni bizimlə birlikdə gənc qadın da gəlirdi?..

– Bəli.

– Mən bunu indi eşidirəm, cənab Bombarnak, yalnız indi eşidirəm...

Bunu deyib amerikalı astanadan keçir və qapının dalında gözəndən itir. Lakin mən yenə də ümidimi itirmirəm, mən hələ Pekinə gedib çatmamış Nyu-Yorkdakı bu Strongq Bulbul və K° firmasının nə ilə məşğul olduğunu öyrənəcəyəm. Həftədə beş min yeşik... Nə qədər məhsuldar işləyir, nə qədər mal satır!

Tələsik səhər yeməyi yeyib, yenə də gəzməyə çıxıram. Gəzinti zamanı ləzgilərə baxıb onlardan ləzzət almaq imkanı əlimə düşür. Sınəsində patrondaş olan boz rəngli çərçəzilər, qırmızı ipəkdən tikilmiş arxalıqlar, gümüşlə işlənmiş dolaqlar, dabansız, yastı uzun-boğaz çəkmələr, başlarındakı ağ papaqlar, çiyinlərindən aşırıdqları

uzunlülə tufənglər, bellərindəki qılınclar və xəncərlər qərribə görünür; müxtəsəri, bu ləzgilər dişlərinə qədər silahlanmışdır və onların görkəmi adama çox qorxunc təsir bağışlayır.

Artıq saat ikidir. Körpüyə getməyin vaxtıdır. Yolda, saxlanma məntəqəsinə qoyduğum yüngül yükü götürmək üçün vəğzala da dönməliyəm.

Budur, bir əlimdə çamadan və bir əlimdə əsa, körpüyə tərəf gedən küçə ilə aşağı enirəm.

Qala divarının sahil tərəfə çıxdığı yerdəki meydançalardan birində iki nəfər – kişi və qadın – mənim diqqətimi cəlb edir. Kişiyə otuz-otuz beş, qadına isə iyirmi beşdən otuza qədər yaş vermək olar. Kişi – saçları təzəcə ağarmağa başlayan qarabuğdayı bir adamdı, cəld hərəkət edirdi, baxışları kəskin idi, ləngər vura-vura asta yeri yirdi. Qadın isə göy-gözlü, çox gözəl, sarışın və qıvrımsaçlı idi, sifəti bir az saralmışdı. Əynindəki köhnə dəbli açıq rəngli paltarından biliniirdi ki, qadının bir o qədər də yaxşı zövqü yoxdur. Görünür, bunlar ər-arvad idilər, elə indicə Tiflis qatırı ilə gəlmişdilər və əgər zövqi-təbiim məni aldatmırsa, belə başa düşdüm ki, bunlar da mənim həmvətənlərimdir.

Baxmayaraq ki, mən, lap gözümü zilləyib onların üzünə baxırdım, onlar məni görmürdülər və görə də bilməzdilər: onların əllərində yol çantası, qoltuqlarında – əsa, yağışdan qorunmaq üçün bürüncək və gün çetirləri, arxalarında isə – yastıq və adyallar vardı. Onlar gəmiyə yükü təhvil verməmək üçün özləri ilə mümkün qədər daha çox müxtəlif şeylər götürməyə çalışmışdılar. Məndə onlara kömək etmək arzusu əmələ gəlir. Bu çox nadir və xoşbəxt bir hadisə deyilmi ki, Fransadan uzaqlarda öz fransızlarına rast gələsən?

Lakin elə mən onlarla danışmaq istədiyim dəqiqədə, hardansa, yenə Fulk Efrinel gəlib çıxır və məni özü ilə çəkib aparır, ər-arvad bizdən daldə qalır. Lakin hələ hər şey puc olmamışdı. Mən gəmidə onlarla tanış olmağa imkan taparam.

– Sizin yüklərinizin daşınması işi necə gedir? – deyərək mən yan-çindən soruşuram.

– Elə indi otuz yeddinci yeşiyi göndəririk.

– Hələ heç bir dolaşıqlıq baş verməyib ki?

– Heç nə baş verməyib.

- Bilmək olarmı ki, sizin yeşiklərdə nə var?
- Yeşiklərdə nə var?.. Odur, bax otuz yeddinci yeşiyi gətirdilər!
- Fulk Efrinel cavab verir və körpüyə çatan yükə tərəf qaçır.

Gəmi gələndə və gedəndə olduğu kimi adətən sahilə indi də səs-küy və adam çoxdur. Bakı – Xəzər dənizi sahilində, daha doğrusu, başqa qonşu dənizlərlə əlaqəsi olmadığına görə böyük göl adlandırıla biləcək bu yerdə ən böyük ticarət və səmişin limanıdır. Şimal tərəfdə yerləşən Dərbənd şəhəri ticarət əməliyyatının böyük bir hissəsinin cəmləşdiyi Bakı şəhəri ilə heç cür müqayisə edilə bilməz. Onu da deməyə ehtiyac yoxdur ki, Xəzər dənizinin o biri sahilində Uzun-Ada limanında körpü tikilməsi ilə əlaqədar olaraq, Bakıdan gələn yüklərin miqdarı on dəfə artmışdır. Səmişin və yük daşınması üçün Zakaspi yolunun açılması indi Avropanı Türkiyə ilə birləşdirən əsas ticarət yolu olmuşdur.

Ola bilər ki, yaxın gələcəkdə İran sərhədi boyunca Rusiyanın cənub dəniryol xətlərini Hindistanın dəniryol xətləri ilə birləşdirən yeni yol çəkilsin, o zaman səmişinlər daha Xəzər dənizindən keçməli olmayacaqlar. Hər tərəfdən bağlı olan bu böyük su hövzəsi, arıclı sürətdə buxarlanma nəticəsində tamamilə quruyub yoxa çıxdandan sonra nə üçün onun qumlu dibində Bakıdan Uzun-Adaya birbaşa dəniryolu çəkilməsin?

Lakin bu məsələ hələ gələcəkdə həll oluna biləcək bir problem-dir, indi isə gəmiyə minmək lazımdır, mən də belə edəmə, səmişin-lərə qoşuluram.

Bizim mindiyimiz gəmi “Astra” adlanır və özü də “Qafqaz və Merkuri” cəmiyyətinindir. Bu, heftədə bu sahilədən o biri sahilə üç dəfə gedib-gələn böyük təkərli gəmidir. Gövdəsi enli olan bu gəmi, hər şeydən əvvəl, yük daşımaq üçün nəzərdə tutulmuşdur və buna görə də gəmiqayıranlar səmişinlərin rahatlığından daha çox, tayların yerləşdirilməsinə qayğı göstərmişlər. Lakin bir halda ki, söhbət yalnız birgünlük vaxt aparan səyahət haqqındadır, belə yerdə danışmağa dəyməz.

Körpüdə səs-küy qoparan xeyli camaat yığılmışdır. Bəziləri gedir, bəziləri yola salır, bəziləri isə elə-belə, tamaşaya gəlirlər. Səmişinlərin arasında hamıdan çox gözə dəyən türkmənlərdir, sonra iyirmiyə qədər müxtəlif millətlərdən olan avropalılardır, bir neçə

iranlı və hətta iki nəfər Səma İmperiyasının adamı vardır. Bu iki nəfər, yəqin ki, Çinə gedir.

“Astra” müxtəlif mallarla ağırbağız dolmuşdur. Anbarda yer çatmadığından, göyortəni də başdan-başa yüklə doldurmuşlar. Səmişinlər üçün gəminin arxa tərəfi ayrılmışdır, lakin orada da taylar və yeşiklər yığılmış, dalgadan qorunmaq üçün üstü qatranlanmış qalın brezentlə örtülmüşdür.

Fulk Efrinelin yükünü də buraya yığımışlar, çünki o, necə olur olsun, öz qiymətli yükünü – boyu, eni və hündürlüyü iki futa qədər olan dördkunc yeşiklərini gözəndən qoymaq istəməmiş və həqiqi bir yankı bacarığı ilə bunların gəmiyə yüklənməsinə özü rəhbərlik etmişdi; yeşiklərin üzünə laklanmış meşin çəkilmiş və üzərində iri hərflərlə yazılmışdı: “Nyu-Yorkda Strong Bulbul və K°”.

– Yeşiklərinizin hamısı gələn çıxmışdır mı? – amerikalıdan soruşuram.

– Odur qırx ikinci və axırıncı yeşiyi gətirirlər, – o cavab verir. Doğrudan da elə bu dəqiqə həmin yeşiyi belinə almış hambal göründü. Mənə elə gəlir ki, yeşiyi gətirən hambal yükün ağırlığındanmı, ya da arağı qaydasında içmədiyindənmi, hər halda bir balaca ləngər vurur.

– *Wait a bit!* – Fulk Efrinel qışqırır. Sonra isə onu yaxşı başa düşmələri üçün təmiz rus dilində deyir:

– Ehtiyatlı olun!.. Ehtiyatlı olun!

Yaxşı məsləhətdir, amma çox gecikmişdir. Hambal çox nahamvar bir addım atır, ayaqları dolayı, yeşik onun belindən qopur... xoşbəxtlikdən, “Astra”nın yan tərəfdəki toruna toxunub yerə düşür, parçalanıb iki hissəyə ayrılır və kağız zərflər cırlılıb içindəkilər göyortəyə səpələnir.

Bunu görə Fulk Efrinel böyük bir qəzəblə qışqırır! O, bacarıqsız hambala möhkəm bir dürtmə vurub kobud səsle qışqıraraq təkrar edir:

– Mənim dişlərim!.. Mənim yazıq dişlərim!

Budur, indi o, dizi üstə sürünə-sürünə dar keçiddə yerə dağılmış fil sümüyündən düzəlmə süni dişləri bir-bir yığır, mən isə bu qərribə səhnəni görəndə, gülməkdən özümü saxlaya bilmirəm.

Deməli, məlum oldu, Strong Bulbul və K° firmasının istehsalı təkə bu qayıрма dişlər imiş!

Deməli, bu nəhəng müəssisə yalnız dünyanın beş qitəsinə həftədə beş min yeşik diş göndərmək üçün imiş! Deməli, min beş yüz at gücündə olan maşın, gündə yüz ton daş kömürü yalnız ona görə yandırılmış ki, Köhnə və Yeni Dünyanın diş həkimlərini süni dişlərlə təmin etsin və bu dişləri hətta Çinə də göndərsin! Əcəb işdir! Doğrudan da əsil Amerika işgüzarlığıdır!

Deyirlər ki, yer üzündəki əhalinin sayı min dörd yüz milyon nəfərdir, əgər hər adamın ağzında otuz iki diş olduğunu nəzərə alsaq, ümumiyyətlə dünya əhalisinin dişləri qırx beş milyard qədərdir. Deməli, əgər bir zaman bütün dünyadakı adamların hamısının dişlərini süni dişlərlə əvəz etmək lazım gəlsə, hətta Strong Bulbul və K^o firması da bu işin öhdəsindən gələ bilməz.

Lakin biz, gəlin, qırx ikinci yeşikdən tökülmüş diş həkimliyinin incilərini toplamağı Fulk Efrinlin öhdəsinə buraxaq. Axırncı zəng vurulmuşdur. Səmişinlərin hamısı gəmidədir. "Astra" körpüdən aralanmağa hazırlaşır.

Elə bu zaman qəflətən sahil tərəfdən qışqırtı eşidilir. Mən bu səsi tanıyıram. Bu həmin almandır, qışqırır. Bakı qatarı Tiflisdən yola düşəndə də mən eyni səsi eşitmişdim.

Doğrudan da belə idi, səyyahın özü də görünür. O, gücdən düşmüş halda tövşüyə-tövşüyə yüyür. Lakin körpü ilə gəmi arasındakı keçidlər artıq qaldırılmışdır və gəmi axırncı dayanacaq iplərdən ayrılır. Bəs bu gecikən səmişin necə olacaqdır? Lakin onun bəxtindən, iki dənizçi "Astra"-nın burun tərəfindəki sonuncu ipləri açmağa hazırlaşanda, səmişin özünü yetirir. Dənizçilər əllərini uzadır və onun göyrtəyə çıxmasına kömək edirlər...

Bütün əlamətlərdən belə görünürdü ki, bu kök adam yəqin, həmişə və hər yerdə gecikir və əgər o bu səyahətdə öz yerinə gedib çatsa, mən çox təəccüb edərdəm.

Budur, "Astra" öz güclü çarxları ilə suyu köpükləndirir, sahilədən uzaqlaşır limandan çıxır.

Təxminən gəminin dörd yüz metrliyində, qabaq tərəfdən mən suyun içində köpüklənib pısqıldayan qərribə bir şey gördüm; bu nə isə dənizin dərinliyindən qalxır və suyun üzünü köpükləndirir, dalgalandırırdı. Mən bu zaman gəminin sol böyrünün burun tərəfindəki torun yanında ağzımda siqar dayanıb baxır, Abşeron burnunun qur-

taracağının ardınca Bakı limanının necə gözəndən itdiyinə və qərb tərəfdə üfünqün üzərində Qafqaz sıra dağlarının necə yüksəldiyinə tamaşa edirdim.

Mənim çəkdiyim siqarın ancaq kötüyü qalmışdır. Axırncı dəfə qullab vurub kötüyü suya atdım. Elə bu dəqiqə "Astra"-nın gövdəsini hər tərəfdən alov bürüdü. Sən demə, mənim başa düşmədiyim sualtı qaynama dənizin altından çıxan yanacaq imiş. Bu yanacağın alovlanması üçün siqar kötüyü kifayət etmişdi.

Səmişinlər o saat qışqırmağa başladılar. "Astra" alov pərdəsinin içi ilə gedirdi, lakin sükanın birdən-birə burulması bizi bu təhlükəli yerden qurtarıb təhlükəsiz yerə çıxartdı.

Gəminin burun tərəfinə enən kapitan, bu zaman yalnız bir neçə kəlmə deməklə kifayətlənir:

– Bu sizin tərəfinizdən çox böyük ehtiyatsızlıqdır.

Adətən, belə hallarda həmişə verilən cavab kimi mən də cavab verirəm:

– Doğrusu, kapitan, mən bilmədim.

– Lakin bilmək lazım idi, cənab.

Bu sözlər menden bir neçə addımlıqda quru və sərt bir səslə deyilmişdi.

Mən çevrilib baxdım.

Bu sözləri deyən həmin ingilis qadını idi.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Yol gedərkən alınan təəssürata bir o qədər də etibar etmək olmaz. Yolda alınan təəssürat həmişə subyektiv olur. Mən bu sözü ona görə işlədirəm ki, indi bu dəb düşmüşdür, lakin bu sözün əsil mənasının nədən ibarət olduğunu mən heç o qədər də yaxşı başa düşmürəm. Təbiətən şən adamlar hər şeydə bir sevinc-fərəh görür, qaraqabaq adamlar isə hər şeydə pis mənə axtarırlar. Məsələn, İordan və ya Ölü dənizin sahilləri Demokrite məftunedici görünərdi. Halbuki Heraklit, hətta Bosfor sahillərini və Neapol körfəzinin ətrafındakı yerləri də qəmgin və tutqun sayardı.

Mən təbiədən xoşbəxt, xarakter etibarı ilə şənəm – oxucu görə mənə tez-tez öz şəxsiyyətimi xatırlatmaqda və xudbinlikdə təqsirləndirməsin. Məlumdur ki, çox az-az hallarda müəllifin şəxsiyyəti onun haqqında danışdığı şeylərə qarışmır, – Hüqo, Düma, Lamartin və bir çox başqa yazıçılar buna misal ola bilər. Doğrudur, bu məsələdə Şekspir istisna təşkil edir, lakin özünüz də yaxşı bilirsiniz ki, mən Şekspir deyiləm, mən, hətta eyni dərcədə deyə bilərəm ki, mən Lamartin, Düma, yaxud Hüqo da deyiləm.

Bütün bunlara baxmayaraq, Şopenhauyerin və Leopardinin bədbin nəzəriyyələri mənə nə qədər yad olsa da, yenə etiraf edib deyirəm ki, Xəzər dənizinin sahilləri mənə çox qaranlıq və tutqun göründü. Bu yerlərdə heç bir həyat əlaməti, nə bir yaşıllıq, nə bir quş görünür. Burada eyni zamanda böyük və həqiqi dəniz də hiss olunmur. Bununla belə, hərçənd ki, Xəzər dənizi mahiyyət etibarı ilə Aralıq dənizinin səthindən iyirmi altı metr aşağı səviyyədə olan bir çuxurda yerləşmiş böyük göldür, amma yenə də bu göldə çox güclü fırtınalar baş verir. Lakin dənizçilərin dediyi kimi, belə hallarda gəmi “qaçmağa üz qoyub” xilas olmağa çalışmır. Həm də bir dənizin ki, eni cəmi yüz lye ola, onun nəyindən qorxmaq lazımdır! Burada həm Qərb, həm də Şərq sahilinə çox tez və asanlıqla gedib çatmaq olur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu dənizin nə Avropa və nə də Asiya tərəfdəki sahillərində, hava pis olanda, gizlənmək üçün bir dənə də olsun əlverişli liman, demək olar ki, yoxdur.

“Astra” gəmisində yüzə qədər sərnəşin vardır, bu sərnəşinlərin çoxu Türkünstanla ticarət edən qafqazlılardır. Onlar bizimlə birlikdə, əlbəttə, Səma İmperiyasının şərq sərhədlərinə qədər gedib çıxma-yaçaqlar.

Artıq bir neçə ildir ki, Zakaspi dəniryolu Uzun-Ada ilə Çin sərhədi arasında işləyir. Yalnız bu limanla Səmərqənd arasında altmış üç qədər stansiya vardır. Deməli, bizimlə gedən sərnəşinlərin əksəriyyəti, yolun həmin bu hissəsində qatardan düşəcəkdir. Həm də bu adamlar mənə o qədər maraqlandırmır. Onları müşahidə etmək – yalnız vaxtı itirmək deməkdir. Məsələn, fərz edək ki, onlardan biri mənim diqqətimi cəlb edir. Mən onu öyrənməyə başlayıram, istəyirəm ki, onun “necə yaşadığını və necə dolandığını” öyrənəm, o isə elə bu zaman o biri stansiyada qatardan düşür, mənim başladığım iş isə yarımçıq qalır.

Yox! Bu mənə əl verməz! Məni son nöqtəyə qədər müşayiət edəcək sərnəşinlərlə məşğul olsam yaxşıdır. Fulk Efrinel yanımdadır və ondan arxayınam, ola bilər ki, bu qəşəng ingilis qadını da, mənə elə gəlir, Pekinə qədər bizimlə gedəcəkdir. Uzun-Adada mən hələ başqa yol yoldaşları da tapacağam. Doğrudur, mən hələ indiyə qədər o iki ər-arvad fransızlar haqqında heç nə öyrənmə bilməmişəm. Lakin bunun eybi yoxdur, Xəzər dənizinə hələ yenicə çıxmışım və mən onlarla necə rəftar edəcəyimi haqda düşünürəm. Burada, yanımda iki çinli də vardır, onlar, görünür, öz Səma İmperiyalarına qayıdılar. Əgər mən adi danışq dili hesab olunan “quanxua” dan yüzə kəlmə söz bilsəydim, əlbəttə, mən bu iki nəfərlə, sanki Çin arakəsməsinin arxasında elə bu saat sıçrayıb çıxmış olan bu qərribə şəxsiyyətlərlə danışığa başlamaqdan özümü saxlaya bilməzdim.

Mənim danışdığım bu əhvalatlarda doğrudan da çatışmayan – əfsanələrlə əhatə olunmuş, ya tanınmış bir zadəgan, yaxud adi bir quldur olsun, fərqi yoxdur, başqa bir ad altında gizlicə səyahətə çıxmış hər hansı bir naməlum qəhrəmandır. Unutmaq olmaz ki, biz müxbirlər həmişə ikibaşlı oyun oynayırıq. Biz həm qərribə faktları yığıırıq, həm də yazmağa layiq olan şeyləri axtarıırıq... Elə ki tapdıq, sətri filan qədərə gedir. Buna görə də bizim işimizdə ən başlıca cəhət – seçmək bacarığıdır. Hər kəs yaxşı seçə bilər, o – aparır.

Mən pilləkənlə gəminin arxa tərəfindəki salona düşdüm. Bir dənə də boş yer yoxdur. Kayutların hamısı göyörtədə və orta hissədə başı gicəllənən sərnəşinlər tərəfindən çoxdan tutulmuşdur. Bu sərnəşinlər qəlməxi minən kimi uzanmışlar, bir də Uzun-Adaya çatanda oyanıb gəlməyəcaqlar. Kayut kifayət etmədiyindən, sərnəşinlərin çoxu bağlamalarla dolu divanların üstündə uzanmışlar və uzandıqları yerdən də tərəpməyəcəklər. İndi gəl, dəniz xəstəliyinin qorxudub yatırdığı bu yuxulu adamların arasında özün üçün romantik qəhrəman axtar!

Gecəni göyörtədə keçirməyi qərara alıb, yenə də yuxarıya qayıtdım, amerikalı hələ də öz sınımış yeşiyi ilə məşğul idi.

– Siz bir işə baxın, – amerikalı mənə müraciət etdi, – siz bir fikirleşin, bu sərxoş hambal hələ məndən çaypulı istəməyə də cəsarət etdi!

– Yəqin ki, cənab Efrinel, şeylərinizdən heç biri itməmişdir, elə deyilmi?

– Xoşbəxtlikdən... heç nə itməmişdir!
– İcazə verin soruşum, siz bu yeşiklərdə Çinə nə qədər diş aparırırsınız?

– Ağıl dişləri hesaba alınmasa, bir milyon səkkiz yüz min.

Bunu deyib Fulk Efrinel, yaqın, yolda dəfələrlə işləmiş olduğu müdrik ifadələri bir də təkrarlayıb qəhqəhə çəkib gülür. Mən isə onu tərk edirəm və keçidlərdən adlayıb gəminin burun hissəsinə qalxıram.

Göyün üzü çox aydıdır, lakin yenicə başlamış olan şimal küləyi, deyəsən, güclənir. Dənizin səthində uzun və yaşıl zolaqlar əmələ gəlir. Yaqın, bu gecə gözənləndiyindən daha çox sərt keçəcəkdir. Gəminin burun tərəfinə xeyli səmişin toplanmışdır: cır-cındır içindəki türkmənlər, dartıq gözlü qırğızlar, köçəri kəndlilər, yoxsullar, – bunların hamısı gəminin hər iki böyründə qatranlı parusların arasında necə gəldi uzanan adamlardır. Bunların demək olar ki, hamısı tütün çəkir, yaxud yola götürdükləri yemək ehtiyatını əritməklə məşğuldurlar, bəziləri isə yorğunluğu, yaxud aclığı unutmaq üçün yatmağa çalışırlar.

Məni bu adamlardan ayıran yüz addımlıq məsafəni qət etmək və onlara nisbətən yaxından baxmaq istəyirəm. Axı müxbir izə düşənə qədər, uzun müddət kolların arasını gözib-dolaşan ovçuya bənzəyir. İndi mən də gəlib yeşik yığınlarının qarşısında dayanmışam və gömrüxana işçisinə məxsus bir maraqla yeşiklərə tamaşa edirəm.

Yeşiklərin arasında, hündürlüyü iki metrə və eni ilə dərinliyi bir metrə qədər olan üstünə brezent çəkilmiş ağ rəngli böyük taxta yeşik görürəm. Yeşik buraya çox ehtiyatla qaldırılıb qoyulmuşdur, belə bir ehtiyatkarlığı yeşiyin üstündə rus hərfləri ilə yazılmış bu sözlər də tələb edir:

Ehtiyatlı olun, güzğüdürl! – Sınan şeydir, bərk bağlamaq olmaz!

– *Nəmişlikdən qoruyun!*

Bunlardan əlavə belə sözlər də yazılmışdır:

Yuxarı və aşağı.

Ünvan da göstərilmişdir:

Xanım Zinka Klorka, Şa-Xua küçəsi, Pekin, Çjili¹ əyaləti, Çin.

Belə görünür ki, bu xanım Zinka Klork, yaqın, rumındır: Transasiya birbaşa qatarından istifadə edərək, o özü üçün güzğü sifariş

vermişdir. Sonra öz-özümə fikirləşirəm: yeni Səma İmperiyasının mağazalarında bu maldan yoxdur? Əgər güzğüləri yoxdursa, bəs Çin qadınları öz badamvari gözlərinə və düzəldikləri ağlasığmaz saçlara necə tamaşa edirlər?

Saat altıda nahara zəng vurulur. Yeməxana gəminin burun hissəsindədir. Oraya düşürəm, yemək stolunun arxasında qırx nəfərə qədər adam görürəm.

Fulk Efrinel, demək olar ki, lap ortada əyləşmişdir. Onun yanında boş yer vardır, o işarə edib məni çağırır, gedib otururam.

Görünür ki, bu bir təsadüfdür. Lakin onun sol tərəfində həmin ingilis qadını özünü dartaraq əyləşmişdir. Amerikalı onunla söhbət edir və onu mənə təqdim etməyi lazım bilib deyir:

– Miss Horatsiya Bluet.

Üzbəüzdə fransız ər-arvad əyləşmişdir və menyunu diqqətlə oxuyurlar.

Alman səyyahı stolun o biri başında yeməklərin gətirdiyi bufetə yaxın yerdə özünə yer tutmuşdur, buna görə də yeməklərin birincisi ona çatır. Bu adam derisinə sığmayan sarışın saçlı, çəhrayı sifətli, kürən saqqallı bir kişidir, əlləri gonbuldur, burnu o qədər uzundur ki, istər-istəməz, adama elə gəlir ki, bu, yaqın, derisiqalın xortumlular cinsindəndir. Onun görkəmi vaxtından əvvəl piylənmək qorxusu olan ehtiyatdakı alman zabiti xatırladır.

– Bu dəfə o gecikməmişdir, – mən yanımdakı Fulk Efrinelle müraciət edirəm.

– Alman imperiyasında naharın vaxtı çox dəqiq gözlənilir! – amerikalı cavab verir.

– Siz bu almanın adını bilmirsiniz?

– Necə bilmirəm! Baron Veyssnitserdörferdir.

– Elə bu fəmilə də o Çinə gedir?

– Bəli, “Astra” kapitanının yanında oturan o rus mayoru kimi, bu da birbaşa Pekinə gedir.

Mən çevrilib baxıram, onun dedi-yığı ortayaşlı, saqqalının çox hissəsi ağarmış adamdır. Əsil rus tipidir. Xoşsifətdir, diqqəti cəlb edir, adamda rəğbət hissi oyadır. Mən rus dilini bilirəm, o da yaqın ki, fransızca bilir. Bəlkə, bu adam mənə elə haqqında fikirləşdiyim yol yoldaşım olacaqdır?

¹ Xəbəryan əyalətinin keçmiş adı

– Siz deyirsiniz ki, cənab Efrinel, o, mayordur?

– Bəli, o rus hərbi həkimi, mayor Noltisdir.

Amerikalı – müxbir deyil, amma məndən daha yaxşı bu adamları öyrənib, məlumat toplamışdır.

Gəminin ləngər vurub çalxalanması hələ bir o qədər hiss olunmur, buna görə də səmşinlər sakitcə naharla məşğuldur. Fulk Efrinel miss Horatsiya Bluetlə söhbət edir və mən onların danışığından başa düşürəm ki, bu iki anqlosaks təbiətli adam arasında ümumi cəhətlər çoxdur.

Doğrudan da belədir, əgər onlardan biri süni diş alveri ilə məşğuldursa, o birisi saç alveri edir. Miss Horatsiya Bluet – hər il Səma İmperiyasından iki milyon funt-sterlinq məbləğinə yüzlərlə ton qadın saçını alan Qolms-Qolm ticarət evinin – görkəmli London firmasının nümayəndəsidir. Bu qadın həmin firmanın vəsaitinə Pekində xüsusi və daimi kontor yaratmaq üçün oraya gedir. Səma oğlunun təbəələrindən – qadınlardan və kişilərdən yığılan saçlar həmin kontorda toplanacaqdır. İşin yaxşı başa çatacağına bir də ona görə etibar etmək olar ki, “Göy Lotos” adlı gizli cəmiyyət indi hörüklərin məhv olub aradan çıxması üçün çalışır, bu hörükkləri çinlilərin mancurialı monqollara təbə olmalarının nişanəsi kimi pisləyirlər.

“Nə olsun?” – mən öz-özümə fikirləşirəm. – Əgər Çin öz vətəndaşlarının saçını İngiltərəyə göndərsə, bunun əvəzində Amerika da Çini dişlə təmin edir. Bu cür alver dostluq əlaqələri üzərində qurulmuşdur və deməli, işlər yaxşı gedir”.

On beş dəqiqədir ki, biz stolun arxasında oturmuşuq. Hələlik heç bir mühüm hadisə üz verməmişdir. Qabaq tərəfimizdə əyləşən üzü qırxılmış səmşin və onun sarışın qadın dostu, deyəsən, bizim fransızca danışmağımıza qulaq asır, həm də bu danışığa qoşulmağı arzu edirlər. Bəli, elədir, mən səhv etməmişəm: bunlar mənim həmvətənlərimdir, lakin hansı qəbil adamların cərgəsinə mənsubdurlar?..

Bu zaman “Astra”nın ləngəri güclənir; stolun üstündəki çökək yerlərə qoyulmuş boşqablar atılıb-düşür, çəngəl-bıçaq bir-birinə dəyib cingildəyir və öz yerindən sürüşür, stəkanların içindəki maye çalxalanıb kənara sıçrayır, tavandan asılmış lampalar yellənməyə başlayır və də dayandıqları əvvəlki düz xətdən kənara çıxır. Daha doğrusu, bizim stullar və stol gəminin yan tərəfə əyilməsinə təbə

olur. Əgər səni dəniz xəstəliyi tutmursa, belə bir mənzərəyə tamaşa etmək çox maraqlıdır.

– Ehe, – amerikalı mənə tərəf çevrilir. – Əlahəzrət, Xəzər öz birələrini silkələyib təmizləməyə başlayır!

– Gəminin çalxalanması sizi tutmur ki? – ondan soruşuram.

– Məni? – deyər cavab verir, – dəniz donuzunu tutduğu qədər. Bəs siz, miss, – o öz qonşuluğundakı qadına müraciət edərək əlavə edir, – siz gəminin çalxalanmasını asanmı keçirirsiniz?

– Çalxalanmaq mənə təsir etmir, – Horatsiya Bluet cavab verir. Stolun o biri tərəfində bizimlə üzbəüz oturmuş ər-arvad öz aralarında fransızca bir neçə kəlmə danışirlər:

– Sənin halın pis deyil ki, Karolina!

– Yox, Adolf... Hələ pis deyil... lakin əgər belə davam etsə... etiraf edərdim ki...

– Elədirsə, Karolina, yaxşı olar ki, göyertəyə qalxaq. Külək dördə bir dərəcə Şərqi tərəf vurur və “Astra” burnu ilə dalgaları yarmaqda gecikməyəcəkdir.

Bu cür danışmaq tərzini göstərir ki, cənab Katerna – onun adı belədir – ya dənizçidir, yaxud da bir vaxt dənizçi olmuşdur. Onun yeriyəndə yırgalanması da bununla izah olunur.

Bununla belə, gəminin çalxalanması getdikcə daha da güclənir. Gəmidəkilərin əksəriyyəti buna dözmə bilmir. Otuz qədər səmşin stol arxasından qalxıb göyertəyə çıxmışdır. Ümid edirəm ki, təmiz havada onların halı bir qədər yaxşılaşır. Mayor Noltisin sakitcə söhbət etdiyi kapitani da hesab etsək, yeməxanada indi on nəfərdən artıq adam qalmamışdır. Fulk Efrinel və miss Horatsiya Bluet, görünür, dəniz səyahətinin belə zəruri təsədlərinə adət etmişlər. Alman baronu isə bu zaman sakitcə yeyib-içməklə məşğuldur, sanki o gəmidə deyil, Münxen və ya Frankfurt pivəxanalarından birindədir. Bıçağı sağ əlində, çəngəli isə sol əlində tutaraq o, boşqabdakı ətə kəsib doğrayır, duzlayır, üstünə istiot səpir, sonra ətə suyunu bulaşdıraraq çəngəlin ucunda öz tükli dodaqlarından içəri ötürür. Bəli, mən ona baxanda əsil təvton təbiətli bir adamı görürəm. Burada nə cür hadisə baş verir versin, fərqi yoxdur. O özünü sakit aparacaq və heç bir gəmi yırgalanması onu öz içkisindən bir qurtum və ya yediyi xərəkədən bir tikə başqasına verməyə məcbur edə bilməz.

Bir az o tərəfdə, almandan aralı mənim gördüyüm iki çinli əyləşmişdir, mən maraqla onlara tamaşa edirəm.

Onlardan biri, iyirmi beş yaşında cavan oğlandır, dərisinin sarılığına və gözlərinin qıyıqlığına baxmayaraq, sifəti xoşagəlimli və incə ədalıdır. Belə hesab etmək olar ki, Avropada keçirdiyi bir neçə il onun nəinki ədalatına, habelə geyindiği kostyuma da təsirsiz qalmamışdı. Onun qırxılmış bıqları, ağıllı gözələri vardır, saçları isə Çin dəbindən daha çox fransız dəbində darıxmışdır. O mənə çox şən xarakterli və səmimi bir gənc kimi görünür və bu adam, əgər onun öz doğma ölkəsində işlənen bu təşbihi işlətsək, belə demək olar ki, çətin ki, "təəssüf qülləsinə" tez-tez dırmaşsın.

Onun yanında əyləşən və cavan oğlanın deyəsən, hərdənbir yüngülcə zarafat etdiyi yoldaşı isə başı tərəpənən saxsı kuklaya bənzəyir. Üzdən ona əlli-əlli beş yaş vermək olar, sifəti gözəgəlimli deyildir, peysarı yarınsına qədər qırxılmışdır, saçından sallanan ənənəvi hörik onun arxasına düşmüşdü, geyimi millidir – don, kofta, qurşaq, enli şalvar və daban tərəfi açıq olan rəngbərəng tuflidən ibarətdir. O bir o qədər də dözümlü adam deyildir və buna görə də, qab-qacağın atılıb-düşməsindən qopan cingiltili səslə müşayiət olunan gəmi yırğalanması gücləndikcə, bu adam stolun arxasından dingildəyib qalxır və cəld gəminin arxa tərəfindəki kayuta enən pilləkəndə göz-dən itir. Gənc çinli isə onun stolun üzərində unudub getdiyi kiçik kitabı uzadaraq arxadan qışqırır:

– Kornaro!.. Kornaro!..

Bu italyan kəlməsi necə olmuş ki, Şərq sakininin dilinə düşmüşdür? Doğrudanmı bu çinli Bokkaççonun dilində danışa bilər? "XX əsr"-in bunu öyrənməyə ixtiyarı vardır və mütləq öyrənəcəkdir.

O ki qaldı xanım Katerina, o, bənizi qaçmış bir halda ayağa qalxır, cənab Katerina isə nümunəvi bir ər kimi onu göyörtəyə müşayiət edir.

Nahardan sonra mən də göyörtəyə gedirəm, Fulk Efrinel və miss Horatsiya Bluet isə oturmaqları yerdə, komissiya faizləri və satış qiymətləri haqqında üzbəüz söhbət edirlər.

Gecə, demək olar ki, tamamilə düşmüşdür. Şərq tərəfdən əsən küləyin qovduğu buludlar göyün yuxarı qatlarını örtmüşdür. Göyün lap dərinliklərində hələ də bir neçə tək-tək ulduz sayrışır. Külək

güclənir. Gəminin orta dorunun yuxarı tərəfindən asılmış ağ fənər cırlıdayaraq yellənir, gəminin sağ və sol böyürlərindəki iki başqa fənər də, gəminin yırğalanmasına uyğun olaraq, dalğaların üzərinə uzun qırmızı və yaşıl zolaqlar buraxır.

Tezliklə Fulk Efrinel yenə də mənim gözümə deyir. Miss Horatsiya Bluet öz kayutunda getdiyinə görə Fulk Efrinel gəminin arxa tərəfindəki salonda qoyulmuş divanın üstündə boş bir yer tapmağı qərara almışdır. Biz bir-birimizə "gecəniz xeyrə qalsın" deyib ayrılıq.

Mən isə göyörtədə qalmağa hazırlaşırım, fikrim budur ki, növbədən azad olan dənizçi kimi bir küncə çekilərək, adyala bürünüb yatım.

Hələ saat səkkizdir. Mən siqar çekirəm və gəminin yırğalanmasına davam gətirmək üçün addımlarımı bir qədər geniş atıb, gəmidə gəzməyə başlayıram. Birinci klas sənişinləri artıq göyertəni tərk etmişlər və mən burada, demək olar ki, tamamilə yalqızam. Üst tərəfdəki körpücükdə kapitanın baş köməkçisi var-gəl edir, gəminin istiqamətinə nəzarət yetirir, onun yanındakı sükançı isə gəminin istiqamətini gözləməlidir. Gəmi ləngər vurub yırğalananda və bir böyrü üstə əyiləndə, təkərlərdən biri sudan qalxıb boş hər-lənəndə, onun avar kürəkləri suya çırpılır və dəhşətli gurultu əmələ gətirir. Gəminin bacasından zəhərli tüstü çıxıb yayılır, havaya qığılcım səpələnir.

Saat doqquza yaxın ətraf tamamilə qaranlıqlaşır. Mən uzaqlarda hər hansı bir gəminin işıqlarını görməyə çalışıram. Lakin əbəs yerə: Xəzər dənizində böyük gəmi hərəkəti yoxdur. Yalnız küləyin istiqamətində uçan qağayaların və qaşqaldaqların səsi eşidilir.

Mən göyörtədə gəzdikcə beynimə gələn belə bir fikirdən ayrılı bilmirəm: əgər bu səyahətim zamanı heç bir macəra baş verməzsə və sərgüzəştə keçərsə, mən də öz qəzetimə heç bir məlumat verə bilmərəmsə, onda nə olsun!.. Belə olarsa, redaksiya məndən cavab istəyər və buna haqqı da var. Necə! Yəni, Tiflisdən Pekinə qədər bu yolda heç bir hadisə baş verməyəcəkdir?.. Əlbəttə, elə olsa, bu işdə yeganə təqsirkar mən özüm olaram və buna görə də belə bir bədbəxtlikdən yaxa qurtarmaq üçün əlimdən gələn hər şeyi etməliyəm.

Saat on birin yarısında mən “Astra”nın arxa tərəfindəki skamyalardan birinə əyləşirəm. Lakin bununla iş düzəlmir! Belə bir küləkdə burada çox otura bilməzsən!

Mən gəminin böyründən yapışaraq qabaq göyertəyə qalxıram. Təkərlərin üstü örtülən yerlə körpücük arasında külək mənə elə tutur ki, üstü brezentlə örtülmüş yüklərin yanında özümə sığınacaq axtarmağa məcbur oluram. Yeşiklərin arasına girib uzanıram. Adyala bürünüb qatranlanmış brezentə sıxılıram və elə o saat da yuxuya gedirəm.

Bir müddət sonra – bir saat, yaxud daha çox vaxt keçdiyini deməkdə çətinlik çəkirəm – hər halda qərribə bir səs mənə yuxudan ayıldır. Mən diqqətlə qulaq asıram. Deyəsən, kim isə mənim böyrümdə uzanıb xoruldadır.

“Yəqin ki, bu gəminin burun hissəsindən gəlib burada yatmış səmişinlərdən biridir, – öz-özümə fikirləşirəm. – Görünür, o, yeşiklərin arasına girmiş, brezentin altında özünə rahat yer tapmış və bu düzəltmə kayutda özünü qətiyyənlə pis hiss etmir”.

Lakin neft lampasının yan tərəfdən düşən tutqun işığında heç bir şey görmək mümkün deyildir.

Mən yenə də qulaq asıram... Səs kəsilmişdir. Boylanıb ətrafa baxıram... heç kim yoxdur.

“Yəqin ki, mən yuxu görmüşəm”, – yenə də öz-özümə fikirləşir və əvvəlki vəziyyətimə qayıdıram.

Mən elə yenicə gözümü yumub yatmaq istəyirəm – xorultu təzədən başlayır. Bəli, elədir! Xorultu səsi, mənim böyrümdə uzandığım yeşikdən gəlirdi.

“Lənət sənə şeytan, – öz-özümə deyiniyəm, – bu yeşiyin içində, deyəsən, nə isə heyvanabənzər bir şey var”.

Heyvan?.. Axı nə cür heyvan?.. Bəlkə, pişikdir?.. Bəlkə, itdir?.. Yox, bu ola bilməz! Ev heyvanını belə bir yeşiyə salmağın nə mənası var? Yəqin ki, yeşikdəki vəhşi heyvandır... vəhşi pişikdir, pələngdir, yoxsa şirdir?..

Mən fikirləşib bu məsələnin izinə düşürəm. Bu heyvanları, adətən, ya heyvanxanalara və yaxud Mərkəzi Asiyanın sultanlarından birinə göndərilirlər... Yeşiyin içində yəqin ki, qəfəs vardır, əgər bu

qəfəs qəflədən açılarsa... Əgər vəhşi heyvan oradan göyertəyə tullansa... Bu nə qədər qərribə olar, nə qədər heyranedicə bir macərəyə çevrilər... Qəzəto yazıb göndərmək üçün nə gözəl material çıxar!.. Görürsünüzmü, qərribə hadisələr haqqında düşünən müxbirin coşqun xəyalı haralara gedib çıxa bilər. Nəyin bahasına olursun mən bu yeşikdəki vəhşi heyvanın kimin üçün aparıldığını bilməliyəm, həm də öyrənməliyəm ki, görüm bu heyvanı Uzun-Adaya aparırlar, yoxsa daha uzağa, Çinə aparacaqlar... Ünvan, əlbəttə, yəqin ki, yeşiyin üstündə göstərilmişdir.

Mən mumdan qayrılmış şamı çıxarıb yandırırım, hər tərəfdən örtülü olduğuna və küləyin mane olmadığına görə, şamın alovu düz yanır.

İndi siz təsəvvür edin ki, mən nə görürəm...

Yeşiyin üstündə, mənə artıq tanış olan eyni ünvan yazılmışdır: xanım Zinka Klorka, Şa-Xua küçəsi, Pekin, Çjili əyaləti, Çin...

Bu nə yaman zəif, yazıq bir vəhşi heyvandır! Bədbəxt şir rütubətdən də yamanca qorxur! Fərz edək ki, elə doğrudan da belədir! Lakin axı xanım Zinka Klorka, bu gözəl rəmin qadınına vəhşi heyvan nə üçün lazımdır – mən bu qadının rəmin olduğuna, həm də gözəlliyinə qətiyyənlə şübhə etmirəm – nə üçün axı o, Avropaya vəhşi heyvan sifariş vermişdir?

Daha bəsdir, bu axmaq söhbəti kəsək! Məntiqi mühakimə yürütməyə çalışaq. Əgər yeşiyin içindəki heyvandırsa, nə cür heyvan olur olsun, axı onu yedizdirmək və içirtmək lazımdır. Uzun-Adadan qatar Səma İmperiyasının paytaxtına qədər yolu on bir günə gedir. Bəs bu uzun yolda ağzıbağlı yeşikdəki vəhşi heyvanın qayğısını kim çəkəcəkdir! Dəmir yol qulluqçuları ona güzgülərin yerləşdirilməsinə verdikləri diqqətdən artıq heç bir qayğı göstərməyəcəklər və belə olduqda isə məlumdur ki, yazıq heyvan acından öləcekdir!

Bütün bu fikirlərin hamısı beynimdən yel kimi gəlib-keçir, fikrim bir şeydən başqasına adlayır. “Bütün bunlar haqiqətdir, yoxsa mən gözəl bir yuxu görürəm” – deyə öz-özümə “Faust”dakı Marqaritanın sözlərini xatırlayıram. Lakin yuxumu qova bilmirəm. Göz qapaqlarım yumulur, sanki onlardan qurğuşun asılmışdır. Mən adyala daha bərk bürünüb brezentin altına çəkilir və bərk yuxuya gedirəm.

Nəçə saat yatmışam? Görək ki, üç, yaxud dörd saat. Ancaq yadımdadır ki, mən oyananda hələ ətraf tamamilə qaranlıq idi.

Gözlerimi ovuşdurub gərnəşirəm, öz yatağımdan durub yenə də gəminin böyür tərəfindəki tordan yapışaraq göyertə boyu gəzinirəm.

Külək indi şimal-qərb tərəfdən əsir, dalğa sakitləşmişdir və "Astra" əvvəlki kimi ləngər vurub çalxalanır.

Çox soyuq gecədir. Mən yarım saat iri addımlarla göyertədə gəzinməklə özümü qızdırır və hətta yeşikdəki vəhşi heyvanı bir dəfə də olsun yadıma salmıram. Qəflətən fikrim yenə də onun yanına qayıdır. Bəlkə Uzun-Adada stansiya rəisinin diqqətini bu təhlükəli yükə cəlb etmək lazımdır? Bir də ki, mənə nə dəxli var, nə üçün mənə aid olmayan işə qarışmalıyam!

Saata baxıram: düz üçdür. Yenə əvvəlki yerimə qayıdıram. Başımı yeşiyin böyrünə söykəyib gözlerimi yumuram... Birdən yenə həmin səsi eşidirəm... Bu dəfə artıq səhv etmək olmaz... Yeşiyin divarları yarıttuqun asırıq səsinə titrəyir: heç bir heyvan belə asırıq bilməzdi! Heç ola bilərdimi? Doğrudanmı bu yeşiyin içində adam gizlənmişdir və özü də dovşan kimi xəlvətcə Böyük Transasiya dəmiryolu ilə gözəl rumin qadınının yanına gedir!.. Lakin əgər yeşikdəki adamdırsa, görəsən o, kişidir, yoxsa qadın?.. Mənə belə gəldi ki, kişidir.

Bundan sonra daha mən yata bilərdimmi! Hava necə də gec işıqlaşır və bu yeşiyin sirrini öyrənməyə mənim hövsələm də çatmır! Mən macərə haqqında xəyalə dalmışdım. Budur! Macərə başlanır və əgər mən bu başlanan macəradan heç olmasa beş yüz xətlük material çıxarmasam...

Şərq tərəfdə güclə seçilən ağartı əmələ gəlir, getdikcə bu ağartı üfüq xəttini aydınlaşdırır... Əvvəlcə göyün lap zirvəsindəki buludlar al rəngə boyanır, sonra günəşin özü də görünür, o böyük və sanki bir qədr də suyun sıcrantılarından islanmış kimidir.

Mən diqqətlə yeşiyi nəzərdən keçirirəm. Bəli, şübhə yoxdur ki, bu yeşik Pekinə gedir. Birdən yeşiyin müxtəlif yerlərində deliklər açıldığı gözüme dəyir, bu yəqin ki, içəri hava etmək üçündür. Bəlkə də, elə həmin bu dəqiqədə o dəşiklərdən baxan bir cüt göz məni görür və izləyir... Nə bilmək olar, lakin biz təvazökar olmalıyıq...

Dəniz xəstəliyinin rəhm etdiyi sərnəşinlər səhər yeməyinə toplaşmışdılar. Onların arasında gənc çinli, mayor Noltis, Fulk Efrinel, miss Horatsiya Bluet, cənab Katerna təkə özü, baron Veyssnitser-dörfer və əlavə daha yeddi və ya səkkiz nəfər vardır. Mən yeşiyin sirrini amerikalıya etibar edib danışmağı heç ağılıma da gətirmirəm... O, ağızından qaçırdar – mənim də yazacağım məlumat havayı geder!

Günortaya yaxın şərq tərəfdə boz qum təpələri ilə örtülür torpaq görünür. Bu yerin Krasnovodsk olduğunu başa düşmək asandır.

Gündüz saat birə biz artıq Uzun-Adanın gəmi keçən yerindəyik, saat ikiyə iyirmi yeddi dəqiqə işləmiş isə mən Asiya torpağına ayaq basıram.

BƏŞİNCİ FƏSİL

Əvvəllər sərnəşinlər Zakaspi dəmiryolunun başladığı kiçik Mixaylovsk şəhərinin limanında gəmidən düşürdülər. Lakin Mixaylovsk limanı hətta ən adi orta tonnajlı gəmilər üçün də dayaz idi. Belə olduqda haqqında hələ dəfələrlə danışmalı olacağım və həmin yeni dəmiryolunu tikmiş olan məşhur və görkəmli mühəndis general Annenkov limanı Uzun-Adaya keçirmişdi ki, bu da Xəzər dənizindən keçən gəmilərin yolunu xeyli azaltmışdır. Üç ay ərzində tikilmiş bu stansiyanın təntənəli açılışı 1886-cı il may ayının 8-də olmuşdur.

Xoşbəxtlikdən mən general Annenkovun bu nəhəng tikinti işləri haqqında mühəndis Bulanjenin yazdığı hesabatları oxumuşdum. Buna görə də mən Uzun-Ada ilə Səmərqənd arasında olan yolu qatarla gedəndə qətiyyənlə özümü nabeləd adam kimi hiss etməyəcəyəm. Həm də mən bu işlərlə tanış olan mayor Noltisin köməyinə arxayınam. Mən hiss edirəm ki, biz bu səfərdə xeyirxah dost olacağıq və mən "dostun hətta baldan qayrılmış olsa, yenə də onu yalama" məsələsinin əksinə olaraq, öz oxucularımın xatirinə hətta onu yalamağa belə hazıram.

Amerikanların Uzaq Qərbdəki düzənlikdən keçən dəmiryol xəttini necə qeyri-adi bir sürətlə çəkdiqləri haqqında çox tez-tez danışirlər. Lakin qoy hamıya məlum olsun ki, ruslar bu cəhətdən,

əgər hətta amerikalıları ötüb keçmirlərsə, həm tikintinin sürətində, habelə cürətli tikinti fikirlərinin həyata keçirilməsində qətiyyənlər onlardan geri qalmırlar.

General Skobelevin Türkünstanə etdiyi cəsarətləri və məşhur səyahət hamının yadındadır¹ – generalın bu səfərinin müvəffəqiyyətlə başa çatması Zakaspi dəmiryol xəttinin çəkilməsi işini də mümkün etdi. O vaxtdan bəri Mərkəzi Asiyanın siyasi vəziyyəti xeyli dəyişmiş və Türkünstan, sərhədləri Səma İmperiyasına çatan Asiya Rusiyanın quberniyalarından birinə çevrilmişdir. Həm də Çin Türkünstanının özü rusların mədəni təsiri altına düşmüşdür və hətta Pamir dağlarının ən uca və başgicəlləndirən zirvələri belə bu mədəni təsirin qarşısını almaqda acizdir.

Budur, indi mən, bir zamanlar Teymurləngin və Çingiz xanın talançı başqınlarına məruz qalmış bu əfsanəvi yerlərdən keçib gedəcəm və hər şeyə tamaşa edəcəyəm.

1886-cı ildən Orta Asiyada altı yüz on beş min kvadrat kilometrlik ərazi və bir milyon üç yüz min nəfər əhali rusların ixtiyarındadır. Bu geniş ölkənin cənub hissəsini indi altı dairəyə bölünmüş Zakaspi vilayəti təşkil edir: Aleksandrovsk, Krasnovodsk, Aşqabad, Axal-Teginsk, Mərv və Tacensk dairələri rus hərbi inzibati idarəsinə tabedir.

Tamamilə təbiidir ki, Uzun-Adanı gözü baxmağa bir saatdan da az vaxt lazım gəldi. Bu stansiyadakı qəsəbə sanki xətkəşlə boz qumun üstündə çəkilmiş və düz bir istiqamətdə uzadılmış geniş küçədən ibarət olan şəhərdir. Burada heç bir abidə və heç bir görkəmli yer yoxdur; şəhər yalnız köhnə taxta körpülərdən və taxta evlərdən ibarətdir ki, bu evlərin də yanında rahatlıq tələblərinə uyğun olaraq daşdan tikilmiş tək-tük binalar görünür. Belə hesab etmək olar ki, əlli ildən sonra Zakaspi dəmiryolu xəttinin bu birinci stansiyası böyük vəqzaldan böyük şəhərə çevriləcəkdir².

Siz elə zənn etməyin ki, Uzun-Adada mehmanxana yoxdur. Mehmanxanalardan – “Tsarskaya”nın – yaxşı yemək-içməyi, yaxşı

otaqları və yaxşı yatacağı vardır. Lakin burada yatacaq məsələsi mənə qətiyyənlər narahat etmir. Çünki onsuz da qatar günortadan sonra saat dördə yola düşəcəkdir.

Mən ilk növbədə “XX əsr”ə teleqrafla xəbər verməyə tələsdim ki, Uzun-Adaya gəlib çıxmışam və öz vəzifəmi ifa edirəm.

İndi bir müxbir kimi özümlə lazım olan siyahını düzəltməklə məşğul olacağam. Bu lap asan bir işdir. Yol boyu ünsiyyət bağlayacağım yol yoldaşlarımla siyahısını tutmalıyam. Bu, mənim, bir müxbir kimi adətimdir və heç bir zaman bu məni çaşdırmamışdır.

Deməli, mən siyahını doldurmaqdan ötrü tanış olduğum səmşinlər adlarını sıra nömrəsi ilə öz kitabçama qeyd edirəm:

- №1 – Fulk Efrinell, amerikalı
 - №2 – Miss Horatsiya Bluet, ingilis
 - №3 – Mayor Noltis, rus
 - №4 – Cənab Katerna, fransız
 - №5 – Xanım Katerna, fransız qadın
 - №6 – Baron Veyssnitserdörfer, alman
- Bizimlə gedən iki nəfər çinliyə gəldikdə isə demək lazımdır ki, mən onların kim olduğunu öyrəndikdən sonra ikisi də öz nömrələri ilə siyahıya düşəcəklər. Yəniyin içində gizlədilmiş “hərif” haqqında isə mən belə bir qərara gəldim: onunla əlaqə yaradım – mənə danışsalar da – mümkün qədər ona kömək edim, bu sirri heç kəsə açmayım.
- Qatar artıq düzlülük platformasının yanında dayanıbdır. Bu qatar birinci və ikinci dərəcəli vaqonlardan, bir vaqon-restorandan və iki yük vaqonundan ibarətdir. Bu vaqonların hamısı açıq rəngdə boyanmışdır – isti və soyuğa qarşı bu çox əla bir vasitədir. Asiyanın bu hissəsində hərərət Selsi ilə sıfırdan yuxarı əlli dərəcə ilə sıfırdan aşağı iyirmi dərəcə arasında həmişə tərəddüd edir, başqa sözlə, hərərətin yüksəklik fərqi yetmiş dərəcəyə qədər yayılır və bunun təsirini yumşaltmaq üçün əvvəlcədən ehtiyat tədbirləri görmək lüzumsuz deyildir.

Qatardakı vaqonlar çox rahat düzəldilmiş və onlar bir-birinə Amerika qaydası ilə bir o qədər də böyük olmayan tambur ilə bağlanmışdır. Buna görə də səmşin öz yerində qapını bağlayıb yalnız oturmaqdansa, bütün qatar boyu azad sürətdə gəzib-dolana bilər. Qabaq və arxa meydançalara keçid yerinin olması dəmiryol qulluqçularına

¹ 1881-ci ildə general M.D.Skobelev Aşqabadi və Kopetdağ silsiləsi ətrafındakı torpaqları Rusiya ilə birləşdirmişdir.

² Jül Vernin bu barədə söylədiyi mülahizələr özünü doğrultmamışdır. Uzun-Adanı həmişə qum tez-tez basdıqına görə əsas stansiya sonralar oradan Krasnovodsk şəhərinə keçirilmişdir.

bir vaqondan o birinə asanlıqla keçməyə imkan verir və qatarın təhlükəsizliyini təmin edir.

Bizim qatar: tərs döngələrdə asanlıqla burula bilən dörd xırda təkər üzərində irəliləyən arxalı lokomotivdən, su və yanacaq ehtiyatı olan tenderdən, baş tərəfdəki yük vaqonundan, hər birində iyirmi dörd yer olan üç birinci dərəcəli vaqondan, içində bufet və mətbəxi olan vaqon-restorandan, dörd ikinci dərəcəli vaqondan və quyruq tərəfdəki əlavə bir yük vaqonundan – yəni, tenderlə birlikdə, cəmi on bir hissədən ibarətdir. Birinci dərəcəli vaqonlardakı divanlar adi mexanizmin köməyi ilə yatağa çevrilə bilər, bu isə stansiyaların və dayanacaqların arası uzun olduqda, çox zəruri şeydir; bu cür vaqonlarda ayaqyolları da var.

Çox təəssüf ki, ikinci dərəcəli vaqonların səmşinləri üçün heç bir rahatlıq düzəldilməmişdir. Hələ onu da deyim ki, əgər bu səmşinlər stansiyalardakı bufetlərin xidmətindən istifadə etmək istəməsələr, gərək yol üçün özləri ərzaq götürsünlər. Amma burası da var ki, bu səmşinlərdən çox az bir qismi Xəzər dənizindən başlamış Çinin Şərqi vilayətlərinə qədər uzanan altı min kilometrden artıq yolun hamısını gedir. Səmşinlərin əksəriyyəti Zakaspi dəmiryolunun o biri tərəfində, cəmi iki min yüz kilometr uzunluqda olan və yalnız bir neçə il bundan əvvəl Səma İmperiyasının sərhədlərinə gedib çıxan dəmiryolunun¹ yanındakı rus Türküstanı şəhərlərinə və kəndlərinə gedən adamlardır.

Böyük Transasiya dəmiryolu xəttinin açılışı cəmi altı həftə bundan əvvəl olmuşdur və buna görə də dəmiryol kampaniyası hələlik bu yolla həftədə yalnız iki qatar yola salır. İndiyə qədər bütün işlər öz qaydasında getmişdir. Doğrudur, xırda olsa da, lakin çoxmənalı olan belə bir təfərrüatı qeyd etməmək olmaz. Qatarda işləyən qulluqçuların ixtiyarına müəyyən qədər tapança verilmişdir və lazım gəldikdə bunlardan səmşinlərə də paylama bilər – çünki ehtiyatı heç bir zaman unutmaq olmaz, xüsusilə qatarın üzərinə basqının mümkün olduğu Çin səhrasından keçərkən bu daha çox lazımdır.

Belə hesab etmək olar ki, qatarların müntəzəm hərəkətini təmin etmək üçün dəmiryol kampaniyası ondan asılı olan bütün tədbirləri görmüşdür.

¹ Bu roman yazılıb meydana çıxdığı zaman Zakaspi dəmiryolu yalnız Səmərqəndə qədər çəkilmişdi.

Qatar yola düşməzdən əvvəl mən meydançada var-gəl edir, qatarı tamaşaya dalır, vaqonların pəncərələrindən içəri baxıram. Burada hər şey təzədir. Lokomotivin hər yerində mis və polad hissələrlə birlikdə vaqonlar da parıldayır, resorlar yorğunluqdan əyilmir, təkərlər relslər üzərində çox kip dayanmışdır. Budur, tamam bir qitənin bu başından vurub o başından çıxacaq qatar sakitcə və hərəkətsiz dayanmışdır! Amerikanın yolları da daxil olmaqla dünyanın heç bir dəmiryolu bu yolla müqayisə edilə bilməz: Kanada dəmiryol xətti beş min kilometr uzunluğundadır; Transkontinental dəmiryol xətti – beş min iki yüz altmış kilometrdir; Santa-Fe dəmiryol xətti – dörd min səkkiz yüz yetmiş beş kilometrdir; Atlantik-Sakit okean xətti – beş min altı yüz otuz kilometrdir; Şimali-Sakit okean xətti – altı min iki yüz əlli kilometrdir¹. Bunların uzunluğu altı min beş yüz otuz kilometr olan və Uraldan Vladivostoka qədər uzanan Böyük Sibir yolu haqqında söhbət gedir².

Bizim Tiflisdə Pekinə qədərki səyahətimiz otuz gündən artıq uzanmayacaqdır, əgər Uzun-Ada stansiyasından hesablasaq, onda bu səyahət yalnız on bir gün çəkəcəkdir. Bu dəmiryol xəttindəki ikinci dərəcəli stansiyalarda qatar su və yanacaq götürmək üçün lazım olan vaxtdan artıq dayanmayacaqdır. Lakin bunun əvəzində Mərv, Buxara, Səmərqənd, Daşkənd, Kokand, Kaşqar, Suçjou³, Lancjou və Tayuan kimi böyük və əsas şəhərlərdə qatar bir neçə saat dayanacaqdır ki, bu da, müxbir uçuşu yüksəkliyindən həmin şəhərlərə baxıb tamaşa etmək üçün mənə imkan verəcəkdir.

Öz-özlüyündə aydındır ki, maşinist və ocaqçılar on bir gün daldadal işləyə bilməzlər. Qoyulmuş qaydaya görə onlar hər altı saatdan bir dəyişdirilir. Qatardakı rus qulluqçuları qatara Türküstan sərhədlərinə qədər xidmət edir, sonra isə Çin dəmiryolçuları onları əvəz edirlər. Elə oradaca qatara Çin lokomotivi qoşulur.

Qayda üzrə yalnız kampaniyanın qulluqçularından biri yolun axırına qədər öz yerində qalır: bu qatarın reisi Popovdur – bu adam

¹ Transkontinental, Atlantik-Sakit okean – ABŞ-da şimaldan cənuba və şərqdən qərbə gedən dəmiryol xətləridir.

² Böyük Sibir yolunun çəkilişinə 1891-ci ildə başlanmışdır, 1901-ci ildə yol rus-Çin sərhədinə qədər çəkilmiş, 1905-ci ildə isə bütünlüklə istismara verilmişdir.

³ Çin şəhəri Teyzutsyuanın əvvəlki adı

haqiqətən rus bahadırıdır, hərbi təlim görmüşdür, başında dəmiryol qulluqçularının qoyduğu papaq, çiyində enli plaş vardır, üz-gözü tükliüdür. Mən bu adamla tanış olub danışmaq ümidindəyəm – kaş ki, o kifayət qədər söhbətçil adam olaydı. Əgər bu adam, ona təsadüfən təklif edilən bir stəkan araqdan imtina etməsə, şübhəsiz ki, bu ölkə haqqında mənə xeyli maraqlı təfərrüat da nağıl edə bilər: çünki o artıq on ildir ki, Zakaspi dəmiryolunda qulluq edir. İndiyə qədər o, Uzun-Adadan başlamış Pamirə qədər getmişdir, indi isə bütün Transasiya xətti boyunca Pekinə qədər getməlidir.

Mən öz siyahımda onun adını 7-ci nömrə ilə qeyd edir və belə zənn edirəm ki, ona bağladığım ümidlər boşa çıxmıyacaqdır. Əslinə baxsan, mən burada heç bir qeyri-adi hadisə və ya fəlakət gözləmir və tələb də etmirəm. Burada mənim üçün yalnız kiçik yol sərgü-zəştləri kifayətdir, bu şərtlə ki, bu sərgüzəştlər “XX əsr” oxucuları üçün maraqlı olsun.

Platformada gəzinən səmişinlər arasında mən bir neçə yəhudiyə rast gəlirəm, geyimlərindən çox, milli tiplərinə görə bunların yəhudi olduğunu müəyyən etmək mümkündür. Əvvəllər Orta Asiyada yəhudilər başlarına “toppe” adlanan girdə papaq qoymalı və bellərinə sadə ip bağlamalı idilər. Bu qaydanı pozanlara ölüm cəzası kəsilirdi.

Bəzi şəhərlərə onlar yalnız eşşəyin üstündə, bəzilərinə isə yalnız piyada gedə bilirdilər. İndi isə vəsaitləri imkan verdikdə, bu yəhudilər Şərq qaydasında turban geyinir və hətta karetaya da minib gəzirlər. Bir də axı kim onlara bu işdə mane ola bilər? Rus padşahının təbəəliyinə keçmiş Orta Asiya yəhudiləri, türkmənlər kimi eyni vətəndaşlıq hüquqlarından istifadə edirlər.

Ətrafda əslən iranlı olan taciklər gözib-dolanırlar, təsəvvür edilə biləcək dərəcədə ən gözəl kişilərdir. Onların bəziləri Mərvə¹, bəziləri Buxaraya və bəziləri də Səmərqəndə, Daşkəndə, yaxud Kokanda bilet almışlar və onlar Çin yaylalarını görüb tamaşa edə bilməyəcəklər. Bunların çoxu ikinci dərəcəli vaqonlarda gedən səmişinlərdir. Birinci dərəcəli vaqonlara isə çox səciyyəvi zahiri görkəmləri olan bir neçə özbək minir: onların alınları dik, yanaqları qabarıq, üzlərinin rəngi qarabuğdayıdır.

Görəsən bizim qatarda heç avropalı səmişin yoxdur? Etiraf etməliyəm ki, mən belələrdən bir neçəsini güclə seçib saydım. Onların arasında – Cənubi Rusiyadan olan beş yaxud altı tacir və Birləşmiş Krallığı hər yerdə təmsil edən və siz haraya getsəniz – istər dəmiryol vaqonunda, istərsə də gəmidə təsadüf edə biləcəyiniz centlmenlərdən bir nəfəri var idi. Lakin Transasiya dəmiryol xətti ilə getmək üçün xüsusi icazə tələb olunur ki, ruslar da bu icazəni ingilislərə çox həvəssiz verirlər. Amma bu dediyim adam, görünür, icazə almağı bacarmışdır...

Mənə elə gəlir ki, bu adam diqqətəlayiq surətlərdən biri ola bilər! O ucaboylu, arıq adamdı, əlli yaşı olardı, əgər duzlu istiot rəngindəki bakenbardlarına əsasən mühakimə yürüdülsə, demək olar ki, onun tutqun və hər şeyə laqeydlik ifadə edən bir sifəti var – ingilislərə məxsus hər şeyə bəslədiyi məhəbbəti və ingilisdən olmayan bütün başqa şeylərə bəslədiyi nifrəti eyni dərəcədə özündə birləşdirən həmin centlmenin görkəmi belə idi. Bu cür tiplər çox zaman hətta öz həmvətənlərinin də xoşuna gəlmir. Hər halda, Dikkens, Tekkərey və digər ingilis yazıçıları bu tiptən olan adamları dəfələrlə ələ salıb gülmüşlər.

Onun, yola çıxmazdan əvvəl kəmərin altını bərkitmək üçün girdiyi stansiya bufetindən boylanaraq meydançaya, dəmiryol platformasına, yola düşməyə hazır olan qatara, əlindəki çantanı qoyub özü üçün yer tutmuş olduğu vaqona və dəmiryol qulluqçularına necə bir təbəbbürlə baxdığına tamaşa etmək kifayət idi! Bu centlmenin şəxsiində ənənəvi ingilis təbəbbürü və rus dühasının belə bir müvəffəqiyyətli nəticə ilə başa çatdırdığı böyük işə bəslənən paxıllıq hissi birləşmirdimi? Bütün bunların hamısını mən sonra öyrənərim, indi isə hələlik onu qeyd dəftərcəmə 8-ci nömrə ilə qeyd edirəm.

Ümumiyyətlə desək, burada maraqlı şəxsiyyətlər azdır, yaxud, daha doğrusu, yerli-dibli yoxdur. Lakin çox təəssüf! Məsələn, fərz edək ki, əgər rus çarı bir tərəfdən və Səma Oğlu o biri tərəfdən ağıllarına gəlib iki imperiyanın sərhədində rəsmi görüş təşkil etmək üçün qatara minsəydilər, onda gör necə bir şənlik və təntənə əmələ gələrdi, nə qədər hay-küy qalxardı, məktubların və teleqramların üçün də nə qədər gözəl material yaranardı!

¹ Mərv – Türkmənistanın Mari şəhərinin əvvəlki adı

Lakin burada birdən-birə fikrim yenə də sirli yeşiyə tərəf çevrilir. O yeşiyi bu cür adlandırmaya mənim əsasım yoxdurmu? Əlbəttə, vardır. İndi yalnız bircə şeyi öyrənmək lazımdır ki, o yeşiyi haraya qoymuşlar və oraya çıxmaq üçün bir vasitə tapmaq lazımdır.

Qatarın baş tərəfindəki Fulk Efrinelin yeşikləri ilə artıq çoxdan doldurulmuş olan yük vaqonu, səmişin vaqonları kimi böyür tərəfdən deyil, arxa və qabaq tərəfdən açılır. Daxili keçid yolu qatar rəisinə istədiyi vaxt vaqondan-vaqona və ya lokomotivdə keçib getmək imkanı verir. Popovun öz xidmət otağı lokomotivdən sonra bağlanmış birinci səmişin vaqonunun sol tərəfindədir. Gecə mən yük vaqonuna keçib girə bilərəm, çünki bu vaqonun qapıları hər iki tərəfdən üst-üstə yığılmış yeşiklərin və tayların əmələ gətirdiyi dəhlizin baş tərəflərindədir.

Bundan əlavə, həmin vaqon Çinə göndərilən yüklərin yığılması üçün nəzərdə tutulmuşdur, yolun Türkünstan hissəsində boşaldılacaq bütün qalan yük isə axırncı vaqondadır.

Mən vəğzala gələndə sirli yeşik hələ platformada idi. Daha diqqətlə nəzərdən keçirəndə görəəm ki, hava üçün yeşiyin hər tərəfində dəliklər açılmışdır, yeşiyin böyür divarı iki hissəyə elə bölünmüşdür ki, bu hissələrdən biri sürüşdürülüb o birisinin arxasına keçirilə bilər. Bunu görəndə, məndə belə bir fikir əmələ gəldi ki, yeşikdəki dustaq bu yolla heç olmazsa gecələr öz həbsxanasını tərk etmək imkanı qazanmaq istəmişdir.

Elə həmin bu dəqiqədə hamballar gəlib yeşiyi qaldırırlar və mən məmnuniyyətlə onlara baxıb inanırdım ki, doğrudan da yeşiyi üzərində yazılmış qayda əsasında aparırlar. Onlar yeşiyi götürüb vaqona qaldırırlar və böyük bir ehtiyatla girəcəyin sol tərəfində divarın yanına qoyurlar, həm də belə ki, yeşiyin “yuxarı” tərəfi üstə, “aşağı” tərəfi altı, hərəkət edən qabaq divarı isə, şkaflın açılıb-bağlanan qapıları kimi ön tərəfdə qalır. Açmağa hazırlaşdığım bu yeşik elə doğrudan da bir şkafl deyilmi? İndi yalnız yük nəzarətçisinin bu vaqonda gedib-gətmədiyini öyrənmək qalır... Xoşbəxtlikdən, o bu vaqonda getmir. Mən öyrəndim ki, onun yeri axırncı vaqondadır.

– Axır ki bu xəta və sına bilən malı götürüb yerinə qoyduq! – yeşiyin necə ki lazımdır, eləcə qoyulduğuna və yerləşdirildiyinə inanən hamballardan biri öz-özünə deyindi.

– Bu qaydada ona heç nə olmaz! – başqa bir hambal da dilləndi. – Güzgürlər sağ-salamat Pekinə gedib çatacaqdır, əgər qatar yoldan çıxmasa.

– Yaxud, əgər yolda qatarlar toqquşmasa, – birinci hambal yenə də əlavə edir. – Çünki belə işlər də baş verir.

Bu dünyagörmüş adamlar haqlıdirlər. Belə işlər çox olmuşdur... yenə olacaqdır.

Bu zaman amerikalı səmişin mənə yaxınlaşır, o axırncı dəfə olaraq, bir müfəttiş gözü ilə, kəsici, özici və azı dişlərdən ibarət olan öz böyük yük anbarına nəzər salıb tamaşa edir və həmişə təkrar etdiyi ifadəni yenə də təkrar etməyi unutmur: “*Wait a bit!*”

– Cənab Bombarnak, – o mənə müraciət edir, – bilirsinizmi ki, qatar tərpənənə qədər səmişinlər “Çar mehmanxanası”nda nahar edə bilərlər? Mənə yoldaşlıq edəsinizmi?

– Nə üçün etməirəm, – mən cavab verirəm.

Biz yeməxanaya giririk.

Mənim qeyd dəftərcəmdə siyahıya yazdığım bütün nömrələrin hamısı burada göz qabağındadır. Öz-özlüyündə aydındır ki, birinci nömrə Fulk Efrin, ikinci nömrə miss Horatsiya Bluetin yanında yer tutur. Ər-arvad – dördüncü və beşinci nömrələr – yanaşı əyləşmişlər. Üçüncü nömrə, yeni mayor Noltis, doqquzuncu və onuncu nömrələrlə – ən son dəqiqədə siyahıya yazmış olduğum iki çinli ilə üzbəüz əyləşmişdir. O ki qaldı altıncı nömrə – yeni zorba alman – o artıq öz xortumunu öz boşqabına çoxdan salmışdır. Budur, qatar rəisi Popov, yeni yeddinci nömrə də burdadır. O, stolun qurtaracağında özünə yer tutmuşdur. İstər avropalı və istər asiyalı olan qalan səmişinlər, görünür, bu məclisə hörmət niyyəti ilə “*passim!*”¹ qaydasında hara gəldi əyləşmişlər.

Aha, mən səkkizinci nömrəni, hələ indiyə qədər adı mənə məlum olmayan o təbəbbürlü ingilisi unuttum. Bu tip, əlbəttə, lap əvvəlcədən bu qərara gəlmişdir ki, rus yeməkləri ingilis yeməklərindən mütləq aşağı hesab edilməlidir.

Mən həmçinin görəəm ki, cənab Katerna öz arvadına necə hörmət edir və “Astra” gəmisindəki dəniz xəstəliyindən itirdiyinin

¹ Adda-budda (*lat.*)

yerini doldurmaq üçün ona necə məsləhətlər verir. O, qadın üçün şərab töküür, ən yaxşı tikələri qabına qoyur.

– Yaxşı oldu ki, – o, arvadına müraciət edir, – tevton küleyinə düşmədik, yoxsa bizim üçün heç nə qalmazdı.

Doğrudan da, külək onlar üçün ən əlverişli əsir. Onlar öz yeməklərini hətta baron Veyssnitserdörferdən də əvvəl alırlar.

Bu cür dəniz şəraitinə uyğun bir əda ilə danışmaq, məni gülümseməyə məcbur etdi. Cənab Katerna bunu duydu və mənə bir balaca göz vurub, çiyні ilə barona tərəf işarə etdi.

Şübhəsiz ki, bu fransızlar bir o qədər də yüksək və nəcib ailədən çıxmamışdılar, nə “snob” deyillər, nə də “yüksək cəmiyyəti” təşkil etmirlər, lakin mən zəmin ola bilərəm ki, bunlar yaxşı adamlardır, həm də öz həmvətənlərilə üz-üzə gələndə, aydındır ki, həddindən çox tələbkər olmaq lazım deyildir.

Qatar yola düşəndə on dəqiqə qalmış nahar qurtardı. Zəng vuruldu, hamı qatara tərəf qaçdı. Lokomotiv artıq sürətini artırmaq üzrə idi.

Mən xəyalən müxbirlərin allahına öz sonuncu duanı göndərir və yalvarıb xahiş edirəm ki, bu səyahətdə məni sərgüzəştədən məhrum etməsin. Mən qeydə almış olduğum bütün nömrələrin birinci dərəcəli vagonunda yerləşdiklərinə və onları gözədən itirməmək üçün bu vəziyyətin mənə əlverişli olduğuna inanandan sonra keçib öz yerimə gedirəm.

Baron Veyssnitserdörfer – görün necə də qurtarmaq bilməyən bir fəmiyyətdir! – bu dəfə gecikməmiş və öz vaxtında gəlib çıxmışdı. Bu səfər onun, sadəcə olaraq, bəxti gətirmişdi: qatarın yola düşməsi beş dəqiqə gecikmişdi.

Lakin bu vəziyyəti görən alman, qatarın gecikməyinə ucadan öz narazılığını bildirir, şikayətlənir, söyür, ona dəymiş zərər üçün dəmiryol kompaniyasının əlindən şikayət yazacağı ilə hədələyirdi. Əgər kompaniyanın təqsiri üzündən o öz yerinə vaxtında gedib qata bilməsə, on min manat, nə az-nə çox, zərərə düşəcəkdir... Yaxşı, bu adam ki, Pekinə qədər gedir, daha o hara gecikəcəkdir?..

Nəhayət, qatarın son fətləri havanı kəsib doğrayır, vagonlar silkələnir, qatar tərpənir, qatarın ardınca böyük Transasiya dəmiryolunun şərafinə dostcasına deyilmiş “ura” səsləri eşidilir.

ALTINCI FƏSİL

At belində gedən hər hansı bir adamın başına gələn fikirlər, piyada gedən adamın beyninə gələn fikirlərə görə tamamilə başqa cür olur və hər şey ona başqa şəkildə görünür. Bu fərq dəmiryolla səyahət edəndə daha çox hiss olunur. Dəmiryolla gedəndə, insanın ideyalarının bir-biri ilə əlaqəsi və alınan təəssüratın dəyişməsi o qədər sürətlənir ki, fikirlər insanın beynində vagon təkərlərinin sürəti ilə fırlanırlar.

Elə mən də özümü nə isə şən və gümrah bir əhval-ruhiyyədə hiss edirəm; hər şeyi öyrənmək, hər şeyi görmək, hər şeyi o saatda əlli kilometr sürətlə duyub dərk etmək istəyirəm. Qatarımız Türkiyə toprağı ilə gətirdiyi müddət ərzində sürətini saatda əlli kilometrə çatdırmalıdır ki, sonra Səma İmperiyasının əyalətlərindən keçəndə sürəti otuz kilometrə qədər endirsin.

Mən qatarın sürəti haqqındakı bu məlumatı, vəğzalda aldığım qatarların hərəkət cədvəlindən elə indicə öyrənmişəm. Həmin cədvələ qarmonsayağı qatlanmış xəritə əlavə olunmuşdur, bu xəritə ilə Xəzər dənizinin sahilindən Çinin şərq sahillərinə qədər gedən bütün dəmiryol xəttini aydınca izləmək mümkündür. Budur, mən Tiflisdən çıxarkən Zaqafqaziya dəmiryol xəttini tədqiq edib öyrəndiyim kimi indi də Uzun-Adadan çıxarkən Transasiya dəmiryolunu öyrənməyə başlamışam.

Rusiyanın bütün dəmiryollarında xəttin eni bir metr altmış santimetr bərabərdir ki, bu da Avropa yollarında qəbul olunmuş ümumi endən doqquz santimetr artıqdır. Deyirlər ki, almanlar əgər gələcəkdə Rusiyaya basqın etmək fikrinə düşsələr, bu məqsədlə həmin ölçüdə böyük miqdarda vagon oxları hazırlayıb saxlamışlar. Mən inanmaq istəyirəm ki, ruslar da Almaniyaya mümkün ola biləcək hər cür işğalı əvvəlcədən nəzərdə tutaraq, eyni ehtiyat tədbirlərini yəqin ki, görmüşlər.

Uzun-Adadan çıxarkən dəmiryol xətti, demək olar ki, hündür qum təpələrinin lap böyrü ilə gedir. Uzun-Adanı qitədən ayıran dəniz qoluna çatanda, qatar min iki yüz metr uzunluğunda olan və dalğaların zərbələrindən möhkəm qayalıqla qorunan bəndin üstünə çıxır.

Yolda bir neçə stansiyanı, o cümlədən Mixaylovsk stansiyasını biz dayanmadan keçirik. Sonra bir-birinin ardınca gələn stansiyaların arası on beş kilometrə otuz kilometrə qədərdir. Yol boyu mənəm gördüyüm stansiya binaları italyansayağı bəzəkli məhəccərləri və taxtapuşu olan yay binalarını xatırladır. İrənin qonşuluğunda olan Türkiyədəki bu cür tikililər çox qərribə bir təəssürat oyadır. Burada hər bir stansiya səhrada insanın əli ilə yaradılmış xüsusi kiçik bir bağçadır. Doğrudan da, burada, az da olsa, müəyyən qədər kölgəlik əmələ gətirən bu çəlimsiz və qurumuş ağacları insan ekmişdir, insan böyük əziyyət və səy bahasına su çıxararaq bu yerlərdə süni su hovuzları yaratmışdır.

Bu su qovşaqları yaratmaq üzrə aparılmış işlər olmasaydı, yəqin ki, həmin stansiyaların kiçik bağçalarında bir dənə də olsun ağac və ya ot göyərməzdi. Həmin stansiya yaşıllıqları bütün demiryol xəttini təchiz edir və susuz işləyə bilməyən parovozları su ilə doydurur.

Doğrusu Uzun-Adadan başlayaraq, iki yüz altmış kilometr məsafədə uzanan sahədə görmüş olduğum bu qədər quru, səmərəsiz və heç bir vəchlə becərilməsi mümkün olmayan torpağı mən hələ bütün ömrümdə heç yerdə görməmişdim. General Annenkov, Mixaylovsk qəsəbəsində tikinti işlərinə başlayanda, gəmilərdə xüsusi aparatların köməyi ilə edildi ki, o da Xəzər dənizinin duzlu suyunu şirin suya çevirməyə məcbur olmuşdu. Lakin buxar əldə etmək üçün su lazımdırsa, suyu buxara çevirmək üçün də kömür lazımdır. "XX ösür" oxucuları, yəqin ki, nə bir parça kömür, nə də bir parça odunun tapılmadığı belə bir ölkədə, lokomotivlərin necə qızdırıldığını öyrənmək istəyəcəklər. Bəlkə, Zakaspi demiryolunun əsas stansiyalarında odun və ya kömür anbarları vardır? Qətiyyətlə belə deyildir. Burada, sadəcə olaraq, bir zamanlar Fransada ağ neftin işlənməyə başladığı dövrə Sent-Kler Devill¹ tərəfindən irəli sürülmüş ideyanı həyata keçirirlər.

Maşınların ocağına neft istehsalından qalmış, Bakıdan və Dərbənddən qeyri-məhdud miqdarda gətirilən məhsulları töküb yandırır. Bəzi stansiyalarda həmin yanacaqda doldurulmuş böyük və nəhəng çənlər qoyulmuşdur, bu çənlərdəki maye öz mənsəyi etibarı

ilə mineral yanacaqdır, bu mayeni lokomotivin yanacaq anbarına tökür, fürsunka ilə səyredir və parovozların bu məqsəd üçün xüsusi qaydada düzəldilmiş ocaqlarında yandırır. Neft həmçinin Volqada və Xəzər dənizinə tökülən digər çaylarda işləyən paroxodlarda da yanacaq kimi işlədilir.

Zənnimcə, əgər desəm ki, bu yerlərdə təbii mənzərə bir o qədər də rəngarəng deyildir, yəqin ki, mənə inanarlar. Qumlu yerlərdə torpağın səthi düzdür və duzlu suların yığılıb qaldığı durğun yerlərdə bu düzlük daha çox hiss olunur. Torpağın üstünün belə bərk və hamar olması isə demiryol xəttini çəkmək üçün olduqca əlverişli bir imkandır. Burada yul çəkərkən heç bir tunel kiçik körpülər, heç bir mürekkəb və bəla başa gələn mühəndis qurğuları lazım olmamışdır. Yalnız bəzi yerlərdə çox böyük olmayan taxta körpülərə təsadüf olunur. Belə bir şəraitdə Zakaspi yolunun hər kilometrinin qiyməti yetmiş beş min frankdan yuxarı olmamışdır.

Yalnız Mərv, Buxara və Səmərqəndə çatanda bu şəhərlərin geniş yaşıllıqları səhradakı yeknesaq təbii mənzərəni pozur.

İndi sərnəşinlərlə tanış olaq. Bu bir o qədər də çətin deyildir, çünki qatarın içində bu başdan o başa tamamilə sərbəst gəzib-dolanmaq mümkündür. Burada özünü, hərəkət edən bir qəsəbənin baş küçəsinə təəvvür etmək üçün bir o qədər də zəngin fantaziyaya malik olmaq lazım deyildir.

Sizin yadınıza salmalıyam ki, sirli yeşilin yükləndiyi yük vaqonları tenderin dalına qoşulmuşdur. Popovun xidmət otağı isə birinci sərnəşin vaqonunun sol küncündədir.

Elə həmin vaqonda mən özlərini çox dartmış və tələbbürlü görünən, uzun, rəngli xalat geyinmiş, altından isə dəridən ikiüzlü sırınmış uzunboğaz çəkmələri görünən bir neçə özbəkə təsadüf edirəm. Onların çox qəşəng gözləri var, saqqalları sıxdır, üzlərinin cizgiləri incədir.

İki çinli sərnəşin də elə həmin vaqonda üz-büz əyləşmişlər. Cavan olanı pəncərəyə baxır. Qocası – Ta-lao-ye, yəni "yaşlı adam" – ölinə kitabı vərəqləyir. Bu kitab bir vərəqin otuz ikidən bir hissəsi həcmə, məxmər cildli, ruhaninin dua kitabını xatırladan lap kiçik bir cildəndir. Kitabı örtəndə onun cildi rezinlə dartılıb bağlanır. Məni təəccübləndirən budur ki, kiçik kitabın sahibi onu,

¹ Anri Sent-Kler Devill (1818–1881) – görkəmli fransız kimyaçısı

çinlilər kimi yuxarıdan aşağı oxumur. Bəs elə isə onun oxuduğu bu kitab hansı dildədir? Bunu yoxlayıb öyrənmək lazımdır.

Yanaşı olan iki oturacaqda Fulk Efrinel və miss Horatsiya Bluet əyləşmişlər. Onlar bir-biri ilə söhbət edir və nə isə bəzi rəqəmlər yazırlar.

Mən hardan bilim ki, bu söhbət zamanı işgüzar amerikalı əyilib işgüzar ingilis qadınının qulağına lirik şeirlər oxumur?

Lakin yaxşı bildiyim budur ki, Fulk Efrinel mənsiz də çox əla keçinə bilər. Mən öz tərəfindən çox yaxşı və ağıllı hərəkət etmişəm ki, səfər zamanı yolda darıxmamaq üçün onun köməyinə müraciət etməyi heç əvvəlcədən nəzərdə tutmamışam. Yəni heç fikirləşmədən məni Albionun bu əzmə-büzmə və yəndəmsiz qızına dəyişdi.

Mən meydançaya çıxan qapını açıram, körpücükdən keçib, ikinci vagona daxil oluram.

Baron Veyşnitserdörfer sağ küncdə özü üçün əyləşmişdir. Bu tevton lap köstəbə kimi gözdən zəifdir və buna görə də burnunu dəmiryol soraq kitabçasının səhifələrinə sürterek cədvəli izləyir və qatarın hər bir stansiyaya təyin olunduğu vaxtda çatıb-çatmadığını öyrənməyə çalışır. Əgər qatar azacıq gecikirsə, bu hövsələsiz səmişin qəzəbindən yeni-yeni səslər çıxarır və Transasiya dəmiryolu idarəsi əleyhinə tədbirlər görəyəyi ilə hədələyir.

Ər-arvad Katerna da bu vaqondadır. Onlar özlərinə çox rahat yer seçmişlər. Kişinin kefi kökdür: o, şəhərdə zəvzəyir, əlləri ilə cürbəcür hərəkətlər edir, gah arvadının əlindən və ya belindən yapışır, gah da ondan çox qətiyyətlə yana çəkilib, başı tavana dəyə-dəyə nə isə "kənara" bəzi sözlər deyir. Xanım Katerna da utancaq bir halda gülümsəyir, əzilib-büzülür, əllərini bir-birinə sürtür, küncə tərəf yayılır, ərinə bəzi atmacalarla cavab verir. Mən onların yanından keçəndə cənab Katernanın ürək kimi sıxılıb bağlanmış dodaqlarında operetta motivinin necə həvaləndiyini eşidirəm.

Üçüncü vaqonda xeyli türkmən, üç və ya dörd rus və onların arasında da mayor Noltis gedir. O öz həmvətənlərindən biri ilə söhbət edir. Əgər ilk dəfə sözsə onlar başlasaydılar, mən özüm də məmnuniyyətlə söhbətlərinə qoşulardım. Lakin hələlik mən onlardan bir qədər aralı olmağa çalışacağam. Axı səyahət hələ yenicə başlanmışdır.

Sonra mən vagon-restorana gedib çıxıram. Bu o biri vagonlardan üçdə bir dəfə uzundur. Əslində, bu vagon, ortasında ümumi stol qoyulmuş həqiqi bir salondur. Vagonun qurtaracağının bir tərəfində bufet, o biri tərəfində isə mətbəx vardır, aşpaz və restoran müdiri orada məşğuldurlar, hər ikisi rusdur. *Dining-car*¹, mənim fikrimcə tamamilə rahatdır.

Sonra mən qatarın ikinci hissəsinə keçirəm, burada ikinci dərəcəli səmişinlər – daha çox qırğızlar toplaşmışdır. Bu qırğızların yanaqları qabarıq, keçisaqqal, burunları ortadan batıq, dəriləri çox qaradır. Onlar müsəlman məzhəbinə xidmət edirlər, özləri də ya Sibirle Çinin sərhəd vilayətlərində köçəri halda gəzib-dolaşan Böyük Ordaya, ya da Ural dağları ilə Aral dənizi arasındakı ərazidə yerləşən Kiçik Ordaya mənsubdurlar.

Şərqi Türkünstanə gedən iki nəfər noqay da burada yerləşmişdir. Bunlar tatar millətinin nümayəndələridir. Onların arasında Buxara və Səmərqəndin zəngin torpaqlarını şöhrətləndirmiş çoxlu müsəlman alimləri də çıxmışdır. Lakin demək lazımdır ki, Orta Asiyada yalnız elm və ya tədrislə məşğul olub özləri üçün ən cüzi bir güzəran təmin etmək çətinidir, elə buna görə də həmin bu noqaylar müstərcim kimi hər yerdə qulluq edir və öz xidmətlərini təklif edirlər. Lakin rus dili yayıldıqca, onların bu müstərcimlik sənətinin də gəlişi tədriclə azalır.

İndi mən öz siyahıma yazdığım bütün nömrələrin harada yerləşdiklərinə bilirəm və lazım olarsa, onları asanlıqla taparam. Mən indi şübhə etmirəm ki, Fulk Efrinel də, miss Horatsiya Bluet də, alman baronu və iki çinli də, mayor Noltis və ər-arvad Katerna da, hətta yan tərəfdən ikinci vagonun küncündə zəif kölgəsini gördüyüm uzun-böylü və təkebbürlü centlmen özü də Pekinə qədər bizimlə gedəcəkdir. Sərhəddən o tərəfə getməyən səmişinlərə gəldikdə isə deməliyəm ki, onlar məni qətiyyətlə maraqlandırmır. Lakin mən hələ də yol yoldaşlarım arasında öz gələcək çıxımın qəhrəmanını görmürəm, amma belə bir qəhrəmanın meydana çıxacağına ümidimi itirmirəm.

Mən səyahət zamanı baş verəcək bütün hadisələri incəliklərinə qədər saatbasaat – mən nə danışsam? – dəqiqədədəqiqə qeydə

¹ Vagon-restoran (ing.)

almağı qərarlaşdırmışam. Elə buna görə də gecənin qaranlığı düşməmiş ətrafa axırıncı dəfə göz gözdürüb tamaşa etmək üçün vaqonun meydançasına çıxıram. Fikrimdə tutmuşam ki, bir saata qədər burada dayanaram, siqar çəkərəm, sonra isə qatarın uzun müddət dayanacağı Qızıl-Arvad stansiyası uzaq deyildir.

Mən ikinci vaqondan birinciyə keçəndə mayor Noltislə üz-üzə gəlib toqquşuram. Hörmətlə kənara çəkilib ona yol verirəm. O da rus ziyalisına xas olan nəzakətlə mənə baş əyir və təşəkkürünü bildirir. Mən onun bu hərəkətinə hörmətlə cavab verirəm. Bizim ilk görüşümüz beləcə hörmət və nəzakət qaydaları dairəsində başa gəlir, lakin burada vacib olan odur ki, bizim yaxınlaşmağımız üçün ilk addımı artıq atılmışdır.

Popov həmin dəqiqədə öz xidmət otağında yoxdur. Yük vaqonunun qapısı açıq olduğuna görə mən belə bir nəticəyə gəlirəm ki, qatarın rəisi yəqin, maşinistin yanına getmişdir. Sirli yeşik sol tərəfdə öz yerindədir. Hələ saat yeddinin yarısıdır və hava tamamilə işıqdır, buna görə də mən marağımı saxlayıb səbir etməliyəm.

Qatar səhra ilə sürətlə gedir. Bu səhraya Qaraqum, yaxud "qara qum" səhrası deyilir. Bu səhra Türkiyənin cənub hissəsində Xivədən İran sərhədinə qədər və şərq tərəfdə isə Amu-Dərya çayınadək uzanır. Əslində Qara dənizin suyu qara, Ağ dənizin suyu ağ, Qırmızı dənizin suyu qırmızı və Sarı çayın¹ suyu nə qədər sarıdırsa, Qaraqum səhrasının qumları da o qədər qarıdır. Lakin bu rəngli adlar nə qədər qeyri-dəqiq olsa da, mən yenə həmin adları sevirəm. Təbiətin mənzərəsində insanı şənləndirən həmişə rənglərdir, məgər coğrafiya özü də təbiətin bir mənzərəsi deyilmi?

Yəqin ki, bir zamanlar bu səhranın yerində böyük bir su hövzəsi olmuşdur. Xəzər dənizi getdikcə quruyacağı kimi, Aral dənizindən başlamış Pamir dağı silsiləsinə qədər uzanan bu böyük ərəzidə günəş ziyalarının xeyli mərkəzləşməsi sayəsində həmin su hövzəsi də tamamilə quruyub yoxa çıxmışdır.

Qaraqum səhrasında çox qərribə bir sürətlə güclü küləklərin gah dağıtdığı, gah da böyütdüyü xeyli qum təpələri əmələ gəlir. Ruslar bu qum təpələrini "barxan" adlandırırlar, bu təpələrin hündürlüyü on metrədən otuz metrə qədər çatır və şimaldan əsən qasırğalı

¹ Çindəki Xuanxe çayı nəzərdə tutulur.

küləklər böyük bir qüvvətlə bu qum təpələrini sovurub cənuba tərəf qovur, bu isə Zakaspi demiryolu üçün daim çox ciddi təhlükə yaradır. Buna görə də qum axınlarının qarşısını almaq üçün qəti tədbirlər görmək lazım idi. Əgər hər şeyi əvvəlcədən ölçüb-biçən və demiryolu xətti üçün əlverişli yer hazırlayan təbiət barxanların öz yerini dəyişməsinin qarşısını almaq üçün lazım olan vasitələrə də qayğı göstərməmiş olsaydı, yəqin ki, general Annenkov çox çətin bir vəziyyət qarşısında qalardı.

Həmin qum təpələrinin döşündə tikanlı kollar bitir – yulğun, ulduzsayağı gül açan qanqal və rusların daha az elmi bir dillə "saqsaul" adlandırdıqları "haloxylon ammodendron" bitir. Saqsaulun uzun və qüvvətli kökləri Şimali Avropada qum axınlarının qarşısını almaq üçün istifadə olunan və kol növlü bitkilər qrupundan olan "hippophac-rhannoides"-in kökləri kimi torpağın dərinliklərinə işləyir və yeri bərkidir.

Demiryol xəttini çəkən mühəndislər yolun müxtəlif yerlərində həmin saqsaul kollarına bərkidilmiş gilli torpaq bəndlər əlavə etmiş, yolun daha çox təhlükəli yerlərini isə çəpərləmişlər.

Bu ehtiyat tədbirləri tamamilə zəruridir! Lakin əgər yolun təhlükəsizliyi təmin olunmuşsa, sənişinlərin vəziyyəti qətiyyətlə buna bənzəmir. Külək səhrada qızmış qumu və ağ duzlu tozu sovurub göyə qaldıranda, sənişinlər üçün bir o qədər də asan keçmir. Hələ yaxşı ki, bizim səfər zamanı iyun, iyul və avqust aylarında olan güclü bürkü yoxdur.

Çox təəssüf ki, mayor Noltis bu zaman meydançaya çıxmaq və Qaraqum səhrasının təmiz havası ilə nəfəs almaq fikrinə düşür. Mən ona yol çantamı ağzına qədər dolduran əla "Londr" siqarı təklif edərdim, o isə öz növbəsində, demiryol soraq kitabçasında qeyd olunmuş Cəbəl, Nebitdağ, Qazancıq, Uşaq, Qızıl-Arvad kimi stansiyalar haqqında nə bilirə hamısını mənə nağıl edərdi. Lakin mən hələlik onu narahat eləməyə cəsarət etmirəm. Amma biz onunla söhbət etsəydik, nə qədər maraqlı olardı. Axı o, hərbi həkim kimi general Skobelevin və Annenkovun səfərlərində bəlkə də, iştirak etmişdir. Bizim qatarımız sürətini azaltmadan, kiçik stansiyaların yanından qısa bir fəsilə keçəndə mən bu stansiyalardan hansının o zaman hərbi döyüş meydanına çevrildiyini mayordan soruşub öyrə-

nədim. Mən elə oradaca rus qoşunlarının Türkünə səfəri haqqında maraqlı təfərrüat öyrənərdim, o isə, əlbəttə, mənim maraqlandığım hər şey haqqında kifayətləndirici cavablar verməyə çalışardı. Axı mən bütün bu dediklərimi öyrənmək üçün yalnız ona və bir də... Popova ciddi surətdə arxayın ola bilərdim.

Yeri gəlmişkən deyim: Popov nə üçün öz kupesinə qayıtmır? Belə hesab etmək olar ki, yaxşı şiqardan heç o da imtina etməzdi! Onun məşinistlə söhbəti, deyəsən heç bir zaman qurtarmayacaqdır...

Lakin budur, o, yük vaqonunun qabaq meydançasında görünür, meydançadan keçir, qapını örtür, bir dəqiqəlik arxa meydançada dayanır. O deyəsən, öz yerinə getmək istəyir... elə bu zaman şiqar tutmuş bir əl ona tərəf uzanır. Popov gülümsəyir və... iki şiqardan çıxan ətirli tüstü dumanı havada bir-biri ilə birləşir.

Mən, deyəsən, bizim qatarın rəisinin on ildən bəri Zakaspi dəmir-yolunda qulluq etdiyini demişdim. O, Çin sərhədinə qədər bu yerləri çox yaxşı tanıyır və Böyük Transasiya yolu adını almış bu dəmiryol xətti ilə artıq beş-altı dəfə gedib-gəlmişdir.

Deməli, Popov hələ Zakaspi dəmiryolunun Mixaylovsk qalası ilə Qızıl-Arvad stansiyası arasındakı birinci hissəsində gedib-gələn qatarlarda işləmişdi, həmin birinci hissə isə 1880-ci ilin dekabrında tikilməyə başlamış və on ay sonra, yəni 1881-ci ilin dekabrında qurtarmışdı. Beş il sonra, yəni 1886-cı il iyulun 14-də birinci lokomotiv Mərv stansiyasına gəlmiş, on səkkiz aydan sonra isə ilk lokomotivi Səmərqənddə alqışlamışdılar.

İndi Türkünədən keçən dəmiryolu Çin tərəfdəki dəmiryolu xəttinə gəlib dirənmişdi, beləliklə də, bu yol polad bir lent kimi Xəzər dənizində Pekinə qədər uzanır.

Popov bütün bunların hamısını danışanda, mən ondan Çinə gedən yol yoldaşları haqqında sorğu-suala başladım. – Onlar kimdir, bu mayor Noltis deyilən adam kimdir?

– Mayor, – Popov mənə cavab verdi, – bir çox illər Türkünə vilayətində qulluq etmişdir, indi isə onu Pekinə təyin etmişlər ki, orada bizim həmvətənlərimiz üçün hərbi xəstəxana təşkil etsin.

– Bu mayor Noltis mənim xoşuma gəlir, – mən qeyd etdim. – İstərdim ki, tezliklə tanış olum.

– O da sizinlə tanış olmağa sevinər, – Popov cavab verdi.

– Bəs Uzun-Adada qatarla minmiş bu iki nəfər çinli kimdir? Siz onların haqqında nə bilirsiniz?

– Cənab Bombarnak, onların haqqında yük kağızlarının üstündə yazılmış adlarından başqa heç nə bilmirəm.

– Xahiş edirəm, o adları mənə deyın.

– Kiçiyinin adı Pan Şao, böyüyünün adı isə Tio Kindir. Belə görünür ki, onlar bir neçə il Avropada səyahət etmişlər, lakin buraya onların haradan gəldiklərini bilmirəm. Belə zənn edirəm ki, Pan Şao varlı ailədənir, çünki şəxsi həkimi onu müşayiət edir.

– O şəxsi həkim Tio Kindir?

– Bəli, doktor Tio Kindir.

– Onların ikisi də yalnız Çin dilində danışır?

– Yəqin ki, elədir. Hər halda mən onların bir dəfə də olsun hər hansı bir başqa dildə danışdıqlarını eşitməmişəm.

Bu məlumatı Popovdan alandan sonra mən öz dəftərdəmdə gənc Pan Şao üçün boş qoyulmuş 9-cu və doktor Tio Kin üçün 10-cu nömrəni doldururam.

– O ki qaldı amerikalı... – Popov sözüne davam edir.

– Bəli, onun adı Fulk Efrineldir, – mən onun sözünü tamamlayıram, – ingilis qadınının adı isə miss Horatsiya Bluettir. Onları mən tanıyıram və çətin ki, onlar haqqında siz mənə yeni söz deyə biləsiniz.

– Cənab Bombarnak, siz bu iki nəfər haqqında mənim nə fikirdə olduğumu bilmək istəyirsinizmi?

– Çox istəyirəm!

– Pekinə çatanda miss Horatsiya Bluett çox asanlıqla dönüb miss Efrinellə ola bilər.

– Allah onların ikisini də xoşbəxt etsin, çünki onların ikisi də elə bil bir-biri üçün yaranmışdır.

– Mən görürəm ki, deyəsən, bu barədə bizim fikirlərimiz düz gəlir.

– Bəs bu iki nəfər fransız necə... Bu incə ər-arvadı deyirəm, – mən soruşuram, – onlar necə adamdır?

– Məgər onlar özləri bu barədə sizə deməyiblər?

– Yox.

– Narahat olmayın, özləri deyəcəklər. Əgər bu məsələ sizi çox maraqlandırarsa, onların sənəti yüklərin üstündə yazılmışdır.

– Yaxşı, onlar nə sənətin sahibidir?
– Onlar komik aktyorlardır, icarəyə götürülmüşlər, gedib Çində oyun göstərəcəklər.

– Komik aktyorlardır? Aha, onların qəribə davranışı və hərəkətləri, işarə və ədəlləri indi mənə aydın olur! Axı bu cənab Katerna nə üçün dənizçilərə məxsus şivədə danışır?.. Bunu izah etmək lazım gələcəkdir.

– Cənab Popov, siz bu artistlərin anpluasını bilmirsiniz?
– Necə bilmirəm, ön birinci komikdir.
– Bəs arvadı?
– Subretkadır, həmişə qulluqçu rolunda çıxış edir.
– Bəs bu incə ər-arvad hansı şəhərə gedir?
– Şanxaya gedirlər. Onların ikisi də Çində yaşayan fransızlar üçün təşkil olunmuş teatra dəvət edilmişlər.

Bu lap əla oldu! Deməli, mən onlarla söhbət edəndə teatr, səhnə arxası məsələləri, əyalət dedi-qoduları haqqında danışacağam və əgər Popova inansa, deməli, mən çox asanlıqla həm bu şad komiklə, həm də onun insanı heyran edən yoldaşı ilə tanış olacağam. Lakin onların arasında mənə lazım olan romantik, xəyalında olduğum qəhrəmanı tapa bilməyəcəyəm!

O ki qaldı tələbbürlü centlmənə, qatar rəisi onun haqqında sandıqlarının üstündə yazılmış ünvanı başqa heç nə bilmir. Həmin ünvan isə belədir: Traveşyanşirdəki Traveşyan – Holand ser Frensis Traveşyan.

– Bu cənab, onunla söhbət edəndə cavab verməyi lazım bilmir, – Popov əlavə edir.

– Nə etmək olar, deməli, mənim səkkizinci nömrəm lal rolunu oynamağa olacaqdır.

– Yaxşı, bəs bu alman? – soruşuram.

– Baron Veysşnitserdörfer?

– Bəli. Deyəsən, o da Pekinə qədər gedir, hə?

– Pekinə qədər və hələ ordan da o tərəfə, cənab Bombarmak.

– Ordan da o tərəfə?

– Bəli, o tərəfə... O, dövr-ələm səyahətinə çıxıbdir.

– Dövr-ələm səyahətinə?

– Bəli, özü də otuz doqquz günə!

Deməli, öz heyvətli dövr-ələm səyahətini yetmiş üç günə başa vurmuş missis Bislentdən sonra, həmin səyahəti yetmiş iki günə başa vurmuş miss Nelli Blaydan sonra, eyni səyahəti yetmiş günə başa çatdırmağa müvəffəq olmuş möhtərəm Trendən sonra indi bu alman, belə bir xəyala düşübdür ki, dövr-ələm səyahəti üçün otuz doqquz gün ona kifayət edəcəkdir!

Doğrudur, bizim günlərdə bir yerdən başqa yərə hərəkət etmək sürəti xeyli artmışdır, yollar təkmilləşdirilmişdir, demiryl xətləri daha uzaqlara çəkilmişdir. Prussiyanın paytaxtından Pekinə qədərki məsafəni on beş günə getməyə imkan verən böyük Transasiya demiryl xəttindən istifadə edərək, baron Süveyş kanalından və Sinqapurdan keçmədən öz yolunu iki dəfə azalda bilər.

– Lakin o heç bir zaman axıra qədər gedib çatmayacaqdır! – deyə bildirim.

– Siz nə üçün belə düşünürsünüz?

– Çünki o həmişə gecikir. Tiflisdə az qala qatarı əldən buraxacaqdı. Bakıda isə onun paroxoda gəlib çatmağı bir möcüzə oldu...

– Axı Uzun-Adada o, qatarla vaxtında gəlib çatmışdı...

– Buna baxmayaraq, cənab Popov, mən yenə də bu fikirdəyəm ki, əgər bu alman “dövr-ələm yarıllarında” amerikalıları və amerikalı qadınları ötüb keçsə, mən buna lap məəttəl qalaram!

YEDDİNCİ FƏSİL

Xəzər dənizinin iki yüz qırx iki verstliyindəki Qızıl-Arvad stansiyasına, qatar cədvəl üzrə nəzərdə tutulan saat – yeddinin əvəzinə axşam saat yeddi otuz dəqiqədə gəlib çatdı. Qatarın bu gecikməsi baronun hər dəqiqə bir söz deyib, danlaq yağdırmasına səbəb oldu.

Qızıl-Arvadda qatar düz iki saat dayanır. Hərçənd ki, gün qürubə meyil edirdi, lakin mən vaxtımı ruslardan, iranlılardan və türkmənlərdən ibarət iki min nəfərdən çox əhalisi olan kiçik şəhəri gözib-dolaşmağa sərf etməyi qərara almışam. Həm də burada baxılması bir şey yoxdur: nə şəhərin özündə, nə də onun ətrafında heç bir bitki, hətta bir dənə palma da yoxdur. Hər tərəf kiçik bir çaydan suvarılan otlaq və taxıl zəmilərindən ibarətdir.

Mayor Noltisi mənə yol yoldaşı, daha doğrusu, bələdçilik etməklə, tale mənim üzümə gülmüşdür. Bizim onunla tanışlığımız çox sadə oldu. Biz platformaya çıxan kimi mayor mənə tərəf gəldi, mən də ona yaxınlaşdım.

– Cənab, – ona müraciət etdim, – icazə verin özümü təqdim edim, Klodius Bombarnak, fransızam, “XX əsr” qəzetinin müxbiriyəm, siz isə – rus ordusunun mayoru Noltis. Pekinə gedirsiniz, mən də oraya gedirəm. Sizin dilinizi bilirəm, siz isə çox ehtimal ki, mənim dilimi bilirsiniz.

Mayor başını təsdiqedicə bir ifadə ilə tərpətdi.

– Belədir, mayor Noltis, uzun müddət Mərkezi Asiyadan keçdiyimiz zaman bir-birimizə yad olub qalmaqdansa, yaxından tanış olmağımız daha yaxşı deyilmi? Ola bilər ki, biz yalnız yol yoldaşı deyil, həmçinin xeyirxah dost olaq. Siz bu yerləri o qədər yaxşı tanıyırsınız ki, mən məmnuniyyətlə və sevinclə sizdən xeyli şey öyrənə bilərəm...

– Sizin qulluğunuzda hazıram, cənab Bombarnak, – mayor mənə təmiz fransız dilində cavab verdi.

Sonra isə gülümsünərək əlavə etdi:

– O ki qaldı sizin məndən “öyrənməyinizə”, əgər hafizəm korlanmamışsa, sizin məşhur tənqidçilərdən biri görək ki, belə demişdir: fransızlar yalnız özləri bildikləri şeyləri öyrənməyi sevirlər.

– Mən görürəm ki, mayor, siz Sent-Bevi oxumusunuz. Mən məmnuniyyətlə belə hesab edə bilərəm ki, bu vasfı akademik ümumiyyətlə haqlı imiş. Lakin bu ənanənin əksinə olaraq, mən yalnız bilmədiyimi öyrənməyə cəhd edirəm. Məsələn, mənim rus Türkünstanına daxil olan məsələlərdən qətiyyətlə başım çıxırmı.

– Tamamilə sizin ixtiyarınızdayam, – mayor mənə cavab verir. – Mən general Annenkovun böyük işləri haqqında, həmin işləri şəxsən görmüş bir şahid kimi sizə nağıl etməklə özümü xoşbəxt hesab edirəm.

– Sizə təşəkkür edirəm, mayor Noltis. Mən fransızam və rusdan bundan az bir lütfkarlıq gözləməyirdim.

– Əgər siz icazə versəniz, – mayor cavab verir, – mən “Danışev”dən məşhur bir kəlamı sizin yadınıza salardım: “Nə qədər ki, fransızlar və ruslar mövcuddur, həmişə belə olacaqdır”.

– Bayaq dediyiniz Sent-Bevdən idi, indi isə Duma-oğuldan¹ danışırırsınız! – mən öz heyretimi bildirdim, – belə çıxır ki, mayor, mən əsil bir parisli ilə üz-üzə gəlmişəm.

– Peterburqdan olan parisli ilə, cənab Bombarnak.

– Bu sözlərdən sonra biz bir-birimizin əlini dostcasına sıxırıq. Bir dəqiqə sonra isə birlikdə şəhəri gəzirdik və mən mayor Noltisdən bəzi şeylər öyrəndim.

1885-ci ilin axırında general Annenkov dəmiryol xəttinin iki yüz iyirmi beş kilometr uzunluqda olan birinci hissəsini Qızıl-Arvad stansiyasına çatdırmışdır. Yolun bu hissəsini yüz altmış beş kilometr, bir damcı belə suyu olmayan quru və boş səhradan keçmişdir. Lakin bu qeyri-adi işin necə həyata keçirildiyi haqqında danışmadan əvvəl, mayor Noltis, Türkünstanın işğalını və onun bütünlüklə Rusiyaya birləşdirilməsini hazırlamış olan bəzi hadisələri mənim yadıma saldı.

Ruslar hələ 1854-cü ildə Xivə xanını Rusiya ilə ittifaq müqaviləsi bağlamağa məcbur ediblər. Sonra sürətlə Şərqi tərəf irəliləyişi davam etdirərək, onlar 1860 və 1864-cü illərdə Kokand və Buxara xanlıqlarını işğal etmişlər. Daha iki il keçəndən sonra İrcar və Zira-bulaq yaxınlığındakı vuruşmalardan sonra Səmərqənd xanlığı da onların hakimiyyəti altına keçmişdir.

Bütün bunlardan sonra Türkünstanın cənub hissəsini, xüsusilə İranla həmsərhəd olan Göy-Təpə vahəsini ələ keçirmək qalırdı. General Lomakin və general Lazarev bu məqsədlə 1878 və 1879-cu illərdə hərbi səfərə çıxmışdılar, lakin tekinlər onları məğlubiyyətə uğratmışdır. Belə olduqda, həmin vahənin alınması işi Plevna qəhrəmanı general Skobeleva tapşırılmışdır².

General Skobelev öz orduları ilə Mixaylovsk körfəzinə çıxmışdı – o zaman hələ Uzun-Ada limanı yox idi – və generalın səhradan

¹ Aleksandr Duma (1824–1895) – məşhur fransız yazıçısı Aleksandr Dumanın (Duma-atanın) oğludur, bir çox pyeslərin və romanların müəllifidir. Onun romanlarından birinin qəhrəmanı rus olduğuna görə, osər “Danışev” adlanır. Jül Vern hər iki Duma ilə dost olmuşdur.

² Çar hökuməti Türkünstanda müstəmləkə idarə sistemi və hərbi-polis üsul-idarəsi yaratmışdı. Buna baxmayaraq, Rusiya ilə birləşmək, bu böyük vilayətin inkişafı üçün müsbət rol oynamışdır, çünki bu birləşmənin nəticəsində yerli əhəlinin çox əziyyət çəkdiyi feodal müharibələri və basqınlarına son qoyulmuşdu. Hələ köləlik və qul ticarəti ləğv edilmişdi. Zakaspi dəmiryolunun çəkilməsinin böyük iqtisadi və ictimai nəticələri oldu.

keçib getməsinə asanlaşdırmaq üçün onun köməkçisi general Annenkov strateji dəmiryol xəttini tikdirmişdi ki, bu xətt on ayın ərzində Qızıl-Arvad stansiyasına qədər çatdırılmışdı. Yolu tıkan mühəndislərin fikrincə, həmin dəmiryol yalnız hərbi əhəmiyyətə deyil, habelə iqtisadi əhəmiyyətə də malik olmalı idi.

İşin sürətinə görə mənim yuxarıda dediyim kimi, Uzaq Qərbdə amerikalıları ötürüb-keçən rus mühəndisləri bu yolu belə çəkmişdilər.

General Annenkov, hər şeydən əvvəl, otuz doqquz vaqondan ibarət tikinti qatarı təşkil etmişdi, onun düzəltdiyi bu qatara: zabitlər üçün nəzərdə tutulan dörd ikimərtəbəli vaqon, fəhlələr və əsgərlər üçün nəzərdə tutulan iyirmi ədəd ikimərtəbəli vaqon, bir vaqon-restoran, dörd vaqon-mətbəx, bir ədəd səhiyyə vaqonu, bir ədəd vaqon-teleqraf, bir ədəd vaqon-dəmirçixana, bir ədəd ərzaq saxlamaq üçün vaqon-anbar və bir ədəd ehtiyat vaqonu daxil idi. Daha doğrusu, bu qatar həm təkərlər üzərində hərəkət edən emalatxanalardan və həm də min beş yüz nəfər hərbişədirilmiş fəhlə və qulluqçunun yerləşdiyi və təminat aldığı kazarmalardan ibarət idi. Tikinti qatarı dəmiryol xəttinin relsləri döşəndikcə, tədriclə irəli gedirdi. İşlər hər biri altı saat olmaqla, iki növbədə aparılırdı. Tikinti işçilərinə kömək üçün yerli əhalidən qadırlarda yerləşmiş on beş min fəhlə səfərbərliyə alınıb işə cəlb olunmuşdu. İş yeri də dəmiryol xətti ilə relslərin və şpalların gətirildiyi Mixaylovsk qalası ilə birləşdirilmişdi.

Belə bir şəraitdə, həmçinin bu yerin səthinin düz olması sayəsində hər gün səkkiz kilometr yol çəkmək mümkün olurdu, halbuki Birləşmiş Ştatların düzənliklərində gündə dörd kilometrden artıq yol çəkilmirdi. Həm də burada işçi qüvvəsi bir o qədər də baha deyildi: vahədə yaşayanlara ayda qırx beş frank, Buxaradan işə gələnlərə isə bundan da az – gündə əlli santim¹ verilirdi.

Beləliklə, Skobelevin əsgərləri tədricən Qızıl-Arvad stansiyasına gəlib çıxmış, daha sonra isə yüz əlli kilometr cənub-şərq tərəfdə olan Göy-Təpəyə göndərilmişdi. Bu şəhər yalnız ətrafındakı istehkamlar dağıldıqdan və şəhəri müdafiə edən iyirmi beş min nəfər öldürüldükdən sonra təslim olmuşdur; lakin bu zaman Axal-Təke vahəsi artıq rusların əlində idi. Bunun ardınca, əvvəllər Mərv şəhərinin sərkərdəsi

¹ Santim – o zamankı rus pulu

Qulu xanın öleyhinə mübarizədə rus çarından kömək gözləyən Atək vahəsinin sakinləri də ruslara tabe olmaqla gecikmədilər. Tezliklə iki yüz əlli min Mərv türkməni də onlardan nümunə götürdü və ruslara tabe oldu, 1886-cı ilin iyul ayında isə Mərv stansiyasına birinci lokomotiv gəldi.

– Bəs ingilislər, – mən mayor Noltisdən soruşdum, – onlar Rusiyanın Mərkəzi Asiyadakı bu müvəffəqiyyətlərinə nə gözlə baxırdılar?

– Əlbəttə, paxılıqla, – mayor cavab verdi. – Siz özünüz bir anlıq fikirləşin, axı rus dəmiryolu gedib Hind dəmiryolu ilə deyil, Çin dəmiryolu xətti ilə birləşmişdir. Zakaspi dəmiryolu indi Herat – Dehli dəmiryol xətti ilə rəqabət aparır, həm də bizim Türküstanda işlərimiz yaxşı getdiyi halda, ingilislərin Əfqanıstanda işləri bir o qədər də yaxşı getməmişdir¹. Onu da deyim ki, siz bizim vaqonda gedən centlmənə heç diqqət etməsinizmi?

– Əlbəttə, diqqət etmişəm. Bu, Travelyanşirdəki Travelyan-Holand ser Frensis Travelyandır.

– Bəli, elədir, lakin siz, bizim burada həyata keçirdiyimiz işləri görəndə ser Frensis Travelyanın necə bir nifrətlə çiyinlərini dartdığını hiss etməsinizmi? O, sanki öz millətinin hədsiz-hesabsız paxıllıq hissini özündə təcəssüm etdirir. Axı İngiltərə heç bir zaman onunla razı olmaz ki, Britaniya dəmiryolları Hind okeanının sahillərinə çatıb dayandığı halda, bizim dəmiryollarımız Avropadan Sakit okeana qədər gedib çıxacaqdır!

Biz Qızıl-Arvad stansiyasının küçələri ilə gəzərək, saat yarım beləcə söhbət etdik. Vaxtımız qurtarmışdı, mayorla birlikdə vəğzalə qayıtmağa tələsirdik.

Təbiidir ki, biz yalnız bu görüşlə kifayətlənə bilməzdik və buna görə də mayor Noltislə şərtləşdik ki, o, üçüncü vaqondakı öz yerindən imtina edərek, mənim olduğum birinci vaqona keçəcəkdir. Biz

¹ İngilislər 1878-ci ildə Əfqanıstana girəndə uzun müddət və kəskin müqavimətə rast gəldilər. Azadlıq müharibəsində əfqanlar dəfələrlə ingilisləri ciddi məğlubiyyətə uğratdılar.

Orta Asiyada da çar hökuməti ilə Britaniya imperiyasının mənafeləri toqquşurdu. İngilislər Türküstanın Rusiyaya birləşdirilməsinə mane olmaq üçün əllərindən gələnləri səy edirdilər, lakin bu birləşməyə mane ola bilmədikdə, İngiltərə-Rusiya münasibətləri o qədər gərginləşdi ki, 80-ci illərdə bir neçə dəfə az qala müharibə baş verəcədi.

övəllər onunla eyni bir şəhərdə yaşayırdıq, indi isə ev qonşusu, hətta daha doğrusu – bir otaqda yaşayan dostlar olacağıq.

Saat doqquzda qatarın tərpənməsi üçün siqnal verilir. Qatar Qızıl-Arvad stansiyasını tərk edərək cənub-şərqə, İran sərhədi boyunca Aşqabada tərəf irəliləyir.

Yarım saat mayorla yenə də müxtəlif işlər haqqında söhbət edirik. Onun dediyinə görə, əgər günəş üfqiün arxasında gizlənməsəydi, mən uzaqda Krasnovodsk körfəzi üzərində yüksələn böyük və kiçik "Asiya Balkanlarının" son zirvələrini görə bilirdim.

Bizim yol yoldaşlarımızın əksəriyyəti artıq çoxdandır ki, məhərətli düzəlmiş mexanizmin köməyi ilə öz oturmaqları yerləri çarpayığa çevirərək, gecə üçün hazırlıq görmüşdülər. Belə çarpayılarda başı yastığa qoyub uzanmaq və heç bir narahatlıq hiss etmədən adyala bürünüb yatmaq mümkündür. Burada yatmaq yalnız narahat vicdanlı adamlar üçün bir qədər çətin ola bilərdi.

Belə görünür ki, mayor Noltis özünü heç bir işdə günahkar saymırdı. O mənə rahat və xeyirli gecə arzuladı, bir neçə dəqiqədən sonra mömin bəndə kimi yuxuya getdi.

Mənim isə heç yatmaq fikrim yoxdur. Sirlə yeşik və onun sakini haqqındakı fikirlər mənə rahatlıq vermir. Necə olur olsun, elə bu gecə onunla əlaqə yaratmalıyam. Bu fikirlərin təsiri altında birdən-birə yadıma düşür ki, bu cür orijinal səyahət edən başqa qərribə adamlar da olmuşdur. Herman Seytunq adlı bir avstriyalı dərzi 1889, 1891 və 1892-ci illərdə üç dəfə beləcə yeşikdə Vyana dan Parisə, Amsterdam dan Brüsselə və Antverpendən Xristiyanıya getmişdir, Erres və Flora Anqlora adlı iki nəfər barselonalı isə toydan sonra İspaniya və Fransada bal ayı səyahətlərini konserv yeşiyində keçirmişlər.

Lakin ehtiyat üçün Popovun gecələməyə öz yerinə getməsini gözləmək lazımdır. İndi qatar yalnız Göy-Təpədə gecə saatı birdə dayanacaqdır. Mən belə hesab edirəm ki, Qızıl-Arvad stansiyası ilə Göy-Təpə stansiyası arasındakı məsafədə Popov yaxşıca yatıb yuxusunu almaq imkanını əldən buraxmayacaqdır, bu zaman mən də öz planımı həyata keçirə bilərəm. Ya indi, yaxud heç bir zaman!

Birdən-birə məni heyrat bürüdü. Fikirləşdim ki, əgər xeyirxah camaatdan pul qoparmaq üçün yeşikdə gedib-gəlməyi özü üçün ikinci

sənətə çevirən o məşhur Seytunq yeşiyin içində olarsa, onda nə edərdim? Yəqin ki, elə belədir... Bəli, yeşiyin içindəki elə o lənətə gəlmişdir!.. Lakin o məni qətiyyətlə maraqlandırmır. Bir də ki, yeşiyin yanında hər şey aydın olar, mən o adamı foto şəkillərindən tanıyıram, bərkə düşsə, onun özündən də bir fayda görmək olar...

Yarım saatdan sonra qabaq meydançadakı qapı bərk örtüldü. Dəməli, qatar rəisi öz kupesinə girdi... mən o saat yük vaqonuna getmək fikrinə düşdüm. Lakin hələ bir qədər səbir etməliyəm, qoy Popov lap bərk yuxuya getsin.

Güclə işıqlanan vaqonlarda tam sakitlikdir. Bayırda isə göz-gözü görməyən zülmət gecədir. Qatarın gurultusu sərin küləyin viyılması ilə birləşir.

Mən ayağa qalxıram, lampalardan birinin üzərindəki pərdəni çəkib saata baxıram...

On birdən bir neçə dəqiqə keçmişdir. Göy-Təpə stansiyasına qədər hələ iki saat qalır.

İşə başlamaq vaxtı gəlib çatmışdır. Mən ehməlcə yatanların arasından keçib vaqonun qapısına yaxınlaşıp, astaca qapını açıp və çalışıram ki, heç kəs eşitməsin, heç kəsi oyatmayım.

Budur, mən, hər təkən vaxtı atılıb-düşən tamburun qabağındakı meydançaya çıxıram. Səhranın üzərində gecə çox qaranlıqdır, mənə elə gəlir ki, sanki hər tərəfdən zülmətə bürünmüş sahilə bir okeanda uzun gəmidə gedirəm.

Qatar rəisinin kupesindən, pərdənin arasından zəif işıq gəlir. Bu işıq sənəmə qədər gözləyimmə? Yox, yəqin ki, işıq elə səhərə qədər belə yanacaqdır.

Hər halda Popov yatmayıbdır – mən onun qımıldandığını eşidirəm.

Meydançada dəstəklərdən yapışıb dayanmışam. Bir qədər öyilib irəli baxır və lokomotivin ön tərəfindəki lampa proyektorunun yaratdığı işıq zolağını görürəm. Məndə belə bir təsəvvür yaranır, guya qarşımızda odlu bir yol uzanır. Başımın üzərindən parça-parça buludlar sürətlə və dağınıq halda uçub gedir, buludların arasında bir neçə ulduz sayrışır. Budur, mən Kassiopeya ulduzunu, şimal tərəfdəki Kiçik Ayı bürcünü, başımın lap üstündə isə Lira bürcündəki Veqa ulduzunu görürəm.

Bir qədər gözlədikdən və ətrafın tamamilə təhlükəsizliyindən arxayın olandan sonra mən körpücükdən birbaşa yük vaqonuna keçirəm. Qapı ancaq siyirmə ilə bağlıdır.

Mən qapını açır və vaqona daxil oluram. Bunu çox ehməl edirəm ki, Popovun və xüsusilə də "kənüllü məhbusun" diqqətini cəlb etməyim.

Yük vaqonunda pəncərə yoxdur, vaqonun içi qapqaranlıqdır, burada yalnız fəhmlə yerimək mümkündür. Buna baxmayaraq, mən yenə də düzgün istiqamət seçirəm. Yadımdadır ki, sirli yeşik qapının girəcəyinin sol tərəfində qoyulmuşdur. Başlıcası budur ki, qaranlıqda hər hansı bir sandığa və xüsusilə də Fulk Efrinelin şeylərinə ilişib toxunmayım. Əgər onun yeşiklərindən biri yerindən tərpənib düşsə və süni dişlərlə dolu kağız zərflər dağılsa, onun necə hay-küy qoparacağını təsəvvür edərdim...

Ehtiyatla sirli yeşiyə yaxınlaşıram. Əllərim yeşiyin kənarları ilə sürüşərək, o qədər ehməl hərəkətlə onu araşdırır ki, milçək özü də bu qədər ehtiyatla uça bilməzdi.

Əyilib qulağımı yeşiyin divarına dirəyirəm.

Heç nə eşidilmir. Nəfəs alan da yoxdur.

Nyu-Yorkdakı Strong Bulbul və K° ticarət evinin kağız zərflərə doldurulub yeşiklərə yığılmış məhsulu belə, bu qədər sessiz və dinməz ola bilməzdi.

Birdən-birə məni qorxu hissi bürüyür, ona görə qorxuram ki, müxbirlik ümidlərim qəflətən boşa çıxa bilər. Mən o zaman, "Astra"-nın göyertəsində olarkən, səhv etmişəm ki? Bəlkə, bu yeşikdən gələn nəfəs və asqırıq səsinə yuxuda eşitmişəm? Doğrudandı ki, bu yeşiyin içində heç kəs, hətta Seytunq özü də yoxdur? Bəlkə, doğrudan da bu yeşiyin içində Çinin Pekin şəhərində Şa-Xua küçəsində yaşayan xanım Zinka Klork tərəfindən sifariş edilmiş güzgülər qablaşdırılmışdır?

Yox! Bu yeşik nə qədər sessiz-səmirsiz görünə də, bir neçə dəqiqədən sonra hiss etdim ki, onun içində nə isə tərpənir. Budur, bu tərpəniş getdikcə güclənir. Mən gözləməyə başlayıram, bəlkə, yeşiyin qapağı aralanacaq və oradakı məhbus təmiz hava almaq üçün dustaqlıqdan bayıra çıxacaqdır.

Göze görünməmək üçün yaxşısı budur ki, vaqonun lap küncündə taylardan ikisinin arasına girib gizlənim. Qaranlıq olduğuna görə burda qorxmalı bir şey yoxdur.

Birdən zəif və sərt bir saqqıltı eşidilir. Burada daha heç bir səhv ola bilməzdi: kibrit çəkilmişdi...

Bunun ardınca yeşiyin ətrafında açılmış deliklərdən zəif bir işıq görünür.

Hər şey aydındır! Əvvəllər, mən bu məhbusun canlı varlıqlar sırasında tutduğu yer barədə fikirləşəndə, səhv edə bilərdim, indi isə inamla deyə bilərəm ki, bu məhbus adamdır, yaxud... oddan istifadə etməyi və habelə kibritlə davranmağı bacaran meymundur. Bozi söylərlər təsdiq edirlər ki, bu cür meymunlar doğrudan da vardır, lakin mən belələrini görməmişəm, sözdür, deyirlər, inanmaq da olar.

Etiraf edirəm ki, daxildən məni bir həyəcan bürümüşdür, quruyub yerimdə qalmışam, mümkün qədər çalışıram ki, tərpənməyim.

Bir dəqiqə, iki dəqiqə keçir... Yeşiyin qapısı açılmaz. Naməlum məhbus, deyərsən, heç ordan çıxmaq istəmir...

Mən ehtiyat üçün yenə də gözləyirəm. Sonra məndə işıqdan istifadə etmək fikri əmələ gəlir. Yeşikdəki deliklərdən içəri baxacağam...

Ayağa qalxıram, ehməlcə yaxınlaşıram... Kaş işıq sönməyeydi.

Budur, nəhayət, mən hərəkət edən divarın qabağına gəlmişəm. Ona toxunmamağa çalışaraq, əyilib deliklərin birindən baxıram...

Bəli, yeşiyin içində həqiqətən bir adam əyləşmişdir, özü də qətiyyətlə avstriyalı dərzi Seytunq deyildir... Göylərin mənə rəhmi gəlmişdir!.. Axtardığımı tapmışam, indi fikrən öz xəyalımda dəftərdəki siyahıma on birinci nömrəni əlavə edirəm.

Bu adama iyirmi beş-iyirmi altı yaşdan çox vermək olmaz. Onun qara saqqalı vardır. Bu əsil rumundur. Deməli, bu şeyləri alacaq qadının milli mənsubiyyəti haqqındakı mülahizələrim də düz çıxır. Onun sifətində bir qətiyyət var, gözləri və baxışları xeyirxahdır. Bir də ki, yeşiyin içində belə bir uzun səyahətə cəsarət etmiş adam qətiyyətlə olmaya bilərmi? Lakin əgər o, cinayət etmək üçün əlverişli dəqiqə gözləyən bir caniyə qətiyyətlə oxşamırsa, mən etiraf etməliyəm ki, o mənim öz hekayətim üçün istədiyim baş qəhrəmana daha az oxşayır.

Onu da deyim ki, vaxtilə yeşiklərdə səyahət etmiş avstriyalı və ya ispanlar özləri də qəhrəman olmamışlar: bu adamlar ən adi avam və gənclərdir, lakin onlar öz hərəkətləri ilə müxbirlərə, qəzetlərin bir çox sütunlarını doldurmağa yenə də imkan vermişdilər. Elə mənim bu şəfəfli 11 nömrəmin də işi belə olacaqdır. Mən gözəl bir müqəddimənin təsirli bir hadisənin, habelə mübaligə, müqayisə, təşbeh, bənzətmə və digər ifadə vasitələrinin köməyi ilə onu bəzəyəcək, yüksəldəcək, böyüdəcək və nəhayət, fotoqraf plastinkasını dərmən-layib üzə çıxartdıqları kimi mən də onu üzə çıxardacağam.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, yeşiyin içində Tiflisdən Pekinə səyahət etmək, Seytunqun, Erres və Flora Anqloranın etdikləri kimi, Parisdən Vyanaya və yaxud Barselonaya səyahət etmək demək deyildir.

Bir daha təkrar edirəm ki, mən öz rumin məhbusumu heç kəsə vermərəm və onun haqqında heç kəsə bir kəlmə danışmayacağam. Qoy o mənim səbirli olduğuma və ağzımın möhkəmliyinə şübhə etməsin və əgər taparlarsa, mənim xeyrxah köməyimə arxayın olsun. Lakin gərək belə olmasın!

Maraqlıdır, görən indi o nə edir? Təsəvvür edin ki, yeşiyin dibində əyləşmiş bu cavan oğlan, indi kiçik bir lampanın işığında şam etməklə məşğuldur! Onun dizləri üstündə konserv və suxarı qutusu vardır, böyür tərəfdəki kiçik şkaftan bir neçə dolu butulka görünür; bundan əlavə yan tərəfdə adyal və plaş asılmışdır.

Müxtəsər ki, mənim 11 nömrəm çox rahat və gözəl yerləşmişdir. O, ilbiz öz çanağında yerləşən kimi öz yuvasına sığınmışdır. Onun "evi" özü ilə birlikdə gedir və buna görə də o həтта ikinci dərəcəli vaqonda Tiflisdən Pekinə gedəsi olsaydı, qatar üçün verəcəyi ən azı min frankı özü üçün qənaət edəcəkdir. Mən, əlbəttə, bilirəm ki belə işlər fırıldaq adlanır və fırıldaqçılıq qanunla təqib olunur. Hələlik o, istədiyi zaman öz yeşiyindən çıxıb bilər, vaqonda gəzinə bilər, gecə isə həтта meydançaya da çıxıb bilər. Yox, mənim ona bir o qədər də yazığım gəlmir! Əksinə, mən onun yerini, gözəl və qəşəng bir rumin qızının ünvanına göndərilmiş bu canlı yükün yerini məmnuniyyətlə tutardım.

Birdən-birə ağıma bir fikir gəlir – ola bilər ki, baş tutsun, ola da bilər ki, baş tutmasın: fikrim budur ki, ehmalca yeşiyin divarını

tiqqıldadım, mənim bu təzə yol yoldaşım ilə söhbətə girişim və onun kim olduğunu, hardan gəldiyini öyrənəm. Onun hara getdiyi onsuz da mənə məlumdur! Marağım getdikcə artır və məni rahat qoymur... Mən gərək istədiyimi edim!.. Bəzən elə dəqiqələr olur ki, müxbir Həvvanın qızına bənzəyir!

Yazıq uşaq, görsən belə etsəm, o buna necə baxar? Şübhə etmirəm ki, o buna çox yaxşı münasibət bəslər. Gərək özümü ona təqdim edib deyəm ki, mən fransızam, axı hər bir rumin çox gözəl bilir ki, fransızla etibar etmək olar. Mən öz xidmətimi ona təklif edə-rəm, onunla müsahibə aparmaqla bu həbsxana həyatındakı diltor-çuluğu bir qədər bəzəyib yüngülləşdirərəm və onun yeməyinə bəzi ərzaq ehtiyatı artırmağa da çalışaram. O mənim gəlib-gətməyimdən narazı qalmaz və mənim ehtiyatsızlığımdan da qorxmaz.

Nəhayət, qət edirəm və yeşiyi tiqqıldadırəm.

Yeşiyin içindəki işıq dərhal sönmür.

Məhbus nəfəsini içinə çəkmişdir.

– Açın, – rusca pıçıldayıram, – açın!..

Mən sözümlü qurtarmamış qatar birdən silklənir və sürətini azaldır.

Lakin biz hələ Göy-Təpə stansiyasına çatmamışıq.

Elə bu dəqiqə mən qışqırtı eşidirəm.

Tələsik vaqonu tərk edir və arxamca qapını örtürəm.

Demək lazımdır ki, mən bunu lap vaxtında etmişdim.

Özümlü meydançaya yetirmişdim ki, xidmət otağının qapısı açıldı və qatar rəisi oradan bayıra çıxdı. Məni görmədi, o, yük vaqonuna daxil olub, lokomotivə tərəf getdi.

Elə o saat qatar yenidən öz normal sürətini toplayaraq əvvəlki qaydada yola düşür, bir dəqiqə sonra isə yenə də Popov gəlib çıxır.

– Nə olmuşdur?

– Çox tez-tez baş verən hadisələrdən biri, cənab Bombarnak. Dəvə qatarın altında qalmışdır.

– Yazıq heyvan!

– Orası elədir, lakin ona görə qatar az qala yoldan çıxacaqdı.

– Elədirsə, çox nifrətləyiq heyvandır!

Mən öz vaqonuma, qatar Göy-Təpə stansiyasına çatmamışdan əvvəl qayıtdım. Lənətə gəlmiş dəvə! Əgər bu dəvə lazım olmadığı bir yerdə yola çıxıb qatarın altına düşməseydi, mən indi öz 11 nömrəmlə çoxdan tanış olmuşdum. O, yaqin ki, siyirməni kənara çəkərdi, biz onunla dostcasına söhbət edərdə və bir-birimizin əlini möhkəmcə sıxardıq... İndi onun nə qədər həyəcan keçirdiyini təsəvvür edirəm. Axı indi başa düşmüşdür ki, fırıldaqın üstü açıqlıdır, bu fırıldaqı bilən bir adam vardır və niyyəti ona məlum olmayan həmin adam bu sirri çox asanlıqla açib danışa bilərdi... Belə olarsa, onu dartıb yeşikdən çıxaracaq, o biri stansiyada gözetçilərin nəzarətinə tapşıracaq və nahaq yerə xanım Zina Klork da Səma İmperiyasının paytaxtında oturub onun yolunu gözləyəcəkdir!

Bəli, elə bu gecə onu sakitləşdirmək lazımdır... Lakin bunu axı necə edəsan? Tezliklə qatar Göy-Təpəyə, sonra isə Aşqabada çatıb dayanacaq və oradan yalnız şəhər işıqlaşanda yola düşəcəkdir. Popovun bundan sonra yatacağına da etibar etmək olmaz.

Mən öz-özümə fikirləşincə, qatar gəlib Göy-Təpə stansiyasına çatdı. Gecə saat bir idi. Mənim yol yoldaşlarımdan heç biri öz yatağından qalxmaq istəmirdi.

Mən platformaya enib, yük vaqonunun yanında gəzişməyə başlayıram. Vaqona girməyə təşəbbüs göstərmək çox təhlükəli olardı. Əlbəttə, mən məmnuniyyətlə şəhərə gedib gəzə bilirdim, lakin bu qaranlıqda şəhərdə heç nə görmək mümkün deyildir. Mayor Noltisin mənə dediklərinə əsasən belə zənn etmək olardı ki, hərbi əməliyyatların izləri hələ də şəhərdə qalmışdır: 1881-ci il yanvarın 1-də Göy-Təpəni alan general Skobelevin əsgərləri şəhərin ətrafındakı istehkamları və sədləri uçurub dağıtmışdır... Lakin heç nə etmək olmazdı. Burada yalnız mayorun dediklərinə inanmaq lazımdır.

Qatar bir neçə yeni səmişin götürüb gecə saat ikidə yola düşür.

Vaqonun meydançasından baxanda, harada isə uzaqlarda, İran sərhədinin yaxınlığında üfqi əhatə edən dağlar silsiləsinin güclə görünən zirvələri seçilirdi. Ön tərəfdə sahədə, xeyli kiçik arxlardan suvarılan bağların yaşıllığı görünür. Bir az sonra qatar geniş və çox

yaxşı becərilmiş düzənlikdən keçir. Yol bu yerdə tez-tez döngələrə burulur və ya, bu yerlərdə deyildiyi kimi, "ilmək vurur". Mən Popovun daha yatmaq niyyətində olmadığına inanandan sonra öz kupemə qayıdıram.

Gecə saat üçdə qatar yenə də dayanır. Platformadan qışqırırlar: "Aşqabad! Aşqabad!" Mən yerimdə oturma bilmədiyim üçün vağzal meydançasına çıxır və şəhəri gəzməyə gedirəm. Yol yoldaşlarımdan hamısı hələ də qatarda möhkəm yatıblar.

Aşqabad – Zakaspi dəmiryolunda ən böyük stasiyadır və mən bir zamanlar Mərv şəhərində çox maraqlı səyahət etmiş mühəndis Bulanjenin bu şəhər haqqında yazdıqlarını xatırlamağa başlayıram. Mən vağzalı sol tərəfində, əhali 1887-ci ildən, demək olar ki, iki dəfə artmış olan yeni şəhərin üzərində yüksələn türkmən qalasının qara kölgə kimi görünən siluetini görürəm. Bu qalanın cizgiləri sıx yaşıllıq arasından güclə seçilir.

Saat dördün yarısında mən yenə də platformaya qayıdıram. Elə həmin bu dəqiqədə, bilmirəm nə üçünsə, Popov yük vaqonuna keçir. Yeşiyin yanından arası kəsilmədən gedib-gələnlər, gənc rümini necə narahat etdiklərini təsəvvürümdə canlandırıram.

Lakin budur, Popov yenə də platformada görünür.

– Təzə bir xəbər yoxdurmu? – ondan soruşuram.

– Yox, cənab Bombarnak, əgər sərin səhər küləyinin əsməsini hesaba almasaq, demək olar ki, elə bir yeni xəbər yoxdur.

– Elədir, külək bərk əsir, – mən əlavə edirəm. – Vağzalda bufet yoxdur?

– Nəce yoxdur, vardır, səmişlərin rahatlığı üçündür.

– Belə hesab etmək olar ki, həm də qulluqçuların rahatlığı üçündür. Bəlkə, bir oraya baş çəkək, cənab Popov?

Popov əlavə xahiş etməyə özünü məcbur etmir.

Bufet açıqdır, lakin xörəklərin çeşidi, demək olar ki, çox azdır. İçki qismindən burada yalnız "qırmızı" vardır, bu turşumuş və duru mürekkəb dadı verən at südüdür, deyildiyinə görə çox qidalıdır. Bu mayeni içməyə özümü məcbur etmək mənim üçün çox çətindir. Popov isə onu əla içki sayır.

Aşqabadda vaqonlardan düşmüş olan özbəklərin və qırğızların ikinci dərəcəli vaqonlardakı yerini özge səmişlər – əfqanlar tuturlar.

Bunların hamısı tacirdir və əksəriyyətinin də sənəti qaçaq malı alıb-satmaqdır, bu işdə çox təcrübəlidirlər. Orta Asiyada işlədilər göy çayın hamısını, demək olar ki, onlar Hindistan tərifi ilə Çindən gətirirlər və bu yolla çayın gətirilməsi çox ləng və baha başa gəlsə də, onlar yenə də həmin çayı bu yerlərdə rus çayından ucuz qiymətə satırlar. Təbii ki, bu əfqanların hamısının şeylərinə və yüklərinə qəsdən çox diqqətlə baxılıb yoxlanılmışdır.

Qatar şəhər saat dördə yola düşdü. Vaqonumuz əvvəlki kimi yenə də yataq otağını xatırladır. Mən öz yol yoldaşlarımla bu cür möhkəm yatmasına qibtə edirəm, lakin mənim vəqonda bir işim yoxdur, buna görə də yenə meydançaya çıxıram.

Şərq tərəfdə üfünün üzərində dan yeri qızdır. Qatar gah qədim şəhərlərin xarabaları yanında, gah uca bəndlərlə əhatə olunmuş köhnə qalaların, gah da bir kilometr yarımdan çox məsafədə uzanan bəndlər cərgəsinin yanında ötüb keçir, qumlu səhranın əyri-üyrü yerlərində düzəldilmiş və zəruri olan bir neçə tökmə torpaq bəndi üzərindən keçdikdən sonra qatar yenə dümdüz səhrada irəli şütiyür.

Biz saatda altmış kilometr sürətlə İran sərhədi boyunca cənub-şərqə tərəf gedirik. Yalnız Duşak stansiyasını keçdikdən sonra dəmiryol xətti sərhəddən uzaqlaşmağa başlayır. Yolun bu hissəsində biz üç saat ərzində yalnız iki stansiyada dayandıq: əvvəlcə, Məşhədə tərəf ayrılma və İran dağlarının görüldüyü Giyarsu stansiyasında və bir də keyli duzlu su olan Artık stansiyasında.

Sonra biz çox böyük çay olan və Xəzər dənizinə tökülən Artek çayının qollarından birinin əmələ gətirdiyi vahədən keçib gedirik. Burada hər yerdə çoxlu yaşıllıq və ağac vardır. Doğrudan da bu yer əsil vahədir. Belə bir vahə lap Böyük Səhranın özündə də olsaydı, çox yaxşı olardı. Bu vahə altmış altıncı verstdəki Duşak stansiyasına qədər uzanır, biz həmin stansiyaya şəhər saat altıda gəlib çatırıq.

Qatar burada iki saat dayanır, başqa sözlə – deməli, burada iki saat gəzmək olar. Mən yenə də belədən kimi yanıma düşən mayor Noltisin müşayiəti ilə Duşak şəhərini gəzməyə gedirəm.

Səyyahlardan kimsə bizi qabaqlayır. Baxıb görürəm ki, bu, ser Frensis Traveyardır. Mayor mənim diqqətimi ona cəlb edir və göstərir ki, bu centlmenin sifəti daha çox turşumuşdur, dodaqları daha

çox nifrətləyiq bir şəkildə sallanmışdır və onun tipik anqlosaks görkəmi indi daha çox narazılıq ifadə edir.

– Bilirsinizmi nə üçün cənab Bombarnak? – mənim həmsöhbətim soruşur. – Onun üçün ki, əgər Duşak stansiyasından bir dəmiryol xətti ayrılıb Əfqanıstan sərhədindən, Qəndəhardan, Bolansk keçidindən və Pəncənd vahəsindən keçirmək olsaydı, o xətti asanlıqla Hindistandakı ingilis dəmiryolunun axırıncı stansiyası ilə birləşdirmək mümkün olardı. O halda hər iki yol birləşə bilərdi.

– Belə bir xəttin uzunluğu nə qədər ola bilərdi?..

– Min kilometrədən də az olardı; lakin ingilislər ruslara əl uzatmaqdan qəti imtina edirlər. Amma belə bir iş baş tutsaydı, bilirsinizmi, onların ticarəti üçün nə qədər əlverişli olardı, Kəlkətə şəhəri Londonun on iki günlük məsafəsində olardı.

Biz mayor Noltisə beləcə sərbəst söhbət edə-edə Duşak kəndini hərənirik. Çoxdan bəri deyirlər ki, bu kiçik və əhəmiyyətsiz kənd bir müddətdən sonra mühüm və böyük ayrıc stansiyalarından biri olacaqdır. Elə belə də olmuşdur. İndi xüsusi bir qol bu stansiyayı İrandakı Tehran dəmiryolu ilə birləşdirir¹, Hindistan sərhədi istiqamətində isə hələlik hətta axtarış işləri də aparılmamışdır. Nə qədər ki, ser Frensis Traveyard kimi centlmenlər, Birləşmiş Krallıqda görülən işlərə fikir verəcəklər, bu məsələnin xeyriahcasına həllinə heç ümid etməyə ehtiyac da yoxdur.

Mən burada mayordan soruşuram ki, böyük Transasiya dəmiryolu ilə gediş-gəliş təhlükəsizdirmi?

– Türkünəndəndə, – deyər o cavab verir, – təhlükəsizlik tamamilə təmin edilmişdir. Rus dəmiryol qulluqçuları arası kəsilmədən və müntəzəm sürətdə yollara baxırlar, vağzalların yaxınlığında polis məntəqələri təşkil edilmişdir, stansiyalar isə bir-birinə yaxın məsafədə olduğuna görə məni səyyahların köçəri qəbilələrin basqısından qorxa biləcəklərini düşünürəm. Həm də türkmən əhalisi rus inzibati idarəsinin çox sərt tadbir və tələblərinə² tamamilə tabe

¹ Əslində belə bir xətt, həmçinin Gyaurs-Məşhəd xətti yoxdur. Orta Asiyadan keçən dəmiryolu xətti ilə Rusiyanı İrənlə birləşdirən Jül Vern öz arzusunı həyata keçirilmiş bir fakt kimi təsvir etmişdir.

² Çar hökuməti Türkünəndə müstəmləkə idarə üsulu yaratmışdı və yerli əhali, xanlıq zamanında olduğu kimi yenə də hüquqsuz və mozlum vəziyyətdə idi.

olmuşdur. Zakaspi dəmiryolu mövcud olduğu illər ərzində qatarlara heç bir basqın olmamışdır.

– Bu, əlbəttə, təsəllivericidir. Lakin bəs sərhədin o tərəfində, Pekinə gedən yolda, işlər necədir?

– Orada işlər başqa cürdür, – mayor cavab verir, – Pamir dağlarından Kaşqara qədər olan hissədə yol çox ciddi mühafizə olunur, lakin ondan o tərəfə, yəni Çin ərazisində, yerli inzibati idarə bir o qədər də çəvik deyildir və düzünü desək, mən o tərəfin inzibati idarəsinə bir o qədər də etibar etmirəm.

– Orada stansiyalar bir-birindən çox uzaqdır mı?

– Bəzən araları çox uzadır.

– Deməli, oraya çatanda rus qulluqçularını Çin qulluqçuları əvəz edəcəklər?

– Bəli, əvəz edəcəklər, yalnız bizim qatar rəisi Popovdan başqa, o, yolun axırına qədər bizi müşayiət edəcəkdir.

– Deməli, belə çıxır ki, maşinistlər, ocaqçılar və bütün qatar xidmətçiləri çinlilər olacaqdır?.. Məni, mayor, elə narahat edən də budur, axı səmişlərin təhlükəsizliyi...

– Narahat olmaya bilərsiniz, cənab Bombarnak. Çin dəmiryolçuları ruslardan az təcrübəli deyillər və həm də onlar elə mexaniklərdir. Onların arasında bütün Səma İmperiyası ərazisində məharətlə dəmiryolu çəkmiş olan mühendislər də vardır. Çinlilər, şübhəsiz, sənayenin tərəqqisinə meyil göstərən çox ağıllı irqdəndirlər.

– Mən buna məmnuniyyətlə inanıram, mayor Noltis, həm də şübhə etmirəm ki, bir gün gələcək, bu irq mədəni dünyanın başında dayanacaqdır... Əlbəttə, slavyan irqindən sonra!

– Gələcəyin bizə nə hazırladığını söyləmək çətindir, – mayor gülümsünərək cavab verir. – O ki qaldı çinlilərə, mən təsdiq edə bilərəm ki, onlar çox fərsətlidir və hər şeyi təəccüb ediləcək dərəcədə asanlıqla götürürlər. Mən onları iş başında görəndə, şəxsən buna inanmışam.

– Əla! Deməli, belə çıxır ki, bu tərəfdən heç bir təhlükə yoxdur. Bəs quldurlar haqqında nə deyə bilərsiniz? Məgər Monqolustanın və Şimali Çinin ucsuz-bucaqsız səhralarında quldur-qaçaq gəzib-dolanmır?

– Siz belə fikirləşirsiniz ki, quldurlar qatara basqın etməyə cəsarət edirlər?

– Bəli, məhz belə fikirləşirəm, mayor, həm də bu cür fikirləşmək məni bir qədər sakitləşdirir.

– Sakitləşdirir?

– Bəli, mən elə bunu demək istəyirdim, lakin birçə şeydən qorxuram ki, bizim bu səyahətimiz ümumiyyətlə sərgüzəştəz başa gələ.

– Doğrusu deyim ki, cənab müxbir, siz məni lap heyrləndirirsiniz! Deməli, belə çıxır ki, siz macərə axtarırsınız...

– Bəli, həkim xəstə axtaran kimi... Mən yalnız macərə haqqında düşünürəm.

– Elədirsə, cənab Bombarnak, mən qorxuram ki, sizin arzularınız boş çıxsin. Bilmirəm, düzdür, yoxsa düz deyil, amma deyirlər ki, kampaniya quldur dəstələri başçılarından bir neçəsi ilə sazişə girmişdir.

– Abunun¹ romanında yunan hökuməti quldur Hacı Stavros ilə sazişə girdiyi kimi?..

– Bəli, lap eləcə, cənab Bombarnak, həm də hələ bilmək olmaz ki, dəmiryol kampaniyası başqa quldurlarla da sazişə girməyə fürsət tapıb, yoxsa yox.

– Buna inanmaq çətindir!

– Nə üçün? – mayor Noltis cavab verir. – Bu cür olsaydı, zəmanenin ruhuna tamamilə uyğun gələrdi, yəni qatarların hərəkətinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün bu yolla əvvəlcədən quldurlar satın alırdı. Həm də, deyirlər ki, bu böyük yolun tikintisində iştirak edənlərdən Ki Tszan adlı bir nəfər gələcəkdə istədiyi kimi hərəkət edə bilmək üçün öz istiqlaliliyyətini və azadlığını saxlamaq istəmişdir.

– Siz onun haqqında nə deyə bilərsiniz?

– Bu adam ən cəsarətli quldurlardan biridir. O, yarıçinli və yarı-monqoldur. Uzun müddət soyğunçuluq etdiyi və nəhayət, sürgün olunduğu Yunandan çıxdıqdan sonra öz fəaliyyətini şimal əyalətlərinə keçirmişdir. Onu Monqolustanın Böyük Transasiya dəmiryol xəttinin keçdiyi hissəsində də görmüşlər...

– Bu lap əla! Mənə bu cür məlumat verən adama böyük ehtiyacım var!

– Lakin cənab Bombarnak, Ki Tszanla görüş sizə çox baha başa gələ bilər...

¹ Abu Edmon (1828-1885) – fransız yazıçısı və publisisti

– Siz nə danışırırsınız, mayor! Məgər “XX əsr” öz şərəfini pul verib qorumaq üçün kifayət qədər varlı deyildir!

– Pul verilə, bəli, olar. Lakin siz unudursunuz ki, biz kisəmlə bərabər canımızı da itirə bilərik. Yaxşı ki, hələ bizim yol yoldaşlarımız sizin bu cür mülahizələrinizi eşitməyiblər, yoxsa onlar tələb edərdilər ki, sizi lap elə birinci stansiyada qatardan düşürsünlər. Ehtiyatlı olun və öz arzularınızı – macərə axtaran müxbirin arzularını heç kəsə bildirməyin. Ən başlıcası isə budur ki, Ki Tszanı unudaq. Belə etsək, səyyahlar üçün daha yaxşı olar...

– Səyyahlar üçün yaxşıdır, mayor, lakin səyahət üçün yox, – deyə mən qeyd edirəm.

Hər ikimiz vəğzala qayıdırdıq. Qatar burada hələ ən azı yarım saat da dayanacaqdır. Mən platformada gəzinir və əlavə bir yük vaqonunu dartıb bizim qatara bağlamaq üçün gətirən lokomotivə tamaşa edirəm. Həmin vaqon İranın paytaxtını Zakaspi dəmiryolu ilə bağlayan Məşhəd xətti ilə Tehrandan gəlmişdir.

Vaqon bağlı və möhürlüdür, vaqonu altı monqoldan ibarət keşikçilər dəstəsi müşayiət edir, onlar bir dəqiqə belə vaqondan gözlərini çəkmirlər.

Bilmirəm, bəlkə də, bu mənim düşüncəmlə əlaqədar olan bir məsələdir, lakin mənə tədricən belə gəlir ki, deyəsən, bu vaqonun da içində nə isə xüsusi və sirli bir şey vardır, bu zaman mən mayordan ayrıldığım üçün parovozun hərəkətini müşahidə edən Popova müraciət edir və ondan soruşuram:

– Bu vaqon hara gedir?

– Pekinə, cənab Bombarnak.

– Onun içində nə aparırlar?

– Nə aparırlar? Çox vacib bir vücudu.

– Vacib vücudu?

– Bəli, bu sizi təəccübləndirir?

– Necə təəccübləndirmir... yük vaqonunda vacib vücud...

– O özü belə arzu etmişdir.

– Sizdən xahiş edirəm, cənab Popov, o vacib şəxs vaqonu tərk edəndə mənə xəbərdarlıq edin.

– O, vaqondan çıxmayacaqdır.

– Nə üçün?..

– Çünki o ölmüşdür. Cənazədir.

– Cənazədir?

– Bəli, cənazədir, indi onun meyitini Pekinə aparırlar, orada lazımı qaydada dəfn edəcəklər.

Axır ki bizim qatara məşhur bir şəxsiyyət gəlib çıxdı! Doğrudur, o, ölüdür, lakin nə dəxli var, məgər hamısı bir deyilmi! Mən Popova müraciət edib cənazənin adını öyrənməyi xahiş edirəm. Yəqin ki, bu cənazə yüksək rütbəli adamlardan biridir. Mən bunu bir balaca aydınlaşdıran kimi təcili surətdə “XX əsr”ə teleqram göndərəcəyəm.

Mən vaqonun ətrafında gəzişərkən kim isə səmşinlərdən bir nəfər vaqona yaxınlaşır və məndən də artıq bir maraqla vaqona tamaşa etməyə başlayır.

Bu adam qırx yaşlarında, hündürboylu, qarayanız, bir qədər tutqun baxışlı, kirpiklərini qırpmayan və biglərinin ucu müşketyorlara məxsus burulmuş dəliqanlı bir kişidir. Əynində qəşəng bir kostyum vardır, adətən zəngin monqollar belə kostyum geyirlər.

“Bax, bu çox əla tipdir, – mən öz-özümə fikirləşirəm. – Bilmirəm, bu adam mənim axtardığım baş qəhrəman surətinə uyayacaqdımı, lakin hər halda, mən öz səyyar truppamın siyahısında 12-ci nömrəni onun adına yazacağam”.

Mən tezliklə Popovdan öyrəndim ki, dəstəməzdə iştirak edən bu yeni surətin adı Faruskiardır. Onu eyni yaşda olan, lakin dərəcə etibarı ilə ondan aşağı olan Qangir adlı bir monqol müşayiət edir.

İndi onların hər ikisi bizim qatarın quyruğuna bağlanan yük vaqonunun qarşısında görüşür və bir neçə kəlmə bir-biri ilə danışirlar. Vaqonun qatara bağlanması qurtarıqda monqollar matəm vaqonunun yanındakı ikinci dərəcəli vaqonda öz yerlərini tuturlar, çünki bu qiymətli cəsəd görək onların daimi nəzarəti altında olsun.

Qəflətən platformadan qışqırtı səsi eşidilir:

– Tutun!.. Saxlayın!..

Mən qışqıran adamı o saat tanıyıram. Yalnız baron Veyssnitser-dörfer belə qışqıra bilərdi.

Lakin bu dəfə qatarı yox, güclü küləyin baronun başından qoparıb apardığı göy rəngli şapkanı tutmaq lazımdır. Onun şapkası relslər üzərində divar və çəpərlər boyunca diyirlənir, şapkanın sahibi isə tövşüyə-tövşüyə onun ardınca qaçır, papağı heç tuta bilmirdi.

Sizə deməliyəm ki, bu gülməli və qəribə mənzərəyə baxan Katernalar gülməkdən böyürlərini tutmuşdular, gənc çinli Pan Şao uğunub özündən getmişdi, yalnız doktor Tio Kin əvvəlki kimi öz ciddi vəziyyətində qalmışdı.

Yüyürməkdən pörtüb, nəfəsi kəsilən alman lap gücdən düşmüşdü. O, iki dəfə az qaldı ki, əli ilə papağını tutsun, lakin papaq hər dəfə yenidən onun əlindən sürüşüb çıxırdı. Bu əhvalat onunla qurtardı ki, əynindəki geniş plaşın qatlamaları başına dolayan alman baron ilişib yerə sərilirdi və bu hadisə cənab Katerna üçün "Miss Elliot" musiqili operettasından aşağıdakı məşhur mahnını oxumaq üçün bir bəhanəyə çevrildi:

Birdən-birə dava düşdü, gördüm ki,
Siz özünüz təsəvvür edin nəyi...

Güclü küləyin alıb apardığı papağın ardınca qaçmaqdan daha qəribə və gülməli bir şey ola bilməz. Papaq o tərəf-bu tərəfə qaçır, hərələnir, tullanır, havada uçur və siz fikirləşəndə ki, artıq onu tutmusunuz, elə o dəqiqə yenə də sizin əlinizdən sürüşüb çıxır. Əgər mənim başıma belə bir iş gələydi, bu oyunun gülməyə məcbur etdiyi adamlara qətiyyənlə acıqlanmazdım.

Lakin baron zərəfatı qanan və bağışlayan adamlardan deyildi. O, papağın ardınca qaçır, tullanır və dəmiryol xəttinə tərəf yüyürür. Arxadan ona xəbərdarlıq edib qışqırırlar: "Ehtiyatlı ol! Özünü gözlə!" Çünki elə həmin dəqiqə Mərvdən gələn qatar vağzalə yanasırdı. Qatar birbaşa baronun papağının üstünə gəlirdi: lokomotiv rəhmsizcəsinə papağı əzdi və papaq yastı bir kökəyə çevrildi, bu kökəni gətirib baronə təqdim etdilər. Baron isə bunun cavabında Böyük Transasiya dəmiryolu idarəsinin ünvanına dolu kimi lənət yağdırdı.

Budur, qatarın yola düşməsi üçün signal verilir, səmişinlərin hamısı, təzələri də, köhnələri də öz yerlərinə tələsirlər. Yeni gəlmiş səmişinlərin arasında mənə çox qəribə təsir etmiş, həmin üç monqolu da görəəm. Onlar ikinci dərəcəli vaqona minirlər.

Mən meydançaya qalxanda gənc çinlinin öz yoldaşına necə müraciət edib soruşduğunu eşidirəm:

– Doktor Tio Kin, siz papağı özümüş bu almana diqqət etdinizmi? Mən yamanca uğunub getmişdim!

Lakin mən nə eşidirəm? Pan Şao fransız dilində çox sürətlə, özü də lap əsil parisli kimi danışır!

Məni heyret bürümüşdür – ilk fərset düşən kimi mütləq onunla söhbətə girişəcəyəm.

DOQQUZUNCU FƏSİL

Qatar cədvələ uyğun, çox dəqiq olaraq öz vaxtında yola düşdü. Bu dəfə daha baron heç nədən şikayət edə bilməyəcəkdir. Onu da deyim ki, baronun hövsələdən çıxmağının səbəbi mənim üçün tamamilə aydındır: qatar birçə dəqiqə gecikərsə, Tyantszindən Yaponiyaya gedən paroxod onun əlindən çıxacaqdır.

Günün əvvəlində hava yaxşı idi. Lakin sonra birdən-birə elə güclü külək əsməyə başladı ki, elə bil o, günəşin özünü də sadəcə bir şam kimi söndürməyə qabil idi. Bu mənim eşitdiyim və Böyük Transasiya dəmiryolu xəttində qatarları dayanmağa məcbur edən məşhur qasırğalardan biri idi. Bu gün, xoşbəxtlikdən, qasırğa qərb tərəfdən, qatarın ardınca əsirdi və elə buna görə də heç nədən qorxmayıb bu vəziyyətlə razılaşmaq olardı. Mən yenə də meydançada qalmağa çalışacağam.

İndi mən gənc Pan Şao ilə tanış olmalıyam. Popov haqlı idi: bu adam, görünür, varlı ailədən, bir neçə il Parisdə yaşamış, orada təhsil almış və öylenmişdir. Yəqin ki, Parisdə o, hərdən, "XX əsr" in təşkil etdiyi "Fayf-o-klok" 1 məclislərində də olmuşdur.

Eyni zamanda başqa işlərlə də və birinci növbədə yeşikdəki adamlə məşğul olmaq lazımdır. Mən onu qorxulu və həyəcanlı vəziyyətdən qurtara bilənə qədər tam bir gün gəlib keçəcəkdir. Onun necə narahat olduğunu təsəvvür edərim! Lakin günün günorta vaxtı yük vaqonuna daxil olmaq həddindən çox təhlükəli olardı. Gecənin düşməyini gözləmək lazım gələcəkdir.

¹ Günortaçağı, adətən axşam saat beşdə verilən çay. Burada – redaksiyanın təşkil etdiyi rəsmi məclis (ing.).

Bundan əlavə, mənim proqramımda ər-arvad Katerina ilə söhbət də nəzərdə tutulmuşdur. Lakin bu bir o qədər də mürəkkəb və çətin olmayacaqdır.

On ikinci nömrə ilə, gözəl Faruskiarla tanış olub əlaqə düzəltmək daha çətin bir işdir. Mən bilərəm ki, bu şərqli çox möhkəm və ciddi adamdır. Ona yanaşmaq bir o qədər də asan və sadə iş deyildir!

Bəli! Dəfn mərasimini qəbul etmək üçün öz vətəni Səma İmperiyasına qayıdan mandarinin¹ də adını tezliklə öyrənmək lazımdır. Zənn edirəm ki, əlahəzrətin cənəzəsinə baxmaq üçün təyin olunmuş keşikçilərin birindən onun adını öyrənmək Popova mümkün olar. Əgər bu ölü çox mühüm dövlət xadimlərindən – Çin şahzadəsi, yaxud heç olmazsa Çin naziri olsa, lap əla olar!..

Artıq bir saatdır ki, qatar geniş vahədən keçib gedir. Vahə qurtarandan sonra yenə də boş səhra başlanacaqdır. Həmin səhrada yer başdan-başa allüvial çöküntülərdən² ibarətdir və bu çöküntülər Mərv şəhərinin ətrafına qədər davam edir. Artıq bu səyahətin yekrəngliyinə alışmaq vaxtıdır. Çünki Türkünə sərhədinə qədər belə olacaqdır – vahə və səhra, səhra və ya vahə gələcək, bir-birini əvəz edəcəkdir. Doğrudur, Pamir dağlarının ətəklərinə yaxınlaşdıqca bu yerlərin görkəmi dəyişəcəkdir. Makedoniyalı İskəndərin padşah Məğrurun arabasında boyunduruqla dişləri birləşdirən qovşağı qılıncla yardığı kimi, bu yerlərdə rusların yarmış olduqları qovşaqlarda da gözəl təbii mənzərələrə çox tez-tez rast gəlinir. Məlumdur ki, Makedoniyalı işğalçı bundan sonra Asiyada hakim olmuşdur. Pamir keçidini yarıb qovşağı düzəldən Rusiya üçün də bu çox yaxşı bir xəbərdarlıqdır³.

Bəli, biz Pamiri və onun gözəl təbii mənzərələrini gözəlməliyik. Pamir silsiləsinin o biri tərəfində isə Çin Türkünəsinin

¹ Portuqalların Çin məmurlarına verdikləri ad.

² Allüvial çöküntülər (qum, gil, gillətpaq və s. süxurlar) su axıntılarının fəaliyyəti nəticəsində əmələ gəlir.

³ Qədim yunan əsərinəndəki bir əfsanədə deyilir ki, Finikiya padşahı Məğrur (Qordi) öz arabasında boyunduruğu dişləyə elə möhkəm bağlamışdı ki, onun vurdugu düyünü heç kəs açə bilməmişdir. Allahların boyanatlanna görə, hər kəs bu düyünü açə bilse, o adam Asiya qitəsinin hökmdarı olacaqdı. Guya, Makedoniyalı İskəndər həmin düyünü açmaqla məşğul olmamış, onu qılınca vurub kəmişdir. Jül Bern burada Türkünəsinin Rusiyaya birləşdirilməsinə işarə edir.

ucsu-bucaqsız səhraları və Qobi düzənliyinin bitməz-tükənməz qumları başlanır, orada yol yenə də yekrəng və solğun yerlərdən keçib gedir.

Saat on birin yarıdır. Vaqon-restoranda indicə səhər yeməyi başlanacaqdır. Mən isə hələlik, səhər gəzintisi əvəzinə, bütün qatırı gəzib-dolanacağam.

Bos Fulk Efrinell hardadır? Mən bu amerikalını miss Horatsiya Bluetin yanındakı öz daimi yerində görmürəm. Mən hörmətlə bu qadına baş əyib salamlasır və onun yoldaşını xəbər alıram.

– Mister Fulk öz yüklərinə baxmaq üçün getmişdir, – qadın cavab verir.

Belə de, indi “mister Fulk” olmuşdur! Bir az da gözləyək, onun adı sadəcə “Fulk” olacaqdır.

Möhtəşəm Faruskiar lap əvvəldən Qangirlə birlikdə ikinci vaqonun arxa qurtaracağına sığınmışdır. Mən onları indi də burada görürəm. Onlar ikilikdə əyləşib astadan söhbət edirlər.

Geri qayıdanda mən, öz yol yoldaşı olan qadının yanına tələsən Fulk Efrinellə görüşürəm. Amerikalı adəti ilə o mənim əlimi silkləyir, onun haraya getmiş olduğunu miss Horatsiya Bluetin mənə xəbər verdiyini söyləyirəm.

– Oho! – o öz təəccübünü bildirir. – Yaman işgüzar qadındır, yaman məşhur ticarətçidir! Bu həmin ingilis qadınlarından ki...

– Amerikalı qadın olmağa tamamilə layiqdirlər! – mən onun sözünü tamamlayıram.

– *Wait a bit!* – deyər çox mənalı gülümsəyərək cavab verir.

Mən geri qayıdanda çinlilər öz yerlərində yox idilər. Deməli, səhər yeməyinə getmişlər. Onların oturduğu yerin yanından keçəndə mən doktor Tio Kinin vaqondakı kiçik masanın üzərində açıq qoyub getdiyi kitabçanı görürəm.

Bu kitabı götürüb baxmağı, acıb orada yazılmış aşağıdakı mətni oxumağı, bir müxbir kimi özümə o qədər də ayıb hesab etmərəm:

Pəhrizli və düzgün həyat tərzi haqqında;

Yaxud həmişə sağlamlıqla uzun müddət yaşamaq qabiliyyəti.

Xeyirxah venesiyalı Lüdvik Kornaronun əsəridir.

Axmaq xasiyyəti necə düzəltmək;

Ən qoca yaşlarına qədər gözəl səadətdən necə istifadə etmək və bütün dirilik suyu tamamilə qurtardıqdan sonra ən qoca yaşında necə ölmək haqqında məsləhətlər də əlavə edilmişdir.

SALERNO

MDCCLXXXII

Deməli, doktor Tio Kinin sevdiyi mütaliə bundan ibarət imiş! Ədəbsiz şagirdin nəyə görə bəzən zarafat üçün onu Komaro adlandırdığı indi mənə aydındır!

Kitabın adından əlavə, orada verilmiş bir kəlamı da oxumağa fərsət tapıram: *Absti entia adjicit vitam!*

Lakin mən qətiyyənlə bu xeyirxah venesiyalının kəlamında deyilən fikrin ardınca getmək meylinə deyiləm – xüsusilə səhər yeməyi vaxtı.

Vaqon-restoranda hamını öz yerində əyləşmiş görürəm. Mən yenə də mayor Noltisin yanında otururam, mayor stolun əks tərəfində, o biri başdan əyləşmiş cənab Faruskiara və onun dostuna diqqətlə nəzər yetirir. Yaxın düşmək mümkün olmayan bu monqol, bizim ikimizi də çox məşğul edir. Maraqlıdır, o kimdir?

– Siz bir yaxşıca diqqət edin, – mən mayora müraciət edirəm, lakin ağılıma gələn axmaq fikir mənim özümə də gülməli görünür, – əgər birdən bu həmin adam olsa...

– Hansı adam? – mayor soruşur.

– Quldur dəstəsinin başçısı... o məşhur Ki Tszan...

– Zarafat edin, zarafat edin, cənab Bombarnak, istədiyiniz qədər zarafat edin, lakin sizdən xahiş edirəm, o qədər ucadan danışmayın!

– Amma mənimlə razılışın ki, mayor, elə olsaydı, bu adam mənim bütün incəliklərinə qədər hər bir təfərrüatını işləyib hazırlayacağım müsahibəyə tamamilə layiq maraqlı şəxsiyyətlərdən biri olardı.

¹ Pəhriz ömrü uzadır (lat.).

Biz söhbətimizi davam etdirə-əldirə səhər yeməyini iştahla yeyirik. Yemək çox dadlı hazırlanmışdır. Aşqabadda və Duşakda təzə ərzaq ehtiyatı alıb yığılmışlar. İçki qismindən burada bizə çay, Krım şərabi və Kazan pıvəsi təklif etdilər; ət xörəklərindən – qoyun ətindən hazırlanmış kotlet və çox əla konservlər var idi; xörəkdən sonra verilən məzə – dadlı və sulu qovun, armud və seçmə üzüməndən ibarət idi.

Səhər yeməyindən sonra mən siqar çəkmək üçün vaqon-restoranın arxa meydançasına çıxıram. Cənab Katerna da mənim ardınca oraya gəlir. Hörmətli komik, görünür, mənimlə söhbət etmək üçün öz fərsət axtarırmış.

Onun ağıllı və yarıqapalı gözləri, təmiz qırılmış üzü, saxta bakenbardlara adət etmiş yanaqları, saxta bıqlara öyrəşmiş dodaqları, oynadığı roldan asılı olaraq qara, qırmızı, ağ, keçəl yaxud pırlaşmış tükli pariklərə alışıbmış başı, – bütün bunların hamısı göstərdirdi ki, bu adam yalnız səhnə üçün yaranmış bir komediya aktyorudur. Lakin bütün bunlarla birlikdə, onun sifəti o qədər aydın, baxışları o qədər şənlə, gözləri o qədər namuslu, özünü saxlamaq ədaləti o qədər səmimi ki, bu adamın çox təmiz və səfərəkli olduğunu o saat hiss edərsən.

– Cənab, – o mənə müraciət edir, – yeni fransız Bakıdan Pekinə qədər, bir-biri ilə tanış olmadan bir yerdə yol gedə bilər?

– Cənab, – mən ona cavab verirəm. – Mən həmvətənimlə görüşəndə...

– Özü də parisli ilə.

– Bəli, deməli, iqiqat fransız olar, – onun sözüne əlavə edirəm, – bəli, mən əgər onun əlini sıxmasam, bunu qətiyyənlə özümə bağışlaya bilmərəm. Deməli, cənab Katerna...

– Siz mənim fəmiliamı bilirsiniz?

– Bəli, siz mənimkini bildiyiniz kimi. Mən buna əminəm.

– Siz doğrudan da yanılmamısınız, bilirəm. Siz – “XX əsr”in müxbiri cənab Bombarnaksınız.

– Həm də sizin sədiq nökrinizəm.

– Min qat təşəkkür edirəm, cənab Bombarnak, hətta, Çində deyildiyi kimi on min qat təşəkkür edirəm. Mənim öz arvadım Katerna ilə gətdiyim yerdə...

– Siz oraya fransızlar üçün təşkil edilmiş Şanxay teatrında komik rolları oynamaq üçün gedirsiniz.

– Deməli, siz hamısını bilirsiniz?

– Bəs necə, elə buna görə də müxbirəm!

– Burası doğrudur!

– Mən həтта, cənab Katerna, sizin danışığ zamanı işlətdiyiniz bəzi dənizə dair sözlərə əsasən deyə bilərəm ki, siz əvvəllər donanmada qulluq etmisiniz.

– Bu da doğrudur, cənab müxbir. Mən “Qroznı” (“Qorxunc”) gəmisində admiral Bausudinın qayığının sabiq komandiriyəm.

– Belədirsə, mən başa düşürəm, özünü dənizçi ola-ola nə üçün Çinə dəniz yolu ilə yox, qatarla gedirsiniz...

– Bu məsələ, doğrudan da, cənab Bombarnak, çox təəccüblü və qəribə görünə bilər. Lakin iş bundadır ki, xanım Katerna, mübahisəsiz olaraq birinci əyalət operetta aktrisasıdır, qulluqçu və uşaq rollarının ən yaxşı ifaçısıdır, heç bir başqa aktrisa onu öte bilməz, üzr istəyirəm, bu sözlər köhnə donanma adətinə görə yadımda qalıbdır, – bəli, mənim bu xanımın dəniz yırğalanmağına heç dözə bilmir. Mən böyük Transasiya dəmiryolu xəttinin mövcud olduğunu öyrənəndə ona dedim: “Karolina, sakit ol! Qoy aldadıcı və hiyləgər dəniz yolu səni narahat edib həyəcanlandırmasın! Biz Rusiyadan, Türküstandan və Çindən keçən quru yolla gedərik”. Bilirsinizmi, o nə qədər sevindi, mənim əzizim nə qədər şənləndi, yaman qochaq, sadıq, o qədər... heç münasib söz də tapa bilmirəm! – O qədər istedadlı *injenyü*¹, o qədər istedadlı aktrisa ki, teatrın direktorunu quru yerdə qoymamaq üçün lazım gələrsə lap *duenya*² rolunu da oynamağı bacarır! Aktrisa ki, əsil aktrisa ki!

Cənab Katerna böyük bir həvəslə danışdı. Mexaniklərin dedi ki, “o indi yüksək təzyiq altında idi” və yalnız onun içindəki buxarı boşaltmaq lazım gəlirdi. Onun sənətinə uyğun gəlməyə də və qəribə görünsə də, bu adam öz qadınına pərəstiş edir, mən belə hesab etmək istəyirəm ki, yaqin, qadın da ona eyni hisslərlə cavab verir. Ümumiyyətlə, əgər onun dediklərinə inansa, onlar – ideal ər-arvaddır: heç

¹ Injenyü – İspaniyada qoca qadın, ev sahibəsi. Burada isə, komik rolda çıxış edən aktrisanın ampuası.

² Sadələvə qızların rolunu oynayan aktrisaların ampuası

bir zaman şikayətlənmir, özlərini itirmirlər, həmişə öz talelərindən razıdırlar, teatrı, xüsusilə xanım Katernanın dramlarda, vodevillərdə, komediyalarda, operetlarda, komik operalarda, tərcümə pyeslərində, pantomimlərdə oynadığı əyalət teatrlarını onlar böyük bir ehtirasa sevirlər. Tamaşa axşam saat beşdə başlanıb gecə saat birdə qurtaranda, özlərini xoşbəxt hesab edirlər. Onlar həm böyük, həm də kiçik şəhərlərin teatrlarında, bələdiyyə salonlarında, kənd anbarlarında oynayırlar, həm də çox zaman hazırlaşmadan, dekorasiyasız, orkestrsiz, bəzən həтта, heç tamaşaçı olmayanda da oynayırlar. Sözü qısa, bu komediyantlar rola baxmırlar, hər nə düşdü, oynamağa hazırdırlar.

Cənab Katerna, heç bir şeydən şikayətlənməyən bu parisli, yaqin ki, gəmidə işləyəndə hamının sevimlisi və hamının kəfini açan bir dənizçi imiş. Onun əlləri fokusçunun əlləri kimi cəld, ayaqları isə kəndərbazin ayaqları qədər çevikdir. O öz dili və dodaqları ilə bütün taxta və dəmir musiqi alətlərinin hamısını səsinə yamsılayır, özü də qədim xalq mahnılarının ən müxtəlif növlərini, masabaşı nəğmələrini, vətənpərvərlik mahnılarını, qəhvəxanalarda ifa edilən monoloqları və səhnəcikləri çox yaxşı bilir. O bütün bunların hamısı haqqında şad və gümrəh əhval-ruhiyyəli əsil bir dənizçi kimi, meydançada geniş addımlarla var-gəl edəndən sonra azacıq yayxanaraq tükənmək bilməyən gözəl bir nitq və hərəkətlərlə mənə danışib nəğil etmişdir. Bu cür şən bir adamın yanında durmaq mümkün deyildir!

– Bəs Fransadan çıxmamışdan əvvəl siz harada çıxış edirdiniz? – mən ondan soruşuram.

– *Ferte-Su-Juarda*¹, xanım Katerna orada bizim musiqisiz oynadığımız “Loenqrin” əsərindəki Elza rolunu böyük müvəffəqiyyətlə ifa edirdi. Lakin onu da demək lazımdır ki, pyes özü də olduqca maraqlı və istedadlı pyesdir!

– Siz, cənab Katerna, yaqin ki, hər yerdə olmuş, bütün dünyanı gəzib-dolaşmışsınız?

– Siz haqlısınız, biz Rusiyada, Avstriyada, hər iki Amerikada olmuşuq. Ah! Cənab Klodius.

O artıq mənə Klodius deyər çağırı!

¹ Parisin yaxınlığında kiçik şəhərdir.

– Ah, cənab Klodius, bir zamanlar mən Buenos-Ayres tamaşaçılarının məbudi idim və Rio-de-Janeyroda böyük müvəffəqiyyət qazanmışdım. Siz elə zənn etməyin ki, özümü öyürəm. Xeyr, mən özümü həddindən artıq şişirtmərəm! Mən Parisdə pisəm, lakin əyalətdə tayım-bərabərim yoxdur. Parisdə aktyor öz-özü üçün, əyalətdə isə tamaşaçılar üçün oynayır. Onu da deyim ki, əyalətdə repertuarın özü də çox rəngarəngdi!

– Mənim təbriklərimi qəbul edin, əziz həmvətənim!

– Qəbul edirəm, cənab Bombarnak, çünki mən öz sənətimi çox sevirəm. Nə istəyirsiniz? Axı hamı senator rütbəsi, yaxud... müxbirlik iddiasında ola bilməz!

– Sizin bu sözünüz çox zəhərli səslənir, cənab Katerna, – gülərək cavab verirəm.

– Yox, canım, nə danışsınız... Mən bunu elə-belə, sözgəlişi dedim.

Sözü qurtarmaq bilməyən komik, başına gələn əhvalatları danışdıqca, bir-birinin ardınca Kulka, Nizaşurş, Kulla-Minor və çox qəmli görkəmi olan başqa stansiyalar bir-birinin ardınca tez-tez gəlib keçirdi; daha sonra yeddi yüz doxsan beşinci verstdəki Bayram-Əli stansiyası, səkkiz yüz on beşinci verstdəki Uqlan-Qala stansiyası gəlib keçdi.

– Onu da deyim ki, – cənab Katerna davam edirdi, – biz şəhərdən-şəhərə gedərkən özümüz üçün bir az da pul toplamışıq. Bizim sandığın dibində Şimal bankının bir neçə istiqrazı saxlanılır, mən həmin istiqrazları çox qiymətləndirirəm, – bu istiqrazlar pul üçün ən yaxşı və etibarlı mühafizə yeridir, – həm də bunlar, cənab Klodius, namuslu əməklə qazanılmışdır! Hərçənd ki, biz demokratik üsuli-idarədə, necə deyirlər, ümumi bərabərlik dövründə yaşayırıq, lakin biz xeyirxah atanın məhkəmə palatası sədrinin yanındakı naharda belədiyyə rəisinin arvadı ilə bir sırada oturacağı, subretkanın isə belədiyyə rəisi ilə birlikdə ordu generalının təşkil etdiyi bal məclisini açacağı zamanəndən hələ çox uzaqıq. Hələ ki, biz öz adamlarımızla birlikdə nahar yeməyi və rəqs etməyi üstün tuturuq.

– Mən də belə hesab edirəm ki, cənab Katerna, bunun özü də az əyləncəli deyildir...

– Həm də, cənab Klodius, sizi inandırırıam ki, ləyaqəti də aşağı deyildir, – Şanxayın gələcək birinci komiki əlavə etdi və XV Lüdovik dövrünün əyanlarına məxsus bir sərbəstliklə guya boğazındakı dik yaxalığı silkələdi.

Söhbətün bu yerində xanım Katerna da gəlib bizə qoşuldu. Bu qadın həqiqətən öz ərinə layıqdır, o, doğrudan da, həyatda olduğu kimi səhnədə də öz ərinə atmacalar demək üçün yaranmışdır, bu qadın teatrın elə nadir xadimlərindəndir ki, belələri heç zaman əzilib-büzülmür və qeybət qırmırlar, bu qadın, əksərən, səyyar komedianların təsadüfi doğulan uşaqlarından olan, özlərinin nə vaxt və necə anadan olduqlarından heç xəbərləri olmayan, lakin çox mehriban və səmimi insanlardan biridir.

– Karolina Katernanı sizə təqdim edirəm, – komik elə bir tən-tənəli səslə elan etdi ki, sanki mənə Patti və ya Sara Bernarın¹ özü ilə tanış edirdi.

– Mən sizin ərinizin əlini sıxıb tanış olmuşam, indi isə xanım Katerna, sizin əlinizi sıxmaqla özümü xoşbəxt hesab edəcəyəm, – deyərək ona müraciət etdim.

– Buyurun, cənab, bu da mənim əlim, – aktrisa mənə cavab verir, – mən əlimi sizə, elə-belə, sadəcə, rəsmiyyətsiz və hətta suflıq-suz təqdim edirəm.

– Görürsünüz mü, cənab, o, əzilib-büzülən xanımlardan deyildir, qadınların ən yaxşısıdır.

– Elə onun əri də – kişilərin ən yaxşısıdır!

– Mən bununla fəxr edirəm, cənab Klodius, – komik cavab verir, – həm də bilirsinizmi nə üçün? Mən anlamışam ki, ər-arvadın birgə səadətinin mənası bütün kişilərin hesablaşacağı aşağıdakı tövrat ayinindən ibarətdir: o yeməyi ki qadın sevir, elə əri də onu yeyir!

Mənə inanın, doğrusunu deyirəm, bizim qonşu vəqondakı dəllə və dəllal qadına qətiyyəən oxşamayan bu iki namuslu komediya artistinə baxanda lap gözlerim doldu. Onların bir-birilə səmimi söhbəti də başqa cürdür: alış-verişin balansını, gəliri və çıxarı hesab etməkdən başqa onlara ləzzətverən bir şey yoxdur.

¹ Patti Adelina (1843-1919) – məşhur italyan müğənnisi. Sara Bernar (1844-1923) – görkəmli fransız aktrisası

Budur, hardan isə özü üçün yeni bir yol kepkası tapmış baron Veyssnitserdörfer də gəlib çıxır. O, vaqon-restorandan çıxır, mən belə zənn edirəm ki, baron orada hər halda dəmiryol cədvəlini öyrənməklə məşğul olmamışdır. Baron bizim heç birimizə salam vermədən vaqona girən kimi cənab Katerna onun arından dedi:

– Səhnənin ön hissəsindəki fəlakətə uğramış şlyapanın sahibidir!

– Almanı dərhal tanımaq olur, – xanım Katerna əlavə edir.

– Hələ vaxtilə Henrix Heyne bu adamları sentimental palıd ağacları adlandırmışdır! – mən əlavə edirəm.

– O saat bilinir ki, həmin şairin bizim bu barondan xəbəri yox imiş, – cənab Katerna cavab verir, – palıd ağacı ilə mən tamamilə razılaşıram, o ki qaldı sentimentallığa...

– Yaxşı yadıma düşdü, – soruşuram, – siz bu adamın nə üçün Bayuk Transasiya yolu ilə getdiyini bilirsinizmi?

– Ona görə bu yolla gedir ki, Pekində bir az duzlu kələm yesin, – komik cavab verir.

– Yox, elə deyil... qətiyyənin onun üçün getmir. Bu adam miss Nelli Blayn¹ rəqibidir. Bu adam otuz doqquz gün ərzində dövr-aləm səyahətini başa vurmağa hazırlaşır.

– Otuz doqquz günə! – cənab Katerna səslənir. – Yəqin, siz yüz otuz doqquz gün demək istəyirdiniz! Amma bu özü idmançıya qətiyyənin oxşamır!

Komik səsi batmış klarneti xatırladan bir səslə “Kornevil zəngləri” əsərindən:

Dünyanı üç dəfə gəzib dolandım...

sözləri ilə başlanan məşhur mahnını ehmalca oxuyur və baronun ünvanına aşağıdakı misranı əlavə edir:

Lakin heç yarısını başa çıxmadım.

¹ Nelli Blay – Amerika jurnalistidir, 1889-cu ildə 72 gün ərzində dünya səyahəti etmiş və həmin səyahət zamanı Jül Vernden aşağıdakı məzmununda təbrik teleqramı almışdır: “Mən Nelli Blayın müvəffəqiyyət qazanacağına heç bir zaman şübhə etməmişəm. O öz inadkarlığını və mərdliyini sübut etdi. Onun şərəfinə ura! Jül Vərn”.

Saat birə on beş dəqiqə işləmiş qatarımız öz italyansayağı taxtapuşları ilə mənə Neapol – Sorento şəhəratrafi dəmiryol xəttindəki stansiya tikililərini xatırladan Kari-Bata stansiyasının yanından keçdi. Biz indi uzunluğu yüz iyirmi beş kilometr və eni on iki kilometr, sahəsi isə altmış min hektar olan Mərv vahəsi ərazisinə daxil olduq: gördüyünüz kimi mənə kifayət qədər dəqiq məlumat verməkdə təqsirləndirmək olmaz.

Həm sağ, həm də sol tərəfdən becərilmiş tarlalar ağacların sıx yaşıllığı, bir-birinin arından salınmış qəsəbələr, budaqların altındakı su gölməçələri, evlərin arasındakı meyvə bağları, otlaqlarda otlayan qoyun və öküz sürüləri görünür. Bu bərəkətli yeri suvaran Murqab çayı və onun qollarıdır. Murqabın mənası “ağ su” deməkdir. Qarğalar Normandiya düzənlikləri üzərində dəstə ilə uçuşları kimi qırqovullar da bu yerlərdə böyük dəstələrlə uçurlar.

Gündüz saat birdə qatar Uzun-Adanın səkkiz yüz iyirmi iki kilometrliyindəki Mərv vağzalıının qabağında dayanır.

Budur, dəfələrlə xaraba qoyulmuş və yenidən bərpa edilmiş şəhər görünür. Türküstan müharibələri bu şəhərə aman verməmişdir. Deyildiyinə görə keçmişdə bu şəhər soyğunçuların və quldurların əsil yuvası olmuş və Ki Tzsan kimi məşhur bir quldurun o zaman yaşamadığına yalnız təəssüf etmək olardı. Kim bilir, yaşasaydı, bəlkə də, ondan ikinci bir Çingiz xan çıxardı.

Qatar Mərvdə yeddi saat dayanır. Buna görə də mən, çox zaman həddindən artıq sərt davranan rus inzibati idarəsinin sayəsində öz xarakterini kökündən dəyişmiş olan bu maraqlı şəhəri gəzib tamaşa edə biləcəyəm. Rus qoşunları Mərv şəhərini aldıqdan sonra feodal ağaların və quldurların bu qədim məskəni Zakaspi ölkəsinin ən məşhur mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir.

Mən mayor Noltisən soruşuram:

– Əgər yəna də sizdən mənə müşayiət etməyi xahiş etsəm, lütf-karlığınızdan sui-istifadə etmiş olmaram ki?

– Mən məmnuniyyətlə sizə yol yoldaşı olaram, – o cavab verir, – Mərv şəhərinə bir də baxıb tamaşa etmək elə mənim özümə də ləzzət verir.

Biz sürətli addımlarla yola düşürük.

– Mən sizə xəbərdarlıq etməliyəm ki, – mayor mənə müraciət edir, – indi biz yeni şəhərə gedirik.

– Nə üçün köhnə şəhərdən başlamayaq? – deyə mən soruşuram. – Bu daha mənalı və ardıcıl bir səyahət olardı.

– Biz ona görə belə edirik ki, köhnə Mərv yeni şəhərin otuz kilometrliyindədir və siz qədim şəhəri yalnız qatarın pəncərəsindən görəcəksiniz. Beləliklə, siz yalnız öz məşhur coğrafiyaşünasınız Elize Reklunun verdiyi məlumatla kifayətlənməli olacaqsınız. Xoşbəxtlikdən, onun verdiyi məlumat çox dəqiqdir.

Vaqıtdan yeni Mərvə qətiyyənlə uzaq deyildir. Lakin yol nə qədər tozludur! Şəhərin ticarət hissəsi çayın sol sahilində yerləşmişdir. Bu lap “amerikasayağı” planlaşdırmadır və yaqın ki, Fulk Efrinelin xoşuna gələcəkdir: küçələr genişdir, onlar sap kimi düz xətlə uzanmış və düz xətlə də kəsişirlər; xiyabanları düz xətlə salınmış bulvarın ətrafında cərgə ilə ağaclar əkilmişdir; hər yerdə bir hərəkət və canlılıq hiss olunur, Şərqi paltarları geyinmiş tacir dəstələri görünür. Hər tərəfdə müxtəlif mallar satan dəllallar əyləşmişdir. Burada bir hür-gəclə, iki hür-gəclə xeyli dəvə vardır. Bu axırıncılar, iki hür-gəclilər, davamlı olduqlarına görə xüsusilə qiymətləndirilir və boğazlarının formasına görə öz afrikalı cinslərindən fərqlənirlər. Günəşin ziyalıları altında bərk qızib közərmə dərəcəsinə çatmış küçələrdə qadınlar azdır, lakin gözə dəyənlərinin arasında çox orijinal olanları da vardır. Məsələn, əyninə yarımhərbi paltar geymiş, ayaqlarında yumşaq uzunboğaz çəkmə və çərkəzlərdə olduğu kimi döşündə patrondaş olan qadın təsəvvür edin. Yeri gəlmişkən deyim ki, Mərv şəhərində gerək özünü avara itlərdən qoruyasan. Uzun tüklü və köpək dişləri çox təhlükəli olan bu ac-yalavac itlər – Qafqaz köpəklərinin bir növüdür. Mühəndis Bulanjenin nağıl etdiyi kimi rus generalını yeyən bəlkə də, elə həmin bu itlərdən?

– Yeməyinə yeyiblər, amma tamam yox, – mayor cavab verir. – Uzunboğaz çəkmələrə dəyməyiblər.

Şəhərin ticarət məhəlləsində, iranlıların və yəhudilərin yerləşdiyi alçaq mərtəbələrin qaranlıq künclərindəki dükanlarda naxış vurmaq üçün ülgülərin mövcud olduğunu heç ağullarına belə gətirməyən qoca qadınların günlərlə əyləşib səbirli toxuduqları, rəngləri məharətlə vurulmuş, insanı heyran edən incə və gözəl xalçalar satılır.

Murqab çayının hər iki sahilində ruslar öz hərbi idarələrini yerləşdirmişlər. Burada çar qulluğunda olan türkmən əsgərləri təlim keçirlər. Onların əynindəki paltar hərbi deyildir, lakin çiyinlərində ağ paqonlar, başlarında isə göy hərbi formalı papaqları vardır.

Çayın üzərindən yalnız piyadalar üçün deyil, habelə qatarlar üçün də nəzərdə tutulmuş əlli metr uzunluğunda taxta körpü salınmışdır; körpünün məhəccərləri üzərindən teleqraf xətləri çəkilmişdir.

Çayın o biri sahilində – şəhərin inzibati hissəsi yerləşir, burada əsasən mülki məmurlar yaşayır.

Buradakı görkəmli yerlərin ən maraqlısı Mərv şəhərinə lap bitişik olan Təbə kəndidir. Bu kəndin sakinləri, təbələr, nəinki öz milli tipləri, habelə öz adət və ənənələrini də saxlamışlar. Yeni şəhərdə çatışmayan yerli koloritin izləri yalnız bu kənddə yaxşıca hiss olunur.

Ticarət məhəlləsinin küçələrindən birinin döngəsində biz dəllal amerikalı və dəllal ingilis qadını ilə üz-üzə gəlirik.

– Siz də buradasınız, cənab Efrin! – mən müraciət edirəm. – Axı bu yeni Mərvdə maraqlı heç bir şey yoxdur.

– Əksinə, cənab Bombarnak, bu şəhər, demək olar ki, lap Amerika üslubundadır. Burada yalnız tramvay və qaz fənərləri çatışmır.

– Bir azdan da sonra onlar da olacaqdır.

– Ümid edirəm, o zaman Mərv də əsil şəhər olacaqdır.

– Mən isə, cənab Efrin, qədim şəhəri görmək və onun qalalarına, saraylarına, məscidlərinə tamaşa etmək istəyirəm. Lakin, çox təəssüf ki, qədim şəhər buradan xeyli uzaqdadır, qatar da orada dayanmır...

– Məni isə o dediklərin qətiyyənlə maraqlandırmır, – deyə yəni cavab verir. – Mən yalnız ona təəssüflənirəm ki, bu türkmən ölkəsində məlik heç bir iş yoxdur. Kişilərin, deyəsən, hamısının diş yerindədir...

– Arvadların da saçları yerindədir, – miss Horatsiya Bluet əlavə edir.

– Siz isə, miss, onların saçlarını satın alaydınız. Elə etsəydiniz vaxtınız hədəf getməzdi.

– Holms-Holm ticarət evi şübhəsiz ki, bununla məşğul olacaqdır, – ticarətçi arvad mənə cavab verir, – lakin Səma İmperiyasındakı saç xəzinəsini tamamilə istifadə edib qurtarandan sonra!

Bunu deyib bu əziz dostlar uzaqlaşır.

Artıq axşam saat altıdır. Mən mayor Noltisə deyirəm ki, biz qatar yola düşənə qədər hələ Mərv şəhərində nahar da edə bilərik. O razılaşır və bəxtimiz bizi gətirib, yeməkləri vaqon-restorandakından xeyli aşağı olan "Slavyan mehmanxanası"na çıxarır. Orada üstünə xama tökülmüş "borş" var idi, lakin bu elə bir borş idi ki, mən onu "XX əsr"dəki ağzının dadını bilməyən xidmətçilərə də tövsiyə etməyə cəsarət etməzdim.

Elə bu zaman mən öz qəzetimi xatırladım. Bəs teleqram işi necə olsun? Axı mən bizim qatarda gedən mandarin haqqında məlumat vermək istəyirdim. Bilmirəm, görəsən Popov o ali şəxsin adını qaradınmaz gözətçilərdən öyrənə bilibmi?

Məlum olur ki, öyrənibdir. Biz elə platformada görünən kimi Popov mənim yanıma qaçdı və dedi:

– Mən onun adını öyrəndim. Adı lən Ludur, Pekində yaşayan böyük mandarin lən Lu.

– Sizə təşəkkür edirəm, Popov.

Mən o saat teleqraf idarəsinə qayır və "XX əsr"ə aşağıdakı məzmununda təcili teleqram göndərirəm:

"Mərv, 16 may, axşam saat 7.

Böyük Transasiya qatarı Mərvdən çıxır. Duşak stansiyasında İrandan Pekinə göndərilən böyük mandarin lən Lunun cənazəsi qatara yükləndi".

Teleqram çox baha başa gəldi, lakin əlbəttə, siz mənimlə razılaşarsınız ki, həmin teleqram bu baha qiymətə dəyər.

lən Lu adı səmşinlər arasında sürətlə yayılır. Lakin mənə elə gəldi ki, bu ad çəkiləndə, deyəsən, cənab Faruskiar, nə isə gülüm-səyir.

Qatar gecikmədən, düz axşam saat səkkizdə yola düşdü. Qırx dəqiqədən sonra biz köhnə Mərvin yanından keçirdik, artıq qaranlıq düşmüşdü və mən heç nə görə bilmədim. Lakin axı mənə məlumdur ki, orada dördkənc qüllələri və günəşdə bişirilən kərpicdən tikilmiş divarları olan qədim qala, məqbərələrin və sarayların xarabaları məscidlərin qalıqları – bir sözlə, təsvir olunması petit hərfli yığılmış iki yüz xətdən az yer tutmayacaq tamam bir arxeoloji xəzinə vardır.

– Heyfslənəyimin! – mayor Noltis məni sakitləşdirdi. – Fərqi yoxdur, əgər siz oraya tamaşa etməyiniz də, yəni tamamilə kifayətlənə bilərsiniz, çünki axı köhnə Mərv dörd dəfə dağılmış və yenidən

tikilmişdir. Əgər siz İran dövrünə aid olan dördüncü şəhəri – Bayram-Əlini görmüş olsaydıq, deməli, siz nə üçüncü monqol dövrünə aid şəhəri, nə ikinci müsəlman dövrünə aid Sultan-Səncər-Qalanı, nə də birinci dövrə aid olan şəhəri görə bilərsiniz. Bu şəhəri bəziləri Makedoniyalı İskəndərin adı ilə əlaqələndirərək İskəndər-Qala, bəziləri isə onun əsasının, atəşpərəstlik dininin banisi olan və xristian zamanından min il əvvəl yaşamış Zərdüş tərəfindən qoyulduğunu zənn edərək, onu Gaur-Qala adlandırırlar. Buna görə də mən sizə məsləhət görürəm ki, qətiyyətlə heyfslənəməyin və bütün təəssüflərinizi unudun.

Mən də elə-belə etdim, çünki başqa bir çarəm qalmamışdı.

İndi qatar şimal-şərqə tərəf sütiyür. Burada stansiyalar bir-birindən iyirmi-otuz kilometr aralıdır. Bu stansiyaların adlarını elan etmərlər, çünki qatar buralarda dayanmır və mən də öz soruq kitabına əsasən həmin stansiyaların adlarını izləyirəm. Budur, biz Kelçi, Düzenlik, Qumluq, Repetek və başqa stansiyaları keçib getdik. İndi artıq biz əsil səhra ilə, heç bir yerində bir damcı su tapılmayan səhra ilə gedirik. Buna görə də stansiyalardakı çənləri su ilə təmin etmək üçün bu yerlərdə arteziyan quyuları qazılmışdır.

Mayor mənə nağıl etdi ki, yol çəkən mühəndislər yolun bu hissəsində barxanları bərkidən zaman çox böyük çətinlik çəkmişlər. Əgər buradakı bəndlər maili qoyulmasaydı, indi qum çoxdan gəlib bütün yolu basmış və qatarların hərəkətini dayandırmışdı.

Barxanlar hissəsindən keçəndən sonra biz yenə də demiryol relslərinin döşənməsi bir o qədər də çox vaxt aparmayan tamamilə dümdüz yerə çıxırıq.

Mənim yol yoldaşlarım yavaş-yavaş yatırırlar və bizim vaqon başdan-baş "Sleeping-car"-a¹ çevrilir.

İş bu yerə çatanda mən yenə də yeşiyin içindəki rümin dostum haqqında düşünməyə başlayıram. Onu bu gecə görməyi təcrübə etmək lazımdır? Şübhəsiz, lazımdır, həm də yalnız mənim öz təbii marağımı ödəmək üçün yox, bəlkə, başlıca olaraq onun özünü sakitləşdirmək üçün lazımdır. Doğrudan da, kiminsə bir nəfərin onun sirini öyrəndiyini və hətta onunla danışmaq istədiyini biləndən sonra o, əlbəttə, ən yaxın stansiyalardan birində qatardan düşə də bilər,

¹ Yataqlı vaqon (ing.)

demirylol kampaniyasının təqibindən canını qurtarmaq üçün lap madmazel Zinka Klorkla görüşdən də imtina edə bilər... Bu, tamamilə mümkündür və əgər belə olarsa, o halda mənim işə qarışmağım bu yazığın işini lap korlayardı... Mən hələ onu demirəm ki, bu halda mən öz kolleksiyamın ən maraqlı nömrələrindən biri olan 11 nömrəni itirə bilərdim.

Buna görə də mən səhər dan yeri sökülənə qədər mütəlak onun yanına getməyi qərara alıram. Hər ehtimala qarşı, böyük ehtiyatkarlıq naminə, mən qatarın gecə saat iki iyirmi yeddi dəqiqədə çatacağı Cərcə stansiyasına qədər gözləməliyəm. Qatar orada on beş dəqiqə dayanacaqdır, sonra isə Amu-Dəryaya tərəf yola düşəcəkdir. Ondan sonra Popov öz otəgimə çəkilib yatacaq, mən isə heç kəsin gözüne görünməkdən qorxmayaaraq özümü yük vaqonuna salacağam.

Bu gəlib-keçən saatlar mənə nə qədər uzun göründü! Bir neçə dəfə az qala yuxulayıb yatacaqdım, lakin mən hər dəfə özümü saxlayaraq təmiz hava almaq üçün meydançaya çıxırdım.

Qatar öz vaxtında, dəqiqədəqiqə gəlib min beş yüzüncü verst-dəki Cərcə stansiyasına yanaşdı. Bura Buxara xanlığının olduqca böyük və mühüm şəhərlərindən biridir, Zakaspi demirylolu buraya 1886-cı ilin axırında, yəni birinci tirin qoyulduğu vaxtdan on yeddi ay sonra çatdırılmışdır.

İndi buradan Amu-Dərya stansiyasına on iki verst yol qalır. Qoy qatar bu böyük çayı da keçsin, mən o zaman öz planımı həyata keçirərəm.

Otuz min nəfərə qədər əhalisi olan Cərcə şəhərində səmişinlərin çoxu qatardan düşür, onların ikinci dərəcəli vaqonlardakı yerini Buxaraya və Səmərqəndə gedən başqa səmişinlər tutur. Buna görə də platformada çox adam və səs-küy vardır.

Mən də qatardan düşür və qabaq tərəfdəki yük vaqonunun yanına gəzinirəm. Bir də görürəm ki, vaqonun qapısı səssizcə açılır... Oradan kimsə qaranlıqda platformaya düşür və gözə görünmədən bir necə neft lampası ilə güclə işıqlanmış vağzala keçir.

Bu mənim dostum rumındır. Bu yalnız o ola bilər. Gizlicə çıxıb səmişinlərin arasında gözədən itdi. Lakin o, axı nə üçün bayıra çıxmışdır? Bəlkə, onun ərzağı çatmamış və bufetdən bir şey almaq niyyəti ilə bayıra çıxmışdır? Bəlkə də, elə mənim qorxduğum kimi o, doğrudan da qatardan düşüb qaçmağı qərara almışdır?

Yox, ola bilməz, elə etsə, mən ona mane ola bilərəm! Mən onunla tanış olacağam. Mən ona kömək edəcəyimə vəd verəcəyəm. Mən onunla hansı dildə istəsə – fransızca, ingiliscə, almanca, rusca danışacağam... Mən ona deyəcəyəm: “Dostum, siz mənim təvəzökarlığuma arxayın ola bilərsiniz... Mən sizi ələ vermərəm... Gecələr sizə yemək gətirəcəyəm... həm də sizi əyləndirəcək və şənəndirəcəyəm... Unutmayın ki, madmazel Zinka Klork, yəqin ki, rumın qızlarının ən gözəli olan bu xanım, sizi Pekində gözləyir...” Elə bu cür deyərəm və s.

Budur, mən gizlicə onu təqib edirəm. Bu qarmaqarışıq yerdə heç kəs ona diqqət etməz. Nə Popov, nə də hər hansı bir başqa məmur onu “demirylol dovşanı” hesab edib şübhələnməzlər, yəni o, doğrudanmı, qapıya tərəf gedəcəkdir... doğrudanmı o, əldən çıxacaqdır?

Yox! Görünür, o bir qədər gəzinib ayaqlarının uyusduğunu çıxmaq istəmişdir. Axı vəqonda gəzib-dolanmaq olmur! Bakıdan çimandan bəri altmış saatlıq həbsdən sonra on dəqiqə çıxıb azad hərlənməyə onun tamamilə haqqı vardır!

Bu, ortaboylu, cəld və ahestə yerişli bir adamdır. Kəmərlə bağlanmış şalvarı, su keçməyən gödəkcəsi və tünd rəngli dəri papağı vardır.

İndi mən onun niyyətindən tamamilə arxayınam, o, yük vaqonuna tərəf qayıdır, ayaq yerinə qalxır, meydançadan keçir və ehməlcə içəri girib, arxasınca qapını örtür. Qatar yola düşən kimi mən gedib yenə də yeşiyin divarını döyəcəyəm...

Budur, yeni bir maneə! Qatar Cərcə stansiyasında on beş dəqiqə əvəzinə tam üç saat dayanıb qaldı. Lokomotivin xarab olmuş tormozunu təmir etmək lazım gəldi. Buna görə də, alman baronunun yağırdığı sözlərə baxmayaraq, biz Cərcə stansiyası yalnız gecə saat dördün yarısında, dan yeri artıq qızarmağa başlayanda tərk edirik.

Beləliklə, mən yenə də yük vaqonuna düşə bilmədim, lakin bunun əvəzində Amu-Dərya çayını görüb tamaşa etdim.

Bu böyük çay qədim zamanlarda Oksus adlanmış, Hind və Qanq çayları ilə rəqabət aparmışdır. Bir zamanlar bu çay Xəzər dənizinə tökülürmüş – xəritədə hətta onun köhnə yataq yerini izləmək də mümkündür, – indi isə o, Aral dənizinə tökülür. Pamir dağlarının yağışlarından və qarlarından qidalanan bu çay sürətli sularını gilli və qumlu qayaların arasından keçirib axıdır. Amu-Dərya iki min

beş yüz kilometr uzanır və təsadüfi deyildir ki, türkmen dilində bu çayın adı Amu-Dərya, yəni "çay-dərya"dır¹.

Qatar Amu-Dəryanın üstündən, suyun səthindən on bir metr hündürlükdə çəkilmiş bir kilometr yarım uzunluqda körpünün üstünə çıxır. Bir-birindən doqquz metr aralı qoyulmuş hər biri beş gözden ibarət olan minlərlə dirəklərin saxladığı körpü qatarın altında titrəyir.

Böyük Transasiya yolunda ən iri olan bu körpü general Annenkov tərəfindən on aya tikilmiş və otuz beş min manata başa gəlmişdir.

Amu-Dəryanın suyu çirкли-sarı rəngdədir. Göz işlədikcə suyun içində gah burda, gah orda kiçik adacıqlar görünür.

Popov, diqqətini körpünün məhəccərlərinin yanında qoyulmuş gözətçi məntəqələrinə cəlb edir.

– Bu gözətçi məntəqələri nə üçündür? – mən soruşuram.

– Yangınsöndürən vasitələrlə təchiz olunmuş adamlar üçündür.

Çox ehtiyatlı iş görmüşlər! Çünki burada nəinki lokomotivin buraxdığı və dəfələrlə yangına səbəb olan qılgıncıdan qorxmaq lazımdır. Burada başqa bir təhlükə də vardır. Amu-Dəryada çay boyunca ağ neft yüklənmiş çoxlu barj, yuxarı və aşağı hərəkət edir və bir o qədər də böyük olmayan bu gəmilər çox zaman əsil branderə² çevrilərək alışıb-yanırlar. Buna görə də çox ciddi ehtiyat tədbirləri görmək lazım gəlir. Əgər yangın nəticəsində körpü məhv olarsa, onu bir ildən tez bərpa etmək olmaz və səmşinlərin burada sahildən-sahilə keçməsi böyük çətinliklər törədir.

Nəhayət, qatar sürətini azaldıb ehməlcə çayın üzərindən keçir. Hava işıqlanmışdır. Qaragül stansiyasına qədər yol yenə də geniş səhradan keçir. Səhranın arxasında isə Amu-Dəryanın qolu olan Zərəfşan – "zərsaçan çay" görünür. Bu çay Səmərqənd şəhərinin münbit vəhəli Soqdiyana dərəsinə qədər axıb gedir.

Şəhər saat beşdə qatar gəlib Uzun-Adanın min yüz yeddinci verstində olan Buxara xanlığının paytaxtında dayanır.

¹ Bu çayın adının mənşəyi indi başqa cür izah edilir: "Amu" – bir zamanlar homin çayın kənarında mövcud olmuş və bizim zamanəyə qədər izi tamamilə itmiş şəhərin adıdır; "Dərya" – tacikcə çay; yəni Amu şəhərinin çayı deməkdir. Qədim coğrafiyaçılar Amu-Dəryanı "Oksus" adlandırmışlar. Bu ad, yəqinki, türkce "Aksu" – "ağ su" sözündən alınmışdır.

² Brandər – yanacaq və partlayıcı maddələr yüklənmiş gəmi; yelkenli gəmilər zamanında düşmə gəmilərini yandırmaq üçün istifadə olunurdu.

ON BİRİNCİ FƏSİL

Buxara və Səmərqənd xanlıqları bir zamanlar əhalisi əvvəlcə taciklərdən, sonra isə XV əsrin axırlarında bu yerləri işğal etmiş özbəklərdən ibarət olan geniş Soqdiyana vilayətini – fars satraplığını¹ təşkil edirdilər. İndi isə bu ölkəni yeni bir təhlükə – səhrada qum təpələrinin hərəkətinin qarşısını alan saksaul kolları tamamilə məhv olduğundan sonra qum işğalı təhlükəsi hədələyir.

Buxara xanlığının paytaxtı – islamın Romasıdır, müqəddəs şəhər hesab olunur, bura islam dininin mərkəzi və məbədlər şəhəridir. Yeddiqapılı Buxara şəhəri özünün ən çox çiçəkləndiyi dövrdə dörd tərəfdən qalın divarlarla əhatə olunmuşdur. Bu şəhərdə həmişə Çinlə çox qızgın ticarət aparılmışdır. İndi Buxarada əhalinin sayı 80 min nəfərdən az deyildir.

Bütün bunların hamısını mayor Noltisdən öyrəndim, o, dəfələrlə bu yerlərdə olmuşdur və mənə məsləhət gördü ki, xanlığın bu gözəl paytaxtı ilə yaxşıca tanış olum. Özü bu səfər məni müşayiət edə bilmədi, çünki onun bir neçə dəyəcək yerləri vardı. Qatar burada şəhər saat on birə qədər dayanacaqdır. Deməli, beş saat vaxtım olacaqdır! Lakin şəhər stansiyadan çox uzaqda yerləşmişdir. Əgər şəhəri stansiya ilə dar demiryolu birləşdirməsəydi, mən heç Buxara şəhərinə ötəri də olsa tamaşa edə bilməzdim.

Biz mayorla belə şərtləşdik ki, şəhərə bərabər gedərik, orada isə o mənə ayrılacaq və öz işləri ilə məşğul olar. Beləliklə, bu dəfə ondan ayrı düşməli idim. Lakin bəs necə olsun, doğrudanmı lap tək-tənha qalacağam? Yəni mənim nömrələrimdən heç biri mənə yoldaşlıq etməyəcəkdir?

Burada bir yol düşünüb tapmaq lazımdır. Bəlkə, əyan Faruskiara müraciət edəm?.. Lakin bu adama, təkərlər üzərindəki tabutun içində olan mandarin İlen Ludan çox arxayın olmaq olmaz. Bəlkə, Fulk Efrinell və miss Horatsiya Bluet mənimlə gedə?.. Onların haqqında heç düşünməyə dəyməz, çünki burada onlar üçün heç bir qiyməti və əhəmiyyəti olmayan şeylər haqqında – saraylar, məscidlər, minarələr və hər cür köhnə arxeoloji tör-töküntü haqqında söhbət gedirdi.

¹ Satraplıq – Satrapın idarəsinə verilmiş yer. Satrap – qədim İran padşahlığında qeyri-mohdud ixtiyarı malik vilayət rəisi

Bəlkə, komik artist ər-arvaddan yapışım?.. Yox, onlar heç yerlərindən də tərpənməzlər. Xanım Katerna yorulmuşdur, cənab Katerna isə onu tək qoyub mənimlə getməz. Bəlkə, o iki nəfər çinli ilə danışım?.. Lakin onlar artıq getmişlər. Bəlkə, ser Frensis Traveyan mənimlə getdi?.. Axı nə üçün də getməsin?.. Mən ki rus deyiləm, o yalnız rusların üzünə hirslenir. Mərkəzi Asiyani mən ki fəth etməmişəm... bu qaradınmaz centlmeni öyrənməyə bəlkə, bir təşəbbüs göstərim?.. Mən ona yaxınlaşıram, baş əyib salam verirəm, onunla danışmaq istəyirəm... O isə laqeyd bir halda başını tərpədir və arxasını mənə çevirir, – bu belə bir heyvandır! – sonra isə çıxıb gedir.

Dekovil¹ buxar maşını axırıncı fiti verir. Biz mayorla birlikdə üstüaçaq vəqonlardan birinə minirik. Yarım saatdan sonra darvaza qapılarından şəhərə daxil oluruz. Mayor məndən ayrılır, mən isə tək, Buxaranın küçələrini gəzməyə gedirəm.

Əgər mən “XX əsr”in oxucularına xəbər versəydim ki, Buxara şəhərindəki yüz məktəbin və üç yüz məscidin – demək olar ki, Roma şəhərindəki kilsələr qədər məscidin – hamısını gəzib tamaşa etmişəm, müxbirlərin verdiyi məlumatın, şübhəsiz ki, etibarlı olduğuna baxmayaraq, oxucular yenə də mənə inanmazdılar. Elə buna görə də mən həqiqəti deyəcəyəm.

Şəhərin tozlu küçələri ilə gəzərkən, yolüstü təsadüf etdiyim müxtəlif binaların hansı gəldi daxil olurdum; “alaca” adlanan və rəngləri bir-birindən xətlər və zolaqlarla ayrılan pambıq parça malların satıldığı bazara baxdım; burada hörmək toru qədər nazik və yüngül olan yaylıqlar satılır; gəndən qayırılmış qərribə şeylər vardır; səslənməsi yerli dildə “çax-çuq” sözü ilə ifadə olunan ipək mallar diqqəti cəlb edir. Başqa bir yerdə mən kiçik bir dükana daxil oldum, burada çayın on altı növünü almaq mümkündür, bu növlərdən on biri ən çox Çində və Mərkəzi Asiyada işlədilən göy çaydan ibarətdir. Bu çayların arasında ən bahalısı – birçə yarpağı bütün bir çaydanı ətirləndirmək üçün kifayət edən “luka” çayıdır.

Sonra mən şəhərin mərkəzi küçələrinə çıxıram. Ətrafına çəpər çəkilmiş dördkünc meydanın bir tərəfində Ləbihovuz adlanan su anbarı vardır. Meydandan o tərəfə Buxara əmirinin qapıları tamamilə müasir saatla bəzənmiş “Kovçək” adlanan imarəti ucalır.

Bu imarət vaxtilə German Vamberiyə¹ çox qorxunc görünmüşdü, mən də elə onunla tamamilə razıyam, hərçənd ki, qapıların yanında müdafiə üçün qoyulmuş bürünc toplar öz qorxunc görkəmləri ilə adami qorxuzub buradan uzaqlaşdırmır, əksinə, öz bədii işləmələri ilə insanın diqqətini daha çox cəlb edir.

Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, Buxaranın küçələrində gəzən və əyinlərində ağ şalvar, qara gödəkə, başlarında qara dəri papaq, ayaqlarında uzunboğaz çəkmə olan əsgərlərə bütün tikişləri zərflə işlənmiş hərbi paltar geymiş rus zabitləri komandanlıq edirlər.

İmarətin sağ tərəfində bu şəhərin ən böyük və görkəmli məscidlərindən sayılan Kalyan məscidi yerləşmişdir. Bu məscid Buxara şəhərində həddindən çox olan leyklərin məskən saldığı günbəzlər, zəng qüllələri və minarələrdən ibarət böyük bir aləmdir.

Baş alıb hey gedirəm və gəlib şəhərin şimal-şərq hissəsinə, Zərəşfan çayının sahilinə çıxıram. Şəhərin bütün arxları səhiyyə məqsədləri üçün ayda iki, ya üç dəfə bu çayın təmiz və şəffaf suyu ilə yuyulub təmizlənir. Budur, arxlara elə indicə təmiz su buraxılmışdır. Kişilər, qadınlar, uşaqlar, itlər, ikiayaqlı və dördayaqlı varlıqların hamısı suya atılıb çimir və elə bir mərəkə qoparırlar ki, bunu təsvir etmək çətindir.

Mən cənub-qərb tərəfə burulanda başlarında şiş papaq, əsa, saçları küləkdə dalğalanan bir dəstə dərvişlə üz-üzə gəlirəm. Dərvişlər bəzən dayanır və Şərq mərasim rəqslərinin səciyyəsinə qərribə uyğun gələn mahnılar oxuyaraq oynamağa başlayırlar.

Mən burada kitab bazarına da getdim. Həmin bazarda iyirmi yeddiyə qədər mağaza vardı, bu mağazalarda həm çap olunmuş kitablar, həm də əlyazmaları satılır, lakin kitablar, çay və tərəvəz kimi yox, çox tez satılan qiymətli mal kimi satılır.

Buxaraya darülfünun şəhəri şöhrəti qazandırmış “mədrəsə” adlanan məktəblərə gəldikdə isə, ətiraf etməliyəm ki, mən bu məktəblərdən heç birinə gedib baxa bilmədim. Yorgun, tamamilə əldən düşmüş bir halda geri qayıtdım və gəlib çayın sahilindəki Divanbəyinin kölgəliyində əyləşdim. Orada həmişə nəhəng samovarlar qaynayır və bir tənqəh, yaxud yetmiş beş santim verib

¹ Vamberi German (1832–1913) – Orta Asiyani və İrani tədqiq etmiş macar səyyahı

¹ Dekovil – dar demiryolu düzəltmiş fransız mühəndisi

“şivin” adlanan elə bir əla çayla susuzluğumu yatıdırdım ki, bu çayı Avropada hələ indiyə qədər heç kəs tanımır.

Mənim Türküstən Roması haqqında xatirələrim bundan ibarətdir. Bu şəhəri başdan-başa yaxşıca gözib baxmaq üçün azı bir ay vaxt lazımdır, mənim ixtiyarında isə yalnız bir neçə saat vardır.

Saat on birin yarısında mən dar dəmiryolu vaqonuna minərkən yenidən görüşdüyüm mayor Noltislə birlikdə qatarın yanına qayıtdım. Vağzal binası Buxara pambığı və Mərv yunu bağlamaları ilə dolmuşdu.

Alman baronu da daxil olmaqla, mənim bütün nömrələrim bu vaxt platformada idilər. Qatarın quyruq tərəfindəki gözətçilər yəni də mandarin İen Lunun cənəzəsi olan vaqona sədaqətlə keşik çəkirdilər. Mənə elə gəlir ki, yol yoldaşlarımızdan üç nəfəri çox böyük bir maraqla həmin keşikçilərə baxır və diqqətlə onları müşahidə edirlər; bu adamlar Duşak stansiyasında qatara minən, şübhəli görkəmləri olan həmin monqollardır. Mən onların yanında keçəndə həтта gördüm ki, Faruskiar onlara nə isə bir işarə etdi, lakin mən bu işarənin mənasını anlamadım. Məgər Faruskiar onları tanıyır?.. Hər halda indi bu məsələ məni çox maraqlandırır.

Qatar stansiyadan çıxan kimi sərnəşinlərin hamısı vaqon-restorana tərəf yönəldilər. Bizim yanımızda boş yerlər vardı. Gənc çinli bundan istifadə edərək, gəlib mənim və mayor Noltisin yaxınlığında əyləşdi. Onun ardınca doktor Tio Kin də gəlib oturdu. Pan Şao mənim “XX əsr” redaksiyasının əməkdaşı olduğumu bilir və buna görə də görünür, mən onunla tanış olmağa can atdığım kimi, o da mənimlə tanış olmağa və söhbət etməyə çalışır.

Mən səhv etməmişdim. Bu adam çinli paltarı geymiş əsil bir Paris bulvardesidir¹. O üç il bu şəhərdə yaşamış və nöinki əylənmiş, həmçinin xeyli bilik də qazanmışdır. Varlı Pekin tacirinin yeganə oğlu olan bu adam, özünü doktor adlandıran, lakin mahiyyət etibarilə xalis tənbel və avara olan Tio Kinin qanadı altında səyahət etmiş və indi də səyahət edir. Şagirdi bunu bilir və elə buna görə də həmişə onu ələ salır.

Siz heç inanırsınız ki, doktor Tio Kin Sena çayının sahilində köhnə kitabxanadan aldığı Kornaronun kiçik kitabçasını ələ keçirəndən bəri özünün bütün həyatını “həmişə sağlam və gümrax

olmaqla uzun müddət yaşamaq məharəti”nin qaydalarına uyğunlaşdırmağa çalışır. Mümkün qədər az yeyib-içmək, ilin hər fəslə üçün xüsusi qaydaları gözləmək, insan əhval-ruhiyyəsini gümrax saxlamaq üçün nəfəsi gözləmək insana böyük zərər gətirən bədnəfslik, insanın daxilindəki pis qızgınlığı və ehtirasları düzəltməyə kömək edən və ən qoca yaşlarına qədər əla sağlamlıqdan istifadəyə imkan verən vasitələr – bu kütəbeyin doktorun araskəsilmədən oxuyub öyrəndiyi və xeyrixah venesiyalının bu qədər məharətlə müdafiə etdiyi qaydalar və tədbirlər bundan ibarətdir. Pan Şao araskəsilmədən ona atmacalar atır və çox tutarlı zarafatlar edir, lakin Tio Kin bütün bunlara heç bir diqqət vermir.

Şəhər yeməyi zamanı biz doktorun bəzi adətlərini müşahidə edə bildik, çünki öz şagirdi kimi o da fransız dilində çox təmiz danışır.

– Yeməyə başlamazdan əvvəl, – deyər Pan Şao ona müraciət edir, – bəlkə siz, doktor, lütf edib mənə xatrladasınız, görək yeyib-içməyin qədrini müəyyənləşdirmək üçün sənə neçə əsas qayda mövcuddur?

– Bunun yeddi qaydası mövcuddur, mənim gənc dostum, – deyər Tio Kin tam ciddiyyətlə cavab verir. – O qaydalardan ən birincisi isə budur ki, görək o qədər yemək yeyəsən ki, qurtarandan sonra zehni məşğələyə başlamaq üçün sənə qabiliyyət olsun.

– Bəs ikincisi?..

– İkincisi ondan ibarətdir ki, görək maye və içki qismindən o qədər içsən ki, sonra özündə əzginlik, mədədə ağırlıq, bədəninə isə azacıq da olsun yorğunluq hiss etməyəsən. Üçüncüsü...

– Əgər siz etiraz etmirsinizsə, doktor, bu gün üçün ələ bununla kifayətlənək, – Pan Şao onun sözünü kəsir. – Budur, məsələn, bu yediyimiz plov, mənə elə gəlir ki, çox yaxşı hazırlanmışdır, həm də...

– Həm də özünü görək ondan gözləyəsən, mənim əziz şagirdim! Bu yemək – döyülmüş qoyun ətindən hazırlanan, yağ və ədva ilə qarışdırılmış pudinq xörəyinin bir növüdür... Qorxuram ki, sonra sizə əziyyət verə...

– Elə buna görə də doktor, mən sizə məsləhət görürəm ki, bu plovdan yeməyin. Mən isə bu cənablardan etdiyi kimi edəcəyəm...

Pan Şao elə doğrudan da dedi ki, kimi edir – yaxşı da eləyir, çünki plov doğrudan da əla hazırlanmışdır. Doktorun isə ən yüngül yeməklərlə kifayətlənməkdən başqa bir çarəsi qalmır.

¹ Bulvardye – vaxtını Paris bulvarlarında və meyxanalarında keçirən adamı

Mayor Noltisin dediyinə görə plov xüsusi qayda ilə hazırlanıb və "zənbuso" adlananda daha ləzzətli olur. Bir plovun ki, monası "qadın busəsi" ola, belə bir plov ləzzətsiz ola bilməzi?

Cənab Katerna həmin xəbərin yeməklərin siyahısında olmadığına təəssüfləndiyinə görə mən cəsarət edib deyirəm:

– Siz necə bilirsiniz, zənbusəni Mərkəzi Asiyadan əlavə, başqa yerlərdə də tapmaq olarmı?

Bu zaman Pan Şao gülüb sözümlə əlavə edir:

– Bu xəbəri Parisdə daha yaxşı hazırlayırlar.

Mən gənc çinliyə baxıram. O alt çənəsini elə bil güclü hərəkət etdirir. Doktor ona nə isə deməli olur və onu "bədəndə olan rütubəti həddindən artıq sorf etməkdən" sağındırır.

Şəhər yeməyi çox şən keçdi. Söhbət rusların Orta Asiyadakı müvəffəqiyyətli fəaliyyəti haqqında gedirdi. Mənə elə gəlir ki, Pan Şao bu məsələ ilə yaxşıca tanışdır. Ruslar Zakaspi dəniryolunu tikməkdə müvəffəqiyyət qazanmışlar, 1888-ci ildən etibarən onlar Transsibir dəniryolu xəttini çəkmək üçün də axtarış işlərinə başlamışlar. İndi həmin yol artıq çəkiləcək üzrədir və orada işlər xeyli irəliləmişdir. İşim, Omsk, Tomsk, Krasnoyarsk, Nijne-Udinsk və İrkutskı birləşdirən birinci xəttin ardınca onlar daha cənubda olan Orenburq, Akmolinsk, Minusinsk, Abaqatuy və Vladivostokdan keçən ikinci xətti çəkməlidirlər. Cəmi altı min kilometr uzunluğunda olan bu yol bütünlüklə çəkilib qurtarandan sonra Peterburq Yapon dənizinin altı günlük məsafəsində olacaqdır. Öz uzunluğu ilə Birləşmiş Ştatlardakı Transkontinental dəniryolu xəttini ötüb keçən Transsibir yolu yeddi yüz əlli milyon manatdan çox xərc götürməyəcəkdir.

Rusların müvəffəqiyyətləri haqqındakı bu söhbətin ser Frensis Traveyana xoş gəlməyəcəyini təsəvvür etmək çox asandır. Bu söhbət ərzində o birca kəlmə də danışmadı və gözünü öz boşqabından ayırmadı, onun uzunsov sifəti qızarmışdı.

– Eh, dostlar, – mən qeyd edirəm, – bizim indi gördüklərimiz gələcəkdə nəvələrimizin görəceyinin yanında heç bir şeydir. İndi biz sizinlə birlikdə birbaşa Böyük Transasiya dəniryolu qatırı ilə səyahət edirik. Təsəvvür edin, bir zaman bu Böyük Transasiya yolu Böyük Transafrika yolu ilə birləşsə, görün onda nələr olar?

– Axı Asiya ilə Afrika dəniryolu vasitəsilə necə birləşə bilər? – mayor Noltis soruşur.

– Çox sadə: Rusiyadan, Türkiyədən, İtaliyadan, Fransa və İspaniyadan keçəcək dəniryol xətti onları birləşdirir. Sərnəşinlər birbaşa Pekindən Ümid Burnuna qədər asanlıqla gedə bilərlər.

– Bəs Cəbəllüttariq boğazı necə olacaqdır? – Pan Şao soruşur.

Ser Frensis Traveyan bu sözü eşidəndə özünü yığışdırdı. Yəqin, ona elə gəlir ki, Cəbəllüttariq haqqında söhbət edəndə, bütün Birləşmiş Krallıq, Aralıq dənizində vətənpərvorlik qızgınlığı ilə başdan-başla hərəkətə gəlir.

– Hə, bəs Cəbəllüttariq necə olacaqdır? – mayor təkrar edir.

– Dəniryol xətti onun altından gedəcəkdir, – cavab verirəm.

– Cəmi on beş-iyirmi kilometr uzunluğunda tunel çəkiləcəkdir – bundan asan bir iş ola bilməz! Burada Kale ilə Duvr arasında tunel çəkilişinə etiraz edən İngiltərə parlamenti olmayacaqdır. Bir gün gələcək ki, şəirin demiş olduğu bu sözlər öz yerini alacaqdır:

*"Omnia jam fieri gaueposse nogabam"*¹.

Mənim latın dili sahəsindəki biliyimi yalnız mayor Noltis qiymətləndirə bildi.

Mən cənab Katernanın öz qadınının qulağına pıçıldadığı sözləri eşidirəm:

– Bu, deyosən, volapyuk² dilində danışır.

– Şübhəsiz ki, – Pan Şao davam edir. – Çin imperatoru ölini ingilislərə yox, ruslara uzatmağı üstün tutanda tamamilə haqlı idi. Mancuriyadan strateji əhəmiyyətli dəniryolu çəkilməsi üzərində ısrar etmək əvəzinə, o, Çindən və Çin Türkünstanından keçəcək Transkaspi dəniryolu xəttinə birləşməyi daha faydalı hesab etmişdir.

– Belə etmək, imperator çox müdrik hərəkət etmişdir, – mayor əlavə edir. – İngilislərlə ittifaq yalnız Hindistanı Avropa ilə birləşdirməyə imkan verərdi, ruslarla əməkdaşlıq isə bütün Asiya qitəsini Avropa ilə birləşdirmək imkanı yaratmışdır.

¹ Gözlənilməsi mümkün olmayan hadisə baş verdi (*lat.*). Roma şairi Ovidinin şəridondir

² Volapyuk – 1879-cu ildə İohann Martin Şleyer tərəfindən düzəldilmiş süni "ümumi" dil.

Mən bu arada ser Frensis Travelyana baxıram. Onun yanaqlarında qırmızı ləkələr əmələ gəlmişdir, lakin o çalışır ki, öz hissələrini bildirməsin. Maraqlıdır, görəsən bu söz-söhbət onu hövsələdən çıxmağa məcbur edəcəkdirmi? Əgər mən bu barədə mərc gəlməli olsaydım, kimin tərəfini saxlamaqda çox çətinlik çəkərdim.

Mayor Noltis, Asiya ilə Avropa arasında ticarət əlaqələri nöqteyi-nəzərindən, habelə gediş-gəlişin təhlükəsizliyi və sürəti nöqteyi-nəzərindən Böyük Transasiya dəmiryol xəttinin mübahisəsiz üstünlüklərini sayaraq söhbəti yenə də təzəyləyir. O deyir ki, təcridlə Asiya xalqları arasındakı köhnə ədavət və nifrət hissələri aradan qalxacaq və bu xalqların həyatında yeni bir dövr başlanacaqdır. Təkcə bunun özü rusların xidmətinin böyüklüyünə dəlalət edər və bütün mədəni millətlərin hamısı bunu qiymətləndirər. Məgər Göy-Təpə alındıqdan sonra məğlub olanlar qaliblər tərəfindən sərt rəftardan qorxa bildikləri bir zamanda Skobelev tərəfindən deyilmiş gözəl sözlər öz yerini almadı: "Biz Orta Asiya üzrə siyasətimizdə pari¹ tanıyıraq!"

– Belə bir siyasət İngiltərə ilə müqayisədə bizim üstünlüklərimizi göstərir, – mayor öz sözünü qurtardı.

Mən gözləyirdim ki, ser Frensis Travelyanın dodaqlarından indi bu saat sürətlə bir ifadəni eşidəcəyik: "Heç kəs ingilisləri ötüb keçə bilməz!" Təsadüfi demirlər ki, Birləşmiş Krallığın bütün centlmenləri lap anadan olanda əvvəlcə bu ifadəni deyirlər... Lakin bu dəfə belə olmadı.

Mən Rusiya və Çinin şərəfinə sağlıq demək üçün ayağa qalxanda, ser Travelyan, yəqin ki, öz qəzəbinin hər cür çərçivədən kənara çıxma biləcəyini hiss etdiyindən, stolun arasından cəld qalxıb getdi. Görünür mən onun siyasi əqidəsini bu gün də öyrənmə bilməyəcəyəm!

Öz-özlüyündə aydındır ki, bu söhbət baron Veyssnitserdörferin səliqə ilə yeməkləri bir-birinin ardınca yeyib, boşqabları boşaltmasına və doktor Tio Kinin təəccübünə səbəb olmasına qətiyyənlə mane olmadı. Bəli, bu alman heç bir zaman hörmətli Kornaronun yazmış olduğu qaydaları oxumamışdır və əgər həтта oxumuşsa da, yenə o qaydaların lap əksinə hərəkət edir! Həm də ola bilər ki, bu alman

¹ Burada İngiltərənin hakimiyyəti altında bütün Hind xalqının hüquqsuz pari vəziyyətinə salındığına işarə olunur. Pari – Cənubi Hindistanda ən aşağı və hüquqsuz kastalardan (zümrələrdən) biridir.

heç fransız dilini bilmir və burada danışılan söhbətdən heç nə başa düşməmişdir.

Mən belə hesab edərdim ki, Faruskiar və Qangirlə birlikdə elə bu səbəbə görə söhbətdə iştirak edə bilməmişlər. Onlar yalnız Çin dilində öz aralarında bir neçə kəlmə danışdılar.

Bununla birlikdə mən mayorun gözündən qaçmamış olan çox incə və qəribə bir təfərrüatı da qeyd etməliyəm.

Böyük Transasiya dəmiryolu xətti ilə hərəkətin təhlükəsizliyi haqqında suala cavab verərkən, Pan Şao bizə dedi ki, Türküstan sərhədindən o biri tərəfdə qatarların hərəkəti bir o qədər də təhlükəsiz deyildir. Bunu mayor Noltis də mənə demişdi. Bunu eşidəndə mən, istər-istəməz, gənc çinliden Avropaya getməzdən əvvəl Ki Tszanın macəraları haqqında bir şey eşidib-əşitmədiyini soruşdum.

– Eşitmişəm, özü də çox tez-tez, – o cavab verdi. – Ki Tszan o zaman Yunyan vilayətində soyğunçuluq edirdi. Lakin mən əminəm ki, o, yolda bizə rast gəlməyəcəkdir.

Yəqin ki, mən bu məşhur quldurun adını yanlış tələffüz etmişdim, çünki Pan Şao həmin adı öz ana dilində deyəndə, mən bunun öz dediyim ad olduğunu güclə başa düşdüm.

Amma mən təsdiq edə bilərəm ki, həmin quldurun adı gənc çinlinin dodaqlarında ifadə olunan kimi Faruskiar o saat qəzəblə qaşlarını çatdı və onun gözlərində od parladı. Sonra o, nəzərlərini öz yoldaşına çevirib baxdı və yenə də laqeyd bir halda səmişinlərin söhbətinə qulaq asmağa başladı.

Bəli, bu adamla yaxınlaşmaq və tanış olmaq mənə asan başa gəlməyəcəkdir! O, odda yanımayan dəmir seyf kimi hər tərəfdən bağlıdır, məxfi işarə sözünü deməyincə ondan bir kəlmə belə qopartmaq olmaz.

Bu zaman qatar sürətlə irəliləyirdi. Adi hallarda, qatar Buxara ilə Səmərqənd arasındakı on bir stansiya xidmət edəndə, bu iki yüz kilometrlik yolu bir günə gedirdi. Lakin bu gün, bu iki şəhər arasındakı məsafəni dayanmadan keçib getmək üçün ona yalnız üç saat lazım gəldi.

Günortadan iki saat keçmiş biz artıq Teymurləngin məşhur şəhərində idik.

Səmərqənd Soqdi düzənliyindən axıb gedən Zərəfşan çayı sularının suvardığı zəngin bir vahədə yerləşmişdir. Mən vağzalda aldığım soraq kitabçasından öyrənirəm ki, bu şəhər ilahiyyatçıların bu dünyadakı cənnət üçün ayırdıqları dörd yerden birini tutur. Lakin bunun dəxli yoxdur, qoy bu işin mütəxəssisləri bu mövzuda söhbət aparıb mübahisə etsinlər!

Səmərqənd bizim eradan əvvəl 328-ci ildə Makedoniyalı işğalçılar tərəfindən yandırılmışdır, şəhərin bir qismini isə 1219-cu ilə yaxın Çingizxanın qoşunları dağıdıb viran etmişdir. Sonra bu şəhər Teymurləngin paytaxtı olmuşdur, – əlbəttə, Səmərqənd şəhəri bununla fəxr edə bilər, lakin XVIII əsrdə bu şəhər yenidən köçəri qəbilələr tərəfindən dağıdılmışdır. Gördüyünüz kimi, Orta Asiyanın əsas şəhərlərinin tarixi həmişə sürətli yüksəliş və sürətli süqut tarixindən ibarət olmuşdur.

Qatarımızın Səmərqənddə gündüz beş saat dayanması, mənə bir qədər gəzib öylənmək və bir neçə səhifə yazı yazmaq imkanı vəd edir. İndi vaxtı itirmək olmaz.

Səmərqənd şəhəri, deyildiyinə görə, iki hissədən ibarətdir. Şəhərin ruslar tərəfindən tikilmiş yeni hissəsi öz təzə və müasir arxitekturası ilə fərqlənir. Hər tərəfdə yaşıl parklar, yan tərəflərində ağcaqayın ağacları əkilmiş küçələr, saraylar, malikanələr, müasir üslubda tikilmiş rahat kiçik evlər görünür. Şəhərin köhnə hissəsi isə bir zamanlar bu şəhərin dəbdəbəsinə göstərən əla və gözəl tarixi abidələrlə zəngindir. Bu abidələrin hamısını diqqətlə və vicdanla öyrənmək üçün bir neçə həftə vaxt lazım gələrdi.

Bu dəfə şəhəri tək gəzməyəcəyəm. Mayor Noltis azaddır, mənimlə birlikdə gedəcəkdir. Biz vağzaldan çıxanda ər-arvad Katernalar bizə tərəf yüyürdülər.

– Cənab Klodius, siz şəhəri tamaşa etməyə gedirsiniz? – deyə bu birinci komik mənədən soruşur və əli ilə havada Səmərqənd şəhərinin geniş ərazisinə oxşar bir dairə cızır.

– Bəli, cənab Katerna, düz tapmışınız.

– Əgər siz və mayor Noltis lütf edib icazə versəydiniz, sizə qoşulmaq istərdim...

– Buyurun!

– Mən, əlbəttə, xanım Katerna ilə birlikdə sizə qoşulacağam, çünki mən onsuz bir addım belə...

– Əlbəttə, onun getməyi bizim gəzintimizi daha şən və maraqlı edir, – mayor cavab verir və hörmətlə aktrisyaya baş əyir.

Mən isə əlavə edirəm:

– Əziz dostlar, yorulmamaq və vaxtı itirməmək üçün təklif edirəm bir araba tutaq.

– Araba? – cənab Katerna irəliləyib təəccüblə soruşur. – Araba nə olan şeydir?

– Yerli minikdir!

– Elə isə qoy araba tutulsun! – artist razılaşıır.

Biz vağzalın qabağındakı təkərli yeşiklərdən birinə əyləşirik, sürücüyə yaxşı çaypulu verəcəyimizi vəd edirik, o isə öz “göyərçinlərini” əsirgəməyəcəyinə söz verir. Budur, bir cüt kiçik at, bizi Səmərqəndin küçələri ilə sürətlə aparır.

Yelpikvari tikilmiş yeni rus şəhəri, qubernatorun gözəl bir bağla əhatə olunmuş evi, kölgəli xiyabanları olan şəhər bağı, mahal reisinin hətta köhnə şəhərin bir hissəsini əhatə edən geniş malikanəsi sol tərəfdə qalır.

Araba qalanın yanından keçir, mayor bizim diqqətimizi bu qalaya cəlb edir. Orada, Buxara əmirinin sarayının yaxınlığında, 1868-ci ildəki hücum zamanı həlak olmuş rus əsgərlərinin qəbrləri vardır.

Arabamız buradan ensiz və düz bir küçə ilə Registan meydanına gedib çıxır, mənim soraq kitabçamda çox sadəcə qeyd edilmişdir ki, “bu meydanı Buxaradakı eyni adlı o biri meydanla qarışdırmaq lazım deyildir”.

Registan meydanı – gözəl və dördkünc bir meydandır, amma ruslar bu meydanı çay daşı ilə döşəmiş və fənərlərlə bəzəyib bir qədər korlamışlar. Lakin bu, şübhəsiz ki, Səmərqəndə baxmaq fikrində olsa, Fulk Efrinlin xoşuna gələcəkdir. Meydanın üç tərəfində bir zamanlar mollaların uşaqlara dini təhsil verdikləri üç mədrəsənin salamat qalmış xarabaları yüksəlir. Səmərqənddə on yeddi mədrəsə və səksən beş məscid vardır. Mədrəsə binalarının hamısı bir-birinə oxşayır. Orta hissədə içəri həyətlərə tərəf gedən dəhlizlər vardır; divarlar kərpicdən hörülmüş, üstünə açıq-sarı və açıq-mavi mina

çəkilməmişdir; divarların hər tərəfi gözəl zərli xətlərdən və firuzə yerlik üzərində işlənmiş naxışlardan ibarətdir, – onu da deyim ki, bu naxışlarda firuzəyi rəng daha çoxdur. Əyilmiş kimi görünən minarələrin görkəmi elədir ki, sanki bu saat yıxılacaqdır. Onların üzərinə çəkilməmiş minə isə qorxmaz səyyah qadın olan xanım Uyfalvi-Burdonun fikrincə hətta bizim ən yaxşı minalarımızdan da xeyli üstündür. Həm də nəzərdə tutun ki, burada söhbət buxarı və ya kürsülük üstünə qoyulan hər hansı kiçik bir vazadan deyil, çox hündür minarələrdən gedir!

Tikinti sənətinin bu möcüzələri XIII əsrdə Səmərqəndə gəlmiş venesiyalı səyyah Marko Polonun vaxtında necə idisə, indi də eləcə əldəyməmiş qalmışdır.

– Hə, necədir, cənab Bombarnak? – mayor soruşur. – Registan meydanı xoşunuza gəlirmi?

– Bu meydan çox gözəldir! – cavab verirəm.

– Bəli elədir, – komik mənim sözlərimə öz atmacasını əlavə edir, – bu meydan elə bu şəkildə balet üçün çox gözəl bir dekorasiya ola bilərdi. Doğru deyilmi, Karolina? Bağın yanındakı o məscidə, bir də sarayın yanındakı məscidə bax!

– Sən haqlısan, Adolf, – aktrisa cavab verir, – lakin daha yaxşı görünmək üçün mən bu qüllələri düzəldib ucaldar və onların ortasında işıqsacan fontanlar qoyardım...

– Əla fikirdir, Karolina! Bəri baxın, cənab Bombarnak, siz belə bir dekorasiyanın fonunda, üçüncü pərdəsində pərilər aləmi təsvir olunan bir dram yazma bilməzsinizmi? Əgər yazsanız, adı...

– Adı, əlbəttə ki, “Teymurləng” olmalıdır, – cavab verirəm.

Lakin komik bu təklifimi həvəssiz qarşıladı. Başa düşürəm ki, yaqın. Asiyanın fəthinin obrazı ona bir o qədər də müasir və “Əsrin sonu”nun¹ ruhuna uyğun görünür. Cənab Katerna arvadına tərəf əylənərək tələsik əlavə edib dedi:

– Mən Port-Sen-Marten² teatrının “Gecə qızı” tamaşasındakı pərilər aləmi səhnəsində bundan da gözəl meydan görmüşəm.

– Mən isə Şatlede, “Mixail Stroqov”¹ tamaşasında gözəl meydan görmüşəm, – arvadı onun sözlünə qüvvət verir.

Onlarla mübahisə etmək əbəsdir. Axı onlar hər şeyə teatr dekorasiyası nöqtəyi-nəzərinə baxır, səhnədə asılmış və titrəyən pərdəni okeanın dalğalarından, əllə çəkilməmiş səma şəklini həqiqi səmadan, süni ağacları isə həqiqi meşədən üstün tuturlar. Onların fikrincə, Kambonun, Ryubenin, yaxud Jambonun çəkmiş olduğu dekorasiyalar heç bir təbii mənzərə ilə müqayisə edilə bilməz, bir sözlə, onlar incəsənəti təbiətdən üstün tuturlar, onları bu fikirdən ayırmağa çalışmaq da səmərəsiz olardı.

Teymurləngdən söhbət düşdüynə görə mən bu məşhur hökmdarın məqbərəsinə baxmağın lazım olub-olmadığını mayor Noltisdən soruşuram. Mayor mənə cavab verir ki, geri qayıdanda həmin məqbərəni görürük.

Biz Səmərqəndin ən böyük bazarına yaxınlaşıırıq. Arabamız bizi demək olar ki, başdan-başa birmərtəbəli köhnə şəhərin əyri-üyrü küçələrindən keçirərək, gətirib böyük dairəvi binanın girəcəklərindən birinin önündə saxlayır.

Bu da bazar, hər yerdə yun mallar, parlaq məxmər xalılar, gözəl naxışlı şallar üst-üstə yığılıb, cərgə ilə dükanların qabağındakı piştaxtanın üstünə töküldübdür. Burada alıcılar və satıcılar, ən xırda şeylərin üstündə qızğın mübahisə açır və alış-veriş edirlər. İpəklərin arasında “qanovuz” adlı mal xüsusilə diqqət cəlb edir, deyəsən, bu mal Səmərqənd modabazarı arasında çox dəbdədir. Lakin nə öz keyfiyyətinə, nə də parlaqlığına görə bu parça Lion fabriklərinin buraxdığı parça mallarla müqayisə edilə bilməz.

Lakin xanım Katernanın gözü bu mallarda qalmışdı, sanki o “Bon Marşə”, yaxud “Luvr”² mağaza piştaxtasının qarşısında dayanmışdır.

– Mən bu maldan özüm üçün bir kostyumluq alardım! “Böyük hersoginya”da belə bir paltar çox gözəl və qərribə görünərdi!

– Bax, bu tufillər isə “Kaıda” əsərindəki Əli Bajı rolunda sənə daha yaxşı yaraşardı! – cənab Katerna əlavə edir.

¹ XIX əsrin son onilliyində fransız ədəbiyyatında və incəsənətində təşəkkül tapmış bədii cərəyanın adıdır.

² Parisdə teatrdır.

¹ Jül Vernin romanıdır, müəllifin bu roman üzrə hazırladığı səhno əsəri, Parisdəki Şatle teatrının səhnəsində böyük müvəffəqiyyətlə göstərilirdi.

² Parisdə böyük mağazalardır.

Arvadı bir neçə arşın qanovuz almaqla məşğul ikən, onun ərzi özbəklərin məscidə girməzdən əvvəl geydikləri bir cüt yaşıl və dalıcaqıq tuffli alır. Bütün bunların hamısı cənab Katerna ilə tez-tez “yox, yox” deyən satıcı arasında vasitəçi olmağa məmnuniyyətlə razılıq vermış mayorun köməyi ilə başa gəlir!

Arabamız irəliləyir və biz gəlib Bibixanım meydanına çıxırıq, burada eyni adlı bir məscid yüksəlir. Bu meydan Registan meydanı kimi bir o qədər düzgün formalı olmasa da, mənim nöqtəy-nəzərimcə, daha gözəl bir meydandır: burada günbəzlərin və tağ-bəndlərin, yarıçümüş və baş tərəfləri olmayan sütunların xarabaları yüksəlir, bu sütunların yalnız aşağı, bünövrəyə yaxın yerlərində parlaq mina rəngi qalmışdır. Bu xarabaların ardınca dördüncü binanı bir tərəfdən bağlayan və azacıq əyilmiş yan hücrələrin sırası başlanır. Bütün bunların hamısı ona görə daha çox təsir bağışlayır ki, Səmərqəndin bir zamanlar çiçəklənən və dəbdəbəli dövründən qalmış bu qədim tarixi abidələr mavi səmanın fonundan görünür və bu məvilik o qədər gözəldir ki, bizim komikin xətrinə dəyməsin, belə bir firuzəyi rəngi heç operada da görmək mümkün deyildir. Lakin etiraf etməliyəm ki, arabamız bizi şəhərin şimal-şərq qurtaracağına, Mərkəzi Asiyanın ən gözəl ansamblının – Şahi Zinda məqbərəsinin yanına gətirəndə biz hamımız çox dərin bir təəssürə keçiririk.

Bu məqbərənin gözəlliyini qələmlə təsvir etmək mümkün deyildir. Əgər mən bir cümlədə naxış, mozaika, fəsad, timpan, fronton, bəlyəf, taxça, emal və bu kimi sözləri dəfələrlə işlətsəm, fərqi yoxdur, yenə də əsil mənzərə yaranmayacaqdır. Bu yeri təsvir etmək üçün yalnız danışmaq və təsvir etmək yox, rəssam fırçası lazımdır. Asiya torpağı dühasının bizim üçün qoyub getdiyi bu parlaq memarlıq abidələrinin xarabalrı qarşısında insan hər cür xəyal və təəvvürünü itirir.

Məscidin lap dərin bir yerində müsəlman dininə inananların gəlib səcdə etdikləri, müsəlman dininin ən yüksək tutulan müqəddəslərindən birinin – Küssam-bən-Abbəs məqbərəsi vardır. Bu yerlərin camaatı arasında belə bir əqidə vardır ki, əgər bu məqbərə açılrsa, Küssam-bən-Abbəs bütün əzəməti ilə qəbirdən baş qaldırır qalxar. İndiyə qədər hələ heç kəs bu təcrübəni etməmiş və qəbri açmamışdır, buna görə də dinə inanan adamlar yenə həmin əfsanəyə bir həqiqət kimi inanırlar.

Lakin hər şeyin sonu gəlib çatır. Biz də bu gözəl abidələrin tamaşasından ayrılmalıyıq. Xoşbəxtlikdən cənab və xanım Katemalar bu dəfə öz teatr tamaşaları xatirələrini araya salıb, bizim bu abidələrdən aldığımız ləzzəti kormadılar. Görünür, məscid onlara da çox dərin təsir bağışlamışdır.

Yenidən arabaya minirik və sürücü öz “Göyərçin”lərini yorğa sürək bizi təmiz və səliqə ilə saxlanılan kölgəli küçələrdən keçirir.

Səmərqəndin küçələrində gedib-gələn çoxdur, onların hamısı rəngbərəng paltarlar, rəngbərəng xalətlər geymişlər, başlarında çox qərribə bağlanmış çalmalar vardır. Onu da deyim ki, bu şəhərin adamları müxtəlif tiplərdən ibarətdir, bir də axı başqa cür necə ola bilər? Səmərqənddə qırx minə yaxın əhali yaşayır. Bu əhəlinin əksəriyyəti əslən iranlı olan taciklərdir. Bunlar dəriləri günəşdən yanmış qəhvəyi rəng almış, möhkəm bədənli adamlardır. Mən burada səyyah qadın xanım Uyfəlvı-Burdonun yazdığından gördüyüm bir neçə sətiri təkrar edirəm: “Bu adamların saçları qarıdır, saqqalları da qara və çox sıxdır. Gözlərinin forması düzdür və rəngi demək olar ki, həmişə qonurdur. Burunları çox gözəldir, dodaqları nazik, dişləri xırdadır, alınları hündür və genişdir, sifətləri azacıq uzunsovdu”.

Mən burada, əlbəttə, cənab Katerna ilə razılaşmaya bilmərəm. O, parlaq və rəngarəng xalata çox qərribə bürünmüş taciklərdən birini görəndə dedi:

– Birinci rollar üçün bu nə gözəl tiptir! Bax, bu əsil Melinqdir! Bu surəti Rispənin “Nana-Saibe”, yaxud Merisin “Şamil” əsərlərində elə beləcə göstərmək olar!

– Bu cür tip yaxşıca pul qazanardı, – deyə xanım Katerna ərinin sözlünə əlavə edir, əri isə onun dediyinə qüvvət verir:

– Sən, həmişə olduğu kimi, yenə də haqlısan, Karolina!

Aktyorların əksəriyyətinə pul toplandığı kimi, ona da toplanan pul dramatik istedadın ən ciddi və aşkar sübutudur.

Artıq saat beşdir, lakin bu gözəl və müqayisəyə gəlməz Səmərqənd şəhərində bir dekorasiya dəyişib daha yaxşısı ilə əvəz olunur, daha gözəl mənzərələr canlanır. Bu məni çox cəlb edir. Bu tamaşa gecəyarısından da çox çəkdi. Lakin qatar saat səkkizdə yola düşür, biz vəziyyətlə razılaşmalı və pyesin sonuna baxmaqdan imtina etməliyik.

Müxbirlik sənətinin təbiətindən doğsa da, mən Teymurləngin qəbrinə baxmadan Səmərqənd şəhərini tərk etməməyi qərara aldım.

ğima görə aramız yenidən cənub-qərbə tərəf burulur və bizi gətirib şəhərin rus hissəsinin qonşuluğunda olan Guri Əmir məqbərəsinin yanında düşür. Biz nə qədər çirklə məhəllələrdən keçirik! Yolüstü nə qədər miskin və pəlcıqdan tikilmiş xırda evlərə rast gəlirik!

Guri Əmir məqbərəsinin görkəmi çox dəbdəbəlidir. Məqbərənin üstündə İran çalmalarını xatırladan firuzə rəngli günbəz vardır, məqbərənin indi üst hissəsi olmayan yeganə minarəsi isə öz ilk təmizliyini və parlaqlığını saxlamış rəngbəreng naxışları gözləri qamaşdırır.

Günbəzin altındakı mərkəzi salona keçirik. Teymurləngin məqbərəsi burada yüksəlir.

Adı XIV əsrdə bütün Asiya tarixinin rəmzi olan Teymurləngin sümükləri burada, onun dörd oğlunun qəbirləri ilə əhatə olunmuş, üstü yazı ilə dolu olan qara nefrit daşın altında yatır. Bu salonda divarları da eyni daşdan tikilmiş, daşların üzərinə bir-birinə sarmaşbı saysız-hesabsız budaqlar əmələ gətirən naxışlar və yazılar vurulmuşdur, cənub-qərb tərəfdəki divarın önündəki kiçik sütunlar yönü Məkkəyə tərəf tikilmişdir.

Səyyah qadın xanım Uyfəlvi-Burdon haqlı olaraq Guri Əmir məqbərəsinin bu hissəsini ziyarətgahla müqayisə edir, doğrudan da, məqbərənin həmin hissəsi bizə də eyni təsiri bağışladı. Biz ensiz və qaranlıq pilləkənlə Teymurləngin arvadının və qızlarının məqbərələri olan alt sərdabaya enəndə, bütün bədənımız lərzəyə gəldi.

– Axı burada haqqında bu qədər danışılan Teymurləng kimdir? – cənab Katerna soruşur:

– Bu Teymurləng, – deyər mayor Noltis ona cavab verir, – dünyanın ən böyük fəthlərindən, hətta əgər bu böyüklüyü, fəth olunmuş torpaqların sayı ilə ölçülsə, yenə də yer üzünün ən böyük fəthlərindən biri olmuşdur. Bu sərkərdənin öz iki yüz min əsgərini göndərdiyi yerlər – Xəzər dənizindən başlamış Şərqi tərəf, bütün Asiya, İran və onun sərhədlərindən şimal tərəfdə yerləşən əyalətlər, Azov dənizinə qədər bütün Rusiya, Hindistan, Suriya, Kiçik Asiya və nəhayət, Çin torpaqları, yəni bütün bir qitə onun müharibələri üçün meydan olmuşdur.

– Özü də bu adam axsaq imiş? – xanım Katerna təəccüb edir.

– Bəli, xanım, Genzerik kimi, Şekspir kimi, Bayron kimi, Valter Skott kimi, Taleyrən kimi o da axsaq imiş – amma onu deyim ki, axsaqlığı ona böyük məsafələri vurub keçməyə qətiyyənn mane

olmamışdır. Amma o, çox fanatik və qaniçən bir adam olmuşdur. Tarixçilər təsdiq edirlər ki, Dehlidə o, yüz min əsiri qırmağı əmr etmiş, Bağdadda isə səksən min adamın kəlləsindən minarə ucaltmağa hökm vermişdir.

– Mən Həmrəylik meydanındakı¹ abidə qülləsinə baxmağı ondan üstün tuturam, – cənab Katerna qeyd edir. – Həm də ki, bu abidə bütöv bir daşdan yonulmuşdur.

Söhbət bu yerə çatanda biz Guri Əmir məscidini tərk edirik, çünki bizim komikin dediyinə görə yola düşmək vaxtı çatmışdır, bunun üçün də araba bizi təcili surətdə vəğzala gətirir.

Mən isə ər-arvad Katernaların yersiz sözlərinə və qeydlərinə baxmayaraq, Səmərqəndin gözəl tarixi abidələrini yaradan bu yerli koloritə dərin bir rəğbət hissi bəsləyirəm.

Lakin birdən-birə mən qəflətn kobud bir surətdə yenə də həyata qayıdırəm. Küçədə, vəğzalla qonşu küçədə, Teymurləngin paytaxtının lap mərkəzində iki nəfər velosipeddə gedirdi.

– Baxın, baxın! – komik qışqırdı. – Xalətlər təkər üstündə gedir.

Doğrudan da velosipeddə gedənlər ya tacik, ya da özbək idilər!

İndi mexaniki hərəkət gediş-gəlişinin möcüzələri ilə təhqir olunmuş bu qədim şəhəri tərk etmək lazım idi ki, elə bizim qatarımız da axşam saat səkkizdə eyni işi gördü.

ON ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Bir saatdan sonra biz nahar edirdik. Vaqon-restoranda yeni adamlar və onların arasında iki zənci görünürdü.

– Bu səmişinlərin heç biri Rus-Çin sərhədindən o tərəfə getməyəcəkdir, – Popov dilləndi.

– Daha yaxşı, deməli, onlar mənə maraqlandırmayacaqdır.

Nahar stolunun arxasında mənim siyahıya aldığım on iki nömrənin hamısı toplaşmışdı (güman edirəm ki, nömrələrin sayı bundan artıq olmayacaqdır). Nahar vaxtı mən duyduğum ki, mayor Noltis yenə

¹ Parisdədir. Həmin meydandakı abidə qülləsinin daşı 1836-cı ildə Misirdən gətirilmişdir.

də Faruskiarı ardıcıl surətdə müşahidə edir. Bəlkə mayor ondan nə isə şübhələnməmişdir? Faruskiarın ikinci dərəcəli vəqonda gedən üç monqolla tanış olması bəlkə də, mayora qərribə görünmüşdür, lakin nədənsə o bunu hələlik gizlədir? Bəlkə, mayorun da xəyalı mənimki kimi çox sürətlə fəaliyyət göstərməyə başlamış və mənim zarafatımı o tamamilə ciddi qəbul etmişdir? Tamamilə təbii ki, əgər mənim kimi bir jurnalist və hər bazar ertəsi dostum Sarseyin menden təkidlə tələb etdiyi qərribə hadisələr toplamağa çalışan bir müxbir bu məlumi surətin şəxsində əgər quldur Ki Tszanın özü olmasa da, hər halda onun rəqibini görmək istəmişdirsə, əlbəttə, mayor da ondan şübhələnə bilər. Lakin kim inana bilər ki, onun kimi ciddi bir adam, rus hərbi həkimi, belə fantastik xəyallara müəyyən bir mənə verir! Hələlik qalsın, bu barədə biz sonra danışacağıq...

Lakin bütün diqqətimin toplanması olduğu yekündəki adam haqqında fikirləşməyə başlayanda, şübhəli monqolu tamamilə unuttum.

Səmərqənddəki uzun-uzadı gəzintidən sonra özümü nə qədər yorğun hiss etsəm də, mütləq bu gecə ona baş çəkmək üçün firsət tapacağam.

Nahardan sonra hamı Daşkəndə qədər yatıb dincəlmək niyyəti ilə öz yerinə getdi.

Səmərqəndlə Daşkəndin arasındakı məsafə üç yüz kilometrdir. Qatar oraya səhər saat yeddidən tez çatmayacaq bu müddət ərzində yolda yalnız su və yənacaq ehtiyatı götürmək üçün aralıq stansiyalardan üçündə azacıq dayanacaqdır. Deyəsən, hər şey mənim planımın həyata keçirilməsi üçün əlverişli bir vəziyyətdədir! Həm də bu gün gecə qaranlıqdır, göyün üzünü buludlar örtmüşdür, nə Ay, nə də ulduzlar görünür. Külək güclənir, yəqin ki, yağış yağacaqdır. Belə havada çətin ki, adam meydançada dayanıb tamaşa etmək istər. Ən başlıcası budur, mən görək özüm üçün elə bir vaxt seçəm ki, Popov bərk yatmış olsun.

Onu da deyim ki, görmək istədiyim məlumi və sirli tanışım əhəddindən çox söhbət etməyə heç bir lüzum yoxdur. Əsas məsələ – onu sakitləşdirməkdir. Biz tanış olan kimi mən onu sakitləşdirəcəyəm. Belə hallarda mənə ondan müxbirə görəklə olandan artıq bir şey bəyranmək lazım deyildir. Mən ondan dəyərli bir müsahibə üçün müxbirə lazım olan əsas şeyləri öyrənsəm kifayətdir – o kimdir, hara-

dan gəlir, xanım Zinka Klork kimdir, onun Pekində nə işi vardır, onu yekündə belə qərribə bir səyahətə çıxmağa məcbur edən nədir, imkanları və vəsaiti nədən ibarətdir, əqidesi nədir, həyata baxışı, zövqü, adət və verdişi nədən ibarətdir, o öz yeşiyinə necə sığışmış və orada necə yerləşmişdir, əvvəllər nə işlə məşğul idi, gələcək üçün planları nədən ibarətdir və sairə bu kimi məsələlər, vəssalam. Bu dediklərimdən başqa mən ondan heç bir söz qopartmağa çalışmıram və ondan heç bir şey haqqında da soruşmayacağam. Özünüzdə görürsünüz ki, mənim nəzərdə tutduğum suallar bir o qədər də çox deyildir və mən məlumi dost əhəddindən artıq heç bir tələbkarlıq göstərməyəcəyəm.

Hər şeydən əvvəl, vəqonda hamının yatmasını gözləmək lazımdır. Sərnışinlər Səmərqənddə kifayət qədər yorulmuşlarına görə onlar tez yatacaqlar. Vaqon-restorandan qayıdandan sonra sərnışinlər oturacaqları irəli çəkib özləri üçün yatmağa yer düzəldilər. Kişilərdən bir neçəsi papiros çəkmək üçün meydançaya çıxmaq istədi, lakin güclü külək onları yenidən vəqona qaytardı. Hamı öz yerini tutdu, fənərlərin pərdələri çəkildi və saat on birin yarısında kiminin fısıltısı, kiminin xorultusu təkərlərin tiqıltısına və buferlərin cingiltisinə qarışdı.

Mən meydançada lap axıra qalan yeganə şəxs idim, Popov mənə deyirdi:

– Bu gecə heç şey bizi narahat etməyəcəkdir. Sizə də yaxşıca yatıb yuxunuzu almağı məsləhət görürəm. Qorxuram ki, gələn gecə, biz Pamir dərəsindən keçəndə belə sakitlik olmasın.

– Çox sağ olun, cənab Popov, mən sizin məsləhətinizə əməl edərdəm.

Popov mənə xeyirli gecə arzu edib öz kupesinə çəkilir. Mənim vəqona qayıtmağa ehtiyacım yoxdur. Elə buna görə də meydançada dayanıb qalıram. Nə sağ, nə də sol tərəfdən yolda heç nə görmək mümkün deyildir. Səmərqənd vahəsi artıq arxada qalmışdır. İndi yol ucuz-bucaqsız düzənlikdən keçir. Qatarın gəlib Sır-Dərya çayına çatması üçün hələ bir neçə saat vaxt lazımdır. Bu çayın üzərindən çəkilmiş körpü Amu-Dərya körpüsü qədər böyük deyildir.

Mən yalnız saat on ikinin yarısında yük vəqonunun qapısını açmağa cəsarət edir və içəri girib qapını əhmalca örtürəm.

Mən gənc ruminın bəzən yeşikdən çıxdığını bilirəm. Bəlkə, elə indi də o bir qədər vaqonda gəzinib dirçəlmək üçün yenə yeşikdən bayıra çıxmışdır?

Vaqonun içi tam qaranlıqdır. Yeşiyin üstündə açılmış dəliklərdən heç bir işıq görünür. Mənə elə gəlir ki, vəziyyətin belə olması xeyirliyədir. Deməli, 11 nömrə mənim qəflətin onun yanına gəlməyimdən ürküb təəccüb etməyəcəkdir. O, şübhəsiz ki, yatmışdır. Mən iki dəfə yeşiyin böyrünü tiqıldadar, onu oyadar və o saat görüşüb söhbətə başlarıq. Bu cür etsəm, daha asan və sadə görünər.

Mən əlimi ətrafa sürərək irəliləyirəm. Əlim yeşiyə dəyir, əylib qulağımı yeşiyin qabaq tərəfinə söykəyir, qulaq asıram.

Heç nə eşidilmir – yeşikdə nə bir hərəkət, nə də nəfəs əlaməti var. Bəs mənim ruminım hardadır? Yoxsa fürsət tapıb aradan çıxmışdır? Bəlkə, o, stansiyalardan birində qatardan düşmüş, mən də onu görməmişəm?.. Əgər belə olsa, onda onunla birlikdə mənim yazacağım reportaja da əlvida!.. Mən, doğrudan da həyəcanlanmış və narahat olmağa başlamışam...

Yenə diqqətlə yeşiyə qulaq asıram...

Yox! Qaçmamışdır... Öz yeşiyinin içində oturmuşdur!..

Mən onun sakit və aram nəfəsini güclə eşidirəm... O yatmışdır... bu hiyləgər, yalançı, bütün dəmiryol kampaniyasını ələ salmış bu dövşən, indi ən mömin bir adam kimi dinməzəcə yatmışdır.

Mən elə yeşiyin divarını tiqıldatmağa hazırlaşdım ki, birdən-birə parovoz fitinin qulaqbatırıcı səsi eşidildi. Lakin qatar burada dayanmamalı idi, mən bunu bildirdim, ona görə də fit səslərinin kəsilməsini gözlədim. Səs kəsildən kimi mən yeşiyi yavaşca tiqıldatdım...

Cavab yoxdur.

Bir də, daha bərk döyürəm.

Yeşiyin içində istər-istəməz təəccüb və qorxu bildiren bir hərəkət hiss olunur, lakin səs gəlmir.

– Açın... Açın! – mən rusca danışırım.

Heç bir cavab gəlmir.

– Açın... – mən davam edirəm. – Qorxmayın! Sizinlə danışan dost adamdır.

Hərçənd ki, mənim gözlədiyimə rəğmən yeşiyin siyməsi çəkilmədi, lakin onun içində kibrit çəkildi və zəif işıq göründü.

Mən yeşiyin böyürlərində açılmış dəliklərdən birindən oradakı məhbusa baxıram.

Onun sifəti dəyişmişdir, gözləri oynayır... o, yəqin ki, bütün bunların yuxuda, yoxsa ayıqlıqda baş verdiyini hələ anlaya bilmir.

– Açın, mənim dostum, – mən ona müraciət edirəm. – Açın və mənə etibar edin... Mən sizin sirrinizi təsadüfən öyrənmişəm... Heç kimə demərəm... Əksinə, mənim hətta sizə xeyrim dəyə bilər.

Yazıq, deyəsən, bir az sakitləşdi, lakin oturduğu yerdə donub qalmışdır, hərəkət etmir.

– Güman edirəm ki, siz ruminatsız, – mən sözümə davam edirəm, – mən isə fransızam.

– Fransız?.. Siz fransızsızınız?..

O bu sözləri mənim ana dilimdə, xarici bir ləhcə ilə dedi.

Münasibətlər düzəlməyə başlayır.

Yeşiyin qabaq tərəfi aralandı və mən kiçik lampanın tutqun işığında öz 11 nömrəmə baxa bilərəm. İndi bu nömrə sadəcə bir hesab rəqəmindən ibarət deyil, əti-qanı olan canlı bir insandır.

– Burada heç kim bizi görüb-əşidə bilməz ki? – o, pıçıltı ilə soruşur.

– Heç kim.

– Bəs qatar rəisi?

– Bərk yatmışdır.

Yeni dostum əllərimin ikisindən də yapışır və möhkəmcə sıxır... Mən hiss edirəm ki, o özünə kömək axtarır. O başa düşür ki, mənə arxayın ola bilər... Bununla belə yenə də tutqun bir səslə onun bu sözləri eşidilir:

– Məni ələ verməyin!.. Sizdən xahiş edirəm, məni ələ verməyin!

– Sizi ələ vermək, nə danışsınız, mənim əzizim? Məgər səyahət üçün eynilə bu cür vasitə seçmiş avstriyalı dərziyə və ispanlılara, adaxlı oğlan və qıza fransız qəzetlərinin necə rəğbətlə yanaşdığını xatırlamırsınız? Məgər qəzetlər onların xeyrinə abunə açmamışdılar?.. Siz isə qorxursunuz ki, mənim kimi bir müxbir... jurnalist... sizi...

– Deməli, siz jurnalistsiniz?..

– “XX əsr” qəzetinin müxbiri Klodius Bombarnak.

– Fransız qəzetidir...

– Elə bayaqdan bunu sizə başa salıram!
 – Siz də Pekinə qədər gedirsiniz?
 – Pekinə qədər!
 – Ah, cənab Bombarnak, Allah özü sizi mənim dadıma göndərmişdir.

– Allah yox, mənim qəzetimin redaksiyası göndərmişdir. Özü-nüzü ələ alın və mənə inanın! Əlimdən gələn hər cür xidməti və köməyi sizə edəcəyəm.

– Sizə təşəkkür edirəm... Təşəkkür edirəm!..
 – Adınız nədir?
 – Kinko!
 – Kinko? Əla addır!
 – Əla addır?..
 – Bəli, mənim məqalələrim üçün əla addır! Siz rumınsınız, elə deyilmi?

– Rumınam, özüm də Buxarestdənəm...
 – Amma deyəsən, siz Fransada yaşamısınız, hə?
 – Elədir, Parisdə Sent-Antuan qəsəbəsində mebelə üzlük çəkən bir nəfərin yanında dörd il şagird olmuşam.

– Sonra Buxarestə qayıtmısınız?
 – Bəli, oradan getmək həvəsimin və arzumun qarşısını ala bilmədiyim günə qədər Buxarestdə öz sənətimlə məşğul olmuşam...
 – Çıxıb getmək arzusunu?.. Axı nə üçün gedirsiniz?..
 – Evlənmək üçün!
 – Aha... xanım Zinka ilə... evlənmək üçün...
 – Zinka ilə?..
 – Bəli, xanım Zinka Klork, Çində, Pekində, Şa-Xua küçəsində.
 – Deməli, siz bunu bilirsiniz?..
 – Əlbəttə... Axı sizin ünvanınız yeşiyin üstündə yazılmışdır...
 – Hə, elədir!

– Yaxşı, bu Zinka Klork kimdir?
 – Gənc rumın qızıdır. Mən onunla Parisdə tanış olmuşam, orada modalı paltar tikən bir qadından tikiş öyrənirdi...

– Mən elə belə də fikirləşirdim.
 – O da Buxarestə qayıtdı... Sonra onu Pekində modalı paltar mağazasına müdir dəvət etdilər... Biz cənab, bir-birimizi çox sevdik,

amma belə gətirdi ki, o getməli oldu... İndi bir ildir ki, bir-birimizdən ayrı düşmüşük!.. Üç həftə bundan əvvəl mən ondan məktub almışam... Onun işləri yaxşı gedir... Əgər mən onun yanına getsəm, mənim də vəziyyətim yaxşılaşar... Biz o saat evlənərik... O bəzi şeylər tədarük etmişdi... Mən də tezliklə işləyər və elə onun qədər qazanardım... Elə buna görə də çox fikirləşmədən yola düşdüm... Birbaş Çinə.

– Yeşikdə?

– Axı cənab Bombarnak, siz özünüz mülahizə edin, – deyər Kinko qızaraq danışdı. – Mən daha başqa nə fikirləşə bilərdim? Mənim pulum yalnız bu yeşiyi və yol üçün bir qədər ərzaq ehtiyatı almağa çatardı ki, xeyirxah dostlardan birinin köməyi ilə özümü yük kimi birtəhər yola salaydım... Təsəvvür edin ki, təkcə Tiflisdən Pekinə qədər bir biletin pulu min frankdır... Lakin sizə and içirəm ki, mən o pulu qazanan kimi demiryol kompaniyasının bütün zərərini ödəyəcəyəm... Siz inanın ki...

– Mən buna şübhə etmirəm, Kinko, mən sizə inanıram. Siz elə Pekinə çatan kimi...

– Zinkaya xəbər verilmişdir. Yeşiyi birbaşa onun Şa-Xua küçəsindəki mənzilinə aparacaqlar, o isə...

– Yeşiyi gətirənlərin haqqını verəcəkdir?

– Bəli, cənab.

– Əlbəttə, böyük məmnuniyyətlə, mən buna əminəm...

– Əlbəttə... axı biz bir-birimizi çox sevirik!

– Bir də, Kinko, axı hər şey bir yana qalsın, bir adaxlı ki, özünü yükə çevirib iki həftə yük vaqonunda yeşikdə getməyə razı ola və yeşiyin üstündə də: “Ehtiyatlı olun, güzgüdür! Bərk şeylə bağlamayın! Rütubətdən gözləyin!” yazılmasına razılıq verə, belə bir adaxlıya nəyi əsirgəmək olar!

– Siz də mənim yoxsulluğuma lağ edirsiniz!

– Nə danışırırsınız, bu heç mənim ağıma da gəlməz... Siz əmin ola bilərsiniz ki, mən sizin xanım Zinka Klorkun yanına qupquru və sınımamış, sağ-salamat gedib çıxmağınız üçün əlimdən gələn hər şeyi edəcəyəm!

– Sizə bir daha təşəkkür edirəm, cənab, – Kinko mənim əlimi sıxaraq cavab verir. – Əmin ola bilərsiniz ki, xəcalətli qalmayacağam.

– Eh, əzizim, nə xəcalətbazlıqdır, mən elə onsuz da mükafatımı alacağam... Özü də lap artıqlaması ilə!

– Necə alacaqsınız?

– Mən sizin Tiflisdən Pekinə qədər olan bütün səyahətinizi qəzetdə yazıb təsvir edəcəyəm. Əlbəttə, siz təhlükədən uzaq olandan sonra. Özünü təsəvvür edin, görün, belə bir başlıq nə qədər maraqlı görünər: “Yeşiyə girmiş aşıq! Zinka və Kinko! Mərkəzi Asiya dəmiryolu ilə min beş yüz lye yük vaqonunda!”

Gənc rumin özünü gülməkdən saxlaya bilmədi.

– Lakin həddindən çox tələsmək lazım deyil... – o məsləhət gördü.

– Qorxmayın! Ən yaxşı nikah kontorlarında olduğu kimi, burada da ehtiyat və təvazö barəsindən əmin ola bilərsiniz.

Mən hər ehtimala qarşı bir qədər ehtiyatlı tərpənib vaqonun qapısına yaxınlaşdım, heç bir təhlükənin bizi gözləmədiyinə əmin olduğdan sonra qayıtdım, söhbətimiz yenə davam etdi.

Aydın məsələdir ki, Kinko mənim onun sirrini necə öyrəndiyimi bilmək istəyirdi. Mən ona nağıl etdim ki, əvvəlcə Xəzər dənizindən keçərkən yeşik mənim diqqətimi cəlb etdi, sonra yeşiyin içindən nəfəs səsi eşitdim və fikirləşdim ki, yəqin, orada bir heyvan vardır. Bunu deyəndə Kinko şadlandı. Onu vəhşi heyvan hesab etməyim çox xoşuna gəlmişdi. Sən demə, vəhşi heyvan elə bu imiş! Ən çoxu onu sadıq bir it saymışdım, lakin mən elə o saat onu başa saldım ki, yeşikdə asqırıq səsinə eşidəndən sonra mən bu heyvanı canlı məxluqlar pilləsinə qaldırıb insan mərtəbəsinə gətirdim.

– Bilirsinizmi, – o, səsinə alçaldaraq mənə müraciət etdi, – bilirsinizmi, srağagün gecə nə baş vermişdir? Mən qət etmişdim ki, yəqin, bütün işlər alt-üst olacaqdır... vaqon, həmişəki kimi bağlı idi, mən kiçik lampamı yandırıb şam etmək istəyirdim... birdən kimse yeşiyi döyməyə başladı...

– O mən idim, Kinko. Biz elə həmin gecə tanış ola bilərdik... lakin mən sənənlə danışmaq istəyəndə, qatar ehtiyatsızlıq edib bizim yolumuzu kəsmək istəyən bir dəvəni altına almış və qəflətən tormozları bağlamışdı. Ara qarışdı, mən özümü güclə meydançaya saldım...

– Deməli, o sizmişsiniz! – Kinko rahat nəfəs aldı. – Hə, belə də, indi mən azad nəfəs ala bilərəm!.. Heç bilirsinizmi, nə qədər qorxu

keçirmişəm!.. Mən qət etmişdim ki, yəqin, mən izləyiblər, yeşikdə olduğumu biliblər... Öz-özümə fikirləşib təsəvvür edirdim ki, mənim dalımcə gəlirlər, mənə aparıb polis xəfiyyələrinə təhvil verirlər, həbs edirlər. Mərv və ya Buxara şəhərində həbsxanaya salırlar. Axı rus polisi ilə zarafat etmək olmaz! Əgər başıma bir iş gəlsəydi, mənim körpə Zinkam Pekində yolumu gözləyəcəkdi... Əgər mən səyahətimi sonra piyada davam etdirməsəydim, yəqin ki, o mənə heç bir zaman daha görə bilməyəcəkdi. Lakin mən doğru deyirəm, vicdan haqqı, cənab, doğru deyirəm, başıma bir iş gəlsəydi, payı-piyada yola düşüb gedəcəkdim!

O bu sözləri o qədər səmimi və inandırıcı deyirdi ki, bu gənc ruminə doğrudan da çox böyük bir həvəs və qüvvə olduğuna şübhələnmək olmazdı.

– Çox təəssüf edirəm ki, mənim igid Kinkom, sizi bu qədər narahat etmişəm, – izah edirəm, – lakin indi siz sakit olmusunuz və mən cəsarət edib belə düşünə bilərəm ki, biz dost olandan sonra sizin müvəffəqiyyətinizə güman hətta artmışdır.

Sonra Kinkodan yeşikdə necə yerləşdiyini mənə göstərməyə xahiş etdim.

Məlum oldu ki, bu çox sadə bir iş imiş və özü də çox yaxşıca düşünülmüşdür. Yeşiyin dib tərəfində maili qoyulmuş bir oturacaq düzəldilmişdir, belə ki, onun üstündə həm oturmaq, həm də asanlıqla ayaqları uzatmaq mümkündür. Oturacağın altında ağzı qapaqlı üçkünc qutuya bənzər yer düzəldilmişdir, orada bəzi ehtiyat, əgər belə demək mümkündürsə, yemək müxəlləfatı: açılıb-bağlanan bıçaq və metal parç vardır; mıxlardan birindən pləş və adyal, o birisindən gecələr istifadə olunan kiçik lampa asılmışdır.

Aydındır ki, yeşiyin siyirməli divarı məhbusa istədiyi vaxt dərəcə həbsxanadan çıxmağa imkan verir. Lakin əgər yükdaşıyan hamballar yeşiyin üstündəki yazıya fikir verməyib onu ehtiyatsızlıqla yük taylarının ortasına qoymuş olsaydılar, aydındır ki, Kinko siyirməni açma bilməzdi və səyahətin axırını gözləmədən qışqırıb köməyə çağırmağa məcbur olardı. Lakin, görünür, aşıqların öz allahı var, Allah, şübhəsiz ki, Zinkaya və Kinkoya himayədarlıq edir. Rumin mənə söylədi ki, o, hər gecə yeşikdən çıxıb vaqonda gəzə bilir, hətta bir dəfə lap vaqondan platformaya çıxmağa da cəsarət etmişdir.

– Ondan da xəbərim var, Kinko... Bu əhvalat Buxarada olmuşdur... Orda mən sizi gördüm...

– Gördünüz?

– Bəli, gördüm və fikirləşdim ki, siz, yəqin, qaçmaq istəyirsiniz. Lakin sizi ona görə tanıdım ki, yük vaqonuna girəndə yeşiyin dəliklərindən baxmışdım. Sizdən azacıq da olsun şübhələnmək heç kimin ağına gələ bilməzdi. Amma bu çox təhlükəlidir. Belə təcrübələri bir daha təkrar etməyin. Sizi ac qoymamaq qeydini mənim öhdəmə buraxın. Mən ilk fürsət düşən kimi sizə yemək gətirəcəyəm.

– Sizə təşəkkür edirəm, cənab Bombarnak, sizə çox minnətdaram! İndi daha yeşiyin açılacağından qorxmaya bilərəm... Yalnız Çin sərhədində... yaxud Kaşqarda açılmasa yaxşıdır.

– Kaşqarda nə üçün?

– Deyirlər orada gömrüxana işçiləri Çinə gedən yükləri çox ciddi yoxlayırlar. Qorxuram ki, bu yükləri də yoxlasınlar...

– Doğrudan da, Kinko, qarşıda sizin bir neçə saatlıq çətin işiniz var.

– Əgər məni tapsalar...

– Mən sizin yanınızda olacağam, mümkün olan hər şeyi edəcəyəm ki, sizə heç bir pis hadisə üz verməsin.

– Ah, cənab Bombarnak! – Kinko mənə müraciət edir, – heç bilmirəm, bu qədər yaxşılığa görə mən sizin xəcalətinizdən necə çıxım?

– Xəcalətdən çıxmaq çox asandır, dostum.

– Necə çıxmaq olar?

– Məni öz toyunuza dəvət edin.

– Əlbəttə, cənab Bombarnak, siz bizim ön hörmətli qonağımız olacağsınız, hətta Zinka sizi öpəcək də.

– O yalnız öz borcunu yerinə yetirəcəkdir, mən isə əvəzində ona iki öpüş qaytaracağam.

Biz sonuncu dəfə bir-birimizin əlini sıxırıq və doğrusu, mənə elə gəlir ki, yazıq cavan oğlanın gözləri yaşarır. O, lampanı söndürür, siyirməni bağlayır, mən isə onun yanından uzaqlaşanda, yenə də yeşikdən gələn “çox sağ ol” və “görüşənə qədər” sözlərini eşidirəm.

Mən yük vaqonundan çıxıb qapını bağlayıram, şübhə etmirəm ki, Popov hələ də yatır. Bir neçə dəqiqə gecenin təmiz havası ilə

nəfəs aldıqdan sonra yenə də mayor Noltisin yanındakı öz yerimə qayıdıram.

Gözlərimi yumub yuxuya getməzdən əvvəl öz yazımda epizodik sürət olacaq bu cavan rumin haqqında fikirləşirəm, mənə elə gəlir ki, onun surətini yol qeydlərimə salsam, bu, oxuculara daha maraqlı görünəcəkdir.

ON DÖRDÜNCÜ FƏSİL

1870-ci ildə ruslar Daşkənddə, Nijeqorodsk yarmarkasından geri qalmayan yeni daimi yarmarka təsis etməyə çalışırdılar. Rusların bu cəhdi baş tutmadı, çünki bu, vaxtından əvvəl başlanmış bir iş idi. Lakin iyirmi ildən sonra Daşkəndlə Səmərqəndi birləşdirən Zakaspi dəmiryolunun sayəsində bu məsələ öz-özünə həll edildi.

İndi oraya hər tərəfdən nöinki tacirlər öz malları ilə, habelə dinə inanan ziyarətçilər – zəvvarlar da dəstə-dəstə axışıb gəlirlər. Müsəlmanların dəmiryolu ilə Məkkəyə gedə biləcəkləri zaman, ziyarətçi dəstələrinin nə qədər genişləncəyini təəvvüvə gətirmək mümkündür!

Biz isə hələlik Daşkənddəyik, qatar burada təxminən iki saat yarım dayanacaqdır.

Bu şəhər görkəmli və gəzməli yer olsa da, az vaxt ərzində şəhəri gəzib tamaşa edə bilməyəcəyəm... Lakin etiraf edirəm ki, Türkünstanın bütün şəhərləri elə eyni cürdür, bir-birinə oxşayır. Bu şəhərlərin arasındakı oxşayış onları bir-birindən ayıran fərqlərdən daha çoxdur. Həmin şəhərlərdən birini görmüş olsan, təfərrüata varmadan cəsarətlə deyə bilsənsən ki, o birisini də görmüşən.

Biz, yan tərəflərində gözəl sərv ağaclarının, üzüm və meyvə bağlarının salındığı münbit və bərəkətli tarlaların yanından keçirik. Nəhayət, qatar gəlib yeni şəhərin qarşısında dayanır.

Mən yuxarıda dəfələrlə oxuculara məlumat vermişəm ki, Orta Asiya Rusiyaya birləşdirildikdən sonra bu yerlərdə köhnə şəhərlərlə yanaşı yeniləri də salınmışdır. Biz bunun Mərv, Buxara, Səmərqənd və Daşkənd şəhərlərində də şahidi olmuşuq.

Köhnə Daşkənddə də küçələr ayrı-ayrıdır, qaranlıqdır, evlər çiymədən tikilmişdir, samandan düzəlmiş bazarlar və karvansaralar çox görkəmsizdir – “saman” bu yerlərdə günəşdə qurudulmuş kəpik deyilir, burada həmçinin bu tipdə bir neçə məscid və məktəb də vardır.

Bu şəhərin də əhalisi təxminən Türkiyənin başqa şəhərlərindəki kimidir; burada özbəklər, taciklər, qırğızlar, noqaylar, yəhudilər, az bir miqdarda əfqanlar və hindlilər yaşayır. Təəccüblü deyildir ki, burada ruslar da məskən salmışdır.

Daşkənddə, demək olar ki, yəhudilər başqa şəhərlərdə olduğundan daha çoxdur. Bu şəhər rus inzibati idarəsinin ixtiyarına keçəndən sonra buradakı yəhudilərin vəziyyəti xeyli yaxşılaşmışdır: onlara vətəndaşlıq hüququ verilmişdir.

Mən bu şəhərin tamaşasına yalnız iki saat vaxt sərf edə bilərəm, buna görə də həmin vaxtdan özümə xas olan müxtəlif şeyi ilə istifadə edirəm. Mən, əvvəlcə, köhnə bir tikintidən ibarət böyük bazara gedirəm, burada Şərqi arşın malları, ipək mallar, metal qablar və Çin sənətkarlarının qaytarmış olduğu müxtəlif şeylərin nümunələri, onların arasında isə çox əla düzəldilmiş Çin çinisi vardır.

Köhnə Daşkəndin küçələrində siz, qadınlara da rast gələ bilərsiniz. Bu da təəccüblü deyildir. Müsəlmanların narazılığına baxmayaraq, demək lazımdır ki, bu ölkədə qadınlardan qul və kəniz kimi istifadə edilmir. İndi qadın hətta ev mühitində belə azadlığa doğru gedir.

Mayor Noltis bir qoca özbəkden eşitdiklərini eynilə mənə danışdı. O deyirmiş: “Kişinin hökumranlığı daha qurtarmışdır. İndi arvadı döymək olmur, döyəndə də, səni çar məhkəməsi ilə qorxudur. Bu, ailəni və nikahı tamamilə dağıtmaq deməkdir!”

Mən bilmirəm. Burada arvadları döyürlər, ya yox, lakin kişi arvadını döyürsə, yəqin, əvvəlcədən çox gözəl bilir ki, bu iş üstündə onu məsuliyyətə cəlb edə bilərlər. Siz buna inanırsınız mı? Şərqi bu qəribə adamları, qadına əl qaldırmağın qadağan olunmasını tərəqqi hesab etmirlər! Ola bilər ki, onlar, əfsanəyə görə, yer cənnətinin hardasa bu yerlərin yaxınlığında, Sır-Dərya ilə Amu-Dərya arasında olduğunu unutmamışlar və hələ də bu əfsanəyə inanırlar; bəlkə də, onlar anamız Həvvanın bu ibtidai cənnət bağında yaşamış olduğunu

və əgər əvvəlcədən bir balaca əzişdirilmiş olsaydı, əsas günahı işləməyəcəyini yenə də unutmamışlar? Hər halda bu məsələnin üstündə çox dayanmağa dəyməz.

Mən, doğrusu, xanım Uyfəlvı-Burdon kimi yerli orkestrin general-qubernatorun bağında “Nanter yangınları” havasını necə ifa etdiyini eşitmədim, çünki onlar bu gün həmin bağda “Qələbənin atası”¹ mahnısını çalırıldı. Hərçənd ki, çalınan bu hava yerli musiqidən deyildi, lakin onların çalğısı fransızların qulağına bir o qədər xoş gəlmirdi.

Biz Daşkəndi şəhər saat onda tərk etdik. Dəmiryol xəttinin keçdiyi yerlər getdikcə müxtəlifləşir. İndi gah eniş, gah yoxuş olan, şərqi tərəfdəki dağların ilk təpələri ilə uzanmış düzənlik başlanır. Biz tədricən Pamir dağları ətəklərinə yaxınlaşırıq. Bununla belə qatarımız Xocənd stansiyasına qədər olan yüz əlli kilometrlik yolda yenə də əvvəlki normal sürətlə irəliləyir.

Mən yenə düşünürəm, fikirlərim mənə yenə də qoçaq Kinkonun yanına qaytarır. Onun səmimi məhəbbət macərası qəlbimi dəridən təsirləndirmişdir. Təsəvvür edin: adaxlı oğlan yük kimi yola salınmışdır... Gəlin bu yükü alan kimi, onu gətirən hərbçilərə haqq verməlidir... Mən inanıram ki, mayor Noltis biri qəfəsə salınmış bu bir cüt göyərçinlə maraqlanardı. O, qətiyyətlə bu dəmiryol “dovşanını” ələ verməzdi... Özümün yük vagonuna girməyim haqqındakı əhvalatı yerli-yerində ona nağıl etmək arzusu mənə dinc buraxmır, lakin bu sirsiz təkcə mənə məxsus deyildir, onu açmağa mənim ixtiyarım yoxdur.

Bələliklə, mən susub dilimi saxlayıram, cəssəsi gecə isə, əgər mümkün olsa, yeməli bir şey tapıb yeməyimin yanına, yaxşı olar deyəm ki, ilbizimin yanına aparmağa çalışıram. Məgər Kinko öz taxta qılafının içinə sığınmış ilbizə oxşamır? Heç olmazsa ona görə ki, ilbiz kimi o da qılafından çıxıb bilər, amma uzun müddətə yox.

Biz Xocəndə gündortandan sonra saat üçdə gəlib çatırıq. Bu yerlərin torpağı bərəkətlidir, münbitdir, qayğıkeşliklə becərilmiş, yaşıllıqla örtülmüşdür. Burada geniş salınmış yonca zəmisə və ildə dörd-beş dəfə məhsul verən bostanlar bir-birindən böyük otlaqlarla ayrılmış-

¹ “Nanter yangınları” və “Qələbənin atası” – kütəvi fransız mahnılarıdır.

dir. Şöhərə tərəf gedən yolların yanlarında qoribo gövdələri və öyrirü budaqları ilə diqqəti cəlb edən qoca tut ağacları cərgo ilə uzanır.

Bu şəhər də iki hissəyə bölünmüşdür – köhnə və yeni şəhərə. Əgər 1868-ci ildə Xocənddə yalnız otuz min əhali vardısı, indi bu şəhərin əhalisi qırx beş-əlli min nəfərə çatmışdır. Əhalinin belə sürətli artımını nə ilə izah etmək lazımdır? Şəhərin hər iki hissəsinin bir-birinə yaxın qonşu olması iləmi? Bəlkə, ola bilər ki, əhalisi çox artımlı olan Səma İmperiyasının sirayətədiçi nümunəsi ilə? Əlbəttə, yox. Əhalinin belə artımı – ticarət əlaqələrinin genişlənməsinin təbii nəticəsidir: adətən, yeni bazarlar həmişə satıcıları və alıcıları özünə cəzb edir.

Xocənddə biz üç saat dayanırıq. Mən şəhərə bir müxbir kimi öləri nəzər salır, Sır-Dərya çayının sahilində gözləyirəm. Yüksək dağların ətəklərini yuyan bu bulamıq suyu çayın üzərindən çox böyük gəmilərin gəlib-keçdiyi körpü salınmışdır.

Hava çox istidir. Şəhər hər tərəfdən dağlarla əhatə olunduğuna görə, düzənliklərin küləyi buraya gəlib çatmır. Bura Türkünstanın on isti və bürkülü şəhərlərindən biridir.

Mən bu zaman öz gözintilərindən xeyli ləzzət almış ər-arvad Katernaları rast gəlirəm. Komikin kefi çox kökdür.

– Mən heç zaman Xocəndi unutmayacağam, cənab Klodius, – deyir o bildirir.

– Nəyə görə?

– Bu şaftalları görürsünüzmü? – o, meyvə bükülmüş ağır bir bağlamayı mənə göstərərək cavab verir.

– Hə, bunlar əladır...

– Özü də qətiyyə bəha deyildir! Kilosu dörd qəpikdir, yəni, bizim pula vursaq, on iki santimdir!

– Ona görə ucuzdur ki, – cavab verirəm, – bu yerlərdə şaftalı boldur. Şaftalı – Asiya almasıdır və bu meyvənin dadına ilk dəfə baxan... madam Adam¹ olmuşdur.

– Elədirsə, mən onun günahını məmnuniyyətlə bağışlayıram! – xanım Katerina sulu meyvəni dişinə çəkərək cavab verir.

Daşkənddən başlayaraq dəmiryol xətti cənuba, Xocəndə tərəf, ordan isə Şorqə – Kokanda sarı burulur. Daşkənd stansiyasında

¹ Adam və Həvvanın günahı batması haqqında dini əfsanəyə işarədir.

dəmiryol xətti Böyük Sibir xəttinə daha çox yaxınlaşır. İndi Daşkəndi Səmpalatinsklo tezliklə birləşdirəcək yeni qol çəkilir və beləliklə, Orta Asiyanın dəmiryol xətləri Şimali Asiyanın yolları ilə birləşərək, vahid bir dəmiryolu şəbəkəsi oməlo gətirəcəkdir¹.

Kokandı keçəndən sonra biz birbaşa Şorqə tərəf burulacaq, Margelan və Oş stansiyalarını ötür Türkünstan-Çin sorhodinə çıxmaq üçün Pamir dağları silsiləsinin ətəyi ilə irəliləyəcəyik.

Qatar tərəfən kimi sərnişinlər vagon-restorana dolurlar. Onların arasında bir nəfər də mənə tanış olmayan adam görmürəm. Tozo sərnişinlər yalnız Kaşqarda qatara minəcəkdir. Orada rus mətbəxi öz yerini "Səma" mətbəxinə təhvil verəcəkdir və bu ad hərçənd Olimp² dağındakı nektar və otir qoxusunu xatırladır, lakin mətbəxlərin bir-birini belə ovəz etməsinin bizə çox zərərli doya bilər.

Fulk Efrinell öz həmişəki yerində oyləmişdir. Yəni yanındakı miss Horatsiya Bluetə təklifsizlik göstərir, lakin hiss etmək asandır ki, onların arasında zövqlərin və meyllərin uyğunluğuna əsaslanan yaxın və səmimi bir dostluq oməlo gəlmişdir. Bu işin evlənməklə qurtaracağına bizim heç birimiz şübhə etmir və onlar, yəqin ki, elə qatardan düşən kimi kəbinlərini kəşdirib evlənəcəklər. Bu, amerikalı ilə ingilis qadının dəmiryolundakı məhəbbət macərasına layiqli bir sonluq olacaqdır. Düzünü desək, Zinka Klork ilə Kinkonun məhəbbət əhvalatı üroyimo daha çox yadır.

Biz öz dostəmizdəyik. "Biz" deyəndə mənəm on xoşagələm nöm-rələrimi, yəni mayor Noltisi, ər-arvad Katernaları və komikin ağır zaraflarına çox incə Paris atmacaları ilə cavab verən gənc Pan Şaonu nəzərdə tuturam.

Nəhar yaxşıdır, kefiniz də kökdür. İndi biz burada yeməyin və içməyin həqiqi ölçüsünü müəyyənləşdirən xeyirxah vencesiyalı Kornaronun üçüncü qaydası ilə tanış oluruq. Pan Şao özü qəsdən

¹ Oxuculara xatırladıq ki, bu roman meydana çıxdığı zaman Zakaspi dəmiryolu yalnız Səmorqəndə qədər gəlib çatmışdı, Səmpalatinskəndə keçən və Orta Asiyayı Sibirə birləşdirən xətt (gələcək Türksib xətti!) hətta heç layihə halında da mövcud deyildi. Bu, Jül Vəmin fantastik şəkildəki mülahizələrinin bir nəçə on ildən sonra həyatda tətbiq və təsdiq olunduğunu göstərən xeyli misallardan biridir.

² Yunan əsətilərində "nektar" və "ambroziya" – Olimpəki alləhlərin içkisi və yeməyidir, bunların sayəsində gəyə həmin alləhlər ölmür və həmişə cavan qalırlar.

doktoru bu söhbətə çəkir, Tio Kin isə budda əqidəsinə uyğun gələn həqiqi bir sakitlik və təmkinlə onu öyrədir.

– Bu qayda, – izah edir, – ona əsaslanır ki, hər bir temperament cinsindən, yaşından, fiziki quruluşundan və həyatı qabiliyyətindən asılı olaraq, müxtəlif miqdarda qida tələb edir.

– Bəs bilmək olarmı, doktor, sizin öz temperamentiğinizin tələbi nə qədərdir? – cənab Katerna maraqlanır.

– On dörd unsiya¹ bərk və duru qidadır...

– Saatta?

– Yox, cənab, gündə, – Tio Kin cavab verir, – elə məşhur Kornaro özü də otuz altı yaşından başlayaraq, bu ölçü ilə qida qəbul etməyə başlamışdır, bu isə ona fiziki və əqli qüvvələrini yaxşı saxlamağa kömək etmişdir ki, nəticədə o, doxsan beş yaşında ikən özünün dördüncü elmi əsərini yazmağa başlamış və yüz iki yaşına qədər də yaşamışdır.

– Bu münasibətlə, zəhmət olmasa, o beşinci kotletə mənə verin!

– Pan Şao qəhqəhə çəkib gülür.

Səliqə ilə açılmış masanın arxasında dostcasına söhbətdən yaxşı və xoş heç nə ola bilməz. Lakin vəzifəm mənə yenə də Kokand haqqında qeydlərlə öz dəftərcəmi zənginləşdirməyə çağırır. Biz oraya axşam saat doqquzda çatmalıyıq, o zaman artıq qaranlıq olacaqdır. Buna görə də mən rus Türkünstanı ərazisindəki bu axırıncı mühüm şəhər haqqında bildiyi məlumatı mənə danışmağı mayordən xahiş edirəm. Mayor deyir:

– Bu barədə məlumat vermək mənim üçün asandır, çünki mən Kokand qarnizonunda on beş ay xidmətdə olmuşam. Təəssüf ki, bizim hələ yeni məhəllələr əlavə etməyə fərsət tapmadığımız və buna görə də Asiya görkəmini tamamilə saxlamış olan bu şəhəri siz görə bilməyəcəksiniz. Əgər siz olsaydınız, oradakı meydana tamaşa edərdiniz, ikinci, elə bir meydan bütün Asiyada yoxdur; yüz metr hündürlükdə təpənin başında Xudayar xanın özəmətli sarayına və orada keçmiş hökmdardan qalan, özbək sənətkarlarının düzəltdiyi toplara tamaşa edərdiniz. Bu saray, sizi inandırma bilərəm ki, memarlığın həqiqi möcüzəsi hesab olunur və bu əsassız da deyildir. Siz həmin sarayda üzü rus kilsəsinə tərəf baxan qəbul otağını təsvir etmək üçün sizin dildə mövcud olan ən incə təşbehləri və müqayə-

sələri işlətmək kimi xoşbəxt bir imkanı doğrudan da itirirsiniz; burada bir-birinin yanında cərgə ilə düzülmüş və döşəməsi qarağac parketindən olan otaqlar vardır; çəhray salonda xariciləri əsil Şorq qonaqpərvərliyi ilə qarşılarımlar; Əlhambra¹ arxitektura möcüzələrini xatırladan Mərakəş ornamentləri ilə bəzənmiş içəri həyət; şəhərə və ətrafa gözəl mənzərə açılan balkonlar; sultanın arvadlarının bir-birindən razı yaşadıkları gözəl həyətlər vardır; burada arvadların sayı min nəfər imiş, yəni, padşah Solomonun arvadlarının sayından da yüz nəfər artıq imiş; üstü bəzəkli və naxışlı fəsadlar, üzüm tənəklərindən əmələ gələn təbəqə istirahət guşələrinin olduğu bağlar... Bax, bütün bunların hamısını siz Kokandda görə bilərsiniz...

– Lakin mən, demək olar ki, bütün bunların hamısını sizin gözələrlə görmüşəm, öziz mayor, buna görə də oxucularım mənə danışmırlar. Mənə deyirəm görüm Kokandda bazar varmı?

– Türkünstan şəhəri bazarsız olsa, bu, Londonun körpüsüz olması kimi bir şeydir, – mayor cavab verir.

– Yaxud Parisin teatrı qalması kimi bir şeydir! – birinci komik əlavə edir.

– Bəli, Kokandda bir neçə bazar var və onlardan biri şəhərin ortasından iki qolla keçən Sox çayı üzərindəki körpünün yanındadır. Bazarda on yaxşı Asiya malları satılır, bu malları almaq üçün qızıl “tillə” vermək lazımdır – bu bizim pulla, üç manat altmış qəpiyə bərabərdir.

– İndi isə, mayor, xahiş edirəm, oradakı məscidlər haqqında mənə danışın.

– Məmnuniyyətlə.

– Mədrəsələr haqqında da danışarsınız mı?

– Böyük məmnuniyyətlə, cənab müxbir, ancaq bu barədə mən ona görə danışacağam ki, buradakı məscid və mədrəsələrin heç bir cəhətdən Buxara və Səmərqənddəki məscid və mədrəsələrlə müqayisə olunmayacağını bilirsiniz.

Mən mayor Noltisin lütfkarlığından istifadə edirəm və yalnız onun sayəsində “XX əsr” oxucularına Kokand haqqında müəyyən bir təəvvür verə biləcəyəm. Qoy mənim qələmim, tutqun şəkildə

¹ Aptek çəki ölçüsüdür; 30 qrama yaxındır.

¹ Əlhambra – İspaniyada XIII–XIV əsr orob memarlığının diqqətlə qorunmuş abidəsi olan saraydır.

olsa da, qaranlıqda kölgəsini görə biləcəyim bu şəhərin üzərinə ötəri bir işıq salsın, onu aydın surətdə göstərsin!

Cənab Katerna bizə bir monoloq oxumağa hazır olduğunu təklif edəndə, onsuz da uzun sürmüş nəhar birdən-birə qurtardı.

Siz, yəqin, onun bu təklifinin nə qədər həvəslə qəbul olduğunu asanlıqla başa düşürsünüz.

Bizim qatar gətdikcə daha çox, təkərlər üzərindəki kiçik bir şəhəri xatırlatmağa başlayır. Bu şəhərin hətta öz klubu da vardır – bizim həmin bu dəqiqə içində olduğumuz vaqon-restoran şəhərin klubudur.

Budur, Türkünstanın şərq hissəsində, Transasiya dəmiryolunun Uzun Ada-Pekin qatarının salonunda ola nəharın ardınca verilmiş şirin yeməklərdən sonra "Qarabasma" əsərindən bir monoloq çox böyük hisslə oxunur, gələcək mövsümdə Şanxay teatrında çıxışa dəvət edilmiş birinci komik cənab Katernaya məxsus istedadın bütün gücü ilə oxunub başa çatır.

– Cənab, – Pan Şao ona müraciət edir, – mənim ən səmimi təriflərimi qəbul edin. Mən kiçik Koklenə¹ də qulaq asmışam...

– Oh, o sənətkardır, cənab, böyük sənətkardır!..

– Elə siz də ona yaxınlaşırsınız...

– Bu mənim üçün çox fərhəlidir, çox fərhəlidir!..

Cənab Katernanın çıxışının axırında eşidilən dostcasına "bravo" səsləri, çox pis hesab etdiyi nəhərdən narazılığını dalbadal müxtəlif sözlərlə ifadə etməkdən yorulmayan ser Frensis Trəvelyana təsir göstərməkdə gücsüz idi. O, ümumiyyətlə şadlanmaq hissəsinə, hətta, əgər Fruassara² inansaq, hələ dörd yüz il bundan əvvəl onun həmvətənləri üçün səciyyəvi olan "kədərli şadlıq" hissəsinə də malik deyildir.

Bu çox danışan centlmənə artıq heç kəs fikir vermirdi.

Baron Veyssnitserdörfer birinci komikin oxuduğu kiçik şah əsərdən bir kəlmə də anlamadı, hətta, əgər anlamış olsaydı da, çətin ki, "Paris monoloqbazlığını" təqdir edəydi.

Əzəmətli və möhtəşəm Faruskiar isə özündən ayrı düşməyən Qangirə bir yerdə, bütün təmkin və sakitliklərinə baxmayaraq, deyə-

son, cənab Katernanın qoribo hərəkətlərinə və məzəli danışığına, az da olsa, müəyyən bir maraq göstərirdilər...

Bu cəhət tamaşaçıların əhval-ruhiyyəsinə çox həssas olan aktorun gözündən qaçmadı və elə buna görə də masanın arxasından qalxanda mənə dedi:

– Cənab monqol çox ola adamdır!.. O özünü necə də ləyaqətlə aparır!.. Onun şəxsiyyətinə nə qədər əzəmət vardır!.. Əsil Şərq adamıdır!.. Onun yoldaşı isə az xoşuma gəlir... Belə adamı yalnız üçüncü dərəcəli rollara qəbul etmək mümkün olar. Doğrudumu, Karolina, bu əzəmətli monqol "Savanna quldurları"nda Morales roluna çox yaxşı yaraşardı?

– Amma bu oynındakı kostyumla yox, – mən olavə etdim.

– Bu kostyumla nə üçün olmaz, cənab Klodius? Bir dəfə Perpin-yanda mən "Cenevrə malikanəsi" əsərindəki polkovnik de Montekleni yapon zabitanın paltarında oynamışam.

– Həm də onu necə alqışlayırdılar! – xanım Katerna qeyd etdi.

Qatar dağlıq yerlə gedir. Dəmiryol xətti tez-tez sağa-sola burulur. Biz tez-tez vaqonların səsinə güruldəyən tuncellərdən keçirik.

Bir azdan sonra Popov elan etdi ki, biz keçmiş Kokand xanlığının ərazisi olan və onu təşkil edən yeddi əyalətə 1876-cı ildə Rusiyaya birləşdirilmiş Fərqanə ərazisinə daxil olmuşuq. Əhalisi əksərən özbəklərdən ibarət olan bu əyalətlər, əyalət reisləri, onların köməkçiləri və "şəhər başçıları" tərəfindən idarə olunur.

Sonra isə yol yenə də düzənliyə çıxır, bu yer o qədər düzdür ki, xanım Uyfəlv-Burdon onu biyər stolonun yaşıl məhudi ilə müqayisə etmişdir. Lakin həmin bu yaşıl düzənlik üzərində fil süməyindən qayırmış şərlər deyil, Böyük Transasiya dəmiryolu xəttinin saatda altmış kilometr sürətlə irəliləyən ekspres qatarı hərəkət edirdi.

Çuqay stansiyasını keçəndən sonra biz axşam saat doqquzda Kokand vağzalının qarşısında dayanırıq. Qatar burada iki saat dayanacaqdır, buna görə də biz platformaya düşürük.

Meydancağan düşəndə mən mayor Noltiso yaxınlaşsam, o isə elə həmin bu dəqiqədə Pan Şaoya müraciət edərək soruşurdu:

– Cənab Pekinə aparılan bu mandarin İen Lunu siz tanıyırdınız mı?

– Xeyr, tanımırdım.

¹ Koklen kiçik (1848-1909) – fransız komediya aktyoru

² Fruassar – XIV əsrin fransız salnaməçisi

– Ona göstərilən ehtiramdan belə görünür ki, yəqin, o çox gör-kəmli bir adammış.

– Tamamilə mümkündür, mayor. Axı bizim Soma İmperiyasında görkəmli şəxsiyyətlər az deyildir.

– Elədirsə, bəs bu mandarin İen Lu kim ola?..

– Mən onun haqqında hətta heç bir söz eşitməmişəm.

Görəsən axı mayor Noltis nə üçün gənc çinlidən bu barədə soruşur və nə üçün bu adlı-sanlı cənabə birdən-birə onu maraqlan-dırmışdır?

ON BEŞİNCİ FƏSİL

Kokand. İki saatlıq dayanacaq. Hər yer gecə kimi qaranlıqdır. Sərnişinlərin əksəriyyəti artıq öz yatacaqlarını hazırlamış və bundan sonra daha vaqondan çıxmağa hazırlanırlar.

Mən platformada gəzişir və tütün çəkiyəm. Kokand – ehtiyat yolları və parovoz deposu olan çox böyük bir stansiya. Bizi Uzun Adadan başlamış, demək olar ki, tamamilə üfüqi və düz yolla gətirən lokomotiv burada, daha güclüsü ilə əvəz olunacaqdır. Pamir dağla-rının atəklərindəki dərələr arasında, dik yoxuşlarda böyük çökəcilik qabiliyyətinə malik maşınlar lazımdır.

Mən lokomotivlərin burada açılıb-bağlanmasına və hərəkətinə diqqət edirəm. Lokomotiv tenderlə birlikdə qatardan açılanda, Kinko-nun olduğu yük vaqonu bu səfər qatarın baş tərəfində qaldı.

Əgər gənc rumin indi platformaya enmək fikrinə düşsə, çox ağilsız və ehtiyatsız hərəkət etmiş olar. Burada irəli-geri gəzişən və hər bir sərnişinə diqqətlə göz qoyan “qorodovoylar” o saat onu görürlər. Öz yeşiyində dinməzce oturub qalmaq və hətta vaqondan başını çıxarıb baxmamaq – mənim 11 nömrəmin eadə biləcəyi ən yaxşı işdir. Mən isə o vaxta qədər yemək taparam və qatar yola düşənədək onun yanına girməyə çalışaram.

Vağzaldakı bufet açıqdır. Yaxşı ki, Popov orada deyildir, yoxsa mənim nə üçün ehtiyat ərzaq almağımı görər və təəccüblənib bunun səbəbini soruşardı. Axı vaqon-restoranda lazım olan hər şey vardır.

Mən bufetdən bir qəder soyudulmuş ot, çörək və bir butulka ara-q ala biliyəm.

Vağzal çox qaranlıqdır. Burada yalnız bir neçə tutqun lampa yanır. Popov, dəmiryol qulluqçularından biri ilə söhbət edir. Yeni loko-motiv hələ verilməmişdir. İndi lap ölverişli vaxtdır! Bizim qatarın Kokanddan çıxmağını gözləməyə ehtiyac yoxdur. Mən indi Kinko ilə görüşsəm, sonra heç olmazsa gecəni rahat keçirəyəm, doğrusunu deyim ki, özüm də çox yatmaq istəyirəm.

Meydançaya qalxıram və heç kəsin məni görmədiyinə əmin olduqdan sonra yük vaqonuna keçir və Kinkonu qabaqcadan duyuy salmaq üçün ehməl bir səsle deyirəm:

– Mənəm!

O öz yeşiyində oyloşmuşdur. Mən ona daha da ehtiyatlı olmağı və mümkün qədər vaqonda az gəzib-dolanmağı məsləhət görürəm. Gətirdiyim ərzağa o çox sevindi, çünki yeməyi, demək olar ki, tamam qurtarmışdı.

– Heç bilmirəm, sizə necə təşəkkür edirəm, cənab Bombarnak, – deyə o müraciət edir.

– İndi ki bilmirsiniz, onun qayğısını çəkməyin, özizim Kinko, – cavab verirəm. – Bu daha asan olar.

– Kokandda biz nə qədər dayanacağıq?

– İki saat.

– Bəs sərhədə nə vaxt çatacağıq?

– Sabah, gündüz saat birdə.

– Bəs Kaşqara nə vaxt çatacağıq?

– Əlavə on beş saatdan sonra. Ayın on doqquzundan iyirmisinə keçən gecədə.

– Bax, o yerlər qorxulu olacaqdır, cənab Bombarnak.

– Elədir, Kinko, o yerlər qorxulu olacaqdır. Əgər bu başdan Rusi-yaya gəlib çıxmaq çətindir, o biri başda qapının yanında çinlilər dayananda Rusiyadan çıxmaq daha çətindir. Çin gömrükxanaçıları bizim hamımızı diqqətlə yoxlamasalar, sərhəddən buraxmazlar. Lakin onlar yalnız sərnişinlərə belə ciddi yanaşırlar, bunun yükə dəxli yoxdur. Bu vaqon isə yalnız Pekinə gedən yüklər üçün nəzərdə tutulduğuna görə mən belə hesab edirəm ki, görək siz bir o qədər

də qorxmayasınız. Hələlik, gecəniz xeyrə qalsın. Ehtiyat naminə mən daha burada artıq dayanmayacağam...

– Gecəniz xeyrə qalsın, cənab Bombarnak! Gecəniz xeyrə qalsın!

Mən öz yerimə qayıdıb uzandım və elə bərk yuxuya getdim ki, hətta qatarın yola düşməsi üçün verilən fit səslərini də eşitmədim.

Şəhər açılana qədər qatar yalnız birçə böyük stansiyadan – Markelandan keçmiş və orada da çox az dayanmışdı.

Markelanda altmış min nəfər əhali vardır, əslinə baxsan, Fərqanə vilayətinin paytaxtının havası və iqlimi səhhət üçün zərərli olan Kokand deyil, Markelan şəhəridir. Bu şəhər də, əlbəttə, o biriləri kimi iki hissəyə – rusların və yerli əhalinin yaşadığı hissələrə ayrılır. Lakin burada yerli əhalinin yaşadığı hissənin məhəllələrində diqqəti cəlb edəcək və görməli bir şey yoxdur, burada qədim dövrün heç bir abidəsi qalmamışdır, buna görə də Markelana ötəri bir nəzər salıb tamaşa etməkdən ötrü öz yuxuma haram qatmadığım üçün oxucular məni danlamazlar.

Qatar Şahimərdan vadisinə çatandan sonra yenə də düz səhra ilə getməyə başladı, burada yolun düz olması isə qatara normal sürətlə irəliləməyə imkan verdi.

Şəhər saat üçdə qatar Oş stansiyasında qırx beş dəqiqə dayandı. Burada mən, ikinci dəfə yenə öz müxbirlik vəzifəmi yerinə yetirmədim və heç nə görmədim. Bunu yalnız onunla doğrulda bilərdim ki, burada da görməli və baxmalı bir şey yox idi.

Oş stansiyasından sonra dəmiryol xətti rus Türkünstanını Pamirin dağ ətəklərindən və qara qırğızların geniş ərazili ölkəsindən ayıran sərhəd xəttinə gəlib çıxır.

Mərkəzi Asiyanın bu hissəsini yeraltı tərpənmələri doğuran plutonik təkanlar ardı-arası kəsilmədən narahat edir. Şimali Türkünstan dəfələrlə dağıdıcı yeraltı təkanlara məruz qalmışdır. 1887-ci ildə baş vermiş məşhur zəlzələni burada hələ yaxşı xatırlayırlar, mən özüm də Daşkənddə və Səmərqənddə olanda, zəlzələnin və yeraltı vulkan fəaliyyətinin rəddedilməz əlamətlərini görmüşdüm. Xoşbəxtlikdən, bu cür dəhşətli zəlzələlər burada bir o qədər də tez-tez baş vermir. Zəif təkanlar və yer tərpənməsi isə Xəzər dənizindən başlamış Pamir dağlarının ətəklərinə qədər uzanan yeraltı neft yataqları boyunca həmişə və müntəzəm surətdə müşahidə edilir.

Ümumiyyətdə desək, bu hissə Mərkəzi Asiyanın ən maraqlı və səyyahların gözməyə gələ biləcəyi ən qəribə əyalətlərindən biridir. Hərçənd ki, mayor Noltis Oş stansiyasından o tərəfdə heç vaxt olmamışdır, buna baxmayaraq, o, müasir xəritələr və ən yeni səyahət təsviri əsasında bu yerləri çox yaxşı tanıyır. Səyahət qeydləri müəllifləri arasında Kapyu ilə Bonvalonun adlarını xüsusilə qeyd etmək lazımdır, bunların ikisi də fransızdır və mən öz vətənimdən xeyli uzaqda olduğum bu yerlərdə onları təbrik etməyi özümə borc bilirəm. Mənim kimi, mayor Noltis də bu yerləri görmək və gözmək istəyir, elə buna görə də hər ikimiz şəhər saat altıdan dərindən və soraq kitabçalarını götürüb vəqonun meydançasında dayanmışıq.

Pamir farsca Bam-i-Dünya sözündəndir, mənası isə “Dünyanın damı” deməkdir. Hündür və əzəmətli Tyan-Şan Kuen-Lun, Karakorum, Himalay və Hindiquş dağ silsilələri Pamirdən ayırır. Əsrlərdən bəri keçilməsi mümkün olmayan bir sədd kimi yüksələn bu dağ silsiləsinə məğlub etmişlər və özü də rus inadkarlığı məğlub etmişdir. Bu yerdə slavyan irqi ilə sarı irq bir-biri ilə görüşmüşdür.

Oxucular mənim bəzən alimlik etməyimi, yəqin ki, bağışlarlar, bunun səbəbini başa düşmək də bir o qədər çətin deyildir. Mən bu məlumatların hamısı üçün mayor Noltisə minnətdaram. Mənim ondan öyrəndiklərim isə bunlardır.

Avropa səyyahları Pamir dağ ətəklərinin tədqiq edilib öyrənilməsi üzərində az zəhmət çəkməmişlər. XIII əsrdə yaşamış venesiyalı Marko Polodan sonra bu yerlərə sonralar kimlər gəlib çıxmışdır? İngilislərdən – Forsayt, Duqlas, Bidyuf, Yonqxesbend və Nil çayının yuxarı tərəflərində həlak olmuş məşhur Qordon; ruslardan – Fedçenko, Skobelev, Prjevalski, Qrombçevski, general Pevtsov, Qolitsın knyazları, Qrum-Qrjımaylo qardaşları; fransızlardan – d'Overn, Bonvalo, Kapyu, Papen, Breysel, Blan, Ridqvey, O'Konnor, Dütrey de Ren, Jozef Marten, Qrenar, Eduard Blan; isveçlərdən – doktor Sven-Gedin bu yerlərdə olmuş səyyahlardır. Bu tədqiqatçıların sayəsində Dünyanın damı açılmış, sanki Axsax şeytanın¹ əli bu dağlara toxunmuş və onun altında gizlənən sirləri hamı görmüşdür.

¹ Axsax şeytan – fransız yazıçısı Lesajın (1668–1747) eyni adlı romanının qəhrəmanı. Bu qəhrəman Madrid şəhərinin üzərindən uçarkən evlərin damını bir-bir qaldırır və içinə baxır.

İndi artıq məlumdur ki, dünyanın damı üç min metrdən çox hündürlükdə, xeyli uçurumlu dərələrdən və əydəmli yamaclardan ibarət olan bir dağdır; məlumdur ki, onun üzərində iyirmi iki min fut hündürlükdə Qurumdi və Kaufman zirvələri yüksəlir, Tayarma zirvəsi isə iyirmi yeddi min fut hündürlükdədir; bu da məlumdur ki, həmin zirvədən qərb tərəfə Oksus, yaxud Amu-Dərya çayı, şərq tərəfə isə Tarım çayı axır; nəhayət, indi məlumdur ki, bu dağların uçurumları, başlıca olaraq, ilk mədən növlərindən, slans və kvarsın qarışığından ibarət olan mədənlərdən, ikinci dövrə məxsus qırmızı qumluqlardan, less adlanan və Mərkəzi Asiyada bol-bol təsadüf olunan dördüncü təbəqəyə məxsus çürüntülü gil-torpaqdan ibarətdir.

Dəmir yol xəttini bu dağ ətəklərindən çəkmək üçün Böyük Transasiya yolunu alanlar ağılasıgmaz çətinlikləri aradan qaldırmalı olmuşlar. Əslinə baxsan, onların görmüş olduğu bu iş, insan zəkası-nın təbiətə meydan oxuması idi, bu mübarizədə insan qələbə çalmışdır. Qırğızların "bel" adlandırdıqları bu keçidlərdə körpülər, bəndlər, xəndəklər və tunellər tikilmişdir. Bu yerdə dəmir yolu çox güclü lokomotivlər tələb edən kəskin döngələrdən və eniş-yoxuşlardan ibarətdir. Yolun bəzi yerlərində qatarları kanatlar üzərində dartmaq üçün xüsusi maşınlar qoyulmuşdur. Müxtəsər, burada Herkules zəhməti tələb olunurdu və Amerika mühəndislərinin Siyerri-Nevada və Qayalı dağlardakı keçidlərdə görmüş olduqları iş bu zəhmətin qarşısında sönür və gözdən düşür.

Çox solğun görünən bu yerlər insana olduqca çox pis təsir bağış-layır və qatar polad yolun ən qərribə döngələri ilə irəliləyib başgi-cəlləndirici yüksəkliyə çatanda bu təsir daha da güclənir. Bu yerlərdə böyük və kiçik heç bir kənd-kəsək görünmür. Çox nadir hallarda gözə dəyən tək-tük daxmalardan başqa burada heç nə yoxdur, bu daxma-larda isə pəmirlə kəndli öz ailəsi, atları, qaytaq öküzləri, yaxud "kutar", yəni at quyruqlu öküzləri və sıx yunlu qoyun sürüləri ilə birlikdə yalqız həyat keçirir.

Bu heyvanların tükünü dəyişməsi iqlim şəraitinin təbiətindən irəli gəlir. Onlar qış paltarlarını vaxtaşırı ağ yay xəzi ilə əvəz edirlər. Burada itlərin də tükünün rəngi beləcə dəyişir – yandırıcı yay günə-şinin şüaları altında itlərin tükü yanib solur.

Bu keçidlərlə yuxarı qalxdıqca, bəzən uzaqlarda başı dumana bürünmüş, o qədər də aydın seçilməyən dağların silsiləsi görünür. Bu yerlərin dağıdıcı mənzərəsini az-çox canlandıran yalnız Pamirin ağac bitkilərinin əsas növləri olan ağcaqayınlar və ardıc kollarıdır; təpəli düzlərdə yulğun ağacları və yovşan, duzlu su ilə dolu olan çuxurların kənarlarında isə qumotu və qırğızların "tərskən" adlan-dırdıqları xırda dodaqçıçəyi kolları bitir.

Mayor söhbət zamanı yuxarı Pamirdə yaşayan müxtəlif heyvanat cinsindən olan daha bir neçə vəhşi heyvanın da adlarını sayır. Burada həttə gözləmək lazımdır ki, nə birinci, nə də ikinci dərəcəli vaqonlara ayı və ya vəhşi pişik hücum edib sıçramasın.

Pence üstündə gəzən və ya vəhşi pişik cinsindən olan heyvanların pis niyyətlə dəmir yoluna tərəf qaçışdığını açıq-aydın görəndə, necə səs-küy qopduğunu təsəvvür etmək asandır. Bu zaman tapançadan bir neçə atəş açıldı, – bunu lazım olduğundan daha çox səmşinləri sakit etmək üçün atırdılar. Gündüz bizim gözüümüzün qabağında diq-qətlə atılmış güllə, böyük bir vəhşi pişiyi üçüncü dərəcəli vaqonun ayaqlığına atılmağa hazırlaşdığı dəqiqədə vurub yerə sərdi.

– Mənim bəxşişimi qəbul et, Marqarita, – cənab Katerna öz-özünə "Nelsk qülləsi"¹ adlı məşhur əsərdə yanlış söyləndiyi kimi, qətiyyənlə Fransa kraliçasının qohumu olmayan bir nəfərin qadınına Buridanın dediyi atmacanı təkrar edirdi.

Bizim hamımızın minnətdar olduğumuz özəmətli monqolun atması olduğu dəqiq güllədən sonra birinci komik öz heyretini bundan daha yaxşı ifadə edə bilərdimi?

– Necə möhkəm əli və iti gözləri var! – mən mayor Noltisə bil-dirirəm.

O, şübhəli bir nəzərlə Faruskiara baxır.

Pamirin heyvanat aləmi, dediyim kimi, zəngin və müxtəlifdir. Orada hələ canavarlar, tülkülər vardır. "Arxar" adlanan çox gözəl burma buynuzlu iri vəhşi qoyunlar burada sürü ilə gəzir. Göyün yüksəkliyində çalağanlar və qartallar süzür, bizim lokomotivin buraxdığı ağ buxar buludları arasından isə qarğalar, göyərçinlər və sarı daşadöyənələr dəstə ilə hərirlər.

¹ Aleksandr Düma-atanın dramı.

Gündüz heç bir hadisə baş vermir. Axşam saat altıda biz, Uzun Adadan başlayaraq ümumiyyətlə dörd gün ərzində iki min üç yüz kilometrə qədər yol qət etdikdən sonra sərhədi keçdik. Bundan sonra iki yüz əlli kilometr yol gedib Kaşqara çatacağıq. Artıq Çin Türkünstanının ərazisində olmağımıza baxmayaraq, qatarımız yalnız Kaşqarda Çin inzibati qulluqçularının öhdəsinə keçəcəkdir.

Nahardan sonra saat doqquza yaxın, bu gecənin də keçən gecəki kimi sakit keçəcəyi arzusu ilə, daha doğrusu, ümidilə hamı öz yerinə dağılıbmışdı.

Lakin işlər tamam başqa cür oldu.

İki, yaxud üç saat ərzində qatar Pamir dağlarının yamaclarından sürətlə enir, sonra isə adi sürətlə yenə düz yola çıxır. Gecə saat birə yaxın qışqırıq səsləri məni yuxudan oyatdı. Elə o saat mayor Noltis və başqa səmşişinlər də oyandılar.

– Nə olmuşdur?

Səmşişinlərin hamısını həyəcan bürümüşdü – özü də yolda ən kiçik və adi bir hadisənin doğurduğu səbəbsiz həyəcan.

– Nə olmuşdur? Nə üçün qışqırırlar? – Hər bir səyyah öz dilində qorxu içərisində soruşurdu.

Mənim ağıma gələn ilk fikir bu oldu ki, yəqin bizə hücum ediblər. Mən o saat öz müxbir məlumatım üçün çox sadələşməklə görüşmək istədiyim monqol qulduru Ki Tszan haqqında fikirləşdim.

Bir dəqiqə sonra qatar birdən tormozlandı. O indicə dayanacaqdır. Popov narahat bir görkəmdə yük vaqonundan çıxdı.

– Nə olmuşdur? – deyər mən ondan soruşuram.

– Xoşagəlməz əhvalatdır, – cavab verir.

– Yəni, ciddi bir iş olub?

– Yox, zəncir qırılıb və iki axırıncı vaqon arxada qalıb.

Qatar dayanan kimi bir neçə səmşişin, o cümlədən mən də vaqon-dan çıxırıq.

Fənin işığında dürüst yəqin etmək olur ki, vaqonun qırılıb qatardan ayrılması qəsdlə edilməmişdir. Lakin hər halda, necə olur olsun, iki axırıncı – matəm vaqonu və axırdakı yük vaqonu qatardan qırılıb ayrılmışdır. Bu nə zaman və harda olmuşdur?.. Bunu heç kəs bilmir.

Bu zaman mandarin lən Lunun cənazəsi yanına qoyulmuş monqol gözətçilərinin necə hay-küy qaldırdıqlarını təsəvvür etmək belə

çətindir! Onların vaqonunda gedən səmşişinlər və elə onlar özləri də vaqonun qatardan nə vaxt ayrıldığını hiss etməmişlər, lakin bu hadisədən yalnız bir, ya iki saat keçəndən sonra əl-ayağa düşmüşlər...

Burada yalnız birçə iş qalırdı: qatar geri hərəkət etməli və qırılıb yolda qalan vaqonlara çatmalı idi.

Əslində, bu bir o qədər də çətin deyildir. Lakin Faruskiar belə hallarda özünü çox qoribə aparır: o, inadla tələb edir ki, bir dəqiqə belə vaxt itirmədən işə başlasınlar, Popovun yanına qaçır, maşinistə və ocaqçılara müraciət edir. Onun rus dilində yaxşı danışdığını burada mən ilk dəfə gördüm.

Nəhayət, burada mübahisəli bir şey yoxdur. Hamı başa düşür ki, qırılıb dalda qalan vaqonları bağlamaq üçün qatari geri sürmək lazımdır.

Buna yalnız alman baronu etiraz etməyə çalışır. Yenə də ləngimək... Yenə də gecikmək!.. Bir mandarinəndən, özü də diri yox, ölü mandarinəndən ötrü qiymətli vaxtı itirmək lazım gələcəkdir!..

Lakin onun dediklərini heç kəs saya salmır.

Ser Frensis Travelyan isə bu zaman yalnız nifrətlə çiyinlərini çəkərək elə bir görkəm almışdır ki, guya indicə onun dodaqlarından bu sözləri eşidəcəksən: “Belə də inzibati idarə olar?.. Belə də qatar olar?.. Heç İngiltərə–Hindistan demiryollarında belə iş baş verə bilər?”

Mənim kimi mayor Noltis də cənab Faruskiarın işə bu cür qəribəliklə qarışmasına məəttəl qalmışdır. İndiyə qədər həmişə sakit görünən, heç bir şeyə fikir verməyən, hərəkətsiz göz qapaqları altından soyuq bir nəzərlə baxan bu monqol, indi o tərəf–bu tərəfə qaçır, anlaşılmaz həyəcan keçirir, görünür, özünü elə ala bilmir. Onun yol yoldaşı da ondan az həyəcanlanmamışdır.

Axı qatardan qırılıb qalmış vaqonlar onları nə üçün bu qədər maraqlandırır? Axı bunların orada heç bir yükləri yoxdur. Bəlkə, onlar mərhum mandarin lən Luna ehtiram göstərməyə özlərini borclu hesab edirlər? Onlar Duşak stansiyasında matəm vaqonuna bəlkə, buna görə çox diqqətlə nəzər yetirirdilər? Hər nə olur olsun, lakin mayor deyəsən, nədə isə onlardan şübhələnməmişdir!

Biz öz yerimizə qayıdan kimi qatar tərpendi və geri getməyə başladı. Alman baronu yenə də etiraz etməyə çalışır, lakin Faruskiar ona elə bir nifrətlə baxır ki, baron o saat səsinə kəsir və donquldana–donquldana öz yerinə çəkilir.

Bir saatdan çox keçdi. Qatardan bir kilometr geridə itirilmiş vaqonlar görünəndə, artıq şərq tərəfdə dan yeri sökülürdü.

Faruskiar və Qangir vaqonların qatara bağlanmasında şəxsən iştirak etmək arzusunda idilər. Mayor Noltislə mən bu təntənəli əməliyyata kənardan tamaşa edərkən onların monqol gözətçilərindən üçü ilə nə isə bir neçə gəlmə danışıqlarına diqqət yetirdik. Əlbəttə, burada təəccüblü bir şey yoxdur, – onlar həmvətən idilər!

Hamı öz vaqonlarına çəkilib gedir. Qatar tərpənir və itirilmiş vaxtın yerini tədriclə doldurmaq üçün sürətini getdikcə artırır.

Biz yenə də Çin Türkünstanının paytaxtına çox böyük bir gecikmə ilə – yalnız şəhər saat beşin yarısında gəlib çatırıq.

ON ALTINCI FƏSİL

Şərqi Türkünstan, yaxud Kaşqariyyə, rus Türkünstanının bir növ davamıdır¹.

“Nuvel Revyu” qəzeti bu barədə belə yazmışdır:

“Mərkəzi Asiya yalnız o zaman böyük bir ölkə olar ki, ruslar öz inzibati idarələrinin təsirini Tibetə yaysınlar, yaxud ruslar Kaşqara sahib olsunlar”.

Bu iş artıq yarıya qədər görülmüşdür. Pamirdən keçən dəmiryol xətti rus dəmiryollarını bir sərhəddən o biri sərhədinə qədər Səma İmperiyasının bütün ərazisinə xidmət edən Çin dəmiryolları ilə birləşdirmişdir. Kaşqariyyənin paytaxtı indi həm rus, həm də Çin paytaxtıdır. Slavyan və sarı dərilili irqlər burada bir-biri ilə xeyli yaxınlaşmış və tam sülh şəraitində yaşayırlar. Onların bu dostcasına qonşuluğu uzunmu sürəcək? Gələcək haqqında mülahizə və fikir söyləməyi başqalarının ixtiyarına verirəm; mən isə bugünkü vəziyyətlə kifayətlənilirəm.

Biz Kaşqara saat beşin yarısında gəlib çatdıq; qatarın buradan yola düşməsi saat on birə təyin olunmuşdur. Dəmir yol kampaniyası

¹ Yaddə saxlamaq lazımdır ki, ovvqollar Türkünstan deyində, Şimali Asiyada həm Qərbi Çinin əyalətlərini, həm də Əfqanıstanın şimal hissəsi ilə Rusiyanın Orta Asiya ərazilərini əhatə edən böyük bir yer nəzərdə tutulurdu.

bu dəfə öz səmişinləri üçün vaxtı əsirgəməmişdir. Vaxt çox olduğuna görə hətta, sərhədin özündə yox, Kaşqarda, müxtəlif formal və rəsmi işlər azı bir saat çəksə də, mən yenə şəhəri gəzib tamaşa edə biləcəyəm. Deyirlər ki, kağız-kuğuzu və pasportları yoxlamaq işində rus və Çin hökumət orqanları bir-birindən geri qalmaz. İndi burada da eyni xırda tələblər və kiçik bəhanələr ortaya çıxır. Çin məmurunun dilində belə bir ifadə çox qəzəbli səslənir: “Canına lərzə düşsün və tabe ol!” Səma İmperiyası sərhədləri daxilində olmaq hüququnu təsdiq edən sənədlərin imzalandığı vaxt bu ifadə hər şeyi müşayiət edir!

Beləliklə, mən titrəməli, canıma lərzə düşməli və Çin sərhəd hakimiyyətinə tabe olmalıyam. Bu zaman mən istər-istəməz Kin-konun keçirdiyi qorxu və şübhə hisslərini xatırlayıram. Əgər burada təkcə səmişinləri yox, habelə yük vaqonundakı yeşikləri və tayları yoxlasalar, doğrudan da, onun işi yaxşı olmayacaqdır.

Biz Kaşqara yaxınlaşanda mayor Noltis mənə dedi:

– Elə zənn etməyin ki, Çin Türkünstanı rus Türkünstanından xeyli fərqlənir. Biz hələ məbədlər, çaparxanalar, çonkalar, əjdahalar, əlvan fənərlər və çini qüllələr ölkəsinə ayaq basmamışıq. Kaşqar eynilə Mərv, Buxara və Səmərqənd kimi iki hissədən ibarət şəhərdir. Ümumiyyətlə, Mərkəzi Asiyanın şəhərləri qoşa ulduzlara bənzəyirlər – fərqli yalnız ondadır ki, bu ulduzlardan biri o birisinin ətrafında hərhlənir.

Mayorun bu qeydi tamamilə haqlıdır. İndi Kaşqarda əmirin padşahlıq etdiyi, Yaqub bəyin¹ səltənətinin güclü olduğu zamanlar deyildir; Yaqub bəyin vaxtında Türkünstan əyalətində monarxiya o qədər güclü idi ki, hətta çinlilər özləri də, əgər sakit yaşamaq istəyirdilərsə, Budda və Konfutsiya dinindən əl çəkərək müsəlmanlığı qəbul etməyə məcbur olurdular. İndi, əsrin axırında² isə biz bu yerlərdə keçmiş Şərq kosmoramlarını³, əvvəlki maraqlı qaydaları

¹ Yaqub bəy – orta Asiyadan çıxmış və Kokand xanının əyanlarındandır; müsəlmanların Çin əleyhinə üsyanlarına rəhbərlik etmiş, Kaşqariyyədə hakimiyyəti ələ almış və özünü paytaxtı Kaşqar olan müstəqil dövlətin başçısı elan etmişdi. Yaqub bəy müsəlman dinini zorla Kaşqariyyədə yayırdı, buna görə də türkc sultanı ona əmir rütbəsi vermişdi. 1877-ci ildə, Yaqub bəyin ölümündən sonra Kaşqariyyə yenidən Çin əyaləti olmuşdur.

² XIX əsrin sonu nəzərdə tutulur.

³ Dünyaya baxış; dünyanın mənzərəsi (yun.).

və adətləri görmürük. Asiya incəsənətinin məşhur nümunələrindən isə burada yalnız xatirələr və xarabalar qalmışdır. Müxtəlif ölkələrdən keçən dəmiryol xətləri tədriclə həmin ölkələrin hamısını eyni bir səviyyəyə gətirib çıxaracaq və bu ölkələrdəki "xüsusi əlamətləri" silib atacaqdır. O zaman isə xalqlar arasında bərabərlik, hətta ola bilsin ki, qardaşlıq əlaqələri yaranacaqdır.

Doğrusunu desək, Kaşqar şəhəri indi artıq Kaşqariyyənin paytaxtı deyildir. Böyük Transasiya xəttində yalnız aralıq stansiyasıdır, – rus və Çin dəmiryollarının birləşdiyi yerdir, Xəzər dənizindən başlamış bu şəhərə qədər üç min kilometrə qədər uzunluğu olan dəmiryolu xəttinin keçdiyi ərazidə yalnız bir nöqtədir, bu nöqtədən sonra Səma İmperiyasının paytaxtına gəlib çatmaq üçün hələ dörd min kilometrə qədər yol getmək lazımdır.

İki hissədən ibarət olan bu şəhərə tamaşa etməyə gedirəm. Onun yeni hissəsi Yengi şəhər adlanır; köhnə hissə isə – yeni şəhərin üç mil yarımlıq məsafədə yerləşən hissədir ki, bura əsil Kaşqardır. Mən fürsətdən istifadə edərək hər iki şəhərə getməli və onların hər ikisinin məziyyətləri haqqında oxuculara danışmalıyam.

Mənim birinci qeydim: həm köhnə, həm də təzə şəhərin ətrafında palçıqdan hasar çəkilmişdir, bu hasarın həmin şəhərlərə bir o qədər də xeyri yoxdur. İkinci qeyd: burada memarlıq abidələri yoxdur, çünki buradakı sadə evlər və saraylar eyni materialdan tikilmişdir. Gildən, özü də bəşirilməmiş gildən başqa burada heç nə yoxdur. Aydındır ki, günəşin yandırıcı ziyaları altında qurudulmuş palçıqın üzərində isə düzgün xətlər, təmiz profilər və gözəl heykəltəraşlıq naxışları vurmaq mümkün deyildir. Memarlıq sənəti üçün daş, yaxud mərmər tələb olunur. Çin Türkünstanında isə bunların heç biri yoxdur.

Kiçik, lakin sürətlə gedən ikitəkərli araba məni mayorla birlikdə gətirib cəvrası üç mil olan Kaşqar şəhərinə yetirdi. Qızılsuyun, yəni "Qırmızı çay"ın iki qolu bu şəhərin içindən keçir və hər iki qolun üzərindən iki körpü salınmışdır. Lakin bu çay, əslində, qırmızı deyil, sarıdır. Əgər siz burada keçmişdən qalan hər hansı bir yer görmək istəsəniz, görək şəhərin kənarına, bu və ya digər arxeoloqun təxəyyülündən asılı olaraq, ya beş yüz, yaxud iki min il əvvəl tikilmiş köhnə qalanın xarabaları yüksələn yerə gedəsiniz. Lakin burada tamamilə həqiqət olan bir cəhət var ki, Kaşqar şəhəri Teymurləng

tərəfindən bir hücumda alınmış və dağılıb viran edilmişdir. Ümumiyyətlə, etiraf etmək lazımdır ki, bu axsaq fətehin qorxunc qəhrəmanlıqları olmasaydı, Mərkəzi Asiyanın tarixi çox yeknəsəq hadisələrdən ibarət olardı. Doğrudur, sonrakı dövrlərdə, Uali-Tulla xan kimi 1857-ci ildə Asiya qitəsinin qoçaq tədqiqatçısı və böyük alimi Şlagintveyti qovdurmağı ömrə etmiş bözi qudurğan sultanlar da özlərini Teymurləngə oxşatmaq üçün onun hərəkətlərini təqlid etmişlər. Burada Şlagintveytin şərfinə qoyulmuş abidənin üzərində Paris və Sankt-Peterburq coğrafiya cəmiyyətləri adından iki tunc xatirə lövhəsi vurulmuşdur.

Kaşqar – mühüm ticarət mərkəzidir, burada, demək olar ki, bütün ticarət, rus tacirlərinin əlində cəmlənmişdir. Xotan ipəkləri, pambıq, yun, xal-xalça, mahud – bu bazarda satılan başlıca mallardır və bunlar Kaşqariyyədən alınıb xeyli uzaqlara – Daşkəndə Külçe arasındakı Şərqi Türkünstanın şimal tərəflərinə qədər hər yere aparılır.

Mayor Noltisin mənə dediyindən belə məlum olur ki, ser Frensis Traveyanın kefi burada ola bilsin ki, daha da korlansın. Doğrudan da, 1873-cü ildə başda Çepmen və Qordon olmaqla ingilis səfərləri Xotan və Yarkənd tərəfi ilə Kəşmirdən Kaşqara göndərilmişdi. İngilislər o zaman hələ də buradakı yerli bazarı olə keçirəcəklərinə ümid edirdilər. Lakin rus dəmiryolları burada Hind yolları ilə deyil, Çin dəmiryol xətləri ilə birləşmişdir və bunun sahəsində ingilislərin bu yerdəki təsiri öz yerini rusların təsirinə vermişdir.

Kaşqarın əhalisi qarışıqdır. Burada çinli sənətkarlar, yükdaşıyanlar və xidmətçilər də az deyildir. Mayor Noltislə mənim bəxtim Çepmen və Qordonun ku qədər gətirməmişdir. Onlar Kaşqariyyə paytaxtına gəlib çatanda, paytaxtın səs-küylü küçələri əmirin qoşunları ilə dolu idi. İndi orada daha nə atlı igidlər, nə də piyada sərbazlar vardır. Çinsayağı öyrədilmiş və silahlandırılmış ələ "tayfurşı" korpusları, nizəgəzdiren dəstələr, böyük beşgirvonkəlik oxlar daşıyan kalmık-kamançılar, qalxanları və fitilli tüfəngləri olan "pələng" adlı atıcılar da yoxa çıxmışdır. Müxtəsər, Kaşqar ordusunun çox qoribə görünən bütün gözəl döyüşçüləri və onlarla birlikdə Kaşqar əmirinin özü də indi yoxa çıxmışdı!

Axşam saat doqquzda biz Yengi şəhərə qayıtdıq. Təsəvvür edirsinizmi, biz burada qədim qalaya tərəf gedən küçələrdən birində kimi

gördük? Ər-arvad Katernaları. Onlar şən halda bir dəstə musiqiçi-dərvişin yanında dayanıb tamaşa edirdilər.

“Dərviş” sözü “dilənçi” sözünə bərabərdir, dilənçi isə bu ölkədə – tüfeyliliyin ən bitkin təzahürüdür. Bunlar uzun simli gitarada çalanda nə qədər gülməli və qəribə hərəkətlər göstərirlər, kübar təbəqələrin həyatına dair oxuduqları nəğmələri və danışdıqları nağılları ifa edərkən, onların oynadıqları rəqslərdə nə qədər maraqlı akrobat hərəkətləri vardır!

Bizim komikdə aktyorluq duyğusu baş qaldırmışdı. O bunlara tamaşa edərkən yerində sakit dayana bilmirdi, bu onun özündən asılı deyildi! Budur, qoca bir dənizçiye məxsus sadəlik və fitri məzhəkəçi ehtirası ilə indi o da dərvişlərin hərəkətlərini təqlid edirdi və onun özünün də bu dərvişlərə qoşulub oyunbazlıq edəcəyi dəqiqə yaxınlaşırdı.

– Eh, cənab Klodius, – müraciət edir, – görürsünüzmü, o qoçaqların göstərdikləri təmrinləri təkrar etmək bir o qədər də çətin deyildir!.. Siz mənim üçün məzmunu Şərq həyatından alınmış bir operetta yazın, orada mənə dərviş rolunu verin, onda inanarsınız ki, mən dərviş cildinə necə asanlıqla girəcəyəm!

– Mən qətiyyənlə şübhə etmirəm ki, əziz Katerna, bu rolun öhdəsindən məhərrətlə gələcəksiniz, – deyər mən cavab verirəm. – Lakin dərviş cildinə girməzdən əvvəl siz vağzaldakı restorana gəlin və nə qədər ki, Çin aşpazları bizə ağıllıq etməyə başlamayıblar, oradakı yerli mətbəxlə vidalaşın. Mənim təklifim bir də ona görə məmnuniyyətlə qəbul olunur ki, mayorun dediyi kimi, Kaşqar aşpazlarının məhərrəti çox haqlı olaraq şöhrət qazanmışdır.

Doğrudan da, cənab Katerna və xanım Katerna, mayor, gənc Pan Şao və mən bizə verilən xörəklərin hədsiz dərəcə çoxluğuna və gözəl keyfiyyətinə heyran qalmışdıq. Burada şirin yeməklər et xörəkləri ilə yanaşı verilir və bir-birinə çox gözəl uyğunlaşdırılır. Məşhur Xocənd şaftalı kimi yəqin ki, ingilis səfərinin səyahətinin təsviri haqqındakı hesabatda adları çəkilən bəzi xörəklər komikin və onun qadınının yadında həmişəlik qalacaqdır: üstünə şəkər səpilmiş və xüsusi marinadlarla piyde qızardılmış donuz ayaqları, üstünə şirin sous tökülmüş böyrək qızartması, dalbadal də fəseli.

Cənab Katerna xörəklərin hər birindən üç pay yeyir.

– Mən ümid edirəm ki, belə yaxşıdır, – o öz hərəkətini doğruldu. – Kim bilir, Çin aşpazları vaqon-restoranda bizi nəyə qonaq edəcəklər? Köpək balığı üzgəclərinin qızartmasına arxayın olmaq yaramaz: onlar bərk çıxı bilər və dişə gəlməz, qaranquş yuvası isə, şübhəsiz, lap təzə xörək hesab olunmur!

Saat doqquzda vurulan zəng səsləri polis rəsmiyyətinin başladığını elan edir. Biz hələ bir stəkan şaəsin qərabı içərək nahar stolunun arxasından qalxırıq və bir neçə dəqiqədən sonra gözlemə salonunda toplaşırıq.

Mənim nömrələrimin hamısı burdadır, əlbəttə, yalnız Kinkodan başqa, o belə bir səhər yeməyindən qətiyyənlə imtina etməzdi və onu qiymətləndirirdi. Mənim nömrələrim bunlardır: doktor Tio Kin öz əvəzsiz əlaltısı Kornaro ilə birlikdə; öz dişlərini və saçlarını, əlbəttə, başqa mənada, birləşdirmiş Fulk Efrinell və miss Horatsiya Bluet; özünü yüksək tutan təkəbbürlü ser Frensis Traveylan hərəkətsiz və dinməz-söyləməz halda qapının yanında dayanıb şıqar sümürür; kübar Faruskiar isə Qangir müşayiət edir. Başqa səmişinlər də burdadır, – cəmi altmışa, yaxud səksənə qədər adam toplaşmışdır. Hər öz növbəsində, arxasında milli geyimdə iki çinlinin oturduğu stola yaxınlaşmalıdır: orada əyləşənlərin biri rus dilində çox iti danışan məmurdur, o birisi isə alman, fransız və ingilis dillərindən tərcümə edən dilmançdır.

Məmurun əllidən artıq yaşı var; başı dazdır, bıqları sıxdır, arxadan küroyinə sallanan bir hörüyü var, burnuna eynək taxmışdır. Onun ölkəsindəki tanınmış adamların hamısında nəzərə çarpan kimi, rəngbərəng və geniş xalat geymiş bu zorba adamın görkəmi xoşagəlməzdir. Lakin burada məsələ yalnız sənədlərin yoxlanılmasındadır, əgər sənədləriniz qaydasındadırsa, məmurun görkəmi istər xoşa gəlsin, istər gəlməsin, sizə nə dəxli var?

– Onun nə yaman görkəmi var! – xanım Katerna pıçıldaıyır.

– Əsil çinli görkəmidir, – birinci komik cavab verir və doğru-sunu desək, aktyordan bundan artıq heç bir şey gözlemək də olmaz.

Mən hamıdan əvvəl Tiflisdə fransız konsulu və Uzun Adada rus məmurları tərəfindən təsdiqlənmiş pasportumu təqdim edirəm. Məmur mənim pasportuma çox diqqətlə baxır. Mən bunu görüb,

özümü yığışdırıram: mandarin inzibati idarəsindən hər hiylə gözləmək olar. Buna baxmayaraq, yoxlama yaxşı keçir və üzərində yaşıl əjdaha təsviri olan möhür məni bu ölkəyə "gəlməyə yararlı" hesab edir.

Birinci komikin və onun subretkasının sənədləri də tam qaydasındadır. Lakin onların sənədləri yoxlananda cənab Katerna nə hala düşür! Bu zaman o öz hakimlərindən rəhm diləyən, gözlərini utancaq halda yerə zilləyən, müqəssircəsinə gülümsəyib sanki əfv olunmasını istəyən, yaxud heç olmazsa, ona bir qədər acımalarını gözləyən məhbusa bənzəyir, hərçənd ki, bəhanə axtaran Çin məmurlarından heç biri onların sənədlərinə irad tutmaq üçün heç bir bəhanə tapa bilməzdi.

– Hazırdır, – məmurun yanındakı tərcüməçi pasportu ona uzadır.

– Çox sağ olun, knyaz! – cənab Katerna müqəssir şagird kimi cavab verir.

Fulk Efrinel və miss Horatsiya Bluetin sənədləri də poçta məktub yazılan kimi, sürətlə yazılıb möhürlənir. Amerika filialı və bu ingilis dəlall qadının da sənədləri qaydasında olmasa, daha o birilərindən nə gözləmək olar? Sem dayı və Con Bul! – bir yuvanın quşlarıdır!

O biri səmşinlər də heç bir maneəyə rast gəlmədən sınaqdan çıxırlar. Onlar istər birinci dərəcəli, istər ikinci dərəcəli vaqonlarda getsinlər, fərqi yoxdur, əgər hər icazəyə manat, təli, yaxud sapeki² ilə mümkün qədər böyük məbləğ pul verə bilsələr, o halda Çin inzibati idarəsinin tələblərini tamamilə ödəmiş olarlar.

Səmşinlər arasında mən Birləşmiş Ştatlardan olan bir ruhaniyə rast gəlirəm, əlli yaşlarında bir kişidir, özü də Pekinə gedir. Bu adam Boston şəhərindən olan hörmətli Nataniel Morzdur, tipik missioner-yankidir, peşəsi də Tövrət kitabı satmaqdır. Bunun kimi adamlar dini təlim işləri ilə ticarət işlərini çox asan birləşdirə bilirlər. Hər ehtimala qarşı mən öz siyahımda onu 13-cü nömrə ilə qeydə alıram.

Gənc Pan Şaonun və doktor Tio Kinin kağızlarının yoxlanılması, əlbəttə, heç bir çətinlik törətmir və onlar Çin hakimiyyəti nümayəndəsi qarşısında azı "on min xeyirxah arzu" bildirib, bir-biri ilə dostcasına söhbət edirlər.

¹ Sem dayı və Con Bul – amerikalıya və ingilislə ironiya ilə verilən və şəxsi isim şəklinə düşmüş tələblərdir.

² Təli, sapeki – Çində köhnə pul vahidlərini adır.

Növbə mayor Noltisə çatanda, kiçik bir əngəl baş verdi. Mayorla birlikdə eyni vaxtda məmurun qarşısına gedən ser Frensis Travclyan, görünür, öz yerini ona vermək istəmirdi. Lakin o, yenə də tələbbürlü və xoşagəlməz nəzərlərlə kifayətləndi. Centlmen bu dəfə də ağzını açıb danışmaq üçün özünə zəhmət vermədi. Görünür, mən heç zaman onun səsinə eşidə bilməyəcəyəm! Rus da, ingilis də müəyyən edilmiş icazəni aldılar və məsələ də bununla qurtardı.

Əzəmətli Faruskiar, Qangir ilə birlikdə stola yaxınlaşdı. Gözündə cəynək olan çinli altıdan ona nəzər salır, mən isə mayor Noltisə bütün bu əhvalata göz yetirirəm. Görək bu adam imtahandan necə çıxacaqdır? Bəlkə elə onun kim olduğunu biz burada öyrənəcəyik.

Bunun ardınca baş verən və lap teatr tamaşasına bənzəyən hadisəni görəndə, nə qədər təəccübləndiyimizi və heyran olduğumuzu təsvir etmək çətindir.

Çin məmuru, Qangirin təqdim etdiyi kağızları görən kimi ayağa qalxdı və Faruskiarın qarşısında hörmətlə təzim edərək dedi:

– Sizə qarşı bəslədiyim xeyirxah arzumu lütf edib məndən qəbul etməyinizi rica edirəm, cənab Böyük Transasiya dəmiryolu idarəsinin direktoru!

Dəmiryol idarəsinin direktorlarından biri! Deməli, əzəmətli Faruskiar belə bir adam imiş! İndi hər şey aydındır. Biz nə qədər ki, rus Türkiyəni ərazisində idik, tanınmış və görkəmli xaricilərin etdiyi kimi, o da özünün kim olduğunu gizli saxlamağı məsləhət bilməmişdi, indi yolun Çin ərazisindəki hissəsində isə o öz mövqeyini tutmaqdan və öz hüquqlarından istifadə etməkdən imtina etmir.

Mən isə – həttə zarafatçı olsaydı – onu quldur Ki Tszana bənzətməmişdim! Axı elə mayor Noltisin gözüne də onun şəxsiyyəti çox şübhəli görünmüşdü!

Mən qatarda çox mühüm və məşhur şəxsiyyətlərdən, heç olmazsa birçə nəfər görmək istəyirdim, arzum axır ki, yerinə yetdi. Mən onunla tanış olmağa çalışacağam, ən nadir bir bitki kimi onun başına hərlənəcəyəm və indi ki, o, rus dilində danışmağı bacarır, ondan əməlli-başlı bir müsahibə qoparacağam...

Mən o qədər hissiyyətə qapılmışdım ki, mayor əyilib qulağıma pıçıldayanda, yalnız çiyinlərimi çəkməklə ona cavab vermişdim. Mayor qulağıma pıçıldayıb dedi:

– Çox ola bilər ki, bu adam yolun təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dəmiryol kampaniyasının sövdələşdiyi quldur dəstələrinin keçmiş başçılarından biridir.

Bəsdir, mayor, zərəfat etdiyin yetər!

Sənədlərin yoxlanması qurtarır. İndi platformaya çıxan qapıları açacaqlar. Elə bu zaman baron Veyssnitserdörfer yüyürə-yüyürə gözləmə salonuna daxil olur. O özündən çıxmışdır, həyəcanlıdır, kefi pozulmuş, ora-bura qaçır, ətrafa baxır. Nə olmuşdur? O nə üçün sağa-sola qaçır, nə üçün silkələnin, qiymətli bir şey itirmiş adam kimi əyilib-qalxır, əli ilə öz bədənini yoxlayır?

– Sənədlərinizi verin! – tərcüməçi ona almanca müraciət edir.

– Mənim sənədlərim, – baron cavab verir, – elə mən də onları axtarıram... Amma tapa bilmirəm... Sənədlərim mənim bu portmanatımın içində idi...

O, şalvarının, jiletinin, penceyinin və plashının ciblərini alt-üst edib yoxlayır – onun iyirmidən çox cibi var – axtarır, lakin tapa bilmir.

– Tez olun! Tez olun! – tərcüməçi təkrar edir. – Qatar gözləmə-yəcəkdir.

– Mən qoymaram, mən icazə vermərəm ki, qatar mənsiz çıxıb getsin! – baron qışqırır. – Mənim sənədlərim. Axı bu sənədlər hara yoxa çıxmışdır? Yəqin ki, portmanatımı salıb itirmişəm, tapıb mənə gətirərlər...

Bu dəqiqədə zəngin birinci səsi eşidilir və ağzalda boğuş əks-səda əmələ gətirir. Qatar beş dəqiqədən sonra tərpənəcəkdir. Yazıq baron isə qışqıra-qışqıra deyir:

– Dayanın!.. Dayanın!.. *Donnerwetter*¹. Yəni, otuz doqquz gün ərzində dünya səyahətini başa vuran bir adamın xatirinə bir neçə dəqiqə gözləmək olmaz?..

– Transasiya sürət qatarı gözləyə bilməz, – tərcüməçi cavab verir.

Biz mayor Noltislə birlikdə platformaya çıxırıq, alman isə qətiyyətlə öz təmkinini pozmayan çinli məmurla davasını davam etdirir.

Biz olmadığımız müddətdə qatardakı vaqonların sayı azalmışdır, çünki Kaşqarla Pekin arasındakı yolda sərnəşin az olur. On vaqon əvəzinə indi qatarda səkkiz vaqon qalmışdır; baş tərəfdəki yük

vaqonu, iki birinci dərəcəli vaqon, vaqon-restoran, iki ikinci dərəcəli vaqon, mərhum mandarinin cənəzəsi olan matəm vaqonu, bir də qatarın quyruq tərəfindəki yük vaqonu. Bizi Uzun Adadan buraya qədər gətirən rus lokomotivləri indi burada duru yanacaqda deyil, bərk yanacaqda işləyən Çin lokomotivləri ilə əvəz olunacaqdır.

Mən, hər şeydən əvvəl, qatarın baş tərəfindəki yük vaqonuna tərəf qaçmağın qeydində qaldım. Gömrüxana məmurları indi həmin vaqonu yoxlayırlar, mən də Kinkodan nigaranam.

Onu da deyim ki, əgər onlar bu hiylənin üstünü açsaydılar, xəbər o saat yayılıb xeyli hay-küyə səbəb olardı. Kaş onlar yeşiyə toxunmayaydılar, kaş yeşiyi yerindən tərpətib başqa yərə qoymayaydılar, yeşiyi çevirməyəydilər, üzüstə və ya dal-qabaq qoymayaydılar! Yoxsa Kinko yeşikdən çıxıb bilməz, vəziyyət ağırlaşar...

Budur, Çin gömrüxana məmurları yük vaqonundan çıxır və qapıları çırpırlar. Mən, hətta yük vaqonunun içinə baxmağa belə fürsət tapa bilmirəm. Deyəsən, mənim ruminımı tapmamışdılar! Əlverişli fürsət düşən kimi mütləq yük vaqonuna gedəcək, bankirlərin dediyi kimi, “nağd olub-olmamasını yoxlayacağam”.

Öz yerlərimizə qayıtmazdan əvvəl, biz mayor Noltislə birlikdə keçib qatarın qurtaracağına, matəm vaqonuna çatırıq.

Burada şahidi olduğumuz səhnə maraqsız deyildir: monqol keşikçiləri bu zaman mandarin lən Lunun cənəzəsini yaşıl bayraq altına rəsmi surətdə düzülmüş Çin jandarmlarına təhvil verirdilər. Cənəzə indi iyirmi nəfər əsgərin nəzarəti altında olacaq, onlar matəm vaqonunun yanındakı ikinci dərəcəli vaqonda gedəcəklər. Tüfəng və tapança ilə silahlanmış əsgərlərə bir nəfər zabıt komandanlıq edir.

– İndi ki, Səma oğlu cənəzəni qarşılamaq üçün belə fəxri qarovul dəstəsi göndərmişdir, – mən mayora izah edirəm, – görünür, bu mandarin, doğrudan da, çox görkəmli və tanınmış bir şəxs olmuşdur.

– Bəlkə də, fəxri qarovul yox, elə-bələ, keşikçi göndərmişlər, – mayor cavab verir.

Faruskiar və Qangir də bu rəsmiyyətdə iştirak edirdilər, burada təəccüblü bir şey yoxdur. Məgər dəmiryol idarəsinin cənab direktoru kimi böyük vəzifəli bir şəxs Böyük Transasiya xətti idarəsinin qeydkeşliyinə etibar edilmiş görkəmli bir adamın cənəzəsinə göz olmağa borclu deyildir?

¹ Lənətdə gələn! (alm.)

Nəhayət, axırıncı zəng vurulur. Səmişinlər öz vaqonlarına tələsirlər.

Bəs baron harda qaldı?

Axır ki gəlib çıxdı! O, yel kimi özünü platformaya saldı. Nəhayət, on doqquzuncu cibinin dibindən öz sənədlərini tapa bilmiş və ən son dəqiqədə icazə alıb, özünü qatarla yetirmişdi.

– Xahiş edirəm, Pekinə gedənlər öz yerlərini tutsunlar! – Popov cingiltili səs ilə elan edir.

Qatar tərpənir.

ON YEDDİNCİ FƏSİL

İndi qatar təkxətli Çin yolu ilə gedir. Lokomotiv də Çinindir, onu idarə edən maşinist də çinlidir. Ümid edək ki, yolda heç bir hadisə baş verməyəcəkdir, çünki Faruskiar özü də bizimlə bu qatarda gedir, o, Böyük Transasiya dəmiryolu idarəsi direktorlarından biridir.

Əgər yolda qatarın fəlakətə uğraması kimi bir hadisə baş versə, bu, əslində, bizim yoldakı dilxorçuluğu bir qədər dağıdacaq və mənim yazım üçün material verər. Mən etiraf etməyə məcburam ki, siyahıma yazdığım və nəzərdə tutduğum hadisələrdə iştirak etməli olan surətlər ümidlərimi doğrultmadılar. Pyes oynamır, hadisə çox solğun inkişaf edir. İndi burada pyesin bütün iştirakçılarına səhnənin ön hissəsinə çəkib gətirən teatr effekti lazımdır, cənab Katernanın dediyi kimi, burada “yaxşı bir dördüncü pərdə” lazımdır.

Doğrudan da, Fulk Efrinell və miss Horatsiya Bluet, əvvəlki kimi yenə də öz gizli ticarət söhbətləri ilə məşğuldurlar. Pan Şao və doktor Tio Kin məni bir qədər əyləndirdilər, bundan sonra daha onlardan heç nə qoparmaq mümkün deyildir. Ər-arvad Katernalar – yalnız adi komediya aktyorlarıdır və mənim nəzərdə tutduğum tamaşada onlar üçün əlverişli rol yoxdur. O ki qaldı Kinko, mənim hamıdan çox ümid bəslədiyim Kinko... o, sərhədi çox asanlıqla keçdi, sağ-salamat gedib Pekin şəhərinə çıxacaq və öz Zinka Klorku ilə mütləq evlənəcəkdir. Bəli, mənim işlərim heç düz gətirmir! Mərhum mən-darin İen Ludan da maraqlı bir şey yazmaq olmaz. Lakin bununla

belə, “XX əsr”in oxucuları məndən qərribə və maraqlı xəbərlər gözləyirlər!

Bəlkə, mən alman baronundan yapışım! Yox! O, yalnız gülməli adamdır, gülünlük də axmaqlıqdan uzaq deyil. Axmaqlıq isə – sarsaqların işinə yararır, buna görə də maraqlı ola bilməz.

Beləliklə, mən yenə də əvvəlki fikrimə qayıdıram: mənə baş qəhrəman lazımdır, lakin onun addımları hələ indiyə qədər hətta səhnənin arxasından belə eşidilmir. Daha gözləmək olmaz. İndi özəmətli Faruskiarla yaxın tanışlıq əlaqələri düzəltməyin vaxtıdır. Onun sirri açılmışdır, ola bilər ki, bundan sonra o, daha əvvəlki kimi özünü gizlətməyəcək və adamlardan qaçmayacaqdır. Biz, necə deyirlər, onun tabeliyində olan adamlarıq, o, əgər belə demək mümkündürsə, bizim təkərlər üzərindəki şəhərciyin meridir və şəhərin meri görək həmişə öz həmsəhərlilərinə kömək etsin. Belə bir məşhur memurun himayəsinə və köməyinə arxayın olmaq çox faydalıdır. Hətta Kinkonun hiyləsi açılarsa, belə bir tanışlıq yenə faydalı olardı.

Kaşqarı tərk etdikdən sonra qatar adı sürətlə irəliləyir. Qarşı tərəfdəki üfüqdə Pamir dağlarının böyük silsiləsi, bir qədər o tərəfdə, cənub-qərbə doğru, Bolor dağının silsiləsi görünür, – bu isə başı buludlara qovuşan Taqarma zirvəsi ilə birlikdə Kaşqar silsiləsini təşkil edir.

Heç bilmirəm, vaxtımı necə öldürüm. Mayor Noltis heç zaman bu yerlərdə olmamışdır və mən onun diktəsi ilə daha dəstərcəmə heç bir şey qeyd edə bilmərəm. Doktor Tio Kinki, Kornaronun kitabından ayırmaq mümkün deyildir. Pan Şao isə görünür, Parisi və Fransanı Şanxaydan və Pekindən yaxşı tanıyır, həm də o, Avropaya Süveyş kanalından keçib getmişdir və Şərqi Türküstanla Kamçatkadan artıq tanış deyildir. Söz ola bilməz ki, o çox lütfkar və yaxşı söhbətçi adamdır, lakin bu dəfə mənim lütfkarlığa az, orijinallığa isə daha çox ehtiyacım var.

Buna görə də mən vaqondan-vaqona keçir, meydançalarda hər-lənir, lal dayanmış üfüqdən sorğu-sual etməli, səmişinlərin danışq-larına qulaq verməli oluram.

Budur, komik qadını ilə birlikdədir, nə barədə isə çox şən-şən söhbət edirlər. Onlara yaxınlaşıram, astadan oxuyurdular.

“Hinduşkalarını sevirem... sevirem... sevirem”, – deyər xanım Katerna mahnını uzadır.

"Mən də qoyunlarımı sevirəm... sevirəm... sevirəm", – deyə hər iş bacaran cənab Katerna onun səsinə səs verir və lazım gələndə lap baritonu da əvəz edir.

Onlar Şanxaydakı çıxışlarına hazırlaşdılar, buna görə də Pipo ilə sarışın Bettinanın məşhur duetini təkrar edirdilər. Xoşbəxt şanxaylılar! Onların hələ "Maskotta"dan¹ xəbərləri yoxdur.

Onların yanında əyləşmiş Fulk Efrinel və miss Horatsiya Bluet şəhər səhəbədirlər. Mən onların danışığının axırını eşidirəm:

– Qorxuram ki, Pekində saçlar bahalanmış ola, – dəllal arvad izah edir.

– Mən də qorxuram ki, – dəllal ona cavab verir, – dişlərin qiyməti aşağı düşmüş ola. Belə vaxtda əgər müharibə baş versə...

Siz heç ömrünüzdə buna bənzər bir kəlam eşitmisinizmi? Müharibə olsun, vuruşunsunlar, özü də Amerika ticarət evi "Strong Bulbul və K" məmulatının yaxşı satılmasına kömək etmək üçün!

Doğrusu, heç bilmirəm ki nə edim. Vaxt son dərəcə gec gəlib keçir, cəmi altı günlük yolumuz qalmışdır! Bu Böyük Transasiya dəmiryolu və onun yeknəsəq görkəmi lənətə gəlsin! Nyu-Yorkdan San-Fransiskoya gedən xətdəki Qreyt-Trunk yolunda istədiyini qədər hadisə baş verir. Orada, heç olmazsa, zəncilər bəzən qatara basqın edirlər, yolda işə başının dərisini soyulmaqdan gözləmək, səyahəti həqiqətən koloritli və canlı edir.

Bu nədir? Duya oxuyurlar, yoxsa deklamasiya deyirlər? Qonşu kupədə yeknəsəq səs gəlir:

"Elə bir insan yoxdur ki, hansı mövqeyi və vəzifəni tutur tutsun, həddindən artıq qida yeməkdən özünü saxlaya bilməsin və qarnının doldurulması nəticəsində əmələ gələn ağrıların qarşısını ala bilməsin. Xüsusilə dövlət xadimi olan adamlar gərək həddindən çox yeməkdən özlərini saxlasınlar, çünki xalqların taleyi onlardan asılıdır...".

Bu, doktor Tio Kin idi, Karnaronun kitabçasından bir parçanı ucadan oxuyur və onu bütünlüklə yadında saxlamağa çalışırdı. Nə etmək olar, mərhəmətli və xeyirxah venesiyalının məsləhətlərini bir o qədər də qulaqardına vurmaq olmaz. Bu məsləhətləri lap teleqramla şərh edib Nazirlər Sovetinə göndərmək də olar! Dövlət xadimi olan adamlar bəlkə, bu məsləhətlərdən sonra qonaqlıqlarda özlərini bir qədər təvəzökar aparacaqlar?..

¹Fransa bostəkəri Edmon Odranın operettası; 1880-ci ildə yazılmışdır.

Bu gün günortadan sonra biz Yamanır taxta körpüsünü keçdik. Bu kiçik və səssiz bir çaydır, qarlar ərəyəndə çayın axını güclənir, yatağından çıxır və qərb tərəfdə azı iyirmi beş min ingilis futu hündürlüyündəki sıldırımlı dağlardan axıb tökülür.

Dəmiryolunu bəzən hər tərəfdən sıx kolluqlar əhatə edir. Popovun dediyinə görə, bu kolluqlarda pələng də çox olur. Mən ona inanıram, lakin onu deyim ki, mən hələ indiyə qədər bu vəhşi heyvanlardan birçə dənəsini görmək səadətinə nail olmamışam. Amma təəssüf! Zolaqlı vəhşi heyvanlar bizim səyahətimizə bir qədər müxtəliflik gətirə bilərdi. Elə olsaydı, müxbir üçün də əlverişli olardı! Özünü təsəvvür edin, məsələn, diqqəti cəlb edən bu cür başlıqlar "XX əsr" in hər yerdən adı altındakı sütunlarında necə görünərdi:

Dəhşətli fəlakət... Böyük Transasiya dəmiryolunda qatara basqın... pəncələrin zərbəsi və tüfəng atışı... Əlli nəfər ölmüş, ananın gözləri qarşısında uşağı heyvan yemişdir...

Bütün bunların hamısının arasında beləcə nöqtələr qoyulmalıdır.

Xeyr, baş tutmaz! Türkünün vəhşi heyvanları mənə belə bir zövq vermək istəmədilər. İndi onlara nifrət etməyə mənim haqqım vardır. Onlar pələng deyil, ən adi qorxaq pişiklərdir!

Yolun bu hissəsində iki dayanacaq var idi, – on dəqiqəlik və on beş dəqiqəlik – Yengi-Qisarda və bir neçə donma sobasının tüstüləndiyi Kızılda dayanmalı idik. Bu yerlərdə torpaq dəmir külçəlidir, "Kızıl" stansiyasının adı da bunu göstərir, bu sözün mənası "Qırmızı" deməkdir.

Torpaq bu yerlərdə münbitdir, xüsusilə Kaşqariyyənin şərq rayonlarında yaxşı becərilmişdir. Tarlalarda çovdar, arpa, darı, kətan və hətta düyü əkilmişdir. Haraya baxırsan, hər tərəfdə nəhəng qovaq, söyüd və tut ağacları görünür; hədsiz-hesabsız kanallarla suvarılan geniş tarlalar və yaşıllıq çəmənlər yol boyunca uzanır, çəmənlərdə və otlaqlarda qoyun sürüləri otlayır. Əgər sort üfüqdə Pamir dağları olmasaydı, bu ölkə ya Normandiya və yaxud Provans kimi görünərdi. Doğrudur, müharibə bu ölkəni xeyli əldən salıb viran etmişdir. Kaşqariyyə öz istiqlalıyyəti uğrunda vurduğu dövrə də ölkənin torpaqlarında qan su yerinə axmışdır. Dəmiryolu boyunca düşmüş qəbiristanlıqda vətənpərvərlik göstərib həlak olmuş qurbanlar yatır.

Lakin mən Mərkəzi Asiyaya Fransanın təbii mənzərələrini görüb ləzzət almaq üçün gəlməmişəm! Burada, heç olmazsa, bir yenilik, yadda qalan, təsirli və gözənlilməz bir hadisə baş verməlidir ki, mən də onu qələmə alım!

Beləliklə, biz, heç bir macaraya rast gəlmədən, günortadan sonra saat dördə gəlib Yarkənd vəqzalına dayandıq.

Hərçənd ki, Yarkənd Şərqi Türkistanın rəsmi paytaxtı deyildir, lakin bu şəhər həmin əyalətin, şübhəsiz ki, ən böyük ticarət mərkəzidir.

– Lap qəribədir: burada da bir-birinin yanında iki şəhər vardır! – mən mayor Noltise müraciət edirəm.

– Elədir, – cavab verir, – lakin bu dəfə, yeni şəhər rusların iştirakı olmadan əmələ gəlmişdir.

– Yenisi ya köhnəsi, – cavab verirəm, – qorxuram ki, gördüklərimizin tayı ola: palçıq divar, divarda açılmış bir çox qapı, darvaza, çiy kərpicdən tikilmiş daxmalar. Şəhərdə bəlkə də, nə əsil evə, nə maraqlı abidələrə, nə də ki, Şərq bazarlarına rast gəlməyə!

Mən doğrudan da səhv etməmişdim. Təzəsi də eynilə Yengi-şəhər adlanan hər iki Yarkəndi gözib tamaşa etmək üçün həтта dörd saatlıq vaxtın özü də çox idi. Xoşbəxtlikdən, Yarkənddəki qadınlara “dadkva”, yaxud bu əyalətin qubernatorları zamanında olduğu kimi, şəhərin küçələrində azad gəzmək qadağan edilməmişdir. İndi Yarkənd qadınları istədikləri adama baxa bilərlər, həтта özlərini “firəngi”lərə də göstərə bilərlər – bu yerlərdə xaricdən gəlmələrin, hansı millətə mənsub olurlar, hamısını firəngi adlandırırlar. Asiyanın bu qadınları çox gözəldir, onların uzun hörükləri var. Əyinlərində parlaq ipəkdən tikilmiş, Çin naxışları ilə bəzənmiş, dös hissəsi köndələn tikməli, rəngarəng paltarları, ayaqlarında üstü bəzəkli, hündürdaban uzunboğaz çəkmələri var. Başlarına tərbənd bağlamışlar, altından isə qara telləri və bir-biri ilə birləşib düz xətt əmələ gətirən çatma qara qaşları görünür.

Yarkənddə qatardan düşmüş çinli səmşinləri o saat başqa çinlilər əvəz etdi, bu yeni səmşinlər də çinlər idilər, onların arasında iyirmiyə qədər hambal vardı. Axşam saat səkkizdə lokomotiv yenidən tərpəndi.

Bütün gecə ərzində biz Yarkənddən Xotana qədər üç yüz əlli kilometr yol gətməliyik. Mən qabaqdakı yük vaqonuna gedib oradək

yeşiyin öz əvvəlki yerində olduğunu görəndə sevindim. Kinko öz sığınacağında sakitcə yatıb xoruldayırdı, mən onu oyatmaq istəmədim. Fikirleşdim ki, qoy öz gözəl rumın qızının xəyalı ilə yatıb ləzzət çəksin!

Səhər mən Popovdan öyrəndim ki, biz adi səmşin qatarı sürəti ilə yol getmiş və Qaraqalqı stansiyasını keçmişik. Gecə hava çox sərin idi. Bu isə təəccüblü deyil. Bu yerdə yol min iki yüz metr hündürdərlikdə dağların arasından keçir. Quma stansiyasından sonra dəmiryolu xətti birbaşa şərqə tərəf burulur, təxminən otuz yeddinci paralel boyunca, yəni Avropada Sevilya, Sirakuza və Afina şəhərlərindən keçən ən dairəsi ilə irəliləyir.

Bu müddət ərzində biz yolda yalnız birçə böyük çaya rast gəldik – bu da Karakaş çayı idi. Bir neçə yerdə mən çayın üzərində bərə gördüm, çayın quru daşlıq yerlərində isə çobanlar at və uzunqulaq ilxırlarını qabaqlarına qatıb dayaz yerdən keçirirdilər. Karakaş çayı üzərindən çəkilmiş dəmiryol körpüsü Xotan stansiyasının yüz kilometrliyindədir, biz şəhər saat səkkizdə ora çatdıq.

Qatar burada iki saat dayanır, bu şəhər bir qədər Çin şəhərlərinə bənzədiyinə görə mən, heç olmazsa, oraya ötəri bir nəzər salmağı qərara aldım.

Eyni ədalətlə demək olar ki, Xotan – çinlilər tərəfindən tikilmiş müsəlman şəhəri, yaxud müsəlmanlar tərəfindən tikilmiş Çin şəhəridir. Bu ikili mənsəyin əlamətləri bu yerdəki evlərdə və adamlarda aydınca hiss olunur. Buradakı məscidlər Çin məbədlərinə, Çin məbədləri isə məscidlərə oxşayır.

Buna görə də ilk dəfə Çin torpağına ayaq basacaqları yeri və fürsəti əldən verməməyə çalışan ər-arvad Katernaların burada necə meyvə olduqlarına və bu şəhərdən narazı qaldıqlarına qətiyyətlə təəcüb etmədim.

– Cənab Klodius, – komik mənə müraciət etdi, – burada “Pekin gecələri” tamaşası üçün heç bir dekorasiya görmürəm.

– Axı biz hələ Pekinə çatmamışıq, özimiz Katerna!

– Siz haqlısınız, görək gördüyünüz kifayətlənib, az qane olmağı bacarasın.

– Həтта lap az olanda da, italyanların dediyi kimi, cüzi olanda da.

– İndi ki belə deyirlər, deməli, onlar bir o qədər də axmaq deyillər!

Mən vəqona qalxmağa hazırlaşan dəqiqədə Popov qaça-qaça yanıma gəldi:

– Cənab Bombarnak!

– Nə olub, Popov?

– Məni teleqraf kontoruna çağırıbmışdılar, soruşurdular ki, “XX əsr” in müxbiri bizim qatarda gedir?

– Teleqraf kontoruna çağırıbmışdılar?

– Bəli, mən sizin gətdiyinizi təsdiq edəndə, teleqrafçı həmin bu təcili telegramı sizə çatdırmağı xahiş etdi.

– Verin görüm!.. Verin!

Necə gündən bəri məni Xotanda gözləyən təcili telegramı alıram. Bəlkə, bu mənim mandarin İen Lu haqqında Mərv şəhərindən göndərdiyim telegramın cavabıdır?

Telegramı açırım... Oxuyuram... Telegram əlimdən yerə düşür. Telegramda yazılmışdır:

“XX əsr” müxbiri Klodius Bombarnaka.

Xotan. Çin Türkiyəsi.

Qatarla Pekinə aparılan mandarinin cənazəsi deyil, İrandan Çinə göndərilən on beş milyon dəyərinə imperator xəzinəsidir. Paris qəzetlərində hələ səkkiz gün əvvəl bu barədə xəbər verilmişdir. Çalışın, bundan sonra hər şeydən yaxşı xəbər tutun.

ON SƏKKİZİNCİ FƏSİL

– Milyonlar! Matəm vəqonunda gedən bir adamın cənazəsi deyil, milyonlardır!

Bu sözlər cəhətsiz bir halda mənim dilimdən çıxdı və imperator xəzinəsinin sirri o saat hamıya – həm qatarda gedən səmşinlərə, həm də dəmiryol qulluqçularına o saat məlum oldu. İran hökuməti gözdən pərdə asmaq üçün Çin hökumətinin razılığı ilə, vəfat etmiş mandarin haqqında sayıə buraxmışdır, halbuki həqiqətən bu vəqonda on beş milyon frank dəyərinə bir xəzinə Pekinə yola salınırdı!..

Mən necə də bağışlanmaz bir səhvə yol verdim! Mən nə qədər axmaq imişəm! Lakin mən nə üçün Popova inanmamalı idim, nə üçün Popov, İran məmurlarının yalan söylədiklərini zənn edib, onlardan

şübhələnməli idi! Həm də, bu mərhum mandarin İen Lunun vəfatının doğru olmadığı axı kimin ağlına gələ bilərdi?

İndi mən çox dərindən incidilib təhqir olunmuş öz müxbir məniyyəmi düşünürəm, aldığım bu töhmət məni çox incidir. Lakin gəldiyim bu nəticəni, aydındır ki, heç kimə, hətta mayora da danışmıram. Heç belə də iş olar? Böyük Transasiya dəmiryolu xəttində baş verən hadisələr haqqında Parisdə “XX əsr” redaksiyasında, həmin redaksiyanın bu dəmiryolu ilə gedən xüsusi müxbirindən daha yaxşı xəbərləri vardır! Redaksiyaya məlumdur ki, qatarın quyruq tərəfinə imperator xəzinəsi olan vəqon bağlanmışdır, xüsusi müxbir Klodius Bombarnakın isə hələ heç bir şeydən xəbəri yoxdur! Ah, müxbir məniyyəni dəşə dəymişdir. İndi isə artıq hamıya məlumdur ki, İran şahının əlində olan qızıldan, qiymətli daş-qaşdan ibarət xəzinə onun əsil qanuni sahibinə, Çin boğdixanına qaytarılır.

Faruskiarın Duşak stansiyasında bizim qatara nə üçün mindiyi indi tamamilə aydındır. Aparılan qiymətli yük haqqında əvvəlcədən xəbərdar edilmiş dəmiryol kampaniyasının direktorlarından biri kimi o, imperator xəzinəsini son mənzilə qədər şəxsən özü müşayiət etməyi qərara almışdır. Buna görə də o, Qangir və üç monqolla birlikdə “matəm vəqonu”nu bu qədər səylə qoruyur, bax, elə buna görə də, həmin vəqon qatardan qırılıb arxada qalanda, o, xeyli həyəcanlanmışdı və bir dəqiqə də olsun vaxt itirmədən qatarın geriye dönməsini təkidlə tələb edirdi... Bəli, indi hər şey aydın olur.

Kaşqarda monqol gözətçilərinin əvəzinə bir böyük Çin əsgəri dəstəsinin gəlməsi də tamamilə aydındır. İndi aydın olur ki, Pan Şao nə üçün vəfat etmiş mandarin İen Lu haqqında heç nə deyə bilmədi: çünki Səma İmperiyasında belə bir mandarin heç vaxt olmamışdı!

Xotan stansiyasından, biz cədvəldə göstərilən vaxtda çıxdıq. Qatarda hamı həmin bu milyonlar haqqında söhbət edirdi, bəziləri deyirdi ki, bu milyonlar buradakı səmşinlərin hamısını varlı etmək üçün tamamilə kifayət edər.

– Bu matəm vəqonu lap ilk dəqiqədən mənə şübhəli görünmüşdü, – mayor Noltis izah edir. – Elə buna görə də mən mandarin İen Lu haqqında Pan Şaodan sorğu-sual edirdim.

– Mən isə heç başa düşmürdüm ki, – cavab verdim. – Bunu öyrənmək sizin nəyinizə lazımdır. İndi heç olmazsa, aydın oldu ki, biz Çin imperatorunun xəzinəsini yedəyə götürüb çəkirik.

– Həm də, imperator, – mayor əlavə etdi, – vaqonu qarşılamak üçün iyirmi nəfər yaxşıca silahlanmış mühafizə dəstəsi göndərməkdə çox ağıllı iş görmüşdür. Xotan stansiyasından Lançjou stansiyasına qədər qatar Qobi səhrası ilə iki min kilometr məsafə qət edəcəkdir, o yerlərin gözetçiləri isə bir o qədər də yaxşı deyildir.

– Həm də, mayor, siz özünüz dediyiniz kimi, qudurğan Ki Tszan öz dəstəsi ilə birlikdə Səma İmperiyasının şimal vilayətlərində soyğunçuluq edir.

– Elədir, cənab Bombarnak, on beş milyon – quldur dəstəsinin başçısı üçün çox yaxşı bir yağlı tikədir.

– Lakin o quldur, imperator xəzinəsinin göndərilməsini necə cəhd edib öyrənə bilər?

– Oh, bu cür adamlar bilməli olduqları hər şeyi həmişə öyrənirlər. “Özləri də heç “XX əsr”i oxumadıqlarına baxmayaraq, öyrənirlər!” – öz-özümə fikirləşdim və mənə, bir müxbir kimi, öz ağamın, Şenşulun gözündə bu bağışlanmaz səhvimi xatırladıqca qıpqırmızı qızardığımı hiss etdim...

Bu arada vaqonların meydançalarında toplaşan səmşinlər çox qızgın fikir mübadiləsi edirdilər. Bəziləri belə hesab edirdi ki, hətta lap yüksək təbəqəyə mənsub mandarinin cənazesini darta-darta aparmaqdan, milyonları yedəyə alıb çəkmək daha yaxşıdır; başqaları isə belə hesab edirdilər ki, xəzinənin yedəkdə aparılması qatar üçün çox ciddi təhlükədir. Baron Veyssnitserdörfer də bu fikirdə idi. O özünün bu fikrini çox sərt bir şəkildə ifadə edərək, Popovun üstünə düşdü və onu söyüb danlamağa başladı:

– Siz görək əvvəlcədən xəbərdarlıq edəydiniz, cənab! İndi isə hamı bilir ki, bizim qatarda milyonlar gedir, buna görə də qatara basqın edilə bilər! Basqın isə, hətta təsəvvür edərkən ki, def olunsay belə, yəni də mütləq qatarın gecikməsinə səbəb olacaqdır; sizə isə məlumdur ki, cənab, mən heç cür gecikməyə dözmə bilmərəm? Xeyr, mən dözmə bilmərəm!..

– Heç kəs bizim üzərimizə basqın etmir, cənab baron, – Popov cavab verdi. – Heç kəs basqın haqqında düşünmür də!

– Yaxşı, bəs siz bunu hardan bilirsiniz, cənab? Hardan bilirsiniz ki, basqın olmayacaqdır?

– Xahiş edirəm, sakit olun, səbriniz olsun...

– Xeyr, mən sakit olmayacağam və əgər qatar azacıq geciksə, dəmiryol kampaniyasını məsuliyyətə çəkəcək və mənə dəymiş zərəri geri alacağam!

Çox ola bilər ki, doğrudan da bu “dövri-ələm” səyahətinə çıxmış baron ona dəyəcək zərər üçün dəmiryol kampaniyasından yüz min florin qopartmaq istəyəcəkdir!

İndi o biri səyyahlara keçək.

Fulk Efrinel yenə də hər şeyə sırf əməli nöqtəyi-nəzərdən baxır, bu adamdan elə bunu gözləmək lazım idi. O deyir:

– Orası doğrudur ki, bu xəzinənin sayəsində təhlükə qorxusu həqiqətən artır və əgər bir hadisə üz versə, mənim sığorta olunduğum *Life Travellers Society*¹ doğrudan da belə bir iş üçün mənə sığorta pulu verməz və bütün məsuliyyəti dəmiryol kampaniyasının üzünə qoyar.

– Tamamilə ədalətli sözlərdir, – miss Horatsiya Bluet əlavə edir. – Özünüz təsəvvür edin, əgər o itirilmiş vaqonlar tapılmasaydı, hələ dəmiryol kampaniyasının Səma İmperiyası hökuməti ilə münasibətləri nə qədər gərginləşə bilərdi! Siz mənimlə razısınız mı, Fulk?

– Əlbəttə, razıyam, Horatsiya!

Horatsiya və Fulk – qısa və aydın!

Amerikalı Fulk ilə ingilis qadını tamamilə əsaslı mülahizə yürüdürlər: içində xəzinə olan vaqon itşeydi, buna dəmiryol cavabdeh olardı, çünki burada əfsanəvi mandarin İen Lunun cənazəsi deyil, qızıl və qiymətli şeylərin göndərilməsi haqqında söhbət getdiyi, dəmiryol kampaniyasına məlum olmaya bilməzdi.

Bəs ər-arvad Katernalar bu barədə nə fikirdədirlər? Qatarın quyruğuna bağlanmış milyonların onların ruhi vəziyyətini qetiyyəni pozmamışdı. Birinci komik yalnız belə bir qeydlə kifayətləndi:

– Eh, Karolina, bu pullara nə gözəl bir teatr binası tikdirmək olardı!

Hamıdan yaxşı Kaşqarda bizim qatara minmiş müqəddəs ruhani Nataniel Morz vəziyyəti müəyyən edib dedi:

– Barıt anbarını yedəyə götürüb arxanca aparmaq bir o qədər də xoşagələ iş deyildir!

O, doğrudan da, haqlı idi: imperator xəzinəsinin olduğu vaqon – hər dəqiqə bizim qatarı partlada biləcək əsil barıt anbarı idi.

Çində 1877-ci ilə yaxın çəkilmiş birinci dəmiryolu Şanxay şəhəri ilə Fuçkou şəhərini birləşdirdi. Böyük Transasiya yoluna gəldikdə isə bu dəmiryolu təxminən rusların 1874-cü il layihəsində

¹ Səyyahların həyatını qoruyan cəmiyyət – sığorta kampaniyasının adıdır (ing.).

nəzərdə tutulan – Daşkənd, Kulçu, Xami, Lançjou, Sian və Şanxay xətti ilə gedir. Bu yol Çinin arı pətəyini xatırladan səş-küylü, əhalisi sıx olan mərkəzi vilayətlərindən keçmir. Lançjou stansiyasına burulana qədər bu yol Suçjou¹ stansiyasınadək mümkün qədər düz xətlə gedir. Əgər bu yolda dəmiryolu bəzən böyük şəhərlərə də xidmət edərsə, bu yalnız əsas yoldan cənuba və cənub-şərqə ayrılan kiçik qollarla edilir, həm də bu qollardan biri, Təyyuandan Nanginə gedən xətt, Şansi və Tszyansu vilayətlərinin iki əsas şəhərini birləşdirməlidir. Lakin bu yol hələ istismara verilməmişdir, çünki yoldakı əsas körpülərdən biri hələ tikilib qurtarmamışdır.

Lakin Böyük Transasiya dəmiryolunun əsas xətti tamamilə çəkilib qurtarmışdır və Mərkəzi Asiya ilə birbaşa əlaqəni təmin edir. Çin mühəndisləri bu yolu, general Annenkov Zakaspi yolunu çəkdiyi kimi, asanlıqla və sürətlə çəkib başa çatdırmışlar. Doğrudan da Qara-qum səhrası ilə Qobi səhrası arasında oxşar və ümumi cəhətlər çoxdur. Həm orada, həm də burada yer düzdür, dərə-təpə yoxdur, dirəkləri və relsləri döşəmək eyni dərəcədə asandır. Əgər Kuen-Lun və ya Tyan-Şan kimi nəhəng dağ silsilələrini yarıb yol çəkmək lazım gələydə, belə bir işi heç yüz ilə də görüb qurtarmaz olmazdı. Düz və qumlu səhrada isə dəmiryolu xətti asanlıqla üç min kilometrə qədər çəkilib Lançjou stansiyasına çatdırılmışdır.

Yalnız bu şəhərə çatanda mühəndislik məharəti təbiətlə qızgın mübarizəyə girişməli olmuşdu. Qansu, Şansi və Çili vilayətlərindən keçən dəmiryolu həm çətin, həm də baha başa gəlmişdi.

Mən səyahətimin bu hissəsində yol boyu qatarın yalnız su və yanacaq götürmək üçün dayandığı ən mühüm stansiyaları qeyd etməklə kifayətlənəcəyəm. Dəmiryolunun sağ tərəfinə baxanda şimalda Tibet dağlarının mərkəzi ilə tamamlanan uzaq və gözəl dağların mənzərəsi insanın gözüni oxşayır, sol tərəfə baxanda isə Qobi səhrasının ucsuz-bucaqsız üfqləri insanın nəzərlərini cəlb edir. Dağlarda düzənliyin bir-birinə bitirdiyi və yerlər hələ bizim yalnız Lançjou stansiyasına yaxınlaşanda görəcəyimiz əsil Çin olmasa da, hər halda mahiyyət etibarilə Səma İmperiyasının ərazisini təşkil edir.

Əgər müxbirlərin allahı mənə rəhm etməsə və mənim üçün hər hansı bir sərgüzəştli hadisə göndərməsə, səyahətimin bu ikinci hissəsi

deyərsən bir o qədər də maraqlı olmayacaqdır. Birçə bəhanə əlimə keçsə, qalanını fantaziya əvəzi düzəldəcəkdir...

Qatarımız saat on birə Xotan stansiyasından çıxıb Lob, Çira və Xanlanqou stansiyalarını arxada buraxaraq saat ikidə Keriye stansiyasına gəlib çatır.

1889-1890-cı illərdə Pevtsov səyahət zamanı Çin Türkünstanını Tibetdən ayıran Kuen-Lun dağlarının ətəyi boyunca Xotandan Lobnora həmin bu yolla getmişdi. Rus səyyahı o zaman Keriya, Niyadan, Çerçəndən keçmiş, lakin bizim qatardan fərqli olaraq, onun karvanı bir çox maneələr və çətinliklərlə qarşılaşmışdı, bununla belə, həmin çətinliklər Pevtsova xəritə üzərində on min kvadrat kilometrlik bir ərazini qeyd etməyə və bir çox mühüm coğrafi nöqtələrin koordinatlarını göstərməyə mane olmamışdı. Prjevalskinin zəhmətini bu cür davam etdirmək rus hökuməti üçün şərəfli bir iş idi.

Keriya vağzalından baxanda cənub-qərb tərəfdə Karakorum dağlarının zirvələri və bir çox kartoqrafların qeyd etdiyinə görə hündür-lüyü səkkiz min metrədən çox olan Dansanq zirvəsi aydınca görünür. Həmin dağın ətəklərində Kəşmir vilayəti yerləşmişdir. Hindistan yarımadasının ən böyük çaylarından birini su ilə doyuzduran Hind çayının mənbəyi buradan başlanır. Yer kürəsində özünün ən yüksək zirvələri ilə məşhur olan nəhəng Himalay dağları silsiləsi də burada Pamir dağlarından ayrılır.

Xotan stansiyasından sonra biz yüz əlli kilometrlik yolu dörd saata getdik. Belə bir sürət, əlbəttə, çox azdır, lakin Transasiya dəmiryolu xəttinin bu hissəsində qatarlar bundan artıq sürətlə getmirlər. Bunun səbəbi, bəlkə də, odur ki, Çin lokomotivləri kifayət qədər çəkici qüvvəsinə malik deyildir, yaxud da, buradakı maşinistlər çox asta tərpenirlər və qatarın sürətini saatda otuz, yaxud qırx kilometrədən yuxarı qaldırmağı lazım bilmirlər? Səbəb nə olur olsun, hər halda, Səma İmperiyasının dəmiryollarında biz artıq əvvəlki, Zakaspi dəmiryolu üçün adı olan sürəti daha görməyəcəyik.

Axşam saat beşdə biz Niya stansiyasına çatırıq, burada general Pevtsov meteoroloji rəsədxana təsis etmişdir. Qatar burada yalnız iyirmi dəqiqə dayanır. Vağzalda bəfətdən bir qədər ərzaq almaq üçün mənim kifayət qədər vaxtım vardır. Siz yəqin ki, bu ərzağın kimin üçün alındığını bilirsiniz.

¹ Yeni xəritələrdə Tszyusyuana.

Yol boyu, aralıq stansiyalarda qatara çinli səmişinlər minir. Onlar çox nadir hallarda birinci dərəcəli vaqona biletlər alırlar. Özləri də çox yaxın yerlərdə düşürlər.

Biz Niya stansiyasından elə təzəcə yola düşmüşdük ki, Fulk Efrinel gəlib meydançada məni tapdı. Onun görkəmi, çox vacib bir saziş bağlamağa hazırlaşan taciri xatırladırdı, özü də nə işə, çox narahat idi.

– Cənab Bombarnak, – mənə müraciət edir, – mən sizdən bir xahiş etmək istəyirəm.

“Eh, deyə mən öz-özümə fikirləşirəm, lazım olanda bu yanki gör məni necə axtarıb tapır”.

– Əgər, cənab Efrinel, sizə bir köməyim dəyərsə, özümü xoşbəxt sayaram, – cavab verirəm. – Nə işdir?

– Sizdən xahiş edirəm ki, mənim şahidim olasınız.

– Yəqin ki, namus məsələsidir, eləmi? Bilmək olarmı kimlə?

– Miss Horatsiya Bluetlə.

– Necə, siz miss Horatsiya Bluetlə vuruşursunuz? – mən gülüm-sədim.

– Nə danışırırsınız, əşi, mən onunla evlənirəm.

– Siz onunla evlənirsiniz?

– Bəli! O çox əvəzsiz bir qadındır, ticarət işlərini, haqq-hesabı, mühasibat işlərini çox gözəl bilir...

– Sizi təbrik edirəm, cənab Efrinel! Siz mənə arxayın ola bilərsiniz.

– Cənab Katernaya da arxayın ola bilərəm? Siz necə düşünür-sünüz?

– Şübhəsiz. O buna yalnız sevinəcəkdir və əgər toy məclisi olsa, yeməkdən sonra sizin üçün lap bir-iki ağız oxuyar da...

– Qoy nə qədər istəyir oxusun, – amerikalı cavab verir. – Axı miss Horatsiya Bluetlə də şahidlər lazımdır.

– Əlbəttə.

– Siz necə bilirsiniz, mayor Noltis razılıq verəmi?

– Ruslar çox lütək olurlar, imtina etməzlər. Əgər istəyirsiniz, mən onunla danışa bilərəm.

– Əvvəlcədən sizə təşəkkür edirəm. Bəs ikinci şahid kim ola bilər? Burada mən bir qədər çətinlik çəkirəm... Bəlkə, o ingilis, ser Frensis Traveylan razı ola?..

– O, dinməz-söyləməz yalnız başını tərpədəcekdir, – ondan, başqa heç nə gözləmək olmaz...

– Bəs baron Veysnitserdörfer?

– Bir adam ki, dövrü-ələm səyahətinə çıxsa, özünün də familiyası bu qədər uzun ola, ondan heç xahiş etmək olar? Onun familiyası o qədər uzundur ki, imza edəne qədər xeyli vaxt hədəf gedər!

– O halda, mən gənc Pan Şaodan başqa daha heç kəsi yadıma sala bilmirəm... yox, əgər o da imtina etsə, onda bizim baş konduktor Popovdan başqa heç kim qalmır.

– Əlbəttə, o da, o birisi də bu işi özlərinə şərəf hesab edərlər... Lakin tələsməyin adı yoxdur, cənab Efrinel. Pekinə qədər hələ xeyli yolumuz qalır, çatırıq, orada siz dördüncü şahidi asanlıqla taparsınız...

– Pekinin bura nə dəxli var? Miss Horatsiya Bluetlə evlənmək üçün mən qətiyyətlə Pekini gözləməli deyiləm.

– Deməli, siz Suçjou, yaxud Lançjou stansiyalarındakı bir neçə saatlıq dayanacaqdan istifadə etmək istəyirsiniz?

– *Wait a bit*, cənab Bombarnak! Yanki nə üçün gözləyib vaxtını itirməlidir?

– Deməli, bu iş... baş verəcək.

– Elə burada!

– Lap qatarda?

– Lap qatarda.

– Bəli! O halda mən də sizə: *Wait a bit* deməliyəm!

– Bəli, özü də lap tezliklə. Heç cəmi bir gün çəkməyəcək...

– Axı toy mərasimi üçün hər şeydən əvvəl... lazımdır.

– Bəli, amerikalı ruhani lazımdır! Ruhani elə bizimlə qatarda gedir. Müqəddəs Nataniel Morz...

– O özü də razıdır mı?

– Əlbəttə! Ona bircə xahiş kifayətdir, bütün qatardakıların hamısının köbinini təzədən kəsib evləndirsin.

– Əhsən, cənab Efrinel! Qatarda toy! Bu çox əladır...

– Cənab Bombarnak, o işi ki, bu gün görmək olar, onu heç vaxt sabaha qoymaq lazım deyil.

– Bəli, mən bilərəm... *Time is money*¹.

– Yox! Sadəcə *Time is time*², amma ən yaxşısı budur ki, bir dəqiqəni də hədəf yerə itirməyəsən.

¹ Vaxt – puldur (ing.).

² Vaxt – vaxtdır, yəni vaxt qiymətlidir (ing.).

Fulk Efrinel mənim əlimi sıxır, mən isə öz vədimə görə nikah mərasiminin gələcək şahidləri ilə danışığa başlayıram.

Aydındır ki, dəllal və dəllal qadın – azad insanlardır, istədikləri kimi hərəkət edib, istədikləri kimi də evlənə bilərlər, – bu iş üçün yalnız ruhani olsun! – Evlənmək üçün də onlara Fransada və başqa ölkələrdə tələb olunan cəmsixici hazırlıq və adamı əldən salan rəsmi qaydaları gözləmək lazım deyildir. Bu – yaxşıdır, yoxsa pisdir? Amerikalılar belə hesab edirlər ki, bu cür yaxşıdır, Fanimor Kuper isə demişdir: “O şey ki, bizdə yaxşıdır, deməli, hər yerdə yaxşıdır”.

Mən əvvəlcə, mayor Noltisə müraciət edirəm. O, miss Horatsiya Bluetin şahidi olmağa məmnuniyyətlə razılıq verir.

– Bu yankilər çox qəribə deyifdir, – o mənə izah edir.

– Qəribədirlər ona görə ki, heç nəyə təəccüblənmirlər... Mən eyni təklifi Pan Şaoya da edirəm.

– O ilahi və pərəstişə layiq miss Horatsiya Bluetin şahidi olmağa çox şadam! – o da öz razılığını bildirir.

Əgər amerikalı ilə ingilis qadını evlənirsə və bu işdə onlara fransız, rus və çinli şahid durursa, bu cür evlənmək xoşbəxtliklə qurtarmasa, demək olarmı ki, ümumiyyətlə xoşbəxtlik və səadət mövcuddur? İndi növbə cənab Katernanıdır.

Görəsən o da razıdır mı? Bu çox boş sualdır – necə yəni razı deyil, lap ikiqat, üçqat razıdır!

– Bu əhvalat vodevil, yaxud operetta üçün çox gözəl bir mövzudur! – komik bildirir. – Bizdə artıq “Nağara ilə toy”, “Zeytun ağacları altında toy”, “Fənər işığında toy” vardır... indi isə biz “Qatarda toy”, yaxud daha yaxşısı – “Hər şəraitdə toy” tamaşasını göstərəcəyik. Görürsünüzmü, nə qədər gözəl adlardır, cənab Klodius. Sizin amerikalı bütünlüklə mənə arxayın ola bilər. Tamaşacıların seçməyinə və arzusuna görə şahid – qoca, yaxud gənc, alicənab ata, yaxud ilk aşiq, markiz, yaxud kəndli ola bilər!

– Siz elə olduğunuz kimi də qalın, cənab Katerna, bu cür daha yaxşıdır, – mən dilləniyəm.

– Bəs xanım Katernanı toya dəvət edəcəklərimi?

– Bəs necə! Gəlinin yanında rəfiqəsi olmalıdır!

Əlbəttə, Böyük Transasiya dəmiryolu qatarında baş verən toy dəşgahına həddindən çox tələbkarlıq göstərmək yaramaz!

Gecə olduğuna görə toy mərasimi daha bu gün baş tutmaz, həm də Fulk Efrinel, işlərini bir qədər səliqəli tutmaq üçün bəzi hazırlıq görməlidir; nikah sabah səhərə təyin edilmişdir; sənişinlərin hamısı dəvət olunmuşdur, hətta Faruskiar öz gəlişi ilə toy məclisini şərfəyab edəcəyini vəd etmişdir.

Nahar zamanı hamı qarşıdakı toydan danışır. Gələcək ər-arvad hamının təbrik etməsinə və sağlıq söyləməsinə əsil anqlosaks nəzakəti ilə cavab veridirlər. Hamı nikah müqaviləsini imza etməyə hazır olduğunu bildirir.

– Biz isə sizin imzalarınızı layiqilə qiymətləndiririk! – Fulk Efrinel ticarət sazişinə razılıq verən bir tacir ədəsi ilə cavab verdi.

Gecə düşən kimi hamı səhəlik tənənin xəyalı ilə yatıb dincəlmək üçün öz yerlərinə getdilər. Mən Çin jandarmlarının yerləşdiyi vaqona qədər öz adi gəzintimi davam etdirib inandım ki, Səma Oğlunun xəzinəsi çox ciddi nəzarət altındadır. Dəstənin bir hissəsi keşik çəkəndə, o biri hissəsi yatıb dincəldir.

Gecə saat birə yaxın mən Kinkonun yanına gedib Niya stansiyasında aldığım yeməyi ona verə bildim. Gənc rumin özünə gəldi və şadlandı. O indi daha etibarlı bir limanda lövbər salmaqda yolda heç kəsini mane olmayacağına əminir.

– Mən bu yeşikdə qaldıqca kökəliyəm, – şikayətlənir.

– Özünü də gözləyin, kökəlməyin, – zarafatına deyirəm, – yoxsa yeşikdən çıxıb bilməzsiniz!

Mən Efrinel-Bluet adaxlıların qarşıdakı toyları barədə, qatarda evlənməyə hazırlaşdıqları haqqında ona danışaram.

– Nə xoşbəxtdirlər. Pekinə qədər gözləməli olmayacaqlar!

– Bəli, əlbəttə, – deyirəm, – lakin mənə elə gəlir ki, bu cür şəraitdə təcili evlənməyin axırı bir o qədər də möhkəm ola bilməz... Lakin bu barədə qoy onlar özləri qayğı çəksinlər!

Səhər saat üçdə qatar demək olar ki, Kuen-Lun dağlarının lap etəyində, Çerçen stansiyasında qırx doqquz dayandı. İndi buradan dəmiryolu heç bir ağac və yaşıllığı olmayan, insanın nəzərlərini oxşamayan pupquru yerlərdən keçərək, şimal-şərqə tərəf yol alır.

Günün başlanması ilə, böyük şoran düzənlik günəşi ziyaleti altında parlayanda Çerçen stansiyasını Çarklıq stansiyasından ayıran dörd yüz kilometrlik məsafənin ortalarında idik.

¹ Ərli arvadın, toy mərasimində gəlinin rəfiqəsi ola bilməyəcəyinə işarədir.

Mən yuxudan ayılanda soyuq tər içində idim. Dəhşətli yuxu görmüşdüm, lakin gördüyüm yuxu "Qızıl açar" kitabının təsviri ilə yozula biləcək yuxulardan deyildir. Xeyr, onsuz da hər şey aydın idi! Quldurlar dəstəsinin başçısı Ki Tszan, Çin imperatorunun xəzinəsini ələ keçirmək fikrinə düşmüş və cənubi Qobi səhrasında qatara basqın edir... Vaqon sındırılmış və talan edilmişdir... Qızıl və qiymətli daş-qaşdan ibarət olan on beş milyon dəyərdəki xəzinə Çin keşikçilərindən alınmışdır, keşikçilər isə imperatorun xəzinəsini qoçaqlıqla müdafiə edərək, vuruşmada həlak olurlar... O ki qaldı səmişinlərə... əgər mən yuxudan ikicə dəqiqə də gec ayılsaydım, həm səmişinlərin, həm də öz şəxsi taleyimin necə olacağını bilirdim!

Lakin yuxuda gördüyüm bu əhvalatın hamısı gecənin dumanları içərisində əriyib yox olur. Yuxu – fotoqraf şəkilləri deyildir. O, günəşin təsiri altında "yanıb" solur və yaddan çıxır.

Nümunəvi bir burjua öz yaşadığı şəhərin baş küçəsi ilə gəzməyə çıxan kimi, mən də bütün qatar boyu öz adi gəzintimə çıxanda, mayor Noltis mənə yaxınlaşdı və ikinci dərəcəli vaqonda əyləşmiş bir monqolu göstərərək dedi:

– Bu adam Duşak stansiyasında Faruskiarla və Qangirlə birlikdə qatara minənlərdən deyildir.

– Doğrudan da elədir, – cavab verirəm, – mən də bu adamı birinci dəfə görürəm.

Sualıma cavab olaraq Popov dedi ki, mayor Noltisin göstərdiyi monqol, Çerçen stansiyasında qatara minmişdir.

– Sizə onu da söyləyə bilərəm ki, – Popov əlavə etdi, – bu adam qatara minən kimi direktor onunla qısaca bir söhbət etdi və mən bu danışqdan belə nəticə çıxartdım ki, yəqin, yeni səmişin – Böyük Transasiya dəmiryolu kampaniyası qulluqçularından biridir.

Onu da deyim ki, gəzinti zamanı Faruskiara rast gəlmədim. Bəlkə, o, Çerçenlə bizim günortadan sonra saat birdə gedib çatacağımız Çarklyk arasındakı stansiyalardan birində qatardan düşmüşdür?

Yox, elə deyildir; budur, mən onu görürəm, o, Qangirin yanında bizim vaqonun qabaq meydançasında dayanmışdır. Onlar nə barədə

isə qızgın söhbət edirlər və aydınca hiss olunan bir səbirsizliklə tez-tez geniş səhranın şimal-şərq tərəfindəki üfüqə baxırlar. Bəlkə, onlar həmin bu monqoldan bir həyəcanlandırıcı yeni xəbər eşitmişlər! İşin bu yerində mən yenə də öz xəyalıma güc verir və fikirləşirəm... gecə yuxuda olduğu kimi qərribə macəralar, quldurların hücumu gözümün qarşısında canlanmağa başlayır...

Məni yalnız müqəddəs Nataniel Morz bu vəziyyətdən ayılıb özümə gətirir:

– O məsələ bu gün... saat doqquzda... baş tutacaqdır... Xahiş edirəm, gecikməyiniz... – mənə xatırladır.

Aha, yadıma düşdü, ruhani, Fulk Efrinellə miss Horatsiya Bluetin toyu barədə danışdı... Mən isə tamam unutmuşdum. Hazırlaşmaq lazımdır. İndi ki yanımda geyməyə başqa kostyumum yoxdur, heç olmasa, köynəyimi dəyişə bilərəm. Adaxlının iki şahidindən biri kimi, mənim görkəmin görək yaxşı olsun, onu da nəzərə almaq lazımdır ki, ikinci şahid, cənab Katerna, gözəl geyinəcəkdir.

Doğrudan da, komik yük vaqonuna getdi, – oraya gedəndə yazıq Kinko üçün mən yenə də nigrançılıq çəkməyə başladım, – oradan, Popovun köməyi ilə öz sandığımdan kifayət qədər geyilib köhnəlmiş bir kostyum çıxartdı, lakin köhnə olsa da, bu kostyumla toy mərasimində müvəffəqiyyət qazanmaq mümkün idi: sürtük təzə zeytun yağı rəngində parçadan tikilmişdi, metal düymələri vardı, yaxalığında rəngi qaçmış düymə ilgəyi, qalstukun üstündə çox böyük bir brilyant var idi. Al-qırmızı dizə qədər şalvarı mis toqqa ilə bağlanırdı. Üzərində gülləri olan rəngbərəng jilet, zolaqlı corablar, ipək əlcəklər, bal məclislərində geyilən qara ayaqqabılar və yanları enli boz şlyapadaydı. Təsəvvür edirəm, komik bu ənənəvi toy paltarında nə qədər ilk evlənen kəndli cavanların, daha doğrusu, onların ömi və daytalarının rolunu ifa etmişdir! Bir-birinə uyğun gələn bu əla və gözəl paltar onun təmiz qırılmış parlaq üzünə, rəngi göyö çalan yanaqlarına, şəon gözlərinə və həmişə gülümsəyən çöhrəyə dodaqlarına nə gözəl yaraşır.

Xanım Katerna da erindən pis bəzənməmişdi. O da öz paltar dolabından rəfiqələrə məxsus kostyum çıxartmışdı: onun geyimi güləbətinlə rəşlənmiş gözəl korsajdan, yun tumandan, əməkəməci rəngində corablardan, üstünə yalnız qoxulamaq üçün ətiri çatışmayan süni güllər sancılmış həsir şlyapadan ibarət idi. Xanım Katerna paltarı

¹ "Qızıl açar" – fransızlarda qədim yuxu yozmaq kitabı

geyondən sonra qaşlarına bir balaca sürmə çəkmiş və yanaqlarını azacıq qızardıb allaşdırmışdı. Nə demək olar, əsil əyalət subretkasıdır! Əgər bizim komiklər toy yeməyindən sonra kənd həyatından alınmış bir neçə kiçik tamaşa göstərməyə razılıq versələr, mən mərc gölürəm ki, əməlli-başlı müvəffəqiyyət qazanacaqlar.

Saat doqquza təyin olunmuş toy mərasiminin başlanmasını qatar-dakı tender zəngi xəbər verəcəkdir; o, kilsə zəngləri kimi ucadan çalınacaqdır, Əgər xəyala bir qədər də güc versək, özünü kənddə təsəvvür etmək olar. Lakin bu zəng səsləri qonaqları və şahidləri haraya çağıracaqdır?.. Mən öyrənə bilmişəm ki, vaqon-restorana çağıracaqdır, ora qarşıdakı mərasim üçün pis təchiz edilməmişdir.

Bura artıq, vaqon-restoran yox, salon-vaqondur. Buradakı böyük nahar stolunu yığıb qoymuşdurlar. Çerçen stansiyasında alınmış əvəz edəcək kiçik bir stol qoymuşdurlar. Çerçen stansiyasında alınmış bir neçə gül dəstəsi səmişinlərin böyük hissəsini yerləşdirmək üçün kifayət qədər geniş olan vaqonun künc tərəfində qoyulmuşdur. Bir də, hər kəsə vaqonda yer çatmasa, onlar vaqonun meydançalarında da dayanıb tamaşa edə bilərlər.

Birinci və ikinci dərəcəli vaqonların qapılarında elanlar asılmışdır:

“Nyu-Yorkdakı “Strong Bulbul və K”” ticarət evinin nümayəndəsi cənab Fulk Efrinel sizi özünün London holms-holm firmasının nümayəndəsi miss Horatsiya Bluetlə nikah məclisinə dəvət etməyi özünə şərəf hesab edir. Nikah mərasimi Böyük Transasiya dəmiryolu qatarının vaqon-restoranında həmin il may ayının 22-də düz səhər saat doqquz tamamdə bostonlu müqəddəs Nataniel Morzun hüzurunda olacaqdır”.

“Londonda holms-holm firmasının nümayəndəsi miss Horatsiya Bluet sizi, özünün “Nyu-York Strong Bulbul və K”” ticarət evinin nümayəndəsi cənab Fulk Efrinellə nikah məclisinə dəvət etməyi özünə şərəf hesab edir. Nikah mərasimi...” və i.ə.

Əgər mən bu toy əhvalatından, heç olmazsa, yüz xətlük bir material yazıb düzəldə bilməsəm, deməli, mən öz müxbirlik sənətimdən qətiyyənlə baş çıxara bilmirəm.

İndi isə işə başlamaq lazımdır. Popovdan soruşub öyrənməliyəm ki, bu təntənəli dəqiqədə bizim qatarımız yolun hansı yerində olacaqdır.

Popov həmin yeri yol soruş kitabına olavə edilmiş xəritədə mənə göstərir. Həmin dəqiqədə qatar Çarklıq stansiyasının yüz əlli kilometrliyində, Lobnor gölüne tökülən kiçik bir çayın kəsdiyi səh-rada olacaqdır. İyirmi iyelik məsafədə daha heç bir stansiya təsadüf etməyəcəyik, növbəti dayanacaq toy mərasimini poza bilməyəcəkdir.

Aydın məsələdir ki, mən və cənab Katerna öz vəzifəmizi ifa etmək üçün hələ saat doqquzun yarısında hazırıq.

Bu təntənəli toyla əlaqədar mayor Noltis və Pan Şao da bir qədər özlərini qaydaya salıb bəzənmişdilər. Mayorun görkəmi ciddi idi, çinli isə kənd toyuna gəlib çıxmış gülməli parisliyə daha çox oxşayırdı.

Doktor Tio Kin, əlbəttə, öz Kornarosundan ayrılmaq istəməyəcəkdir və onlar bu təntənəyə, həmişə olduğu kimi, yenə də bərabər gəlib çıxacaqlar. Mənə məlum olduğuna görə, alicənab venesiyalı evlənməmişdi və buna görə də əgər onun kitabındakı “Həyat üçün təhlükəli olan müxtəlif hadisələr zamanı təcili yardımın ön düzgün və asan vasitələri” fəslinin başlanğıcında bəzi ayrı-ayrı qeydlər tapıl-masa, əsas həyat şirələrinin hədsiz dərəcədə sərf edilməsi nöqtəy-nəzərindən, nikah və evlənmək məsələsi barədə heç bir xüsusi mülə-hizə qoyub getməmişdir.

– Mən razılaşa bilərdim ki, – elə indicə Kornarodan həmin ibarəni mənə misal gətirən Pan Şao qeyd etdi, – nikah məsələsinin həmin təhlükəli hadisələrdən birinə aid etmək tamamilə mümkündür.

Səhər saat səkkiz qırx beş dəqiqədir. Adaxlıları hələ görən yox-dur. Miss Horatsiya Bluet birinci dərəcəli vaqonun tualetinə girib qapını bağlamışdır və şübhəsiz ki, orada öz toy bəzək-düzəyi ilə məşğuldur. Yəqin ki, elə Fulk Efrinel də harada isə indi öz qalstukunu bağlayır, üzüyünü, saatının zəncirini və öz kiçik zərgərlik dükanındakı başqa qiymətli şeyləri axırıncı dəfə silib parıldadır. Onların hələ gəlib çıxmaması mənə narahat etmir. Zəng vurulan kimi harada olsalar gəlib çıxacaqlar.

Mən yalnız ona təəssüflənirəm ki, Faruskiar və Qangir nədən isə çox nigarandılar və belə görünür ki, indi toy əhvalatı heç onların qulağına girmir. Onlar nə üçün səhranın uzaq üfurlarına diqqətlə baxırlar? Axı onlar Lobnor gölü rayonunda, Qrum-Qrjımaylo Blan və Martenin təsvir etdikləri kimi yaşıllığı olmayan, qeyri-münbit və kədərli Qobi səhrasından başqa heç nə görə bilməzlər?

– Əgər hissiyyatım məni aldatmırsa, – mayor Noltis mənə müraciət edir, – burada, nə isə bir iş var.

Mayor bununla nə demək istəyir?.. Lakin indi fikirləşməyə vaxt yoxdur: tender zəngi artıq öz şən çağırışlarını göndərərək bizi dəvət edir. Saat doqquzdur. Vaqon-restorana getməyin vaxtıdır.

Cənab Katerna mənimlə yanaşı gedir və ucadan öz-özünə oxuyur:

Qüllədəki o zənglər
Necə incə səslənir...

Xanım Katerna isə “Ağ paltarlı qadın”¹ operasından alınmış bu trionun sözlərinə “Viyyar draqunları”² əsərindəki nəqəratla cavab verib oxuyur:

Zəngin səsi gözəldir,
Bir-birindən gözəldir...

Xanım Katerna bu nəqəratı oxuduqca teatr səhnəsinə məxsus hərəkətlər edib göstərir ki, guya zəngin ipini dartır.

Səmişinlər təntənəli bir surətdə vaqon-restorana tərəf yönəlirlər. İzdihamın lap önündə dörd nəfər şahid gedir, onların ardınca kəndin – mən qatarın demək istəyirdim – hər iki qurtaracağından dəvət olunanlar gedirlər. Onların arasında – çinlilər, türkmənlər və bir neçə tatar vardır. Hamı toy məclisində iştirak etmək istəyir.

Ruhani, vaqon-restoranda qoyulmuş kiçik stolun arxasında əyləşmişdir, stolun üstündə, gələcək ər-arvadın tələblərinə uyğun olaraq, Nataniel Morz tərəfindən tərtib olunmuş nikah müqaviləsi görünür. Yəqin ki, bu ruhani həm dini, həm də eyni dərəcədə ticarət əməliyyatlarını xatırladan bu cür işlərə çoxdan adət etmişdir.

Bəy və gəlin isə hələ gəlib çıxmamışdır.

– Bəlkə, onlar fikirlərini dəyişiblər? – böyürmədəki komikə müraciət edirəm.

– Əgər onlar öz fikirlərini dəyişmiş olsalar, – cənab Katerna gülümsünərək cavab verir, – o halda, qoy bu ruhani məni təzədən

¹ Fransız bəstəkarı Bualdyenin 1825-ci ildə tamaşaya qoyulmuş operası.

² Fransız bəstəkarı Şayyarın 1856-cı ildə yazılmış komik operası.

öz qadınımla ikinci dəfə evləndirsin. Biz bu toy paltarlarımızı əbəss yerə geyməmişik ki!.. Əslinə baxsan, buraya toplaşmış adamlar üçün də yaxşı olar. Doğrudurmu, Karolina?

– Əlbəttə, Adolf, – xanım Katerna bir qədər əzilib-büzülərək cavab verir.

Lakin ər-arvad Katernaların təkrar evlənməsi baş tutmayacaqdır. Budur, Fulk Efrinel gəlir, dünənki kimi o bu səhər də çox qəribə geyinmişdir, – söhbət bu yerinə yaxşı diqqət edin! – O, sol qulağının dalına bir karandaş taxmışdır: görünür, xeyirxah dəlilə Nyu-Yorkdakı ticarət evi üçün nə isə bir haqq-hesab sənədi yazmış və onu ele bu saat qurtarmışdır.

Budur, miss Horatsiya Bluet də göründü, ingilis dəlil qadını kimi o da anq və dümdüzdür, yalnız ingilis dəlil qadını belə ola bilər. Yol paltarının üzərindən o, çiyinə pləş salmışdır, belindən isə bəzək-düzək əvəzinə bir dəstə açar sallanır.

Onlar isə gah sağa və gah sola baş əyərək, cənab Katernaların deyəcəyi kimi, “bir balaca nəfəs alıb”, asta-asta ruhaninin qarşısına gəlirlər, ayaq üstə durmuş ruhani isə əlini Tövrətin açıq səhifəsi üzərinə qoymuşdur, yəqin ki, həmin səhifədə Avraamın və Sarraanın oğlu İshaqın rahib qızı Revekkanı aldığı haqqında danışılırdı.

Əgər burada mərasimə xüsusi bir dəbdəbə verən orqan musiqisi səlsənsəydi, adam özünü kilsədə hiss edərdi.

Aha, burada elə musiqi aləti də var! Doğrudur, bu, orqan deyil, cənab Katernaların özü ilə birlikdə götürməyi unutmadığı kiçik qarmondur. Səbiq denizçi olduğuna görə o, bu cəza silahı ilə necə rəftar etməyi bilir və öz sənətini nümayiş etdirib, bu alətin ən kədərli tonlarında “Norma”¹ operasının lap şit yerlərini ifa etməyə çalışır.

Bu alətdə böyük bir temperamentlə səslənən dəbdən düşmüş köhnə melodiyalar, görünür, Mərkəzi Asiyaın sakinlərinə çox ləzzət verirdi. Lakin dünyada hər şeyin axırı var, – “Norma”dan çalınan havaların da axırı gəlib çatdı.

Müqəddəs Nataniel Morz, gənc evlənənlərə müraciət edərək, özünün toy nitqini irad edir və zənnimcə o, həmin bu nitqi, yəqin ki, dəfələrlə irad etməli olmuşdur.

¹ İtaliya bəstəkarı Vinçentso Bellininin 1831-ci ildə tamaşaya qoyulmuş operası.

“İki ruh bir-biri ilə birləşir... əti ətindən, qanı qanından iki insan birləşir... törəyin və çoxalın...”

Mən belə hesab edirəm ki, əgər ruhani bu sözlərin övəzinə, sadəcə, bir notarius kimi tələsik desəydi ki, “Bizim ruhani – notariusun, hüçurunda Efrinel, “Bluet və K”” həmin müqaviləni bağladılar... Daha yaxşı olardı.

Təəssüf ki, mən öz fikrimi tamamlaya bilmirəm. Çünki lokomotiv tərəfindən qışqırtı səsləri gəlir. Tormozlar ötürpərdici bir səsle cırıdayır, qatar sürətini azaldır, güclü təkanlardan silkələnir və yolun yan tərəfindəki qumu bağlaidir...”

Toy mərasiminə nə qədər kobud bir müdaxilədir! Vaqon-restoranda hər şey – adamlar da, mebel də, yeni evlənənlər də, şahidlər də hamısı bir-birinin üstünə yığılır. Heç kəs ayaq üstündə dura bilmir. Ağlagəlməz bu vəziyyət dəhşətli qışqırtılar və uzun-uzadı iniltilərlə müşayiət olunur... Sənişinlərdən heç kəsə ciddi xəbə yetməmişdir, çünki qatar bir an içində qəflətən dayanmamışdı.

– Tez bayıra çıxın... Tələsin! – mayor mənə qışqırır.

İYİRMİNCİ FƏSİL

Qorxmış və özilmiş sənişinlər həmin dəqiqə vaqonlardan bayıra çıxdılar. Həyəcan içində hər tərəfdən yalnız üç, yaxud dörd dildə deyilən müxtəlif şikayətlər və anlaşılmaz suallar eşidilirdi.

Faruskiar Qangirlə birlikdə və dörd nəfər monqol hamudan qabaq birinci olaraq atılıb yerə düşür, tapança və xəncərlə silahlanmış halda yol boyu düzülür. Heç bir şübhə yoxdur ki, qatarın dayandırılması qarət niyyəti ilə bədxahlər tərəfindən düzəldilmişdir.

Doğrudan da yolda yüz metrə yaxın bir məsafədə relslər çıxarılmışdır və lokomotiv spalların üzərində lap quma batmışdı.

– Necə yəni! Yol çəkilib başa çatdırılmamışdır, amma Tiflisdən Pekinə qədər biletlə satılır?... Axı mən elə ona görə Transasiya qatarı ilə gəldirdim ki, öz dövri-ələm soyahətimi, heç olmasa, doqquz gün tez başa vurum!

Mən başa düşdüm ki, Popovu alman dilində danlayan bu qorxunc səs baronunkudur. Lakin bu dəfə o, dəmiryol kampaniyasının mühəndislərini deyil, başqalarını təqsirləndirməlidir.

Biz Popovu dövrəyə alıb sorğu-sual edirik, mayor Noltis isə bu zaman Faruskiara və monqollara baxır, onlardan gözünü çəkmir.

– Baron haqsızdır, – Popov bizə cavab verir. – Yol tamamilə çəkilib qurtarmışdır, bu relsləri kim isə cinayətkarlıq məqsədi ilə çıxarmışdır.

– Qatarı ləngitmək üçün edilmişdir! – mən izah edirəm.

– Həm də qatarın Pekinə apardığı xəzinəni ələ keçirmək üçün edilmişdir, – cənab Katerna əlavə edir...

– Bəli, şübhəsiz ki, elədir, – Popov cavab verir. – Biz isə hücumu dəf etməyə hazır olmalıyıq.

– Axı bu quldurlar kimlərdir? – soruşuram. – Olmaya, Ki Tszan və onun dəstəsidir?

Bu qorxunc quldurun adı sənişinlərin bədənində üşütmə gətirir.

– Nə üçün mütləq Ki Tszan olmalıdır... nə üçün Faruskiar deyildir? – mayor astadan mənə deyir.

– Siz nə danışsınız, o ki yolun direktorlarından biridir!

– Fərz edək ki, elədir. Lakin əgər qatarların hərəkətinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün kampaniyanın bozi quldur dəstəsi başçıları ilə sazişə girdiyi haqqındakı şayiələr doğrudursa.

– Mən heç bir zaman buna inanmamam, mayor!

– Özünüz bilərsiniz, cənab Bombarnak, lakin nəzərdə tutun ki, axı Faruskiar bilirdi ki, “matəm” vaqonunda...

– Kifayətdir, mayor, indi zarafat vaxtı deyil!

– Elədir, zarafat vaxtı deyil. Biz özümüzü müdafiə etməliyik, həm də tam qətiyyətlə müdafiə etməliyik.

Çin zabiti öz əsgərlərini xəzinə olan vaqonun ətrafına düzdü. İyirmiye qədər əsgər vardı, qadınları hesaba almasaq, sənişinlər də otuz nəfər olardı. Popov silah payladı, – bu silahları basqın ehtimalına qarşı həmişə qatarda saxlayırlar. Mayor Noltis, Katerna, Pan Şao, Fulk Efrinel, maşinist və ocaqçı, həm əslən asiyalı, həm də avropalı olan sənişinlərin hamısı bu ümumi təhlükədən xilas olmaq üçün vuruşmağı qərara aldılar.

Sağ tərəfdə, təxminən dəmiryolunun yüz addımlığında sıx kolluq görünürdü. Hər dəqiqə hücumə keçməyə hazır olan quldurlar, yəqin ki, həmin kolluqda gizlənmişdilər.

Qəflətən dəhşətli səslər eşidildi. Kolluqdakı budaqlar hərəkətə gəldi, orada gizlənmiş altmışa qədər qobili monqol kolların arasında çıxdı. Əgər quldurlar güc gəlsə, qatar talan ediləcək, milyonlar oğurlanacaq, – o ki qaldı bizə – yəqin ki, biz səmşinləri də rəhmsizcəsinə qıracaqlar.

Bəs mayor Noltisin nəhaq yerə şübhələndiyi cənab Faruskiar özünü necə aparır? Faruskiar sanki tamamilə dəyişmişdi: onun boyu bir az da uzanmış, gözəl sifəti saralmışdı, gözlərindən od parlayırdı. Doğrudur, mən mandarin İen Lu barəsində səhv etmişdim, lakin hər halda dəmiryol kampaniyası direktorunu bədnam Yunyan qulduru hesab etməmişdim!

Quldurlar görünən kimi Popov, xanım Katernaya, miss Horatsiya Blueta və bütün başqa qadınlara əmr etdi ki, vaqonlara qayıtsınlar.

Mənim yanımda altıaçılan tapança vardır və çalışacağam ki, güllələrdən heç biri boş çıxmasın. Mən macərə, sərgüzəşt və qəribə hadisələr haqqında düşünürdüm... Budur, həmin hadisələr gəlib bizi tapdı! İndi oxuculara söyləmək üçün söz tapılar. Əgər müxbir öz tərtib edəcəyi müsahibələrin və "XX əsr" redaksiyasının şərəfi naminə bu vuruşmalardan sağ-salamat çıxarsa, o, yazmaq üçün daha materialsız qalmayacaqdır!

Bəlkə, hücum edən quldurları geri çəkilməyə məcbur etmək üçün elə birinci gülləni dəstə atamanının alına sıxmaq mümkün oldu? Bu mümkün olsaydı, vəziyyət o saat bizim xeyrimizə dəyişərdi.

Quldurlar yaylın atəşi açırlar, əllərindəki tüfəngləri yuxarı qaldırıb silkələyə-silkələyə vəhşi səslər çıxarırlar. Bu zaman Faruskiar, bir əlində tapança, o birisində xəncər hücumə keçir, öz hərəkətləri və sözləri ilə Qangiri və dörd monqolu da ürekləndirir, onlar da Faruskiardan bir addım geri qalmırlar. Biz mayor Noltislə birlikdə döyüşün lap qızgın yerinə tərəf irəliləyirik, lakin cənab Katerna bizi qabaqlayır. Onun ağzı açıqdır, ağ dişləri görünür, gözləri qıyılmışdır. İndi daha o, operetnalarda oynayan komik deyil, sabiq dünyagörmüş bir dənizçidir!

– Bu əclaflar, – o qışqırır, – deyəsən, əlbəyaxa vuruşmaya keçirlər! Quldurlar bizi batırmaq istəyirlər! İrəli, bayraq uğrunda, bayrağın şərəfi naminə irəli! Sağ böyürdən atəş aç! Sol böyürdən də aman vermə! Hər iki tərəfdən atəş açılın!

Cənab Katerna indi daha teatrda işləyən xəncərlə, içi qum ilə doldurulmuş tapança gəzdirmir. Xeyr! Onun hər iki əlindəki əsil tapançadır, indi o bu tapançalardan güllə yağdırır – sağa da, sola da, hər iki tərəfə atəş açır!

Gənc Pan Sao da igidcəsinə vuruşur, amma heç gülməyindən geri qalmır və qalan çinli səmşinləri də öz arxasınca döyüşə cəlb edir. Popov və qatarın bütün xidmət heyəti öz vəzifəsini cəsarətlə yerinə yetirir. Travelyanşirdəki Travelyan-Holdan olan ser Frensis Travelyan da özünə xas bir soyuqqanlıqla vuruşur, Fulk Efrinell isə həqiqi bir yanki kimi qəzəblə döyüşə girmişdir, onu bu cür qəzəblənməyə məcbur edən yalnız toy mərasiminin pozulması deyil, həmçinin onun qırx iki yaşlıq şüni dişlərinə olan təhlükədir. Mən hələ işgüzar amerikalının düşüncəsində bu iki hissədən hansının üstün gəldiyini kəsdirə bilmirəm.

Qısaca desək, quldurlar dəstəsi indi elə bir güclü müqavimətə rast gəlmişdilər ki, dəstə qətiyyənlə belə müqavimət gözləməzdi.

Bəs baron Veyssnitserdörfer nə edir? Baron – qorxubilməz döyüşçülərdən biridir. Onun dodaqlarında qanlı köpük görünür, o özündən çıxıb qudurmuşdur, heç nə görmür və heç nə eşitmir, bu qırğında, az qala, özünü lap birinci qurban verməyə hazırdır. Hər dəfə onu çətin vəziyyətdən qurtarmaq lazım gəlir. Çıxarılmış relslər, dayandırılmış qatar Qobi səhrasının ortasında başlanmış basqın, bununla birlikdə qatarın gecikməsi – bütün bunlar Tyantszində paroxoda vaxtında çatmağa mane olar. Marşrutun birinci dördü bir hissəsinin cədvəlini poza bilər, dövri-ələm səyahətini korlaya bilər! Bu isə alman məmurlarına ağır zərbə olar!

Əzəmətli Faruskiar, mənim qəhrəmanım – mən onu başqa cür adlandıra bilmərəm – qoçaqlıqla möcüzələr göstərir. O, tapança güllələrinin hamısını boşaltdıqdan sonra indi dəfələrlə ölümə üz-üzə gəlir və qətiyyənlə ölümdən qorxmayan bir adam kimi əlində xəncər vuruşur.

Hər iki tərəfdən yaralananlar, hətta ola bilər ki, ölənlər də vardır. Səmişinlərdən bir neçəsi dəmiryolun üstündə hərəkətsiz uzanıb qalmışdı. Onlar sağdırmı? Güllə mənim çiyəni azacıq yaralamışdır, lakin bu boş sıyrılmaya qətiyyəni əhəmiyyət verməmiş. Müqəddəs Nataniel Morz, öz ruhani mənsəbinə baxmayaraq, əsil bir döyüşçü kimi vuruşur və onun silahla necə davrandığına əsasən mühakimə yürütsək, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, deyəsən, o bu işdə də heç nəyi deyildir.

Cənab Katernanın şlyapasını güllə deşmişdir, unutmayın ki bu, kənd toyları üçün seçilmiş dövrəsi geniş həmin boz şlyapadır ki, aktyor onu öz artist qarderobundan çıxarmışdı, şlyapanın bu cür deşilməsi, onun qəzəblənib özündən çıxması və dənizçi söyüşləri yağdırması üçün bir bəhanə olmuşdur; bunun ardınca cənab Katerna, diqqətlə nişan alaraq, onun şlyapasını güllə ilə deşməyə cəsarət etmiş qulduru vurub yerə sərir.

Artıq döyüş on dəqiqədir ki, davam edir. Hər iki tərəfdən sıradan çıxanların sayı artır, lakin döyüşün nəticəsi isə hələ şübhəlidir. Quldurlar tərəfindən sıxışdırılan Faruskiar, Qangir və monqollar Çin əsgərlərinin qətiyyəni aralanmadıqları və içində qiymətli xəzinə olan vaqona tərəf geri çəkirlər. Çinli əsgərlərdən ikisi və ya üçü ölümcül yaralanmışdır, onların zabiti isə başına dəyən güllədən elə o saat öldü. İş bu yerə çatanda, mənim qəhrəmanım Səma Oğlunun qiymətli xəzinəsini qorumaq üçün ən böyük və cəsarətli igidlik göstərir.

Döyüşün uzanması məni çox narahat edir. Əlbəttə, quldurlar dəstəsinin uzunboy, qarasaqqal atamanı öz adamlarını qatarın üzərinə hücumla göndərməyi dayandırmayınca, döyüş də kəsilməyəcəkdi. İndiyə qədər atılan güllələr hələ də ona rəhm edir və bizim göstərdiyimiz bütün səylərə baxmayaraq, asta-asta, lakin birbaşa bizim üstümüze irəliləyir. Yəni doğrudanmı, biz qaçıb vaqonlarda gizlənməli olacağıq, qala divarlarının arxasına sığınanlar kimi, son nəfərimiz qalanadək axırıncı dəqiqəyə qədər atışmalı olacağıq! Əgər quldurlar bizi sıxışdırmaqdan əl çəkməsələr, tezliklə, mütləq belə olacaqdır...

İndi qadınların qışqırtısı da güllə səsinə qarışır, qadınların bəziləri tamamilə başlarını itirib, vaqonların meydançalarına çıxırlar, miss

Horatsiya Bluet və xanım Katerna isə onları dartıb vaqonların içində saxlamağa çalışırlar. Doğrudur, vaqonların bəziləri bir neçə yerdən güllə ilə deşilmişdir, bunu görəndə, mən öz-özümə fikirləşirəm: görəsən Kinko yaralanmamışdır ki?

Mayor Noltis mənə deyir:

– İşimiz xarəbdir!

– Elədir, işlər yaxşı deyil, – cavab verirəm, – deyəsən, gülləmiş də qurtarmaq üzəridir. Atamanı mütləq sıradan çıxarmaq lazımdır. Mənimlə gedək, mayor.

Lakin bizim görmək istədiyimiz işi, elə həmin dəqiqə başqa bir adam – cənab Faruskiar görür. O cəld hərəkət edib, üstünə yönəldilmiş zərbələri dəf edərək, hücum edənlərin sırasını yarıb və onları dəmiryolu xəttindən kənara qovur... Budur, indi o, quldurların başçısı ilə üz-üzə durmuşdur... Xəncəri qaldırır... birbaşa onun sinəsinə sancır.

Bunu görəndə quldurlar o saat geri çəkirlər, onlar, hətta öz ölümlərini və yaralıları belə götürmürlər. Kimisi səhraya qaçır, kimisi isə kolluğa girib gözden itir. İndi ki vuruşma bizim xeyrimizə qurtarmışdır, daha onları təqib etməyin nə mənası vardır? Mən cəsarətlə təsdiq edə bilərəm ki, təhlükədən xilas olmağımızda biz yalnız özəmətli Faruskiarın heyranəmiz igidliyinə minnətdarıq. Əgər o olmasaydı, çətin ki bu kitab da yazılardı.

Lakin quldurların atamanı, yarasından qan axsa da, hələ sağdır. Bu arada mənim heç bir zaman xatirimdən çıxmıyacaq qəribə bir hadisə baş verdi.

Quldur bir dizi üstə yerə yıxıldı, əlinin birini uzadıb, o biri ilə yerə söykəndi.

Faruskiar öz hündür boyu ilə onun başının üstünü kəsdirmişdi.

Ataman son gücünü toplayaraq qəddini düzəldir, əlini qəzəblə qaldırır və öz düşməninə üzünə baxır... Xəncərin sonuncu zərbəsi onun üreynə sancılır.

Faruskiar bu zaman geriye çevrilir və guya heç nə olmamış kimi frus dilində deyir:

– Ki Tszan öldü, Səma Oğlunun əleyhinə çıxmağa cəsarət edənlərin hamısının axırı belə olacaqdır!

Deməli, belə çıxır ki, Ki Tszan Qobi səhrasında qatara basqın etmişdir! Bu quldur qatara içində böyük məbləğdə qızıl və qiymətli daş-qaş olan vaqonun qoşulduğunu hardansa öyrənmişdi! Əgər bu barədə qəzetlərdə, o cümlədən Paris qəzetlərində yazılmışdırsa, daha burada təəccüb olunası nə var ki? Basqına hazırlaşmaq üçün Ki Tszanın əlində kifayət qədər vaxt olmuşdur: relsləri çıxarmış, hərəkəti dayandırmış və pusqu düzəltdi. Əgər möhtərəm Faruskiar onu öz ayaqları altına salmasaydı, quldur nəinki imperator xəzinəsini ələ keçirər, hətta sərnəşinlərin də hamısını qırırdı. İndi mən anlayıram ki, bizim xilaskarımız nə üçün səhərdən bəri narahat idi, daim səhranın üfurlarına baxır və gözünü oradan çəkmirdi. Yəqin ki, Çerçen stansiyasında qatara minmiş monqol, quldur Ki Tszanın niyyəti haqqında ona xəbərdarlıq etmişdi. İndi bu quldur daha bizim üçün qorxulu deyildir. Doğrudur, Transasiya dəmiryolu idarəsinin direktoru o quldura çox dəhşətli cəza verdi, lakin nəzərdə tutmaq lazımdır ki, Monqolustanın bu düzlərində ədalətə bir o qədər də tələbkarlıqla yanaşmaq olmaz. Monqolların xoşbəxtliyindən, bu yerlərdə hələ məhkəmə inzibati idarəsi yoxdur.

– İndi, zənnimcə, siz Faruskiara qarşı öz şübhələrinizdən imtina edərsiniz, deyilmi? – mayor Noltisdən soruşdum.

– Müəyyən dərəcədə, cənab Bombarnak.

Müəyyən dərəcədə?.. Lənət şeytana, bu mayor Noltis, deyəsən, çox tələbkar adamdı!

Biz, hər şeydən əvvəl, itkini müəyyən etməliyik.

Bizim tərəfdən üç nəfər ölmüş – cinli zabıt də onların arasındadır – on iki nəfər yaralanmışdır, onlardan isə dörd nəfəri ağır yaralıdır, qalanların yarısı Pekinə gedib çıxmalarına maneə olacaq qədər ciddi deyildir. Popov kiçik bir siyrinti ilə canını qurtarmışdır, komi-kin cızılan yarasını isə xanım Katerna özü sarımaq niyyətindədir.

Mayor yaralıları vaqonlara gətirməyi əmr etdi və onlara ilk yardım göstərməyə tələsdi. Doktor Tio Kin də öz xidmətini təklif etdi, lakin burada hamı rus hərbi həkiminə daha çox etibar edir, mən də bunun səbəbini başa düşürəm. O ki qaldı vuruşmada həlak olmuş yol yoldaş-

larımıza, belə qərara alındı ki, onları yaxın stansiyalardan birinə aparaq və orada son borcumuzu verib dəfn edək.

Quldurlar isə, dediyim kimi, öz ölümlərini qoyub qaçmışdılar. Biz onların üstünü qum ilə basdırdıq və daha onların haqqında düşünmədik.

Qatar Çarklıq stansiyası ilə Çerçen arasındakı yolun ortasında dayandırılmışdı. Həm bu, həm də o biri stansiyada bizə kömək göstəriləcəkdi, lakin bədbəxtlikdən, Ki Tszan telefon əlaqəsini də kəsmişdi – relsləri çıxardanda o, teleqraf dirəklərini də yıxmışdı.

İndi, hər şeydən əvvəl, lokomotivi relslər üzərinə keçirmək, sonra Çerçen stansiyasına qayıtmaq və fəhlələr dəmiryol xəttini bərpa edəndək orada dayanıb gözləmək lazımdır. Əgər başqa bir maneə olmasa, bu işə iki günə yaxın vaxt tələb olunur.

Biz bir dəqiqəni belə itirmədən işə başlayırıq. Sərnəşinlər Popova və ixtiyarlarında bütün lazımı hacatların – qaldırıcıların, rıçaqların, çəkiclərin, ingilis açarlarının olduğu qatar heyətinə həvəslə kömək edirlər. Üç saatlıq işdən sonra xeyli zəhmət çəkib tenderi və lokomotivi relslər üzərinə qoymaq mümkün olur.

Ən başlıca iş görülmüşdür. İndi maşını geriye vermək və az sürətlə Çerçenə qayıtmaq lazımdır. Lakin nə qədər vaxt itdi, nə qədər gecikdik! Siz təsəvvür edərsiniz ki, indi baron necə qəzəblə söyüş söyür, onun dodaqlarından nə qədər *"teufel"*, *"donner wetter"* kimi cürbəcür alman söyüşləri çıxır!

Unutdum deyəm ki, quldur dəstəsinin darmadağın edilməsindən sonra bütün sərnəşinlər və birinci növbədə sizin bu sədaqətli nökrünüz cənab Faruskiara təşəkkür etməyi özlərinə borc bildilər. Xilaskarımız bu təşəkkür sözlərini həqiqi bir şərqli ləyaqəti ilə qəbul etdi.

– Mən Böyük Transasiya dəmiryol xətti idarəsinin direktorlarından biri kimi, yalnız öz vəzifəmi yerinə yetirdim, – o, alicənab bir təvəzökarlıqla cavab verdi.

Sonra isə onun əmri ilə monqollar işin bir hissəsini öz üzərlərinə götürdülər və qeyd etməliyəm ki, onlar xeyli şey göstərib bizim səmimi təriflərimizə layiq oldular.

Bu arada Faruskiar və Qangir kənarda dayanıb nə barədə isə uzun müşavirə edirdilər və nəhayət, onların tərəfindən belə bir gözlənilməz təklif gəldi.

– Cənab qatar rəisi, – Faruskiar, Popova müraciət etdi, – əminəm ki, geriye yox, irəliyə – Çarklıq stansiyasına tərəf getmək sərnəşinlərin xeyrinədir.

– Şübhəsiz ki, elədir, cənab direktor, – Popov cavab verdi, – lakin relslər çıxarılışdır... yolu nə qədər ki, təmir etməyiblər, biz irəli hərəkət edə bilmərik.

– Relslər çıxarılışdır, doğrudur, lakin biz özümüz onları döşəyə bilərik, heç olmazsa elə edərik ki, yalnız bizim qatar keçib gedə bilsin.

Bu təklif çox işgüzar və tamamilə diqqətləyiq idi. Buna görə də biz hamımız – mayor Noltis, Pan Şao, Fulk Efrinell, cənab Katerna, amerikalı ruhani, baron Veyssnitserdörfer və sərnəşinlərdən rus dilini bilən on nəfərə qədər adam bu təklifi müzakirə etmək üçün toplaşdıq.

Faruskiar davam etdi:

– Mən elə bu saat yolun dağıdılmış hissəsini gəzib qayıtmışam. Şpalların demək olar ki, hamısı yerindədir, relslər isə açılmış və yaxınlıqda qumun üstünə atılmışdır. Relsləri yenidən yerinə bərkitmək və qatarı ehtiyatla onun üzərindən keçirmək olar. Bu iş bir gündən artıq vaxt istəmir, beş saat sonra isə biz Çarklıqda olarıq.

Əla fikirdir! Hamı, xüsusilə baron bu fikri müdafiə edir. Bu tamamilə həyata keçirilə biləsi plandır, yox, əgər relslərdən bir neçəsi çatmasa, o halda qatardan arxada qalan relsləri buraya keçirmək olar.

Əhsən sənə, Faruskiar! Bu çətin dəqiqədə o öz ağı ilə hamıdan yüksəkdə dayandı və ümumin hörmətini qazandı. Mənim yazacağım yazıda çatışmayan qəhrəman – fəvqəladə şəxsiyyət elə bu imi! İndi mən, bütün müxbirlik qabiliyyətimi səfərbərliyə alaraq, onun adını bütün dünyaya nişan verəcək və hər yerdə məşhur edəcəyəm!

Mayor Noltis onu, indicə öz cinayətkar işlərinə görə Faruskiar tərəfindən haqlı olaraq cəzalanmış quldur Ki Tszanın rəqibi hesab edib, şübhələnməkdə nə qədər böyük səhv etmişdir!

Biz, hər şeydən əvvəl, çıxarılış və ya zədələnmiş – şpalları döşəyib bərkitməklə məşğul olduq.

Arada mən bir dəqiqəlik vaxt tapıb, hətta, bu ümumi qarışıqlıqda məni görə biləcəklərindən qorxmayaaraq, yük vaqonuna çıxdım və

Kinkonun sağ-salamat olduğunu görüb, arxayınlaşdım. Mən baş verən hadisə haqqında ona xəbər verdim, ehtiyatı gözləməyi məsləhət görüb xəbərdarlıq etdim ki, bir müddət öz yeşiyindən bayıra çıxmasın. O da mənə söz verdi, indi mən ondan lap arxayınam.

Biz işə başlayanda saat üçə yaxın idi. Yolu yüz metrlik bir hissəsində relslər çıxarılışdı. Biz, Faruskiarla razılaşaraq, bu relsləri öz yerinə möhkəm bərkitməyə girişmədik. Bizim qatar Transasiya dəmiryolu xəttindəki ən böyük stansiyalardan biri olan Çarklığa çatandan sonra oradan göndəriləcək fəhlələr özləri bu işlə məşğul olacaqlar. Relslər çox ağır olduğuna görə biz destələrə bölünürük. Həm birinci, həm də ikinci dərəcəli vaqonlardan olan sərnəşinlərin hamısı durmadan işləyir. Baron işə elə girişmişdir ki, arada hərdən bir onu dayandırmaq lazım gəlir. Hətta, Fulk Efrinell də, özünün yarımçıq qalmış toy əhvalatını heç dilinə gətirmədən, lap dörd adamın əvəzinə işləyir. Elə bil evlənmək istəyən heç o deyildi. Doğrudan da, – hər işin öz vaxtı var! Pan Şao da başqalarından geri qalmır, doktor Tio Kin də, peyini yerindən tərpətməyə çalışan pıspısı kimi hərələri fırlanır, faydalı bir iş görməyə çalışır.

– Əsi, Qobi səhrasının bu günəşi də nə yaman yandırıcıdır! “Şüaların kralı” bu yerdə necə də amansızdır! – cənab Katerna tez-tez donquldanır.

Yalnız Travelyanşildəki Travelyan–Holdan olan ser Frensis Travelyan vaqonda sakitcə öz yerində aylaşmışdır. Ağzına su almış bu centlmen heç bir işə qarışmamağı üstün tutur.

Saat yeddiyə yaxın otuz metrə qədər yol bərpa edildi. Tezliklə hava qaranlıqlaşacaqdır, sabaha qədər tənəffüs etməyi qərara aldım. Sabah günortadan sonra işi qurtararıq, qatar yola düşüb gedər.

Sabahı gün işıqlaşanda yenə də işə başladım. Hava gözəldir, gün isti keçəcəkdir. Mayın iyirmi dördündə Orta Asiya səhralarında havanın hərəreti elə olur ki, yumurtanı qumun içinə basdıranda eməlli-başlı bişir.

Qızgın iş gədir. Hamı, düşünə ki kimi söylə çalışır. Şpalların üzərinə döşənmiş relsləri baş-başa bağlayırlar. Yolu təmiri sürətlə gədir. Gündüz saat dördə yol tamamilə təmir olunub qurtarır.

Lokomotiv buxar buraxaraq asta-asta irəliləyir. Hamımız yığılıb vaqonları daldan itələyirik ki, onlar yoldan çıxmasın.

Təhlükəli yerdən keçmişik, indi Çarklığa qədər yol tamamilə açıqdır... Mən nə danışım? – Yol lap Pekinə qədər açıqdır!

Biz öz yerlərimizi tuturuq, Popov qatarın yola düşməsi üçün signal verəndə, cənab Katerna “Qayde” admiral gəmisində dənizçilərin oxuduğu qələbə mahnısını oxumağa başlayır. Buna cavab olaraq hər tərəfdən güclü “ura” səsləri eşidilir!

Axşam saat onda qatar otuz saat gecikmə ilə Çarklıq stansiyasına çatır. Lakin baron Veyssnitserdörferin Tyantszindən İloqamaya gedən paroxoda gecikməsi üçün otuz saat yox, lap otuzca dəqiqə kifayət deyilmi?

İYİRMİ İKİNCİ FƏSİL

Mən macərə axtarırdım, artıqlaması ilə də əldə etdim. Bizim tərəf qurban verməmiş olsaydı, mən müxbirlərin allahına təşəkkür edərdim. Mən özüm, bildiyiniz kimi salamat qurtarmışam, bütün nömrələrim də sağ və salamatdırlar. Cızılan və sıyrılan yerləri nəzərə almıram. Hamıdan çox zərər çəkən 4-cü nömrədir – güllə onun bezəkli toy şlyapasını dəşmişdir.

İndi mənim qarşıdakı vəzifəm Bluet Efrinelin toy mərasimini bərpa edib təzədən keçirmək və bir də Kinkonun fırıldığını başa çatdırmaqdır. Cənab Faruskiar öz rolunu artıq oynayıb qurtarmışdır və çətin ki, bizim üçün bir yenilik göstərsin. Lakin irəlində hər cür gözlənilməz hadisə baş verə bilər, – Pekinə qədər biz hələ beş gün yol getməliyik. Ki Tszanın təqsiri üzündən qatarımız gecikdiyinə görə Uzun Adadan başladığımız bu yolu on üç günə qət edəcəyik.

On üç gün... Mənim qeyd dəftərimdə də on üç nömrə vardır – nəhs rəqəmdir!.. Yaxşı ki, mən mövhumatçı deyiləm!

Çarklıqda qatar üç saat dayandı. Biz qatara basqın haqqında məlumat verdik, vuruşmada öldürülənlərin cənazəsini, dəfn işlərini öz üzərinə götürmüş Çin hakimyyəti idarəsinə təhvil verdik, ağır yaralıları isə hərbi xəstəxanaya göndərdik. Pan Şaonun dediyinə görə Çarklıq, əhalisi çox sıx olan bir qəsəbədir, bu qəsəbəni gözib baxmağa vaxtım olmadığına çox təəssüf edirəm.

Zədələnmiş yolu və teleqraf xəttini təmir etmək üçün stansiya rəisi dərhal fəhlə qatırı göndərdi. Hec iki gün keçməyəcək, dəmir-yolunda hərəkət yenə də tamamilə bərpa olunacaqdır.

Onu demək artıqdır ki, cənab Faruskiar, kompaniyanın direktorlarından biri kimi öz nüfuzundan istifadə edərək, Çarklıq stansiyasında lazım olan bütün rəsmi işlərin qaydaya salınmasına kömək etdi. Onun iş bacarığı hər cür tərifi ilə yüksəkdir, təsadüfi deyildir ki, dəmiryolu qulluqçuları ona bu qədər ehtiram göstərirlər.

Səhər saat üçdə biz Qaraboran stansiyasına çatdıq və orada cəmi bir neçə dəqiqə dayandıq. Həmin bu yerdə dəmiryolu, 1889–1890-cı illərdə Tibetə səyahət etmiş Qabriel Bonvalonun və şahzadə Henrix Orleanskinin keçmiş olduqları yolu kəsib gedir. Onların seçmiş olduqları yol bizimkinə görə daha uzaq, çətin və təhlükəli olmuşdur. Onların yolu dairəvi xətlə Parisdən Parisə idi, bütün Asiya və Avropaı dolanan bu yol Berlin, Peterburg, Moskva, Nijni-Novqorod, Perm, Tobolsk, Omsk, Semipalatinsk, Gülcü, Çarklıq, Batan, Yunnan, Xanoy, Sayqon, Sinqapur, Seylon, Ədön, Süveyş və Marsel kimi yerlərdən keçirdi.

Dəmiryolu isə indi Nanşan dağlarının ətəyi ilə gedir, bir qədər şərqdə isə Xara-Nur gölünün sahilinə çıxır. Dağlıq yer olan Saydam əyalətində yol tez-tez burulub, sıldırım dağların ətrafında dövrə vurur. Böyük Lançjou şəhərinə də biz dolama yolla gedib çatacağıq.

Bu yerlərin solğun və kədərli təbii mənzərəsi, sənişinlərin əhval-ruhiyyəsinə qətiyyən uyğun gəlmir. Sənişinlərin bifik və kədərli olmalarına heç bir əsas yoxdur. Səhərin əlamətlərindən bilinir ki, bu gün hava çox gözəl olacaqdır. Göz işlədikcə uzanan geniş Qobi səhrasının qumları səxavətli günəş ziyaları altında qızıllı rəngə boyanır. Lobnordan Xara-Nura qədər beş yüz kilometrəndən çoxdur, Fulk Efrinelle miss Horatsiya Bluetin lap yersiz olaraq yarımçıq qalmış toy mərasimi də həmin bu iki gölün arasındakı yolum bir yerində başa çatıb tamamlanacaqdır. Ümid edək ki, bu dəfə heç bir hadisə yeni evlənənlərin səadətində maneə olmayacaqdır.

Səhər tezdən yenə də vaqon-restoranı toy salonuna çevirib qarşıdakı mərasim üçün səlqəyə saldılar. Şahidlər də, gələcək ər-arvad da yenə öz rollarına girdilər.

Müqəddəs Nataniel Morz bizə xəbərdarlıq edib toyun səhər saat doqquza təyin olunduğunu, eyni zamanda cənab Fulk Efrinelin və miss Horatsiya Bluetin salamlarını bizə yetirir.

Mayor Noltis və sizin sədiq nökriniz, cənab Katerna və Pan Şao nə vaxt hazır olacaqlarını bildirirlər.

Lakin birinci komik və onun subretkasi bu dəfə kənd adaxlılarını təsvir edən teatr kostyumlarını geyməyi, nədənsə, lazım bilməmişdilər. Onlar axşam saat səkkizdə yalnız şahidlər və birinci dərəcəli vəqonda gedən bəzi səmişinlər üçün veriləcək rəsmi nahar məclisinə hazırlaşanda bəzənib-düzənəcəklər. Cənab Katerna sol gözü ilə mənə göz vurub bildirir ki, çərəzdən sonra qərribə əhvalat olacaqdır. Maraqlıdır, görəsən nə əhvalatdır? Lakin hörmət gözəyib kişini daha sorğu-suala tutmadım.

Saat doqquza bir az qalmış tender zənginin səsi eşidilir.

Yox, bu – həyəcan zəngi deyildir! Bu sevincli zəng səsləri bizi vəqon-restorana dəvət edir, biz hamımız təntənəli surətdə o müqəddəs hadisənin baş verəcəyi yerə yollanırıq.

Biz içəri girəndə cənab Fulk Efrinel və miss Horatsiya Bluet kiçik stolun yanında ruhani ilə üzbəüz oturmuşdular.

Bu toy mərasiminə heç olmazsa gözücu baxmaq arzusunda olan xeyli adam, vəqonun meydança və keçəcəklərində toplanmışdır.

Məclisə şəxsən dəvət olunmuş Faruskiar və Qangir o biri qonaqlardan gec gəlib çıxırlar. Onlar gələndə hamı ayağa qalxıb hörmətlə təzim edir. Kəbin müqaviləsinin altında onlar da imza atmalıdırlar. Bu cür adamların imzası isə yeni evlənənlər üçün böyük şərəfdir, əgər mən özüm də evlənməyi qət etsəydim, Faruskiar kimi məşhur bir adamın mənim nikah müqaviləmin axırncı səhifəsinə imza atmağa razılıq verməyindən çox məmnun qalardım.

Mərasim yenidən başlandı və müqəddəs Nataniel Morzun üç gün əvvəl yarımçıq qalmış nikah nitqini davam etdirib qurtarmasına bu dəfə heç nə mane olmadı. Nə o, nə də məclisə toplaşanlar qatarın qəflətən dayanması nəticəsində büdrəyib yıxılmadılar.

Bəy və gəlin – onları belə adlandırmaya bizim hələ ixtiyarımız vardır, – ruhaninin işarəsi ilə ayağa qalxırlar, müqəddəs ata isə onlardan hər ikisinin evlənməyə razılıq verib-vermədiklərini soruşur.

Miss Horatsiya Bluet, ruhaniyə cavab verməzdən əvvəl, üzünü bəyə tərəf çevirir və dodaqlarını sıxa-sıxa ona deyir:

– Hə, deməli, qət etdik, bizim müəssisənin gəlirinin iyirmi beş faizi holms-holm firmasına çatacaqdır!

– On beş faizi, – deyər Fulk Efrinel cavab verir, – on beş faiz də bəs elər!

– Bu ədalətsizlik olardı, axı mən özüm gəlirin otuz faizinin “Stronq Bulbul və K°” ticarət evinə çatmasına razılıq verdim.

– Yaxşı, miss Bluet, iyirmi faizə razılaşaq, qurtarsın getsin.

– Elə isə, çək gəlsin, cənab Efrinel.

– Amma bilin ki, sizin xotrinizə razı oluram! – cənab Katerna asta səsle əlavə edir.

Həmin bu dəqiqədə mənə elə gəldi ki, bu uğursuz beş faiz məsələsinə görə iş pozulacaq, toy baş tutmayacaqdır.

Lakin səziş hər iki ticarət evinin xeyrinə qarşılıqlı razılıqla bağlanıb başa çatdı. Müqəddəs Nataniel Morz tərəflərin evlənməyə razılığı haqqında əvvəlki sualını bir də təkrar etdi.

Miss Horatsiya Bluet quru səsle “bəli!” dedi, cənab Fulk Efrinel də udquna-udquna “bəli!” deyər təkrar etdi, bununla da hər şey qurtardı: bəy ilə gəlin ər-arvad oldular!

Əvvəlcə gənclər özləri, sonra şahidlər, sonra cənab direktor Faruskiar və nəhayət, dəvət olunanların hamısı nikah müqaviləsinin axırında imza etdilər. Daha sonra növbə ruhaniyə çatır: o öz adı, mənsəbi və imzası ilə bu sənədi təsdiq edib qüvvəyə mindirir.

– Budur, bütün ömürləri boyu onlar bir-birinə bağlandılar, – komik gülümsünərək mənə pıçıldayır.

– Bütün ömürləri boyu, özü də bir cüt qar quşu kimi, – subretka əlavə edir; görünür, həmin quşların məhəbbətdə çox sədiq olduqlarını bu qadın hələ unutmamışdır.

– Çində, – gənc Pan Şao qeyd edir, – ər-arvad sədaqətinin rəmzi qar quşu deyil, Pekin ördəkləridir.

– İstər ördək olsun, istər qar quşu, fərqi yoxdur, hamısının cinsi birdir! – cənab Katerna fəlsəfi bir mülahizə yürüdü.

Nikah mərasimi qurtardı. Gənc ər-arvad təbrikləri qəbul edəndən sonra yenə də öz işlərinə girişdilər: cənab Efrinel ticarət balansına,

missis Efrinel isə mədaxil-məxaric kitabına. Qatarda heç nə dəyişməmişdi: yalnız bir ər-arvad artmışdı.

Biz də öz işlərimizlə məşğul olurduq. Mayor Noltis, Pan Şao və mən meydançada dayanıb tütün çəkirik, komik cütlər öz aralarında nə isə məşq edirlər – yaqin ki, axşam çərəzdən sonraya vəd olunmuş sürprizi hazırlayırlar.

Ətrafdakı təbii mənzərədə heç bir rəngarənglik görünmür, – eyni kədərli Qobi səhrasının, sağ tərəfdə isə Tyan-Şan silsiləsi ilə birleşən Humboldt dağlarının zirvələri görünür. Az-az təsadüf olunan stansiyaların da çox pis görkəmi vardır: bir-birindən aralı səpələnmiş daxmaların lap ortasında yol nəzarətçisinin evi bir abidə kimi yüksəlir. Hər dənbir bu yarımdayanacaqlarda biz qatar üçün su və yanacaq ehtiyatı götürürük. Əhalisi çox olan əsil zəhmətkeş Çin məmləkətinin yaxınlaşmasını biz yalnız Xara-Nurdan sonra hiss edəcəyik, əsil şəhərləri də biz orada görəcəyik.

Qobi səhrasının bu hissəsi Şərqi Türkünstanın Kaşqardan o tərəfə gördüyümüz vilayətlərinə qətiyyən oxşamır. Qatar indi biz avropalılar üçün olduğu qədər, Pan Şao və doktor Tio Kin üçün də yeni sayılan bir yerlə gedir.

Bütün gün ərzində heç bir qərribə sərgüzeşt baş vermədi. Qatar yenə də sürətini azaltmışdır, saatda qırx kilometrden artıq irəliləmir, əlbəttə, əgər baron Veyssnitserdörferin şikayətləri nəzərə alınsaydı, qatar, şübhəsiz ki, sürətini saatda lap səksən kilometrə də qaldırardı. Düzünü desək, Çin maşinistləri və ocaqçıları Çerçenlə Çarklıq stansiyaları arasında itirilmiş vaxtı qazanmağa heç təşəbbüs də göstərmirlər.

Axşam saat yeddiddə qatar Xara-Nur gölünün sahilində əlli dəqiqə dayanır. Öz mənbəyini Nanşan dağlarından götürən Sulax çayının suları Lobnor qədər böyük olmayan bu gölə tökülür¹. Gölün cənub sahilini dövrəyə almış sıx yaşıllıq səhranın yorucu və yeknəsəq mənzərəsindən sonra gözlərimizə rahatlıq gətirir. Quşların dəstə ilə uçuşması bu yerlərə bir canlanma verir.

Biz saat səkkizdə vağzalдан çıxanda günəş yenicə qum təpələrinin arxasına əylirdi, üfünün üzərində isə artıq axşam toranlıq qovuşurdu. Bu mənzərə bütün gün ərzində atmosferin qızması aşağı qatlarının yaratdığı ilğıma bənzəyirdi.

¹ Burada səhve yol verilmişdir. Xara-Nur – axmaz göldür.

Qatar tərəpənən kimi hamımız yenə də əvvəlki adı görkəmini almış vaqon-restorana toplaşdıq. Lakin bizim bu məclisimiz adı axşam yeməyi deyildi, toy məclisi süfrəsi idi, – dəmiryolda təşkil olunmuş bir növ gizli şam süfrəsi idi¹. Bu süfrənin başında özəmətli Faruskiar başda olmaqla, iyirmi nəfərə qədər toplaşmalı idi. Lakin kimin ağlına gələ bilirdi ki, – hansı bir anlaşılmaz səbəbə görə isə o, Fulk Efrinelin dəvətini rədd etmişdi.

Mən buna çox təəssüfləndim, çünki məclisdə onun yanında oturmaq ümidində idim.

Faruskiarın qəhrəmanlığı haqqında mən “XX əsr”ə əlbəttə, məlumat verəcəyəm. Qoy camaat onun adını bilsin və yadında saxlasın! Nə qədər bəha başa gəlsə də, mən bu barədə Parisə teleqram göndərəcəyəm: belə bir xəbər hər cür xərci ödəyər. Bu dəfə mən daha redaksiyadan töhmət almayacağam! Burada mənim mandarin İen Lu barəsində buraxdığım səhvə bənzər heç bir dolaşıqlıq ola bilməz. O səhv hər halda mənim boynumdadır, hərçənd ki, mən yalnız Smerdisin² ölkəsində tələyə düşüb dolaşmışdım. Məsələnin bu cəhəti qoy, heç olmazsa, mənim günahımı bir qədər azaltsın!

Deməli, qət olundu. Suçjouya çatan kimi mən təcili surətdə teleqram vururam. Faruskiarın şəərəfli adı gərək bütün Avropada gurlasın! Biz həmin stasiyaya çatana qədər yolun xarabə hissəsi və teleqraf xətti də bütünlüklə təmir olunub bərpa ediləcəkdir.

Budur, biz stolun arxasında əyləşmişik. Fulk Efrinel çalışmışdır ki, hər şeyi yaxşı düzəltsin. Qonaqlıq üçün lazım olan təzə ərzaq Çarklıq stansiyasında alınmışdır. Lakin indi rus xörəklərini Çin mətbəxi əvəz edir, yeməklərin hamısı Çin aşpazının rəhbərliyi ilə hazırlanır. Xoşbəxtlikdən biz burada xörəyi, Çin qaydasında çöplərlə yeməyəcəyik. Böyük Transasiya dəmiryolu qatarında hətta Çin xörəkləri yeyəndə də çəngəl-bıçaqdan istifadə etməyə icazə vardır.

Mən missis Efrinelin solunda, mayor Noltis isə Fulk Efrinelin sağında oturmuşduq. Qalan qonaqlar, necə gəldi, oturublar. Ortalıqda

¹ İncil kitabındakı dini əfsanəyə görə, İsanın öz tələbələri – əshabələri ilə keçirdiyi sonuncu axşam yeməyi

² İran padşahı Kirin oğlu (e.ə. VI əsr) – öz qardaşı tərəfindən öldürülmüşdür. Kəhin Qomata özünü öldürülmüş Smerdis kimi qolomo verəndə, qatil öz qardaşını öldürdüyünü açıb deməmiş, gizli saxlamışdı.

yağlı tiko görəndə qaşqabaq sallayıb küsməyi bacarmayan alman baronu da dövlət olunanlar arasındadır. Ser Frensis Traveyanın işi isə tamamilə ayrı cürdür – toy məclisinə dövlət olunana o, hətta heç gözünü də qırıp bir cavab verməmişdi.

Əvvəlcə toyuq əti və çötkükburun quşu yumurtası ilə hazırlanmış duru xörəklər verdilər; sonra incə saplara ayrılmış qaranquş yuvası, qısaquyruq xərçəng otından qovurma, sərcə boğazı, üstünə sous gəzdirilmiş kövrək donuz ayağı, qoyun beyni, yağda qızardılmış iynədərilə balıq əti, köpək balığının həm yapışqanlı, həm də uzanan üzgəclərindən hazırlanmış xörəklər gəldi; nəhayət, cavan qamışın öz şirasında bişirilmiş zoğları, qəndə yatırılmış ağ suzambağı kökləri və metal çayniqlərdə qızdırılmış şaosinq şərabı ilə yeyilən bir çox qərribə və əcaib Çin yeməkləri payladılar.

Bayram məclisi çox canlı, şən və hətta demək olar ki, möhrəm şəraitdə keçirdi. Lakin çox təəccüblü olsa da, qərribə idi ki, gənc ər və arvad bir-birlərinə azacıq da olsun diqqət yetirmir və meyil göstərmirdilər.

Bizim komik isə bu məclisdə yorulmaq bilməyən zarafatçıya çevrilmişdi! Köhnə lətifələrdən tutmuş əksəriyyətin başa düşmədiyi zərb-məsəllərə və cınaslı atalar sözlərinə qədər, ağlına nə gəlir, hamısını məclisdəkilərin bədəninə döşəyir və ona elə gəlirdi ki, bu – müdriklik və hazırcavablığın lap yüksək pilləsidir. Özü də o qədər sirayətədi bir qəhqəhə ilə gülmür ki, qoşulub onunla birlikdə gülməmək mümkün deyildir. Komik, necə olur olsun, bir neçə kəlmə Çin sözü öyrənmək istəyirdi və Pan Şao ona izah edib başa salanda ki, “çin-çin” sağ ol deməkdir, o da hər sözün başında “çin çinləyir” və üz-gözünü çox qərribə bir şəkildə büzdürüb hamını güldürürdü.

Sonra növbə mahnılara – fransız, rus və Çin mahnılarına gəlib çatdı. Pan Şao öz dilində “Şanq-Tuo-Çinq”, yaxud “Xəyal mahnısı”-nı oxuyurdu, bu axırıncıdan mən onu başa düşdüm ki, “şafalı çiçəyi ayın üçgünlüyündə, nar ağacının çiçəyi isə ayın beşgünlüyündə xüsusilə yaxşı ətir saçır”.

Bayram məclisi gecəyarısı qurtardı. Biz öz yerlərimizə qayıtdıq və o saat uzanıb yatdıq. Elə yatmışdıq ki, Suçjoudan əvvəlki stansiyaların adları bir-bir ucadan elan ediləndə belə, bizlərdən heç kəs eşitməmişdi.

Demiryol Nanşan dağlarının şərq ətəklərini hərlənib qırxcını paraleldən aşağı endikcə, bu yerlərin görkəmi də tədriclə dəyişir. Səhra yavaş-yavaş gözdən itir, qəsəbələrin sayı getdikcə çoxalır, əhalinin sıxlığı artır. Ümitsiz, bərəkətsiz və cansıxıcı qum səhralarını yaşıl düzənliklər əvəz edir, tez-tez düyü tarlalarına təsadüf olunur. Ətraf dağlardan bu yerə coşqun bulaqlar və sulu çaylar axıb gəlir. Qaraqum səhrasının kədərli və yeknəsəq mənzərəsindən və cansıxıcı Qobi qumlarından sonra təbiətdəki bu dəyişikliyə biz yalnız sevinə bilərik! Yolun Pamir dağları ətəklərindən keçən kiçik bir hissəsi istisna edilərsə, demək olar ki, Xəzər dənizindən başlayaraq səhranı yalnız səhra əvəz etmişdir. İndi isə Böyük Transasiya dəmiryolu qatırı, Pekinə yaxınlaşdıqca, üfqlərindəki uzaq dağların silsiləsi güclə seçilən gözəl təbii mənzərəli vadilərdən keçəcəkdir. İndi siz Çin məmləkətinə ipək arakəsməli və çini vazalı əsil Çin torpağına – geniş Qansu əyalətinin ərəzisinə daxil olmusunuz!

Üç gündən sonra biz axırıncı stansiyaya çatacağıq, təkərlər üzərində həyata alışmış mənim kimi qəzet müxbiri, əlbəttə, belə bir səyahətin uzunluğundan və ya əziyyətinə şikayətlənə bilməz. Burada deyilib şikayətlənmək daha çox, əlbəttə, yeşiyin içində qapanıb qalmış Kinkoya və onu Pekində Şa-Xua küçəsində səbirsizliklə gözləyən gözəl Zinka Klorka yaraşar.

Suçjou stansiyasında biz iki saat dayanırıq. Hər şeydən əvvəl mən teleqraf kontoruna çıxıram. Hörmətli Pan Şao dil məsələsində mənə vasitəçi olmağa məmnuniyyətlə razı olur. Teleqrafçı bizə xəbər verir ki, demiryol xəttindəki dirəklər qaldırılıb sahmana salınmışdır və təcili teleqramlar gecikdirilmədən verilir.

Mən elə o saat “XX əsr”ə belə bir teleqram göndərirəm:

SUÇJOU, 25 MAY, GÜNORTADAN SONRA SAAT 2.25 DƏQIQƏ

Çerçenlə Çarklıq arasında qatar məşhur quldur Ki Tzanın quldur dəstəsinin basqınına məruz qaldı. Sərnişinlər hücumu dəf etdilər. Çin imperatorunun xəzinəsi xilas edilmişdir. Hər iki tərəfdən ölənlər və yaralananlar vardır. Quldurların atamanı, Böyük Transasiya xətti İdarəsinin direktorlarından biri olan qoçaq monqol, Faruskiar tərəfindən öldürülmüşdür. Onun igidliyi hamını heyran etmişdir.

Suçjouya tamaşa etmək üçün iki saat, əlbəttə, azdır.

Türküstanda biz indiyə qədər bir-birinin yanında iki köhnə və təzə şəhər görmüşük. Çində isə, Pan Şaonun məna dediyinə görə, şəhərlərin çoxu, məsələn, Pekin, bir-birinin içində iki, üç və hətta dörd şəhərdən ibarətdir.

Burada da belədir: Tayçjou – bayır, Suçjou isə – içəri şəhərdir. Bizi hər şeydən artıq heyrləndirən o oldu ki, bu şəhərlərin hər ikisi dağılmış və xaraba kimi görünür. Hər yerdə yanğın izləri, yarı-dağılmış məbədlər və evlər, yığıldırılmamış qır-qırıntı yığınları var. Bu kədərli izlər ötən zamanədən yox, müharibədən qalmışdır. Suçjou müharibə vaxtı dəfələrlə əldən-ələ keçmişdir, – gah şəhərə müsəlmanlar hücum edib girmiş, gah da çinlilər onu geri almışlar və bu vəhşicəsinə mübarizə hər dəfə şəhərdəki binaların dağıdılması, sakinlərin rəhmsizcəsinə döyüldüblə əzilməsi ilə başa çatmışdır.

Suçjouda səyyahların diqqətini cəlb edən görməli bir yer var: Böyük Çin səddi məhz həmin yerə qədər gəlib çatır.

Bu məşhur sədd cənub-şərqə, Lançjouya tərəf enəndən sonra yenə də şimal-şərqə tərəf burulur. Pekindən şimalda olan Qansu, Şensi və Çjili vilayətlərini dövrəyə alır. Lakin səddin bu yeri yalnız, bir o qədər də yüksək olmayan torpaq bənddən və bir neçə yarıdağılmış bürclərdən ibarətdir. Əgər mən öz əhatə dairəsinə görə bütün ən yeni möhkəmləndirilmiş bənd və qala tikintilərindən üstün olan bu nəhəng səddin qurtaracağındakı axırıncı nöqtəyə baxmasaydım, bir müxbir kimi öhdəmə düşən vəzifəyə laqeyd yanaşmış olardım.

– İndi bu Böyük Çin səddinin bir faydası varmı? – deyə mayor Noltis məndən soruşdu.

– Çinlilər üçün bir faydası olub-olmadığını bilmirəm, – cavab verdim, – lakin siyasi nətiqlər üçün şübhəsiz ki, böyük faydası vardır. Onlar hər işdə, xüsusən ticarət müqavilələri müzakirə olunanda, Çin səddindən bir müqayisə vasitəsi kimi istifadə edirlər. Əgər bu Çin səddi olmasaydı, bizim dəbdəbəli qanunvericilik nitqlərimizdən daha nə qalardı?

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Gecə çox pis keçdi. Hələ axşamdan tutulub yaşıl-boz rəngə çalan qırmızı göyün üzü, tufan olacağını bildirirdi. Hava çox bürkülü, kəşif və elektrikli idi. Nəhayət, tufan qopdu – özü də komikin dedi ki, kimi “lap yaxşıca tutdu”; tufanın birdən-birə başlanmasını görən cənab Katerna, firsəti əldən verməyib belə bir qeyd etdi ki, əgər “Freyşüts”¹ əsərinin ikinci pərdəsindəki ov səhnəsi nəzərə alınmazsa, bu tufan qədər öz rolunu vaxtında oynayan ikinci bir ifaçı hələ görməmişdir. Doğrudan da belə idi, qatar, səsi dağlarda aramsız qulaq-batırıcı əks-səda verən göy gurultuları altında gözqamaşdırıcı ildırımlara tərəf gedirdi. Bir neçə dəfə mənə elə gəldi ki, bizi ildırım vuracaqdır, lakin ildırımı hər dəfə metal relslər qəbul edir və cərəyanı yerə keçirib vaqonları zərbədən xilas edirdi. Bu çox gözəl və eyni zamanda çox müdhiş bir mənzərə idi: fəzanı kəsib-doğrayan bu od dilimlərini yağış söndürə bilməz! Qatarımız Şandan, Yunçan, Uvey, Qulan stansiyalarının yanından keçəndə bizim lokomotivin çıxardığı zil fit səsləri də bu ardı-arası kəsilməyən göy gurultularına qarışırdı.

Bu tufanlı gecənin mərhəməti sayəsində mən Kinko ilə görüşüb, Suçjouda aldığım ərzağı ona verə bildim və özü də bir neçə dəqiqə söhbət etdim. Mən Kinkonun olduğu vaqona girən kimi o məndən soruşdu:

– Biz Pekinə sabah yox, birisi gün çatacağıq, elə deyilmi, cənab Bombarnak?

– Elədir, Kinko, əgər özgə bir hadisə üz verməse, birisi gün çatacağıq.

– Eh! Mən gecikməyimizdən qorxmuram. Məni qorxudan özgə şeydir: qorxdığım odur ki, axı bu yeşiyi Pekin vağzalında düşürəndən sonra elə o saat götürüb Şa-Xua küçəsinə aparmayacaqlar.

– Eybi yoxdur, Kinko, xanım Zinka Klork, yəqin ki, özü vağzala gələcəkdir.

– Yox, cənab Bombarnak, o, vağzala gəlməyəcəkdir, mən özüm ondan xahiş etmişəm ki, gəlməsin.

¹ “Freyşüts” (“Azad atıcı”) – alman bostokarı Kral Mari Veberin məşhur operası

– Nə üçün?

– Onun üçün ki, qadınlar, özünüz bilirsiniz, çox həssas olurlar, hər şey onlara təsir edir. Yeşiyi görəndən sonra istəyəcək ki, bu yeşiyin hansı vəqonda gətirildiyini də bilsin, vəqona baxsın; yeşiyi evə aparmağa o qədər tələsəcək ki, hamıda şübhə oyadacaqdır... Beləliklə, o özündən asılı olmayaraq, mənə də, özünü də ələ verə bilər.

– Siz haqlısınız, Kinko.

– Həm də biz Pekinə axşam çatacağıq, artıq qaranlıq düşmüş olacaqdır, buna görə də yüklərin verilməsini sabahı günə keçirəcəkdir...

– Mümkündür.

– Elə buna görə də, cənab Bombarnak, əgər mən sizin lütfkarlığınızdan sui-istifadə etmiş olmaramsa, mənə bir kiçik xidmət göstərməyi sizdən xahiş edəcəyəm.

– Nə barədə, Kinko?

– O barədə ki, yeşik düşürdülüb yola salınanda, gözənilməz hadisə baş verməsin deyə, siz özünüz xeyirxahlıq edib hər işə diqqət yetirəsiniz.

– Yaxşı, Kinko, mən bunu sizə vəd edirəm. Axı doğrudan da, bu güzgü çox kövrək maldır və onunla çox incə davranmağı tələb edir. Mən yeşiyin düşürdülməsinə və göndərilməsinə diqqət yetirərəm, əgər istəsəniz, lap Şa-Xua küçəsinə qədər müşayiət də edərdim.

– Daha orasını sizdən xahiş etməyə, düzü, cəsarət etmədim, cənab Bombarnak.

– Nahaq yerə, Kinko. Mən sizin dostunuzam, dostdan isə heç nəyi utanıb gizlətməzlər. Həm də xanım Zinka Klorkla tanış olduğum mənə çox xoş olar. Onun bu qiymətli yeşiyi almaq haqqında qəbzələrə necə imza atacağını mən özüm görmək istəyirəm, yeşiyin qapağını açmaqda da ona kömək edərdim...

– Yeşiyin qapağını açmaq nəyə lazımdır, cənab Bombarnak? Bəs siyirmə qapı nə üçündür? Şeytan balası kiçik qutudan çıxan kimi, elə mən özüm siyirməni çəkib yeşikdən çıxacağam...

Göy gurultusunun qorxunc səsi bizim bu söhbəti yarımçıq kəsir. Mənə elə gəlir ki, havanın titrəməsi indiəcə bizim qatırı vurub rəlsdən çıxaracaqdır. Mən rumundan ayrılıb öz vəqonuma qayıdıram.

Mayın 26-da səhər saat yeddidə biz gəlib Lançjou vəqzalarında dayandıq. Qatar burada yalnız üç saat dayanacaqdır! Quldurların basqınının nəticəsində burada dayanacağın vaxtı azaldılmışdı. İndi ki belədir, onda tələsin, mayor Noltis, tez olun, yığışın, Pan Şao, siz də ər-əvad Katernalar, əlli tərponin! Tez yola çıxın, biz vaxtı itirə bilmərik!

Lakin biz elə vəqzaldan çıxırdıq ki, həmin dəqiqə qorxunc, heybətli, zorba və ciddi görkəmli bir şəxs yolumuzu kəsdi. Bu adam Lançjounun valisi idi. Əynində ağ və sarı ipəkdən xalata vardı, belinə parlaq kəmərbəndi olan enli qurşaq bağlamışdı, əlində yelpazəsi, çiyində, daha çox manola¹ üçün münasib görülməli biləcək qara ləbbadəsi vardı. Onu bir neçə mandarin müşayiət edir, çinlilər isə hər iki yumruqlarını bir yerdə qabağa uzadı və ona altdan yuxarı baş əyirdilər.

Lakin axı bu məmur nə üçün buraya təşrif gətirmişdir? Yoxsa Çin rəsmiyyəti yenidən işə düşəcəkdə? Bəlkə də, sərnəşinləri və yükləri yenidən yoxlamağa başlayacaqlar? Onda Kinkonun halı necə olar? Mən isə zənn edirdim ki, daha o, təhlükədən uzaqdır...

Yox, narahatlığa ehtiyac yoxdur. Belə hiss olunur ki, bu iş Səma Oğlunun xəzinəsi ilə əlaqədar olan bir məsələdir. Vali və onun məiyyəti platformaya çıxır, hər yeri bağlı və möhürlü olan qiymətli vəqonun yanında dayanır, hörmət və heyvətlə vəqona qalxırlar; onların bu vəziyyətdə keçirdikləri hiss, çinlilərin hətta Çin məmləkətində içi milyonlarla dolu pul sandığının qarşısında keçirdikləri hissini eynidir.

Mən valinin bu gəlişinin nə demək olduğunu və bizim sərnəşinlərə dəxli olub-olmadığını Popovdan soruşub öyrənirəm. Popov mənə sakitləşdirib deyir:

– Valinin bu gəlişinin sərnəşinlərə qətiyyənlə dəxli yoxdur, Pekindən teleqram alınıb, xəzinənin gəlib çıxması barədə məlumat istəyirlər. Vali sərəncamı yerinə yetirmişdir və indi cavab gözləyir: vəqonu Pekinə göndərsin, yoxsa müvəqqəti olaraq Lançjouda saxlasın?

– Bu məsələ bizi gecikdirməz ki?

– Zənnimcə, yox!

¹ İspaniyada dorzi, satıcı və s. işləyən şöhrətli qız (Fransada onlara qrizet deyirlər).

– Elə isə, biz şəhərə dəyək, – mən öz yol yoldaşlarıma müraciət edirəm.

İmperator xəzinəsi məsələsinin necə həll olunacağını bizə qətiyyənlə deyir. Bu, ən çox, Faruskiarı maraqlandırır. Bir az dərinləşəndə, bu məsələnin heç ona da aidiyyəti yoxdur – vaqonu istər qatardan açınsınlar, istər açmasınlar, istər getsin, istər burada qalsın, onun nəyinə lazımdır? Lakin Faruskiar öz narahatlığını gizlədə bilmir, Qangir nə isə qayğılıdır, monqollar da portdirlər. Onlar bir-birilə pıçıldaşır və yerli hakimiyyət nümayəndələrinə də kinli nəzlərlə baxırlar.

Faruskiarın qəhrəmanlığı barədə elə oradaca valiye xəbər verirlər, – qatara basqını necə dəf etdiyini və beləliklə də nəinki Boqduxanın xəzinəsini xilas etdiyini, habelə bütün ölkəni dəhşətli quldur Ki Tszanın əlindən xilas etdiyini danışirlər. Vali bizim qəhrəmana müraciət edib təşəkkürünü bildirir, onun qoçaqlığını tərifləyərək hiss etdirir ki, Səma Oğlu bu cür xidməti mükafatsız qoymaz. Məmurun bu təmtəraqlı və ibarəli nitqini Pan Şao cəld bizə tərcümə edir.

Böyük Transasiya Dəmiryolu İdarəsinin direktoru özünəməxsus adi bir sakitlik və təmkinlə bu tərifləri dinləyir, bununla belə onda bir səbirsizlik də hiss olunur. Bəlkə, o özünü hər cür tərif və mükafatdan uxaı hesab edir və belə yüksəkdən gələn uca tərifləri də vəcine almır? Bu onun təkəbbürlü monqol təbiətindən doğan bir hal deyildirmi?

Nəhayət, biz vağzal meydanına çıxırıq. Lançjouya ötəri və tələsik tamaşa etmiş olsam da, aldığım təəssürat çox aydındır.

Əvvəlcə, onu deyim ki, burada da şəhər ikidir – içəri şəhər və bayır şəhər. Amma bu şəhərdə heç bir dağıntı və xarabalıq yoxdur. Şəhərdə adam çoxdur, əhali çalışqandır, işgüzdür, dəmiryolunun sayəsində buaya gəlib-gedən xaricilərə də öyrəşiblər və hər şeyə maraqla gösbəfərlər onları nəzləsini aparmırlar. Geniş məhəllələr şəhərin bu yerində cni, demək olar ki, iki kilometrə çatan Xuanxe çayının sağ sahilindədir. Xuanxe – Sarı çaydır, bu məşhur Sarı çay dörd min beş yüz kilometr uzunluğundadır və öz gilli sularını Cjiliysk körfəzinin dərinliyinə axıdır.

– Bizim baron, görək ki, bu Xuanxe çayının mənəbində, Tyan-tsizin yaxınlığında, lokoqama gedən paroxoda minməlidir, elə deyilmi? – mayor Noltis menden soruşur.

– Bəli, məhz orada minməlidir, – cavab verirəm.

– O, paroxoda çatmayacaqdır, – cənab Katerna qeyd edir.

– Əgər özünü suya atıb ardınca üzməsə, – onun sözünə qüvvət verirəm.

– Həm də balta kimi dənizin dibinə getməsə... – komik əlavə edir.

– Axı o, çata da bilər, – mayor Noltis dilənir. – Əgər biz yolun qalan hissəsini gecikmədən gedə bilsək, ayın iyirmi üçündə şəhər saat altıda Tyantszində olacağıq. Paroxod isə saat on birdə yola düşür.

– İstər paroxoda çıatsın, istər çatmasın, bu onun öz işidir – cavab verirəm, – biz isə, dostlar, gəzintimizi davam etdirək.

Biz sahilə çıxırıq, bu yerdə Sarı çayın üzərindən ponton körpü salınmışdır. Çayın sürətli axınından körpü dalğalar üzərindəki kiçik gəmi kimi yırğalanırdı. Cəsəret edib körpünün yırğalanan döşəməsi üzərinə çıxmaq istəyən xanım Katernanın o saat başı gicəlləndi və bənizi qaçdı...

– Karolina!.. Karolina!.. – deyə onun əri şikayətli səslə qışqırdı. – Dəniz xəstəliyi tutarsan! Qayıt! Özünə gəl!..

Xanım Katerna “özünə gəlir” və biz bütün şəhərin üzərində yüksələn dağın başındakı məbədə tərəf dıranırıq. Biz eyni zamanda – əlbəttə, kənardan, – böyük sənaye müəssisələrini – top zavodunu və silah fabrikinə gördük. Bu müəssisələrdə yalnız çinlilər xidmət edirlər. Biz həmçinin valinin evinin yanındakı gözəl bir bağın içindən keçdik. Bağ çox qəşəng idi: hər yerdə köşklər, körpülər, hovuzlar və Çin vazaları şəklində darvazalar var idi. Bağın içində, ağacdən və kölgəlikdən daha çox pavilyon və kənarları girdə qatlanmış taxtapuşlar görünürdü. Bir qədər aralıda isə Böyük Çin səddi qalıqları arasında salınmış kərpic döşənmiş xiyabanlar uzanırdı.

Saat ona on dəqiqə qalmış, biz tamamilə yorulub əldən düşmüş halda vağzala qayıtdıq. Dözülməz istidən və bürküdən öynimizdəki paltar bədənimize yapışmışdı.

Mən əvvəlcə, qatara bir nəzər saldım. İçində xəzinə olan vaqon öz yerində idi, qatarın axırında, sonuncu vaqondan qabağa bağlanmışdı, çinli esgerlərin nəzarəti altında idi.

Valinin gözlədiyi cavab teleqramı alınmışdı: əmr olunmuşdu ki, yuxarıda adı çəkilən vaqon Pekinə göndərilib, içindəki xəzinə maliyyə nazirinə təhvil verilsin.

Bəs möhtərəm Faruskiar hardadır? Nə isə heç gözüme dəymir. Olmaya, bizi tərk etmişdir?..

Yox. Odur, meydançada dayanmışdır, monqollar da elə indicə öz vaqonlarına keçdilər. Fulk Efrinel də şəhərdən qayıtmışdır. Qoltuğunda içi "Strong Bulbul və K^o" ticarət evinin buraxdığı məhsulların nümunələri ilə dolu portfel vardır. Belə fərz etmək olar ki, o bu şəhərdə fürsət tapıb bəzi işləri öz yoluna qoymuşdur. Missis Efrinel də qayıtmışdır. Ola bilsin ki, o da Lançjoua müəyyən miqdar saç ala bilmişdir. Lakin onlar vəğzala ayrılıqda gəldilər, öz yerlərində oturdular və özlərini elə aparırdılar ki, guya bu adamlar heç bir-biri ilə tanış da deyildirlər.

Qalan səmişinlərin hamısı – çinlilərdir; onların çoxu Pekinə gedir, qalanları isə Sian, Tunquan, Şansyan, Tayuan kimi aralıq stansiyalara biletlər alanlardır. Qatarda təxminən yüzə qədər səmişin olmalıdır. Mənim nömrələrimin hamısı öz yerindədir. Əvvəl də on üç idi, indi də on üçdür! Yaxşı ki, mən mövhumatçı deyiləm!

Sonuncu zəng vurulanda biz meydançada dayanmışdıq. Cənab Katerna öz arvadından soruşdu ki, Lançjoua ona ən çox maraqlı görünən nə idi.

– Ən çox maraqlı görünəni soruşursan, Adolf? Ağaclarda və divarlarda asılmış, içində quş müqəvvaları olan böyük qəfəslər çox maraqlı idi. Amma müqəvvalar nə isə çox qərribə görünürdülər...

– Onlar doğrudan da qərribədirlər, xanım Katerna, – Pan Şao cavab verdi, – bunlar danışmağı bacaran quşlar imişlər...

– Deməli, onlar tutuquşu imişlər?

– Xeyr, o quşlar canlıların kəllələridir...

– Bu ki dəhşətdir! – deyə aktrisa əllərini yanlara açdı.

– Nə etmək olar, Karolina, – cənab Katerna nəsihətəməz bir şəkildə qeyd etdi, – bu ölkənin adəti belədir.

İYİRMİ DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Lançjoudan çıxandan sonra yol çox yaxşı becərilmiş, çayların suyu ilə bol-bol suvarılmış yerlə gedir, lakin bura, eyni zamanda, çox təpəlik olduğuna görə yol tez-tez burulmalı və müxtəlif maneələrin yan-yörəsindən hərnləb keçməlidir. Burada tez-tez mühəndis qurğularına – böyük və kiçik körpülərə rast gəlirik; bunların da

çoxu taxtadandır, taxta körpülər, qatarın ağırlığı altında öyiləndə səmişinin qorxudan bənizi qaçır. Gərək unudulmasın ki, biz artıq Səma İmperiyasında yıq, burada həttə dəmiryol qəzası qurbanlarının sayı bir neçə minə çatsaydı, bu rəqəm dörd yüz milyonluq əhaliyə görə çox cüzi bir faizi təşkil edərdi.

– Həm də ki, – Pan Şao izah edir, – Səma Oğlu özü heç bir zaman dəmiryolu ilə getmir.

■ Bu onun üçün daha yaxşıdır!

Keçdiyimiz yerin kiçik bir hissəsində dəmiryolu Böyük Çin səddinin lap yaxınlığı ilə gedir və səddin döngələrini eynilə təkrar edir. Bir zamanlar Çin məmləkəti ilə Monqolustan sərhədində ucalmış bu nəhəng süni səddə, indi yalnız bünövrəsini təşkil edən böyük qranit və qırmızı kvars süxuru parçaları, bəzi yerlərində körpəcikdən tikilmiş və eyni hündürlükdə olmayan açıq qala eyvanları, paslanmış və mamır basmış qədim toplar, həmçinin bəzi yerlərində dilikləri salamat qalmış dördkünc gözətçi bürcləri vardır. Bu nəhəng səddin divarları bədxıqca uzanıb gedir, gah dağlara dırmanıb buludlara toxunur, gah aşağıya enib dərələrdən keçir, öyilir, düzəlir, burulur və üfüqün ən uzaq dərinliyində gözədən itir.

Axşam saat altıda qatarımız Tyanşua stansiyasında yarım saat dayanır. Burada mən yalnız bir neçə uca məbəd gördüm. Saat onda biz Sian stansiyasına çatdıq və qırx beş dəqiqə orada dayandıq. Lakin qaranlıq düşmüşdü, mən heç nəyi aydın görə bilmədim.

Dayandığımız bu yerdən Şansyan şəhərinə qədərki üç yüz kilometrlik məsafəni bir gecəyə getdik.

Zənnimcə, londonlular Şansyan şəhərində özlərini lap evlərində olduğu kimi hiss edərdilər. Belə hesab etmək olar ki, bu şəhər missis Efrineldə də məhz bu cür bir təəssürat əmələ gətirmişdir. Doğrudur, burada nə ağlasığmaz dərəcədə basırıq olan, xeyli piyadanın və miniyin toplandığı Strend küçəsi¹, nə də yedəklərin və buxar gəmilərinin cərgələndiyi Temza çayı yoxdur. Bəli, bunların heç biri burda yoxdur! Lakin burda ayrı bir şey vardır: biz burda o qədər sıx və keçilməz bir dumanla düşdük ki, göz gözü görmürdü, ətrafda heç bir məbəd və ev də görünmürdü; bu – əsil Britaniya dumanı idi!

¹ Londonun mərkəzi küçələrindən biri.

Duman bütün günü çəkilmədi, bu da qatarın hərəkətinə az çətinlik törətmirdi. Lakin çinli maşinistlər öz işlərini yaxşı bilirlər. Onların diqqəti, səyi və səriştəsi Qərbi Avropa dəmiryolları maşinistlərinə nümunə göstərilə bilər.

Bu dumanın ucundan, mənim verəcəyim müxbir xəbərlərinin nə qədər batdı! Tyantszine yaxınlaşanda bizimki doğrudan da gətirmədi! Dəmiryolun hərnlənib keçdiyi bu yerlərdə, bir dənə də olsun, nə uçurum, nə dəre görə bildim. Göz gözü görməyən qaranlıq içində biz iki yüz otuz kilometr yol getdik və axşam saat onda Tayyuan adlı böyük stansiya çatdıq.

Günümüz çox diltor keçdi!

Axşam tərəfi duman çəkildi, lakin biz gözümüzü açıb, azacıq sadlanmağa macal tapmamış, gecə düşdü, özü də zülmət gecə!

Mən vəğzala çıxıb bufetdən bir neçə qutab və bir şüşə şorab alıram. Kinkonun yanına sonuncu görüşə getmək fikrindəyəm. Onun sağlığına və qəşəng rumin qızı ilə gələcək xoşbəxtliyinin sağlığına icirək. Kinko bu yolu xəlvəti başa vurur, mən bunu bilirəm, amma qorx ki, Böyük Transasiya dəmiryolu kampaniyası bundan xəbər tuta... Yox, xəbər tutmaz!..

Faruskiar və Qangir platformada ədə ilə gəzinirlər. Lakin bu dəfə qiymətli xəzinə olan vaqon yox, qatarın baş tərəfindəki yük vaqonu onların diqqətini daha çox cəlb edir. Nə isə onlar bu vaqona xüsusi bir maraqla baxırlar.

Bəlkə, onlar Kinko barəsində xəbər tutub şübhələniləblər?.. Yox, bu ola bilməz. Aha! Onlar maşinistə və ocaqçıya, elə indicə qatari qəbul etmiş iki gənc çinliyə diqqət edirlər. Bəlkə, imperator xəzinəsinin daşınması və yüzə qədər sərnəsinin həyatı tapşırılan adamlar cənab Faruskiar maraqlandırır?

Qatarın yola düşməsi üçün siqnal verilir. Düz gecəyarısı biz Tayyuan stansiyasını tərk edirik.

Dediyim kimi gecə çox qaranlıqdır, – nə Ay var, nə də ulduz. Göyün aşağı qatlarında bulud topaları cəmlənir.

Yük vaqonuna keçmək mənim üçün asan olacaqdır. Heç kəs məni görməyəcəkdir. Həm də mən bu on iki günlük səyahətimiz ərzində Kinkonun yanına bir o qədər də tez-tez getməmişəm...

Bu zaman Popov məni fikirdən ayırır:

– Siz hələ yatmamısınız, cənab Bombarnak?

– Hazırlaşırım. Dumana görə bütün günü ağır havalı vəqonda oturmali olduq. Bir qədər təmiz hava almaq istədim. Bəs o biri dayanacaq harada olacaq?

– Şouyanda. Oraya çatmamış – kiçik bir ayırıc vardır, Nankin xətti həmin yerdən ayrılır.

– Gecəniz xeyrə qalsın, cənab Popov.

– Xeyrə qarşı, cənab Bombarnak!

Budur, mən yenə də təkəm.

Ağıma gəlir ki, bütün qatari bir də gəzib hərnlənir. Bir dəqiqəliyə içində xəzinə olan vaqonun meydançasında dayanıram. Çinli jandarmırlardan başqa, qatarda olan sərnəsinlərin hamısı sonuncu yuxurlarını görürlər, əlbəttə, bu onların Böyük Transasiya dəmiryolundakı son yuxularıdır.

Geri qayıdırəm. İndi, deyəsən, daha Popov da xidmət şöbəsi adlandırılan öz daxmasına çəkilib bərk yatmışdır.

Yük vaqonunun qapısını aralayırıam, içəri keçirəm və ehmalca boğazımı arıtlayıb öskürür, gəldiyimi Kinkoya xəbər verirəm.

Yeşiyin siyirmə qapısı çəkilir, kiçik lampa yanır.

Qutab və şorabın əvəzinə xeyli təşəkkür alıram və əvvəlcədən nəzərdə tutduğum kimi, mənim bu qəşəng ruminimla birlikdə Zinka Klorkun sağlığına icirəm. Sabah mən onunla mütləq tanış olacağam.

Saat birə on dəqiqə qalır. On dəqiqədən sonra biz ayrılıq keçəcəyik. Nankin dəmiryolu xəttini hələ yenidən çəkməyə başlamışlar. Yolum beş və ya altı kilometr çəkilmiş və dəreyə çatan yerdə yarımçıq qalmışdır, indi orada körpü tikilir, Pan Şao mənə demişdi ki, Çju dərəsində tikilən həmin körpü böyük bir quğu olacaqdır. Çin mühəndisləri hələlik yalnız körpünün yüz fut hündürlükdəki dayaq sütunlarını qaldırmışlar. Nankin xəttinin Böyük Transasiya xətti ilə bitişdiyi yerdə qatarların yeni xəttə keçirilməsinə imkan verən yolaıncı da qoyulmuşdur. Yeni xətti üç-dörd aydan sonra çəkib qurtarmaq fikrindədirlər.

Qatar stansiya çatıb dayanan zaman, yük vaqonunda qəfləten tutulmayım deyər mən Kinko ilə vidalaşırım. Qapıya tərəf gedirəm və birdən bayır meydancaıdan ayaq səsləri eşidirəm.

– Özünü gözləyin, Kinko! – alçaq səslə xəbərdarlıq edirəm.

Lampa o saat sönlür, ikimiz də yerimizdə donub qalıırıq. Mən səhv etməmişdim – kim isə vaqona girmək istəyir.

– Siyirməni, unutma, çək, – yenə də ona xəbərdarlıq edirəm.

Yeşik bağlanır. Qaranlıqda indi mən təkəm. Fikirləşirəm ki, əlbəttə, bu adam Popovdur, ondan başqa kim ola bilər. Bəs o mənə burada görəsə, nə düşünər?

Mən ilk dəfə gənc ruminin yanına gələndə, həmin bu tayların arasında gizlənməli olmuşdum. Nə eybi var, bir dəfə də gizlənərəm! Popov lap fənər işığında da mənə Fulk Efrinlin yeşikləri arasından tapa bilməz.

Lakin bu gələn Popov deyildir. O, fənersiz yük vaqonuna girməz.

Paho! Onlar bir neçə nəfərdir! Budur, vaqonun içindən keçirlər, qapını açırlar, qabaq meydançaya çıxırlar...

Bunlar səmişinlərdir, şübhə etməmək olar, lakin gecənin bu vaxtında onların burada nə işləri var?

Gərək öyrənəm. Əgər hissiyyatım mənə aldatmırsa, deyəsən, bunların bir kələyi var...

Vaqonun qabaq tərəfinə yaxınlaşıram, qulaq asıram. Qatarın gurultusuna baxmayaraq, onların səsi çox aydınca eşidilir.

Lənətə gələsən kor şeytan! Bu Faruskiardır ki... özü də Qangirlə rusca danışır. Bəli, odur, o özüdür, səhv etmirəm!.. Dörd nəfər monqol da onun yanındadır... Burada onlara nə lazımdır? Onlar tenderin qabağındakı bu meydançaya nə üçün toplaşmışlar? Onlar nə barədə məsləhətləşirlər?

Bu saat öyrənəcəyəm. Onların danışdığı sözlərin, demək olar ki, hamısını eşidirəm.

– Yolayrıcına tezmi çatacağıq?

– Bir neçə dəqiqədən sonra.

– Ayrıcın yanında Kardekin dayanıb gözlədiyinə də əmin olmaq mümkündürmü?

– Əlbəttə, biz o cür şərtləşmişik.

Şərtləşmişik? Nə barədə, kiminlə? Bu Kardek deyilən kimdir?

Söhbət davam edir:

– Onun signalı görünənə qədər gözləmək lazımdır, – Faruskiar bildirir.

– Yaşıl işığı deyirsiniz? – Qangir soruşur.

– Bəli, yaşıl işıq görünərsə, bu o deməkdir ki, ayrıc o biri yola keçirilmişdir.

Bəlkə, mən sərsəmləyirəm, başıma hava gəlib? Bəlkə, yatmışam, yuxu görürəm? Onlar hansı ayrırcıdan danışirlar?

Yarım dəqiqə də keçir. Fikrimi cəmləyirəm. Tez Popova xəbər vermək lazımdır.

İstədim qapiya tərəf qaçam, lakin Qangirin dediyi sözləri eşidib dayandım:

– Signal verildi!.. Budur, yaşıl signal görünür!

– Deməli, qatar Nankin xəttinə keçəcəkdir, – Faruskiar onun sözlərini təsdiq etdi.

Nankin xəttinə keçəcəkdir!.. Onda biz hamımız məhv olarıq ki!.. Üstündən körpü tikilən Çju dərəsi beş kilometrlikdədir. Deməli, bizim qatar birbaşa uçuruma gedir...

Bəli, mayor Noltisin şübhələri əbəsdə deyilmiş! O bu özəmətli Faruskiar haqqında səhv etməmişdi! Böyük Transasiya Dəmiryolu İdarəsinin bu direktoru – fərsət gözləmək və qəfləti zərbə hazırlamaq məqsədi ilə kampaniyanın qılığına girib etibarını qazanmış qəddar bir canidir. Çin imperatorunun milyonları üfudə görünəndə onun əlinə də fərsət düşmüşdür. Faruskiar Səma Oğlunun xəzinəsini Ki Tzanın quldur dəstəsindən yalnız ona görə müdafiə edirmiş ki, özü də bu ova susayıbmış. Quldurların qatara basqını onun cinayətkar planlarını pozurmuş. Bax elə buna görə o, igidliklə vuruşmuş! Elə buna görə də o, cəsarət edib öz həyatını təhlükəyə atır və özünü bir qəhrəman kimi apararmış! Amma sən, zavallı Klodius, yenə də əsil qanmaz və axmaq vəziyyətində qaldın! Yenə də sarsaq yerinə qoyuldu, əvvəl düşmüş olduğun lehməyə bir də girdin... Bütün bunlardan sonra sənə birçə ad yaraşır: uzunqulaq! Vəssalam!..

İndi, hər şeydən əvvəl, bu canilərə mane olmaq lazımdır ki, öz xəbis niyyətlərini həyata keçirə bilməsinlər. Sürətlə, birbaşa, yarımçıq qalmış körpüyə tərəf gedən qatarı xilas etmək lazımdır. Səmişinləri bu dəhşətli fəlakətdən qurtarmaq lazımdır. Canilərin ələ keçirmək istedikləri xəzinə mənim heç vecimə də gəlmir, tüpürüm ona, mənim gözümdə indi onun heç köhnə bir müxbir yazısı qədər də qiyməti yoxdur. Axı burada xeyli adamın həyatı və mənim öz həyatım təhlükə qarşısındadır!..

Popovun yanına qaçmaq istəyirəm – yerimdən tərpənə bilmirəm. Ayaqlarıma elə bil qurğuşun doldurublar. Başım da ağırlaşmışdır.

Doğrudanmı biz uçuruma yuvarlanırıq. Bəlkə, mən doğrudan da ağılımı itirirəm? Axı bu necə olacaqdır: Faruskiar və onun əlaltıları da qatardadırlar, deməli, onlar da bizimlə birlikdə məhv olacaqlar...

Bu zaman parovoz tərəfdən qışqırtı eşidilir, öldürülən adamın qışqırısı... Heç şübhə ola bilməz! Maşinisti və ocaqçıyı öldürmüşlər... Budur, hiss edirəm, qatar sürətini azaldır.

İndi hər şey mənə aydındır: quldurlardan biri lokomotivi idarə etməyi bacarır. Qatarın sürətinin azaldılması onların hamısına fəlakətdən əvvəl qatardan yerə tullanıb qaçmağa imkan verəcəkdir.

Nəhayət, mən özümü ələ alıb, donub qaldığım yerdən tərpənirəm. Sərxoş kimi aşağı-aşağı birtəhər özümü Kinkonun yeşiyinə çatdırıram və baş vermiş əhvalatı bir neçə kəlmə ilə ona xəbər verirəm.

– Biz məhv olduq! – dəhşət içində qışqırıram.

– Bəlkə də, məhv olmadıq, – deyər Kinko cavab verir və mən hələ özümə gəlməmiş, yeşikdən çıxıb vaqondan bayıra qaçır, cəld atılıb tenderin üstünə çıxır.

– Gəlin! Bura gəlin! Tez bura gəlin! – o qışqırır.

Heç yadımda deyildir ki, bu necə oldu, lakin onu bilirəm, bir neçə saniyədən sonra mən Kinko ilə birlikdə parovoz budkasında idim. Ayaqlarımız döşəməyə tökülmüş qanın üstündə sürüşür – bu, öldürülmə yola tullanmış maşinistin və ocaqçının qanıdır.

Faruskiar və əlaltıları yox olmuşlar. Lakin qaçmazdan əvvəl, onlardan biri tormozları açmış, buxarı artırmış, ocağı kömürlə doldurmuşdur, indi qatar dəhşətli sürətlə irəliyə cumur.

Bir neçə dəqiqə də keçsə, biz Cju dərəsində tikilən körpüyə yanaşacağıq...

Kinko iradəsini və mərdliyini itirmir. Lakin – heyhat – o, tənzimləyici cihazla necə davranmadığı, buxarı bağlamağı və tormozları necə döndərməyi bilmir.

– Popova xəbər vermək lazımdır! – ona müraciət edirəm.

– Popov nə edəcəkdə ki? Yox, gözləmək olmaz! Bircə çarə qalmışdır.

– Nə çarə?

– Ocağı gücləndirmək, – Kinko sakit cavab verir, – qapaqların hamısını bağlayıb lokomotivi partlatmaq...

Yeni körpüyə çatıb uçurma yuvarlanmazdan əvvəl qatarı yalnız bir dəhşətli vasitə dayandıra bilər?

Kinko küreklə dalbadal ocağa kömür tullayır.

Təzyiq çoxalır, qazan qaynayır, buxar bağlı qapaqların altından fit verib çıxır. Sürət xeyli artır – yüz kilometrədən də yuxarıdır.

– Qaç hamıya xəbər ver ki, cəld arxa vaqonlara keçsinlər! – deyər Kinko mənə tərəf qışqırır.

– Bəs siz özünü?

– Tələsin, tez xəbər verin, vaxt keçir!

Mən onun var gücü ilə necə linglərin üstünə öyildiyini, qapaqları və buxarkeşləri bağladığını görürəm.

– Çəkil, buradan uzaqlaş! – rumın mənə əmr edir.

Mən tenderdən düşüb yük vaqonundan qaçaraq keçirəm, Popovu oyadıram və bərkdən çıxırıb deyirəm:

– Arxaya!.. Hamı arxaya!..

Yuxudan ayılmış səmşişinlər keçidlərdə toplaşaraq arxa tərəfdəki vaqonlara qaçırılar...

Qəflətən dəhşətli partlayış olur, ardınca bütün qatar dartılıb silklənir.

Bir anlığa qatar sürətdən düşüb dayanır, sonra yenə də öz ətalet gücü ilə irəli hərəkət edir, yarım kilometrə qədər beləcə gedib, dayanır...

Popov, mayor, Katerna, mən və səmşişinlərin əksəriyyəti o saat qatardan atılıb düşür, demiryola çıxırıq.

Qaranlıqda biz qarşı tərəfdəki tikinti şalbanlarını və Cju dərəsindəki gələcək körpü üçün qoyulmuş dayaq sütunlarını güclə seçirik.

Əgər iki yüz addım da irəliləmiş olsaydı, Böyük Transasiya demiryolu qatarı yaqın ki, uçurumun dibinə gedəcəkdə.

İYİRMİ BEŞİNCİ FƏSİL

Mən isə altı min kilometrlik yoldakı bu adi səyahətin yorucu yek-nəsəkliyindən çox qorxur və ondan çap dəzgahına layiq bir yaxşı təəssürat gözləmədim. Doğrusunu deyim ki, mən həтта öz yazım üçün dəyərli bir material tapa biləcəyimə də ümid etmirdim!

Amma bu şübhəsizdir ki, mən yenə də pis vəziyyətə düşüb biabır olmuşam. "XX əsr"ə göndərdiyim teleqramda bu Faruskiarı

qəhrəman kimi təqdim etmək, heç bilmirəm, haradan beynimə girdi! Doğrudur, mən bunu ən yaxşı və xeyirxah niyyətlə etmişdim, lakin təkcə xeyirxah niyyətdən nə çıxır, əbəş yerə demirlər ki, cəhənnəmin özü də xeyirxah niyyətlə döşənmişdir. Elə buna görə də sizin bu sadıq nökrənin cəhənnəmdə döşəməçi vəzifəsində işləmək şərəfinə tamamilə layiqdir.

Biz indi Cju vadisinin, təxminən üç yüz əlli-dörd yüz fut uzunluğunda körpü tələb edən bu enli dərənin iki yüz addımlığındaydıq. Uçurumun daşlı-kəsəkli dibi yüz fut dərinlikdədir. Əgər qatar oraya yuvarlansaydı, bir nəfər də olsun salamat qurtarmazdı. Müxbir müsahibəsi nöqtəyi-nəzərindən, şübhəsiz ki, maraqlı olan bu qəza yüzrlər qurban bahasına başa gələrdi. Yalnız gənc ruminin soyuqqanlılığı və qətiyyəti sayəsində biz hamımız ölümdən xilas edildik...

Hamı xilas oldumu? Yox, hamı olmadı. Bizim xilasımız üçün Kinko öz həyatını qurban verdi...

Bəlkə, onun da bəxti gətirmiş, ölümdən yaxa qurtara bilməmişdir? Belə bir möcüzə baş versəydi, o, əlbəttə, öz yerinə qayıdar və orada mənim gelişimi səbirlə gözlərdi.

Qarışıqlıqdan istifadə edərək mən yenə də yük vaqonuna keçirəm. Lakin onun sağ qalmasına heç bir ümid yoxdur! Yeşik boşdur, iflasa uğramış bankın dəmir seyfi kimi. Zavallı Kinko öz alicənablığını qurbanı oldu.

Əsil qəhrəman bax o imiş! Mənim çox ehtiyatsız halda bütün dünyaya tanıtdığım xəbis quldur Faruskiar yox, bu təvəzökar rumin, zavallı dəmiryol "dovşanı", nişanlısı yolunu gözləyəcək o bədbəxt adaxlı əsil qəhrəman imiş.

Mən də onun xatirəsini əziz tutacaq və onun qəhrəmanlığından danışacağam! Onun sirrini açib hamıya bildirəmsə, bu mənim tərəfimdən, yəqin ki, pis olmaz. Bəli, doğrudur, o, Böyük Transasiya dəmiryolu kampaniyasını aldatmışdır, lakin aldatmasaydı, qatar bütün səmişinləri ilə birlikdə indi uçurumun dibində olardı. Bu qoçaq gənc bizim aramızda olmasaydı, dəhşətli ölüm bizim hamımızı məhv elərdi...

Mən kor-peşman qatardan düşürəm, qəlbim ağrıyır, gözlərim yaş ilə dolmuşdur.

Faruskiarın rəqibi Ki Tszan tərəfindən az qala pozulacaq planı çox hiyləgərcəsinə qurulmuşdu. Qatari yarımçıq qalmış körpüyə tərəf

gədən yan xəttə keçirmək onun əlində çox asan bir iş idi. Xətlərin birləşdiyi yerdə quldurların əlaltılarından biri dayanıb keşik çəkməli və lazımı vaxtda ayrıcı döndərməli imiş. "Hər şeyin öz qaydasında" olduğunu təsdiq edən yaşıl işıq görünən kimi, canilər dərhal maşinisti və ocağını öldürmüş, bir dəqiqəliyə sürəti azaltmış və yanan ocağı kömürle dolduraraq qatardan düşmüşdülər. İndi isə onlar, yəqin ki, qəzaya uğramış qatarın sınıqları arasından Boqduxanın xəzinəsini axtarıb tapmaq üçün Cju dərəsinə enmişlər. Onlar bu dəhşətli cinayətlərini gecenin qaranlıq pərdəsi altında gizlətmək ümidində imişlər... Belə əclaflar Çində tətbiq edilən ən incə cəza üsulu ilə ölməyə layiqdirlər!

Lakin xoşbəxtlikdən, onlar yamanca aldanmışlar! Həm də ki, şahid meydandadır və quldurların tutulub layiqi surətdə cəzalanmaları üçün mümkün olan hər şeyi edəcəkdir. Bir halda ki, yazıq Kinko sağ deyildir, deməli, şahid mən özüm olacağam.

Bu qət olundu. Zinka Klorkla görüşəndən sonra mən hər şeyi Çin hakimiyyət idarəsinə danışacağam. Lakin o yazıq qızı əvvəlcədən bu qara xəbərə hazırlamaq lazım gələcəkdir ki, bədbəxt hadisə, ildırım kimi onu qəfləten vurub sarsıtmasın. Sabah, biz Pekinə çatan kimi mən əvvəlcə, Şa Xua küçəsinə gedəcəyəm.

Əgər Zinka Klork istəməsə ki, mən onun mərhum adaxlısının sirrini açıb bildirim, heç sirri açmaram, lakin Faruskiarın, Qangirin və onlarla birlikdə hərəkət etmiş o dörd nəfər quldurun törətdiyi cinayətin bütün təfərrüatı haqqında məlumat verməyimə heç nə mane ola bilməz. Mən onların yük vaqonundan necə keçdiklərini özüm gördüm, onları izlədim, meydanadakı söhbətlərinə qulaq asdım, maşinistlə ocağının ölümqabağı qışqırıqlarını eşitdim, sonra da "Arxaya!.. Hamı arxa vaqonlara!" deyə çıxıb səmişinləri yuxudan ayıltıdım. Bütün bunların hamısını mən and içib təsdiq edə bilərəm.

Lakin heyhat! Mən çox gec ayılışam. Axı Faruskiarın alçaq niyyətlərindən, bildiyiniz kimi çoxdan bəri şübhələnmiş bir nəfər vardır və həmin adam hər şeyi ifa edən şahid rolunda çıxış etmək üçün firsət gözləyir!

Parçalanmış parovozun yanında bir dəstə adam toplaşmışdır, mayor Noltis, alman baronu, cənab Katerna, Fulk Efrinel, Pan Şao, Popov və mən. Öz borclarına sadıq olan çinli jandarmar, içində xəzinə olan vaqonu qatardan açib ayırdılar. Nə olur olsun, onlar bir

dəqiqə də bu vəqonu tərk etməyəcəklər. Yük nəzarətçisinin qatarın quyruq tərəfindəki vəqondan gətirdiyi fənərlər lokomotivin nə günə düşdüyünü görməyimizə imkan yaratdı.

Oxucuların yadındadır ki, qatar böyük sürətlə gedirdi və birdən-birə dayanmadı. Bunun səbəbi odur ki, partlayış buxar qazanının yuxarı hissəsində baş vermişdi. Təkərlər salamat idi, elə buna görə də lokomotiv, partlayışdan sonra bir müddət yenə irəliyə hərəkətini, davam etdirmişdi. Bu səbəbdəndir ki, səmişinlər ancaq qatarın güclü silkələnməsini hiss etmiş və canlarını qurtarmışdılar. Parovozun ocağı və buxar qazanı əzilib əyrə-üyrə bir şəkə düşmüşdü. Biz burda sınımış və əyilmiş trubaları, əzilmiş silindrləri, bir-birindən aralanmış manivelaları gördük. Böyük dəmir yığınınan ibarət olan bu meyitin bütün yaraları və yırtılıb bayıra çıxmış icalatı gözümüz önündə idi.

Məhv edilən təkə lokomotiv deyildir, tendir də xarab edilib sıradan çıxarılmışdır. Su çənləri deşilmişdir, kömür yola tökülmüşdür. Lakin nə qədər təəccüblü olsa da, qabaqdakı yük vəqonu, demək olar ki, tamam salamat qalmışdır.

Son ümid də boş çıxdı: burada gənə ruminan xilas üçün heç bir imkan olmamışdır. Belə bir partlayış onu öldürər, parçalayar və tikə-tikə edərdi. Təəccüblü deyildir ki, onun bədənindən heç bir iz-ələmət qalmamışdır.

Biz keyli dinməz-söyləməz dayanıb baxdıq, bu dəhşətli mənərə bizi sarsıtmışdı.

– Şübhə yoxdur ki, maşinist və ocaqçı partlayış zamanı həlak olmuşdur, – kim isə sükutu pozur.

– Bədbəxtlər! – deyə Popov dərinəndən ah çəkir. – Mən birçə şeyi başa düşə bilmirəm, axı necə olmuş ki, qatar Nankin xəttinə keçmiş və onlar nə üçün bunu başa düşməmişlər.

– Gecə çox qaranlıqdı və yolaırcının o biri qola keçirildiyini maşinist görməyə də bilərdi, – Fulk Efrineli bildirdi.

– Bəli, yeganə olaraq yalnız bu cür izah etmək mümkündür, – Popov onun fikri ilə razılaşıır. – Maşinist qatarı saxlamalı idi, biz isə, əksinə, dəhşətli sürətlə irəliləmişik.

– Lakin bu yolaırcını o biri xəttə keçirmək kimin nəyinə lazım imiş? – Pan Şao soruşur. – Nankin xətti hələ işləmir, heç körpüsü də tikilib başa çatdırılmamışdır.

– Zənnimcə, bu diqqətsizliyin nəticəsidir, – Popov cavab verir.

– Mən belə hesab edirəm ki, bu qəsdən edilmişdir, – Fulk Efrineli söhbətə qarışır. – Canilər qatarı qəzaya uğratmaq istəmişlər, görünür onlara bütün səmişinlərin məhv olması lazım imiş.

– Axı məqsədləri nə imiş? – deyə Popov soruşur.

– Nə olacaq, elə həmin şey! – Fulk Efrineli cavab verir. – İmperator xəzinəsini oğurlamaq. Quldurların şirnikib iştahaya gəlməsinə bundan başqa daha nə səbəb ola bilər? Məgər Çərçənli Çarklıq arasında quldurlar elə talan məqsədi ilə üzərimizə basqın etmədilər? Hesab edin ki, ikinci dəfə də basqına məruz qalmışdıq.

Amerikalı, həqiqətə nə qədər yaxın olduğunu heç özü də bilmirdi.

– Siz, deməli, belə hesab edirsiniz ki, – Popov soruşur, – Ki Tszanın dəstəsindən sonra başqa quldurlar da cəsarət edib basqın etməz...

İndiyə qədər söhbətdə iştirak etməyən mayor Noltis, bu arada Popovun sözünü yarımcıq kəsir və hamı eşitsin deyə, ucadan və aydın bir səslə soruşur:

– Cənab Faruskiar hardadır?

Səmişinlər dönüb bir-birinə baxır və cavab gözləyirlər.

– Bəs onun dostu Qangir hardadır? – mayor davam edir.

Cavab gəlmir.

– Bəs axırıncı vəqonda gedən dörd monqol hardadır? – deyə mayor bir də soruşur.

Onlardan heç birinin səsi çıxmır.

Səmişinlərin hamısı bir ağızdan çıxırırlar:

– Cənab Faruskiar, hardasınız, hardasınız?

Cavab gəlmir.

Vəqon boşdur.

Boşdur? Yox, tamam boş deyil. Ser Frensis Trəvelyan sakit-sakit öz yerində oturmuşdur, heç nə vecinə gəlmir, dinib-danışmır, elə bil ki, bütün bu əhvalatların qətiyyəni ona dəxli yoxdur. O, heç nəyə qarışmır. Bəlkə, o elə həmin bu dəqiqənin özündə fikirləşir ki, rus-Çin demiriyolunda dolaşıq və intizamsız işlərdən özünü qorumaq çətin məsələdir? Kimin ağılına gəldi, gedib yolaırcını dəyişdirdin? Harada eşidilib ki, qatar öz yolu ilə yox, başqa yolla getsin?

– Bəli, aydındır! – mayor Noltis izah edir. – İmperator xəzinəsini olə keçirmək üçün qatarı Nankin yoluna keçirib birbaşa uçuruma yönəldən caninin kim olduğunu bilmək istəyirsinizsə, onda yaqin edin ki, həmin cani – Faruskiardır!

– Faruskiar? – sənişinlər təəccüb edirlər və onların çoxu ittihamçıya inanmaq istəmir.

– Necə? – Popov təəccüblə soruşur, – quldurların basqını zamanı qoçaqlıq göstərən və Ki Tszanı öz əli ilə öldürən yol idarəsi direktorunun özü?

İş bu yerə çatanda, mən daha özümü saxlaya bilmirəm, mayorun fikrini təsdiq edirəm:

– Elədir, mayor səhv etmir, qatarın qəzaya uğradılması Faruskiarın işidir!

Təsədüf nəticəsində görüb bildiklərimin hamısını – Faruskiarın və monqolların planı haqqında eşitdiklərimi və canilərə mane olmağın artıq gec olduğunu danışırım, hamı heyrət edir. Lakin Kinko və onun göstərdiyi igidlik haqqında, mən hələ bir müddət heç nə deməyə cəyəm. Onun layiqli haqqını mən hələ sonra verəcəyəm.

Hər tərəfdən səslər eşidildi, canilərə hamı lənət, söyüş yağdırır və hədələyirdi. Yəni, doğrudanmı, bu işi görən odur, yüksək rütbəli məmur, bərk ayaqda özünü o qədər gözəl göstərən o əzəmətli Faruskiar necə ola bilər ki, belə bir iş... Yox, bu ola bilməz.

Lakin fakt, faktlıqında qalır. Özüm görmüşəm, özüm eşitməşəm və mən təsdiq edirəm ki, qatarı və bizim hamımızı az qala məhv edəcəkdir bu qəzanın təşəbbüskarı və əsas təqsirkarı Faruskiardır. Mən ucadan bildirirəm ki, Mərkəzi Asiyada təsadüf olunan quldurlardan ən dəhşətli Faruskiardır!

– İndi siz görürsünüzmü ki, cənab Bombarnak, şübhələrim əbəs deyilmiş? – mayor Noltis mənə müraciət edir.

– Elədir, – cavab verirəm, – həm də səmimi surətdə etiraf edirəm ki, bu fırıldaqçının saxta alıcənablığı məni aldatmışdı.

– Cənab Klodius, – komik sözə qarışır, – burada baş verən hadisələri götürün, bir roman yazın, heç kəs inanmayacaq və hamı deyəcəkdir ki, bütün bunlar həqiqətə uyğun deyildir.

Doğrudan da, cənab Katerna haqlıdır. Lakin nəzərdə tutmaq lazımdır ki, romanda qətiyyətlə həqiqətə oxşamayan hadisələr çox zaman həyatda baş verir.

Bizim xilas olmağımız bir möcüzə kimi görünür və çoxları bunu izah etməyi mümkün saymırlar. Yalnız mən, Kinkonun sirrinə bələd olduğuma görə bilərəm ki, əsrarəngiz partlayış nəticəsində lokomotiv necə olmuş ki, gəlib uçurumun kənarında bənd alıb dayanmışdır.

İndi isə hər cür təhlükə sovuşduqdan sonra qatarı geriye, öz yoluna qaytarmaq üçün tədbir görmək lazımdır.

– Bunu etmək çox asandır, – Popov izah edir. – Burda yalnız sizlərdən bəzilərinin, ümumən mənafeyi naminə, əziyyət çəkməyə razılıq verməsi lazımdır.

– Nə desəniz, bacararam! – cənab Katerna dillənir.

– Biz nə etməliyik? – soruşuram.

– Ən yaxındakı stansiyya, – Popov sözünə davam edir, – yeni Şouyana gedib oradan Tayyuan stansiyasına teleqrafla xəbər vermək lazımdır ki, tezliklə köməkçi lokomotiv göndərsinlər.

– Şouyan stansiyası burdan çoxmu uzaqdır? – Fulk Efrinell soruşur.

– Biz indi Nankin xəttinin başladığı yerin təxminən altı kilometrliyindəyik, – Popov cavab verir, – ayrıncdan Şouyana isə yenə beş kilometrdir.

– Cəmi on bir kilometr yoldur, – mayor əlavə edir, – bir o qədər də uzaq deyil. Ayaqdan qıraq adam bu məsafəni saat yarım qət edir. Deməli, Tayyuandan çıxan lokomotiv üç saatdan sonra burada olar. Mən getməyə hazıram.

– Mən də gedirəm, – Popov bildirir, – həm də nə qədər çox olsa yaxşıdır. Necə bilirsiniz, yolda biz Faruskiara və onun əlaftılarına rast gələcəyikmi?

– Siz düz deyirsiniz, – mayor Noltis razılaşır, – elə buna görə də biz möhkəm silahlanmalıyıq.

Doğrudan da elədir, ehtiyatlı olmaq lazımdır, çünki quldurlar indi Çju dərəsinin yaxınlığında olmalıdırlar. Düzdür, onlar uduzduqlarını bilən kimi sivişib aradan çıxmağa çalışacaqlar. Altı nəfər quldur, çətin ki, yüzədək sənişinin üzərinə basqına cəsarət edə, mən hələ imperator xəzinəsini gözələn çinli əsgərləri demirəm.

Sənişinlərdən on iki nəfər, onların arasında Katerna, Pan Şao və mən mayor Noltisi müşayiət etməyə çağırılıq. Biz hamımız Popova məsləhət görürük ki, qatarı qoyub getməsin, onsuz da Şouyanda lazım olan bütün işlər görülməkdir.

Tapança və xəncərlə silahlanıb, gecə saat ikinin yarısında sürətli addımlarla yolaırcına tərəf gedirik, gecənin qaranlığına baxmayaraq biz iki saatdan da tez çağ-salamat gəlib Şouyan stansiyasına çatırıq. Quldurlar yolda bizə rast gəlmədi. Qoy indi onları Çin polisi axtarsın. Lakin tapacaqmı? Mən bu işdə onlara yalnız müvəffəqiyyət arzu edə bilərəm, hərçənd ki, bu Çin polisində mənim bir o qədər də etibarım yoxdur.

Pan Şao stansiyanın rəisi ilə danışığa girib onu başa salır, rəis isə Tayyuana teleqram verib Nankin xəttinə təcili lokomotiv göndərilməsinə xahiş edir.

Şəhər saat üçdür. Biz yolaırcına qayıdıb lokomotivi gözləyəndə, dan yeri ağarmağa başlamışdı, saat dördə on beş dəqiqə qalanda uzaqdan fit səsləri eşidildi.

Lokomotiv gəldi, bizi də tenderə götürdü və qatarın dayandığı xəttə buruldu. Yarım saatdan sonra biz qatara çatdıq.

Artıq hava o qədər işıqlanmışdı ki, ətrafı aydın görmək olurdu. Mən, heç kəsə bir kəlmə söz demədən, bədbəxt Kinkonun sürümükələrini axtarmağa başlayıram, lakin heç nəyi, hətta onun paltarının bir tikəsini belə tapa bilmirəm.

Burada yol təkxətlidir, hərələnməyə döngə yoxdur, buna görə də lokomotiv yolaırcına qədər dal-dalı gedəcəkdir. Partlamış parovozu və zədələnmiş tenderi sonra gəlib aparacaqlar. Mənim bədbəxt rumunumun boş qalmış yeşiyi olan yük vaqonu bu dəfə qatarın quyruq tərəfinə düşmüşdür.

Yarım saatdan sonra biz gəlib yolaırcına çatırıq. Xoşbəxtlikdən, biz daha Tayyuana qayıdası olmadıq, bu da bizi əlavə olaraq saat yarımliq lüzumsuz gecikmədən xilas etdi. Ayrıqı keçəndən sonra lokomotiv Şauyana tərəf döndü. Vaqonlar bir-bir açıldı, itələndi və əvvəlki qaydada yenidən qatara qoşuldu. Gündüz saat beşdə biz artıq normal sürətlə Çjili vilayətindən keçirdik.

Səyahətimizin bu son günü haqqında mənim daha deyiləsi sözüm yoxdur. Onu qeyd edə bilərəm ki, çinli maşinist yoldakı gecikmədə itirilmiş vaxtı qazanmağa qətiyyənlə soy göstərmirdi. Lakin bir neçə saat gecikmənin bizim üçün bir o qədər böyük əhəmiyyəti olmasa da, əksinə, Tyantszin stansiyasında lokoqamaya gedən paroxoda min-

məli olan baron Veysşnitserdörfer bu məsələyə tamamilə başqa cür yanaşır.

Doğrudan da, günortaya yaxın biz gəlib Tyantszin vağzalında dayananda, miss Blay və Bislendin rəqibi olan bu alman "*globe trotter*"¹, güllə kimi qatardan platformaya atıldı və öyrəndi ki, lokoqamaya gedən paroxod bizdən qırx beş dəqiqə əvvəl limanı tərk etmiş və həmin dəqiqə açıq dənizə çıxmaq üzrədir.

Uğursuz səyyah! Təəccüblü deyildir ki, tevtən söyüşləri bizim qatarın üstünə dolu kimi yağdırılırdı və bu söyüşləri hər tərəfdən, cənab Katernanın təbiri ilə desək, "həm sağ, həm sol böyükdən cəyni zamanda" yağdıran baron idi. Gəlin, biz də həddindən artıq ciddi olmayaq! İndi bu alman baronunun öz ana dilində istədiyi qədər söyməyə bütün əsasları vardı!

Tyantszində biz cəmi on beş dəqiqə dayandıq. Yarım milyon əhalisi, xeyli məbədləri, böyük ticarət sazişləri bağlanan Avropa məhəlləsi, yüzlərlə yelkənli gəminin aşağı və yuxarı üzdüyü Xayxe çayı kənarında sahil küçəsi olan bu Çin şəhərini gəzib dolanmadığıma görə "XX əsr" oxucuları qoy məni bağışlasınlar... Bunun təqsiri məndə deyil, ən ağır cəzaya layiq olan Faruskiardadır, çünki o mənim öz müxbirlik vəzifələrimi layiqincə yerinə yetirməyimə də mane oldu!

Keçdiyimiz uzun yolun son mərhələsində heç bir fəvqəladə hadisə baş vermədi.

Qəlbimi sıxan yeganə fikir, – Kinkonu Şa-Xua küçəsinə aparıb sahibinə təhvil verə bilməyəcəyimdirlər... Onun yeşiyi tamam boşdur, bu boş yeşiyi Zinka Klorka aparmaq faydasızdır! Heç özüm də bilmirəm, necə dilim gələr gənc qıza deyəm ki, onun adaxlısı nəzərdə tutulan son stansiyağa gəlib çıxıb bilmədi, Kinko artıq yoxdur?..

Lakin dünyada hər şeyin sonu var. Böyük Transasiya dəmiryolu xətti ilə bizim də bu altı min kilometrlik səyahətimiz başa çatdı. Bir gün gecikməni hesabla almasaq, demək olar ki, on üç günün tamamında, saatbasaat, dəqiqəbədəqiqə, düz öz vaxtında qatarımız Səma İmperiyası paytaxtının qapıları ağzında dayandı.

¹ Görkəmli yerlərə tolosik baxıb keçən səyyah (turist); horfi monada – "Yer kürəsinə ayaqdan salan" (ing.).

– Pekinə çatdıq! – Popov ucadan elan edir.
Sərnişinlər vaqonlardan çıxırlar.
Axşam saat dördüdür.

Əgər siz üç yüz on iki saat qatarla yol gəlmiş olsanız, o halda, çətin ağılım kəsir ki, qatardan düşən kimi birbaşa şəhəri – mən nə danışırım! – şəhəri yox, bir-birinə bənd edilmiş dörd şəhəri görməyə həvəsiniz olar!

Onu da deyim ki, mənim indi kifayət qədər vaxtım var, çünki Pekində bir neçə həftə qalmağ fikrindəyəm. İndi əsas məsələ münasib mehmanxana tapmaqdır. Soraqlaşib öyrənirəm ki, vağzalın yaxınlığındakı “On min yuxu mehmanxanası” avropalı zövqünə daha çox uyğundur.

Xanım Zinka Klorkun görüşünə getməyi sabaha qədər təxirə salmaq lazım gələcəkdir. Mən onsuz da boş yerik vağzaldan oraya aparılncaya qədər gedib onun yanına çıxacağam və qıza təsəlli verib Kinkonun həlak olması haqqındakı qara xəbərə onu bir qədər hazırlamağa vaxtım olacaqdır.

Mayor Noltis də mənim nəzərdə tutduğum mehmanxanada qalmaqı qərara almışdı. Buna görə də mənə nə onunla, nə də Şanxaya getməzdən əvvəl iki həftə Pekində qalmağ istəyən ər-arvad Kater-naların vidalaşmaq lazım deyildir.

Pan Şao və doktor Tio Kini evdən göndərilmiş fayton vağzalın qabağında gözləyir. Biz onlarla yenə də görüşəcəyik. Dostlar heç vaxt bir-birindən belə asanlıqla ayrılmırlar, mənim vaqondan çıxarkən gənc çinliyə əl verib ayrılmağım da son ayrılıq olmayacaqdır.

Mister və miss Efrinel bir dəqiqəni belə itirməmək üçün vağzaldan çıxmağa tələsirlər. Onların işləri, necə deyirlər, lap başlarından aşib. Onlar hər hansı bir Çin məhəlləsində, ticarət mərkəzinə yaxın bir yerdə özlərinə mehmanxana tapacaqlar. Amma məndən xeyir-dua almamış yaxalarını qurtara bilməyəcəklər! Biz mayor Noltislə gedib arxadan təzə evlənənlərə çatırıq.

– Bəli, mister Fulk Efrinel, – mən söz atıram, – deməli, belə çıxır ki, “Strong Bulbul və K” ticarət evinin malları ilə dolu qırx iki yeşiyi,

axır ki, etibarlı bir limana gətirib çıxardınız, hə! Amma lokomotiv partlayanda, sizin süni dişləriniz yamanca təhlükə qarşısında idi, ha!

– Tamamilə doğrudur, cənab Bombarnak, – amerikalı cavab verir, – çox təəccüblü işdir ki, mənim dişlərim o partlayışda sınıb dağılmadı. Gör biz Tiflisdən çıxan gündən bəri nə qədər qərübə macəralara rast gəlmişik! Həqiqətən, bizim bu səyahətimiz, mən gözlədiyimdən daha az yeknəsəq keçdi.

– Hələ bütün bunlardan əlavə, – mayor qeyd edir, – yolda siz fürsət tapıb evləndiniz də!

– *Wait a bit!* – deyər yanki qərübə bir səslə cavab verir. – Bağışlayın, biz tələsirik.

– Sizi saxlamağa cəsarət etmərik, mister Efrinel, – mən cavab verdim. – Amma icazə verin sizə və missis Efrinələ xudahafiz deyək.

– Xudahafiz, – səyahətin başlanğıcındakına nisbətən, indi daha çox ağırlıq məni amerikalılaşmış ingilis qadını deyindi.

Sonra qadın öz ərinə müraciətlə əlavə etdi:

– Mənim gözləməyə vaxtım yoxdur, mister Efrinel.

– Heç mənim də, missis...

Mister, missis!.. Bax belə! Onlar daha bir-birini Fulk və Horatsiya deyər çağırırlar!

Bu qısa söhbətdən sonra təzə evlənənlər bir-birindən ayrı, hərəsi özlüyündə vağzala tərəf yollanırlar. Mənim o saat ağılıma belə bir fikir gəlir ki, vağzaldan çıxan kimi dəllal kişi sağa, dəllal qadın isə sola dönəcək və bununla da məsələ bitəcəkdir. Bir də ki, bu onların öz işidir.

İndi qaldı 8-ci nömrə, ser Frensis Traveylan! O, lal surətdir, bütün əsər boyu – səyahət demək istəyirdim, bəli, bütün səyahət boyu ağzımı açıb bir kəlmə danışmıyırdı. Yəni mən heç onun səsinə eşitməyəcəyəm, ya heç olmazsa bir atmaca da olmayacaqdır?

Aha! Deyəsən, onu danışdırmaq üçün indi lap münasib vaxtdır, mən hökmən bu fürsətdən istifadə edəcəyəm!

Bu soyuqanlı və laqeyd centlmen platformada dayanmış və həqarətli nəzərlərlə vaqonlara baxır. O elə indicə sarı meşin tütün qabından siqar çıxartdı, qutunu silkələdi və əmin oldu ki, içində bir dənə də olsun kibrit çöpü qalmayıbdır.

Mən isə əla “londr...” siqarımı elə bu saat yandırmışam. Mən siqarı ləzzətlə çəkirəm və əsil çəkən olduğum üçün boynuma alıram

ki, çəkildikə bir qəder hayıfılanıram, çünki axırıncı siqarımdır və bütün Cində bu cür əla siqar tapılmayacaqdır.

Ser Frensis Traveyan, əlimdə tüstülənən siqarı görüb, mənə tərəf gəlir. Gözləyirəm ki, indi o məndən od, yaxud ingilislərin belə hallarda dedikləri kimi "işiq" istəyəcəkdir və ondan önənəvi "Some Zigth" ifadəsini eşidəcəyəm.

Lakin centlmen əlini mənə tərəf uzadan kimi mən dərhal öz siqarımı ona verirəm.

O, siqarı iki barmağı – baş və şəhadət barmaqları ilə tutur, çırtma vurub ağ külünü tökür və özününkünü yandırır, mən isə bu zaman sadəlvəhçəsinə düşünürəm ki, o əgər "Some Zigth" demədisə, hər halda "tank you, sir" deyib təşəkkürünü bildirməyi unutmaz!

Amma qorx ki, mən düşündüyüm kimi olmasın! Bəli, öz siqarımı bir neçə dəfə sümürüb qullab vurandan sonra, ser Frensis Traveyan mənim "londr" siqarımı platformaya atır, mənə tərəf heç baş da əymədən arxasını çevirir, əsil londonlu kimi aram addımlarla vağzaldan çıxıb gedir.

Yəqin ki, oxucu məndən soruşacaqdır: "Bəs onun bu hərəkətinin qarşısında siz heç nə demədiniz? Yox! Mən yerimdə donub qaldım. Mə bir kəlmə sözlə, nə də birçə hərəkətlə öz hiddətimi bildirmədim. Mən hər cür edəb dairəsindən kənara çıxan bu Britaniya nəzakət-sizliyinə mat-məəttəl qalmışdım!

Eh, o centlmen kaş bir də mənim girimə keçəydi!..

Yarım saatdan sonra biz gəlib "On min yuxu mehmanxanası"nda yerləşirik. Orada bizə Çin mətbəxinin bütün ağıslığı və qərribə qaydaları ilə hazırlanmış nahar verirlər. Yeməyi qurtarandan sonra əgər çinlilərin işlətdiyi ifadələrlə desək, ikinci növbəli işlərə keçəndə, hərə ayrılıb bir o qədər də rahat olmayan öz otağına çəkilib, ətsiz çarpayılara uzanır və o saat yuxulayır; bizim bu yuxumuzun mömin bəndələrin yuxusu adlandırmaq azdır, bu, hədsiz dərəcədə yorğun adamların yuxusudur ki, əslində, elə bu da möminlərin yuxusu kimi bir şeydir.

Mən şəhər saat ona qədər bərk yatmışdım, yatmaq yox, ölü düşmüşdüm; əgər öz kədərli borcunu yerinə yetirmək zərurəti haqqındakı fikir məni oyanmağa məcbur etməsəydi, bəlkə, daha çox yatar-dım, lakin mən istəyirdim ki, o məşum yeşik aparılıb öz sahibinə, Zinka Klorka çatdırılmazdan qabaq, özümü Şa-Xua küçəsinə yetirim.

Qalxmaq vaxtıdır! Ah, əgər Kinko sağ olsaydı, indi mən vağzala gedərdim, ona vəd etdiyim kimi, həmin qiymətli yeşiyin düzgün düşürüldü, lazımı qaydada yerə qoyulması üçün hər şeyə nəzarət edərdim, sonra yeşiyin ardınca Şa-Xua küçəsinə gedər və hətta onun Zinka Klorkun otağına keçirilməsinə şəxsən kömək edərdim!.. O vaxt, necə bir şənlik olacağını təsəvvürümdə canlandırıram: siyirmə çəkilib, adaxlı yeşiyin içindən çıxır və qəşəng rumin qızının ağuşuna atılır!..

Lakin yox! İndi o yeşik boşdur, bütün qanı axıb getmiş ürək kimi boş!

Saat on birə yaxın mən "On min yuxu mehmanxanası"ndan çıxıram, təkərli kəcavəni xatırladan Çin faytonu tuturam, Zinka Klorkun ünvanını verir və bütün şəhəri keçərək oraya tələsirəm.

Çinin on səkkiz vilayəti arasında Cjili – ən şimaldadır. Bu vilayət doqquz dairədə ibarətdir, paytaxt şəhəri Pekin də bu vilayətdədir, bəzən bu şəhəri "Şun-Tyan-fu" adlandırırlar ki, bunun da mənası "Səmanın itaətində olan birinci dərəcəli şəhər" deməkdir.

Bu paytaxt şəhərinin doğrudan Səmaya tabe olub-olmadığını bilmirəm, lakin bildiyim budur ki, bu şəhər həndəsənin düzxətli qanunlarına sözsüz tabedir. Bir-birinə bənd edilmiş dörd şəhərin hər biri kvadrat və ya düzbucaqlı şəklindədir. Çin şəhəri adlanan bayır şəhərin içində Mancur şəhəri, onun lap ortasında – Sarı şəhər, yaxud Xuançen, Sarı şəhərin içində – Al-qırmızı şəhər, yaxud Tzinçen yerləşir ki, bunun da mənası "Bağlı şəhər" deməkdir. Dövrəsi iyirmi mil olan və bu cür simmetrik şəkildə planlaşdırılmış şəhərdə iki milyona qədər əhali yaşayır ki, bunun da əksəriyyəti çinlilərdən, qalan hissəsi isə bir neçə min monqoldan, tibetliden və tatarlardan ibarətdir.

Küçələrdə o qədər tünlükdür ki, addımbaşı mənim faytonumun qabağına bir maneə çıxır: gah səyyar tacirlər dəstəsi, gah ağır yüklü əl arabaları, gah da öz dəbdəbəli meşinçiləri ilə birlikdə keçən məş-

¹ Çin və Mancur şəhərləri birlikdə Bayır Pekini – "Vayçen" təşkil edir ki, burada ən çox zəhmətkeş əhali yaşayırdı. "Neyçen" adlanan İçəri Pekinin rayonları isə daha çox abad və hakim tobaqələrin yaşadığı yer olmuşdur. İçəri Pekin özü də iki hissəyə ayrılırdı: Sarı, yaxud Imperator şəhəri adlanan hissədə hökumət idarələri yerləşir, ayanlar və saray qulluqçuları yaşayırdı. Al-qırmızı, yaxud Bağlı şəhərdə isə imperatorun sarayı yerləşirdi. Hazırda saray tikililəri və məbədlər bütün kompleksi ilə muzey-şəhərə çevrilmişdir.

hur mandarinlər yolumuzu kəsib bizi dayandırır. Küçələr hər tərəfə dördgöz baxan, ağızları açıq, yalaq və qotur itlərlə doludur, bu itlər – Çin paytaxtı üçün əsil belədir. Onlar artıq qalan tör-töküntünü yeyir və paltarlarından tanıdıqları xaricilərin üzərinə atırlar. Yaxşı ki, mən piyada deyiləm, özümün də nə adi adamların buraxılmadığı Bağlı şəhərdə, nə Sarı şəhərdə, nə də Mancur şəhərində heç bir işim yoxdur.

Çin şəhəri, Böyük küçə ilə təxminən eyni bərabərdə iki hissəyə bölünmüş düzbucaqlı şəklindədir. Böyük küçə şimaldan cənuba uzanır, şəhərin ortasında onu kəsən və şərqdən qərbə uzanan küçə isə Şa-Xuadır. Bu cür planı olan şəhərdə Zinka Klorkun yaşadığı evi tapmaq çətin deyildir, lakin bu Bayır şəhərin adam və miniklə dolu olan sıx küçələrindən keçib, oraya çatmaq asan iş deyil.

Nəhayət, günortaya yaxın fayton gəlib görkəmsiz bir evin qabağında dayanır; asılmış lövhələrdən məlum olur ki, burada, əsasən, otaq kirayə edən xarici sənətkarlar yaşayır.

Zinka Klorkun otağı ikinci mərtəbədədir, pəncərəsi də küçəyə baxır. Yadınızda olduğu kimi, bu gənc rumin qızı modaçılıq sənətini Parisdə öyrənmiş və qazanc üçün Pekinə getmişdir.

İkinci mərtəbəyə qalxıram. Qapıda kiçik lövhə var: Zinka Klork. Döyürəm. Qapını açırlar.

Qarşımda olduqca qəşəng bir qız dayanmışdı. Kinko onu gözəl adlandırmaqda, demək olar ki, mübaligə etməmişdir. Bu, iyirmi iki-iyirmi üç yaşlarında, mütənəib bədənli, ruminlara məxsus qara-gözlü, incəbelli, çox nəvazişli və gülərlü, sarışın bir qızıdır.

Bəs bu qız bilmir ki, Transasiya qatarı dünən axşam Pekinə varid olmuşdur? Məgər o indi hər dəqiqə öz adaxlısını gözlemir?

İndi mən gətirdiyim qara xəbərlə onun nəşəsini pozmalı, bu məhrəban gülüşü sifətindən qoymalıyam...

Öz qapısının astanasında bir xaricini görəndə Zinka Klork çox heyrtlənmişdir. Bir neçə il Fransada yaşadığına görə mənim fransız olduğumu dərhal başa düşür və bu təşrifin səbəbini soruşur.

Kədərli xəbərlə yazıq qızı qəflətən sarsıtmamaq üçün mən deyəcəyim hər sözü ölçüb-biçməliyəm.

– Xanım Zinka... – sözə başlayıram.

– Necə, siz məni tanıyırsınız? – o heyrtlənir.

– Bəli... Mən Transasiya sürət qatarı ilə dünən gəlmişəm.

Qızın bənizi qaçır, onun gözəl gözləri dumanlanır. Görünür, onun nədənsə qorxusu var və səbəbsiz də deyildir. Yeşik əhvalatının üstü açılıb? Bəlkə, Kinko tutulmuş, həbsə alınmışdır?..

Mən tələsik əlavə edirəm:

– Xanım Zinka, yolda gələndə vəziyyət elə oldu ki, gənc bir ruminla tanış oldum...

– Kinko!.. Mənim bədbəxt Kinkom!.. Onu tapdılar? – qız qorxudan titrəyə-titrəyə kəkələyir.

– Yox... yox, – mən də dilim dolaşa-dolaşa tez onu sakitləşdirirəm. – Məndən başqa heç kim bilmir... Mən gecələr tez-tez yük vaqonunda onun yanına gedirdim. Biz dostlaşmışdıq. Mən ona yemək gətirirdim...

– Sizə təşəkkür edirəm, cənab! – Zinka mənim əlimi sıxır. – Kinko fransızla tam arxayınlıqla etibar edə bilərdi. Oh, sizə çox minnətdaram!

İndi mənim vəzifəm daha da mürəkkəbləşdi. Mən həqiqəti ona deməyə necə cəsarət edəəcəyəm?

– Mənim əziz Kinkomun yeşikdə olduğunu sizdən başqa daha heç kim başa düşmədi?

– Heç kim.

– Nə edək, cənab? Biz varlı deyilik. Kinkonun orada... Tiflisdə yol üçün pulu yox idi, mənim də o qədər yox idi ki, ona göndərəm. Mən hər şeyin belə xeyirliklə qurtardığına çox şadam! Kinko yaxşı üzəkəndir, burada özünə asanlıqla iş tapar. Elə ki biz kampaniyanın borcunu vermək iqtidarında olduq...

– Bəli... Bilirəm... bilirəm...

– Bəli, onda biz evlənəcəyik, cənab... O məni çox sevir, düzünü deyim ki, mən də onu heç az sevmirəm. Biz Parisdə tanış olmuşuq, qərbət şəhərdə həmyerlilər həmişə bir-birinə daha çox yaxınlaşırlar. Mənə qarşı çox diqqətli idi... Sonra o, Tiflisə getdi, mən isə onu buraya çağırmağa başladım... Yazıq oğlan, yeşikdə onun nə qədər əziyyət çəkdiyini təsəvvür edirəm...

– Xeyr, xanım Zinka, heç bir əziyyəti yox idi.

– Ah, mənim əziz Kinkomun gətirilməsi haqqımı məmnuniyyətlə ödəyəcəyəm!

– Bəli, yeşiyin haqqını...

– İndi daha onu tuta bilməzlər ki?

– Xeyr... özü də günortadan sonra şübhəsiz ki...

Bundan sonra mən nə deyəcəyimi qətiyyənlə bilmirdim.

– Cənab, – deyə Zinka Klork davam edirdi, – bütün rəsmi cəhətlər yerinə yetirilən kimi, biz Kinko ilə nikahlanacağıq və mən belə hesab edirəm ki, əgər sizi toyumuza dəvət etsək, lütfkarlığınızdan sui-istifadə etmiş olarıq... Sizin iştirakınız bizim üçün böyük şərəf olardı...

– Məni toya dəvət edirsiniz... Bəli, əlbəttə, bunu dostum Kinkoya da vəd etmişəm...

Yazıq qız! Onu belə ças-baş vəziyyətdə bundan artıq qoymaq olmaz, nə qədər acı olsa da, həqiqəti olduğu kimi demək lazımdır.

– Xanım Zinka... Kinko...

– Gəldiyini qabaqcadan mənə xəbər verməyi sizdən xahiş etmişdir?

– Bəli, xanım... Lakin bilirsinizmi... Belə uzun bir səyahətdən sonra o çox yorğundur.

– Yorğundur?

– Yox, qorxmayın!

– Xəstə deyil ki?

– Hə... bir balaca nasazlığı vardı.

– Elə isə mən gedirəm... təcili onu görməliyəm. Cənab, sizə valıvarıram, məni vəğzala ötürün!

– Yox, xanım Zinka, bu bir qədər ehtiyatsızlıq olardı... Siz heç yerə getməməlisiniz.

Qız diqqətlə mənim gözlərimə baxır.

– Həqiqəti söyləyin, cənab! Yalnız həqiqəti! Heç nəyi məndən gizlətməyin! Kinkoya nə olmuşdur?..

– Bu saat deyərəm... Mən sizin yanınıza kədərli xəbərlə gəlmişəm.

Zinka Klork az qalır özündən getsin. Onun dodaqları titrəyir, sözləri çətinliklə deyir.

– Deməli, onu tapdılar... Hər şeyi bildilər... o indi həbsxanadadır...

– Həbsxanada olsaydı, dərd yarıydı... Yolda qəza baş verdi...

– O ölmüşdür!... Kinko ölmüşdür!..

Zavallı Zinka stulun üstünə yığılır – mən burada yenə Çin dili ibarəsi işlədirəm – “onun gözlərindən pəyız gecəsinin yağışı kimi

yaş tökülür”. Mən heç zaman bundan qəmli mənzərə görməmişdim. Axı yazıq qızı belə dəhşətli vəziyyətdə qoymaq olmaz. O bu saat ağlını itirə bilər... Nə edim? Ona necə kömək göstərim?

– Xanım Zinka... Xanım Zinka... – mən təkrar edirəm.

Elə həmin dəqiqə küçədə qəflədən hay-küy qopur. Pəncərənin lap altında çığırtı, haray, at ayağının tappılışı, vurnuxma eşidilir və bu ümumi səs-küy içindən tanış bir səs seçilir.

İlahi! Bu ki Kinkonun səsidir! Mən yanılmıram! Mən onun sesini tanıyıram!

Bu mümkündürmü? Bəlkə mən ağlımı itirmişəm?

Zinka Klork yerindən qalxır, pəncərəyə tərəf qaçıb onu taybatay açır.

Nə görsək yaxşıdır?

Qapının ağzında bir araba dayanmışdır, üstündə yarıdağılmış bir yeşik vardır, yeşiyin üzərindəki yazı isə tanışdır:

Yuxarı! Aşağı! Ehtiyatlı olun, güzğüdürlər!

Sinan şeydir, bərk bağlanmasın! Rütubətdən qorunsun!

Yeşiyi düşürdülər, bir araba gəlib ona toxundu, yeşik yerə düşüb parçalandı... və Kinko da, cücə yumurtadan partlayıb çıxan kimi, sağ-salamat onun içindən atılıb çıxdı.

Mən gözlərimə inanmıram. Deməli, o, partlayış zamanı həlak olmamışdır? Xeyr, həlak olmamışdır.

Hadisənin necə baş verdiyini sonra o özü mənə nəql elədi. Buxar qazanı partlayanda əmələ gələn dalğanın gücü oğlanı tullayıb yolun üstünə atır. Zərbədən huşunu itirib, xeyli bu vəziyyətdə qalır, sonra ayılır və – dünyada çox qəribə möcüzələr olur! – görür ki, sağ-salamatdır, hətta heç yaralanmayıb da. Sonra o, yoldan kənara çəkilib gizlənir və yük vaqonuna qayıtmağa fürsət düşənə qədər gözləyir. Mən elə həmin bu vaxt yük vaqonuna gedib baxmış və oradakı yeşiyi boş görəndən sonra qət etmişdim ki, Kinko qəzanın qurbanı olmuşdur.

Doğrudan da qəribədir. Taleyin oyununa bir bax! Yeşiyin içində, yüklərin arasında, Böyük Transasiya dəmiryolu ilə altı min kilometr yol gələsən, o qədər təhlükədən yaxa qurtarasan, quldurların bas-

qınına düçar olasan, böyründə buxar qazanı partlaya, amma sən sağ qalasan, indi isə Pekin küçələrindən birində, öz qapının qabağında arabanın toxunması kimi axmaq bir təsadüfdən sirrin açıla və öz səyahətinin bütün faydasını itirəsən... Mən səyahət deyirəm, amma əlbəttə, bu, dələduzluq səyahətidir, buna özge ad vermək, bundan incə bir təşbeh axtarib tapmaq olmaz.

Arabaçı o saat qışqırır, yeşikdən çıxan adamın yaxasından yapışır. Bir dəqiqənin ərzində camaat toplaşır, polislər gəlir. Çin dilində bir kəlmə belə bilməyən və çox çətin anlaşılan əl-qol hərəkətləri dilinin köməyinə çatmağa məcbur olan rumin, belə bir vəziyyətdə nə edə bilər? Onu başa düşmərlər, həm də axı işarələrlə o, nə kimi bir izahat verə bilər?

Biz Zinka ilə birlikdə küçəyə qaçıyıq.

– Zinka!.. Mənim əzizim Zinka! – o, haray salır və gənc qızı qucaqlayır.

– Kinko!.. Mənim əziz Kinkom!.. – qız kəkələyir və gözünün yaşını axıdır.

– Cənab Bombarnak... – yalvarıcı bir səsle mənə müraciət edən gənc rumin, mənim ona qahmar çıxacağıma ümid bəslədiyini bildirir.

– Kinko, – cavab verirəm, – ümidinizi itirməyin və mənim köməyimə arxayın olun. Sağ-salamatsınız, bu özü böyük işdir, sizi lap ölmüş hesab edirdik...

– Ah, indi mən elə yenə də ölmüş kimiyəm, – o, astadan pıçıldayır.

Qərribə dolaşıqlıqdır! Ölümədən başqa hər şeyə çarə vardır, o lap həbsxanaya, özü də adi həbsxanaya yox, Çin həbsxanasına düşsə belə, yenə çarə tapmaq mümkündür. Lakin qızın yalvarışlarına və mənim inandırmaclarıma baxmayaraq, polislər gülüb, ölən salan camaatın hay-küyü altında Kinkonu tutub aparırlar.

Lakin mən onu darda qoymaram! Necə olur olsun, onu qurtaracağam!

İYİRMİ YEDDİNCİ FƏSİL

Əgər “limanda qəzaya uğramaq” ifadəsi öz dəqiq mənasında işlədilə bilersə, demək lazımdır ki, Kinkonun indiki vəziyyətində bu ifadə lap yerinə düşür. Bunun üçün də oxucular, belə köhnə və işlənməmiş təşbehe qaçdığımıza görə görə mənə bağışlasınlar. Lakin gəminin limanda, lap körpünün yanında qəzaya uğramasından hələ belə nəticə çıxartmaq lazım deyildir ki, gəmi məhv olmuşdur. Əlbəttə, mənim və bizim yol yoldaşlarımızın işə qarışub onu müdafiə etməyimizin faydası olmasa, Kinkonun azad edilməsi şübhə altında qalacaqdır. Lakin burada ən başlıca məsələ odur ki, Kinko özü sağ-salamatdır.

Bir dəqiqəni belə itirmək olmaz. Hərçənd ki, Çin polisi bir o qədər də bacarıqlı və məharətli deyildir, lakin sürətlə və qətiyyətlə iş görməyinə söz ola bilməz. Gözünü açıb-yumunca, bir də görərsən ki – kendir boğazındadır. Lakin mən heç ağılıma da gətirə bilmərəm ki, iş o yərə gəlib çıxsın.

Mən Zinka Klorkun qoluna girir, onu öz faytonumun yanına aparıram və biz sürətlə “On min yuxu mehmanxanası”na gedirik.

Orada mayor Noltisi, or-ərvad Katernaları və bir də, xoşbəxt təsadüf üzündən, yaxasını bu dəfə doktor Tio Kindən qurtarmış gənc Pan Şaonu tapıram. Pan Şao bizim Çin hakimiyyət idarələri ilə danışığımızda vasitəçi kimi iştirak etməyə məmnuniyyətlə razı olur.

İndi mən burada, gözüyaşlı Zinkanın yanında, onun adaxlısının başına gələn bütün əhvalatı dostlarıma nağıl edirəm: Kinkonun yeşikdə necə səyahətə çıxdığını və mənim onunla necə tanış olduğumu başa salıram. Mən bir cəhəti xüsusi qeyd edirəm ki, əgər Kinko Böyük Transasiya demiryolu kampaniyasını aldatmasaydı, gəlib Uzun Adada qatara düşməzdə, əgər Uzun Adada o bizim qatara düşməsəydi, indi hamımız məhv olub Çju dərəsinin dibində qalmışdıq.

Sonra onlara, yalnız mənə məlum olan bir məsələni – Faruskarın öz əlaltıları ilə danışığına necə qulaq asdığını, hazırlanan cinayət haqqında Kinkonu necə xəbərdar etdiyim, bu qoçaq gəncin, öz həyatını təhlükəyə ataraq heyrətamiz bir soyuqqanlıqla ocağı necə kömürle doldurduğunu, qapaqları necə bağladığını və qatırı dayan-dırmaq üçün lokomotivi necə partlatdığını bir-bir danışırıram.

Mən bütün bunları danışdıqca, dinləyicilər ah-uf edir, heyrətlənirlər, mən hekayəmi qurtaranda isə birinci, komik ayağa qalxıb, özünəməxsus bir aktyor pafosu ilə minnətdarlığını ifadə edib deyir:

– Yaşasın Kinko!.. Suda boğulanları xilas etdiyinə görə qoy ona medal versinlər!

Suda boğulanları xilas etdiyinə görə, Səma Oğlunun qəhrəmanı medal və ya Yaşıl Əjdaha ordeni ilə təltif edəcəyini gözləmədən, xanım Katerna o saat Zinka Klorku yanına çəkir, onu qucaqlayıb öpür və göz yaşlarını saxlaya bilmir. Adətən ikinci dərəcəli rollarda, lazım gəldikdə isə, birinci sevgili rolunda çıxış edən bu aktrisa, hadisələrin inkişafı ilə əlaqədar gözyaşı axıtmağı bacarmır. Təəvvür edin: Kinkonun və bu qızın əhvalatı elə son səhnədə yarımcıq qalmış maraqlı bir məhəbbət dramı deyildirmi?

Bütün bunlar öz yerində, lakin tələsmək lazımdır. Hadisələrdəki duyğunların açılması yaxınlaşır, beşinci pərdə sona çatır və bu son pərdəni həddindən çox uzatmaq lazım deyildir. Cənab Katerna bu vəziyyətdə yaqın ki deyirdi: “Bütün aktyorlar səhnəyə!”

– Axı yol vermək olmaz ki, bu yazıq oğlanı məhkəməyə versinlər, – mayor Noltis dillənir. – Biz hamımız Transasiya dəmiryolu rəisinin yanına getməliyik, bütün bunları biləndən sonra Kinkonun təqib edilməsinə birinci o özü mane olacaqdır.

– Şübhəsiz ki elədir, – cavab verirəm, – çünki Kinko yalnız qatırı yox, bütün səmşinləri də xilas etmişdir.

– Hələ Səma Oğlunun xəzinəsi bir yana qalsın, – cənab Katerna əlavə edir.

– Bütün bunlar doğrudur, – Pan Şao qeyd edir, – lakin nəzərdə tutun ki, Kinko, bədbəxtlikdən, polisın əlinə keçmiş və həbsxanaya salınmışdır, bizim həbsxanalardan qurtarmaq isə çox çətindir.

– Gəlin, biz tez yol rəisinin yanına gedək! – təklif edirəm.

– Hamımız pul yığıb onun yolxercini verə bilmərikmi? – xanım Katerna soruşur.

– Bu təklif sənin üçün bir şərəfdir, Karolina! – komik qeyd edir və özünü elə göstərir ki, guya pul çıxartmaq üçün jiletinin ciblərini axtarır.

– Xilas edin, mənim adaxlımı xilas edin! – Zinka Klork yalvarır və onun qəşəng gözləri yenə yaşla dolur.

– Sakit ol, mənim əzizim, – xanım Katerna onu ovundurur. – Sənin adaxlımı xilas edəcəyik, əgər lazım gəlsə, onun xeyrinə bir tamaşa da verərik...

– Əhsən, əhsən, Karolina! – cənab Katerna şadlanır və alqış deyib əl vurmaqla, pulla tutulmuş adam kimi öz arvadını alqışlayır.

Biz rumın qızına baxmağı həm zahirən, həm də elə daxilən səmimi və mehriban aktrisaya etibar edirik. Xanım Katerna bildirir ki, bu qızı bir ana məhəbbətilə sevmişdir və ana öz balasını necə müdafiə edirsə, o da sinəsini irəli verib bu qızı eləcə müdafiə edəcəkdir. Sonra biz mayor Noltis, Pan Şao və cənab Katerna ilə birlikdə tələsik Böyük Transasiya dəmiryolu Çin idarəsi rəisinin dəftərxanası yerləşdiyi vağzala gedirik.

Reis öz kabinetindədir, Pan Şaonun xahişi ilə bizi onun yanına buraxırlar.

Bu reis hər cəhətdən əsil dəftərxana qulluqçusudur, hər cür inzibati fırıladaqların ustasıdır, süründürməçilik onun lap iliyinə işləmişdir, ən aydın bir işi elə dolaşdırır ki, heç kəs baş çıxara bilməz, əməlli-başlı məmur, öz avropalı həmkarlarının hamısını barmağında oynatmağa qadir olan məmurlardandır.

Pan Şao məsələni ona danışır, reis rus dilini bir az qandığına görə mən və mayor Noltis də bu danışqda iştirak edirik.

Bəli. Mübahisə başlanır. Bu höcət məmur inad edib deyir ki, Kinkonun işi çox ciddidir. Dəmiryol kampaniyasını aldatmaq... altı min kilometr yolu biletsiz getmək... kampaniyaya və onun üzvlərinə min frank zərər vurmaq... bu çox ciddi işdir.

Biz onu başa salmağa çalışırıq ki, bütün bu deyilənlərin hamısı düzdür, lakin bu “dovşan” yük vaqonunda olmasaydı, dəmiryola daha çox zərər dəyə bilərdi. Axı öz həyatını təhlükə qarşısında qoyub, həm qatırı, həm də bütün səmşinləri xilas edən odur.

Məmur sifətindəki bu canlı çinli nə düşünsə yaxşıdır? O bizə bildirir ki, hüquqi nöqtəyi-nəzərdən, fırıladaqçının təqsirini yüngülləşdirən xüsusi şərait və vəziyyəti axtarıb tapmaqdan, üzlərlə səmşininin məhv olması ilə razılaşmaq daha asan olardı.

Eh, nəyi qoyub nəyi axtarırsan! Bu cür düşünən ilk adam bu deyildir! Belələri çox olmuşdur və bu fikir bizə çoxdan tanışdır: qoy bütün dünya alt-üst olsun, tək prinsip qələbə çalsın!

Sözün qıtası, biz bu rəisə heç nə başa sala bilmədik və ondan heç nə çıxmadı. İşə qanunla baxılacaqdır. Kinkonu fırıldaq üstə mühakimə edəcəklər.

Biz çıxıb gedirdik və cənab Katernanın bu laqeyd və rəhmsiz məmurun üzərinə yağdırdığı dənizçi və aktyor söyüşləri ehtiyatının tamam qurtarmasını gözləmirik.

Bəs nə etməli?

– Sizi inandırırım ki, cənablar, – Pan Şao bizi başa salır, – heç iki saat çəkməyəcək, yazıq Kinkonu dairə məhkəməsinə gətirəcəklər, hakim isə yubanmadan hökm çıxaracaqdır. Çox ola bilər ki, həbsə alınmadan əlavə, bambuk çubuğu ilə ona bir-iki çəksinlər də.

– Elə birçə o qalmışdı! – birinci komik əllərini şəppildadır. – Elə olsa, “Əgər mən kral olsaydım” operettasındakı gicbəser Kizelin başına gələn əhvalat onun da başına gələr!

– Bəli, gələ bilər, – Pan Şao cavab verir, – çünki mən bu Səma İmperiyasında necə məhkəmə qurulduğunu və necə divan tutulduğunu yaxşı bilirəm.

– Bu biabırılığın qarşısını almaq lazımdır, – mayor Noltis bildirir.

– Yaxud, heç olmazsa, qarşısını almağa təşəbbüs göstərmək lazımdır, – Pan Şao qeyd edir. – Məhkəmədə Kinkonun müdafiəçisi olmağı siz mənə tapşırın, əgər mən onun cəzasını yüngülləşdirməyə nail olmasam, qoy simam heç mənimki olmasın!

Bu ən yaxşı və mümkün olan yeganə çıxış yoludur. Minik qoşub yola düşürük və iyirmi dəqiqədən sonra gəlib çox görkəmsiz bir evin yanında dayanırıq. Dairə məhkəməsi burada yerləşir.

Keyli adam toplaşmışdır. Bu işin söhbəti hər yere yayılıbdır. Artıq hamı bilir ki, kim isə qərribə bir adam Transasiya qatarının yük vagonunda dovşansayağı, xəlvətçə yol gəlib, özü də Tiflisdən Pekinə qədər bütün yolu bir yeşiyin içində gizlənidir. İndi hamı bu çevik “dovşana” baxmaq istəyir, lakin heç kəs bilmir ki, həmin fırıldaqçı yolda əsil qəhrəmanlıq göstərmişdir.

Budur, bizim qoçaq Kinko! Sifətləri heyva kimi sapsarı olan iki yekəpər və güclü polis nəfəri onu qoruyur; bunlar hakimin ilk əmri

¹ Çin dilində işlənən ifadədir, mənası “üzüm qara olsun”, “binamus olum” deməkdir (müəllifin qeydi).

ilə məhbusu həbsxanaya aparmağa və ədalət naminə müqəddərati həll edən adamın ağlının kəsdiyi qədr onun dabanlarını bambuk çubuğu ilə döyməyə hazırdılar.

Kinko özünü itirib pərt olmuşdur, bu da onun cəsəretli və qətiyyətli xarakteri ilə heç uyuşmur. Lakin bizi görəndə, bir az özünə gəldi, qəmli gözləri işıqlandı.

Gözünə eynək taxmış gülməli bir adam məhkəmə stolunun arxasında əyləşmişdir, yükdaşıyan sürücü onun qarşısında dayanmış və nəyi isə çox uzun və geniş izah edir. Görünür, o, şahidlik ifadəsi verir. Hakim müttəhim üçün çox da təsəlliverici olmayan bir əda ilə başını yelleyir, müttəhim isə biz nə qədər arzu etsək də, fərqi yoxdur, özünü doğrultmaq üçün heç nə deyə bilməz, çünki Çin dilində bir kəlmə belə başa düşmür.

Budur, indi Pan Şao stola yanaşır, hakim onu tanıyır və mehribanılıqla ona baxıb gülümseyir.

Bizim bu gənc yol yoldaşımız – böyük çay firmasının sahibi olan varlı bir Pekin tacirinin oğludur. Buna görə də hakimin başının budəfəki tərpənişini xeyrxahlıq əlaməti kimi qəbul etmək olar.

Bizim bu gənc vəkil necə bir pafosla çıxış edib, nə qədər gözəl nitq irad edir! Onun nitqi hakimə təsir edir, bizim səyahət və yolda başımıza gələn əhvalatları nağıl etməsi camaata da təsir edir, nəhayət, o, demiryolu kampaniyasına çatacaq haqqı bütünlüklə ödəməyi də təklif edir...

Lakin çox təəssüf ki, hakim bununla razılaşa bilmir. Onun fikrincə, kampaniyaya, maddi zərərle birlikdə, mənəvi zərər də vurulmuşdur və i.a.

İş bu yerə çatanda Pan Şao daha da ilhama gəlib yenidən hərəkətə danışmağa başlayır və biz onun nitqindən heç nə başa düşməsək də, hiss edirik ki, o, Kinkonun igidliyindən danışır, qatırı və sərnəşinləri xilas edərkən onun özünün az qala həlak olacağını söyləyir. Nəhayət, o ən son və tutarlı dəlil getirir: axı müttəhim imperator xəzinəsini də quldurlardan xilas etmişdir!

Lakin heç bir gözəl nitq və heç bir dəlil-sübut, qulluqda olduğu uzun müddət ərzində, yəqin ki, heç on nəfər də müttəhimə bəraət qazandırmamış olan bu sort və rəhmsiz məmura təsir edə bilməz. O bildirir ki, müttəhimi çubuqla döyülməkdən azad etməyə razıdır, lakin

onu mütləq yarım il həbsxanada oturtmalı və Böyük Transasiya dəmiryolu kampaniyasına dəymiş zərər və itkinin ödənilməsinə hazırlamalıdır. Sonra həmin bu cəza məşinının işarəsi ilə, yazıq Kinkonu aparırlar.

Kinkonun taleyi qoy “XX əsr”in oxucularını kədərləndirməsin! Mən, hətta, verdiyim xəbərlərdən lap yüz xəttin silinib atılmasına da razıyam, amma işin axırda nə ilə qurtardığını təcili surətdə oxucularıma yazıb bildirəcəyəm.

Kinkonun işinə qəzetlər qarışdı. Pekində çıxan “Şi-Bao” və “Ça-niz-Tayms” adlı Tyantszin qəzetləri gənc ruminin əfv olunmasını tələb edirdilər. Kinkonun bu qeyri-adi əhvalatı haqqında xəber Pan Şaonun xahişnaməsi ilə birlikdə Boqdxanın nəzər-diqqətinə də çatdırılmışdı. Çin imperatoru bilmişdi ki, ona məxsus olan qızıl və qiymətli daş-qaş yalnız Kinkonun fədakarlığı sayəsində quldurların əlinə keçməmişdir və bu adam – lap Buddanın özünə and içirəm! – həbsxanaya yox, təltifə layiqdir!

Təsəvvür edin ki, bütün bu hadisələrdən sonra Kinkonun qəhrəmanlığı on beş min tael, yəni yüz min frank məbləğinə bir mükafatla qiymətləndirildi! Səma Oğlu yüksək və alicənab ruh coşqunluğu məqamında həmin məbləği əfv haqqında verilmiş fərmanla birlikdə Kinkoya göndərdi!

Kinkonun özünün bizə gətirdiyi bu yeni xəbərin necə sevinc, sadlıq və ümumi ruh yüksəkliyi doğurduğunu qələmə alıb təsvir etməyi öz öhdəmə götürürəm. Dünyada mövcud olan dillərdən heç biri, hətta Çin dilinin özü də bütün dəbdəbəli ibarə və təşəbbürləri ilə birlikdə qəşəng Zinka Klorkun bu anda keçirdiyi hissləri ifadə etmək qüdrətinə malik deyildir.

İndi isə “XX əsr” oxucuları icazə versinlər adları sıra nömrəsi ilə qeyd dəftərcəmə yazılmış yol yoldaşlarım haqqında bir neçə kəlmə danışım.

Mənim 1-ci və 2-ci nömrələrim Fulk Efrinell və miss Horatsiya Bluetdir. Kəbin müqaviləsindəki faiz məsələsi üstündə mübahisə etdiklərinə görə Pekinə çatandan üç gün sonra onlar boşandılar. Elə bil, Böyük Transasiya dəmiryolu qatarında qurulan toy məclisi heç bunların deyilməsi! Miss Horatsiya Bluet elə yenə də miss Horatsiya

Bluet olaraq qalmışdı. Nə demək olar, qoy Allah onlara kömək olsun və bu quruyub qaxa dönmüş dəlall ingilis qadın Çində mümkün qədər çox saç alsın, işgüzar amerikalı dəlall isə Səma Oğlunun bütün təbəələrinin çənəsindəki dişləri çıxarıb yerinə süni dişlər qoysun!

3-cü nömrə – mayor Noltisdir. Pekində rus hökumətinin hesabına hərbi xəstəxana təşkil etmək işi ilə çox fəal məşğul olur. Ayrılıq vaxtı çatanda, mən hiss etdim ki, onun şəxsinde bu uzaq və qürbət ölkədə ən yaxşı dostumu qoyub gedirəm!

4-cü və 5-ci nömrələr – cənab və xanım Katernalardır. Üç həftə Səma İmperiyasının paytaxtında qaldıqdan sonra bu mehriban komik və səmimi artistlər Şanxaya gedirlər, oradakı fransız teatrında müvəffəqiyyətlə çıxış edirlər.

6-cı nömrə – baron Veyssnitserdörferdir. Mən bu uzun və yazdıqca qurtarmaq bilməyən famili son dəfə yazıram, bilsəniz ki, fərsətsiz turist nəinki Tyantszində paroxoda gecikdi, hətta bir ay sonra İlokoqamada da paroxoddan əli çıxdı; sonra altı həftə keçmiş İngilis Kolumbiyası sahilləri yaxınlığında qəzaya uğradı, nəhayət, San-Fransisko ilə Nyu-York arasında xətdə dəmiryol qəzasına uğradı. Uzun əziyyətdən sonra, axır ki öz dövrü-ələm səyahətini otuz doqquz gün əvəzinə... yüz seksən yeddi günə başa vura bildi.

9-cu və 10-cu nömrələr – Pan Şao və doktor Tio Kindir. Bunların haqqında mən nə deyə bilərəm? Pan Şao, necə ki siz onu tanıyırsınız, yenə də həmin qaydada, bir pərişli kimi qalmışdır. Hər dəfə o, Fransaya gələndə, biz onunla birlikdə Duran və Marqerada nahar edirik. Doktora gəldikdə isə deməliyəm ki, o öz yeməyini gündə bir yumurtanın sarısına endirmişdir və bununla belə yenə də, nümunə götürdüyü nəci bəneziyalı kimi yüz iki il yaşayacağına ümidini itirir.

8-ci nömrə – ser Frensis Traveylan, 12-ci nömrə isə – möhtəşəm Faruskiardır. Birinciyə mən daha heç vaxt təsadüf etmədim, ikincinin isə asıldığını eşitmədim. Çox ehtimal ki, məşhur quldur Böyük Transasiya Dəmiryolu İdarəsinin tərkibindən çıxmış və öz səmərəli fəaliyyətini Monqolustan vilayətlərinə keçirmişdir.

Nəhayət, 11-ci nömrə – Kinkodur. Onun Zinka Klorka evləndiyini söyləməyə heç ehtiyac yoxdur. Biz hamımız onların çox dəbdəbəli və təmtəraqlı keçən toylarında iştirak etdik və əgər Səma

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Aslan Almasov</i>
Korrektorlar:	<i>Pərinaz Səmədova</i> <i>Leyla Hüseynova</i>

Yığılmağa verilmişdir 14.11.2006. Çapa imzalanmışdır 27.12.2006.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 26. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 266.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.

419(4)
V-41